İSAAC
DEUTSCHER

III

TROÇKİ

TROÇKİ

ISAAC DEUTSCHER

Kovulan Sosyalist

AĞAOĞLU YAYINEVI

TROÇKİ

Bu kitap İstanbul'da Dilek Matbaasında
dizildi ve basıldı.Aytaç Cilt
Atölyesinde ciltlendi. Kapak
baskısı Dilek Matbaası.
Kapak : Ersal Yavi.
Ağaoğlu Yayınevi
İstanbul
Ekim 1974

İSAAC DEUTSCHER

TROÇKİ

Türkçesi:
Rasih Güran

III.
CİLD

AĞAOĞLU YAYINEVİ

BİRİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ BÖLÜM

TROÇKİ BÜYÜKADA'DA

Troçki'nin Rusya'dan nasıl sürüldüğüne bakılacak olursa ileride de başına neler geleceği kestirilebilirdi. Garip bir şekilde ve yabanca sürülmüştü Rusya'dan. Stalin, sürgünü haftalarca geciktirmiş, bu sırada Troçki, kararın kanunsuz olduğunu bildiren protestolar yağdırmıştı Polibüro'ya. Stalin henüz bir karara varamamış ya da halâ Politbüro'ya danışıyormuş gibiydi. Sonunda hırsız polis oyunu bitmiş, 10 Şubat 1929 gecesi Troçki ile karısı ve büyük oğlu alelacele Odesa limanına sevkedilmişler ve *İlyiç* adındaki gemiye bindirilip Rusya'dan uzaklaştırılmışlardı. Muhafızları ve liman makamları kesin emirler almış bulunuyorlardı; gecenin ilerlemiş, denizin donmuş ve fırtınanın çıkmış olmasına rağmen bu emirleri yerine getirmek zorundaydılar. Stalin artık en ufak bir gecikmeye bile göz yumacak durumda değildi. *İlyiç*'e (ve önünde giden buzkıran gemisine) ayrıntılı talimat verilmişti: Gemi-

de Troçki ile ailesi ve iki G.P.U. memurundan başka hiç bir yolcu ve yük bulunmayacaktı. Stalin sonunda Politbüro'yu bir oldu-bitti karşısında bırakmıştı; böylece her türlü kararsızlığa son vermiş ve Politbüro'dan ilk kez Troçki'yi sürgüne göndermek için yetki istediği sırada orada geçen sahnenin tekrarını önlemişti: İlk oturumda Buharin çok üzülmüş, oturum boyunca ağlamış, Rikov ve Tomski ile birlikte sürgün aleyhinde oy vermişti. (*)

Sürgün büyük bir gizlilik içinde yapılmıştı. Karar ancak işler tamamiyle olup bittikten sonra halkoyuna açıklanmıştı. Stalin herhangi bir karışıklık çıkmasından hala korkuyordu. Herhangi bir protesto gösterisini ve Muhalefetin bir yıl önce Troçki'nin Moskova'dan uzaklaştırılması sırasında yaptığına benzer bir veda töreni yapmasını önlemek için limana askeri kuvvetler getirtilmişti (**). Bu sefer olayı gören ve anlatan bulunmayacaktı. Troçki herhangi bir kalabalığın gözü önünde herhangi bir pasif direnmeye kalkışamıyacaktı. Geminin mürettebatına bile yerlerinden ayrılmamaları, yolcularla herhangi bir temasta bulunmamaları emredilmişti. Yolculuk sinirli ve esrarlı bir hava içinde geçiyordu. Stalin bu işin sorumluluğunu henüz tamamiyle üstüne almak niyetinde değildi. Yabancı komünistlerin bu olay karşısında nasıl bir tepki göstereceklerini öğrenmek istiyordu; ilerdeki gelişmelerin sonunda hasmını geri getirmek zorunda kalıp kalmıyacağını bilmiyordu. Bu bakımdan sürgün o şekilde düzenlenmişti ki sıkıştığı takdirde bunu başka bir şekilde anlatabilecek, ya da büsbütün inkâr edebilecekti. Nitekim sürgünden birkaç gün sonra yabancı ülkelerdeki komünist basın Troçki'nin resmi ya da yarıresmi bir görevle ya da kendi arzusuyla Türkiye'ye gittiğini yazdı.

İşte Troçki, boş bir ufka doğru rüzgârı yara yara giden

(*) Troçki, Silâhsız Sosyalist, çev. Rasih Güran, Ağaoğlu Yayınevi, 1970.
(**) Aynı kitap.

kasvetli ve hemen hemen terkedilmiş bir geminin içinde böylece bulmuştu kendisini. Çevresinde dolaşan iki G.P.U. memuruyla büsbütün kötüleşen bu boşluk, Alma Ata'da aynı şekilde bir yıl geçirmiş olmasına rağmen, yine de sinir bozucuydu. Neydi bunun anlamı? Neyin işaretiydi bu? Yanında yalnızca Natalya ile Lyova vardı ve onların da gözlerinde aynı soruyu okuyordu. Onlar çevrelerini saran bu boşluktan ve rüzgârdan kurtulmak için aşağıdaki kamaralarına inmişler ve bütün yolculuk boyunca kamaralarından çıkmamışlardı. Ama boşluk peşlerini bırakmıyordu. Ne demekti bu? Yolculuk nerede bitecekti?

Troçki daha da kötü olaylara hazırlamıştı kendisini. Stalin'in onu Karadenizin karşı kıyısına göndermekle ve oradan istediği yere gitmesine izin vermekle yetineceğini düşünemiyordu. Stalin ile Mustafa Kemal Paşa'nın kendisine karşı bir komplo hazırlamış olmalarından ya da kendisini İstanbul'daki Beyaz Rus göçmenlerinin eline gizlice teslim etmelerinden korkuyordu. G.P.U.'nun o güne kadar başvurduğu hileler bu korkusunu doğrulayacak nitelikteydi: Sermuks ve Posnanski adındaki iki eski sekreterinin ve muhafızının hapisten çıkarılmasını ve kendisiyle birlikte gelmelerine izin verilmesini istemiş, G.P.U. bu isteğini yerine getireceğini vaad etmiş, ama sözünde durmamıştı. Hayatını koruyacak bir arkadaşı olmadan kendini karaya çıkaracakları anlaşılıyordu. Yolculuk sırasında yanındaki memurlar kendisine teminat vermişlerdi: Sermuks ile Posnanski İstanbul'da kendisine katılacakdı; ancak bu arada güvenliğinden G.P.U. sorumlu bulunacaktı. Troçki bu sözlere şöyle cevap veriyordu: "Siz beni bir kere aldattınız, bir daha aldatırsınız."

Şaşkın ve üzgün durumda karısına ve oğluna son kez yaptıkları deniz yolculuğunu hatırlattı: 1917 Mart'ında Kanada'daki İngiliz kampından kurtulduktan sonra bir Norveç gemisine binerek Rusya'ya dönmüşlerdi. Kendi yazdığı biyografisinde şöyle diyor Troçki: "Ailemiz yine böyle idi (gerçi 1917'

de yanlarında bulunan küçük oğlu Sergei bu sefer *İlyiç*'te değildi), ama o sırad aoniki yaş daha gençtik." Ama yolculuk durumlarındaki aykırılık yaş aykırılığından daha önemliydi ve Troçki bu aykırılık üzerinde herhangi bir yorumda bulunmuyordu. Devrim 1917 yılında, gelecekteki büyük savaşmalar için kendisini Rusya'ya çağırmıştı; ama şimdi devrim adına iktidarda bulunan bir hükümet tarafından Rusya'dan sürülüyordu. 1917'de İngiliz kampında bulunduğu bir ay içinde tel örgüler arasında yaşayan Alman denizcilerine Karl Liebknecht'in Reichstag'da, hapishanede ve cephede Kayzere ve emperyalist savaşa karşı aldığı tutumu anlatmış, onlarda sosyalizme karşı bir sevgi yaratmaya çalışmıştı. Serbest bırakıldığı zaman deniz erleri kendisini kampın kapısına kadar omuzlarında taşımışlar, bağırmışlar ve Enternasyonal söylemişlerdi (*). Ama şimdi çevresinde bir boşluktan ve rüzgârın uğultusundan başka bir şey yoktu. *Spartakus* hareketi bastırılalı ve Liebknecht öldürüleli on yıl olmuştu. Troçki kendi sonunun da "Liebknecht'in sonu" gibi mi olacağını düşünmüştü kaç kere. Bu aykırı havaya pek önemi olmayan başka bir olay da bir gülünçlük katmıştı: *İlyiç* İstanbul Boğazına girdiği sırada G.P.U. memurlarından biri kendisine 1,500 Dolar uzattı; Sovyet Hükümeti eski Savaş Komiserinin "yabancı diyarlarda yaşaması için" bu hediyeyi kendisine veriyordu. Troçki Stalin'in kendisiyle alay ettiğini elbette anladı; ama cebinde on parası olmadığı için bu hakarete boyun eğdi ve parayı kabul etti. Kurucuları arasında bulunduğu devletten aldığı son para oldu bu.

Troçki bu çeşit melankolik düşüncelere kendisini kaptıracak bir adam değildi. İleride başına ne gelecek olursa olsun bunları ayakta ve dövüşerek karşılamaya kararlıydı. Kendisini boşluğun içinde kaybetmiyecekti. Bu boşluğun ötesinde keşfedilmemiş kavga ve umut ufukları vardı: bir yanda yaşan-

(*) **Troçki, Silâhlı Sosyalist,** çev. Rasih Güran, Ağaoğlu Yayınevi, 1969

mış bir geçmiş, öteyanda geçmişle birlikte yaşanacak bir gelecek. Hegel'in tanımladığı tarihsel kişilerden olmak istemiyordu: Onlar "tarihteki görevlerini " yaptıktan sonra yorulmuşlar ve "içi boşalmış kabuklar" gibi toprağa düşmüşlerdi. Stalin'in ve olayların etrafında çevirdiği boşluğu yarmak için savaşacaktı. O gün için yapması gereken son hareket yurdundan sürülmesini protesto etmekti. Yolculuk sona ermeden yanında bulunan memurlara Parti Merkez Komitesine ve Sovyetler Merkez Yürütme Komitesine hitaben kaleme aldığı iki mesajı vardı. Bu yazılarda Stalin ve G.P.U. nun Mustafa Kemal Paşa ve Mustafa Kemal Paşa'nın "millî faşist" polisi ile birlikte bir "komplo" hazırladıklarını bildiriyor, bu "haince ve utanç verici olayı" hazırlayanların günün birinde hesap vereceklerini söylüyordu. Bundan sonra *Ilyiç* İstanbul limanında demirleyip de Türk sınır polisleri gemiye gelince Troçki Mustafa Kemal Paşa'ya hitaben yazılmış başka bir protesto mektubunu bu polislere verdi. Yazının resmi dilinin altında Troçki'nin öfkesi ve alayı sezilmekteydi: "İstanbul kapılarında bulunduğum şu sırada size şunu bildirmekle şeref duyarım ki Türkiye sınırlarına kendi arzumla gelmiş değilim: bu sınırı geçmenin nedeni kaba kuvvete boyun eğmek zorunda kalmış olmamdır. Bay Başkan, lütfen iyi duygularımı kabul ediniz."

Mustafa Kemal Paşa'nın protestosuna cevap vereceğini pek ummadığı gibi Moskova'dakilerin de günün birinde hesap vermek korkusuyla kararlarından vazgeçeceklerini sanmıyordu. Ama o sırada, tarihin adaletine sığınmanın boş olduğunu bildiği halde, bunu yapmaktan başka çaresi yoktu. Yalnız kendi adına değil, susturulmuş, hapse atılmış ya da sürülmüş dostları ve taraftarları adına da konuştuğunu ve kaba kuvvetin geniş çapta Bolşevik Partisine ve devrimin kendisine de uygulandığını biliyordu. Şahsen kendisinin başına ne gelirse gelsin Stalin ile arasındaki çatışmanın sürüp gideceğinden ve yüzyıl içinde yankılar uyandıracağından emindi. Stalin, bu hareketi protesto edebilecek ve buna tanıklık edebilecek

olanları susturmaya çalışırken, Troçki, tam sürgüne gönderildiği sırada, protestolarına başlıyor ve tanık topluyordu.

Gemiden çıktıktan sonra geçen olaylar hemen hemen bir komedidir. Troçki ve ailesi rıhtımdan doğruca Sovyetlerin İstanbul'daki Konsolosluk binasına götürüldü. Troçki, siyasî suçlu ve bir karşı-devrimci olarak tanıtılmasına rağmen burada Ekim İhtilâlinin liderine ve Kızıl Ordunun yaratıcısına yakışır bir saygı gördü. Konsolosluk binasının bir kısmı kendisine tahsis edildi. İç savaşta emrinde çalışmış olan bir kısım memurlar rahatını sağlamak için ellerinden geleni yapıyorlardı. G.P.U. memurları sanki hayatını korumak için verdikleri sözü yerine getirmek istiyorlardı. Bir dediği iki olmuyordu. İstediği yere gidiyorlardı. Troçki Konsoloslukta otururken onlar da Natalya ile Liyova'yı alıp şehri gezdiriyorlardı. Büyük arşivinin Alma Ata'dan getirtilmesini ve boşaltılmasını sağlamışlar, bu sırada içlerinde neler olduğunu kontrol bile etmemişlerdi. Oysa Troçki bunları Stalin'e karşı birer siyasi silâh olarak kullanıyordu. Moskova hala sürgün olayını örtmeye ve komünistler arasındaki tepkiyi yumuşatmaya çalışıyor gibiydi. Stalin'in amacına yavaş yavaş ulaşmakta ve zamanını iyi seçmekte usta olduğunu boşuna söylememişti Buharin: Stalin'in amaçlarına adım adım varmaktaki hüneri bu gibi ufak tefek ayrıntılarda bile belli oluyordu.

Mustafa Kemal Paşa'nın işbirliğini de böyle sağlamıştı Stalin. Türk Hükümeti, İstanbul'a varışından kısa bir zaman sonra Troçki'ye verdiği cevapta, kendisinin sürgün edildiğinin hiç bir suretle Türk Hükümetine haber verilmediğini, Sovyet Hükümetinin yalnızca "sağlık nedenlerinden" ötürü Troçki için bir giriş vizesi istediğini, kuzey dostu ile arasının bozulmasını istemeyen Türk Hükümetinin bu isteğin nedenlerini araştırmadığını ve vize vermek zorunda kaldığını bildirmişti. Bununla birlikte, Stalin'in kuklası yerine konulmaktan hoşlanmayan Mustafa Kemal Paşa Troçki'ye hemen şunu da bil-

dirmişti: "Türk topraklarında enterne edilmesi ya da herhangi bir tethiş hareketine maruz bıraktırılması" bahiskonusu olamazdı ve kendisi de ülkeyi istediği zaman terketmekte ya da ülkede istediği kadar kalmakta serbestti; ve eğer Türkiye'de kalmaya karar verecek olursa kendisine her türlü konukseverlik gösterilecek ve günvenliği sağlanacaktı (*). Bu saygılı sempatiye rağmen Troçki Mustafa Kemal Paşa'nın Stalin ile anlaşmış olduğuna inanmakta devam etti. Mustafa Kemal Paşa Stalin'in başka teklifleri karşısında kalsaydı ne yapardı? Siyasi bir sürgün yüzünden kudretli "kuzey komşusunu" darıltmayı göze alır mıydı? Bunu kestirmek zor.

Troçki'nin İstanbul'daki Sovyet Konsolosluğunda kalmasının yarattığı kararsız durum daha fazla süremezdi. Stalin bu duruma son vermek için bir bahane arıyordu; Troçki de bu duruma daha fazla dayanmak niyetinde değildi. Kendisini koruyan G.P.U. memurlarının fiilen esiriydi; Troçki, Konsolosluğun dışındaki Beyaz Ruslardan mı, yoksa Konsolosluğun içindeki muhafızlardan mı daha çok korkmak gerektiğini kestiremiyordu. Sürgünün siyasi bir savaşçıya sağladığı tek imkân da elinden gitmişti: Hareket ve söz özgürlüğü kalmamıştı. Davasını anlatmak, sürgünden önceki olayları açıklamak, çeşitli ülkelerdeki taraftarlarıyla ilişki kurmak, yeni hareket hattını çizmek istiyordu. Bundan başka, hem kendisi hem de karısı hastaydı; para kazanmak zorundaydı ve bunu da ancak yazı yazarak sağlıyabilirdi. Bir yere yerleşmeli, yayıncılarla ve gazetecilerle ilişki kurmalıydı. Çalışması gerekiyordu.

İstanbul'a geldiği gün batı Avrupa'daki, özellikle Fransa'daki dostlarına, ve iyi niyetli insanlara mektuplar gönderdi. Hemen cevaplar aldı. "Bize mânen ve maddeten güvenebileceğinizi söylemeye lûzum görmüyoruz. Sizi inançlı ve sevgi

(*) Mustafa Kemal Paşanın emriyle Troçki'ye İstanbul Valisi tarafından yazılan 18 Şubat 1929 tarihli mektuptan. Troçki arşivi'nden.

dolu yüreklerimizle selâmlarız." İstanbul'a geldiğinin üçüncü günü Alfred ve Marguerite Rosmer'den aldığı mektupta böyle deniyordu. Bu iki genç, Birinci Dünya Savaşında Zimmerwald hareketindenberi Natalya'nın arkadaşlarıydı. Bindokuzyüz yirminin başlarında Alfred Rosmer Moskova'da Komünist Enternasyonal'in Yürütme Kurulunda Fransız Komünist Partisini temsil etmişti; Troçki'yi tuttuğu için o sırada partisinden atılmış bulunuyordu. Rosmer'lerin yazdığı 'inançlı ve sevgi dolu yüreklerimiz" sözü boş bir lâf değildi; bu iki insan, sonradan aralarında çıkan anlaşmazlıklara rağmen, sürgün yıllarında Troçki'nin tek yakın dostları olarak kalacaklardı. Fransız Komünist Partisinin çıkardığı Teori dergisinin eski başyazarı Boris Souvarine de yardım ve işbirliği vaadinde bulunmuştu. Boris Souvarine 1924 Mayıs'ında Moskova'da yabancı komünist delegeler arasında Troçki'den yana çıkan tek delege idi. Maurice ve Magdeleine Paz da iyi niyetliler arasındaydı. Maurice, hukukçu ve gazeteciydi. Karı-koca, her ikisi de Komünist Partisinden atılmışlardı. İlerideki yıllarda her ikisi de birer sosyalist parlamenter olarak ün kazanacaklardı. Her kisi de Troçki'ye *Cher grand Ami* diye hitap ettikten sonra Türkiye'deki tehlikeli durumundan ötürü endişe duyduklarını belirtmişler, başka ülkelerden kendisi için giriş vizesi elde etmeye çalıştıklarını bildirmişler ve yakında İstanbul'a gelerek kendisini ziyaret edeceklerini vaat etmişlerdi.

Troçki, Rosmer ve Paz'ların aracılığıyla batı gazeteleri ile ilişki kurdu. Konsoloslukta kaldığı sıralarda bile birtakım yazılar yazdı ve bu yazılar *New York Times, Daily Express* ve daha başka gazetelerde Şubat ayının ikinci yarısında çıktı. Bu yazı serileri son yıllarda ve aylarda parti içinde geçen olayların halk önündeki ilk açıklamalarıydı: Kısa, özlü ve saldırgan yazılardı bunlar. Troçki, eski ve yeni düşmanlarının ya da hasımlarınm hepsine saldırıyor, Stalin'i, eskiden Politbüro'da söylediği gibi bunları "devrimin mezarcısı" sayıyordu. Bu yazılar yayımlanmadan önce de evsahipleriyle başı derde

girmişti: Konsolosluktan çıkıp memurların oturduğu ayrı bir müştemilâta taşınması ve orada G.P.U memurlarının "himayesinde" yaşaması istenmişti. Troçki razı olmamış ve bu sorun, yazıların yayımlanmasına kadar askıda kalmıştı. Stalin sonunda sürgün olayını açıklamak için gereken bahaneyi eline geçirmişti. Sovyet gazeteleri, Troçki'nin kendisini "burjuvaziye sattığını ve Sovyetler Birliğine karşı fesatlar düzenlendiğini" yazıyorlar; dergiler 25.000 Dolarlık bir para kesesini kucaklayan *Mister* Troçki'nin karikatürünü yayıyorlardı. G.P.U. artık kendisinin güvenliğinden sorumlu olmayacağını ve kendisini yakında Konsolosluktan atacağını bildirmişti. (*).

Natalya ile Lyova, bu durumda bile G.P.U. memurları ile birlikte, soluk soluğa İstanbul'a yakın bir semtde, aşağı yukarı emniyetli ve sessiz bir yer aradılar. Sonunda kentin içinde ya da yakınlarında değil, Marmara Denizindeki Büyükada'da bir yer buldular. İstanbul'dan Büyükada'ya gitmek vapurla birbuçuk saat alıyordu. Büyükada'da böyle alelacele bir ev bulunmasının garip bir yanı da vardı: Bizanslılar zamanında Büyükada bir sürgün yeriydi; Bizans imparatorları hanedana mensup rakiplerini ya da isyancıları bu adaya sürerlerdi. Troçki bu adaya 7 ya da 8 Martta gitti. Büyükada'ya ayak bastığı sırada oraya geçici bir kuş gibi konduğunu sanıyordu; oysa Büyükada dört uzun ve olaylı yıl kendisinin yurdu olacaktı.

Troçki hayatının bu dönemini "üçüncü göç" diye tanımlar. Bu tanım yerinde değildir, ama Büyükada'ya geldiği sırada nasıl bir ruh durumunda olduğunu gösterir. Gerçekten de Rus hükümetleri tarafından üçüncü kez sürülüyor ve yurd dışında yaşamaya mecbur ediliyordu. Ama 1902 ile 1907 yılla-

(*) Troçki'nin İstanbuldaki G.P.U. temsilcisi ile 5 ve 8 Mart tarihli yazışması. **Arşiv.**

rında Sibirya ve Kutup Bölgesi'ne sürülmüş, oralardan kaçarak Batıya sığınmıştı; ve o sıralarda nereye gitse devrimci Rusya'nın sürgünde bulunan geniş, faal ve dinamik topluluklarıyla karşılaşmıştı. Bu kez de göçmenliği kendisi seçmiş değildi ve dışarıda kendisini aralarına alacak, kendisine bir çevre ve siyasi eylem ortamı sunacak Rus sürgün toplulukları yoktu. Gerçi yine birçok siyasi mülteci toplulukları vardı dış ülkelerde, ama bunlar karşı-devrimci sürgün topluluklarıydı. Onlarla arasına iç savaşın kanı girmişti. Savaşta kendisiyle birlikte dövüşmüş olanlardan hiç biri ona elini uzatacak durumda değildi.

Bu bakımdan üçüncü sürgünü ilk ikisinden büsbütün farklıydı. Tarihte herhangi benzerini bulmak güçtü, çünkü bu kadar büyük bir yalnızlığa sürüklenmiş pek az kimse vardı. (Napolyon bu şekilde sürülmüştü, ama savaş esiriydi). Troçki bu sürgünü devrimden önceki yaşantılarına benzeterek durumun kendisi ve ailesi üzerinde yarattığı ağır havayı yumuşatmaya çalışıyordu. O günleri andığı zaman içi rahat etmekteydi. İlk göçü üç yıl bile sürmemişti: büyük 1905 yılı girmişti araya; ikincisi daha uzun sürmüştü: on yıl; ama arkasından 1917'nin büyük zaferi gelmişti. Tarih, devrimcinin ülkesi dışında geçirdiği yılları bol bol ödüyordu. Tarihin yine ayni şeyi yapacağını ummak çok mu olurdu? Bu kez durumun daha az umutlu olduğunu ve Rusya'ya belki de bir daha dönemiyeceğini biliyordu. Ama, aydınlık ve cesaret verici bir umutla yenilgiye doğru giderken, ya da umutsuz bir savaşa girişdiği zaman bile hala zafere ulaşacağına inanan bir savaşçının iyimserliğine ihtiyacı vardı.

Bu çeşit iyimserliği hiç bir zaman bırakmayacaktı. Son yıllarında, davasının gerçekleştiğini görmese bile, sonunda kazanacağına yine inanıyordu; ama sürgünün ilk yıllarında bu iyimserliğinin daha kişisel bir yanı vardı. İtibarının ergeç iade edileceğini ve Rusya'ya döneceğini umuyordu. Rusya'daki siyasî durumun aynı şekilde kalmıyacağını sanıyordu; ko-

lektifleştirme ve sanayileşme gürültüleri arasında ulusta büyük değişiklikler olacak ve bu değişiklikler, aynı zamanda, egemen partide de birtakım değişiklikler yaratacaktı. Stalinciliğin yerleşeceğine ve pekiştirileceğine inanmıyordu. Stalincilik, karşılaştığı problemleri çözmeye cesareti olmayan bir bürokrasinin yarattığı boş birtakım fikirler ve birbiriyle uzlaşmayan yamalı bir bohça değil miydi? Stalin'in iktidara geçmesiyle araya giren bu dönemin, ya devrimci ruhun ve Bolşevizmin yeniden uyanmasıyla, ya da karşı-devrimin ve kapitalizmin yeniden kurulmasıyla sona ereceğinden emindi. Zaman zaman başka ihtimalleri düşünmüş olsa bile bu ihtimal her zaman kafasında en önemli yeri işgal ediyordu. Kendisinin ve kendisi gibi düşünenlerin, Ekim ihtilâlinin ilkelerine dayanarak Stalin'in karşısına çıkan ve sosyalist bir eylem programı olan, Bolşevik hükümetinin yerine geçebilecek tek ciddi muhalefet olduğu kanısındaydı. Stalin'in, Muhalefeti ortadan kaldıracağı ya da en azından uzun bir süre susturabileceği aklından bile geçmiyordu. Bu konuda da umutlarının kaynağı devrim-öncesi anılardı. Çarlık, devrimcileri o kadar hapse attığı, sürdüğü ve idam ettiği halde hiç bir muhalefeti susturmayı başaramamıştı. Hasımlarını henüz öldürmeye başlamayan Stalin, Çarların yapamadığını mı yapacaktı? Gerçi Muhalefet birtakım ilerlemeler ve gerilemeler kaydetmişti; ama muhalefetin kökleri sosyal gerçeklerin derinliklerinde bulunduğundan ve proleter sınıfının sözcülüğünü yaptığından ortadan silinemezdi. Muhalefetin herkesçe kabul edilmiş lideri olduğuna göre o da Lenin gibi eylemi yurd dışından yönetecekti. Muhalefet adına oldukça özgür şartlar altında konuşabilecek ve sesini uzaklara kadar duyurabilecek tek insandı.

Ama, başka bir bakımdan da, içinde bulunduğu durum, devrim-öncesi duruma hiç benzemiyordu. Eskiden dünya kendisini tanımıyordu, ya da yalnızca bu işle ilgili olanlar kendisini bir Rus devrimcisi olarak tanıyorlardı. Oysa bugün o durum yoktu. Yeraltı hareketinin karanlıklarından daha yeni

çıkmış gibi değildi. Bütün dünya kendisini, Ekim ihtilâlinin bir lideri, Kızıl Ordunun kurucusu, zaferi sağlayanlardan biri ve Komünist Enternasyonal'inin öncüsü olarak tanıyordu. İnmesi mümkün olmayan yükseklikler çıkmıştı. Dünya sahnesinde, tarihin kuvvetli projektörü altında, oyununu oynamıştı; artık geri çekilemezdi. Geçmişteki olaylar ogünkü durumuna hâkimdi. Devrim-öncesi mülteci hayatının karanlıklarına çekilip izini kaybettiremezdi. Yaptığı işler dünyayı sarsmıştı; ne dünya ne de kendisi bu olayları unutamazdı.

Yalnız Rusya işleriyle de yetinemezdi: "Enternasyonal'e karşı da görevli" olduğunu biliyordu. Son yıllarda giriştiği mücadelelerin çoğunu, komünizmin Almanya, Çin ve İngiltere'de uyguladığı strateji ve taktik ile Moskova'nın kendisini kurtarmak için Enternasyonal'in gücünü azaltmasına karşı yapmıştı. Bu mücadeleden vazgeçmesi düşünülemiyecek bir şeydi. Bu bakımdan sürgüne gönderilmesi işini kolaylaştırmıştı bile. Enternasyonalciliğin sözcüsü ve Stalinci — Buharinci "millî darkafalılığın" eleştiricisi olduğu için Rusya'da tutulmasa bile, Rusya dışındaki komünistlerin kendisini geniş çapta destekliyeceğini pek âlâ umabilirdi; çünkü tek ülkede sosyalizme karşı enternasyonal görüşün önceliğini savunması onların hayati çıkarlarına idi. Moskova ve Alma Ata'dan yabancı komünistlere seslenmesine imkân yoktu. Stalin yabancı komünistlere bu konuda bilgi vermemiş, ya da Troçki'nin savunduğu görüşleri büyük çapta bozmuştu. Şimdi ise yabancı ülkelerde yaşamaya zorlanmış olması davasını dünya komünistleri önüne sermek imkânını verecekti ona.

"Batının ileri derecede sanayileşmiş ülkelerini", özellikle Batı Avrupa ülkelerini, enternasyonal sınıf savaşının en büyük savaşma alanı olarak görüyordu hâlâ. Böylelikle, hem kendi görüşlerine hem de arı olarak savunduğu klâsik Marksist geleneğe bağlı kalmış oluyordu. Aslında, işçi hareketinin hiç bir akımı — Stalinciler bile — henüz bu geleneği açıkça hor görmeye cesaret edemiyordu. Çünkü gerek Üçüncü ve ge-

rek İkinci Enternasyonal için batı Avrupa hâlâ başlıca eylem alanıydı. Alman ve Fransız Komünist partilerinin arkasında büyük kitleler olduğu halde, Sovyetler Birliği hâlâ sanayice geri kalmış ve çok güçsüz bir ülkeydi ve Çin devriminin zafere ulaşması için de daha yirmi yıl isterdi. Burjuva Avrupası, bu çöküş döneminde bie, hâlâ ilk bakışta nasıl dünya politikasının merkezi ise, batı Avrupadaki işçi sınıfları da, Stalinci bakımdan da, Troçki için de, Sovyetler Birliğinden sonra en önemli ve ondan da daha büyük potansiyele sahip proleter devrimi güçleriydi.

Troçki elbette Avrupadaki burjuva düzeninin sürekliliğine inanmıyordu. Büyükada'ya vardığı sırada Batının bin dokuzyüz ondokuz yıllarının sonlarına doğru gerçekleştirdiği "refah" dönemi kapanmak üzereydi. Ama Muhafazakârlar, Liberaller ve Sosyal Demokratlar, bu refahın sürekliliğini garanti eden demokrasi, barışçılık ve sınıflararası işbirliğinin ışığında hala rahat rahat güneşlemekteydiler. Parlamenter hükümet iyice yerine oturmuş gibiydi, İtalya'da bir köşeye sıkışmış olan Faşizm Avrupa politikasının geçici ufak bir olayı gibi görünüyordu. Böyle olduğu halde, Troçki daha İstanbul'a vardığı ilk günlerde, bu aldatıcı cennetin sona ermekte burjuva demokrasisinin çökmekte, buna karşılık faşizmin yerleşmekte olduğuna işaret etti: " Avrupanın politik gelişmesinde görülen bu savaş sonu eğilimler gelip geçici değildirler; yeni bir dönemin kanlı birer habercisidirler Savaş (Birinci Dünya Savaşı) bizi yüksek ve büyük bir mücadele dönemine soktu; büyük yeni savaşların gölgeleri şimdiden ilerimizde görünüyor On dokuzuncu yüzyılın, yani demokrasinin (burjuva demokrasisinin) geliştiği klâsik çağın, ölçüleriyle ölçülemez çağımız. Yirminci yüzyılın ondokuzuncu yüzyıldan farkı, modern zamanların orta çağdan farkından birçok bakımlardan daha büyüktür." Tarihin bu dönüm noktasının arifesinde kendisi Avrupa'ya dönecek ve bu sırada Batıdaki uluslar da tek çare olarak sosyalist devrim yolunu seçecekler

gibi geliyordu ona. Troçki'ye göre Batıdaki devrim, Sovyetler Birliğinin de dünyadan kopmasını önliyecek, Rus Devrimini bozan muazzam gerililiğin ağırlığını hafifletecekti. Bu, ona boş bir umut gibi görünmüyordu. Batıdaki işçi hareketi boğulmuştu, ama bozulmamış kitle örgütleriyle, yok edilememiş savaşçı ruhuyla, henüz yitirilmemiş bir güçtü. Komünist partilerin saflarında hâlâ, bütün hatalarına ve kötülüklerine rağmen, işçi sınıfının önderleri vardı. Troçki şu sonuca varıyordu: Gerekli olan şey bu öncüleri tehlikelere karşı uyarmak ve onlara fırsatları göstermek, sorumluluklarını anlatmak, onların vicdanlarını sarsmak ve onları devrimci eyleme sürüklemekti.

Ogünkü durumun ve geçmiş olayların bu şekilde ele alınmasıyla Troçki'nin sürgünde nasıl bir yol izlemesi gerektiği kendiliğinden anlaşılıyordu. Troçki, klâsik Marksizmin ve aynı zamanda Leninizmin meşru mirascısı olarak ortaya çıkacaktı. Stalin bu doktrinleri birtakım dogmalar halinde yozlaştırmış ve birtakım bürokrasi efsaneleri haline getirmişti. Marksizmi yeniden canlandırmak ve komünist kitlelere eleştirici bir ruh vermek, ilk yapılacak en esaslı işdi ve bu görevin yapılmasını da kendi üzerine alıyordu. Lenin'den başka hiç bir kimse bu konuda kendisi kadar otorite ile konuşamazdı. O bu otoriteyi hem kuramcı olmasından ve hem de bir devrimin zafer kazanmış komutanı olmasından alıyordu. Ve hiç kimse de bu konuda onun kadar zor durumda değildi, çünkü dört bir yanı amansız düşmanlarla sarılmıştı, ihtilâlden çıkmış bir devletle mücadele ediyordu.

Böyle bir işin içinden çıkmak ve böyle bir rolün üstesinden gelebilmek için gereken cesaret ve enerji Troçki'de bol bol vardı. O güne kadar başına gelen kötü olaylar savaşçı içgüdülerini duygusuzlaştırmak şöyle dursun, tersine, daha da arttırmıştı. Her zaman görülmemiş çapta ve yoğunlukta ortaya çıkan akıl ve yürek gücü, şimdi Michelangelo'nun resimlerinde peygamberlere ve önderlere ruh veren o muazzam dra-

matik enerji olmuştu. Troçki'yi bu dönemde kişisel bir dram havasına düşmekten alıkoyan onun bu moral enerjisiydi. İçinde en ufak bir pişmanlık yoktu. Sürgünde bulunduğunun ilk yılında yazdığı biyografisini: "Kişisel dram diye birşey bilmiyorum" diye bitirdiği zaman doğruyu söylüyordu. Kendi alınyazısını devrimin ve karşı-devrimin büyük ileri akışında ve geri gidişinde de herhangi bir olay gibi görüyordu; bu kavgayı, bütün silâhlarını toplayarak yapması da, toplumdan kovulmuş bir adam olarak yapması da, birdi onun için. Aradaki fark davasına ve kendisine olan inancını sarsmış değildi. Bir eleştirmen, bir gün anlamlı bir şekilde, Savaş Komiserliğinden uzaklaştırıldığı halde düşüncesinin ve kafasının açıklığını ve gücünü nasıl muhafaza ettiğini sorduğu zaman, Troçki: "insanın akıl gücü ile mevkii arasında bir ilişki olduğunu" sanan bu budala ile alay etmişti. Ancak bütün yeteneklerini ortaya döktüğü ve bu yeteneklerini fikirleri için kullandığı zaman tam anlamıyla yaşadığını anlıyordu. İleride de elinden geldiğince bunu yapacaktı. Ona bu güveni veren şey ihtilâlde ve iç savaşta kazandığı zaferlerin sonraki yenilgilerinden daha canlı olarak kafasında yaşamasıydı. Bunların ölmez zaferler olduğunu biliyordu. Hayatın doruğuna, düştüğü noktayı çok geride bırakacak kadar çıkmıştı ve dünyada onu bu doruktan indirecek hiç bir kuvvet yoktu. Bununla birlikte, acımasız ve insafsız bir tragedya her gün biraz daha yaklaşıyordu çevresine.

•

1930 yıllarında Büyükada, Bizans İmparatorları zamanında gözden düşen kardeşlerin ve akrabaların, kıyılarında belki de ömür çürüttükleri günlerde olduğu kadar, sessizdi ve dünyadan uzaktı. Tabiat da sanki kral aileleri için ceza yeri olmak üzere yaratmıştı burasını. Ada, "koyu mavilik içinde sarp kırmızı kıyılarıyla, tarih-öncesi bir hayvan gibi denize eğilmiş su içiyor"du. Akşam güneşinin ışıkları altında adanın mor rengi, temiz gök mavisinin önünde neşeli ve meydan okur-

casına ortaya çıkıyor; sonra tek başına kalmış bir öfkenin kızıllığını alarak uzak ve görünmez dünyalara sert sert bakıyor ve sonunda küserek karanlığa dalıyordu. Kırmızı ile mavi arasında oturan ve birkaç balıkçı ile çobandan oluşan adalılar, büyükbabalarının binlerce yıl önce yaşadıkları gibi yaşıyorlardı, "köyün mezarlığı köyden daha canlıydı sanki." (*) O güne kadar hiç bir otomobil kornası bozmamıştı sessizliğini; uzaktaki sarp kayalıklardan ve tarlalardan bir eşeğin anırtısı gelirdi ana caddeye yalnızca. Yılda birkaç hafta adaya bayağı bir gürültü kaplardı: Yaz tatili geçirmek isteyen bir sürü insan, İstanbul'un tüccar aileleri, kıyılara ve evlere dolarlardı. Sonra yine sessizlik her yanı kaplar, durgun ve muhteşem sonbaharın gelişini eşeklerin anırtıları karşılardı yalnızca.

Büyükada'nın bir kenarında, yüksek parmaklıklarla deniz arasına sıkışmış, köyden kopuk, köyün dünyadan olduğu kadar köyün kendisine de uzak, müflis bir paşadan kiralanmış, büyük, eski bir köşk Troçki'nin yeni evidir. Yeni kiracılar içeri girdiğinde köşk pislik içindedir. Her taraf örümcek tutmuştur. Troçki, yıllarca sonra, yeniden neşesini toplamış ve temizliğe başlamıştır. Natalya kollarını sıvamış, ve ailenin erkekleriyle birlikte, her yanı silip süpürmüş ve temizlemiştir. Duvarlar badana olmuştur. Az sonra ucuz bir boya ile yerler boyandı, ama aylarca üzerinde gezindikçe ayakları hep boyaya yapıştı. Evin ortasında büyük bir hol vardı ve holün kapıları denize bakan bir verandaya açılıyordu. Birinci kat Troçki'nin çalışma odası olmuş, duvarlar Avrupadan ve Amerikadan gelen kitaplarla, dergilerle hemen dolmuştu. Zemin katı sekreterlikti. Bu kattan Lyova sorumluydu. Bir İngiliz ziyaretçi, "soluk mermerler, kederli tavuz kuşu heykeli ve zavallı yaldızlar, sosyal büyük iddialar sahibinin olduğu kadar, Türk malsahibinin de düşüşünü gösteriyordu" der. Emekli bir Türk paşasına rahat bir hayat sürdürmek için yapılmış

(*) Troçki'nin yayımlanmamış güncesinden (Temmuz 1933). Arşiv.

olan bu dekor köşkün o sıradaki isyancı havasına garip ve komik bir şekilde aykırı düşüyordu. Evin sekreterler, muhafızlar ve konuklarla dolup taştığı bir sırada ziyarete gelen Max Eastman, ortalıktaki "boşluğu ve çirkinliği" görünce burasını çıplak bir barakaya benzetmişti. "Bu geniş odalarda ve balkond abir tek mobilya, bir tek sandalye bile yok! Bunlar yalnızca birer koridor. İki taraftaki odalara giden kapılar kapalı. Bu odaların hepsinde birinin masası, ya da yatağı, ya da her ikisi ve bir de onlardan ayrılmayan bir sandalye var. Odalardan biri de alt katta; bir masa ile bir kaç sandalyenin sığacağı kadar küçük, dört köşe, beyaz badanalı yemek odası" Bu manzarayı gören, rahatına düşkün Amerikalı ziyaretçi, "bir kadın ile bir erkeğin" bu kadar boş bir yerde "ruhlarının hemen hemen öleceğini", oysa "birkaç dolar" harcamakla buranın "güzel bir ev" haline getirilebileceğini düşünür. Amerikalı orta sınıf halkın evinde bulunan konfor elbetteki burada yoktur. Normal şartlar altında bile Troçki ile Natalya evlerini "birkaç dolar" harcayarak "güzel bir hale" sokmayı pek düşünmemişlerdi; kaldı ki Büyükada'daki durumları hiç bir zaman normal olmamıştı. Burada sanki bir limanın bekleme salonunda vapur bekliyordular. Köşkün çevresindeki bahçeye, Natalya'nın ziyaretçiye anlatığına göre "tasarruf amacıyla" hiç dokunulmamıştı. Bütün çabalarını ve paralarını son mücadele için tasarruf etmeliydiler. Büyükada'daki ev bu mücadelenin geçici bir karargâhı idi; buranın temiz ve çıplak sadeliği bu amaca uygun düşüyordu.

Troçki köşke yerleştiği dakikadan itibaren, tecrit edilmiş durumundan sıkılmaya ve G.P.U. ile Beyaz Rusların kolaylıkla gelebilecekleri bir yerde bulunmaktan kuşkulanmaya başladı. Bahçe kapılarının önünde her zaman Türk polisi bekliyordu, ama onlara da pek güvenilmezdi. Vize almak için hemen baş

vurdu. Kendi biyografisinin sonunda bu vize hikâyesini kısmen anlatır. (*)

Odesa'dan ayrılmadan önce bile Politbüro'ya yazmış, kendisi için bir Alman giriş vizesi almalarını istemiş, Alman Hükümetinin — o sırada Almanya'da Hermann Mueller'in başında bulunduğu bir Sosyal Demokrat hükümeti vardı — bu isteği reddettiği ise sonradan kendisine bildirilmişti. Ama Troçki Stalin tarafından aldatıldığını sanıyordu. Bu olaydan az sonra Reichstag'daki Sosyalist sözcü Paul Loebe, Almanya'nın Troçki'yi kabul edeceğini söyleyince yeniden vize istedi. Gazetelerin "ihtilâlci diktatörlüğü savunun bir insanın demokratik bir ülkeye sığınmaya mecbur olmasının.. yaratacağı kötü izlenim" den söz etmesi onu kararından vazgeçirmedi. Gazeteler, bu dersin Troçki'ye "demokratik kurumların değerini" anlatacağını yazıyorlardı. Ama Troçki'ye iyi bir ders verilmedi. Alman Hükümeti, hareket serbestliğine konulacak sınırlamaları kabul edip etmiyeceğini kendisinden sordu. Troçki verdiği cevapta, herhangi bir kamu eyleminde bulunmayacağını, "tam bir ayrılık" içinde yaşayacağını, daha çok Berlin yakınlarında oturmayı tercih edeceğini, ve yazıyla uğraşacağını bildirdi. Ondan sonra kendisine, yalnızca tedâvi için kısa bir zaman bakmak üzere Almanya'ya gelip gitmesinin mümkün olup olmadığı soruldu. Cevap olarak başka çare kalmayınca buna da razı olabileceğini bildirince, Alman Hükümetinin görüşüne göre, herhangi bir tedaviyi gerektirecek bir durumu olmadığı cevabı verildi kendisine. "Loebe'nin bana Almanya'da sığınma hakkı mı, yoksa gömülme hakkı mı teklif ettiğini sordum... Bir iki hafta içinde demokratik sığınma hakkı üç kere kısıtlandı: Önce özel sınırlar içinde direnme hakkına, sonra tedavi hakkına ve en sonra da gömülme hakkına indirildi. Böylece demokratik haklardan yalnızca bir ceset olarak yararlanabilecek hale geldim."

(*) **Hayatım**, çev. Müntekim Öçmen, Köz Yayınları, 1970.

Troçki'nin İngiltere'ye kabul edilmesi sorunu daha 1929 Şubatında İngiliz Avam Kamarasında tartışılmış, Hükümet Troçki'nin İngiltere'ye kabul edilmiyeceğini açıkça belirtmişti. İngiltere yeni bir seçime hazırlanıyor ve İşçi Partisinin de iktidara geleceği umuluyordu. Nisanın sonuna doğru Fabianizm liderlerinden ikisi, Sidney ve Beatrice Webb, İstanbul'a geldiler ve Troçki'den kendilerini kabul etmesini saygı ile rica ettiler. Aralarındaki eski düşmanlığa rağmen Troçki bunları kibarca karşıladı; İngiltere'deki ekonomik ve politik durum hakkında kendilerinden bilgi aldı. Webb'ler İşçi Partisinin seçimlerde kazanacağından emin olduklarını söyleyince Troçki o zaman İngiltere'ye vize için müracaat edebileceğini söyledi. Bunun üzerine Sidney Webb, İşçi Hükümetinin parlementoda Liberallerin desteğini sağlamak zorunda olduğunu, Liberallerin ise Troçki'nin İngiltere'ye girmesine karşı koyacaklarını üzülerek bildirdi. Gerçekten de bir iki hafta sonra Ramsay MacDonald ikinci İşçi kabinesini kurdu. O sırada Lord Passfield adını alan Sidney Webb de bu kabinede Bakan olarak bulunuyordu.

Troçki Haziran ayının başında İngiltere'nin İstanbul'daki Konsolosluğuna başvurdu ve aynı zamanda, doğrudan doğruya MacDonald'a da telgraf çekerek kendisine vize verilmesini istedi. Yine bu sırada Beatrice Webb'e de, hem kibarca hem de alaylı bir mektup yazarak, Büyükada'daki görüşmelerine değindi ve İngiltere'nin, hele British Museum'un, kendisi için ne kadar çekici olduğunu belirtti. Maliye Bakanı Philip Snowden'a da baş vurarak Rusya'da iktidarda bulunduğu sırada, Snowden'in Rusya'ya gelmesine siyasi görüş ayrılıkları nasıl engel olmadıysa aynı şekilde kendisinin de İngiltere'ye gelmesine engel olmaması gerektiğini bildirdi. George Lansbury'ye çektiği telgrafta: "Kislovodsk'taki ziyaretinizi yakında iade edebileceğini umuyorum" demişti. Bütün bunlar boşunaydı. Kaldı ki Troçki'nin İngiltere'ye kabul edilmesine itiraz edenler Liberaller de değildi. Tersine, Liberaller

İşçi Hükümetinin tutumunu yermişlerdi: Loyd George ile Herbert Samuel, özel görüşmelerinde, hep Troçki'den yana konuşmuştular. Troçki, "Bu durum Mr. Webb'in önceden göremediği bir ihtimaldi," diyor. Bu sorun parlementoda ve basında iki yıl, boyuna tartışıldı durdu. H.G. Wells ile Bernard Shaw, Troçki'nin İngiltere'ye girmesini yasaklayan kararı protesto ettiler, bu konuda iki bildiri yayımladılar. J. M. Keynes, C. P. Scott, Arnold Bennett, Harold Laski, Ellen Wilkinson, J. L. Garvin, Birmingham Başpiskeposu ve daha birçokları hükümete baş vurarak alınan kararın yeniden gözden geçirilmesini istediler. Bütün bu protestolara ve çağrılara kulak asan olmadı. Troçki bu konuda şöyle yazıyor: "Johanthan Swift'in kanı Bernard Shaw'un damarlarında dolaşan Fabian kanını hiç olmazsa yüzde beş kuvvetlendirebildiyse, kendisinin demokrasi ve demokratik ilkeler konusunda bir perdelik bir komedi yazması gerekir."

Bernard Shaw'un alaycılığı ve taşlamacılığı o sırada en yüksek noktasında idi, bu konuda elinden geleni yaptı. İç İşleri Bakanı Clynes'e gönderdiği yazıda şöyle diyordu: "...Bir İşçi ve Sosyalist Hükümetin en gerici hasımlarına bile sığınma hakkı tanırken dünyaca bilinen bir Sosyalist için aynı hakkı reddetmesi çok tuhaf bir durum yaratıyor. Hükümet B. Troçki'yi kabul etmemekle onu susturabileceğini sanıyor... Ama B. Troçki susturulamaz. Keskin yazı gücünün ve yaşadığı olağanüstü hayatın modern dünyanın hayalinde kendisine sağladığı mevki ona karşı girişilecek her teşebbüsü başarısızlığa uğratmaya yeter... Troçki her ülkede bulunan aşırı sol militanların öncüsü ve kahramanı olur" "Kafese konulmuş bir arslandan korkar gibi ondan akılsızca korkanlar" eğer kafesin anahtarları ellerinde ise İngiltere'ye girmesine izin vermemeliydiler. Bernard Shaw, Mustafa Kemal Paşanın davranışıyla MacDonald'ın davranışını karşılaştırıyor, ve "Türk Hükümetinin özgürlük konusunda verdiği örneği bir İngilizin hazmetmesi o kadar kolay değil" diyordu.

Öteki Avrupa hükümetleri de "kafesinin anahtarını" almak istemiyorlardı. Fransız Hükümeti 1916 da Troçki'nin Fransa'dan atılması için alınmış kararı arayıp bulmuş, bu kararın hâlâ geçerli olduğunu ilân etmişti. Çekler önce Troçki'yi kabul etmek istemiştiler; Masaryk'in Sosyalist Bakanı Dr. Ludwig Chekh, Troçki'ye "En Saygıdeğer Yoldaşım" diye hitap ederek, Beneş ile mutabık kaldığını ve kendisi için giriş vizesi verildiğini bildirmişti; ama bu yazışma "Yoldaş" yerine "Bay" hitabıyla başlayan soğuk bir red cevabıyla sona erdi. Kayzer Wilhelm'e sığınma hakkı tanıyan Hollanda Troçki'ye izin vermedi. Troçki, Magdeleine Paz'a yazdığı mektupta, Hollanda dili bilmediğine göre Hollanda Hükümetinin kendi içişlerine karışmayacağından emin olabileceğini, alaylı bir şekilde söylüyor; herhangi bir köyde başka bir adla tanınmaz şekilde yaşamaya hazır olduğunu bildiriyordu. Avusturyalılar da başkalarına "bir özgürlük örneği" vermek niyetinde değillerdi. Norveç Hükümeti de, emniyetini garanti edemiyeceğini ileri sürerek ülkeye girmeye izin vermiyeceğini bildirmişti. Troçki'nin dostları Luxemburg Dükalığına bile baş vurmuştular. Troçki sonunda "Avrupa'da vize kalmadığını" anladı. Amerika'ya baş vurmayı düşünmemişti bile, çünkü "dünyanın bu en güçlü devleti aynı zamanda en korkağı" idi. Şu sonuca varmıştı: "Avrupa ve Amerika'da vize kalmamıştı" ve "öteki üç kıta da bu ikisinin elinde olduğuna göre bütün dünyada vize kalmamış demekti." "Her yandan bana en büyük günahımın demokrasiye inanamamak olduğunu söylüyorlardı... Ama demokrasi konusunda bana ufak bir ders verilmesini istediğim zaman hiç gönüllü çıkan olmuyordu."

Gerçek şuydu ki, Troçki sürgündeyken bile etrafına korku salmaktaydı. Hükümetler ve iktidardaki partiler, hiç bir kimsenin cezasını çekmeden büyük bir ihtilâle önderlik edemiyeceğini, yerleşmiş kurumlara meydan okuyamıyacağını ve kutsal mülkiyet haklarına tecavüz edemiyeceğini Troçki'ye göstermek istiyorlardı. Burjuva Avrupası, Napolyon'un düş-

mesindenberi benzerini görmediği bir manzaraya hayretle bakıyor ve gülümsüyordu: o zamandanberi bu kadar çok sayıda hükümet, bir adamın haklarını elinden almak için böylesine ağızbirliği etmemişler ya da o zamandanberi hiç bir adam bu kadar geniş çapta bir düşmanlık ve korku yaratmamıştı (*). Tutucular "on dört ulusun" Bolşeviklere karşı açtığı haçlılar seferinin yenilmesinde Troçki'nin oynadığı rolü unutmamışlardı. Tutucuların düşüncelerini haçlılar seferinin önderliğini yapmış olan Winston Churchill'den daha iyi ifade eden olmadı. Churchill "Avrupa Canavarı" adlı yazısında zafere kavuşmuş bir adam edasıyla Troçki ile alay ediyor ve şöyle diyordu: "Bir göz kırpmasıyla binlerce insanın canına kıyan Troçki şimdi Karadeniz kıyılarına bağlı *bir paçavra yığını gibi,* avunusuz oturmakta" O sırada Cuhurchilli gizli bir amacı olacak ki, sonradan bu yazıyı *Büyük Çağdaşlar* adlı kitabına aldığı zaman *"bir paçavra yığını gibi"* ibaresinin yerine *"bir kötülük örneği: Troçki"* ibaresini kullandı. "Karadeniz kıyılarından" yaptığı ilk siyasi açıklamalar, Troçki'nin kurulu düzenin hala eskisi kadar amansız bir düşmanı, Kızıl Orduya komutanlık ettiği, Komünist Enternasyonal'in kürsüsünden dünyaya seslendiği günlerdeki kadar atılgan ve inançlı olduğunu gösteriyordu. Hayır, hayır, Troçki bir "paçavra yığını" olamazdı, bir "kötülük örneği" idi. (**)

(*) Troçki şöyle yazıyordu: (Dışişleri Bakanı) Sir Austen Chamberlain, gazetelerde okuduğumuza göre... (İngiltere ile Sovyetler Birliği arasındaki) düzenli ilişkiler... Troçki'nin yere vurulmasından sonra daha kolayca mümkün olabilecektir demiş. Bu pırlanta formül Tory Bakanına çok büyük bir şeref kazandırabilir... ancak... kendisine şunu söylemek isterim ki,.. bu şart üzerinde fazla durmasın. Çünkü Stalin beni Sovyetler Birliğinden sürmekle Mr. Chamberlain'in isteklerini ne dereceye kadar yerine getirebileceğini göstermiştir. Daha fazla ileri gitmemişse kötü niyetinden değil. Çünkü: Sovyet ekonomisini ve İngiliz sanayiini bu yüzden cezalandırmak çok saçma olurdu" **Ecrits,** cilt, s.27.

(**) Winston Churchill, **Great Contemporaries,** s. 197. İtalikler benimdir. Churchill ilk yazısı Troçki'nin **John o London' S Weekly** dergisinde çıkan bir

Bolşevizmi parçalayan sorunların bilinmemesi de bu kini ve korkuyu büyülten nedenlerdendi. Ciddi gazeteler bile, Troçki'nin Rusya'dan atılmasının bir oyun olup olmadığını soruyorlar, Troçki'nin Stalin ile gizlice anlaşarak belki de dünya ihtilâli çıkartmak için Rusya'dan çıktığını söylüyorlardı. *The Times* gazetesi "inanılır kaynaklardan" aldığı habere göre işin içyüzünün böyle olduğunu yazıyor ve o sırada Almanya'da yapılan Komünist gösterilerinde onun parmağını görüyordu. *Morning Post* gazetesi ise, Troçki'nin silâhlı kuvvetlerin başına getirilmesi için Stalin ile Troçki arasında gizli görüşmelerin yapıldığını en ince ayrıntılarına kadar anlatıyordu. Gazete, bu konu ile ilgili olarak Troçki'nin kız kardeşinin Moskova, Berlin ve İstanbul arasında seyahat ettiğini de biliyordu. *Daily Express* gazetesi de "İngiliz Sosyalizminin dalına konan karga"dan söz ediyordu: "Kanatları ve pençeleri kesilmiş bile olsa Troçki bizim İngiltere'de ehlileştirebileceğimiz cinsten bir kuş değildir," diyordu *Manchester Guardian ile Observer,* Troçki'nin siyasi iltica hakkını oldukça hararetli bir şekilde destekliyordu; ama seslerine pek kulak asan olmuyordu. Amerikan gazeteleri ise Troçki'nin bir "ihtilâl kundakçısı" olduğunu yazıyorlar, Stalin'i Amerika'nın iş yapabileceği "ılımlı bir devlet adamı" olarak görüyorlardı. (*') Alman sağcıları ve milliyetçi basını kudurmuşçasına bağırıyordu: *Berliner Boersenzeitung* "Almanya'nın derdi kendisine yeter..." diye yazıyordu, "Bu büyük Bolşevizm propaganda-

yazısına cevaptı. Troçki bu yazısında, Churchill'in Lenin portresi üzerinde yorum yaparken, verdiği tarihlerin yanlış olduğunu, Bolşevizmin kurucusu ile arasındaki uçurum yüzünden Lenin'i anlayamadığını söylemişti. "Lenin herşeyi çağlar ve kıtalar açısından görürdü, Churchill ise parlamentonun donanma fişekleri ve flamalon, açısından görüyor."

(*) Örneğin , **The New York American** ve **The New York World**'un 27 Şubat 1929 günlü sayılarına bakınız. **The New York World** şöyle yazıyordu: "Akıllı bir Rus olan Stalin parasız iktidarın bir gölge olduğunu biliyor; bu yüzden paradan yana oluyor"; bunun "Amerikanın tutucu hükümeti" ilgilendirmesi gerekir.

cısına konukseverlik göstererek dertlerimize bir dert daha katmayı gereksiz görüyoruz." Hitler'in *Beobachter* gazetesi de şunu yazıyordu: "Sovyet-Yahudi köpeği Troçki, Berlin'de oturursa bu kaatil ve cani Yahudi üzerinden gözümüzü ayırmıyacağız." (*)

Sosyal Demokrat partilerin, özellikle iktidarda olanlarının demokratik vicdanları rahat değildi, ama onlar da ötekilerden az korkmuyorlardı. George Lansbury, bir kabine toplantısında, Troçki'ye yapılan işlemi protesto ettiği zaman Başbakan, Dış İşleri Bakanı ve İç İşleri Bakanı şöyle cevap vermişlerdi: "İşte İstanbul'da bir kenarda oturup duruyor. Başka bir yerde oturması kimsenin işine gelmez. Hepimiz korkuyoruz ondan." Beatrice Webb, Troçki'ye yazdığı mektupta zekâsına ve "kahramanlığına" hayranlığını belirttikten sonra, şöyle diyordu: "Kocam ve ben İngiltere'ye kabul edilmeyişinizden ötürü çok üzgünüz. Ama devrimin sürekliliğini savunan, devrimci savaşı başka ülkelerin politikalarına kadar götüren bir kimsenin, korkarım ki, başka ülkelere girmesi her zaman önlenecektir." Tarihe bakılacak olursa bunun doğru olmaması gerekirdi: Karl Marx ile Friedrich Engels hayatlarının büyük bir kısmını İngiltere'de mülteci olarak geçirmişler ve "devrimin sürekliliğini savunmuşlar"dı. Ama devir değişmişti, Marx ile Engels önce tanınmayan siyasi sürgünler olmaktan çıkarak fiilen ihtilâlin başına geçecek kadar talihli olmamışlar ve bir ihtilâlden sonra sürgün edilecek kadar da talihsiz çıkmamışlardı. Troçki uyandırdığı duygular karşısında pek fazla şaşırmadı. Pazes'lerin öğütlerine uyarak vize sorununu daha diplomatik yoldan ele almak istemedi; perde gerisinde oynamak ve açık müracaatlardan vazgeçmek niyetinde değildi. Sığınacak bir yer ararken bile bir fikir sa-

(*) 9 Şubat 1929. Daha "saygıdeğer" **Hamburger Nachrichten**'in 25 Ocak 1929 günlü sayısında şöyle deniyor: "Stalin, Troçki ile Troçki kalabalığını öteki dünyaya göndermemekle yaptığı hatanın sonuçlarını alıyor..."

vaşmasına girmekten vazgeçmiyordu. Hükümetler ve egemen sınıflar kendisinden korkmakla bir çeşit saygı göstermiş olduklarını da biliyordu: onu alelade özel bir müracaat sahibi olarak görmemekteydiler; onu bir kurum olarak, militan bir devrimin örneği olarak görmek zorundaydılar.

Troçki birçok yerlere yaptığı müracaatların ve vize sondajlarının sonucunu beklemeden çalışmaya koyuldu. Büyükada'ya gelişinden hemen sonra adada görülmemiş bir hareket başlamıştı: Kendisiyle görüşmek üzere dünyanın dört bir köşesinden gazeteciler geliyordu. Ziyaretçiler ve dostlar da eksik değildi. Yalnız Mayıs ayı içinde Fransa'dan en az yedi kişi gelmiş, haftalarca, hatta aylarca kalmıştı. Bunlar arasında Troçki'ye muhafızlık ve sekreterlik yapmak üzere gelen genç Troçkistler vardı. Alman ve Amerikan yayınları da yazacağı kitaplar için anlaşmalar yapmak ve telif hakkı avanslarını ödemek üzere gelmişlerdi. Hemen hemen dünyanın her yerinden muhalif komünistlerden mektuplar alıyordu; bunlar ideoloji ve politika sorunlarının cevaplarını bekliyorlardı: her soruya sistemli bir şekilde cevap veren ve sayfalarca yazı yazan Troçki birdenbire kendini muazzam bir mektup yığınının içinde boğulmuş buldu ve ondan sonra da bu mektupları hayatının sonuna kadar nereye giderse götürdü ve sakladı. *Bulletin Oppozitsii* adındaki küçük dergisini çıkarmaya hazırlanıyordu. (Dergi Haziran'da çıktı.) Bu dergi partici sorunların tartışılacağı bir kürsü olacak ve derginin aracılığıyla Sovyetler Birliğindeki Muhalefetle ilişki kurabilecekti. Bu dergiyi Büyükada'da düzenlemek, önce Paris'te, sonra da Berlin'de Rusça basan bir matbaa bulmak kolay olmadı. Başka uluslar arasında bulunan taraftarlarını da örgütlemeye başlamıştı.

Bundan başka, adada oturduğu ilk aylarda, yayımlanmak üzere birkaç kitap hazırladı. Önce bütün dünyaya Ortak Muhalefetin 1927'deki Platformunu bildirmek üzere *Sovyet*

Rusya'da Gerçek Durum adlı kitabını kaleme aldı. Sovyetler Birliğinde yasaklanmış olan birtakım belgeleri topladı ve bunları *Stalin'in Tahrif Okulu* adlı kitabında yayımladı. *Lenin'den Sonra Üçüncü Enternasyonal* kitabında da "Üçüncü Enternasyonal Program Tasarısını Eleştirisi" ile Alma Ata'dan Altıncı Kongre'ye gönderdiği mesajı yayımladı. Bu metinlerin kısaltılmış ve kısmen bozulmuş şekilleri zaten yabancı basında çıkmıştı; ama, Troçki asıl bu yüzden tam ve asıl metinleri bir an önce yayımlamak istemişti. *Sürekli Devrim* kitabı da Alma Ata'da yazılmış küçük bir eserdi. Bu kitapta Radek'in görüşü karşısında kuramını yeniden anlatıyor ve savunuyordu.

Ama bu dönemin başlıca eseri *Hayatım*'dır. Preobrajenski ile başka dostlarının biyografisini yazması için kendisini teşvik etmeleri üzerine, Alma Ata'daki çocukluk ve gençlik hayatını yazmakla işe başlamıştı; Büyükada'da da esere hızla devam ediyor, bölümleri bitirdikçe eseri Almanca, Fransızca ve İngilizce çevrimenlerine gönderiyordu. Kitap büyük bir hızla ilerlemişti. Ama belki de Alma Ata'daki başlangıç bölümünden daha fazlasını yazmış bulunuyordu. Büyükada'ya gelişinin üzerinden daha üç ay geçmeden, 1914'den önce dost olduğu Viyana'da yaşayan Klyaçhos adındaki eski bir Rus ihtilalci ailesine yazdığı mektupta şöyle diyordu Troçki: "Hâlâ bu biyografimin içine gömülmüş bulunuyorum, ve işin içinden nasıl çıkacağımı bir türlü bilemiyorum. Kitabı çoktan bitirmiş olacaktım, ama şu musibet bilgiçlik taslama huyum yok mu, o yüzden bir türlü bitiremiyorum. Bir sürü yerlere baş vuruyorum, tarihleri kontrol ediyorum, bir yeri silip başka bir yere bir şeyler ekliyorum. Şu kitabı ateşe atıp yakayım da daha ciddi bir işle uğraşayım diye düşündüm kaç kere. Ama ne yazık ki, yaz mevsimindeyiz, hiç bir yerde ateş olmadığı gibi, burada şömine filan da yok." Mayıs ayında Almanca çevirmeni Alexsandra Ramm'a eserinin büyük bir kısmını gönderdi; birkaç hafta sonra da çevirmenin eline iç

savaş konusundaki bölümler geçti. A'na Temmuz ayında "musibet bilgıçliği" yeniden tuttu, kitabın ilk sayfalarını yeniden yazmaya başladı. Sonbaharda bütün müsveddeler gönderilmiş ve gazetelerde kitabın birkısmı seri halinde çıkmaya başlamıştı. Bir yandan kitabın Almanca ve Fransızca çevirilerini titizlikle tashih ederken, öteyandan *Rus İhtilâli Tarihi*'ni yazmaya hazırlanıyordu. Alexandra Ramm bu kitabın ilk özetini Kasım'ın sonuna doğru eline aldı. (*)

Bu yoğun çalışma arasında "Rus sınırının ötesinde" bıraktığı çocukları, torunları ve dostları bir an bile aklından çıkmıyordu. Zina'nın hastalandığı haberi geldiği sırada — Zina ilk evliliğinden olan büyük kızıydı — Nina'nın ölüm haberi henüz taptazeydi. Kızından Paris kanalıyla haber alabiliyordu; Paris'te Paz ailesi Sovyet Elçiliğindeki bir sempatizanın aracılığıyla Moskova'daki ailesinden haber alabiliyorlardı; kardeşinin ölümü, babasının başına gelenler, kocası Platon Volkov'un Sibirya'ya sürülmesi ve iki çocuğu ile kendisini geçindirme zorluğu sinirlerini bozmuştu. Rusya'dan çıkmak ve babasına katılmak üzere resmen müracaat etmiş, izin istemişti, ama izin verilmemişti. Troçki kendisine para gönderiyordu; Troçki'yi seven birtakım iyi niyetli insanlar Sovyet Hükümetine müracaat ediyorlar, kızına çıkış vizesi verilmesini rica ediyorladı. Annesi Alexandra Sokolovskaya henüz Leningrad'daydı, ama orada kalmasına ne kadar izin verilecekti, bunu kimse bilmiyordu. Sokolovskaya da Nina'nın çocuklarına bakıyordu. Onların babaları Man-Nevelson da sürülmüş ve hapse atılmıştı. Dahası var: Lyova'nın karısıyla çocuğu da Moskova'da kalmıştı: başlarına neler geleceği

(*) Alexandra Ramm Rus asıllı idi ve Franz Pfemfert'in karısıydı; **Aktion** adlı solcu bir dergi çıkarıyordu. Troçki'nin etkisi en yüksek noktada bulunduğu sırada Komitern'in Üçüncü Kongresinden sonra Pfemfert, "aşırı solculukla" suçlanarak Komünist Partisinden atıldı; ama karı koca aralarındaki politik görüş ayrılığına rağmen Troçki ile sonuna kadar yakın dost olarak kaldılar.

belli değildi. Böylece Troçki'nin yakınlarından en az dört aile sert bir politik çatışma yüzünden dağılmış bulunuyordu. Ve Troçki hemen hemen de her hafta, arkadaşlarının başlarına gelen felâketleri, hapisteki hastalıklarını, hapisane yönetimleriyle çatışmaları, açlık grevlerini, intiharlar ve ölümleri bildiren yeni yeni haberler alıyordu. Troçki bunların protesto edilmesi için elinden geldiğince çalışıyordu. Hele Rakovski'ye yapılan işleme çok kızmıştı. Son zamanlara kadar Sovyetlerin Batıdaki en büyük elçilerinden biri olan Rakovski durmadan bir yerden başka bir yere sürülüyor, ikide birde kalp sektesine uğruyordu. Aylardanberi kendisinden haber alamamıştı.

Troçki'nin kuşkuları, dertleri ve yorgunluğu arttıkça daha da canlanıyordu. Kederini inatçı bir çalışma içinde, dostları ve taraftarlarıyla tartışarak unutmaya çalışıyordu; çalışmaktan sinirleri gerildikçe Marmara'nın mavi sularında kürek çekmekle ve balığa çıkmakla dinlenmeye uğraşıyordu. Dinlenmek istediği sırada bile enerjisini hapsetmesi imkânsızdı; sinirlerini durmadan daha fazla germek zorundaydı. Balıkçılığı, Alma Ata'da olduğu gibi, yine büyük kayıklarla, taşlarla ve ağlarla yapılan plânlı bir seferdi. Zamanla ailesinin bir parçası haline gelen iki Türk balıkçısı ile birlikte uzun balık avlarına çıkıyor; balıkçılarla birlikte çalışıyor, ağları çekiyor, taşları atıyor ve eve bir sürü balıkla dönüyordu. (Troçki'nin "dinlenme fikri"ni beğenmeyen Eastman, "böyle mi balığa çıkılır, bir türlü anlayamıyorum: sanki Kazan'da Beyaz Orduları yenmek için yoğun, hızlı, sistemli, örgütlü bir taaruza girişiyor" diyordu.) Fizik ve moral gücünü harcayacak yer bulamıyordu; arasıra yakalandığı hastalık bile sanki sinirli hareketliliğini bozmaktan âcizdi. Bazan kendi başına yelkenle denize açıldığı da oluyor, uzun zaman denizde kalarak ailesini ve sekreterlerini telaşa düşürüyordu. O sıralarda kendisini ziyaret eden bir taraftarı, Troçki'nin G.P.U. tarafından hazırlanacak bir tuzağa düşmekten korkmaksızın

nasıl denize açıldığına hayret etmişti. Troçki, bu adama biraz kaderci bir cevap vermiş, G.P.U.nun çok kuvvetli olduğunu, kendisini bir kere ortadan kaldırmaya karar verecek olursa buna karşı hiç bir şey yapamıyacağını söylemişti. Bu arada elbetteki kendi kendisini korumamak, kendisine bırakılan ufak bir özgürlükten, hayatın renginden ve tadından yararlanmamak için ortada herhangi bir neden yoktu. (*)

Türkiye'ye geldiği sırada içinde beliren kuşkular biraz yatışmıştı. Türkler çok dürüst davranıyorlar, ona yardım bile ediyorlardı. Troçki yine de pek emin değildi ama Mustafa Kemal Paşa sözünde duruyordu. Köşkün önündeki polisler görevlerini büyük bir titizlikle yerine getiriyorlardı. Dahası, bunlar aileden bile olmuştular. Öteye beriye koşuyorlar, evdekilere yardım ediyorlardı. Beyaz Ruslar yüksek parmaklıkları ve çitleri atlamayı göze alamıyorlardı. G.P.U. bile uzakta kalmıştı; ilgisiz gibi görünüyordu. Ne var ki bu görünüş aldatıcıydı; G.P.U.nun ilgilenmemesine imkân yoktu. G.P.U. dan biri ikide birde ateşli bir Troçkist kılığına giriyor, sekre-

(*) M. Parijanine Troçki ile Küçük Asyanın uzak sularında yaptığı bir balık avını şöyle anlatıyor: "...Ganimetini elde etmek için çırpınıyordu... gizli mutluluğu gözünden okunmaktaydı... ustalaşıyordu." Geceleyin büyük bir fırtınaya yakalanıyorlar. Tekne nerdeyse batacak; yanlarındaki Türk Jandarması korkuyla bağırmaktadır; Troçki küreklere yapışıyor ve dalgalarla savaşıyor. O kadar soğukkanlı ve arkadaşları ile o kadar ilgilidir ki durmadan espriler yapmaktadır. Parijanine bir sırada "korkma.. yanında Sezar ile serveti var" diye düşünmektedir. Kimsenin bulunmadığı küçük bir adada boş bir kulübeye sığınırlar. Ertesi sabah aç kalkarlar; iki tavşan vururlar. Tavşanı yaralı olarak yakalayan Parijanine sonradan tavşanı öldürür. Troçki, "Avcılar bunu yapmaz", der, "yaralı hayvan öldürülmez" Bu arada Türk makamları Troçki'yi aramaya çıkarlar; birkaç köylü de onları kurtarmaya gelir. Troçki yardıma şakalaşarak sevinirken bilinmeyen bir yerde yollarını kaybeden ve bir lokma yiyecek birşey bulamayan iki Rus generalinin hikâyesini anlatır: Generallerden biri "Ah" der, "şurada bir tek mujik bulabilsek". "İşte bak, mujik hemen ortaya çıktı; ve bir dakika içinde bütün işlerimizi gördü", der Troçki. "A Leon Trotsky", **Les Humbles,** Mayıs-Haziran 1934

ter, ya da muhafız olarak Troçki'nin maiyetine sızıyordu. Natalya şöyle yazıyor:"*Frank* adında bir Detonyalı vardı. Büyükada'da beş ay kaldı. Sonradan öğrendik ki, bu Letonyalı da kısa bir zaman adada kalan Sobolevicius adındaki başka bir Letonyalı gibi (bu adamın Roman Well adındaki kardeşi de Paris ve orta Avrupadaki Muhalefet çevrelerinde casusluk yapıyordu) Rus Gizli Polisinin bir casusu imiş." İşin zor yanı bu işi yapanlar yalnızca casusluğu ortaya çıkanlar değildi, çünkü en tehlikeli olanlar casusluklarını hiç bir zaman belli etmiyenlerdi. Örneğin, Sobolevicius ancak otuz yıl sonra Amerika'da Sovyet casusu olarak yakalandığı zaman Troçki'yi Büyükada döneminde takip ettiğini itiraf edecekti. (*) Bu adamın Troçki'ye yazdığı mektuplar ve Troçki ile aralarının açılma nedeni itirafının doğruluğuna hiç şüphe bırakmıyor. Sobolevicius devamlı olarak ve açıkça birtakım politik anlaşmazlıklar ileri sürdükten sonra Troçki ile bozuşmuştu. Oysa bir casus böyle bir davranışta pek bulunmazdı. Sonunda Troçki kendisini Stalinci olmakla suçlamış, ama casus olduğuna inanmamıştı. Gerçek ne olursa olsun şurası doğruydu ki gerek Sobolevicius ve gerekse kardeşi üç yıl süren Büyükada döneminde Troçki'nin sınırsız güvenini kazanmıştılar. Troçkist çevrelerin yabancısı değillerdi. Sobolevicius Rusya'da çıkan *Saechsische Arbeiterzeitung* adındaki sol Marksist derginin yazarlığını yapmış. 1927 de Troçkist Muhalefete katılmıştı. Gerek kendisi ve gerekse kardeşi sonradan Fransa ve Almanya'da çok faal olmakla kalmamışlar, aynı zamanda, Troçki'ye birçok yararlı bilgiler ve kitaplarına malzeme de

(*) Bak: **Hearing before the Subcomittee to Investigate the Administration of the Internal Security Act,** vb. **United States Senate,** 21 Kasım 1957, s. 4875-6. Burada Sobolevicius'un adı Jack Soble olarak geçer. Troçki ile yaptığı yazışmalarda takma adı Senin'dir. Kendisi gibi hüküm yiyen kardeşi Dr. Soblen 1962 yılında Amerika'dan İsrael'e kaçmıştır; ama kendisine sığınma hakkı tanınmadı. İngiltere üzerinden Amerika'ya döndükten sonra iki kere intihara kalkıştı, ve Londra'da öldü.

sağlamışlardı. *Bulletin Oppzitsii*'nin çıkarılmasına yardım etmişlerdi. Sovyetler Birliği'ne şifreli, okunmaz mürekkeple yazılmış, gizli adreslere gönderilen mektuplar da bunların ellerinden geçiyordu. (*)

Bir yeraltı örgütünü casuslardan büsbütün temizlemek hemen hemen imkânsızdır. Casuslar hemen daima sızarlar ve iki taraflı oynarlar; bu işlerde bütün örgütü felce uğratacak kadar aşırı bir şüphe göstermek ve yanılmak ne kadar kolaysa biraz gevşek davranarak aldanmak da o kadar kolaydır. Troçki'nin karşılaştığı en büyük zorluk şundan ileri geliyordu: Batıdaki taraftarları arasında Rusya'yı ve Rus dilini bilen çok azdı. Bu bakımdan ister istemez birkaç kişiye güvenmek zorunda kalmıştı. Lyova kendisine yardım etmemiş olsaydı hemen hemen hiç bir şey yapamazdı. Ama Lyova'nın yardımıyla iş bitmiyordu ki; sonra Troçki oğlunun kendisini feda edercesine çalışmasından da memnun değildi: yirmi yaşındaki genç delikanlı Büyükada'da bir papaz olup çıkmıştı. Bu yüzden Troçki ikide birde Rusça bilen bir sekreter arayıp duruyor ve casuslar da bundan yararlanarak maiyetine sızıyorlardı. Ama dostları kendisini zamanında uyarmaktaydılar. Örneğin, 1930 yılında, Troçkist pozunu takınan, Rus-Menşevik bir anababadan doğma Valantine Olberg adında biri sekreter olarak Troçki'nin yanına girmeye çok uğraşmıştı. Ama Franz Pfamfert ile Alexandra Ramm Berlin'den haber göndermişler, müracaat sahibinden şüphelendiklerini söylemişler, bunun üzerine Olberg de işe alınmamıştı. Olberg sonradan 1936 yılında başlayan ilk büyük Moskova mahkemelerinde sanıktı ve Troçki, Zinovieyv ve Kamenev aleyhinde tanıklık etti (**). Ne var ki zamanında yapılan

(*) Troçki ile Sobolevicius ve kardeşi R. Well (Dr. Soblen) arasındaki yazışmalar arşiv'in kapalı bölümünde iki dosya halindedir.

(**) Pfemfert'in Troçki ile yazışması, 1930 Nisanı, aynı kaynak. Olberg Alman Muhalefetinin bir **Reichsleitung** üyesi idi. Sovyetler Birliğindeki taraftarlarıyla Troçki'nin yaptığı temasları merak ettiği ve durmadan sorduğu

bu uyarımlar pek fazla olmadı; ve ilerdeki yıllarda casusların gölgesi Troçki'nin arkasını sanki lânetlenmiş gibi hiç bırakmadı.

Troçki'nin malî durumu Büyükada döneminde umudundan çok daha kolayca düzeldi. Yazdığı yazılardan çok para kazanıyordu; adada yaşamak ucuzdu, kendisi de ailesi de çok basit bir hayat sürüyordu. Ama köşkte oturanların sayısı, sekreterler ve uzun süre için gelen konuklarla arttıkça, muhaberat da ufak bir hükümet dairesinin muhaberatını buldukça Troçki'nin masrafı yılda 12,000, dahası 15,000 dolara çıktı. Troçki, geniş bir uluslararası okuyucu kitlesi sayesinde yüksek ücret ve yüksek telif hakkı alıyordu. İstanbul'da yazdığı ilk yazılar için 10.000 dolar telif ücreti almış, bu paranın 6.000 dolarını *Bulettin Oppozitsii* ile Fransız ve Amerikan Troçkist dergilerinin çıkarılması için ayırmıştı. Sonradan *Hayatım* adındaki eserinin çeşitli baskıları için avans almış, bu kitabın yalnız Amerikan baskısından aldığı telif hakkı 7.000 doları bulmuştu. 1932 yılında Amerika'da çıkan *Saturday Evening Post* dergisi *Rus İhtilâli Tarihi* serisi için kendisine 45,000 dolar ödemişti. Troçki İstanbul'daki Sovyet Konsolosluğundan ayrıldığı sırada Maurice Paz'dan 20,000 Frank borç almış bulunuyordu. Bir yıl sonra bu parayı ödedi ve artık borç almak gereğini duymadı. Paz, 1929 yılı Mayısında zor durumda olup olmadığını kendisine sorduğunda, Troçki zor durumda olmak şöyle dursun, Batıdaki politika

için şüphe yaratmıştı. (Olberg ile Lev Sedov arasındaki yazışmalara da bakınız.) Kendisinin 1039 da bir casus mu olduğu, yoksa, Sobolevicius gibi, sonradan mı bu işe başladığı kesin olarak anlaşılamadı. 1933-4 de Nazilerin iktidara geçmesinden sonra Olberg'in Çekoslavakya'da sefalet içinde yaşadığı söylendi. Belki de Olberg, hiç bir karşılık almadan, sırf ideolojik nedenlerden ötürü Stalin'e casusluk etmişti. 1938 da Zinoviyev'in mahkemesinde sanıklardan biriydi ve Savcılık makamının başlıca tanıklarındandı; idama mahkum oldu.

arkadaşlarına yardım bile edebileceği cevabını vermişti. Gerek bugün muhafaza altındaki mektuplarından ve gerekse hesaplarından anlaşıldığına göre, Troçki bu yardımı, birçoklarının güvenilmez kimseler olmasına rağmen, bol bol yapmış bulunuyor.

Troçki, Zinoviyev ve dahası Şlyapnikov, yenilmelerinden çok önce yabancı Komünist partilerindeki taraftarlarını örgütlemeye başlamışlardı. Bu çabalar başlangıçta, bütün afarozlara ve ihraçlara rağmen, pek başarısız sonuçlar vermemişti (*). Öte yandan Rus Muhalefetinin tatkik manevraları ve çekilmeleri yabancı komünistleri şaşırtmış, Stalin'in aldığı intikamdan korkmuşlardı. Zinoviyev grubunun sonunda teslim olması dışardaki Zinoviyevcilerin moralini çok bozmuştu. Ama Troçki'nin yaptığı dönüşler ve sonunda sürülmesi ayni etkiyi yapmış değildi. Stalinci diktaya boyun eğmeye henüz hazır olmayan komünistlerin gözünde Troçki'nin moral otoritesi eskisi kadar büyüktü; başına gelen yeni felâket adının çevresindeki efsaneyi, yeni yılmayan militanlık ve zafer efsanesini, daha da zenginleştirmişti. Ama Komintern Troçkizmi o kadar büyük bir yabanlıkla lekelemiş ve dış ülkelerdeki kollarında bulunan Troçkistleri o kadar şiddetle ezmişti ki artık hiç bir komünistin başkaldırmakta bir yarar ummasına imkân yoktu; gadra uğrayan insanın arkasından gidecek pek az komünist vardı.

Troçki Büyükada'dan eski ve yeni taraftarlarını bir araya getirmeğe çalışıyordu. Taraftarlarıyla paylaşacağı bir güçten yoksun olması, ona göre, umutsuz bir çaba harcadığını göstermezdi; tersine, bu durum teşebbüsü daha da çekici yapıyordu. Çıkarcıların ve bürokratların çabalarına katılmıya-

(*) Troçki 4 Kasım 1929 tarihinde Sobolevicius'e yazdığı mektupta, Almanya'daki **Leninbund**'un Piyatakov'un teslim olmasından önce ondan aldığı para ile çalıştığını söylüyordu. Çalışma alanları o kadar dardı ki az bir para ile de işlerini yürütebiliyorlardı.

caklarını bildiği için yalnızca aklı başında olanlara ve bir çıkar gütmeyenlere sesleniyordu. Devrimci bir örgüt, gücünü her zaman üyelerinin sayılarından çok, onların derin inançlarından, davaya bağlılıklarından almaz mıydı? Bin dokuz yüz yirmi yılları başında bile Stalin'in Komintern'deki hâkimiyeti henüz sıfırdı. Komünist partisinde yıllarını geçirmiş olanların hemen hemen çoğu, kadroların ve tabanın Moskova'da yüceltilen yeni dine nasıl bir korkaklıkla ve çekingenlikle uymaya çalıştıklarını kendi tecrübeleriyle çok iyi biliyorlardı. Henüz yüzeyde, çok ince bir tabaka teşkil eden bu baş eğmenin altında, bir küskünlük, bir inanmazlık, bir sabırsızlık vardı; eski Marksist düşünce geleneğine bağlı tedirgin vicdanlar için Troçki'nin başına gelenler her zaman bir huzursuzluk kaynağı idi. İyi partili olanlar Rus devriminden ayrılmamanın çok yüksek bir görev olduğunu biliyorlardı; bu bakımdan, o sırada Moskova'da iktidarı elinde tutan, devrimin dilini konuşan ve yabancı komünistlerin, komitelerde ve hücrelerde, Troçkizm aleyhine kararlar almalarını isteyen insanlara karşı çıkmak istemiyorlardı. Oylarını kendilerinden istenildiği şekilde kullanıyorlardı, ama bütün bu "kampanya" bir türlü anlayamadıkları bir bilmeceydi. Bu kampanyanın bu kadar korkunç bir şekilde yürütülmesi onları biraz rahatsız ediyordu. Nedenini bulmalarına imkân yoktu. Ve arada sırada yukarıdan açıklanan korkunç aforizmalarda basit onaylarının da alınmasına neden ihtiyaç duyulduğunu bir türlü anlamıyorladı. Çok genç ve bilgisiz olanların dışında, işçi sınıfından gelme bütün üyeler Troçki'nin zafer günlerini, dünya kapitalizmine karşı yaptığı dehşetli saldırıları, birçoklarını coşturan, dahası, birkısmını partiye çeken ateşli bildirilerini unutmamışlardı. Lenin'in en yakın arkadaşı olduğunu bildikleri insana karşı partinin tutumunu değiştirmesi lanlaşılabilecek gibi değildi. Ama bu konuda yapacakları pek az şey vardı, ya da hiç yoktu. "Parti hattı"nın şu ya da bu şekilde uygulanmasından iğrenen birkaç kişi şurada bu-

rada partiden ayrılmıştı; ama çoğu, büyük şefler arasında kan davasına benzeyen bu işle ilgilenmenin belki de gereksiz olduğu; Rusya'nın kolay kolay anlaşılamıyacağı, ancak kendi sınıf düşmanlarının bu ülkeye sızmasından ötürü buna karşı Komünist Partisinin güvenilir bir şekilde ve kahramanca savaştığı kanısındaydılar. Partiye bağlı kalmakla devam ediyorlar, ama bunu Stalinizm için değil, Stalinizme rağmen yapıyorlardı; ve nitekim parti büyükleri "hain ve karşı devrimci" diye Troçki'ye saldırdıkları zaman şaşırmışlar, ama üzerinde durmamışlar, omuz silkip geçmişlerdi.

Troçki'nin sol ve radikal aydınların kafalarında hâlâ büyük bir etkisi vardı. Bernard Shaw, Troçki'nin "bütün ülkelerdeki bütün aşırı sol militanların öncüsü ve kahramanı" olduğunu yazmış, bu sözün doğru olduğu ileride anlaşılacaktı (*). sol eğilimli İngiliz ünlülerinin Troçki'yi kendi hükümetlerine karşı nasıl savunduklarını görmüştük. (İngiliz Komünist Partisi öteki partilerden daha az "Troçkizmle zehirlenmiş" ti; ama Troçki'nin Büyükada'da tuttuğu dosyanın içinde bir İngiliz Komünist yazarıyla yaptığı ilginç ve dostça mektuplaşmalara ait kalın bir dosya var. Bu komünist sonradan sıkı bir Stalinci olmuştur.) Avrupa ve Amerikada ün kazanmış ya da ün kazanmak üzere bulunan bir çok şairler, romancılar ve resamlar, bu arada Andre Breton ile öteki Sürrealist-

(*) Bernard Shaw Troçki'ye karşı olan hayranlığını birçok kere büyük bir heyecanla ifade etmiştir. Molly Tompkins'e yazdığı mektuplarının birinde şöyle diyordu:

"Dün... büyük parti liderlerimizin konuşmalarına ait bir sürü raporlar ile Troçki'nin küçük bir kitabını aldım... Birkenhead, Lloyd George ve Churchill'in konuşmaları ile yabanlık ve kabalık bakımından yarışacak kimse yoktur. Oysa Troçki bana her zaman akıllı, etki altında kalmayan bir içtenlik, ve bilgili bir yetenek havası verir. Sizin ülkenizdeki cumhurbaşkanlığı kampanyasını ve bizim genel seçimleri bırakıp Troçki'nin durum incelemesine döndüğümüz zaman başka bir gezegene gitmiş gibi oluyoruz." G. B. Shaw, **To a Toung Actress,** s.78. Troçki'yi yazar olarak Lessing'e ılk defa benzeten Shaw'dur. **Silahlı Sosyalist** adlı kitabının önsözüne bakınız.

ler, Hollandalı şair kadın Henrietta Roland Holst, keder edebiyatı ile herkesin gözünü kamaştıran Panait Istrati, ressam Diego Rivera, Edmund Wilson ve genç Andre Malraux, Troçki'nin etkisi altında kalmışlardı. Amerikan komünizminin tarihini yazan biri, "Troçki'nin komünist aydınların kafalarına hükmetmeye" devam ettiğini yazar; ve ünlü komünist romancı Michael Gold'u örnek vererek, bu yazarın Troçki'nin ilk afaroz edilmesinden sonra bile (*New Masses* dergisinde) "Troçki'yi Leonardo da Vinci kadar evrensel bir dâhi olarak yüceltttiğini" söyler. Gold, 1930 yılında bile, birçok bayağı sözler arasında, şunu da söylemişti: "Troçki bugün büyük Rus Devriminin ölmez bir parçasıdır... Savonarola ya da Danton gibi insanlığın ölmez efsanelerinden biridir." Başka bir komünist yazarında ifadesine göre "Sınırsız Troçki hayranlığı yalnızca Michael Gold'a özgü değildi, bu ülkede Rus ihtilâlini izleyen her aşırı solcuda bu hayranlık vardı. "

Partiden kovulmuş Troçkist ve Zinoviyevcilerden oluşan birtakım guruplar bütün Avrupa ülkelerinde faaliyet halindeydi. Bunlardan birkaçının başlarında Komünist Enternasyonal kurucuları da vardı. Fransız Komünist Partisi Merkez Komitesinin anti-Troçkist kampanyayı protesto etmesinin üzerinden daha beş yıl geçmemişti. Alfred Rosmer, Boris Souvarine ve daha birçokları 1924 ile 1929 yılları arasında Stalinizmle durmadan mücadele etmişlerdi (*). Troçkist sempati-

(*) **Troçki, Silahsız Sosyalist.** 1926 yılında Paristeki Sovyet elçiliğinde çalışan Piyatakov o sırada Fransız Komünist Partisinden atılmış olan çeşitli anti Stalinist elemanları birleştirmeye çalışmıştı. Moskova'da ise Troçki ile Zinoviyev Ortak Muhalefeti kurmaya uğraşıyorlardı; Piyatakov'un görevi de Fransa'da bunun karşıtını kurmaktı. Piyatakov, Rosmer, A. Dunois, Souvarine, Monatte, Paz ve daha başkalarıyla toplantılar yaptı, ve **Contre le Courant** adlı derginin çıkarılmasına yardım etti. Ama Troçkistlerle Zinoviyevciler arasında bir "blok" kurulması fikrine karşı olan Rosmer ile Monatte kendisi ile işbirliği yapmayı reddetti; böylece, **Contre le Courant** Pazer ve Loriot'nun başkanlığında Fransız Ortak Muhalefetin organı olarak çıkmaya başladı. Rosmer ile Monatte anti Stalinist çalışmalarına bağımsız olarak devam ettiler.

zanlar Fransız Komünist Partisinin sağlam elemanlarından biri olan Pierre Monatte'ın çevresinde toplanan devrimci-sendikalistler arasında faaldiler. Ama bu çevre sonradan Komünist Partisinden soğudu. Zinoviyevciler kendi guruplarını muhafaza ediyorlardı. Almanya'da da Leninbund Wedding Muhalefeti vardı (Berlin'in en büyük işçi bölgesi Wedding olduğundan guruba bu ad verilmişti); ama burada Arkaii Maslov ile Ruth Fisher'in temsil ettikleri Zinoviyevciler, muhalefeti Troçkistlerden daha etkili olarak yürütüyorlardı. Mussolini'nin hapisanelerinde yatan Antonio Gramsci ile Amadeo adındaki iki komünist lider de Stalin'e karşı olduklarını açıklamışlardı; Gramsci açıklamasını hapishanedeki hücresinden Moskova'ya göndermeyi başarmış, ancak Komintern'de İtalyan Partisini temsil eden Togliatti mektubu hasıraltı etmişti (*). İspanya'nın ünlü Marksist yorumcusu Andrés Nin, Rus Muhalefeti ile birlik olduğunu açıklamış ve Troçki ile yıllarca ilişkisini sürdürmüştü (**). Endonezya

(*) **Bulletin Oppozitsii,** sayı 17-18, 1930. Bak aynı zamanda; Rosmer'in Troçki'ye yazdığı 10 Nisan 1930 tarihli mektup, **arşiv,** kapalı bölüm. Hemen hemen bu sıralarda İtalyan Politbürosunun üç üyesi, Ravazzoli, Leonetti ve Tresso Troçkist muhalefete katıldı. Bu üyeler Gramsci'nin arkadaşlarıydılar; bunlardan biri Gramsci'nin Togliatti'ye mektup yazdığını, mektubun hasıraltı edildiğini Rosmere bildirdi. 1961 yılında İtalyan basınında yayımladığım bir yazıda bu sorunu Togliatti'ye açıkca sordum. Togliatti bir arkadaşının aracılığıyla bana verdiği cevapta, Gramsci'nin 1936'da gerçekten İtalyan komünizmini Rusyadaki parti-içi kavgalara karıştırmamasını kendisinden rica ettiğini bildirdi. (Togliatti, Troçki'ye karşı Buharin ile Stalin'i desteklemişti.) Togliatti'nin iddiasına göre, Gramsci'nin mektubu Moskova'ya, partiler arasında bir ateşkes anlaşmasına varıldığı zaman geldi; ve Togliatti de Buharin ile konuştuktan sonra mektubun o günkü durumla ilişkisi olmadığına karar verdi. Ama Stalin ile Troçki arasındaki mücadele yeniden başlayınca, Komintern ile İtalyan partisi Gramsci'nin tutumunu bilmemezlikten geldi. Stalin döneminde Gramsci'nin unutulmasının nedeni bu tutumudur. Gramsci'nin meziyetleri ancak Stalin'in ölümünden sonra "yeniden" keşfedildi ve Togliatti İtalyan partisinde Gramsci'nin ölüsüne tapmaya benzeyen bir hareket başlattı.

(**) Nin, Alma Ata döneminde Troçki ile mektuplaşıyordu. **Arşiv.**

komünizminin öncülerinden olan Maring-Sneevliet, Hollanda'da Stalinizmi tutmayan oldukça güçlü birtakım sol sendikacıların başında bulunuyordu. Belçika'da Komünist Partisinin eski şeflerinden Overstaen ile Lessoil, Charleroidaki geniş maden bölgesinde iyice yerleşmişler, Troçkizmi savunuyorlardı.

Parti-içi anlaşmazlığın Asya kıtasında da birtakım tepkileri olmuştu. Moskova'daki Sun Yat-sen Üniversitesinde okuyan ve 1927 yılında Troçki'nin Çin sorunu üzerindeki mücadelesini bilen eski öğrenciler, Şanghay'a, Pekin'e ve Wuhan'a Troçkizmin tohumlarını getirmişlerdi. Bu eski öğrenciler 1928 yılında Çin Muhalefetinin ilk kongresini topladılar; ve Mao Tse-tung ile bir ittifak yapabileceklerini umdular. Çünkü Mao Tse-tung'un 1925 1927 yıllarındaki tutumu sık sık Troçki'nin tutumuna benziyordu, ve devrim hızının azaldığı bir sırada Kuomintang'a karşı partizan savaşına başladığı için Moskova o sırada Mao Tse-tung'a pek yüz vermiyordu. 1927 yılına kadar partinin liderliğini yapmış olan Çen tu-hsiu 1929 da bir Açık Mektup yayımladı. Çen, bu mektubunda, Moskova ile Kuomintang ve Çin komünizmi arasındaki çirkin ilişkilerin içyüzünü açıkladı ve Troçki'nin, Stalin ile Buharin politikasını eleştirmekte yerden göğe kadar haklı olduğunu söyledi (*). Troçkizmin etkisi Çin-Hindinde,

(*) Troçki'nin Çinli taraftarlarıyla yakından temasları devam ettiği sürece Çin ile ilgisi de devam etti. 1929 yaz ya da sonbahar aylarında Lin Tse (?) adında bir Çinli Muhalif, Moskova'dan Çine giderken Troçki'yi Büyükada'da ziyaret etti, ve bundan sonra Troçki 1940'a kadar Çin'de çeşitli Muhalefet eğilimlerini temsil eden birçok guruplarla devamlı olarak mektuplaştı. Çin'deki taraftarları daha 1929-31 de, o zamanki parti lideri Li Li-san ile, Çu Teh ve Mao Tse-tung arasında rekabet olduğunu Troçki'ye haber vermişler, ilk ikisinin "oportünist" olduğunu, Mao için büyük umutlar beslediklerini bildirmişlerdi. Troçki'nin taraftarlarından bir kısmı Çen Tu-hsiu'nun "Troçkizme geldiğine" sevinmedi; bunlar Çen'in "likidatör" olduğunu, artık oynayacağı bir rol kalmadığını söylüyorlardı. O sıralarda henüz Mao adından pek bir şey anlamayan Troçki ise Çin Marksizminin "büyük ihtiyar adamı" Çen Tu-hsiu'ya büyük

Endonezya'da ve Seylan'da da görüldü. Troçki aşağı yukarı yine bu sırada Amerika'da da yeni taraftarlar kazandı: Birleşik Amerika Komünist Partisi Merkez Komitesi üyelerinden James P. Cannon ile Max Shachtman ve Kanada Komünist Partisi Başkanı Maurice Spector Troçkist olduklarını açıkladılar. Meksika gibi uzak bir ülkede bulunan birtakım komünistler, Diego Rivera'nın teşvikiyle Moskova'da yenilgiye uğramış olan "sapmacıların" davasını destekliyordu.

Troçki bütün bu guruplarla ilişki kurmuştu, onları bir tek örgüt halinde toplamaya çalışıyordu. Troçki'nin taraftarları, Moskova'dan sürülmesinden sonra, kendisinin ufak tefek düşnceleriyle beslenmeye çalışıyorlar, Sovyetler Birliğinden gizlice kaçırılan yazılarından birtakım parçaları küçük dergilerinde ve bültenlerinde yayımlıyorlardı. Troçki'nin İstanbul'a gelmesi hepsini heveslendirmişti; Troçki'nin manevi otoritesi onların en büyük sermayeleriydi; dünya çapında Stalinizme karşı sürdürülen komünist muhalefete canlılık getireceğini umuyorlardı. Ama Troçki'nin otoritesi, aynı zamanda, onlar için sakıncaydı da, çünkü öğrenci hoca ilişkisinin sınırlayıcı rolüne çalışacaklardı. Heinrich Brandler'in dediği gibi, Troçkizm yelkeni büyük, kendisi küçük bir tekneydi. Troçki'nin kişiliği Rus Muhalefeti içinde bile ağır basıyordu; ama orada iken çevresinde hiç olmazsa, devrimde kendini göstermiş, özgür düşünceli, sağlam karakterli, çok tecrübeli arkadaşları vardı. Rusya dışındaki arkadaşlarının arasında, bir ikisi hariç, bu çapta insanlar yoktu. Ama Muhalefet saflarındaki bu güçsüzlüğün er geç giderileceğini, dahası bunlar arasında liderlerin bile çıkacağını umuyordu. Rus-

önem veriyor. Çin Troçkistlerini onunla uzaklaştırmaya çalışıyordu. Çen Tu-hsiu Troçki'ye yazdığı 1 Aralık 1930 tarihli mektubunda Troçki'nin Çin Devrimi konusundaki fikirlerini ilk defa 1929 da öğrendiğini, ve ondan sonra bunların doğruluğuna inandığını bildirmişti. (**Arşiv**, Kapalı Bölüm. Çen Tu-hsiu'nun 1925-7 devriminde oynadığı rol **Troçki, Silâhsız Sosyalist** kitabının sayfalarında anlatılmıştır.)

ya'daki Muhalefet liderleri arasında yalnızca kendisinin yurt dışına çıkartılmasıyla yetinileceğini sanmıyordu. Stalin muhakkak ki öteki liderleri de, özellikle Rakovski ile Radek'i de yurt dışına atacak, o zaman uluslararası muhalefet "güçlü bir merkez" e sahip olacaktı. Ancak bu umutların hepsi suya düşmeye mahkûmdu; Stalin yeni yeni sürgünlerle Troçki'yi güç lendirmek niyetinde değildi.

Bu aşamada, Troçkizmin tek bir insanın çekiciliğinden başka ne gücü vardı?

Troçkizmin kökü devrimci enternasyonalizme ve proleter demokrasisine dayanıyordu. Devrimci enternasyonalcilik klâsik Marksizmin bir mimarisiydi; Üçüncü Enternasyonal bir zamanlar bu mirası İkinci Enternasyonal'in güçsüz ellerinden kurtarmıştı ve Troçki de şimdi bu mirası hem İkinci hem de Üçüncü Enternasyonal'e karşı savunuyordu. Bu ilke Troçki için soyut bir ilke değildi: düşüncelerine ve politik içgüdülerine işlemişti. Hiç bir politika sorununa enternasyonal açıdan başka bir açıdan bakmıyordu; komünizmin milliyetçiliği aşan çıkarları onun için en büyük ölçüydü. Bu bakımdan "tek ülkede sosyalizm" doktrini ona göre Marksizmin "milliyetçi bir sapması" ve Sovyet bürokrasisindeki milli kendine yeterlik ve saldırıcılığının ta kendisiydi. Bu doktrin şimdi Rusya'da hâkimdi, ama orada hiç olmazsa psikolojik bir ihtiyacı karşılıyordu. Ama aynı dokrin hiç de böyle bir şeye ihtiyacı bulunmayan uluslararası komünizmin de ilkesi olmuştu. Komintern, Stalinci Rusya'nın kutsal bencilliğine boyun eğmekle kendi varlık nedenini sarsmış oluyordu. Tek ülkede sosyalizme bağlanan bir Enternasyonal kendisiyle çelişme halindeydi. Troçki, dünyadan kopuk, kendi kendine yeter sosyalist bir devlet fikrinin, kuramsal olarak, sosyalist düşünceye aykırı bulunduğunu bu fikir ondokuzuncu yüzyıl Alman revizyonistlerinin milliyetçi reformcu kuramından çıkmıştı ve pratik olarak da, uluslararası devrimden vazgeçilmesi ve Komintern politi-

kasımın Stalinci çıkarlara feda edilmesi demek olduğunu söylemişti (*). Ama Troçki, uluslararası çıkarların milli çıkarlar karşısındaki önceliğini tanımakla birlikte, Sovyetler Birliğinin milli ihtiyaçlarını büsbütün inkâr etmek niyetinde değildi; ya da Sovyetlerin somut ya da askeri çıkarlarını gözönünden uzak tutmuyordu; ve aynı zamanda ilk işçi devletini savunmaya çalışmanın her komünistin görevi olduğu üzerinde direniyordu. Ama Stalinci kendine - yeterlik politikasının, Sovyetler Birliğini güçsüz düşürdüğü, çünkü Sovyetler Birliğinin tek başına kalmaktan kurtulmasının ve devrimi yaymanın nihai çıkarına uygun olduğu kanısındaydı. Bu bakımdan, ona göre, işçi devleti, uluslararası sınıf mücadelesinin kritik aşamalarında, uzun vadeli amacını düşünerek, mücadeleyi, Stalin ve Buharin'in 1925 1927 de Çin devriminde yaptıkları gibi, önliyeceği yerde, yakın çıkarlarına feda etmeye hazır olmalıydı. Sonraki yıllarda bu görüş ayrılığı, Nazizm karşısında izlenecek taktik ve strateji ile Halk Cepheleri sorunlarına kayacaktı;

(*) Troçki Tek Ülkede Sosyalizm teorisinin başlangıcını ünlü Alman reformcusu G. Vollmar'da görür. G. Vollmar Bernstein'ın "revizyonist" kampanyasından yirmi yıl önce "izole edilmiş sosyalist devlet" fikrini savunmuştu. (Şunuda ekleyelim ki, bu teori List ekonomisinin ana teması üzerine kurulmuş bir çeşit sosyalizm idi.) Troçki'ye göre, Vollmar'ın görüşü Stalin ya da Buharin'in görüşünden çok daha akıllıca idi, çünkü onun dünyadan kopuk sosyalist devleti. teknoloji bakımından ilerlemiş Almanya gibi bir devletti; az gelişmiş bir köylü ulusu değildi. Dünyadan ayrı sosyalist devletin garantisi Vollmar'a göre, bu devletin kapitalist komşularına nazaran teknolojik üstünlüğündeydi, oysa Buharin ile Stalin (1928'e kadar) böyle bir devletin sanayi bakımından geri de olsa kalkınacağı kanısındaydılar. (Bak. Troçki: **The Third International After Lenin**, s. 43-4.) Vollmar da üstün ve plânlı ekonomiye sahip olan sosyalist bir Almanya'nın kapitalist komşularını barışçı yollarla ve ekonomik rekabetle yenebileceğini ve böylelikle başka ülkelerde devrimi aşağı yukarı gereksiz kılacağını düşünmüştü. Vollmar bu fikirleriyle yalnız 1920'lerdeki Stalinci-Buharinci görüşün değil, aynı zamanda, 1956 yılı Şubat ayında toplanan Sovyetler Birliği Komünist Partisinin XX Kongresinde kabul edilen ve Hruşev tarafından ortaya atılan "ekonomik yarışma" ve "barışçı yollarla sosyalizme geçiş" tezlerinin de öncüsü oluyordu.

ama çatışma yine Troçkist enternasyonalcilik ile Stalin'in bindokuzyüz yirmi ve otuz yıllarında izlediği (Amerika'nın o dönemde izlediği politikaya benzeyerek) izolasyonizm arasındaki çatışmaydı.

Bu durumda Troçki'nin tutumu, Sovyetler Birliği dışındaki komünistlere Stalin'in tutumundan daha uygundu, ya da daha uygun düşmesi gerekirdi; bu bakımdan Troçki'nin kendi tutumuna karşı daha güçlü bir tepki beklemeye hakkı vardı, çünkü Stalincilik kendilerine yalnızca "işçi" anayurdunun birer müşterisi gözüyle baktığı halde, Troçki, onların uluslararası sınıf mücadelesinde bağımsız ve önemli roller oynamalarını istiyordu.

Troçki'nin savunduğu "proleter demokrasisinin" amacı Komünist Partilerini aşırı bürokratik örgütlerinin sıkı kayıtlarından kurtarmak, "demokratik merkezciliği" içlerinde yeniden kurmaktı. Bu ilke de Marksist gelenekte vardı ve partilerin tüzüklerinde de hâlâ duruyordu. Demokratik merkezcilik önce Sosyalist sonra da Komünist partilerde disiplin içinde özgürlüğü ve özgürlük içinde disiplini sağlamıştı. Böylelikle eylemde en sıkı bir uyum ve birlik gerçekleştirilmiş oluyor, program çerçevesi içinde çok çeşitli görüşlerin ortaya çıkmasına yarıyordu. Azınlıkta kalanlar çoğunluktakilerin kararlarına uymak, çoğunluktakiler de herhangi bir azınlığın eleştiri ve karşı - haklarına saygı göstermek zorundaydılar Bu ilke herhangi bir partinin (ve Enternasyonal'in) Merkez Komitesine, yönetimde bulunduğu sürece, tabandakilere etkili bir şekilde komuta etmek olanağını sağlıyor, ama aynı zamanda, Merkez Komitesini de tabandakilerin iradesine ve kayıtsız şartsız oylamasına bağlı kılıyordu. Bu bakımdan, bu ilkenin hareket için büyük bir eğitici ve pratik bir değeri vardı; ilkenin bir yana bırakılması ve yerine bürokratik merkezciliğin geçirilmesi Enternasyonal'i zedelemişti. Sovyet Partisindeki sıkı disiplin ve aşırı merkezcilik, Bolşevik iktidar tekelinin organik

gelişmesinden ayrılmayan bir parça olsa bile, bu rejimin Komintern'in yabancı kollarına uygulanması tamamiyle anormaldi ve bu partilerin milli ortamları ve içinde bulundukları koşullarla ilişkisi olmayan bir durum ortaya çıkarmıştı.

Batılı Komünist Partilerin çoğu çok partili bir sistem içinde çalışmaya alışmıştılar. Genel olarak, resmi bir eleştiri ve tartışma özgürlüğünden yararlanıyorlardı. Oysa şimdi bu partilerin liderleri paradoksal bir duruma girmiştiler: örgütlerinin dışında yararlandıkları hakları örgütlerinin içinde kendi üyeleri için inkâr etmekteydiler. 1930'larda hiç bir Alman, Fransız ya da başka bir komünist parti politikasına karşı muhalefette bulunmazdı. Moskova'dan gelen resmi emirleri kutsal bir emir gibi kabul etmek zorundaydı. Bu bakımdan, her komünist kendi yurdunda garip bir yabancı olmuş, izlediği devrimci amaçtan çok, bu amaçla pek az ilişkisi olan bir davranış yüzünden, kendi ulusundan kesinlikle kopmuştu. Bu davranış yarı - tanrısal bir emirdi ve Avrupa'da reformasyon hareketi zamanından beri manastırlarda uygulanan sert beyin yıkama tedbirleri gibi üyelere uygulanıyordu. Stalinci Komintern'in bu sert tedbirler sayesinde görülmemiş bir disiplin sağladığı doğruydu. Ama bu çeşit sertlik devrimci bir partinin etkinliğini yok ederdi. Partinin kendi halkı içinde ve kendi halkıyla birlik olması gerekirdi; gizli bir mezhebin adamı gibi toplumdan ayrı düşmemeliydi. Stalincilik, disiplin ilkeleri ve fedakârlık fikri ve havası ile, bir çeşit tarikat arayan aydınların bir kısmını elbetteki büyülemişti. Bunlar sonradan "Yenilen Tanrı" diye Stalinciliği lanetliyecek aydınlardı. Ama bu aydınları büyüleyen tapmacılık, işçi yığınlarına, yâni bu tapmaya ihtiyacı olduğu sanılan "sağlam proleterlere" pek işlenmemişti. Bundan başka bu garip disiplin anlayışı ve âyin havası, parti propagandacılarının elini ayağını o kadar bağlamıştı ki davalarını çekmek istedikleri kimselere bu yüzden serbestçe ve kolaylıkla yaklaşamıyorlardı. Avrupalı bir komünist davasını

bir işçi sınıfı topluluğu karşısında savunmak istediği zaman genellikle karşısında bir Sosyal Demokratı buluyor, onun fikirlerine ve sloganlarına karşı koymak zorunda kalıyordu. Çoğu zaman bunu başaramıyordu, çünkü partide buna alıştırılmadığı için açık bir politika tartışmasına giremiyordu. Davaya kazanılmamış insanlar karşısında söz söyleyecek şekilde yetiştirilmemişti. Aman parti hattından çıkmıyayım diye korktukça ve sözlerinde, farkında olmadan bu hattın dışına çıkıp çıkmadığını boyuna kontrol etmek zorunda kaldıkça, hasımının görüşünü iyice kavrıyamıyordu. Mekanik bağnazlığını ancak önceden tesbit edilmiş bir takım savlar ve sloganlar şeklinde açıklayabiliyordu; ama ummadığı bir muhalefetle ya da sorgu ile karşılaşınca hemen bozuluveriyordu. Çoğu zaman, Sovyetler Birliğine karşı yöneltilen eleştirilere cevap vermesi istenildiğinde bunu inandırıcı bir şekilde başaramıyordu; işçi anayurdu için yaptığı dualarla ve Stalin'e yönelttiği senâlarla aklı başında bir dinleyici karşısında gülünç duruma düşüyordu. Stalinci propagandadaki bu etkisizliğin, bu zayıf propagandanın, yıllarca en elverişli şartlar altında bile, Sosyal Demokratik reformculuk karşısında başarı gösterememesinin, ya da pek az başarı göstermesinin, nedenlerinden biri de budur.

Troçki, Komünist Partilerindeki bu donukluğu sarsmaya ve bu partilerin bir zamanlar sahip oldukları hayat gücünü, kendi-kendine güveni ve savaşma enerjisini yeniden uyandırmaya çalışıyordu. Parti saflarında özgürlük olmadıkça bunu başarmaya imkân yoktu. "Demokratik merkezciliği" hiç bir zaman anlamamış olan ya da unutan komünistlere bunun anlamını ve kendileri için önemini durmadan anlatıyordu.

Namuslarını ve geleceği öne sürerek, çıkarlarına sesleniyor, çağrısını cevapsız bırakacaklarını sanmıyordu. Ve gerçekten de, bu işde, aklın, Marksist prensibin ya da komünist çıkarın biraz yeri varsa görüşlerinin ve çağrılarının karşılıksız kalmaması gerekirdi.

Troçkizın, temel ilkelerinden başka, durumlara göre değişen birtakım taktik kavramları da ifade ediyordu. Troçki'nin sürgünde yazdığı yazıların büyük birkısmı bu konular üzerindeki yorumlardır ve işin içinde olmayanları, özellikle üzerinden uzun bir süre geçtikten sonra, pek ilgilendirmez. Ne var ki, Troçki'nin taktik konulardaki görüşleri o kadar geniş ve işçi sınıfı politikasına bugün bile o kadar bağlıdır ki, o sıralarda söylemek istediklerinin, tarih bakımından ilginç olmaktan daha da öteye geçen bir yanı vardır.

Komintern'in, 1923 ve 1928 yılları arasında, "ılımlı" bir yol izlediği sırada Troçki'nin bu yolu sol bakımından eleştirdiği hatırlanacaktır (*). 1928'den sonra bu tutum biraz değişti. Stalin, Sovyetler Birliğinde "sol politika" yı izlemeye başlayınca, Rus partisindeki her hareket ve değişme otomatik olarak Komintern'e de geçtiği için Komintern'in politikası da değişti. 1928 yazında toplanan Altıncı Kongrede, Enternasyonal sağdan aldığı parolaları ve taktik reçeteleri sola kaydırmaya başladı. Bundan sonraki aylar içinde de yeni politika daha da ileri götürüldü ve her bakımdan eskisinin yüzseksen derece tersi oldu. Önceki yıllarda Komintern "kapitalizmin oldukça durulduğu" ndan söz ederken, şimdi bu durulma döneminin son bulduğunu, kapitalizmin yakında artık büsbütün yıkılacağını söylüyordu. Üçüncü Dönem Kuramı denen politikanın özü buydu. Buhrin'in yerine Komintern Başkanlığına getirilen Molotov bu politikanın başlıca savunucusuydu. Bu "kuram" a göre savaş - sonu döneminin siyasi tarihi üç ayrı bölüme ayrılıyordu: devrimci gerginliklerin ve buhranların çıktığı birinci dönem 1923'e kadar sürmüştü; kapitalizmin durulduğu ikinci dönem 1928 yılında sona ermişti; o sırada başlamakta olan üçüncü dönem ise kapitalizmin ve emperyalizmin ölüm dönemi olacaktı. Uluslararası komünizm hareketi o

(*) **Troçki, Silâhsız Sosyalist,** Bölüm II ve V.

güne kadar savunma durumunda kalmıştı, ama şimdi artık saldırıya geçmenin "kısmî dilekler" için mücadele etmeyi bırakmanın, reformlardan vazgeçip doğrudan doğruya iktidar savaşına başlamanın zamanı gelmişti.

Komintern'in görüşüne göre, kapitalist düzenin içindeki çelişkiler patlamak üzereydi, çünkü burjuvazi yaklaşan buhranı önliyemiyecekti; bütün dünyada devrimci bir durumun ortaya çıktığı görülüyordu; özellikle işçi sınıflarında sola doğru yeni bir hareket başlamıştı; işçilerin reformcu hayalleri sarsılıyor, komünistlerin fiilen başa geçmelerini ve kavgada kendilerine önderlik etmelerini istiyorlardı. Hemen hemen en küçük bir sınıf çatışmasının bile o anda hesaplanamıyacak kadar büyük bir devrimci gücü vardı ve bu çatışma "sokak kavgalarına" ya da daha açıkça, silahlı ihtilâle kadar gidebilirdi. 1929 yılında *Bolşevik* dergisi şöyle yazıyordu: "Bütün kapitalist dünyada grev dalgası gittikçe büyüyor... azimli bir devrimci kavganın unsurlarıyla iç savaşın unsurları birbirine kenetleniyor. Örgütlenmemiş işçi kitleleri kavgaya girmişlerdir... Hoşnutsuzluğun büyümesine ve sola doğru başlayan kaymaya milyonlarca tarım işçisi ve ezilmiş köylü de katılıyor" Molotov, Enternasyonal'in Yürütme Kurulunda şunları söylemişti: "Bizim her iki ayağımızla muazzam uluslararası önemi olan devrimci olaylar bölgesine ayak bastığımızı görmemek için... bir insanın aptal bir oportünist ya da zavallı bir liberal olması gerekir". Bütün bu sözler uzun vadeli kehanetler değildi, günlük yorumlar ve eylem emirleriydi. Nitekim Avrupa komünist partilerinden çoğu bu emre uyarak 1929 yılında yapılan Bir Mayıs gösterilerini ve 4 Ağustos savaş aleyhtarı yürüyüş çağrısını doğrudan doğruya "sokak kavgası" haline getirmeye çalıştı; Berlin, Paris ve daha başka kentlerde polis ile göstericiler arasında sonuçsuz kanlı çarpışmalar oldu.

Komintern, yeni "genel hat" a uyarak, Sosyal Demokrat partilerine karşı olan tutumunu da değiştirdi. Gerçek bir dev-

rim durumunda bu partiler yalnızca karşı - devrim cephesinde yer alırlardı; bu bakımdan komünistlerin bunlarla işbirliği yapmasının ya da kısmi bir anlaşmaya varmasının imkânı yoktu. Mademki burjuvazi hakimiyetini faşizmin yardımıyla kurtarmaya çalışıyor, ve mademki parlamenter hükümet ve demokratik özgürlükler dönemi kapanıyor ve parlamenter demokrasinin kendisi "içten içe" faşizme dönüşüyordu, o halde Sosyal Demokrat partiler de "sosyal - faşişt" yani "lâfta sosyalist, eylemde faşist" oluyorlardı. Bunlar "gerçek içyüzlerini" demokrasi ve sosyalizm süsü altında gizledikleri için Sosyal Demokratlar açıkça faşist olanlardan daha tehlikeliydi. Bu bakımdan komünistler "en büyük düşman" olarak "sosyal faşizm" üzerinde durmalıydılar. Ayni şekilde, çoğu zaman Komünizmden hemen hemen farksız bir dil kullanan sol sosyal Demokratlar, sağ kanat "sosyal faşist" lerinden de tehlikeliydi ve bunlarla daha da şiddetli olarak savaşmak gerekiyordu. O güne kadar komünistlerden Sosyal Demokratlarla "yukarıdan ve aşağıdan", yani tabanla olduğu kadar liderle de ortak cephe kurmaları istenmişti, ama bundan sonra Komintern bu gibi taktikleri şiddetle yasaklıyordu. Ortak cephe hâlâ "yalnızca aşağıdan" kurulabilirdi; komünistlerin, ancak "liderlerinden ayrılmaya hazır olan" Sosyal Demokrat tabanla işbirliği kurmaya çalışmak "Sosyal Faşizm" e yardım etmek ve onun suç ortağı olmak demekti.

Beş ya da altı yıl boyunca, yâni Halk Cepheleri zamanına kadar, bütün İktisadi Buhran, Naziliğin güçlenmesi, İspanya'da krallığın yıkılması yıllarında, yani Komünist parti politikaların çok önemli olduğu bir takım olay yıllarında bütün komünist partilerinin politikalarına bu görüşler ve reçeteler hâkim oldu. Troçki, önceki dönemde, Komintern'in korkak politikası yüzünden birçok devrim fırsatlarının kaçırıldığını iddia ederken bu politikanın şimdi olduğu gibi böyle birdenbire ve aşırı bir şekilde değiştirilmesinden memnun değildi. Bu bakım-

dan bu dönüşü "180 derecelik bir dönüş" ve "oportünizmden aşırı solculuğa atlama" olarak niteledi: yeni sloganlar ve reçeteler yalnızca eskilerin tersine çevrilmesiydi ve fiyaskoları kapatmaya yarıyordu. Troçki, Molotov'un Üç Dönem tezi üzerine yaptığı sert bir yorumda, Çin Devrimi ile İngiliz Genel Grevinin ortaya çıktığı "İkinci Dönem" de kapitalizmin duruldu-ğu görüşü ne kadar yanlışsa, "Üçüncü Dönem" de de kapitalizmin yakında çökeceği görüşünün aynı şekilde gerçeğe uymadığını söyledi. Komintern'in bu değişmeyi, eski taktikteki yanlış yanları açıklamadan, sorunları iyice tartışmadan ve yeniden değerlendirmeden mekanik bir şekilde yaptığına işaret etti. Politikalarının doğru ve yanlış yanlarını tartışmaları yasaklanan komünist partileri bir aşırılıktan öteki aşırılığa geçmek ve aldıkları emirlere uymak eski falsoların yerine yenilerini koymak zorunda kalmışlardı. Bunların iç rejimleri yalnızca bir örgüt sorunu değildi; Enternasyonal'in bütün politikasını etkiliyor, bu politokayı aynı zamada katı ve kararsız hale getiriyordu. "Üçüncü Dönem" in ateşli aşırı solculuğu da resmi Moskova çevrelerinde devrimci bir enternasyonalizmin yeniden canlılığını göstermezdi. Bu aşırı solculuk dünyada komünizmin gelişmesini eski oportünizm politikasından daha az engellemiyecekti ve bu politikanın da altından işçi sınıfının uluslararası çıkarlarına karşı gösterilen aynı sinik bürokratik umursamazlık vardı (*).

O sırada Troçki yine şu görüşünü savunuyordu: Birinci Dünya Savaşının ve Rus İhtilâlinin açtığı bütün bir dönem kapitalizmin çöküş dönemiydi ve bu dönemde kapitalizm temelinden sarsılmıştı. Ama bu, yapının bir darbede yıkılmaya hazır olduğu demek değildi. Sosyal bir sistemin çöküşü, hiç bir zaman tek bir ekonomik çöküntü süreci ya da devrim durum-

(*) Troçki **Bulletin**'in 8. sayısını tüm olarak Üçüncü Dönem Politikasının eleştirisine ayırmıştı (Ocak 1930). Bundan sonraki sayılarının çoğunda da aynı konuya döndü.

larının kesintisizce birbirini izlemesi şeklinde olamazdı. Bu bakımdan hiç bir ekonomik buhranın "son ve nihai" olduğu peşinen söylenemezdi. Kapitalizmin çöküşünde bile yükselişler ve inişler vardı. (Ama yükselişler her zaman daha sert ve sarsıcı olurdu). Gerçi ekonomi devreleri Marx'ın zamanındanberi değişmişti, ama yine de normal seyrini izliyor, yalnız refah devrelerinden buhrana değil, buhrandan da refah devirlerine geçiyordu. Bu bakımdan burjuvazinin "objektif" olarak son çıkmazına girmiş olduğunu söylemek zamansızdı: mülkiyeti elinde tutan bir sınıfın mücadele edip de içinden çıkamıyacağı bir "çıkmaz" yoktu; bu sınıfın bu mücadelede başarıya ulaşıp ulaşmaması ekonomik faktörlerden çok siyasi güçlerin dengesine bağlıydı ve bu denge de komünist önderliğin niteliğine göre şu ya da bu yana doğru ağır basardı. "Kesintisiz bir devrim selinin başladığını" önceden söylemek, hemen hemen her şiddetli grevde bir "iç savaş unsuru" görmek, savunucu eylemden saldırıcı eyleme ve silahlı isyana geçmenin zamanı geldiğini söylemek, liderliğe geçmek ve düşmanın yenilmesini hazırlamak demek değildi. Savaşta olduğu gibi, sınıf mücadelesinde de savunma ve saldırma taktikleri birbirinden ayrılmazdı ve birbirine karşıt değillerdi. En iyi saldırı genellikle başarılı bir savunmanın sonucuydu. Bütün devrimci mücadelelerin en yüksek noktası olan silâhlı isyanda bile bir savunma elemanı mevcuttu. İşçiler ekonomik çöküntü ve buhran zamanlarında yaşama şartlarına yapılan saldırılara ve faşizmin yaygınlaşmasına karşı kendilerini korumalıydılar. Onlara böyle bir savunma taktiği zamanının geçtiğini ve kapitalizme karşı son bir saldırıya geçmeye hazırlanmaları gerektiğini söylemek hareketsiz kalmalarını ya da teslim olmalarını söylemekten, ya da aşırı solcu bir ağızla avazı çıktığı kadar bağırmaktan başka bir işe yaramazdı. Aynı şekilde, Komünist partileriyle Sosyalist partiler

arasında işbirliğini yasaklamak, geniş açıdan, işçi sınıfına ve dar açıdan komünizme felâketi davet etmek demekti. Troçki, Üçüncü dönem fikrinin bürokratik bir vurdum duymazlık olduğu sonucuna varıyordu. "Orkestra şefi Molotov'un bütün başlattığı şey" "Komintern fiyaskolarının üçüncü dönemi" idi.

Troçki'nin bindokuzyüz otuz yıllarının başlarında Komintern'e karşı açtığı (Hitler'in iktidara gelmesi karşısında Komintern'in izlediği politikaya karşı) daha geniş eleştiri kampanyasının bütün çekirdekleri bu eleştirilerde vardır. Görülüyor ki, Troçkizm bu taktik konularda Komintern'e, o zamana kadar olduğu gibi soldan değil sağdan vuruyordu. Bu değişiklik Troçki'nin tutumundan değil (Troçki'nin tutumu, Lenin ile kendisinin 1921-22 yıllarında toplanan üçüncü ve dördüncü Komintern kongrelerinde kabul edilen kararlara uygundu) Stalin'in "bürokratik merkezciliği" ndeki dönüşlerden "sağ ve sol zigzaglardan" ileri geliyordu. Ama böyle de olsa Stalin'i "sağdan" eleştirmenin Troçki için sakıncalı yanları vardı. Troçki'nin Stalin'i soldan eleştirmesine alışmış olan komünistler kendisinin tutarsız ya da prensipsiz olduğunu düşünebilirlerdi. Nitekim, komünistler arasında, hiç olmazsa bu görüş ayrılıkları sırasında ortaya çıkan taktik sorunlarda, Troçkizm ile çeşitli sağcı yarı-Buharinci muhalifler arasındaki görüş ayrılıklarını kesinlikle yitirdi, bulandı. Brendler'cilerin çok önemli rol oynadığı Avrupadaki solcular da—Brandler ile Thalheimer o sırada partilerinden atılmışlardı—yeni aşırı solculuğu eleştiriyorlardı. Ama Troçkizmi ötedeki muhalefetlerden ayıran şey Troçkistlerin bilgi üstünlüğü, saldırganlığı ve eleştirilerinin genişliği idi. Brandler ile Thalheimer ise Komintern'in yalnızca son, aşırı sol "zigzag"ını eleştirmekle yetiniyorlardı; Troçki'ye gelince, Lenin'den sonra izlenen bütün politikaya saldırıyordu. Yalnızca kendi milli partilerinin politikasıyla ilgilenen Brandler'cilerin Sovyet liderlerini eleştir-

mekten çekiniyorlardı. Sovyetlerin iç çatışmalarında, aşağı yukarı Stalin'i tutuyorlar, tek ülkede sosyalizm fikrinin doğruluğunu kabul ediyorlar, Rusya'nın özel şartlarına uygun düştüğü için bürokratik rejimi hoş görüyorlar, dahası Moskova'nın Troçkizmi suçlamasına da katılıyorlardı (*). Prensip olarak Moskova'ya kafa tutan bir komünistin komünist saflarında desteklenmiyeceğini çok iyi biliyorlardı; bütün umutları Üçüncü Dönem politikasının pratik olmadığını Komintern'in bir an önce anlaması, bundan vazgeçmesi ve tamir edilmez bir bölünmenin ortaya çıkmasını önlemeye çalışan eleştiricilerle bir uzlaşma yoluna gitmesiydi. Troçki de bu görüş karşısında şöyle düşünüyordu: çeşitli milli partilerin izlediği politikalar yalnızca bu partilerin içinde düzeltilemez, ya da bu poltikaların yanlışlıkları düzeltilemez, çünkü "yozlaşmalarının" asıl kaynağı Moskova'dır; bu bakımdan Sovyetlerin iç işleriyle çok yakından ilgilenmek ve Stalinci bürokrasiye de karşı koymak bütün komünistlerin görevidir. Yabancı komünistlerin Sovyet işlerine müdahale etmelerini istemek Troçkizme özgüydü. Komünistlerden çoğunun içlerine korku salan da bu meydan okumaydı.

Troçkizm, Komintern eleştirilerini bu kadar geniş tuttuğu halde yeni bir komünist hareketine başlamak istemiyordu. Eskiden Sovyetler Birliğinde İşçi Muhalefetince, sonradan da Avrupada Zinovyev muhalefeti kalıntılarınca ortaya atılan Dördüncü Enternasyonal fikrine o sırada kesinlikle karşı olan Troçki daha uzun yıllar da karşı olmakta devam edecekti. Gerek kendisinin ve gerekse taraftarlarının, partiden atılmış bile olsalar, Komünist Enternasyonal'e bağlı olduklarını söylüyordu. Genel Komünist hareketinde yerlerini yeniden elde etmeye ça-

(*) Brandlerci **Arbeiterpolitik** Troçkizme karşı sürekli olarak düşmanca bir tutum almıştı. Troçki buna hiç aldırmadı. Bir ara şöyle dedi: "Kilisenin yanından geçerken haç çıkaran biriyle materyalizmin çeşitli okullarını tartışmıyacağım gibi, Brandler ve Thalheimer ile de herhangi bir şey tartışacak değilim."

lışan bir fikir okulundaydılar. Kovuşturmalar yüzünden bir hizip haline gelmişlerdi; rakip bir parti olarak değil, bir hizip olarak kalacaklardı. Tek amaçları komünist düşüncesini etkilemek, Sovyet hükümeti ile Komintern'in dizginlerinin gasbedildiğini anlatmak, komünistleri eski Marksizmi ve Leninizmi diriltmek için çalışmaya zorlamaktı. Bu bakımdan, Enternasyonal ile aralarında sürekli bir ayrılma olmasını değil, Enternasyonal'de reform yapılmasını istiyorlardı. Troçki, komünist partilerinin, bütün kusurlarını ve kötülüklerine rağmen yine de işçi sınıfının en militan oldukları kanısındaydı. Muhalefetin yeri bu öncüler arasındaydı. Gerek kendisi ve gerekse taraftarları bu gerçeğe yüz çevirecek olurlarsa Stalin'in ekmeğine bile bile yağ sürmüş olacaklar, kendilerini boşlukta bulacaklardı. Gerçi Stalinizm Enternasyonal'de herhangi bir muhalefetin ortaya çıkmasını önlüyordu; ama bu durum uzun sürmiyecekti: Sovyetler Birliğinin içinde ve dışında geçen önemli olaylar komünizmin uyuyan canlılığını yeniden harekete geçirecek ve Muhalefetin şansını arttıracaktı. Troçki, Dördüncü Enternasyonal'ın kurulmasını isteyenlere şunları söylüyordu: Bir muhalif gurubun politikada gerçek bir etken olabilmesi için yeni bir bayrak açması yetmez. Devrimci hareketler bayraklarla ve sloganlarla başlatılmaz; savunduğu sosyal sınıfla birlikte ortaya çıkar ve büyür. O zamana kadar kurulmuş olan Enternasyonal'lerin hiç biri işçi sınıfının tarih yaşantısında ve sosyalizm savaşında ayrı bir aşamasını gösteriyordu; İkinci ve Üçüncü Enternasyonal'lerin kitleler ile olan bağıntılarını ya da politika geleneklerinin ağırlıklarını hiç kimse inkâr edemezdi. Bundan başka, Üçüncü Enternasyonal Rus Devriminin eseriydi ve siyasi bilinci olan işçiler Devrim ile dayanışma halinde olduklarını göstermişlerdi. Troçki'ye göre, devrime bağlılıklarını Stalincilerin kötüye kullanmasına göz yumsalar bile, işçilerin bunu yapmaya hakları vardı. Ve, Sovyetler Birliği bir işçi devleti olarak kaldıkça da, işçilerin

Üçüncü Enternasyonal'den vazgeçmeleri beklenemez ya da işçiler buna teşvik edilemezdi.

Bu noktada Troçki sert çıkışlar yapıyor, Sovyetler Birliğinin, "Bürokratik bir deformasyona" uğrasa bile, bir işçi devleti olarak kaldığını söylüyordu. Ona göre, Sovyet devletinin sosyal karakterini belirleyen şey üretim araçlarının milletin malı olmasıydı. Bu durum, yâni "Ekim devriminin bu en büyük başarısı", olduğu gibi kaldıkça Sovyetler Birliği bir sosyalist gelişmenin temelini muhafaza ediyor demekti. Ülkedeki işçi sınıfının sosyalizmi gerçekleştirmeden önce bürokrasiye karşı direnmesi gerekiyordu; ama şu da yine kesindi ki kamu mülkiyeti olmadan bunu gerçekleştirmesine imkân yoktu. Bu nokta gözönünde tutulmak şartıyla, işçi devleti fiilen olmasa bile potansiyel olarak, hâlâ mevcuttu.

Bu görüşü, birçok kimselerden başka, Troçki'nin kendi yetiştirdikleri de çoklukla eleştirdi; ama Troçki başka fikirlerini yeniden gözden geçirdiği ve değiştirdiği halde bu fikrinden bir santim bile geri dönmedi ya da teslim olmadı. Sürgünün ilk yarısında Sovyetler Birliğinde Devrimi değil reformu savundu; oysa ikinci yarısında siyasal bir devrimin bürokratik istibdada verilecek tek cevap olduğunu ileri sürecekti. Muhalefetinde rolünü yeniden ele alacak ve yeni bir Komünist Partisi ile yeni bir Enternasyonal fikrini ortaya atacaktı. Ama o zaman bile Sovyetler Birliğinin bir işçi devleti olduğunda direnecek, bu konuda en ufak bir kararsızlık göstermiyecek, "Sovyetler Birliğinin" düşme burjuvalara karşı kayıtsız şartsız korunmasının her muhalefetin en başta görevi olduğunu söyliyecek; bu zorunluluğu kabul etmekten çekinen dostlarının ve taraftarlarının tutumlarını beğenmediğini durmadan tekrarlıyacaktı.

Troçki'nin Batıdaki taraftarlarını örgütlemek için giriştiği çabaların sonucu hayal kırıcı oldu. Dikkatini en çok Fransa üzerinde toplamıştı. Taraftarlarının çoğu bu ülkedeydi. Güçlü

bir Muhalefet üssü kurmak umuduyla çeşitli Troçkist ve yarı-Troçkist grupları ve çevreleri bir araya getirmeye, bunları Zinoviyevcilerle ve *Revolution Prolétarienne* adındaki sendikalist çevre ile birleştirmeye çalıştı. Rosmer bu grupların çoğunda siyasi bir yıkıntı ve moral bozukluğu olduğunu Troçki'ye başlangıçta haber vermişti. Fransız partisinde Troçkizmin gözde olduğu günlerin üstünden beş yıl geçmişti; bu arada Komintern pertide etkisini yeniden kurmuş, bütün muhalifleri partiden attırmış ve bunları tabandan uzaklaştırmıştı. Bunların kitleden kopmaları ve Rusya'da Muhalefetin yenilmesi birçok anti Stalinistin cesaretini kırmış ve Rosmer'e göre bunlar arasında bir neme lâzımcılık havası yaratmıştı. Bu yüzden kavgadan vazgeçmişlerdi. "Muhalefetle hiç bir alış verişimiz olmadı" demeğe getiriyorlardı. Bu havaya karşı duranların arasında bile şaşkınlık vardı ve birbirlerine düşmüştüler. Rosmer şöyle yazıyordu: "Bütün bu grupların en büyük talihsizliği kendilerini eylemin dışında bulmalarıdır; bu durum onların sekter karakterlerini ister istemez daha belirgin olarak ortaya koyuyor".

Troçki Rosmer'in sözlerine kulak asmadan, Souvarine ile başkalarını "Muhalefete yeniden kazanmaya" çalıştığı zaman Rosmer'in ne kadar doğru bir gözlemde bulunduğunu anladı. Souvarine bir ara Moskova'da Troçki'yi tek başına savunmuştu; Troçki Souvarine'in gazeteciliğini beğeniyor, onun Fransa'da Muhalefetin en esaslı sözcüsü olacağını umuyordu. Oysa Souvarine bir takım sıkıntılı durumlar yaratmış, saplantılara kapılmıştı. Troçki'den, "Fransız Muhalefetine", yani kendisine danışmadan herhangi bir genel açıklama yapmamasını istemişti. Herhangi bir bölüşmeyi önlemeğe çalışan Troçki, Fransız sorunlarında genel bir açıklama yapmayacağını söylemiş, ancak Sovyet (ve Çin) konularında açıklamalarda bulunduğuna göre, bu konularda bir Fransıza danışmamaya hakkı olduğu cevabını vermişti. Souvarine buna 130 sayfayı geçen,

uzun ve broşüre benzeyen bir yazıyla cevap vermişti. Souvarine'in bu yazısı paradokslarla, zekice yapılmış gözlemlerle ve çözümlemelerle doluydu; ama, açıklanan düşünceler karmakarışıktı ve bütün bu düşünceler bir kopmayı kaçınılmaz hale getiren zehirli bir düşmanlık havası içinde söylenmişti. Souvarine, Bolşevizmin "Rusya dışında ebediyen" öldüğünü söylüyordu, çünkü Bolşevizmin "çağın karakterini yanlış" anladığı, burjuvazinin gücünü küçümsediği ve işçilerin militanlığını büyülttüğü kanısındaydı; Bolşevizm, aynı zamanda, bütün yabancı partileri kendi modeline uydurmaya çalışmakla "korkunç bir hata" işlemişti. Bu görüşün haklı yanları olsa bile Troçki kendisine yakın olacak bir adamından böyle bir ters anlayış beklemiyordu, daha doğrusu, Troçki'nin bu çeşit görüşleri kabul etmesine imkân yoktu. "Korkunç hata" dan Bolşevizmin suçlu olduğu görüşünde Souvarine'e katılmıyordu; ona göre Komintern'in başarısızlığa uğraması Leninizm'den değil Stalinizm'den geliyordu. Sovarine'in öteki suçlaması daha da berbattı ve Sovyet "devlet kapitalizmin" den söz ettiği halde Stalincilik kokuyordu: Troçki ile Muhalefet "devrimci bir anlaşmazlığı" boş yere körüklemişler, bu yüzden "Sovyet devletinin elle tutulur ihtiyaçları" üzerinde yeterince durmamışlardı. Souvarine'in sözleri şöyleydi: "Bütün uluslararası işçi hareketi için, devlet kapitalizminden... emperyalist kapitalizme karşı inkâr edilmez bir üstünlük sağlayan. Sovyetler Birliğinin ekonomik alandaki başarısından daha önemli hiç bir şey yoktur" Sonra Troçki ile arkadaşlarını, partiden atılmış olsalar bile, Sovyet devletine hizmetten alıkoyan "gereksiz kahramanlıkla" Souvarine alay ediyordu: "İnsan Politbüro'nun ya da Merkez Komitesinin, dahası partinin de üyesi olmasa devrime hizmet edebilir" diyordu. Bu sözler sırf bir aykırılık olsun diye söylenmemiş olsaydı Troçki bunları kendisinin Stalin'e teslim olması için verilmiş birtakım öğütler sayabilirdi, ama teslim olsaydı bile, bir parti üyesi olmadan "devrime hiz-

met" etmesine imkân yoktu. Kaldı ki Souvarine, aynı alaycı dille, Troçki'nin Bolşevizme ve Leninizme bağlılığına kızıyor, kendisini bunlardan kurtarmasını ve Marx'a dönmesini" istiyordu.

Troçki verdiği cevapta şöyle diyordu: "Birkaç yıl önce bizi birleştiren bağlardan herhangi birinin kaldığını sanmıyorum". Souvarine'ın sözlerinde "Marksist doktrıne dayanan... ve bunlarla ilgili gerçekleri gösteren bir tek düşünce" bulamamıştı. "Sizi bu paradokslara sürükleyen ve size bunları düşündüren şey, ters düşünmeye alışmış öfkeli bir gazetecinin kalemine sahip olmanızdır" "Siz partiyi ve Enternasyonali birer ceset gibi ele alıyorsunuz. Rus Muhalefetinin partiyi etkilemeye ve yeniden parti saflarına girmeye çalışmasını büyük bir hata sayıyorsunuz. Öte yandan Sovyet ekonomisini kapitalist bir devlet olarak gösteriyor... ve Muhalefetin bu devlet kapitalizmin hizmetkârı durumuna düşmemesini istiyorsunuz.. O zaman barikadın öte yanına geçmiş oluyorsunuz" Böylece Troçki ile Souvarine arasındaki mektuplaşma kesildi ve Souvarine sonuna kadar Troçki'nin hasmı olarak kaldı. 1929'da, ilerici bir devlet kapitalizmine hizmet ederek "devrime nasıl yararlı" olabileceğini Troçki'ye göstermeye çalıştı, ama sonraki yıllarda, tam karşıt bir günahı da işlemekten Troçki'yi alıkoymaya çalıştı, yâni Sovyetler Birliğinde herhangi bir ilerleme kaydedildiğini söylememesini ve Sovyetler Birliğinde Rus Devriminden savunulmaya değer herhangi bir şey kaldığını düşünmemesini istedi.

Troçki'nin *Revolution Prolétarienne* sendikalistleriyle anlaşmak için yaptığı teşebbüsler de bir sonuç vermedi. Bunların başında Monatte ile Louzon vardı. Bir ara Troçki. Birinci Dünya Savaşında bunları çok etkilemiş, her türlü politikaya karşı besledikleri düşmanlığı ortadan kaldırmış, onları devrimci Marksizme kazandırmıştı; sonradan bunlar Komünist partisine girmişler, ama Troçki aleyhtarı kampanya sıra-

sında partiden atılmışlardı. Troçki'nin şahsına hâlâ kuvvetle bağlıydılar; ama Komintern ile ilişki kurdukları yıllarda gördükleri şeyler eski politika düşmanlıklarını yeniden canlandırmış, genel bir grevi gerçekleştirmek amacını güden militan sendika çalışmasının sosyalizme giden tek yol olduğu inancını onlarda yeniden uyandırmıştı. Troçki o kadar çalıştığı halde, devrimci partinin önemini savunan Leninist görüşe onları yeniden getiremememiş ve Komintern'de bir reform yapılması için mücadele edilmesi fikrine onları kazanamamıştı.

Kendi taraftarlarıyla Zinoviyevcilerin arasını bulmak için giriştiği teşebbüsler de bunlardan iyi bir sonuç vermiş değildi. Zinoviyevciler küçük bir guruptu; ama başlarında 1924-25 yıllarında Fransız Komünist partisinin resmen başkanlığını yapmış olan Albert Treint vardı. Treint, Zinoviyev'in "Bolşevikleştirme" politikası zamanında Troçkistleri partiden atmış, onlara söylemediğini ve yapmadığını bırakmamıştı. Bu yüzden partiden atıldıktan sonra bile Troçkistler ona diş biliyorlar, onunla herhangi bir uzlaşmaya yanaşmayı düşünmek bile istemiyorlardı. Buna rağmen, Troçki 1929 yılında Treint'i Büyükada'ya davet etti ve bir ay onunla uzlaşmaya çalıştı. Ama eski kızgınlıklar çok güçlüydü ve 1924'deki davranışını haklı göstermeye çalışan Treint bu konuda herhangi bir yumuşama göstermemişti. Troçki, taraftarlarının baskısına boyun eğerek, Treint'ten ayrılmak zorunda kaldı: ama ondan ayrılması, Souvarine'den ayrılmasından daha dostça oldu ve ilişkileri, uzaktan uzağa olmakla birlikte, yine dostça devam etti.

Souvarine'in sendikalistler ve Treint nezdinde yaptığı teşebbüslerde başarısızlığa uğramasından az sonra Troçki bizzat Troçkistlerin arasındaki anlaşmazlıklarla uğraşmak zorunda kaldı. Bu çabalar ve didinmeler Troçki'nin hayatında ve sonradan Troçkizmin bir hareket olarak başarısızlığa uğramasında, önemli bir rol oynamasıydı, bunun hikâyesini anlatmaya değmezdi. Paris'te çeşitli rakip guruplar ve çevreler vardı:

Maurice ve Magdeleine Paz'ın çevresi *Contre le Courant* adında ufak bir dergi çıkarıyordu; Pierre Naville ile Raymond Moliner-' in genç Troçkistler arasında (bunlar da *Lutte des Classes* ve *Vérité* adındaki dergileri çıkarıyorlardı) iki ayrı gurubu vardı. Bütün Troçkistler arasında en tanınmış olanı Rosmer'di. Rosmer, Birinci Dünya Savaşında mücadele etmiş, seçkin devrimci, enternasyonalist küçük bir guruptandı. Naville genç bir yazardı. Sürrealistlerin edebiyattaki başkaldırmalarına katılmış, sonra Komünist partisine girmiş, sürrealizmin Marksist açıdan eleştirisiyle tanınmıştı; Troçki'nin 1927'de Moskova'da yaptığı mücadeleyi sempatiyle karşılamış, kendisi de sonunda partiden atılmıştı. Marksist teori bilgisi vardı, ama politik tecrübesi pek azdı ve işçi sınıfı hareketiyle bağı da hemen hemen yok gibiydi. Moliner ise, tersine tam bir "eylemci" idi. Enerjik ve atılgandı; hareketin içinde kendisini rahat hissederdi. Ama, yollarını ve araçlarını seçerken pek titiz davranmaz, fikirlere biraz boş verirdi. Birbirine karşıt aydın ve pratik adam tipleri büyük bir örgütün gündelik çalışmalarının yürütülmesinde çoğu zaman iyi ortaklık kurar; ama bunların birbirlerine düşmesi, genellikle hareketten kopmuş, "eylemin dışında" kalmış küçük grupları yıkar.

1929 yılı ilkbaharının başlarında Maurice ile Magdeleine Paz, Büyükada'ya geldikleri zaman Troçki, kendi çevrelerini başka guruplarla birleştirmelerini, *Contre le Courant* dergisini Muhalefetin sözcülüğünü yapan "büyük ve atılgan" haftalık bir organ haline getirmelerini ve kuvetli bir üye toplama kampanyası açmalarını istemişti. Açılacak kampanyanın plânını onlara hazırlamış ve kendileriyle yakın işbirliği yapmaya söz vermişti. Karıkoca, Troçki'nin isteklerini, pek de kayıtsız şartsız olmamakla birlikte kabul etmişlerdi. Ama Paris'e döndüklerinde birtakım ard düşüncelere saplanmışlar ve büyük bir haftalık dergi çıkarmaktan vazgeçmişlerdi. Troçki'nin düşündüğü çapta bir çıkışda Muhalefet için başarı şansı görmüyorlardı. Daha önemlisi Troçki'nin "Rosmer'i liderliğe getirmeye"

çalışmasına karşıydılar; sonra da genç Troçkistleri küçümsüyorlar, bu gençlerden "mücadeleyi bozan bir takım basit ve cahil insanlar" diye sözediyorlardı. Troçki'nin toplamaya çalıştığı profesyonel devrimcilik niteliği Paz'larda pek az vardı, ya da hiç yoktu. Bundan daha doğru bir şey olamazdı Troçki için. Gerçekten bunlar burjuva mesleklerinde başarı kazanmış - Maurice zengin bir avukattı - "salon Bolşevikleri" idiler ve Troçkizmi boş zamanlarında vakit geçirilecek bir eğlence haline getirmek istiyorlardı. Troçki Alma Ata'da bulunurken kendisini Paris'te temsil ettikleri için memnundular ve bununla övünmüştüler; ama Rusya'dan çıkıp da kendisinin somut teklifleriyle karşılaşınca Troçki'ye ciddi bir şekilde bağlanmak istememişlerdi. Aralarında ilginç bir yazışma başlamıştı. Troçki onlara basit insanlar olduklarını hisettirmek istiyordu: "Devrimciler" diyordu, "okumuş olsun, cahil olsun, zeki de olabilirler, donuk kafalı da olabilirler; ama engelleri aşmak iradesinden yoksun, davaya bağlılığı bulunmayan, fedâkarlık ruhundan uzak bir devrimci olamaz".

Paz'lar Troçki'ye kendisinin yazdığından daha az dokunaklı bir cevap vermişlerdi. Komintern'e bağlı olan sesini komünizmin gücü ve çekiciliği üzerinde durmuşlar, Muhalefetin güçsüzlüğünü belirtmişler, aradaki bu aykırılığı, kendi umursamazlıklarını örtmek amacıyla, gerçeğe uymayan bir şekilde kullanmışlardı. *Contre le Courant'ı* haftalık çakaramıyacaklardı, çünkü "başarısızlığa uğramak istemeyen muhalif bir dergide, daha birçok şeyler arasında, Troçki Yoldaşın da güzel yazıları ve adı bulunmalı" idi. Maddi ve mânevi bir temele dayanmalı, "okuyucuları ile aktif sempatizanlarının desteğiyle" yaşayabilmeliydi. Oysa dergide böyle bir temel yoktu, çünkü Troçki'nin adına saygı duyan eski komünistler bir kenara çekilmişlerdi, gençler ise cahildiler ve herhangi bir tartışmaya yanaşamıyorlardı. "Adınızın ağırlığı üzerinde çok fazla hayale kapılmayınız. Beş yıldanberi resmi komünist basın size karşı

o kadar büyük iftiralar savurdu ki, büyük kitlelerin kafasında Kızıl Ordu lideri olmanız yalnızca belli belirsiz bir anı olarak kaldı..." Paz'ların birkaç ay önce, Troçkiye *Cher grand Ami* diye hitap etmeleriyle, o sırada kendisini dolaylı bir şekilde egoistlik ve hayalcilikle suçlamaları arasında çok büyük fark vardı. Taraftarlarının tecrit edilmiş olduklarını, Stalinci propagandacıların adını komünist tabana nefretle tanıttıklarını ya da unutturduklarını Troçki'de biliyordu. Ama taraftarlarının geniş çapta bir karşı saldırıya geçmelerini komünist tabanı uykusundan uyandırmalarını gerektiren neden de zaten bu değil miydi? Troçki mektubun sonunda, Paz'lar ile hiç bir işe girişmiyeceğini, Souvarine ile bozuşmasından hemen sonra, kendileri ile de ilişkiyi kesmenin, sürgüne gönderildiği gündenberi kendisine yapmış oldukları hizmetlerden ve yardımlardan ötürü, daha tatsız olduğunu belirtti.

Bundan sonra olaylar o kadar acı değil. Troçki bu bozuşmaların hemen arkasından öteki taraftarlarının, yâni Rosmer ile Naville ve Molinier guruplarının arasındaki düşmanlıkları çözmeğe çalıştı. Molinier, Büyükada'ya büyük bir iyimserlik içinde ve Troçkizmi siyasi bir güç haline getirecek bir sürü plânlarla geldi. Ona göre, Muhalefetin Fransa'da görülmemiş bir başarı şansı vardı, çünkü kimse resmi partiden memnun değildi ve partidekiler Muhalefetin çağrısına kulak vermemezlik edemezlerdi. Muhalefete gerekli olan tek şey güvenle ve büyük bir atılganlıkla harekete geçmekti. Partiye Troçkistleri sızdırmak, kitle mitingleri düzenlemek, büyük tirajlı bir gazete çıkarmak, vs. için bir sürü plânları vardı. Bu plânların gerçekleşmesi için Muhalefetin üyelerden toplayacağı paradan daha fazla bir para gerekti; ama para bulmak üzere de plânlar hazırlamıştı; biraz karışık plânlardı bunlar ama pek saçma da sayılmazdı. Her türlü serüvene atılmaya hazırdı; elde edilecek kârları bile hesaplamıştı (*).

(*) Molinier ailesinin Paris'te Avenue de la Republique'de küçük bir bankaları vardı.

Rosmer ile Naville elde mevcut fırsatlar konusunda daha temkinli davranmışlar, Molinier'in öne sürdüğü "kitle hareket" olanağını biraz daha iskonto etmişler, başlangıçta Muhalefetin ortaya attığı fikirlerin yavaş yavaş daha basit bir şekilde aydınlatılmasını ve solun olgun elemanları arasında propagandayla yetinilmesini daha uygun bulmuşlardı. Molinier'in girişeceği hareketlerin Muhalefeti itibardan düşürmesinden korkuyorlardı; Moliner'e güvenleri yoktu. Rosmer "Bu adam militan bir komünist değil, iş adamı ve bir cahil" diyordu. Molinier üzerine Paris'te tatsız hikâyeler anlatılmaktaydı: söylentilerden birine göre, Molinier ordudan kaçmış, askeri mahkeme önündeki savunmasını bir komüniste yakışmıyacak şekilde yapmış, kendisini askerlere dindar bir insan olarak tanıtmıştı. Karanlık ticari işlere karıştığı hakkında birçok iddialar vardı, ama bu iddiaları somut bir temele bağlamak zordu.

Troçki, Molinier'in birçok bakımlardan sınırlı bir adam olduğunu kabul etmekle birlikte, ona dolayı bir şekilde güveniyordu. Heyecanını, yaratıcılığını ve cesaretini sevmişti. Taraftarlarının bu niteliklerini her zaman beğenirdi. Molinier'de biraz serüvenlik ruhu vardı; ama, gerçek bir devrimci heyecanı ve alışılanın dışına çıkma eğilimi de vardı. Troçki'ye göre, basit kimselerin Moliner'e kızmalarının ve onu sevmemelerinin nedeni onun bu uygunsuzluğu idi. Troçki, bu gibi insanlar olmadan hiç bir devrimci hareketin yapılamıyacağını, onlardaki enerji ile serüvene atılma ve tehlikeleri göze alma niteliklerinin düşüncelerindeki üstünkörülüğü karşıladığını çok iyi biliyordu. Bizzat kendisi ihtilâl ve iç savaş yıllarında bu gibi adamlardan ne kadar yararlanmıştı! Molinier bir sürü ufak tefek önemli işlerde gösterdiği becerililikle kendisini Troçki'ye sevdirmişti: Büyükada'da evinin düzenlenmesinde ve bir sekreterlik bürosu kurmasına yardım etmiş, Paris'te yayın işleriyle yakından ilgilenmişti, vb. Vazgeçilmez bir *kahyâ* olmuştu sanki. Molinier'in ailesi de, yâni karısı, ve politika ile hiç

bir ilgisi olmayan kardeşi mühendis Henri de, aynı şekilde kendisine yardımcı olmuşlardı. Troçki bundan çok memnundu. Molinier'ler Paris ile Büyükada arasında boyuna gidip geliyorlar ve Büyükada'da bir hayli kalıyorlardı. Troçki'nin ailesiyle çok yakın ve sıcak bir ilişki kurmuşlardı. Bu bakımdan Troçki, Rosmer'in Molinier için beslediği şüpheleri ve kuşkuları yavaş yavaş ortadan kaldırmak istiyordu. Rosmer'in bağımsız düşünce ve yargılarına değer vermekle birlikte kendisini örgüt sorunlarının ince ayrıntıları için pek uygun bulmuyor ve Molinier'in soğukkanlılıkla karşıladığı ufak tefek hizip çatışmalarında Rosmer'in kolaylıkla küskünlüğe düştüğünü görüyordu. Troçki, Naville'in Molinier için ortaya attığı itirazları ise daha az soğukkanlılıkla karşılıyordu; Naville'i "aydın kendini beğenmişliği", "şematik düşünme", politik tembellik ve "kitleler arasında çalışmaktan çekinme" ile suçluyordu. Ne var ki, Troçki bu çatışmayı bir süre önliyebildi, ve onları bir araya getirebildi. Rosmer, Molinier ve Naville "uzlaşmaya" yanaşmışlar, kişisel düşmanlıklarını bir yana bırakmaya ve birarada çalışmaya razı olmuşlar, Muhalefetin yalnızca milli değil aynı zamanda uluslararası bir örgütünü de kurmak kararıyla Paris'e dönmüşlerdi (*).

Troçki umutluydu. Gerçi Fransa'da kurulacak bir "üs", umduğundan da daha dar olacaktı, ama daha geniş bir örgütün çekirdeği için bu kadarı yeterdi. Ancak bu sırada bir çıkmazla da karşılaşılmıştı: Muhalefetin amacı bir "kitle eylemi" mi olacak, kendi propagandası ve sloganlarıyla mı ortaya atılacaktı; yoksa eskisi gibi, yavaş yavaş, ama verimli bir şekilde, ufak Marksist çevrelerde çalışarak, sloganlardan çok kuramların açıklanmasıyla ve fikirlerin geliştirilmesiyle mi yetinilecekti? Ama bu problem açık seçik olarak ortaya çıkmış de-

(*) Bu olaylar Troçki ile R. Molinier, Naville, V. Serge, L. Sedov ve daha birçokları arasındaki yazışmalara dayanılarak anlatılmıştır. Bu yazışmalar bindokuzyüz otuzların bütün olaylarını kapsar. Arşiv, Kapalı Bölüm.

ğildi; bu bakımdan şimdilik askıda bırakılabilirdi. Muhalefetin yeni parti kurmak istememesi, yalnızca eski parti içinde reform yapılmasını isteyen bir hizip olarak kalmayı tercih etmesi, fikirlerini kuramsal alanda yaymasını gerektiriyordu. Troçki, bir düşünür olarak, elbetteki bu çeşit çalışmaya çok yatkındı. Ama bir eylem adamı, büyük bir Komiser ve Muhalefet lideri olarak, bu çeşit çalışmanın sınırlarını biliyor, daha geniş bir kitle hareketinden güçlenmek istiyordu.

Rosmer 1929 yazında Almanya ve Belçika'da bir geziye çıktı ve Muhalefet guruplarının durumlarını inceledi; bunları bir araya getirmeye çalıştı; sonra, İtalya, Hollanda, Amerika ve daha başka ülkelerin Troçkistleriyle ilişki kurdu. Aldığı sonuçları uzun raporlar halinde Troçki'ye bildiriyordu. Genel olarak iç açıcı raporlar değillerdi. Fransa'daki Muhalefeti geniş çapta güçsüzleştiren hareketsizlik, sekter çatışmalar ve kişisel düşmanlıklar başka ülkelerde de davaya büyük zararlar veriyordu. Troçki'ye göre hiç bir ülke Almanya kadar önemli değildi: Burası Avrupadaki sınıf mücadelesinin başlıca alanıydı; Almanya'da Komünist partisine oy veren milyonlarca insan vardı; parti Avrupa'nın hiç bir yerinde bu kadar kuvvetli değildi. Rosmer'in gönderdiği rapora göre, Berlin'de birçok guruplar mevcuttu; hepsi de Troçki'nin otoritesini tanıyorlardı; ama hepsi de korkunç bir düşmanlık havası içinde güçlerini bölmüştüler. Wedding denen gurupta çok iyi Troçkistler vardı, ama Hugo Urbahns'ın başında bulunduğu *Fahne des Kommunismus*'u yayımlıyan Leninbund daha da etkiliydi. Daha başka ufak guruplar da vardı: örneğin "aşırı sol" Korchist'ler bunlardandı. Bunların başında Thuringia'da 1923 de kurulan Komünist Sosyalist Hükümetin Bakanlarından kuramcı Karl Kosch bulunuyordu. Maslov ve Fischer gibi Zinoviyevcilerin kurdukları gurup bunlardan çok daha güçlü bir guruptu; ama, Zinoviyev'in Stalin'e teslim olmasından sonra bunlar da garip bir şekilde, Sovyetler Birliğinde İşçi Muhalefetinin

kalıntılarının yaptıkları gibi, aşırı anti Stalinist bir tutum almışlar, resmi komünizme karşı saldırmalarda Troçki'nin düşündüğünden "daha ileri" gitmişlerdi. Bunlara göre Rus İhtilâli yapacağını yapmış, Sovyetler Birliği bir karşı - devrim dönemine girmişti; ülkede proleter diktatoryasından eser kalmamıştı; iktidarda bulunan bürokrasi yeni bir sömürücü ve ezen bir sınıftı; millileştirilmiş bir ekonominin yarattığı devlet kapitalizmine dayanıyordu; bir kelime ile Rus Termidor'u zafer kazanmıştı. Ayrıca, Stalinciliğin dış politikası Çarlık emperyalizmin dış politikasından ayırd edilemiyecek bir duruma gelmekteydi. Sonuç olarak, hiç bir reform işçi sınıfı iktidarını diriltemezdi. Bunu yalnız yeni bir proteler devrimi başarabilirdi. "Rus Termidorcularının elinde bir oyuncak olan" işçilerin gerçeklerle yüz yüze gelmesini önlemek ve onların devrimci enerjilerini karşı devrimci bir mekanizmanın içinde hapsetmek amacıyla Ekim efsanesini sömüren Üçüncü Enternasyonal'de bir reform yapmaya çalışmak boşunaydı. Bu görüşü savunanların Sovyetler Birliği ile dayanışma halinde bulunmayı gerekli saymadıkları gibi, bu ülkeyi savunmayı da düşünmediklerini söylemeye lûzum yoktu. Troç'kinin sürülmesi görüşlerinin doğruluğuna son bir tanıttı. Yazılarının birinde şöyle diyorlardı: "Troçki'nin Rusya'dan atılması Rus Devrimin kesinlikle bittiğini gösteren çizgidir"

Troçki kendisini savunanların gösterdikleri bu *gayretkeşlik* karşısında kendisini koruyordu Leninbund ve *Révoulution Prolétarienne* ile yaptığı tartışmada, Sovyet Termidorunun artık bir gerçek olduğunu söyliyenlere karşı eskiden öne sürdüğü görüşleri yeniden geliştirdi. Termidor'u bir burjuva karşıdevrimi olarak yeniden tamamladıktan sonra Termidor'un iç savaşsız olamayacağını belirtti. Oysa Sovyetler Birliği yeni bir içi savaştan geçmemişti; 1917 de kurulan rejim, bütün yozlaşmasına rağmen, hâlâ ayakta duruyor, kamu mülkiyetine dayanan sosyal yapısı ve Bolşevik Partisinin iktidarını kesin-

tisiz olarak sürdürmesi bunu gösteriyordu. Şöyle yazmıştı Troçki: "Yirminci yüzyılda yapılan Rus devriminin alanı on sekizinci yüz yılda yapılan Fransız Devriminin alanından çok daha geniş ve derindir. Ekim ihtilâlinin dayandığı sosyal sınıf, Fransa'daki kent pleplerinden sayıca mukayese edilmeyecek kadar çok, daha türdeş (mütecanis), daha sağlam ve kararlıydı. Ekim İhtilâlinin önderleri, her türlü şartlar altında, Fransız Devrimindeki lider guruplarının olduğundan ya da olabileceğinden sonsuzcasına daha tecrübeli ve daha derin düşünceyliydiler. Son olarak da, Bolşevik diktatörlüğünün ekonomi sosyal ve kültürel alanlarda yaptığı değişimler Jacobin'lerin yaptığı değişikliklerle mukayese edilmiyecek kadar derindır. Fransız pleplerinin elinden iktidar iç savaşsız alınamadığına göre—Termidor *sansculottes*'ların yenildikleri bir iç savaştı— Rus proletaryasının elinden iktidarın sessiz sedasız, barışçı bir şekilde ve belirsiz bürokratik bir değişimle burjuvazinin eline geçmiş olduğuna kim inanır? Böyle bir Termidor kavramı tersine bir reformculuktan başka bir şey değildir" Sonra şöyle devam ediyordu Troçki: "Bir zamanlar kapitalistlerin malı olan üretim araçları hâlâ bugün de Sovyet devletinin elindedir. Toprak kamulaştırılmıştır. İşçileri sömürmekle yaşayan sosyal elemanlar hâlâ Sovyetlere ve Orduya alınmıyor" Termidor tehlikesi oldukça önemli bir gerçekti, ama mücadele henüz bitmiş değildi. Ve Stalin'in sol politikası, N.E.P. cilerle kulaklara karşı açtığı savaş, Termidor tehikesini nasıl ortadan kaldırmadıysa, Troçki'nin sürülmesi de Ekim İhtilâlini yok etmemişti. Olayları değerlendirirken ve kuram yaparken ölçüyü kaçırmamak gerekti. Kapitalistlerin bulunmadığı bir ülkede Sovyet devlet kapitalizmi kavramını ortaya atmak saçmaydı; ve eğer bunu öne sürenler sanayide devlet mülkiyetini kınıyorlarsa, sosyalizmin en temel şartını kınıyorlar demekti. Sonra, bürokrasi Marksist anlamda yeni bir sömürücü sınıf da olamazdı, yalnızca "işçi sınıfının vücudunda çıkmış bir ur"du;

yeni bir sömürücü sınıf üretim araçlarının mülkiyetine sahip olmaksızın yalnızca yönetim görevi yaparak, ortaya çıkamazdı.

1929 yılında Sovyetler Birliği ile Çin arasında Mançurya Demiryolu konusunda bir anlaşmazlık çıktığı zaman bu tartışmanın nereye varacağı belli oldu. Çin, Sovyet Hükümetinin imtiyazında bulunan demiryoluna sahip olmak istemişti. Bunun üzerine Muhalefetin bu konuda nasıl bir tutum alması gerektiği sorunu ortaya atıldı. Fransız sendikalistleri ile, Leninbund ve birkısım Belçika Troçkistleri, Sovyet Hükümetinin demir yolunu geri vermesi gerektiğini öne sürdüler (bu demiryolu Çarlığın Mançurya'ya yayılması sırasında Ruslar tarafından yapılmıştı) ; ve Stalin'in bu isteği reddetmesinin Sovyetlerin emperyalist bir politika izlediğini gösterdiğini idia ettiler. Ama, Troçki'nin, demiryolunu brakmamakta Stanlin'i haklı bulduğunu ve Çin konusunda Muhalefetin Sovyetler Birliğini desteklemesini istediğini öğrenince şaşırdılar (*). Troçki ile taraftarları arasındaki bu ilk anlaşmazlık sürgün olduğunun ilk yılında çıkmıştı. Ayni anlaşmazlığın sürgününün son yılında, yani 1939-40 yılındaki Sovyet Fin savaşında da çıktığını, Sovyetler Birliğinin tutumu karşısında Muhalefein izliyeceği politika konusunda da taraftarlarıyla arasında son bir tartışmaya giriştiğini, ve bu tartışmada da aslında yine 1929'daki görüşünü savunduğunu ileride göreceğiz.

Troçki, işçi devletinin hayati ekonomik ve stratejik bir mevziini Çiang Kai-Şek hükümetine bırakması için ortada herhangi bir neden göremiyordu. (Çiang hükümeti Mançurya'da Sovyet imtiyazını tanımıştı) Stalin'in Çinlilerle ilişki kurma şeklini, Çinlilerin alınganlığını hesaba katmamasını ve Mançurya halkına baş vurmamasını şiddetle eleştiriyordu;

(*) Troçki'nin 1926 da Politbüronun Çin Komisyonu başkanı olarak Mançurya'da Sovyet etkisi konusunda oynadığı rol **Troçki, Silâhsız Sosyalist**'te anlatılmıştır.

daha dikkatli ve daha basiretli bir politika güdülseydi anlaşmazlığın önlenebileceğini söylüyordu. Ama mademki artık anlaşmazlık çıkmıştı, komünistlerin Sovyetler Birliğini desteklemesinden başka çare kalmamıştı. Stalin demiryolunu Kuomintang'a bırakacak olursa onu Çin halkına değil Çin halkını sömürenlere bırakmış olacaktı. Çiang Kai-Şek de bağımsız biri sayılmazdı. Çiang Kai-Şek demiryolunu eline geçirirse tutamıyacak, Japonlar demiryolunu er geç elinden alacaklardı (ya da Mançurya ekonomisinin Amerikanın eline geçmesine göz yumacaktı). Japonları Mançurya'dan uzak tutacak güç ancak Sovyetler Birliğinde vardı. Troçki'ye göre, eleştiricilerin öne sürdükleri "Çin'in milli hakları" sorunu bu olayda bahis konusu olamazdı; bu olay dünyadaki çeşitli emperyalist güçleriyle işçi devleti arasındaki karmaşık ve çok yanlı yarışmanın ufak bir parçasıydı. Troçki şu sonuca varıyordu: Sovyetler Birliğinin tarihsel adaleti gerçekleştirmesinin ve Mançurya ileri karakolunu Çin'e teslim etmesinin zamanı ancak Pekin'de devrimci bir hükümet kurulmasından sonra gelecektir.

(Nitekim bu kehanetin Çin ihtilâlinden sonra gerçekleştiği görüldü). O zamana kadar Sovyetler Birliği bu demiryolunu devrimci Çin'in hesabına elinde emanet olarak tutmak ve devrimci Çin için bir Mançurya hesabı açmak zorundaydı (*).

Troçki'nin bu sözleri üzerine Muhalefet saflarındaki bağ-

(*) Stalin 1935 de, Japonların S.S.C.B. ye karşı bir savaş açmalarını önlemek arzusuyla bu Demiryolunu Mançuoku kukla hükümetine sattı. Sovyetler Birliği aynı demiryolunu 1945 de yeniden eline geçirdi; ve Stalin bu demiryolunu, uzun kararsızlıklardan sonra, ancak 1952 Eylülünde Mao Tse-tung hükümetine bıraktı. Stalin'in son önemli politik eylemi bu oldu. O zamana kadar Çin'de ekonomik nüfuz politikası izliyordu, demiryolunun bırakılması haleflerinin bu politikadan vazgeçmelerinin başlangıcı oldu. Birçok davranışlarında olduğu gibi bu davranışlarında da, Stalin ve halefleri, Troçki'nin bir çeyrek yüzyıl önce çizdiği politikayı istemiye istemiye ve çekinerek izlemiş oldular.

nazların ne kadar büyük bir üzüntüye düştüklerini tahmin etmek zor değil. Troçki'nin "tutarsızlık" ı karşısında hayretlere düşmüşlerdi: Stalin'e vurmak için karşısına çıkan büyük bir fırsatı elinden kaçırıyordu. Gerçekten Troçki biraz puvan kaybetmemiş değildi; ama davranışı Sovyetler Birliğinin bir işçi devleti olduğu konusundaki görüşüne uygundu. Politbüro üyesi olduğu ve Lenin hükümetinde bulunduğu zaman bu devlete karşı duyduğu sorumluğu, kovulmuş bir sosyalist olarak, yine duyuyordu. Taraftarlarından birkısmının Sovyet politikası karşısında gösterdikleri küskünlüğü yanlış yere yönelilmiş ve ucuz buluyordu; Sovyetler Birliğine, eleştiri gözle de olsa, sarsılmaz bir bağlılık göstermek istemeyen "Troçkist" lerle herhangi bir ortak yanı bulunmadığını da açıkça belirtiyordu.

Prensiplerine bu kadar sımsıkı bağlı olması, bu prensiplere en ufak bir demagoji karıştırmamaya dikkat etmesi, geçmiş ve gelecek hayranlarını kızdırdı. Başlattığı hareket, bir yandan fikirlere olan sıkı bağlılık, öte yandan, Stalin'in fikirlere aldırmadan giriştiği katı uygulama arasında sıkışmış kalmıştı. Bu uygulama Troçki taraftarları ile onun fikirlerini anlayacak tek halkın, yâni Avrupadaki büyük komünist dinleyici kitlesinin arasına aşılmaz bir engel koymuştu. Troçki'nin tartışmalarda silâhlarını çok titizlikle seçmesi, dağınık, ama genişleyen ve eski parti üyelerinden oluşan anti-Stalinistleri kendisinden uzaklaştırıyordu; çünkü bunlar Stalincilerle Stalin'in alanlarında karşılaşmak, darbeye darbeyle cevap vermek, hainliği merhametsizlikle, zehiri zehirle karşılamak istiyorlardı. Bunlar Troçki'nin kendi kendini inkâr eden yargılarını (ordonance) kabul etmeye niyetli değilllerdi.

Oysa, Troçki'nin iki yıl süren tartışma ve adam toplama kampanyası sonunda kendi çetin yoluna çekebildiği kimselerin sayısı pek azdı. Şurada burada yeni - guruplara katılıyor; tek tek üyelerin, örneğin İtalyan Politbürosunun ya da Belçika Merkez Komitesinin, ya da küçük bir Çek çevresinin ya da

İngiliz eylemcilerinin ışığa kavuştuğu ve Muhalefete umutla katıldığı görülüyordu. Ama bütün bunlar Muhalefetin durumunda herhangi bir değişiklik yapacak çapta değildi. Yeni gelenlerden bir kısmı biraz etki kazanmış kimseler de olsa, işçi sınıfıyla yıllardanberi geliştirilmiş birçok bağları da bulunsa, partiden atılır atılmaz etkilerini ve bağlarını kaybediyorlar, türlü türlü iftiralara uğruyorlardı; herkes onlardan cüzzamlılardan kaçar gibi kaçıyordu. Karşılarında, Moskova'nın otoritesini, kendi partilerinin prestijini, proleter öncüsünün kutsallaştırılmış disiplinini, muazzam parti toplantılarını bazan gangsterlerden farkı olmayan propagandacı ve kışkırtıcı ekipleri buluyorlardı; bunların çoğu, davalarına yürekten sımsıkı bağlı olmaktan vazgeçmişler, eski arkadaşlarının moral kaatilleri olmuştular. Troçkizme yeni katılanlar, sevdikleri partilerini sarsmak, Troçki'nin yazılarını okuduktan sonra gördükleri ışığı partilerine de göstermek niyetiyle başlıyorlardı işe; ama az sonra kendilerini küçük, dar çevrelerin içinde sıkışmış buluyorlar, bu çevrelerin içinde politik yalnızlık havası içinde soylu birtakım cüzzamlılar gibi yaşamaya alışmak zorunda kalıyorlardı. Herhangi bir kitle hareketiyle ilişki kuramayan bu küçük guruplar uğradıkları hayal kırıklıkları sonunda çarçabuk hırçınlaşıveriyorlardı. Ne kadar bilgili ve enerjik olurlarsa olsunlar, bu bilgilerini ve enerjilerini uygulayacak pratik bir alan bulamadıkları sürece, güçlerini skolastik kavgalar, yoğun kişisel düşmanlıklar içinde yitirmeye ve sonsuzcasına parçalanmaya ve karşılıklı afarozlar çekmeye mahkûmdular. Bu gibi sekter tartışmalar belirli bir sayıya kadar, elbetteki, her devrimci hareketin ilerlemesine yardım ederdi. Ama canlı bir hareket ile kısır bir mezhebi ayıran şey, birincinin zamanla kavgalardan ve bölünmelerden geçmesi ve sonra gerçek bir siyasi kitle hareketi haline gelmesi, ötekinin ise gelmemesidir.

Troçkist guruplar içinde, kişiliği ve heyecanı olan insanlar

yok değildi. Ama hiç biri de Stalinciliğin koyduğu engeli yarıp geçemiyordu; afaroz edilmiş durumda iç çatışmalardan kendilerini bir türlü kurtaramıyorlardı. Bu yüzden Troçki'nin Fransız tarftarları arasında bir uzlaşma sağlanmasından az sonra bunlar yeniden birbirlerine düştüler. Rosmer ile Naville yeniden Molinier'den şikâyet etmeye, onu sorumsuzluk ve başıboşlukla suçlamaya başladılar; o da onları davaya fazla bağlı olmakla, her eylem plânını engellemekle suçluyordu. Kendisine büyük bir örgüt havasını ve kuruluşunu veren cüce örgütün bir de Milli Yürütme Kurulu ile Paris Komitesi vardı. Milli Yürütme Kurulunda Rosmer ile Naville çoğunluktaydı. Her ikisi de, giriştiği ticari işlerin Muhalefetin itibarını azaltacağı gerekçesiyle Moliner'in ihraç edilmesini istediler. Ama Paris Komitesi, Moliner'i destekliyordu. Troçki de onlardan yanaydı. Rosmer, Milli Kurulu bu dertten kurtarmasını ve Molinier'i korumaktan vazgeçmesini Troçki'den rica etti. Bu sırada Troçki'nin Molinier'e hayranlığı son haddini bulmuştu; bu yüzden Rosmer ile ilişkileri gerginleşti ve mektuplaşmaları sertçe bir hava almaya başladı. Bu çekişme Muhalefetin kurduğu iki karanlık uluslararası organı, yani Enternasyonal Büro ile Enternasyonal Sekreterliği etkiledi. Bunlar da kendi aralarında çekişme halindeydiler (*). Troçki 1930 yazında Büyükada'ya bir daha gelmelerini ve aralarındaki anaşmazlıkla-

(*) Çeşitli ülkelerden gelen Troçkistlerin Nisan 1930'da yaptıkları bir toplantıda kurulan Enternasyonal Büro şu kimselerden oluşmuştu: Rosmer (yardımcısı Naville), Amerikalı Shachtman, Alman Landau, İspanyol Nin, Rus Markin. L. Sedov da Markin takma adı altınad Rus Muhalefetini temsil ediyordu. (Toplantıya katılmamıştı). Büro görevini yapamıyordu, çünkü Shachtman Amerikaya dönmüştü, Nin ise az osnra İspanyada hapse atıldı. Markin de Büyükada'dan ayrılamıyordu. Bunun üzerine Paris'te bir Enternasyonal Sekreterlik kuruldu, başında Naville vardı, İtalyan Suzo ile Amerikalı Mill üye idiler. Mill Stalinci olunca Sekreterlik de Büro gibi bir iş göremedi. Bunun üzerine Troçki Sekreterliği Senin-Sobolevicius ve Well'in yardımıyla yeniden düzenledi.

rı çözmelerini Fransız taraftarlarından rica etti. Adaya geldiler; yeniden "barıştılar"; Troçki onları yeniden Paris'e uğurlarken çok beklediği çıkışı hep birlikte yapacaklarından emindi artık. Ama bir iki hafta sonra yeniden aralarında kavga çıktı; ve Rosmer, Troçki'nin Molinier'i tutması üzerine Kasım ayında istifa etti. Bu çekilme gerek örgüt için ve gerekse şahsen Troçki için büyük bir darbe oldu. Çünkü Rosmer Avrupadaki Troçkistlerin hepsini biliyordu. Onun nitelikleri ve prestiji hiç kimsede yoktu. Ama Troçki Molinier'in göstereceği enerjiyle örgütün çok yakında çıkmazdan kurtulacağından ve bunu gören Rosmer'in görevine döneceğinden emindi. Rosmer ayrılırken bile, pek az rastlanan, çıkarsız bir bağlılık göstermiş, herhangi bir tartışmaya girişmekten çekinmiş, Troçki ile açıkça çatışacığı yerde her türlü hizip faaliyetinden çekilmişti. Bununla birlikte Rosmer, Troçki'nin davranışına o kadar kızmıştı ki yıllarca kendisini görmek ya da herhangi bir görüş alışverişinde bulunmak istemedi.

Kişisel ve politik diye ayrılması oldukça güç olan buna benzer anlaşmazlıklar her Troçkist gurupta bulunmasa bile, çoğunda, sık sık ortaya çıkan bir hastalıktı; Fransızların verdiği örnek her yere yayılmıştı, çünkü Paris o sırada uluslararası Troçkizmin merkezi idi. Genellikle, kişilerin o kadar az ağırlığı vardı ve sorunlar o kadar incir çekirdeğini doldurmayacak şekildeydi ve kavgalar da o kadar bitip tükenmez bir hal almıştı ki, Troçki bile yaptığı müdahaleleri, biyografisinde bunlara yer verecek kadar önemli saymadı; yıllar geçtikçe müdaheleleri daha da yararsızlaşmış ve zaman zaman da gülünçleşmişti. Hemen hemen her kavga örgütün tümünü sarstığı gibi Troçki'nin de zamanını alıyor ve sinirlerini bozuyordu. Hakemlik ediyor, taraflardan birini haklı buluyordu. Dünyanın her köşesindeki guruplarla temas halinde olduğu için bu çeşit yüzlerce çekişme ile yakından ilgilenmek zorudaydı: çeşitli Muhalefet bölümlerinin birbirleriyle ilgilenmesini istediği için de sayısız genelgeler ve broşürler yazıyor, Belçikalılara Fransız-

ların neden başarı gösteremediklerini, Yunanlılara Alman yoldaşlar arasında neden anlaşmazlıklar çıktığını, Polonyalılara çeşitli Belçika ve Amerikan Muhalefet gurupları arasındaki ayrılıkların nelerden ileri geldiğini vb., vb., anlatıyordu (*).

Bütün bunları yeni bir komünist tipi, yeni bir devrim kadrosu yetiştirdiğine inanarak yapmaktaydı. Muhalefetin elindeki kaynakların azlığı ve örgütün güçsüzlüğü onu bu çalışmadan alıkoymuyordu. Ona göre, bir hareketin değeri fikir gücündeydi; bu güç er geç ortaya çıkacaktı. İlk yapılacak iş Marksist düşünce okulunun "sürekliliğini" sağlamaktı; eldeki insan malzemesiyle mevcut koşullar altında herhangi bir örgüt kurulmalıydı. Lenin'in, "mülteci Ruslar arasındaki hizip kavgalarının sürüp gittiği" yıllarda, Tolstoy'un şu benzetişini kullandığını hatırlıyor, avunuyordu: Yolun ortasında oturan bir adam birtakım tutarsız, bir takım delice hareketler yapmakta, yoldan geçenler de kendisini deli sanmakadırlar; ama adama yaklaşılınca bu garip hareketlerinin bir amacı olduğunu görürler; adam bıçağını taşa sürterek bilemektedir. Bu bakımdan, kendi taraftarlarıyla yaptığı tartışmalar zaman zaman amaçsız görünse bile, Troçki aslında yeni bir Marksist kuşağın kafasını ve iradesini bilediğini düşünüyordu. Büyük ilkeleri küçük çatışmalara karıştırmayı sevmediği halde bu duygusunu açığa vuruyor, taraftarlarına her türlü sabrı ve anlayışı gösteriyordu. Ama elindeki insan malzemesinin, gerek Lenin'in ve gerekse kendisinin ihtilâlden önce ellerine geçen malzemeden farklı olduğunu görmemezlik edemiyordu. Eski mültecilerin arasındaki politika çatışmaları ne kadar kötü olursa olsun bu adamlar gerçekten ciddi savaşçılardı; hayattaki bütün çıkarlarını, dahası kendi hayatlarını bile, davaya adamış, feda

(*) Arşiv'in Kapalı Bölümünde bulunan 300'den fazla dosyanın içindeki 20.000 kadar belgenin yüzde doksanı Troçki'nin kendi taraftarlarıyla yaptığı yazışmalardır. Arşiv'in açık Bölümündeki yazıların çoğu ise politika, taktik, çeşitli Troçkist gurupların örgütleri konularındadır.

etmiş insanlardı; devrimci coşkunun insan biçimindeki alevleriydi. O gün Batıda bulunan taraftarları ise bambaşka yaradılıştaydılar: dünyaları altüst etmesi gereken heyecan ve kahramanlıktan pek az eser vardı onlarda. Elbetteki onlar "gerçek Bolşevik" değillerdi, ya da "henüz değiller" di; bu yüzden kendisi ile onların arasında kapatılamıyacak kadar büyük bir mesafe vardı. Bu bakımdan, daha çok başka dostları ve öğrencileri üzerinde, yâni Uralların ve Sibirya'nın dağınık hapishanelerinde ve ceza kamplarında bulunanlar, ölümü göze alarak çarpışan, aç kalan, donan ve kendi problemleriyle güreş edenler üzerinde duruyordu. Orada bulunan en basit bir insan bile, bir savaşçı olarak, şimdi daha değerli ve Batıdaki taraftarlarının hemen hemen herhangi birinden çok daha üstündü. Bu duygusunu arada-sırada açığa vurmamazlık edemiyordu: örneğin, 1931 yılının başında Kote Tsintsadze için bir ağıt yazmıştı. Tsintsadze 1903'den beri Bolşevikti. İç Savaşta Kafkasya'da Çeka başkanıydı. Sonra Muhalefetin ileri gelenlerinden olmuş, sürülmüş, hapse atılmış, işkencelere uğratılmıştı. Veremdi, ciğerlerinden kan geliyordu. Buna rağmen sonuna kadar savaşmış, açlık grevlerine yatmış ve sonunda hapiste ölmüştü. Troçki *Bulletin*'de çıkan ağıtına, Alma Ata'da bulunduğu zaman, Tsintsadze'nin kendisine yazdığı bir mektuptan başına gelecekleri önceden tahmin ettiğini gösteren şu pasajı almıştı: " .Arkadaşlarımızdan ve bize yakın olan insanlardan çoğunun, pek çoğunun hayatları hapiste ya da herhangi bir sürgün yerinde sona erecektir. Ama, eninde sonunda, devrimci tarihin zenginleştirilmesi olacaktır bu; yeni bir kuşak bundan ders alacaktır."

Troçki şöyle diyordu ağıtında: "Batıdaki komünist partilerinde henüz Tsintsadze tipinde savaşçılar yetişmedi." Kurtulamadıkları bir güçsüzlüktü bu; Muhalefeti de etkiliyordu. Batıdaki Muhalifler arasında ne kadar ucuz tutkulara ve içine dönüklere rastlamıştı; buna şaştığını itiraf ediyordu. Kişisel tutkuları hor görmüyordu; sivrilmek arzusu çoklukla bir

çaba ve başarı itilimiydi. Ama "devrimcilik, kişisel tutkunun bir fikrin hizmetine tamamen girdiği ve ona boyun eğdiği yerden başlar" dı. Ne yazık ki Batıda ilkeleri ciddiye alan pek az insan vardı: daha çok "fikirlerle oynanıyor" ya da Marksizm ve Leninizm'le amatörce uğraşılıyordu.

Troçki bu yakınmaları pek seyrek olarak açığa vururdu. Tarihin getirdiği insan malzemesinin sınırlarını zorlamanın bir yararı yoktu: yeni Tsintsadzeler bu malzemelerin içinden çıkacaktı.

Bu sırada Sovyetler Birliğindeki Muhalefet çözülüyor, "Tsintsadze tipinde" ki savaşçılar ya fizik olarak ortadan kalkıyor ya da moral olarak çöküyordu. Bunlar Stalinci terör ile kendi çıkmazları arasında kalmıştılar. 1928 yılı başlarında, Troçki daha Alma Ata'da dayanma gücünü sürdürürken, bu baskıya karşı koyamıyacaklarım gösteren belirtiler göstermeye başlamıştılar. Hatırlanacağı gibi, Stlinciler ile Buharinciler arasında işbirliği yıkıldığı ve Stalin sol politikaya başladığı sırada Troçkistler arasında bir görüş ayrılığı ortaya çıkmıştı. (*) Son olaylar Muhalefetin birkısım önemli isteklerini ve sloganlarını eskitmiş ve bunların modasını geçirtmişti. Muhalefet o zaman hızlı bir sanayileşme ile toprağın yavaş yavaş kollektifleştirilmesini istemiş, Stalin'i bunlara engel olmakla ve zengin çiftçiyi korumakla suçlamıştı. Stalin 1928 yılında sanayileşmenin hızını arttırmaya ve özel çiftçiliğe karşı çıkmaya karar verince Muhalifler görüşlerinde haklı olduklarını ispat eden bu değişmeden ötürü memnun olmuştular; ama sonra, fikirlerinden ve sloganlarından yoksun kaldıklarını görmüşler ve politik varlık nedenlerini yitirdiklerini anlamıştılar.

Ufak bir siyasi tartışmaya izin veren rejimlerde bile, elbisesinin rakibi tarafından çalınması gibi bir talihsizliğe uğra-

(*) Bak: **Troçki, Silâhsız Sosyalist,** "Alma Ata'da **Bir** yıl" bölümü.

yan bir partinin ya da hizibin, başkaları tarafından programının gerçekleştirilmesinde yardımcı olmasına izin verilirdi. Oysa sürgünde olan Troçkistlerin, giydikleri elbisenin çalındığını imâ etmelerine ve Stalincilerin kendileri için söyledikleri "süper sanayiciler" ve "köylü düşmanı" iddialarının değersiz ve yalan olduğunu halkın önünde söylemelerine izin verilmedi; Stalin'in, Muhalefeti dolaylı bir şekilde doğrulayan sol politikası, Muhalefetin yenilgisi olmuştu; özellikle Stalin, "toptan kollektifleştirmeye" ve "kulakları tasfiyeye" karar vermeden ve Muhalefetin isteklerini tastamam uygulamadan önce, yâni 1929 ortalarına kadar, muhalefete devam edip etmiyeceğini ya da neye göre muhalefet edeceğini Muhalefet açıkça bilmiyordu. Bir partinin ya da bir gurubun kendi savunduğu programın, hasımları tarafından çalındığını görmek nasıl üzücü ise, fikirlerini savunmak için kendilerini tehlikelere atan, bu yüzden bin bir iftiraya uğrayan Troçkistler için de bu olay o kadar üzücü, o kadar büyük bir darbe idi. Birkısmı neden bu eziyete katlandığını, sıkıntıyı neden başkalarının çekmediğini anlamadı. Soruyorlardı kendi kendilerine: Kavgadan vazgeçmenin, dahası korkunç rakipleriyle uzlaşmalarının zamanı acaba gelmemiş miydi?

Bu psikolojiye düşenler Radek ile Preobrajenski'nin görüşlerini kabul etmekteydiler; böyle bir uzlaşmaya yanaşmak ayıp değildi; eğer Muhalefetin amacı yalnızca belâ çıkarmak değilse, Muhalifler savundukları fikirlerin, düşmanları tarafından da uygulansa, zafere kavuşmuş olmasından memnun olmalıydılar. Onlara göre, gerçi Stalin parti içinde Muhalefetin istediği proleter demokrasisini canlandırmak niyetinde değildi, ama Muhalefetin programını o kadar geniş olarak uyguluyordu ki programın geri kalan kısmını uygulamıyacağını sanmak için ortada hiç bir sebep yoktu. Ne olursa olsun, Muhalifler sügünlerde pratik bir iş görmeden oturacakları yerde partiye dönecek olurlarsa parti - içi özgürlük davalarını daha iyi yürütebileceklerdi. Davaları ne olursa olsun kavgalarını parti-

nin içinde yapmalıydılar, çünkü, bir ara Troçki'nin dediği gibi, parti "işçi sınıfının sosyalizme doğru ilerlemesinde tarihin kendisine verdiği tek araç" tı. Muhalifler ancak partinin aracılığıyla ve partinin içinde amaçlarına ulaşabilirlerdi. Ne Radek ne de Preobrajenski henüz teslim olmamışlardı; yalnızca uzlaşıcı bir tutum alınmasını öğütlemişler, böylece partiye dönmeleri için gerekli şartları görüşmek imkânlarını hazırlamışlardı.

Sosnovski ile Dingelstedt'in arada sırada da Radowski'nin, sözcülüğünü yaptığı başka bir gurup ise bu sözleri kabul etmiyor, Stalin'in sanayileşme ve kulak'lara karşı mücadele konusunda ciddi ve içten olduğuna inanmıyordu. Sol politikayı "geçici bir manevra" sayıyor, bunun arkasından tarımda kapitalizme tâvizler verileceğini, yeni bir N.E.P.'in geleceğini ve sağcıların zafer kazanacağını söylüyorlardı. Olayların Muhalefet programını geride bıraktığını kabul etmiyor, herhangi bir tutumun değiştirilmesini gerektiren bir neden göremiyorlardı. İşler ne kadar kanlı şekilde yürütülürse, zaman da o kadar kendilerinden yana çalışmış oluyordu. Onlara göre, Stalin sol politikayı izleyecek olursa Sol Muhalefetle savaşmaktan vazgeçmek zorunda kalacaktı; yeni N.E.P.'ci bir politika izleyecek olursa yapacağı "sağa dönüş" kendi durumunu sarsacak, dengeyi kurmak için ister istemez yeniden Troçkistlerle uyuşacaktı. Bu bakımdan Muhalefetin partiye alınmak için ilkeler üzerinde pazarlığa girişmesi, özellikle söz ve eleştiri isteğinde herhangi bir kararsızlık göstermesi, budalalık olurdu. Geniş açıdan "Tam Troçkist" görüş buydu.

Ne var ki Muhalefet programının artık vakti geçmiş olduğu inancı yalnızca uzlaşıcılar arasında yerleşmiş değildi. Bu görüşü, aynı zamanda ve daha büyük bir hevesle, Radek ile Preobrajenski'ye tam ters açıdan, Muhalefetin en aşırı ve uzlaşmayan kanadı da benimsemişti. Bunlar arasında Sovyetler Birliğinin artık bir işçi devleti olmadığı fikri zaten yerleşmiş bulunuyordu: parti devrime ihanet etmişti; partinin

ıslahını ummak boşunaydı; Muhalefet yeni bir sorun olmalı, yeni bir devrimi savunmalı ve buna hazırlanmalıydı. Bunların birkısmı, Stalini hâlâ tarımda kapitalizmi teşvik eden bir lider ya da "kulak demokrasisinin" önderi olarak görürken bir kısmı da Stalin hakimiyetini sosyalizme düşman bir devlet kapitalizminin belirtisi sayıyordu.

Bu karşıt akımlar 1928 yılının sonuna kadar Muhalefetin dış birliğini bozacak kadar güçlü değildi. Sürgün topluluklarındaki bu tartışmalar ardı arası kesilmeden sürüp gidiyordu; Troçki bu tartışmalara başkanlık ediyor, karşıt görüşleri dengeliyordu. Ancak, İstanbul'a sürüldükten sonra anlaşmazlıklar arttı ve karşıt guruplar birbirlerinden gittikçe uzaklaştı. Partiye tekrar dönmek isteyen uzlaşıcılar Stalin ile uzlaşma şartlarını o kadar "budadılar" ki, sonunda uzlaşma şartları teslim olmaktan farkedilmez oldu. Öteyandan, uzlaşmadan yana olmayanlar, Stalin'in her yaptığına karşı düşmanlıklarını öyle bir çılgınlık derecesine getirdiler ki artık Stalin politikasında ki herhangi bir değişiklikle ya da geniş çapta ülkede olup bitenlerle ilgilenmez oldular; eski ve yeni bütün olaylarla ilgisi olsun olmasın Stalinizme karşı yönelttikleri suçlamaları plâk gibi durmadan tekrarlamaya başladılar. Bu aşırı guruplar birbirlerinin üyelerine dönek ve hain gözüyle bakıyorlardı artık. Uzlaşmaya yanaşmayanlar, uzlaşmadan yana olan arkadaşlarına "Stalin'in uşakları" derken uzlaşıcılar da ötekilere dayanma gücünü yitirmiş, Bolşevikliği bırakmış, *anarşizan* ve karşı devrimci olmaya başlamış bağnazlar gözüyle bakıyorlardı. İki aşırı kanat da büyüyor, yalnızca kendi içine çekilmiş ufak bir muhalefet gurubu "tam Troçkist" olarak kalıyordu.

Troçki'nin sürgün edilmesinin üzerinden daha üç ay geçmeden Muhalefetin dış birliğinden ufak bir iz bile kalmamıştı. Troçki ile taraftarlarının arasındaki bağ kopunca - Troçki bu bağı ancak birkaç ay sonra yeniden kurabildi - Stalin'in Troçkistleri korkutarak ve aldatarak bölmesi ve morallerini bozma-

sı daha kolay oldu. Terör herkese uygulanmıyordu: G.P.U. uzlaşıcılara dokunmuyor, ancak ceza kolonilerini tarıyor, en inatçı Muhalifleri topluyor, bunları hapishanelere gönderiyor, hapishanelerde bunlara en ağır işlemleri yapıyordu; başlarına askeri nöbetçi koyuyor, Sibirya'nın korkunç kış şartları altında soğuk ve rutubetli karanlık koğuşlara dolduruyor, biraz kokmuş yemek vererek besliyordu, okunacak bir şey bulundurmaları yasaktı; ışık yoktu; aileleriyle mektuplaşamıyorlardı. Böylece, Çarlık Rusya'sının siyasi mahkûmlara, Bolşeviklerin iç savaşın bitmesinden sonra Bolşevik aleyhtarı suçlulara tanıdığı haklardan da yoksundular. (Bu sıralarda Stalin, sanki eski aarkadaşlarıyla daha fazla alay etmek ister gibi, birkaç Menşevikin ve Sosyal Devrimcinin serbest bırakılmasını emretti). Daha 1929 Martında, Tobolsk ış kamplarındaki korkunç hayatı anlatan Troçkistler, buradaki durumun Dostoyevski'nin *Ölüler Evinden Hatıralar*'ındaki *katorga*'yı andırdığını söylüyorlardı. Bu terörün amacı, uzlaşıcıları korkutmak, yola getirmek, aynı zamanda, mevcut rejimin her şeyine düşünmeden düşmanlık eden uzlaşma aleyhtarlarını karşı - devrimci olarak damgalamanın ve uzlaşıcılarla aralarını açmanın ne kadar kolay olduğunu onlara göstermekti.

Ne var ki Stalin'in, Muhalefeti yalnızca terörle parçalaması mümkün değildi. Sol politika çok daha güçlü bir silahtı; Rakovski şöyle yazıyordu: "Sol politika, şiddetli bir terör olmazsa Muhalefete yeni unsurlar kazandırır yalnızca; çünkü bu politika iflâs eden Stalin politikasının bir ifadesidir. Ama, yalnız başına terör, sol politika olmadan, bu etkiyi de yapamaz" dı. Troçki'nin İstanbul'a sürülmesini izleyen aylarda Stalin'in politika üzerindeki kararsızlıkları artık sona eriyordu. Politbüro'nun Şubat oturumunda, yâni Troçki Türkiye yolunda iken Stalin'in Buharin'den ayrılması kesinleşti. Nisan ayında bu anlaşmazlık önce Politbüro'dan Merkez Komitesine, sonra partinin Onaltıncı Kongresine götürüldü. Kongre bütün ulu-

sa büyük bir çağrıda bulundu: sanayileşmenin ve kollektifleştirmenin hızlandırılmasını istedi. Bu çağrı, kısmen harfi harfine, Troçki'nin eski çağrılarına benziyordu. Stalin'in yaptığı bu politika değişmesinin, Troçki ile birkısım Troçkistlerin hâlâ iddia ettikleri gibi, "geçici bir manevra" olduğunu söylemek daha zorlaştı. Stalin'in sol politikada ciddi olduğunu (Stalin'in bu politikadan dönmesine, istese de, şartların izin vermiyeceğini) söyleyen Preobrajenski ile Radek'in durumu daha iyi kavradıkları anlaşıldı.

Muhalefetin içinde bulunduğu çıkmazlar birdenbire artmıştı. Muhaliflerin eski sloganlarını sakız gibi çiğnemeleri, daha fazla sanayileşme istemeleri, tarımda kapitalizmle uyuşmaya karşı gelmeleri ve yeni N.E.P. tehlikesinden söz etmeleri hemen hemen gülünçtü artık. Muhalefet, ya Stalin'in görevini yaptığını kabul edecek, ya da yeni bir mücadele için siyasi bakımdan yeniden cihazlanacak ve "silâhlanacak" tı. Nitekim Troçki, Rakovski ve daha başkaları, Muhalefetin fikirlerini yeni şartlara uydurmaya çalışıyorlardı. Ama olaylar çok hızlı çalışan bu kuramcı kafalardan daha hızlı ilerliyordu.

Ulusun durumu da, Muhalefetin çözülmesine politikadaki değişmeden daha az yardım etmemişti. Sovyetler Birliği çok kritik bir döneme girmiş bulunuyordu. Stalin durumu böyle nitelemişti. Aralarında birçok anlaşmazlık olmasına rağmen, bu gerçeği bütün Muhalefet liderleri de kabul etmişlerdi. Preobrajenski, 1929 yılı baharındaki durumu Kronstadt isyanından önceki duruma benzetirken işi dramatikleştirmiş olmuyordu: Kronstadt isyanını, Bolşevikler iç savaşın herhangi tehlikeli bir aşamasından daha tehlikeli saymıştılar. Radek, Merkez Komitesinde Stalincilerle Buharinciler arasındaki çatışmayı anlatırken şöyle diyordu: "Merkez Komitesi, 9. Termidor arifesindeki Jacobin Konvansiyonuna benziyor", yâni Jacobinizmin yıkıldığı günün arifesindeydi. Rakovski "iç savaştan beri en önemli" dakikalarını yaşadığını söylemişti. Kı-

sacası, bütün gözlemciler bu noktada tam bir görüş birliğindeydiler.

Birkaç yıldanberi kent ile köy arasındaki uçurum daha da açılmış ve derinleşmişti. 25-26 milyonu bulan küçük ve çoğu da çok ufak ve eski zamandan kalma çiftlikler hızla gelişen kent halkını besliyecek durumda değildi. Kentler hemen hemen sürekli açlık tehlikesiyle karşı karşıya idi. Bu buhran eninde sonunda verimli olmayan küçük çiftliklerin yerine modern, büyük çapta tarımın geçirilmesiyle çözülebilirdi. Ancak daha çok tarıına alışmış büyük bir ülkede bunu başarmak için ya tarımda kapitalizmi ya da kollektifleştirmeyi enerjik bir şekilde teşvik etmek gerekiyordu; bunun başka çıkar yolu yoktu. Hiç bir Bolşevik hükümeti tarımda kapitalizmi teşvik edemezdi; çünkü bunu yapacak olursa karşısında büyük düşman güçler çıkar ve plânlı sanayileşme imkânlarını ortadan kaldırırdı (*). Demek yapılacak tek şey şuydu: metod, çap ve hız bakımından bir sürü önemli problemlerin çözülmesini bir yana bırakıp ne yapıp yapıp kollektifleştirmeye gitmek... Bu konuda yıllardanberi sürdürülen resmi kararsızlık bu kararın eskisinden daha kötü şartlar altında alınmasıyla sonuçlanmıştı yalnızca. Stalin'in birbirine aykırı politikaları, uzlaştırma teşebbüsleri, zengin köylüleri okşaması, sonra ellerinden ürünlerini alması köylüyü kızdırmıştı. Sanayiin gelişmesini zorlamak konusunda uzun zamandanberi gösterilen çekingenlik de bundan daha az korkunç bir sonuç vermemişti. Köy kenti besliyemediği ve beslemek istemediği gibi, kent de köye sanayi malları veremiyordu. Ayakkabı, giyecek eşyası ve tarım araçları bulamayan köylü, ürününü artırmak istemediği gibi, ürününü satmak için de ortada herhangi bir neden göremiyordu. Ve böylece gerek açlıkla karşılaşan kentte ve gerekse sanayi malları bulamayan köyde gergin bir hava vardı.

Sanayileşmenin ve Kollektifleştirmenin temposu ve çapı konusundaki kararlar, bu iki yanlı çıkış için gerekli bütün insan ve malzeme unsurlarının en kıt olduğu bir sırada alınmıştı. İşçiler ekmek, fabrikalar kalifiye işçi bulamıyorlardı. Makina azdı. Kaldıki eldeki makinalar da yakıt ve ham madde kıtlığından çalışamaz durumdaydılar. Tarım ekonomisi düzelmedikçe ham maddenin sağlanmasına imkân yoktu. Ulaşım bozulmuştu; artan sanayi trafiğinin ihtiyacını karşılayacak durumda değildi. Hemen hemen bütün mal ve hizmetlerin arzı, talebi karşılamıyordu. Enflasyon korkunçtu. Narh fiatlarıyla karaborsa fiyatları arasında herhangi bir ilişki yoktu; bu fiatlar gerçek ekonomik değerleri de göstermiyordu.

Politik yapının çeşitli bölümleri arasında bütün bağıntılar ve ilişkiler — sefalet ve umutsuzluk ilişkileri dışında — kesilmişti. Kentle köy arasındaki ekonomik bağ bir daha kopmakla kalmamış, aynı zamanda, yurttaşla devlet, dahası parti ile devlet arasındaki normal ilişkilerde kopmuştu. Gerek yöneticilerin ve gerekse yönetilenlerin baş vurmayacakları aşırı bir aldatmaca ve terör yoktu. Kulak'lar ile "orta" köylülerin birçoğu, dahası fukara köylüler bile, "komiserler" e karşı amansız bir kin besliyorlardı. Kundakçılık, parti ajanlarının ve propagandacıların öldürülmesi köylerde artık hergün olagan işlerdi. İşçi sınıfında köyden yeni gelmiş olanların sayısı çok fazla olduğu için köyün bu havası işçi sınıfına da geçiyordu. Ulusun sefaleti, hükümetin ihmali ve iktidarın kötüye kullanılması ihtilâlin onikinci yılında öyle acı ve geniş bir gerginlik havası yaratmıştı ki, ya çok büyük ve korkunç bir şey olacak, ya da birikmiş kinleri bastırmak, ya da boşaltmak için bir şeylerin yapılması gerekecekti. Yüzeyin altında kaynayan güçler 1956'da Macaristan'da patlayan olaya benzeyen muazzam ve korkunç bir patlamaya sebeb olabilirlerdi. Hemen hemen köşeye sıkışmış olan Stalin ve arkadaşları bu duruma büyük bir öfkeyle karşı koymaktaydılar.

"Devrim tehlikede!" diye bağırıyorlardı Troçkistler sürgün yerlerinden ve hapishanelerdeki koğuşlarından. Hem "sağlam Troçkistler" hem de uzlaşıcılar aynı derecede şaşırmıştılar; ama öncekiler, içinde bulundukları şartlar altında ne yapabileceklerini bilmedikleri ve yaklaşan buhran için hazır olmaları gerektiğini düşündükleri halde, ikinciler, tersine, "hemen harekete" geçmek gerektiği kanısındaydılar; ve böylece "Devrim tehlikede!" çığlığıyla teslim olmaya başladılar. Birçoklarının bunu yapmasının nedeni, Bolşevizmin ve devrimin hayatı tehlikede olduğu zaman hiziplerle uğraşmanın ve ayrı çıkarlar ve tutkular peşinde koşmanın cinayet olduğuna yürekten inanmış olmalarıydı. Bunların en kötüleri için, yâni yorgun oportünistler için, "Devrim tehlikede!" sözü kaybedilmiş bir davadan kaytarmaya bahane olmuştu. Ne iyi de ne kötü olanlar, yâni ortalama uzlaşıcılar, ise bu davranışlarının nedenlerini bile bilmiyorlardı belki, o kadar karışık ya da kararsız durumdaydılar.

Preobrajenski 1929 yılının Nisan ayında, "Bütün Muhalif Yoldaşlara" başlıklı çağrısıyla uzlaşıcıları bir araya topladı. Çok ilginç bir belge idi bu: uzlaşıcı, teslim olmadan ve ağzına kilit vurulmadan önce, son bir defa düşüncelerini açıkça söylüyor, Muhalefetin ne yollardan geçtiğini anlatıyor, önündeki zor ve çakıllı yola bakıyordu. Preobrajenski, savunduğu fikirlerin sonunda zafer kazanmasıyla Muhalefetin nasıl bir çıkmaza girdiğini gösteriyordu. Ona göre, birçok yoldaşlar bu çıkmazı kabul edecekleri yerde zaferi inkâr etmeye kalkmışlardı. Yeni-N.E.P. döneminin geleceği ve "sağa dönüleceği" konusunda yapılan kehanetler sanki doğru çıkmış gibi davranıyorlardı hâlâ; sanki sol bir politikaya başlanmamıştı. Gerçi, Stalin sol politikaya düşündüklerinden bambaşka bir şekilde başlamıştı: Muhalefet sanayileşmenin ve kollektifleştirmenin geniş bir proleter demokrasisi içinde, kitlelerin onayı ile ve "alttan" gelecek serbest teşebbüsle yürütülmesini istemişti; oysa Stalin yu-

karıdan verilen emirlere ve zora güvenmişti. Muhalefet, Stalin'in metodunu beğenmese bile ne çıkardı; Stalin'i desteklemeliydi. Bunu yapmadığı takdirde Muhalefet için muhalefet yapmış olacaktı; ve sonra da kendisini haklı çıkarmak için kendi ilkelerinden sapacaktı. Preobrajenski Muhalefetin başarılarını inkâr etmiyordu: "Merkez Komitesine karşı savaşmakla görevimizi yaptık" diyordu. Ama Muhalefetin o günkü görevi partiye yaklaşmak ve ona dönmekti: (burada "ilk sosyalist birikim" kuramının öncüsü olarak konuşuyordu) çünkü "sosyalist birikim politikasını yürütebilmek ve tarımda kapializme karşı açılacak savaşın bir köylü ülkesinde yaratacağı hoşnutsuzluğun baskısına karşı koyabilmek için biraraya gelmek" gerekiyordu.

Preobrajenski, Troçki'nin bir "sınıf düşmanının yardımıyla" (yâni Türk Hükümeti ile anlaşarak) sürgün edilmesinin, uzlaşıcılar arasında bile Stalin'e karşı kırgınlık yarattığını söylüyordu. Muhalifler "bunu affetmiyecektir" diyordu; ama bu öfke daha genel nitelikteki düşünceleri bulandırmamalıydı; Preobrajenski, Troçki'nin de Stalin'e karşı açılan mücadeleyi Batıdaki burjuva basınına kadar götürmekle Muhalefetin durumunu bozduğunu sözlerine eklemeyi unutmamıştı. Preobrajenski uzlaşıcıları belkeyen olaylar konusunda da hayallere kapılmıyordu: "gelecekteki zor ve kritik yıllarda" birtakım darbeler yiyeceklerini ve horlanacaklarını biliyordu, ama nasıl bir kan ve çamur bataklığının içinde bocalayacaklarını ve sonunda mahvolacaklarını kestirememişti. Yoldaşlarını kuşkularla ızdıraplarla dolu bir yola götürdüğünü söyliyecek kadar açık konuşuyordu Preobrajenski. Bir yıl önce beslediği umutlar, yâni iyi ve şerefli bir uzlaşmaya varma umutları azalmıştı. Artık partiye dönmek için fiilen teslim olmaktan başka çare kalmamıştı. Sözlerini şöyle bitiriyordu: "Parti saflarında bizim gibi on, yirmi ya da daha çok yıl savaşmış olanlar (Preobrajenski 1904'-den beri Bolşevikti) partiye ilk defa girenlerden çok ayrı bir

duyguyla katılacaklardır". Artık eski hevesleri kalmamış küskün insanlardı. Bu bakımdan, Merkez Komitesinin kendilerini ne olursa olsun kabul edeceğini bile umamazlardı. "Bu geriye dönüşün koşulları ve parti - içi durumu öyledir ki, kabul edilecek olursak uyardığımız şeyler için sorumluluk taşımak, kabul edemiyeceğimiz (metodlara) teslim olmak zorundayız.. Eğer partiye alınacak olursak her birimiz *partbilet*'i (parti üyelik kartını) tıpkı ağır bir haç taşır gibi taşıyacağız". Ama sosyalizm davasına hizmet etmek isteyenler için bu haçı taşımaktan başka çare kalmamıştı.

Mayıs ayında Preobrajenski'nin "parti ile barışmaya" çalışmak ve barışmak üzere Moskova'ya gitmesine izin verildi. Preobrajenski başlangıçta Muhalefet için geniş çapta birtakım elverişli şartlar elde etmeye çalıştı; terörden vazgeçilmesini, sürgünlere son verilmesini, 58. Madde gereğince karşı -devrimci faaliyete girişmekle sulandırılmış olanların itibarlarının iadesini ve — son olarak da, ama kesinlikle değil — Troçki için alınmış olan sürgün kararının iptalini istedi. Orconokidze ile Yaroslavski ve Stalin'in kişisel kontrolu altında bulunan Merkez Komitesinin ve Merkez Kontrol Komisyonunun öteki üyeleriyle görüştü.

Muhaliflerden büyük bir kısmının teslim olması Stalin için oldukça önemliydi, çünkü, partinin morali ve Troçki'nin geleceği üzerinde büyük bir etkisi olacaktı bunun. Uzlaşıcıları kandırmaya çalışan ve bütün umutlarını bir anda yok etmek istemeyen Stalin başlangıçta isteklerinden birkısmını kabul edecekmiş gibi yaptı. Ama aslında hiç birini kabul edemezdi! Her şeyden önce, parti liderlerince Muhalefet programı kabul edildiği için itibarlarının iade edildiğini söylemelerine izin veremezdi; çünkü bu, yalnızca Troçki ile Troçkizmin haklı çıktığını ve Troçkizme yöneltilen suçlamaların yanlış olduğunu değil, aynı zamanda, Stalin'in onlara karşı yaptıklarının da kanunsuz olduğunu gösterirdi. Stalin, Troçki'nin fikirlerinden bir kısmını çaldığının—hem de nasıl!—herhangi bir kimse tarafından ima

edilmesine bile göz yumamazdı. Bunu yaptığı takdirde yanılmazlık ve iktidar iddiasını kendi eliyle yıkmış olurdu. Uzlaşıcılar, Troçki'nin değil, kendisinin haklı olduğunu açıklamalıydılar. Kendi geçmişlerini suçlamalı ve pişman olmalıydılar. Yanlış anlaşılmış birer yolun göstericileri gibi yeniden partiye girmelerine göz yumulamazdı; partiye ancak sol politikayı ve bu yola giden bütün politikaları sabote etmiş ve bundan pişmanlık duymuş birer suçlu gibi dönebilirlerdi. Partide, pişman olan çocuklara karşı duyulan merhametin bile onlara karşı duyulmasına izin verilemezdi; pişmanlık duyan günahkârlar ve suçlular nasıl affedilirlerse öyle affedilebilirlerdi ancak; partinin önünde yere kapanmakla partiye dönebilirlerdi. Stalin'in bunu başarabilmesi için yavaş ve sıkı bir pazarlıkla onların fikrî savunmalarını yıpratması ve onları isteklerinden birer birer vazgeçmek zorunda bırakması ve kayıtsız şartsız teslim olmak noktasına kadar getirmesi gerekti. Stalin'in bu davranışında şaşılacak bir şey yoktu: Zinoviyev, Kamenev, Antonov, Ovseenko, Piyatakov ve daha birçokları bu şekilde teslim olmuşlardı; teslim oluşlarının anıları henüz herkesin kafasında taptazeydi. Ama Preobrajenski'nin Moskova'daki görüşmelerini çok uzaklardan heyecanla izleyen uzlaşıcıların çoğunda büyük bir kendi kendilerini aldatma gücü vardı—Preobrajenski'nin sürgündeki topluluklarla haberleşmesine izin verilmişti — ve bunlar başlangıçta teslim olanların şerefsiz durumuna düşmiyeceklerini sanıyorlardı hâlâ.

Preobrajenski'nin "görüşmeleri" nden nasıl bir sonuç alınacağı bir ay sonra en yakın arkadaşlarının başına gelenlerden anlaşıldı. Radek ile Smilga, Haziran ayının ortasında, bir G.P.U. kafilesiyle birlikte, Preobrajenski'ye katılmak üzere Moskova'ya doğru yola çıktılar. Tren küçük bir Sibirya istasyonunda durduğu sırada birkısım Muhaliflerle karşılaştılar. Troçki'nin arşivinde muhafaza edilen bir mektupta bu karşılaşmanın hikâyesi var: Muhalifler yalnızca Radek'le görüşebilmişlerdir; Smilga hastadır ve kompartımanından çıkama-

mıştır. Radek Muhaliflere yolculuklarının amacını anlatıyor ve teslim olmalarının herkesce bilinen nedenlerini açıklıyor: Bütün ülkede kıtlık vardır; Moskova bile ekmek sıkıntısı içindedir; işçiler memnun değildirler; köylüler isyan edebilirler; Merkez Komitesi anlaşmazlıklar içindedir "Buharincilerle Stalinciler birbirlerini tutuklamak için komplo hazırlamaktadırlar" vb. vb. Durum, kendisinin söylediğine göre Denikin'in 1919'da Moskova kapılarına dayandığı ve Yudeniç'in Petrogradı bombaladığı zamanki kadar tehlikelidir. Hepsi partinin çevresinde toplanmalıdırlar. Muhalifler soruyorlar: Hangi şartlarla? Ceza Kanununun 58. Maddesi gereğince sürülenlere karşı yapılan karşı devrimcilik suçlaması kaldırılacak mı? Hayır, diye cevap veriyor Radek; Muhalefette direnenler bu lekeden kurtulamıyacaklardır. "Biz kendi elimizle kendimizi sürgüne gönderdik ve hapislere attırdık" diye bağırıyor Radek. Troçki'nin geriye getirilmesi istenecek miydi? Daha bir kaç hafta önce Preobrajenski Muhalefetin Troçki'nin sürülmesini "hiç bir zaman affetmiyeceğini" söylemişti ve "Zaferin örgütçüsü Troçki" adındaki ünlü kitabı yazmış olan Radek de, birkaç ay önce, Merkez Komitesine bir pretosto göndermiş, "devrimin bu savaşçı yüreğini" "yavaş yavaş ölüme" mahkûm ettiklerini söyledikten sonra "Troçki Yoldaşın sağlığı ve hayatıyla oynanan bu oyun yeter artık" diye sözlerini bağlamıştı. Ama son birkaç hafta içinde Stalin'e teslim olmanın mantığı her şeyi değiştirmişti. Radek'e yukarıdaki soruyu soranlar kendisinden şu cevabı alınca hayret ediyorlar: "Lev Davidoviç'den kesin olarak ayrıldım; şimdi artık birbirimizin siyasi düşmanıyız. Lord Beaverbrokk'un gazetelerine yazı yazan bir adamla hiç bir ortak yanım yoktur" (Radek'de sık sık burjuva basınına yazı yazmıştı ve daha da yazacaktır, ama Stalin'i övmek için) (*). Radek bu sert cevabıyla

(*) Troçki sonradan kendisini bu suçlamalara karşı sık sık savunmak zorunda kaldı. Rosmer'in Troçki'ye yazdığı 24 Şubat 1929 tarihli mektubunda

vicdan azabını susturmak istemişti. Radek, sonra Muhalefete yeni katılanlara karşı acı bir dil kullanmış, bunların Bolşeviklikle hiç bir ilişkisi olmayan, sırf Sovyet rejimine kızdıkları için Troçkizme katılan birtakım öfkeli gençler olduklarını iddia etmiştir. Yeniden kendisine soru soran Muhaliflere seslenerek şunları söylemektedir: "Son parti kongresi, Platform'umuzu kabul etmiş, böylece fikirlerimizin doğru olduğu iyice ortaya çıkmıştır. Öyleyse ne diye hâlâ partiye karşı mücadele ediyorsunuz?" Radek'in yanında bulunanlar vermişlerdi bu sorunun cevabını: Radek konuşurken G.P.U. memurları sözünü kesmişler, Troçki'nin sürgün edilmesine karşı halkı kışkırtmasına izin vermiyeceklerini bağırarak söylemişler, bundan sonra, Radek'i sille tokat trene sokmaya başlamışlardı. Radek isterik bir gülüşle bağırmaktadır: "Ben mi? Ben mi? Troçki'nin sürülmesi aleyhine halkı kışkırtıyorum!" Sonra kederli kederli özür diliyor: "Ben bu yoldaşları yalnızca partiye dönmeye teşvik ediyorum;" ama muhafız dinlemiyor bile ve kendisini yeniden kompartımana sokmaya çalışıyor. Bir yıl önce, Zinoviyev ile Pyatakov'u, pişmanlıklarından ve üstlerinden "Dostoyevskivari pis bir koku" çıktığını söyliyerek hor görmüştü Radek; şimdi, aynı Radek, büyük broşür yazarı Radek, Sibirya'nın kuş uçmaz, kervan geçmez bir tren istasyonunda, eski fikir ve kötü gün arkadaşlarına Dostoyevski'nin sayfalarından fırlamış bir Smerdiyakov gibi görünmektedir.

Bir ay süren sıkı bir pazarlıktan sonra, 13 Temmuzda, Radek, Preobrajenski, Smilga ve 400 sürgün daha teslim ol-

---

yazdığına göre, bu suçlamayı önce Fransadaki taraftarları yaptı. Romser ile Troçki bunlara verdikleri cevaplarda Marx'ın da geçinmek için burjuva basınına yazı yazdığını ısöylediler. **Bulletin Oppozitsii**'nin ilk sayısında yayımladığı özel bir notta durumunu Sovyet okurlarına anlatmış, burjuva basınında bile bir Bolşevik, bir Leninist gibi konuştuğunu, devrimi savunduğunu açıklamıştı.

duklarını açıkladılar. Stalin bu teslimden birçok yararlar sağladı. Zinoviyev ile Kamenev'in 1927 Aralık ayında Onbeşinci Kongrede teslim oluşlarından beri hiç bir olay Stalin'in prestijini bu kadar arttırmamıştı. Buharin hizbinin ağır saldırılarıyla uğraştığı bir sırada Troçkist hizbin dağılması onu iki cephede aynı zamanda çarpışmak zorunluluğundan kurtarmıştı. "Sağdan büyük bir tehlike" geldiği zaman Troçkistlerle Stalincilerin el sıkışacaklarını Troçki ikide birde söylemişti. İşte şimdi bunu yapıyorlardı, ama Stalin'in şartları altında; Stalin Troçkistleri, Troçki olmadan, dahası Troçki'ye bile karşı olarak, kendi tarafına çekmiş bulunuyordu. Uzlaşıcıların çoğu tecrübe sahibi yetenekli kimselerdi; sanayi ve yönetim alanında Buharincilerden boşalan yerlere bunları getirebilirlerdi. Uzlaşıcıların sanayi hamlesine bütün yürekleriyle kendilerini vereceklerini biliyordu; birçokları Ağır Sanayi Komiserliğinin can damarı olan baş - teslimci Pyatakov'un emrinde çalışmıştı. Bir propagandacı olarak yalnız Radek, Stalin için kâtiplerinin tümünden daha değerliydi.

Troçki, "üçüncü uzlaşıcılar takımı" na hemen hücum etti (Birinci takım Zinoviyev ile Kamenev ve taraftarları, ikincisi Antonov - Ovseenko, Pyatakov ve arkadaşları idi). Şöyle yazıyordu: "Stalin ile Muhalefet arasındaki görüş ayrılıklarının hemen hemen ortadan kalktığını söylüyor bunlar. Peki o halde yapılan kovuşturmaların çılgınca niteliğini nasıl açıklayacaklar? Eğer Stalinciler arada uzlaşılamıyacak, derin bir görüş ayrılığı olmadan Boşevikleri sürüyor ve *katorga*'lara gönderiyorlarsa, o zaman bütün bunları herhangi bir siyasi fikre sahip olmadan sırf bürokratik bir eşkiyalıktan ötürü yapıyorlar demektir. Radek'e bakılacak olursa Stalinci politika böyle gösteriyor kendini. O zaman nasıl oluyor da kendisi ve arkadaşları siyasi eşkiyaları savunmaya kalkıyorlar.?"

Troçki Stalin politikasını bu açıdan görmüyordu; ona göre Stalinizmin Muhalefete karşı gösterdiği düşmanlığın ve giriştiği vicdansızca hareketlerin derin siyasi kökleri vardı; temel ayrılıklar güçlerinden hiç birini yitirmemişti. Radek ile Preobrajenski bunları görmemişler ya da görmemezlikten gelmişlerdi, çünkü moralleri bozulmuştu. Devrim insanın karakterini yiyip bitiren bir şeydi; ve her gerileme dönemi bu dönemin altında ezilip kalan koskoca bir yorgun savaşçı kuşağını alıp götürürdü. Ama ihtiyarlayan ve yorulanların yerini ergeç gençler alır, mücadeleye yeni bir cesaretle atılır, ve kendilerinden yaşlı olanların bitkinliklerinden kendilerine gereken dersleri çıkarırlardı. "Önümüzde uzun, çetin bir mücadele ve uzun bir eğitim çalışması var".

Aslında Troçki, Radek'in teslim olduğunu bildiren ilk haberlere pek inanmamıştı; Radek'in davranışını "heyecanlı karekterine, yalnız kalmış olmasına ve arkadaşlarından moral destek görmemesine" yoruyordu. "Radek'in arkasında çeyrek yüzyıllık koskoca devrimci bir Marksist çalışma" olduğunu sıcak bir duyguyla hatırlatıyor ve Stalin ile uzlaşabileceğini sanmadığını söylüyordu: "Bu işi başaramıyacak kadar fazla Marksisttir ve herşeyden önce de, çok enternasyonalist görüşlüdür". Ama Radek'in pişmanlık mektubu *Pravda* da çıkınca "Radek benim sandığımdan da çok aşağılara düşmüş" dedi. Bu kadar düşeceğine öylesine inanamıyordu ki, Radek'in Stalin ile yaptığı bu pazarlığın yine de geçici olduğunu düşünüyor, sık sık partinin sağı ile solu arasında gidip geldiği için yakında Buharincilerle de el sıkışacağını sanıyordu. Ama çok karışık bir durumdu bu: "Radek ve daha birkaç kişi teslim olmak için en elverişli zamanı seçtiklerini sanıyorlar. Neden? Çünkü, işte görüyorsunuz ya, Stalinciler Rikov'a, Tomski'ye ve Buharin'e vuruyorlar. Bizim görevimiz bir egemen guruba ötekini dövdürtmek midir? Temel Politik sorunlar karşısındaki tutumunuz değişti mi? Komünist Enternasyonal'in

Anti Marksist rejimi ortadan kalkmış mıdır? Gelecek için elimizde bir garanti var mıdır?" Radek ile Preobrajenski birinci Beş Yıllık Plânda yeni bir köklü hamle görmüşlerdi. Troçki cevap veriyordu: "Ana sorun bu bürokratik Beş Yıllık plânın istatistikleri değildir, parti problemidir," partinin hangi ruhla yöneltildiğidir, çünkü politikayı tayin eden budur. Beş Yıllık plân, gerek formüle edilirken ve gerekse uygulanırken, aşağıdan bir kontrola, eleştiriye ve tartışmaya tabi tutulmuş mudur? Ana plânın sonuçları buna bağlı. "Parti içinde uygulanan rejim bir Marksist için politik çizgide hiç bir şeyin yerini tutamıyan bir kontrol elemanıdır..." Muhalefetin ana fikri daima bu olmuştur. "Ama döneklerin hafızaları genellikle zayıftır, ya da başkalarınınkini zayıf sanırlar. Devrimci bir partinin işçi sınıfındaki hafızayı temsil ettiği pekâla söylenebilir: devrimci bir partinin ileriyi görebilmesi için geçmişi unutması değil geçmişten öğrenmesi ilk ve en başta gelen görevidir." Troçki, Stalin'in sol politikasını, halâ Muhalefetin giriştiği mücadelenin ve yaptığı baskının bir yan ürünü sayıyordu. Stalin'in politikasını hâlâ tersine çevirebileceğini ve Buharin ile, bütün sertliğine rağmen, "boşuna" mücadele ettiğini düşünüyordu.

Sovyetler Birliğindeki Muhalifler Troçki'nin görüşlerini sonbahardan önce öğrenemediler; ama bu görüşler teslim furyasını yine de pek durduramadı. Sovyetler Birliğindeki gerginlik daha da artmış, ve bunun Muhalefet üzerindeki etkisi Troçki'nin düşündüğünden daha şiddetli olmuştu. Bununla birlikte, Rusya'daki Muhaliflerin en uzlaşmazlarından bile gelen mektup larda durumun ağır ve tehlikeli olduğunu belirten en ufak bir söz yoktur. Bu yüzden Troçki 1929 da ortalığı hâlâ 1928 gözüyle görüyor, ülkeyi kaplayan "iç savaş arifesi" havasının farkına varamıyordu. "Devrim Tehlikede!" çığlıklarının olduğu kadar, sol politikanın hızlandığını ve Stalin ile Buharin arasındaki kopmanın derinleştiğini de farketmiyordu. Oysa bütün

Muhalif gurupların kafalarındaki sorunlar bunlardı.

Devrimin bir ölüm tehlikesi karşısında bulunduğu, bundan ötürü Muhalefetin Stalincilerle elele vermesi gerektiği fikri o zamana kadar uzlaşmaz kanatta bulunanları bile az sonra Preobrajenski ile Radek'in yoluna soktu: Troçki'nin en yakın arkadaşlarından, Kolçak orduları galibi İvan Smirnov; kahramanlıkları efsaneleşmiş Mraçkovski; Troçki'nin 1927 Kasım ayında Kremlin'den ayrıldıktan sonra evinde kaldığı Komiser Byeloborodov; Ter - Vaganyan, Bugoslavski ve daha birçokları itibarlarının iade edilmesi için baş vurdular. Preobrajenski'den daha umutlu bir hava içinde Stalinci çevrelerle, görüşmelere başladılar; genel durumun itibarlarının daha az utançverici şartlarla iadesine Stalin'i zorlıyacağını sanıyorlardı. Bu sefer pazarlık Hazirandan Ekim sonuna kadar aşağı yukarı beş ay sürdü. Bu görüşmeler sırasında Smirnov'un gurubu dört ayrı siyasi açıklama hazırladı. Ağustos'ta hazırlanan ve Troçki'nin evrakı arasında saklanan ilk tasarıların birinde, davranışlarının gerekçesi Beş Yıllık Plânla mutabık olmaları ve "sağdan gelen tehlike" dir. Ama, aynı zamanda Stalin'in politikasını da açıkça eleştirmekte, Beş Yıllık Plânda işçilerin zaten düşük olan hayat seviyelerinin yükseltilmesi gerekliliği üzerinde durulmadığını, "parti kadrolarının" eleştiri fikirlerin ortaya çıkmasına imkân verecek şekilde seçilmediğini, tek ülkede sosyalizm doktrininin "oportünizmi maskelemeye" yaradığı gibi, hükümetin hâlâ "orta" köylüyü korumasını gizlemeye de yardım ettiğini ileri sürmekteydiler. Bu noktalarda Muhalefetin görüşlerini savunan müracaat sahipleri, aynı zamanda, Muhalefetin de hataları olduğunu kabul etmektedirler. Buhrandan çıkmak için bir kurtuluş yolu arayan Merkez Komitesinin sağa kayacağını ve bir *Termidor* hazırlayacağını sanmakla hata etmiştiler; yalnızca Buharincilerin tutumları bunun doğruluğunu ortaya çıkarmıştı. Günün ağır şartları altında parti yöneticilerinin hiziplere özgürlük tanımamalarını doğru buluyorlardı,

çünkü bu özgürlükten sağ elemanlar yararlanacaktı. Bu bakımdan, Muhalefet örgütünü dağıtacak, "çeşitli adlar altında yıllardanberi mevcut olan" merkezini ortadan kaldıracak ve herhangi gizli bir çalışmaya gitmiyecekti. Ama buna karşılık Muhalefet aleyhine girişilen hareketlere de son verilecek ve "kendi alınyazısını işçi sınıfının alınyazısına bağlamış" olan, hem Sovyetler Birliğinin ve hem de Enternasyonal Komünizmin hizmetlerinden vazgeçemiyeceği Troçki yeniden yurda getirilecekti.

Smirnov ve arkadaşları, isteklerinin bir kısmından ancak yavaş yavaş, fikirlerinin her noktasını birer birer savunarak vazgeçtiler. İşler uzadkça ve zorluklar arttıkça. Stalin sabırsızlanıyor, yeni teslim açıklamalarının bir an önce yapılmasını istiyordu. Stalin bu guruptan, Radek ile Preobrajenski'den aldığı pişmanlık belgeleri kadar bayağı pişmanlıklar koparamadı. Smirnov ile arkadaşları Stalin'e karşı yönelttikleri eleştirileri yumuşattıkları ya da bu eleştirilerden vazgeçtikleri halde, teslim olurken Troçki'nin geriye getirilmesi için bir çağrıda bulunmak konusunda direnmişlerdi; pazarlık da bu yüzden beş ay uzamıştı. Sonunda bundan da vazgeçtikleri halde Troçki'yi suçlamayı ya da inkâr etmeyi kabul etmemişlerdi; *Pravda* gazetesinin 3 Kasım 1929 tarihli sayısında çıkan yüzlerce imzalı teslim açıklaması o zamana kadar yapılan aynı şekildeki açıklamaların en derlitoplusu ve şereflisi olmuştu.

Teslim havası artık Muhalefetin çekirdeğini, yâni Troçkizme en çok bağlı olanları, bile sarsmıştı. O sırada hasta olan ve ikide birde kalp krizlerine uğrayan, buna rağmen Astrahan'dan Barnaul'e nakledilen Rakovski, Troçkistleri hâlâ kendi çevresinde toplayabiliyordu. Smirnov'u izleyen gurup kadar geniş olan başka bir Muhalefet gurubu öncekilerden cesaret alarak teslim olacakları sırada teslimden vazgeçmişlerdi. Rakovski, "Muhalefet programını *tüm* olarak gerçekleştirmek için savaşıyoruz", demişti. Ona göre, Programın ekonomik

kısmını Stalin'in uyguladığını ileri sürerek teslim olanlar ve Stalin'in bu programın politik kısmını da uygulayacağını umanlar, isteklerinin bölük pörçük gerçekleştirilmesiyle yetinen eski reformistler gibi davranmışlardı. Muhalefetin politik fikirlerini ekonomik isteklerinden ayırmaya imkân yoktu; "Programımızın politik kısmı uygulanmadıkça bütün sosyalist kalkınma çalışmaları boşa gitmeye mahkûmdur". Rakovski'ye göre bir insanın hasımlarına karşı olan davranışlarında gösterdiği fikir namusu herşeyden önemliydi. Muhalefetten, birtakım hayali hataları kabul eden itiraflar koparmaya çalışan bir parti liderliği, ölüm döşeğinde dinsiz bir adamdan pişmanlık elde etmeye çalışan Katolik Kilisesinin yaptığını yapıyordu: Böyle bir liderlik "saygıya değer olma niteliğini yitirir ve inancını kısa zamanda değiştiren bir Muhalif de hor görülmeye hak kazanır yalnızca".

Rakovski'nin gurubu tutumunu ancak birkaç ay sonra tesbit edebildi; gurubun "Merkez Komitesine Açık Mektup" u Ağustosun sonundan önce hazırlanamadı. Aşağı yukarı doksana varan sürgün yerinden 500 imza toplamak kolay olmadı; ama imza verenlerin çeşitli görüşlerini bir belgede toplamak daha da zordu. Şekil olarak itibar iadesi için yapılmış bir müracaat olan Mektup daha çok uzlaşıcı bir hava taşıyordu. Rakovski ile arkadaşları — Sosnovski, Muralov, Mdivani, Kasparova ve daha birçokları — tıpkı Preobrajenski ile Smirnov'un yaptığı gibi, kendilerini Merkez Komitesine baş vurmaya götüren nedenin milli kalkınma ile partinin Beş Yıllık Plânı uygulamak için aldığı karar olduğunu açıklıyorlardı. Onlara göre, Plânın başarıya ulaşması işçi sınıfını ve sosyalizmi güçlendirecekti; başarısızlığa uğraması ise, Termidor ve Restorasyon kapılarını yine açacaktı. "Kapitalizm ile sosyalizm güçleri arasındaki çatışmanın çok kritik bir aşamaya girdiği" bir dönemde parti ile aralarını açan noktalardan çok parti ile birlik oldukları noktalar üzerinde durmayı tercih etmişlerdi. Onlara göre "sağ tehlikesi" yakındı ve büyüktü; parti politika-

sında hâlâ eleştirdikleri nokta "orta" köylüyü memnun edip etmemek konusunda gösterilen kararsızlıktı. O kadar yürekten hızlı sanayileşme taraftarıydılar ki, sürgün yerlerinden bile, fabrikalarda daha yüksek bir iş disiplini kurulmasını ve işçilerin hoşnutsuzluklarını karşı - devrimci amaçlar için sömürenler aleyhine daha şiddetle harekete geçilmesini istiyorlardı. Ama şuna da inanıyorlardı ki, sanayi hamlesinin başarıya ulaşması için yeni hamlenin yaşama şartlarının kötülüğünden, durmadan artan enflasyondan, resmi vaatlerin birçoğunun tutulmamasından ve bürokratik baskıdan yakınan halk yığınları tarafından da destleklenmesi gerekirdi. Muracaat sahipleri, partinin o gün kabul ettiği politikayı yıllardanberi savunmuş olmaları dolayısıyle itibarlarının iadesine hak kazandıklarını da iddia ediyorlardı. Kaldı ki Komintern'in son "sol politikasını" beğenmişler ve her türlü hizibin zararlı olduğunu da kabul etmişlerdi. Muhalefet ile Merkez Komitesi arasında sert bir hava esmesinden ve Troçki'nin sürülmesiyle bu havanın daha da artmış olmasından çok üzgündüler. Açıklama şöyle bitiyordu: "Merkez Komitesine, Merkez Kontrol Komisyonuna ve bütün partiye baş vuruyor ve Bolşevik - Leninistlerin serbest bırakılması, 58. maddenin kaldırılması ve Lev Davidoviç Troçki'nin geriye getirilmesi suretiyle partiye yeniden girmemizin kolaylaştırılmasını istiyoruz", diyorlardı.

Bu açıklama 22 Eylül'de Büyükada'ya geldiği zaman Troçki hem memnun oldu, hem de üzüldü. Memnundu: çünkü taraftarlarından sonunda bir haber almış—aylardanberi onlardan ilk defa haber alıyordu,—taraftarlarının mücadeleyi büsbütün bırakmadıklarını öğrenmişti. Üzülmüştü: çünkü açıklamanın havasını beğenmemişti. Berlin, Paris ve Oslo kanalıyla Sovyetler Birliği ile o sırada ilişki kurmuş olduğu için "Mektup" u henüz almamış olan sürgün topluluklarına açıklamanın bir suretini gönderdi. Ancak açıklamaya daha bir kesinlik vermek amacıyla kendi fikrini de belirtti. "Ilımlı" ve "kaçamak"

yazılmamış olması dolayısıyle "Mektup" u onayladığını bildirdi. Böyle bir mektubu Sovyet Termidorunun başlamış olduğunu, partinin öldüğünü, S.S.C.B.'de yeni bir ihtilâl çıkarmaktan başka çare kalmadığını söyleyenler imzalamazlardı, ancak. "Bu düşünceler bize yüzlerce defa maledildi, ama bizim böyle bir görüşle hiç bir ilişkimiz yok... Bütün baskılara ve kovuşturmalara rağmen Lenin'in partisine ve Ekim ihtilâline bağlılığımızın sarsılmadığını bildiriyoruz". Partinin "sola dönmesi" ve Stalin ile Buharin'in bozuşması sonucunda yeni bir durumun ortaya çıktığını o da kabul ediyordu. "Stalin önceleri nasıl Buharin'den aldığı fikirlerle Sol Muhalefete darbe indirdiyse, şimdi de yalnızca soldan edindiği görüşlerle sağa hücum ediyor", diyordu Troçki. Kuramsal olarak bu durumun merkez ile solu birbirine yaklaştırması gerekirdi; ama eylemde yaklaştırmamıştı. Stalin'in Muhalefet politikasını kabul etmesi yüzeyde kalan bir raslantı ya da yalnızca bir taktikti; temeldeki ayrılıklar hâlâ olduğu gibi duruyordu. Stalin Beş Yıllık Plânı tek ülkede sosyalizm çerçevesi içinde düşündüğü halde, Muhalefet sosyalizmin kurulmasını bütün bir dünya devrimi açısından görüyordu. Temel ayrılık hâlâ eskisi kadar keskindi; sonra Rakovski ile arkadaşları, Komintern'in yeni politikası ile birlik olduklarını söyledikleri halde, Troçki bu politikaya karşı itirazlarını kısa ama sert bir şekilde açıklıyordu. Bununla birlikte, "fikirlerimiz için giriştiğimiz savaşı proleter demokrasisine dayanması gereken tüzük maddelerine ve parti disiplinine uydurmaya" hazır olunduğu şeklindeki ifadesinde Rakovski'yi haklı buluyor ve bu fikrine katılıyordu. Partide sağ - merkez koalisyonu hakim olduğu sırada görüşlerini partinin *içinde* savunmak istemişlerdi; sağın partide artık hakim olmadığı bir sırada bunu haydi haydi yapacaklardı. Ama bu görüşlerini, fikirlerini inkâr etmeleri namussuzluk olur ve "Marksizme ve Leninist düşenceye aykırı" düşerdi.

Troçki'nin Rakovski'nin namusuna ve cesaretine güvendi-

ği anlaşılıyordu; ama Rakovski'nin bir baskı ve panik havası içinde bulunduğunu da sezmişti Troçki, başka bir yorumunda, değişen politik şartlar altında "partinin iç rejimini açıkça denemek" amacıyla Rakovski'nin bunu yaptığını düşünüyor, Mektup'un uzlaşıcı havasını hoş görüyordu. Rejim, bütün bu son alınan derslerden sonra, partiye ve devrime yaptığı muazzam kötülüğü kısmen de olsa telâfi edebilecek miydi, edemiyecek miydi? Stalin "mekanizma" sının kendi kendisini ıslah etmesi hâlâ mümkün müydü? Rakovski'nin "Stalin politikasının uluslararası alanda yaptığı hatalar konusunda susmanın ve daha çok son zamanlardaki sola kayma eğilimi üzerinde durmasının" nedeni böyle bir kendi - kendini ıslahın başlamasını kolaylaştırmak için olabilirdi. Rakovski, Muhalefet için önemli olan şeyin biçim değil öz olduğunu, Muhalefetin, kişiler ve gurupların ihtirasları değil devrimin çıkarı ile ilgilendiğini bir daha göstermek istiyordu. "Muhalefet partide çok basit bir yer almaya hazırdır, ancak kendi kendine ihanet etmemek şartıyla..."

Troçki bunu yazarken bile, Rakovski'nin bildirisini imzalayanlardan kimbilir kaç kişinin daha dönüş yapacağını düşünüyor, Rakovski'ye gönderdiği gizli bir mesajda, uzlaşmanın sınırına vardığını, bundan sonra "tek bir adım daha atma" ması gerektiğini bildiriyordu. Rakovski'den gelen mektubun çıktığı *Bulletin* sayısında Rusya'daki bir muhabirden gelmiş başka bir mektup da vardı. Son kalan "iyimser" lerden biri olan yazar Rakovskin'in uzlaşıcılara aracılık yapmasını yerdikten sonra "Stalin'in de, 1926 da Zinoviyev gibi yakında önümüzde diz çökeceğinden" emin olduğunu söylüyordu.

Yılın sonuna doğru Muhaliflerin ancak çok küçük bir azınlığı hâlâ direnmekteydi. Verilen bir rapora göre, sürgün yerlerinde ve hapiste ancak bin kadar Troçkist kalmıştı. Oysa teslimden önce binlerce Troçkist, Troçki kendi kendine, ne ilk

ne de son defa olarak, şu sözleri söylüyordu: "Bizimle birlikte ortaya atılan dostlar fırtınanın içinde kaybolup gittiler!" Kasım ayının son günlerinde kendisinin Sovyetlerde yetiştirdiği birtakım insanlara şunu yazıyordu (*): "Sürgünde davasına bağlı 350 değil 35 kişi kalsın. İsterse üç kişi kalsın-dava yaşayacaktır; strateji hattı yaşayacaktır; gelecek yaşayacaktır" Yalnız başına bile savaşmaya hazırdı. Acaba o sırada Adolf Yoffe'nin veda mektubu mu aklına gelmişti? Yoffe intihar emeden önce Troçki'ye yazdığı mektupta şöyle diyordu: "Lenin'in eğilmez ve teslim olmaz karekterinin sizde yeterince olmadığını, Lenin'deki yalnız başına direnmek ve doğru saydığı yolda yalnız başına kalmak yeteneğinin sizde yeterince bulunmadığını her zaman düşünmüşümdür..." (**)

Gariptir ki, Stalin uzlaşıcıların Moskova'ya akın akın gelmesinden yararlandığı halde biraz da kuşkulanıyordu. Binlerce Troçkist ve Zinoviyevci partiye dönmüş ya da partinin etrafında ayrı bir çevre kurmuştu. Stalin içlerinden hiç birinin siyasi bakımdan önemi olan bir yer'e getirilmesine izin vermemişti. Ama yöneticiler, iktisatçılar, eğitimciler hükümette bir çok mevkilere getirilmişlerdi; bunlar elbetteki buralarda etkilerini göstereceklerdi. Stalin bunların sol politikaya, özellikle sanayileşmeye bağlılıklarından elbetteki şüphe etmiyordu, ama ellerinden aldığı pişmanlık belgelerinin ne kadar değeri olduğunu da çok iyi biliyordu. İçten içe yine Muhaliftiler. Kendilerini sol politikanın yanlış anlaşımış öncüleri sayıyorlardı. Stalin'den yalnız kendilerine işkence yapan adam olarak değil, fikirlerinin de hırsızı olarak nefret ediyorlardı. Aslında Stalin, onları siyasi birer esir durumuna düşürmüştü. Esirlerin açığa vurulmayan kinleri açık bir düşmanlıktan daha teh-

(*) 26 Kasım 1929 tarihini taşıyan bu mektup teslim olmak niyetinde olan bir Muhalifin yazısı üzerine yazılmıştı. **Arşiv.**

(**) **Troçki, Silâhsız Sosyalist.**

likelidir; ses çıkarmadan pusuda yatarlar, baştakini gözlerler, ve baştaki biraz tökezlendi mi, ya da yanlış bir adım attı mı üzerine saldırırlar.

Teslim olanların eline şimdi Stalincileri de Buharincileri de etkilemek fırsatı geçmişti: çünkü bunların birkısmı, Troçki ile Zinoviyev'in savunduğu fikirlerin ve sloganların, bu fikirler ve sloganlar ortaya atıldığı zaman bunları tehlikeli bulan Stalin tarafından kabul edildiğini görünce şaşırmıştılar. Stalin bütün hasımlarını yendikten sonra bu yüzden birtakım taraftarlarıyla da bozuşmuş, bunlar arasında gizli Troçkistler ve gizli - Buharinciler görmeye başlamıştı. Bunlar şöyle diyorlardı: "Eğer biz 1925-1927 de, Muhalefetin hızlı sanayileşme ve kulak'a karşı hücuma geçme konusunda ortaya attığı teklifi reddettiğimiz, ve Troçki ile Zinoviyev'i işçilerle köylüler arasındaki ittifakı bozmakla suçladığımız zaman haklı idiysek, şimdi haksız olmamız gerekir. Ve eğer şimdi haklıysak, devrimi sol bir politikadan başka bir yol kurtarmazsa, bu politikayı daha önceden Muhalefet istediği zaman kabul etmemiz gerekmez miydi?" Çok vicdanlı olanlar şunu sözlerine ekliyordu: "Bu durumda Muhalefete karşı yanlış davranmamız ve Muhalefeti ezmemiz bir alçaklık olmadı mı?" Bu sorulara verilen cevaplar elbetteki çeşit çeşit oluyordu: kimi şu, kimi bu sonuca varmaktaydı (*). 1929 yılı yaz ve sonbahar aylarında teslim olanlar partiye yeniden alınırlarken, bu sırada eski sağlam Stalincilerden bir kaçının partiden atılması ve bir kısmının da teslim olanlardan boşalan sürgün yerlerine gönderilmesi bu durumu göstermeye yetiyordu. Örneğin, Moskova örgütü sekreteri Uglanov ile Merkez Komitesi üyeleri, Buharinci olmakla suçlanmışlar, ünlü propagandacılardan ve "genç Stalinciler" in ileri gelenlerinden Şatskin, Sten ve Lominadze yarı - Troçkist sayılarak maskeleri alaşa-

(*) Bu tartışmalar 1931 yılının sonuna kadar sürüp gitti; yazar o sırada Moskova'daydı.

ğı edilmişti.

Bu olaylar egemen gurubun içinde de birtakım kanyaşmalar olduğunu gösteriyordu. Bu kadar çok teslim olan kimsenin bulunduğu bir yerde bu kaynaşma Stalin'in hiç de yararına değildi. Stalin, teslim olanların Troçki'yi hâlâ kılavuz, öncü ve ihtilâlin gerçek lideri saydıklarını biliyordu. Gurup gurup gelip de teslim şartlarını görüştükleri zaman Troçki'nin geri getirilmesini istemişler, bütün politika ve disiplin isteklerinden vazgeçtikleri halde bu noktada direnmişlerdi. Sonunda vazgeçmek zorunda kalınca bunu yüreklerinde büyük bir acıyla ve gözyaşları içinde yapmışlardı. Az bir kısmı, hem de çok az bir kısmı, Radek gibi yüzseksen derece dönmüş ve Troçki'yi suçlamıştı. Ama Radek'in öfkesi eski Stalinciler arasında bile tiksinti uyandırmıştı. Teslim olanların çoğu için Troçki parlak ve şanlı günlerin temsilcisiydi. Bozguna uğramış olmaları ve kendi kendilerini alçaltmaları onu politik bakımdan halktan ayırmıştı, ama moral büyüklüğünü daha da arttırmış bulunuyordu. Teslim olanlar, Buharinciler ve şüpheli Stalinciler onun Sovyetler Birliğine sızan her sözünü dikkatle izliyorlardı. Kritik zamanlarda, önemli kararlar alınacağı sırada Stalin'in kulislerinde bile, sık sık "Lev Davidoviç olsaydı ne derdi acaba?" sorusu fısıldanıyordu (*). *Bulletin* Moskova'da elden ele dolaşmaktaydı: yurt dışında görevden dönen partililer, özellikle elçilik memurları, dergiyi beraberlerinde kaçak olarak getiriyorlar, dostlarına veriyorlardı. Bu şekilde yurda pek az sayıda dergi girdiği halde—*Bulletin*'in 1.000 sayıdan fazla basılmadığı anlaşılıyor—Troçki'nin yorumları ve ilerisi hakkındaki düşünceleri ağızdan ağıza hızla yayılmaktaydı. Stalin mevkiine güvenmemeli ve bu kaynaşmayı sükûnetle karşılamamalıydı.

Blumkin olayı Troçki'ye darbe indirmek fırsatı verdi.

(*) Yazar durmadan fısıldaşılan bu konuşmalrаı Merkez Komitesinin kulislerinde kendi kulaklarıyla duydu.

G.P.U.'nun yabancı ülkeler dairesinde önemli bir memur olan Jakob Blumkin'in karışık bir geçmişi vardı; Blumkin o sırada da hâlâ garip bir rol oynamaktaydı. İhtilâlden biraz önce, henüz delikanlı iken, Sosyal Devrimci Partinin terörcü örgütüne girmişti. Basit görünüşlü, vaktinden önce gelişmiş, davasına sınırsızca bağlı, biraz şair ruhlu, romantik bir idealistti. 1917 Ekiminde Bolşeviklerle davalarını birleştiren Sol Sosyal Devrimciler arasındaydı; Dzerjinski'nin başkanlığı zamanında Çeka'da partisini temsil ediyordu. Çeka'nın kurucularından biriydi. O sırada henüz yirmi yaşındaydı. İhtilâl o sıralarda âşıklarını gençler arasından seçiyordu. Brest Litovsk barışı sırasında partisinin Bolşeviklerle arası açılınca, Blumkin Bolşeviklerin barış andlaşması yapmakla ihtilâle ihanet ettiklerini söyleyen partisinin görüşüne katıldı. Partideki arkadaşları, Lenin Hükümetine karşı bir isyan hazırlamaya ve Sovyet Cumhuriyetini Almanya ile savaşa zorlamaya karar verdikleri sırada Moskova'daki Alman Elçisi Kont Mirbach'a suikast yapmak üzere iki kişi ayırmışlardı. Bunlardan biri Blumkin'di. Blumkin bu işde başarı gösterdi ve olay bir isyanın işareti oldu. Troçki isyanı bastırdı. Bolşevikler Blumkin'i yakaladılar, Troçki'nin önüne getirdiler.

Bolşevik partisinin Brest Litovsk barış andlaşması konusunda kesin bir şekilde ikiye ayrılmış olduğu hatırlanacaktır; Parti bu olaydan sonra Sosyal Devrimcileri kanundışı ilân etti, ama Bolşeviklerin çoğu, olayı suçladıkları halde Mirbach'ın öldürülmesinden memnun kaldılar. Troçki isyancıların devrimci duygularına baş vuruyor, hareketlerinin yanlış olduğunu onlara göstermeye, onları Bolşevizme kazanmaya çalışıyordu. Blumkin karşısına getirildiği zaman Troçki bu genç ve ilginç terörcü ile uzun uzadıya meşgul oldu, onunla tartıştı. Blumkin karşısındakinin üstün kandırma gücü karşısında yaptığına pişman oldu ve günahının kefaretini ödemesine izin verilmesini istedi. Blumkin resmen idama mahkûm edilmişti;

dahası Alman Hükümetine idam edildiği bile bildirilmişti. Ama Blumkin affedıldi ve kendisine "ihtilâle bağlı olduğunu isbat" fırsatı verildi. Blumkin Bolşeviklerin en tehlikeli görevlerini üzerine aldı; iç savaşta Beyazların cephe gerilerinde Bolşevikler hesabına casusluk yaptı. Sol Sosyal Devrimciler kendisini ihanetle suçladılar ve birkaç kere öldürmeye kalktılar. Bir suikast teşebbüsünden sonra hastahanede yattığı sırada bulunduğu koğuşa el bombası attılar; Blumkin el bombasını yakaladı ve tam patlayacağı sırada pencereden attı. Bolşevikler itibarını iade ettikten sonra, Blumkin Troçki'nin askeri kurmayında çalıştı; Askeri Akademide okudu; askeri konularda yazar olarak biraz ün yaptı; ve Komintern'de aktif olarak çalıştı. İç savaştan sonra yeniden Çeka'ya ya da G.P.U.'ya girdi ve bu örgütün Karşı - Haberalma Dairesinde yüksek bir subay oldu. Troçki'ye sınırsız inancı vardı; heyecanının bütün gücüyle Savaş Komiserine bağlıydı. Aynı zamanda, Radek'in yakın dostuydu; Radek'e hayrandı ve onunla Troçki ile olduğundan daha rahat konuşabiliyordu. Troçki ile Radek Muhalefete geçtikleri zaman Blumkin kendileriyle birlik olduğunu saklamadı. Muhalefetin faaliyetine karışmaya görevi elverişli değildi, ama tutumunu G.P.U.'nun o zamanki başkanı Menjinski'ye bildirmeyi bir namus borcu bildi. Ancak karşı - haberalma işlerindeki tecrübe ve bilgisine büyük değer verildiğinden, Muhalefetin faaliyetine karışmadığı ve disiplini de bozmadığı için, görüşlerini muhafaza etmesine ve yerinde kalmasına izin verildi. Muhalifler partiden ve G.P.U.'dan atıldıktan sonra bile yerinde kaldı.

1929 yılı yaz aylarında Hindistan'daki bir görevden Rusya'ya dönerken İstanbul'a uğradı. Troçki'nin iddiasına göre, Lyova ile haberi olmadan caddede karşılaştılar. Bunun bir rastlantı olduğundan şüphe edilebilir. Blumkin'in Troçki ile konuşmaya niyetli olmadan Türkiye'ye uğramış olması akla yakın değildir. Blumkin Troçki'nin oğlu ile, bilmeden ya da bile-

rek, karşılaşınca babasından kendisi için bir randevu rica etti. Troçki, bunun çok tehlikeli olduğunu düşünerek, önce reddetti. Ama Blumkin direnince kendisini kabul etmeye razı oldu.

Blumkin, oniki yıl önce Mirbach'ın kaatili olarak karşısına çıktığı adama içini dökmek için gelmişti. O da, Muhaliflerin çoğu gibi, şaşkındı; o da partiye bağlılık çatışmasının kurbanlarından biriydi. G.P.U.'daki görevinin Muhalefete karşı duyduğu yakınlıkla bağdaştırması zordu. Teslim olan Muhaliflere mi, direnenlere mi katılacağını, Troçki'ye mi, Radek'e mi inanacağını bilmiyordu. İkisi arasında kapatılamıyacak kadar büyük bir uçurum olduğunu sanmıyordu; basit kafasıyla bunların uzlaştırılacağı kanısındaydı. Troçki ile dört saat başbaşa kaldı; ona Moskova haberlerini anlattı ve ondan Muhalefetin sorumluluklarını, görevlerini ve teslim olmanın gereksizliğini anlatan sözler dinledi.

Blumkin Troçki'ye kendi ruh durumunu olduğu gibi açıkladı ve G.P.U.'dan ayrılmak istediğini söyledi. Troçki Blumkin'i bu kararından vazgeçirmeye çok çalıştı. Gerçi durumu zordu, ama G.P.U.'ya bağlı kalmalı ve onun için çalışmalıydı. Muhalefet işçi devletini korumaya kararlıydı; her Muhalif bulunduğu resmi görevinde Stalinci hizip için değil devletin geniş çıkarları için kalmalıydı. Muhalefet Mançurya demiryolu anlaşmazlığında Sovyetler Birliğinden yana olmamış mıydı? Blumkin'in görevi tamamiyle dış düşmana karşıydı, bu görevde kalması Muhalefetin tutumuna tamamiyle uygundu.

Blumkin Troçki'nin öğütlerini doğru buldu ve Rusya'daki Muhaliflere götürülmek üzere kendisine bir mesaj ya da genelge verilmesini istedi. Sonra *Bulletin*'in, Türk balıkçılarının yardımıyla, sınırdan gizlice sokulması için gereken ilişkileri kurmaya ve bunları örgütlemeye hazır olduğunu Troçki'ye kendiliğinden bildirdi.

Troçki Blumkin'e bir mesaj verdi. Bu mesajın kopyası *Arşiv*'dedir. Belgede herhangi bir komployu gösteren en ufak

bir nokta yoktur. O kadar genel ve kısmen de, o kadar önemsiz bir mesajdır ki, böyle bir mesajın gönderilmesinde ne Troçki ne de Blumkin için herhangi bir tehlike olamazdı. Troçki, Stalin'in sonbaharda büyük zorluklarla karşılaşacağını, o zaman teslim olanların boşuna teslim olduklarını anlayacaklarını söylüyordu. Bu bakımdan, elbetteki, taraftarlarının dayanmalarını istiyor, yufka yüreklilere kızıyordu. Yakında Radek'e karşı bir saldırı yayımlanacağını bildiriyor ve bunun bir özetini veriyordu. Yeni bir parti kurmaya hazırlandığı konusunda Radek'in o sırada ortaya attığı iddiayı belki yüzüncü kere reddediyordu; Muhalefetin eski partinin bir parçası olarak kalacağını tekrarlıyordu. Uluslararası bir örgüt kurmak için Muhalefetin yaptığı çalışmaları anlatıyor; Alman, Fransız, Avusturya Troçkistleri ve Zinoviyevcileri arasındaki kavgaları uzun uzadıya açıklıyordu; bütün bunlardan hayal kırıklığına uğramamalarını, uluslararası Muhalefetin yakında önemli siyasi bir güç olarak ortaya çıkacağına inanmalarını Rusya'dakilerden istiyordu. Sürgünlerin bu gelişmeye büyük çapta umut bağlamış olduklarını, bu yüzden Troçki'nin kendilerini takviye etmek ihtiyacını duyduğunu düşünmek romantik bir şey olur. Bütün bu mesajda Troçki'nin herkesin önünde, özellikle *Bulletin*'de söyleyemediği ya da söyliyemiyeceği hiç bir şey yoktu (*). Troçki'nin Blumkin'e söz ile daha kesin gizli emir-

(*) Mesajın metni (tarihsiz) Arşiv'in Kapalı Bölümünde, Rusça dosyalar arasındadır. Blumkin'in Troçki'yi hangi tarihte ziyaret ettiğini kesin olarak tesbit edemedim. Eldeki belgelere göre, 1929 yılının Temmuz ya da Ağustos ayında olduğu anlaşılıyor. Troçki'nin mesajında örgüt "talimatı"na ek olarak şunlar var: Troçki, taraftarlarından Alman **Leninbund**'un lideri Urbahns kanalıyla yazı göndermemelerini istemektedir; bu gurupla arası açıktır; Paristeki Sovyet Elçiliğinde memur olan Harin'e dikkat etmelerini, bunun bir Stalin casusu olduğunu bildirmektedir. (Anlaşılan Troçki sürüldükten hemen sonra Harin kanalıyla Rusya ile ilişki kurabilmiştir. Bu "talimat" da bile bir komplo hazırlığını gösteren, ya da gizli bir şey yoktu. Bu çeşit gizli hareketlerde ajanın olabildiğince geniş çevreye tanıtılması gelenekseldir ve normaldir.

ler vermiş olmasından elbetteki şüphe edilebilirdi. Ama çok gariptir ki, G.P.U. bile böyle bir iddia da bulunmadı; ve Troçki'nin bütün davranışlarına, çalışmalarına ve mektuplarına bakılacak olursa, kendisinin herkes önünde söylemediği ya da söyliyemediği, ancak taraftarlarına gizli olarak söyliyebileceği bir şeyi olmadığı anlaşılmaktadır. Bu mesajı alan Blumkin büyük bir iç huzuruyla Troçki'den ayrıldı. Blumkin, Radek ile başkalarına görüşlerinde yanıldıklarını, Troçki'nin partiye hâlâ bağlı kaldığını, eskisi kadar büyük bir Bolşevik olduğunu ve Muhalefetin, onun liderliği altında yeniden birleşeceğini isbat edecekti.

Blumkin, Moskova'ya varışından hemen sonra tutuklandı; ihanetle suçlandırıldı ve idam edildi. G.P.U.'nun bütün bu hareketleri nasıl öğrendiğini kestirmek kolay değildi. Kimilerine göre Blumkin sırrını sevdiği bir kadına söylemiş, gizli bir ajan olan kadın da Blumkin'i ele vermişti. Kimilerine göre de, Blumkin dönüşünden hemen sonra Radek'le konuşmuştu; kendisinden süphelenilmekten korkan ya da pişmanlığında ne kadar samimi olduğunu Stalin'e göstermek isteyen Radek arkadaşını ihbar etmişti. Herkes daha çok bu hikâyenin doğruluğuna inandı ve Radek'ten nefret etti. Victor Serge'in kabul ettiği başka bir anlatıma göre, Radek bu olayda kötü olmaktan ziyade zavallı bir rol oynamıştı. Serge'in anlattığına göre, Blumkin Moskova'ya döndüğünde, kiminle konuştuğunun G.P.U tarafından bilindiğini, hangi Muhaliflerle temas ettiğini öğrenmek için takip edildiğini anlamıştı. Radek, Blumkin'in durumuna üzüldü, ve Merkez Kontrol Komisyonu Başkanı Orconikidze'ye gidip her şeyi olduğu gibi anlatmasını kendisine salık verdi. İddiaya göre, Radek, Blumkin'in kendisini ancak böyle kurtarabileceğini söylemişti: Orconikidze de sıkı bir disiplinciydi, ama vicdanlı ve dahası kibar bir adamdı; Orconikidze, Stalin gurubu içinde, durumu ciddi bir şekilde ele alabilecek, ama insanlık - dışı hareketlere girişmeyecek tek adam-

dı. Blumkin'in Orconikidze ile konuştuktan sonra mı, yoksa daha önce mi tutuklandığı bilinmiyor. Ama bütün bu bilmece daha basit bir şekilde çözülebilir: İstanbul'daki Sovyet Konsolosluğunda çalışan bir memur Blumkin'in ada vapuruna binmiş olduğunu görebilir; ya da Troçki'nin evinde bulunan casuslardan biri Troçki ile saatlerce kapanıp konuşan gizli ziyaretçiyi tanımış olabilir.

Bir G.P.U. memurunun anlattığına göre, Blumkin sorgu sırasında "haysiyetini kıracak en ufak bir harekette bulunmadı". Kurşuna dizileceği yere cesaretle gitti ve son kurşun atılmadan önce de "Yaşasın Troçki!" diye bağırdı. Bu çığlık gelecek yıllar içinde idam mangalarının önünde daha sık tekrarlanmaya başlanacaktı.

Bu çeşit idamların ilkiydi bu. Gerçi, başka Troçkistler de inançlarını hayatlarıyla ödemişler, birçoğu açlıktan ve bitkinlikten ölmüşlerdi; örneğin Troçki'nin sekreterlerinden Butov uzun bir açlık grevinden sonra hapiste ölmüştü; ama Bolşevik yönetimi hiç bir zaman Jakobin'lerin korkunç hatasına düşmemiş, amansız iç mücadeleleri sırasında hiç bir zaman ölüm cezasına baş vurmamış, hiç olmazsa şekil bakımından bu geleneğe uymuştu. Parti içinde işlenen ve o da Troçki ile temas etmekten ileri gitmiyen bir suç için idam edilen ilk parti üyesi Blumkin olmuştu.

Stalin Muhalefet ile partiyi bölen kesin çizgiyi teslimlerin bulandıracağından zaten korkmuştu; Blumkin olayı bu konudaki kuşkusunu daha da arttırmıştı. Aktif görevde bulunan bir G.P.U. memurunun Troçki'yi dostça ziyaret etmesine ve Troçki ile teslim olan Troçkistler arasında aracılık yapmasına göz yumamazdı; böyle bir şeye göz yummak ve Troçki'ye karşı resmen yapılan bütün suçlamalarla alay etmek ve yeni temasları teşvik etmek olurdu. Stalin, Blumkin ziyaretinin ve Troçki tarafından Muhalefete gönderilen mesajın zararsızlığına inanmamış olabilirdi. Mirbach'ı öldüren adamın basit, ama güçlü po-

litik ihtiraslarının yeniden terörcü bir harekete dönüştürmeyeceğini düşünmek onun şüphesi kafası için biraz imkânsızdı. Ne olursa olsun Blumkin'in öldürülmesi başkaları için de bir uyarma olacak, kendileri için yapılan karşı - devrimcilik suçlamalarının çocuk oyuncağı olmadığını, 58. maddesinin 58. madde olduğunu, Büyükada ile dostça ilişkiler kuranlara tahrif edilmiş bir kanunun bütün şiddetiyle uygulanacağını gösterecekti. Gariptir ki, bulundukları hapishanelerden ve sürgün yerlerinden liderleriyle mektuplaşan, Ekim ihtilâlinin yıldönümünde ve bir Mayıs günlerinde liderlerine ortak kutlama mesajları gönderen, *Bulletin Oppozitsi*'de yayınlanan yazılarda ve "tezlerde" adları çıkan tanınmış Troçkistlere o güne kadar hiç bir idam cezası verilmemişti. Bu uyarma yalnızca parti üyeleri, resmi mevkilerde bulunanlar, özellikle G.P.U.'da çalışanlar ve itibarları iade edilmiş bulunan eski Troçkistler içindi. Parti ile Muhalefeti bölen çizgi ilk defa kanla çiziliyordu.

Troçki, Blumkin'in kurşuna dizildiğini hâlâ memur olan ve bir görevle Paris'e gelmiş bulunan adsız bir Muhaliften öğrendi (*). Ama Moskova'dan hiç ses seda çıkmıyordu; bu konuda Alman basınına bir haber sızdığı sırada komünist gazeteler olayı inkâr ettiler. Troçki haftalarca haber bekledi. Rusya'daki taraftarlarına yazdığı mektuplarda Blumkin'den hiç söz etmedi. Sonunda Moskova'daki Troçkistlerden 1930 Ocak ayının başlarında gelen bir mesaj bütün şüphelerini dağıttı. Troçki Blumkin'le görüşmesinin ne gibi şartlar içinde geçtiğini hemen açıkladı. İdam kararını şahsen Stalin'in verdiğini ve Yagoda'nın bu emri G.P.U.'nun resmen başkanı olan Menjinski'ye danışmadan yerine getirdiğini söyledi. *Bulletin*'de Moskova muhabirinden gelen bir yazı çıktı: yazara göre Blum-

(*) Bu haberi R. Molinier, 10 Aralık 1929 tarihli mektubunda Troçki'ye yazdı, aynı zamanda Muhalefetin nasıl dağılmakta olduğunu karamsar bir dille de anlattı. Arşiv, Kapalı Bölüm.

kin'i ele veren Radek'ti. Troçki ise, birtakım sakıncalarla buna pek inanmadığını, Radek'in belki de sorumsuzcasına ve budalaca hereket ettiğini, ancak niyetinin kötü olmadığını söyledi. Troçki şöyle yazıyordu: "Blumkin'in felâketi Radek'e ve Radek'in de felâketi Stalin'e inanmasıdır"

Troçki, Batıdaki taraftarlarına bir "protesto saldırısı" na geçmelerini emretti. 5 Ocak 1930 da Rosmer'e yazdığı mektupta şöyle diyordu: "Blumkin olayı Sol Muhalefetin Sacco-Vanzetti olayı olmalıdır" Bilindiği gibi, Sacco Vanzetti adındaki iki İtalyan Amerikan anarşistinin Boston'da idam edilmesini bir süre önce bütün dünyadaki komünistler, sosyalistler, radikaller ve liberaller protesto etmişlerdi. Troçki'nin çağırısı ise hiç bir yankı uyandırmadı. Blumkin'in başına gelenler Sacco - Vanzetti olayının yarattığı öfkenin en ufağını bile yaratmadı. Bir burjuva devletinin adalet mekanizması tarafından yapılan bir hataya karşı solun vicdanını harekete getirmek bir işçi devletinin yaptığı *adli hata*'ya karşı harekete getirmekten çok daha kolaydı. Birkaç hafta sonra Troçki yine iki Muhalifin daha idam edilmelerini, Rakovski ile arkadaşlarına yapılan işkenceleri protesto ediyor ve başkalarını da protestoya çağırıyordu. Ama Troçki, sarsacağını umduğu kimselerin umursamazlığını bu sefer de bir parça olsun yerinden oynatamadı (*).

1929 yılı, Sovyetler Birliğinde bütün tahminleri aşan gergin bir hava içinde sona erdi. Yılın başında Stalin politikası hâlâ kararsız ve belirsizdi. Sanayi hamlesi hızlanıyordu, ama hükümet henüz temkini elden bırakmamıştı; Nisanda toplanan On Altıncı Parti Kongresi daha hızlı bir kollek-

(*) B.O.nun 10. sayısı. Troçki Silov ve Rabinoviç adında iki kişinin "demiryolu ulaşımında sabotaj yapmakla" suçlanarak idam edildiğini söylüyordu, Orlov'a göre, bir G.P.U. ajanı olan Rabinoviç'in de gerçek "suçu" Moskova'daki gizli Troçkist çevrelere Blumkin'in idam edildiğini haber vermekti.

tifleştirmeye gidilmesini kararlaştırmıştı, ama, aynı zamanda, küçük çifçiliğin daha yıllar yılı tarım ekonomisine hakim olacağını bildirmişti: Beş Yıllık Plân 1933'de yalnızca küçük çifçilerin yüzde 20 kollektifleştirilmesini öngörüyordu. Kulak daha yüksek vergi ve daha çok buğday verecekti, ama kulak'ın "tasfiye" edilmesi henüz düşünülmüş değildi. Yılın sonuna doğru sanki bir fırtına esmiş, bütün bu plânları altüst etmiş, temkinden eser bırakmamıştı. Sanayi kalkınma hamlesi bütün sınırları yıkmıştı: Hedefler durmadan yükseltiliyor, Plânın dört yılda, üç yılda, dahası iki buçuk yılda gerçekleştirilmesi isteniyordu. İhtilâlin on ikinci yıldönümünde Troçki'nin önceden söylediği "zorluklar" ile karşılaşan Stalin, köylünün buğday teslim etmeyi reddetmesi üzerine özel çiftçiliğe idam hükmünü verdi: Günün emri "Hemen ve toptan kollektifleştirme" idi. Oysa Stalin, daha dört ay önce, çiftçilerin yüzde 50 sinin, aşağı yukarı 13 milyonun, kollektifleşirildiği söylemişti. Bütün bir devlet ve parti mekanizması seferber olmuş, kulakları topraklarından atmışlar, ve milyonlarca köylüyü mallarını bir araya getirmeye ve yeni üretim tarzını kabule zorlamışlardı.

Hemen hemen her köy, tarihin bir eşini daha görmediği bir sınıf savaşı alanı olmuştu. Bu savaş, Stalin'in yüksek komutasında bulunan kollektifçi bir devlet tarafından, tarım Rusya'sını ve köylülerin inatçı bireyciliğini yenmek amacıyla açılmıştı. Kollektivizmin güçleri azdı, ama iyi silâhlandırılmıştı; hareketliydi ve tek bir irade tarafından yöneltiliyordu; gücü dağınık olan tarım bireyciliği ise bir baskına uğramıştı; elinde umutsuz bir sopadan başka bir şey yoktu. Her savaşta olduğu gibi bu savaşta da çeşit çeşit manevralar, sonuçsuz çarpışmalar, bozgunlar ve ilerlemeler oldu; ama sonunda zaferi kazananlar ganimeti ellerine geçirdiler, sayısız esir aldılar ve bunları Sibirya'nın uçsuzbucaksız boş ovalarına, Uzak Kuzey'in donmuş steplerine sürdüler. Ama, çar-

pışmalar olduğunu kabul etmedikleri gibi bu çarpışmaların çapını da açıklamadılar; büyük çoğunluğun rızasıyla, köylüyü memnun ederek, yola getirmiş olduklarını söylediler. Bu yüzden, olayın üzerinden otuz kırk yıl geçtiği halde, milyonlara vardığı tahmin edilen zayiatın tam sayısı bugün bile hâlâ bilinemiyor.

Bu hamle o kadar ani oldu, o kadar geniş çapta ve o kadar büyük bir güçle yapıldı ki, işin azametini ancak bu hamleyi gözleriyle görmüş olanlar anlayabilirler. Troçkist Muhalefet, Stalin'in sol poitikayı izlemeye başlamasında sonra yalnızca Muhalefetin isteklerini gerçekleştirmekle yetineceğini sanmıştı; oysa Büyük Değişim bu istekleri o kadar geride bırakmıştı ki, değil Buharinciler, Troçkistlerle Stalinciler bile şaşırıp kalmıştılar. Troçkistler arasında bulunan uzlaşıcılar olayların çapını ve sonun nereye varacağını çok daha iyi anlıyorlardı; direnen Troçkistler ise hâlâ eski yıllardaki görüşlere ve ilkelere yapışmışlardı. Örneğin Rakovski, kulakların tasfiyesi konusunda Stalin tarafından verilen emirlerin "aşırı — sol büyük lâflar" olduğunu söylüyor ve "tarımda kapitalizme karşı savaşa geçildiği konusundaki bütün sözlere rağmen zengin çiftliklerin millî ekonomi üzerindeki ağırlığı daha da artacaktır" diyordu. İhtilâlin on ikinci yıldönümünden az önce de Troçki şöyle demişti: "Tarım ekonomisinin yavaş gelişmesi... ve köyde karşılaşılan güçlükler kulakların gücünün artmasına ve etkilerinin büyümesine yarıyor " Troçki bir darbede, ya da hemen birkaç yıl içinde 25 milyon özel çiftlik işletmesinin zorla ortadan kaldırılabileceğini aklına getirmemişti.

Ama Troçki 1930 yılının başında olup bitenleri kavramaya başladı ve Beş Yıllık Plânı inceleyen bir yazı serisinde Stalin politikasına karşı yeni bir saldırı politikası ortaya attı. Yeni eleştiri diyalektik olarak iki yanlıydı: eleştiride Sovyetler Birliğindeki "sosyalist — ilerici" eğilim ile "bürokratik-

gerici" eğilim arasında keskin bir ayırım gözetliyor, her iki eğilim arasındaki sürekli çatışma olduğu söyleniyordu. Örneğin "Ekonominin İhmali ve Zararları" başlıklı bir yazı şöyle başlıyordu:

Sovyetler Birliğinde sanayi kalkınmasının başarıya ulaşması dünya çapında bir önem kazanmaktadır. Sovyet ekonomisinin ulaşabileceğini isbat ettiği tempoyu değerlendirmeğe çalışmayan Sosyal Demokratlara kızmamak elden gelmiyor. Bu tempo sürekli de değildir, emin de değildir... ama sosyalist ekonomi metodlarındaki muazzam olanakların pratik bir isbatıdır... Sosyal Demokrat partiler, 1918 ihtilâlinin kendilerine sağladığı iktidarı kullanmış ve sosyalist bir kalkınmaya girişmiş olsalardı, orta ve doğu Avrupa ile Asya-nın büyük bir kısmını kapsayacak sosyalist bir blokun yaratacağı ekonomik güç kimbilir neler yapabilirdi, bunu, Sovyet denemesine bakarak anlamak zor değil. Bugün bütün insanlığın görünüşü değişmiş olurdu. Bu yüzden insanlık, Sosyal Demokrat partinin yaptığı ihaneti yeni savaşlar ve ihtilâllerle ödeyecektir.

Böylece bir yandan Sovyet gelişmelerindeki sosyalist gidişi beğenirken, öte yandan, Stalin'in iç politikasına da, Komintern politikasına karşı söylediği sözlerle, hücum ediyordu: "Eski sağcı zigzağın yerine geçen aşırı solcu yeni bir zigzag bu" Troçki'nin görüşüne de uygundu bu söz: çünkü ona göre bir "merkezci" olan Stalin, sağ ve sol baskılar arasında gidip gelmişti. Bu görüş Stalin'in bindokuzyüz yirmi yıllarında parti içindeki hizipler arasında oynadığı role de uygun düşüyordu, ama ilerdeki yılların gerçeklerine pek uymayacaktı. O sırada Troçki yoğun sanayileşmenin ve kollektifleştirmenin Stalin politikasının geçici bir aşaması olduğunda hâlâ direniyordu. Stalin'in 1929-30 yıllarında artık dönülemiyecek bir noktaya vardığını, bu noktadan sonra sanayileşmeyi yerinde tutamıyacağını ve kulak'ları da ortadan kaldırdıktan sonra onlarla barışmaya yanaşmıyacığını ve barışamıyacağını anlamıyordu, ve sonuna kadar da iyice anlayamıyacaktı. Troçki'nin yargılarındaki bu temel hataya ileride yine döneceğiz. Ancak, bu temel hatanın somut konulardaki eleştirilerini geçersiz kıldığını söyliyemeyiz, çünkü Stalin'in yerine geçenlerin

1953'den sonra uyguladıkları politik revizyondan çoğunu Troçki bu eleştirilerde daha o zaman ortaya atmış bulunmaktadır. Troçki bin dokuzyüz yirmilerde nasıl ilk sosyalist birikimin öncüsü olduysa, otuzlarda da, ancak yirmi beş yıl sonra yapılacak ekonomik ve sosyal reformların habercisi olmuştu.

Troçki Birinci Beş Yıllık Plâna verilmiş olan şekle daha başlangıçta itiraz etti. Ona göre, Stalin "sümüklü böcek yürüyüşünden" birdenbire "dört nala" kalkmıştı. Plânın ilk şeklinde yılda yüzde 8-9'luk bir kalkınma hızı öngörülmüş; bu oranın bir kat fazlası tempoyla kalkınmaya gidilmesi için Muhalefetin yaptığı teklif ise o zaman hayalî, sorumsuz ve tehlikeli görülmüştü. Oysa şimdi bu hız üç katına çıkarılmıştı. Troçki'ye göre, plâncılara ve müdürlere *en iyi* sonuçları elde etmeleri için emir verileceği yerde, millî ekonomi dengesinin bozulacağı ve bu yüzden yapılan hamlenin verimliliği azalacağı düşünülmeksizin durmadan azami'ye doğru gitmeleri için emredilmişti. Üretim hedefleri eldeki kaynakları çok fazla aşmıştı; bu yüzden imalât ile ham madde üretimi, ağır sanayi ile hafif sanayi, ve yatırım ile özel tüketim arasında bir uyumsuzluk ortaya çıkmıştı. En kötüsü, sanayiin ilerlemesi ile tarımın geride kalması arasındaki büyük çelişki idi. Troçki'nin, çoğu zaman en ufak ayrıntılarına kadar ele aldığı bu ve bu gibi uyumsuzluklar üzerinde burada durmak gereksiz; çünkü bu çeşit uygunsuzlukların Stalin dönemindeki sanayileşme sırasında işleri gerçekten aksattığı herkesin bildiği bir şeydir. Ama bir kuşağın normal olarak kabul ettiği şeyler, çoğu zaman, bir önceki kuşak tarafından korkunç bir küfür sayılır; nitekim Troçki bu eleştirileri yaptığı sırada yalnız komünistler değil, daha birçoklar da bu eleştirilere kızmış ya da gülüp geçmişti.

Ancak, üzerinden bu kadar uzun bir zaman geçtikten sonra Troçki'nin yazdıklarını okuyan bir insanın gözüne, bu yazıların ateşli polemik havasından çok, siyasi temkini çarpıyor.

Hemen her eleştirisi hasmının yönetiminde başarıya ulaşıldığını kabul etmesiyle başlıyor, ancak bu başarının asıl kaynağının kamu mülkiyeti ve sanayiin plânlanması olduğunu ve Stalin'in Sovyet ekonomisindeki bu fırsatları, yalnızca kullandığını değil, kötüye de kullandığını belirtmekten geri kalmıyordu. Sanayideki ilerlemenin yöneticilerin kırbacı altında gerçekleştiğine ya da öyle olabileceğine inanmıyordu: kırbaç çoğu zaman başarısızlığa ya da çöküntüye sebep olurdu. Kamu mülkiyeti Merkezi Planlamaya gidilmesini zorluyor ve buna ihtiyaç duyuluyordu: ama bürokratik aşırı - merkezcilik iktidardakilerin hatalarını büyültüp yoğunlaştırıyor, sosyal teşebbüsü felce uğratıyor, muazzam insan ve malzeme kaynaklarının boş yere harcanmasına sebep oluyordu. Sorumsuz ve "değişmez" bir lider bütün hataları ve ters işleri örtmek, her zaman büyük başarılardan, işitilmemiş rekorlardan söz etmek, gözalıcı istatistikler ortaya koymak zorunda kalıyordu. Stalinci plânlama, sanayileşmenin nicesel yanını her şeye feda etmişti; hangi fiyatta hangi kalitede olursa olsun fazla sayıda mal çıkartılacaktı. Oysa nasyonel bir plânlama için, yalnız üretimin devamlı artması değil, aynı zamanda, kalitede, fiyatlarda, satın alma gücünde, çeşitli randımanlarda v.b. deki değişiklikleri ölçen geniş bir ekonomik emsal (koefisant) ve test sistemi de gerekliydi: Ekonominin bütün bu yanları karanlıkta kalmıştı: Stalin sanayi hamlesini, önemli bilgilerin karanlığında, "bütün lambaları söndürmüş" olarak yürütüyordu.

Troçki kollektifleştirme konusunda daha geniş bir eleştiri yapıyordu. "Kulak'ların tasfiyesini" bir felâket sayıyordu. Troçki bu eleştiriyi kollektifleştirme sırasındaki facialar daha başlamadan çok önce yapmıştı. "Köylü düşmanı" olarak damgalandığı yıllarda Politbüronun zengin çiftçilere konulan verginin arttırılmasını, tarım işçilerinin ve fukara köylülerin örgütlenmesini, bunların kendiliklerinden kollektif çiftlikler kurmaya teşvik edilmesini, ve kollektif çiftliklerin özel çiftliklerle rekabetinin devletin kaynaklarıyla (tarım makinalarıyla,

suni gübrelerle, kredi ve bilgi yardımıyla) desteklenmesini istemişti. Bu teklifler kulak aleyhtarı politikasını Troçki'nin nereye kadar götüreceğini gösteriyordu; bunun ötesine gitmeyi hiçbir zaman düşünmemişti. Tarım burjuvazisi gibi sayıca çok olan sosyal bir sınıfın emirlerle ve zorla ortadan kaldırılabileceği bir an bile aklına gelmiş değildi. Yoksa milyonlarca insanın malını elinden almak, onları sosyal ve birçoklarını da fizik bir ölüme mahkum etmek demekti. Sosyalizmin eninde sonunda özel çiftçilerle uzlaşamıyacağı ve kapitalist çiftçinin sosyalizme giden bir toplumda ortadan kalkacağı elbetteki Marksizm ve Leninizm ilkelerinden biriydi. Ama, o güne kadar Troçki de, birçok Bolşevikler gibi, bunun yavaş yavaş olacağını, bu süreç sırasında, bağımsız zanaatkâr ve küçük çiftçinin kapitalizmden modern sanayie ve büyük çapta tarıma geçmesine benzer şekilde, ama daha ızdırapsız olarak, daha verimli bir kollektif çiftçilik sistemine geçeceğini düşünmüştü.

Bu bakımdan Troçki'nin kulak'ların tasfiyesi karşısında gösterdiği kızgınlığın herhangi demagojik bir yanı yoktu. Bu tasfiyenin Marksizmin ve Leninizmin savunduğu bütün fikirlere çok kötü ve kanlı bir şekilde aykırı düştüğünü söylerken, Stalin'in zorla yaratmaya çalıştığı *Kolhozi*'lerin de pek yaşayabileceğini ummadığını belirtiyordu. Kollektifleştirilmiş tarım için teker teker yapılan çiftçiliğin çok daha üstünde teknolojik bir temel gerekliydi. Sovyelter Birliğinde ise böyle bir temel yoktu. Atın yerini henüz traktör almamıştı (*). Bu

(*) **Pravda**, 15 Ocak 1930 tarihli sayısında, Sovyet tarımının kollektifleştirilmesi için 1,500,000 traktör gerektiğini söylemişti. Sovyet sanayii bu düzeye ancak 1956 yılında varabildi; bu yılda traktör stoku (15 beygir gücündeki ünitler hesabıyla) 1,500,000'i geçti: oysa 30 beygirlik ünitler hesabıyla 870,000 traktör vardı.

Yıllık traktör üretimi (15 beygirlik) 1929'da 3,000'in, 1932'de 50,000'in az üstündeydi. Öteki tarım makinalarının sayısı da pek fazla değildi. 1928 yılında, Beş Yıllık plân başlarken çiftliklerde 1,000'den az kamyon vardı; 1932'de ise ancak 14,000'i bulmuştu. **Narodnoe Khozyaistvo S.S.S.R. v 1958 g.** Soviet Statistical Tearbook, 1959, s. 234, 487.

konuda bir benzeti yaparak, küçük teknelerle nasıl denizaşırı ulaşım yapılmazsa modern makinalar olmadan da küçük köylü işletmelerinin doğru dürüst kollektif bir çiftlik haline getirilemiyeceğini söylüyordu. Stalin yıllar sonra gerekli makinaları sağladı. Ama Troçki'nin istediği şey kollektifleştirmenin teknik araçların sağlanmasından önce yapılmamasıydı. Yoksa kollektif çiftlikler ekonomik olarak bir araya getirilemezlerdi; özel çiftliklerden daha verimli olamazlardı; ve köylülerin özel mallarını kaybetmelerinden doğacak zararları karşılayacak maddi yararlar sağlayamazdı (*). Bu arada, kollektif çiftlikler ekonomik olarak bir araya getirilinceye kadar, köylünün küskünlüğü tarım ürününün azalmasına ya da artmamasına sebep olacaktı; ve bu da kollektif çiftliklerin içinden dağılması tehlikesini yaratacaktı. Troçki köylünün kafasını çok iyi biliyor, Büyükada'dan Moskova'yı uyarıyor, köylünün hayvanlarını kitle halinde imha edeceğini söylüyordu; ve Troçki bu uyarmalarını Stalin'in bu gerçeği kabul etmesinden beş yıl önce yapıyordu. Stalin'in bu noktayı kabulünden sonra bile Troçki kollektif çiftlik yapısının ikide birde çökme tehlikesiyle karşılaştığına inanmaktaydı.

Troçki'nin bu konuda çok karamsarlığa kapıldığı bugün artık iyice anlaşılıyor: kollektif çiftlikler eninde sonunda yı-

(*) "Tahta sapının kollektifleştirilmesi... bir hokkabazlıktır" diyordu Troçki. Triçkist ekonomistlerden bazıları ile elbette ki Stalinsiler de bu görüşe karşıydılar; onlar, teknik bakımdan ilkel bile olsa, kollektif çiftliğin eski küçük çiftçilikten daha verimli olduğunu savunuyorlardı. İngiliz sanayiinin, Sanayi Devriminden önce bile küçük el yapımcılığından üstün olduğunu, çünkü Marx'ın **Das Kapital**'de belirttiği gibi, bu sanayiin önce "basit işbirliğinden" sonra da "el emeğinin bölünmesinden" yararlandığını söylüyorlardı. Salt teori bakımından, Troçki'yi eleştirenlerin hakları vardı. Gerekli teknolojik temel bile olmasa, kollektifleştirme, bindokuzyüz ellilerin ortalarında Çin'de görüldüğü gibi, verimi artırabilirdi. Ama, pratik bakımdan, 1929-32 yıllarındaki kollektifleştirme bahis konusu olunca, Troçki haklıydı: işbirliğinin ve emek bölünmesinin sağlayacağı yararı köylülerin çalışmaya karşı takınacakları isteksiz tavır ve tarım stoklarının tahribi yok edebilirdi.

kılmadı. Ne var ki, Stalin'in, bin dokuzyüz otuzlarda uyguladığı geniş çapta terör ile ufak tefek tavizlerin garip bir karışımı olan tarım politikasına her zaman bu çöküş korkusu yön vermiştir: kollektif çiftlikler ancak sım sıkı demir bağlarla birbirlerine bağlanabildiler. Tarım ürünlerinin azaldığı ve sonradan bu ürünlerin arttmadığı tam bir gerçek olarak ortaya çıktı ve yirmi beş otuz yıl sonra hükümet politikasının temel sorunu oldu.

Tarımdaki durum milli ekonominin bütün alanlarını etkilemişti. Sanayileşme çok tehlikeli, dar ve sarsılmış bir tarımın temeli üzerinde, kıtlıklar ve sürekli bir besin maddeleri azlığı içinde gerçekleşiyordu. Bu bakımdan sanayileşme, genel ve hemen hemen hayvanlar düzeyindeki bir geçim savaşı, geniş bir hoşnutsuzluk, düşük bir verim ile atbaşı beraber yürüyordu. Hükümet hoşnutsuzluğu durmadan bastırmak, korkutma ve disiplin tedbirleriyle verimi arttırmak zorunda kalıyordu. 1929-30 yılının sarsıntısı Sovyetler Birliğini öyle bir kıtlık ve terör kısır - döngesi içine sokmuştu ki ülke bu ksırdöngeden uzun bir süre çıkamadı.

Stalin N.E.P. politikasının sona erdiğini ve pazar ekonomisinin kaldırıldığını ilân etmişti. Daha önceki aşamada Troçki'nin bu konudaki görüşlerini incelerken, kendisinin "N.E.P.in birdenbire kaldırılmasını, özel ticaretin kanunla yasaklanmasını gerekli..." bulmadığını, sosyalist planlamanın "bir gün içinde N.E.P.i yıkamayacağı, ancak sosyalist sektör yavaş yavaş genişleyip özel sektörü içinde eritinceye, dönüştürünceye ya da ortadan kaldırıncaya ve N.E.P.in çerçevesini aşıncaya kadar karma ekonominin içinde gelişmesi" gerektiği kanısında olduğunu görmüştük (*). Troçki bu görüşünden vazgeçmiş değildi. "N.E.P.nin kaldırılmasını" bürokratik kafanın bir icadı sayıyordu: Sanayii uzun bir süre ihmal ettiği için ve köylüye yanlış bir yoldan yaklaştığından pazar

(*) **Troçki, Silâhsız Sosyalist.**

ekonomisinin güçleriyle başa çıkamamış ve bu güçleri elinden kaçırmış olan bir bürokrasi ancak pazarın ortadan kaldırılmasını emredebilirdi. Ama Troçki "kapıdan kovulan pazarın pencereden" gireceğini söylüyordu. Tarım organik bir şekilde sosyalleştirilmedikçe, mallar boyuna kıt olmakta devam ettikçe, arz ve talep oyununu önlemeye, bunun yerine planlı bir mal dağıtımını koymaya imkân yoktu. Pazarın baskısı, önce tarımın çerçevesini kıracak, sonra tarımla sanayiin karıştığı alanlara sıçrayacak ve en sonra da millileştirilmiş ekonomi sektörüne yayılacak ve bu yüzden çoğu zaman planı altüst edecek ve bozacaktı. Bunun, özellikle bin dokuzyüz on dokuzlarda çok iyi bir örneği vardı: o sırada tüketim mallarının resmi fiyatlarıyla karaborsa fiyatları arasında büyük bir fark ortaya çıkmış, karaborsa akla gelmiyecek bir çapta genişlemiş, rublenin değeri düşmüş, ve ücretlerin satınalma gücü birdenbire azalmıştı. Plancılar "metresiz ve terazisiz" çalışıyorlar, gerçek değerleri ve maliyetleri hesap etmiyorlar ve verimi gözönünde tutmuyorlardı. Troçki "elinize metreyi ve teraziyi yeniden alınız" deyip duruyordu. Plancılar pazarın baskısını önlemiş gibi yapacaklarına, pazarın varlığını kabul etseler, pazara biraz taviz verseler, ve pazarı kontrol altına almaya çalışsalar ve alsalar daha iyi ederlerdi. Bu eleştiriler, bin dokuzyüz on dokuz yıllarının büyük enflasyonu önledikten yıllarca sonra bile gerçekliğini söndürmüştü. Bu konuda, Sovyet ekonomistlerinin Stalin'in ölümünden sonra değer ölçmeleri ve maliyet hesaplarının önemi konusunda söyledikleri Troçki'nin o zamanki sözlerine çok benzeyecektir.

Stalinciler ekonomik bilgileri gizledikleri için sorunlar da karanlıkta kalmıştı. Sanayileşmenin bedelini kim, hangi sosyal sınıflar ödüyordu? Ne kadar ödüyordu? Hangi sınıflar ve guruplar sanayileşmeden yararlanıyorlardı ve ne kadar yararlanıyorlardı? Bin dokuz yüz yirmi yıllarında Muhalefet liderleri, özellikle Preobrajenski, kamulaştırılmış ekonomi yatırımlarına daha çok köylünün katılması gerektiğini söy-

lemişti. Nitekim Stalin'de ürünü, yiyecek ve ham madde arzını artırmak suretiyle köylünün bu katkısını garanti altına alacağını sanmıştı. Ama köylüler işini bozmuştular. Küçük köylü malından ayrılırken "Ben ölüyorum, komiser de ölsün!" diye bağırıyordu; köylü kollektivist devletin temellerini yıkmıyordu ama, sanayileşme için kendisinden beklenen büyük katkıyı da yapmıyordu. Ama, çiftlik hayvanlarının imhası ve üretimin azalması bu yüzden pratikte bu sonuca vardı.

Kentlerde yaşıyan işçi sınıfının taşımak zorunda kaldığı yük daha da ağırdı. Sanayie yatırılan sermayenin büyük birkısmını aslında ücret kesintileri sağlıyordu. Gerçek şuydu ki, son derece büyümüş olan bir işçi sınıfı, yeni enerji santralleri, çelik kombinaları ve fabrikalar kurarken az bir tüketim maddesi ile yetinmek zorunda kalmıştı (*). Troçki on yıl önce, "işçi sınıfı sosyalizme ancak çok büyük fedâkarlıklarla, bütün gücünü harcayarak, kanını ve sinirlerini vere-

(*) S.S.C.B. de kent nüfusu bindokuzyüz otuzlarda aşağı yukarı 30,000,000 dan 60,000.000'a yükselmişti; en yoğun artma bu on yılın ilk yarısında olmuştu. Tarım maddeleri toplam üretimi ise 1928'de 124 iken (1913'de 100 olmak şartiyle) 1933'de 101'e düşmüş, 1936'da 109'a çıkabilmişti; bu arada hayvancılık 1928'de 137 iken 1933'de 65'e düşmüş, 1936'da yavaş yavaş yükselmeye başlamıştı. Bütün bindokuzyüz otuz yılları boyunca tahıl üretimi 1913'deki savaş öncesi düzeyini geçmemiş ya da biraz altında kalmıştır. (**Narodnoe Khizyaistvo S.S.S.R.,** s. 350-2.) 1928'de pazara sevkedilebilecek çiftlik fazlası ürün devrim-öncesi hacmının yalnızca yarısı kadardı; ancak 1929-32' deki elkoymalardan sonra kent halkının ihtiyaçlarını karşılayabilecek buğday miktarı bir kat (aşağı yukarı) arttı. İlk plân yıllarında şeker, et ve yağ arzı da sert bir şekilde düştü (aynı kitap, s. 302). Pamuklu üretimi 1928 ile 1935 yılları arasında düştü ya da hemen hemen değişmedi. (Aynı kitap s. 274.) Aynı durum ayakkabıda da oldu; evlerde kundura yapımının ortadan kalkması durumu büsbütün zorlaştırdı. Aynı kitap, s. 293.) Ağır sanayiin, başlangıçta ihtiyacı olan emek gücünü ve malzemeyi kolay kolay bulamadığı bu on yıl içinde, ondan daha önce başlayan kent kalabalıklaşması daha felâketli bir duruma gelmişti. Yeni yapılar her kentliye dört metre karelikten fazla bir yer sağlayamıyordu.

rek yaklaşabilir..." demişti. İşte Stalin şimdi işçi sınıfını bu kan ve sinir fedâkarlıklarına zorluyordu. 1923'de de şu sözleri söylemişti Troçki: "Öyle zamanlar gelecek ki hükümet size ücret veremiyecek, ya da ücretlerinizin yarısını verecek ve işçi de milli sanayiin yeniden kurulması için geri kalan yarıyı devlete bırakacak." (*) İşte Stalin şimdi işçi ücretlerinin "yarısını" ellerinden alıyordu. Ama Troçki o sırada bu teklifini yaparken, savaş ve iç savaştan sonra ekonominin yıkılmış olmasıyla haklı göstermeye çalıştığı ve bu şekildeki birikimde işçinin onayını almak istediği halde, Stalin böyle bir açıklamayı kalkınma başladıktan yıllarca sonra yaptı ve işçilere gerçek gelirlerinin bir kat arttığını ve sosyalizm cennetine girmekte olduklarını söyledi. Enflasyon gerçeklerini bir süre işçi sınıfından sakladı, çünkü Planın başarıya ulaşması işçinin şevkine, tahammülüne ya da hiç olmazsa istekliliğine bağlıydı (**).

Başlangıçta Plan, eşitlikle olmasa bile, ortak bir hizmet ve ortak bir fedâkarlık ruhuyla uygulanmaya başlandı. Ücretler arasında o kadar büyük farklar yoktu. *Magnitostroy* ve *Traktorstroy*'ları kurmaya koşan *Komsomoltsi* ve *Udarniki*'-

(*) **Troçki, Silâhsız Sosyalist,** s. 102.

(**) Merkez Komitesinin 10 Ocak 1933'deki kararında (**K.P.S.S. v Rezolutsyakh,** cilt II, s. 723.) Birinci Beş Yıllık plân yıllarında işçi ve köylü gelirlerindeki ortalama artış yüzde 85 olarak gösterilmişti. Aynı dönemde devletin işlettiği mağazalarda ve kooperatiflerde perakende satış tutarı 12 milyardan 40 milyar rubleye çıkmıştı. (**Narodnoe Khozyaistvo v S.S.S.R.** s. 698.) Vesika ile narh fiyatına satılan ekmek ve belki de patates alışında, satılan mal miktarı bu yıllar içinde ya değişmemiş ya da çok az artmış olduğuna göre, tesbit edilen fiyatlara göre de ölçülürse, rublenin satın alma gücü 1928 yılında dörtte bir ile üçte bir arasında düşmüş demektir. Kontrol edilmeyen fiyatlardaki düşme ise çok daha fazla idi. Demek ki nominal "ortalama" ücretler yükselmiş bile olsa, ortalama gerçek ücret 1932 yılında 1928'dekinin yarısı kadardır. Bu bakımdan aslında Stalin enflâsyondan yararlanarak işçinin ücretinin yarısını alıp sanayileşmenin finansmanında kullanmaktaydı.

ler bu ruh içinde şevke gelmişlerdi (*). Ama ilk heyecan azalınca ve işçilerde büyük bir yorgunluk belirmeye başlayınca, Stalin işçileri, prim vererek, parça başına çalıştırarak, Stahanovizm hareketleriyle üretim rekoru üzerinden mükâfatlandırmakla vb. vb. teşvik etmeye başladı.

İşçi aristokrasisi de Bürokratlar ve müdürlerle birlikte oldukça imtiyazlı bir duruma geçti. Bu sırada Stalin "küçük burjuva eşitliğine" karşı lânetler yağdırırken eşitçiliğe karşı olan eğilim de muazzam bir güç kazandı. Troçki "Bolşevizm geleneklerinden birinin de işçi ariktokrasisine ve bürokratik imtiyaza karşı durmak olduğunu" hatırlattı. Herkesin aynı düzeyde olmasını o da istemiyordu. "Üretim güçleri ile, daha geniş olarak, uygarlık düzeyi düşük iken, ücret eşitliğinin gerçekleşmesine imkân olmadığı tartışılmayacak kadar büyük bir gerçektir," demişti. Nitekim ilk ihtilâl yıllarında eşit ücret politikasında çok ileri gidilmiş, bu da ekonomik ilerlemeyi engellemişti. Ama Troçki'ye göre, eşitsizliği gerekli sınırlar içinde tutmak, bu eşitsizliği yavaş yavaş azaltmak, ve imtiyaza sahip olmayan büyük kitlenin çıkarlarını korumak bir sosyalist hükümetin de göreviydi. "Çalışan kadınla bürokrat arasındaki çatışmada, biz Muhalifler,... kadının gırtlağına yapışmış olan... bürokrata karşıyız," demişti. Stalin'in bir imtiyazlar koruyucusu pozunu takınmasında "devrimin bütün başarılarına" karşı bir tehlike seziyordu.

Troçki bu sırada proleter demokrasisi konusundaki görüşünü yeniden tanımladı. Ona göre, emekçiler ancak isteklerini serbestçe açığa vurdukları ve iktidardakileri serbestçe eleştirdikleri zaman imtiyazlıların artmasını önliyebilirlerdi; sosyalizm açısından "ülkenin ekonomik durumunun en yüksek ölçüsü işçilerin yaşam düzeyleri ve işçilerin devlette oynadık-

(*) Bu heyecanı besleyen hayal şuydu: Sovyetler Birliği **iki ya da üç yıl içinde** batılı sanayi ülkelerine "yetişecek ve onları geçecek", böylece "tek ülkede sosyalizmin çevresine zırhtan bir duvar çekilecek" ti. B.O. sayı 17-18, 1930.

ları rol" olmalıydı. N.E.P. yıllarında Troçki, proleter demokrasisinin gücü, N.E.P.ciler kulak'lar ve tutucu bürokratların ortak gücünü nasıl dengeliyecektir, dediyse, şimdi de planlı ekonominin ancak demokratik bir ortamda bütün verimliliğiyle geçekleştirilebileceğini iddia ediyordu. Bu bakımdan proleter demokrasisinin canlandırılmasında S.S.C.B.nin yalnız politik değil ekonomik çıkarı da vardı. Bayağı Troçkizmin yarattığı bir efsaneyi yalanlıyordu, "sanayide doğrudan doğruya işçi denetimi" ni, yani işletmelerin fabrika komiteleri ya da iş kurulları tarafından yönetilmesini savunmuş değildi. Bu yönetme biçimi Rusya'da ihtilâlden hemen sonra başarısızlığa uğramıştı ve Troçki de o zamandanberi, tek adam yönetiminin ve merkezden kontrolun en sert savunucusu olmuş, fabrika komiteleri yönetiminin ancak üreticiler kitlesinin iyice eğitim görmesi ve güçlü bir sosyal sorumluluk duygusuna sahip olmasıyla ve ancak ondan sonra mümkün olabileceğini söylemeye başlamıştı. Sanayi yönetiminin sendikalara ya da "üretim birliklerine" bırakılması konusunda İşçi Muhalefeti tarafından ortaya atılan "anarho - sendikalist" görüşlere de kesinlikle karşıydı. Muhalefete geçtiği ve sürgüne gönderildiği zaman bile bu görüşlerinde önemli bir değişiklik olmamıştı. Proleter demokrasisi işçilerin hükümeti eleştirme, hükümete muhalefet etme ve dolayısıyla politikasına yön verme hakkı ve özgürlüğü demekti; bunun üretim üzerinde dolaysız bir denetleme "hakkı" ile bir ilişkisi yoktu. Merkez planlamasını ve merkezden denetlemeyi bütün sosyalist ve sosyalizme doğru gelişen ekonominin başlıca şartı sayıyordu. Ama şunu da belirtiyordu ki, bir planlamadan verimli sonuçlar alınabilmesi için planlamanın yukarıdan aşağıya doğru değil, aşağıdan yukarıya gitmesi gerekti. Ulus çapında hazırlayıcı tartışmalar yapılmadan, elde mevcut kaynaklar ve imkânlar yerinde dikkatle değerlendirilmeden, işçilerin moralleri önceden birtakım hazırlayıcı testlere tabi tutulmadan, işçilerin planı iyice anladıklarından ve planı gerçekleştirmek istediklerinden

emin olmadan, üretim hedefleri, yukarıdan, yönetim piramidinin tepesinden, emirle tesbit edilmemeliydi. Planlama uzmanlarının sundukları planların işçi sınıfı tarafından kontrol edilmesine, düzeltilmesine ve değiştirilmesine imkân verilmezse Sovyet ekonomisinde Stalin zamanında görülen büyük uygunsuzlukların önüne geçilemezdi.

Troçki bundan sonra eleştirisini milli kendi - kendine yeterlilik görüşüne çeviriyordu. Stalin'in bütün ekonomi politikasının temelinde yatan fikir buydu. Oysa Troçki'ye göre, tek ülkede sosyalizm fikri hâlâ "gerici, milli - sosyalist bir ütopya" idi; bu amaca dört nala da olsa, sümüklü böcek yürüyüşüyle de olsa varılamazdı. Arasıra aşırıya kaçsa, ya da başka türlü ifade edilmiş de olsa, Sovyetler Birliğinin kendi kaynaklarıyla ve kendi çabasıyla ilerlemiş kapitalizmin verimliliğini geçemiyeceğini, bu verimliliğin ise sosyalizm için birinci şart olduğunu iddia ediyordu. Ne olursa olsun S.S.C.B. nin sosyalizme ulaşmasının başlıca şartı devrimin bütün dünyaya yayılmasıydı. Sovyetleri dünyadan ayırmak amacını güden Stalinist politika yalnız büyük devrim stratejisini ve sosyalist kalkınmayı değil, günlük ticaret politikasını da etkiliyordu; "uluslararası iş bölümünün" yararlarını düşünmüyor, Sovyet sanayileşmesinde, özellikle Büyük Dünya Buhranından sonra, ticaret şartları Sovyetler Birliği aleyhine döndüğü sırada dış ticaretin önemini fiilen inkâr ediyordu. Bu sırada Troçki, ticari durumun politik araçlarla güçlendirilmesini ve Batı'da işsiz kalan işçilere çağrıda bulunarak, kapitalist ülkelerde iş yaratmak üzere, Rusya ile ticaret yapılmasını (kredi verilmesini) teşvik etmelerinin yabancı ülkelerdeki işçi sınıfından istenmesini Moskova'ya tavsiye etti. Kendisi ve küçük örgütü adına bu konuda birçok inandırıcı bildiriler yayımladı; ama bu fikir Moskova'da hiçbir tepki uyandırmadı (*).

(*) Kaganoviç bu sırada şöyle demişti. "Troçki bizim kapitalist dünya-

Bu ayrıntılı eleştiriler, Troçki'nin "Stalin politikası, komünizmin itibarını sarsıyor" şeklindeki sürekli ve sert iddialarıyla en yüksek noktasına vardı. Stalin 1931'de Sovyetler Birliğinin "sosyalizmin temellerini" atmış olduğunu ilân etmişti; dahası "sosyalizm dönemine" girilmişti bile. Stalin'in propagandacıları çöken kapitalizmdeki sefalet karşısında Sovyet tolumunun son derecede parlak bir portresini çizerek Stalin'in bu iddiasını destekliyorlardı. Troçki ise bu iki portrenin de yanlış olduğunu gösterirken, Sovyetler Birliğindeki halk kitlelerinin katlandıkları baskı bir yana açlığın ve kıtlığın sosyalizm demek olmadığını, bunu söylemenin onlardaki sosyalizm inançlarını sarsacağını, onları rejime düşman edeceğini belirtti. Troçki'ye göre Stalin'in işlediği en "büyük cinayet" buydu, çünkü bu cinayet emekçi sınıflarının en büyük umudlarına karşı işlenmişti; devrimin ve komünist hareketin geleceğini tehlikeye düşürüyordu.

Troçki'nin yaptığı eleştirilerin her bakımdan klasik Marksizm geleneğine uygun olduğunu, aynı zamanda, Stalin döneminden sonra yapılan reformları da kapsadığını söylemiştik. Şimdi böyle bir sorun ortaya atılabilir: Bu eleştirilerin bin dokuzyüz otuz yıllarındaki durumla bir ilişkisi var mıydı? Varsa ne dereceye kadar vardı? Troçki'nin teklifleri, bu tekliflerin öne sürüldüğü sırada uygulanabilir miydi? Marksist teori ile Rus Devriminin eylemi arasındaki derin uçurum zaten bu dönemin niteliğinde yok muydu? Ve uçurumu kaçınılmaz yapan bu durumlar değil miydi? Bir tarihçi bu sorulardan pek azına kendi yargısına güvenerek bu soru-

sına daha fazla bağlı olmamızı istiyor." Troçki ona: "otarşi Hitler'in idealidir, ne Marx'ın ne de Lenin'in ideali değildir," cevabını vermişti. Sovyet ihracatının değeri 1930 ile 1935 yılları arasında üçte bir, ithalâtı ise dörtte bir azalmıştı. Bu düşüşün nedenlerinden biri de kötü ticaret anlaşmaları şartlarıydı.

lar kadar kesin cevap verebilir. Nitekim Troçki'nin kendisi bile, eleştiride pek fazla ileri gitmediği zamanlarda, Sovyetler Birliğinin karşılaştığı zorlukların Rusya'daki sefaletten, gerilikten ve Rusya'nın dünyadan kopmuş olmasından ileri geldiğini belirtiyordu. Stalin yönetiminin suçu bu zorlukları yaratmasından çok, artırmasıydı; bu bakımdan durumun "objektif" etkenleriyle "sübjektif" etkenlerini, Rus Devrimine miras kalan sefalet ile Stalin'in keyfi yönetiminin ve zulmünün yarattığı sefaleti birbirinden kesin olarak ayırmak Troçki için kolay olmadığı kadar tarihçi için de kolay değildir. Ama burada "ayrılıkların birleşmesinden" doğan gerçek bir birlik olduğunu, objektif ve sübjektif etkenlerin birbirini karşılıklı etkilediklerini söyleyebiliriz; bürokrasinin keyfi yönetimi ve zulmü Rus geriliğinin ve dünyadan kopukluğunun bir parçasıydı; bunlar devrimin mirasını sürdürenlerin ülkedeki geriliğe karşı gösterdikleri geriye dönük tepkilerdi.

O sırada gerek Troçki'nin ve gerekse Stalin'in ortak (kısmen dolaylı olarak) görüşleri şuydu: Sovyetler Birliği hızlı bir sanayi kalkınmasını ancak ilk birikimle sağlayabilirdi. Nitekim içinde bulunduğumuz yüzyılda az gelişmiş ülkelerden hiç birinin Rusya ile boy ölçüşebilecek bir kalkınmayı başka herhangi bir temel üzerinde gerçekleştirememiş olması bu görüşün doğru olduğunu tarihsel olarak isbat etmektedir. Ancak ilk birikim işçilerle köylülerin bu sırada "normal" ekonomik gelişmenin yükünden daha ağır bir yük altına girmelerini gerektirmektedir. Bu bakımdan Stalinci planlamanın uygunsuzluklarından birkısmı zaten bu koşullarda vardı. Yatırım ister istemez tüketimden daha hızlı gelişecekti. Hafif sanayie değil ağır sanayie öncelik tanınacaktı. Muhalefet kuramcıları, sanayileşme ile birlikte milli gelirin de hızla artması, tüketimin de, aynı hızla olmasa bile, yatırımla birlikte yükselmesi gerektiğini söylüyorlardı. Oysa, tüketim bin dokuzyüz otuz yıllarının başlarındaki kritik zamanlarda korkunç derecede azalmıştı. Troçki bunun önlene-

bileceğini ve sanayi kalkınmasına birkaç yıl önce daha rasyonel bir şekilde başlanmış olsaydı bu hamlenin daha az gergin bir hava içinde yapılmış olacağını iddia ediyordu. Bu görüş doğruya benziyordu, ama ispat edilmesine imkân yoktu. Açıkça söylenmemiş olmakla birlikte Stalin'in bu konudaki karşı düşüncesi şu olsa gerekti ve o da haklı gibiydi: Büyük Değişim'e daha önce ve daha yumuşak bir şekilde de başlanmış olsaydı yine de aynı felâketler doğacaktı. Kentlerde yaşayanlar ihtilâlden beri aç kalmak tehlikesiyle karşı karşıya bulunuyorlardı (ihtilâlden önce de sık sık bu tehlikeyle karşılaşırlardı). Tarım, dağınık ve eski biçimde kaldıkça sanayileşme ve kent nüfusunun hızla artması, ne olursa olsun bu tehlikeyi elbet büyültecekti. Kapitalist çiftçiliğin korkunç bir hızla büyüyen kentlerdeki ihtiyacı karşılamak istemediğini gören Bolşevikler kollektifleştirme yolunu seçmek zorunda kalmıştılar. Stalin'e göre, eğer bu sırada Troçki'nin istediği gibi yavaş bir kollektifleştirmeye gitmiş olsalardı daha kötü olurdu: Muazzam bir küçük çiftçi kitlesine yine karşı çıkılmış olacak ve tarımdaki ilerleme, yine kapitalist çiftçilik zamanında olduğu gibi, hızlı sanayileşme döneminde de kentlerin ihtiyaçlarını çok yavaş olarak karşılayabilecekti. Troçki ise, tersine, köylünün kendi isteğiyle, ekonomik bakımdan sağlam bir kollektifleştirmeye götürebileceği kanısındaydı; herhangi bir kollektifleştirme hareketi karşısında özel mülkiyetine bağlı olan mujiğin "akıldışı" inadını Troçki'nin hafife almış olup olmadığı tartışılabilecek bir konudur. Stalin ise Makyavel ilkesine göre hareket etmişti; iktidardaki bir insan için, hem düşmanına saldırmak hem de ona hoş görünmeye çalışmak kadar tehlikeli bir tutum olmadığını biliyordu; kendi yurttaşları kendisinin düşmanları olmuştular. Stalin bütün iktidar kaynaklarını küçük çiftçilerin üzerine saldırtmıştı; bu yüzden bütün bir kuşak ekonomik bir felâketin yarattığı sonuçlar içinde çalışmak zorunda kaldı. Ama Stalin, kendi görüşüne göre, buna karşılık, muazzam siyasi bir ka-

zanç sağladı: sanayileşme hareketini bozmak ihtimali olan eski zamandan kalma tarım bireyciliğinin belkemiğini kırdı. Artık bu kazancı sağladıktan sonra kolay kolay elinden bırakamazdı; dişini tırnağına takarak korumak zorundaydı.

Troçki, Makyavel metodlarının sağlamalığına güvenmiyordu; bu yüzden Stalin'in köylülerde bireyciliği kaldırmış olduğunu sonuna kadar kabul etmedi. Köylünün kollektif çiftlikleri hâlâ yıkabileceğine, ya da kendi çıkarlarına ve ihtiyaçlarına uydurabileceğine inanıyor, kolhozların içinden yeni bir kulak sınıfının çıkacağını ve yönetimi eline alacağını söylüyordu. Troçki bu alanda da gerçekteki bir eğilime değinmiş; ama bu eğilimin gücünü aşırı derecede büyültmüştü. Gerçekten de köylünün mülkiyete bağlılığı birçok biçimlerde ortaya çıkmış ve Stalin de kolhozlarda kulak'ların yeniden başkaldırmasıyla savaşmak zorunda kalmıştı. Ama karışık bir hava içinde özel mülkiyetin yeniden uyanma eğilimini ekonomik tedbirlerle dar ve çok sınırlı alanlar içinde tutmayı başarmıştı; köylüdeki bireyciliğin ölüm çanı Rus'ların kulaklarında bir çeyrek yüzyıl boyunca çınlayıp durdu, ama bu bireycilik yediği öldürücü darbenin altından da bir daha kalkamadı.

Troçki sürgün yerinden boyuna Stalinci Politbüro'ya sesleniyor, bu yaban teşebbüsten vazgeçilmesini, köylerdeki barbarlığa karşı yine barbarca yapılan savaşın durdurulmasını, Marksist Leninist geleneğin zorunlu kıldığı daha uygar ve insanca bir yol seçilmesini istiyordu: Politbüro, köylü ile geniş bir anlaşmaya doğru gitmeli, köylüyü kollektifleşmeye zorlamakla bir hata işlediklerini bütün ulus karşısında itiraf etmeli ve kollektif çiftliklerden ayrılmak, özel çiftçiliğe dönmek istiyenlerin bunu yapmakta serbest olduklarını ilân etmeliydi. Troçki böyle bir davranışın birçok kollektif çiftliğin ve belki de çoğunluğunun dağılmasıyla sonuçlanacağını elbette biliyordu; ama, ona göre, bu çiftliklerin ya-

şama yeteneği yoktu, bu yüzden pek fazla bir şey kaybedilmiş olmayacaktı, ama ayakta kalan kolhozlar (bu kolhozlara makina, kredi ve tarım bilgisi verildiği, üyelerine küçük çiftlik sahiplerinin elde edemiyecekleri maddi çıkarlar sağlandığı takdirde) yine de gerçek ve ihtiyari kollektifleşme hareketinin öncüleri olacaklar, zamanla bütün tarımı geliştirecek, tarımdaki verimi modern ve gelişen bir ekonominin ihtiyacını karşılayacak düzeye çıkaracaklardı. Troçki Muhalefetin iktidara geçmesi halinde bu politikayı uygulayacağını söylüyordu.

Stalinci Politbüro'ya göre, köylü ile böyle bir uzlaşmaya gitmenin artık vakti geçmişti. 1929 sonbaharındanberi parti ve devlet bütün gücüyle bu mücadeleye katılmıştı; derinlemesine bir çekilme büyük bir bozgunla sona erebilirdi. Bu kampanyada başlangıçtanberi o kadar çok kurban verilmiş, köylüde o kadar sert tepkiler uyanmış, köylülere karşı o kadar şiddet uygulanmış ve köylüler o kadar büyük bir kin beslemeye başlamış ve bu hamle de bu yüzden o kadar büyük ve kanlı olmuştu ki, bu darbeyi yiyen kuşak yaşadıkça herhangi bir rasyonel çıkış yolunun bulunması, şüpheli bile değil, imkânsızdı. Hükümet, köylülerin kollektif çiftliklerden ayrılmasını serbest bırakmış olsaydı bütün bir tarım yapısı birdenbire çöker ve ortada kollektif çiftlik diye bir şey kalmazdı. Sonra da özel çiftçiliğin eski biçimine girebilmesi ve alışılagelen yolda işlemeye başlaması için de zaman lâzımdı.

Bu arada üretim ve yiyecek maddeleri arzı yeniden azalır ve sanayi kalkınması birdenbire gerilerdi. Kollektif çiftliklerden köylünün rahat rahat ayrılacağını sanmak yanlıştı. Köylüler o zaman hükûmetten ve devletten yardım istemeye hak kazanmış olduklarını sanacaklardı. Böyle bir uzlaşma hareketi malları elinden alınmış ve sürgüne gönderilmiş olanların affedilmesini ve bunlara tazminat verilmesini gerektirecekti; ve toplama kamplarından dönecek trenler dolusu sürgünle-

rin köylerinde nasıl karşılanacaklarını kestirmek de pek zor değildi. Kollektifleştirmeden vazgeçme hareketi kollektifleştirme zamanındaki kadar çılgınca ve şiddetli hareketlere yol açardı. Belki de, ülkeyi karşı-ihtilâle kadar gitmeden yatıştırabilmek için, geçmişi temiz insanlardan ve Muhalefetten kurulu bir hükümetin iş başına gelmesi gerekirdi: İşte Troçki buna inanıyordu. Stalin hükümetinin böyle bir harekete girişmesi intihar etmesi demekti. Herhangi bir güçsüzlük gösterdiği anda milyonlarca kulübenin içinde saklanmakta olan kinler birdenbire alevlenecekti. Bu bakımdan, Stalin için, yıllarca sonra Churchill'e itiraf ettiği gibi, İkinci Dünya Savaşı tehlikesinden daha korkunç da olsa mücadeleye devam etmekten başka çare kalmamıştı (*).

Rus köylerindeki durumun sanayi politikasında da rasyonel bir değişmeyi frenlediğini; ihtilâlden önce Rusya'da kurulmuş olan sanayiden kat kat büyük yeni ve muazzam bir sanayi yapısını eski rejim zamanındakinden çok daha dar bir tarım temeli üzerinde kurmak zorunluğu bulunduğunu; ve durmadan sayıları artan kentlilerin — yalnız bin dokuzyüz otuzlarda 30 milyondan 60 milyona çıkmıştı—miktarı gittikçe azalan ya da çok yetersiz besin maddeleri stoklarıyla daha uzun yıllar yaşamak zorunda kaldıklarını yukarıda görmüştük. Bu uygunsuzluğu düzeltmeye hiç bir iktidarın gücü yetmezdi; sanayi hamlesini durdurmaya ya da biraz yavaşlatmaya ve ekonomik bir durgunluk döneminin tehlikelerini göze almaya hazırlanmamış olan bir hükümetin bunu yapmasına imkân yoktu. Troçki ile arkadaşları 1929-30 yılları içinde herhangi bir zamanda iktidara geçmiş olsalardı tarım

(*) Churchill şöyle yazıyor: «Vakit gece yarısını geçmişti... Sordum: 'Bu savaş şahsen sizi Kollektif Çiftlik politikasının yürütülmesi kadar üzdü mü?' Bu konu Mareşalı hemen heyecanlandırdı. 'Hayır. hayır' dedi, 'Kollektif Çiftlik politikası korkunç bir savaştı' Ellerini havada tutarak 'on milyon (köylü)' dedi. .Çok korkuluydu. Dört yıl sürdü. Rusya için gerçekten çok gerekliydi..." Winston S. Churchill, **The Second World War**, cilt IV, s. 447

maddelerinin aynı derecede azalmasının sonuçlarıyla karşılaşacaklar ve, sanayileşmeye karar verdiklerine göre onlar da politikalarını bu çok sınırlayıcı duruma uydurmak zorunda kalacaklardı.

Yıllarca önce, Preobrajenski, daha az sıkışık koşullar altında olacağını umduğu ilk sosyalist birikimin "sosyalist devletin hayatında en kritik dönem... çabuk geçirmemiz gereken bu değişimin ölüm kalım davası" olduğunu söylemişti (*). Bütün dönüş yollarını kapayan Stalin için bu dava daha da büyük bir ölüm - kalım savaşıydı. Bu değişim dönemini Stalin öldürücü bir hızla geçmiş, ılımlılık uyarmalarına ve öğütlerine kulak asmamıştı. Preobrajenski, Bolşeviklerin "tüketimci değil üretimci bir tutum almalarını. " istemişti, çünkü "biz henüz tüketim için üretim yapan bir sosyalist toplumda yaşayamayız: ilk sosyalist birikim kanununun demir pençesinde yaşıyoruz." Bu demir pençe şimdi ne kadar ağır, ne kadar ezici olmuştu. Bütün bu olup bitenlerden ve Stalin'in yüklenmek zorunda kaldığı görevlerden sonra "üretimci" tutum da ne kadar şiddetli bir hal almıştı. Preobrajenski, birikimin, tüketim maddelerinde az çok kıtlık yaratacağını ve bunun sonucunda yöneticilerle işçiler, kalifiye işçilerle kalifiye olmayan ve yarı kalifiye işçiler arasında bir eşitsizlik doğacağını ve eşitsizliğin de kalifiye işçi yetiştirilmesi ve verimliliğin artması için zorunlu olacağını, ama bunun yeni ve temelli bir sınıf aykırılığı yaratmıyacağını söylemişti. Eşitsizlik fiilen kıtlığın artması oranında artacaktı; oysa her ikisi de bütün tahminleri aşmıştı.

Stalin, birkaç imtiyazlı ile halkın çoğunluğunun sefaleti arasındaki uçurumu artırmak, saklamak ve haklı göstermek için her türlü ideolojik silâhı kullanıyordu. Ama ideolojik uydurmalar yetmiyordu uçurumu kapatmaya; bu uçurumun

(*) Preobrajenskinin **Yeni Ekonomi** kitabındaki bu fikirler **Troçki, Silâhsız Sosyalist**'de özetlemişti.

üzerinde gece gündüz korkunç bir terörle beklemek de gerekiyordu. Bu terörün şiddeti tüm sosyal ilişkilerdeki gerginliğe uygundu. Dıştan bakılacak olursa bin dokuzyüz otuzların şiddet hareketi iç savaştaki şiddet hareketlerinin yeniden başlaması gibi birşeydi. Ama aslında ilk terörü çok geçmişti; gerek çap ve gerekse kaba kuvvet kullanma bakımından da öncekinden çok farklıydı. İç savaşta, yeni cumhuriyete karşı komplolar hazırlayan, örgütleyen, silâhlayan ve dövüşen eski rejim güçlerine darbeyi indiren güç gerçek bir devrimci öfkenin kızgın soluğu idi. Çek ajanları isyancı işçiler arasından kolayca bulunuyor, bunların sınıf tecrübelerinden yararlanılıyor, işçi sınıfının mahrumiyetleri ve fedakârlıkları paylaşılıyor ve bu sınıfın desteğine güveniliyordu. Yaptıkları terör iç savaşın anarşik durumu içinde pek göze batmamaktaydı. Terör yalnızca devrimin gerçek ve faal düşmanlarına yönetilmişti. Sonra bu düşmanlar, "bir avuç" olmasa bile, azınlıktı. Bu terör, savaş komünizmi havası içinde o yıllarda uygulanan ütopyacı İsparta eşitliğini de korumaktaydı.

Bin dokuzyüz otuzların terörü ise eşitsizliği koruyordu. Halk aleyhinde bir nitelik taşıyordu; potansiyel olarak, ya da fiilen, çoğunluğa karşı yöneltildiği için fark gözetmiyordu. Bununla birlikte terörün çapı ve şiddeti tamamiyle bundan ileri gelmemekteydi. Yalnız ücretler arasındaki büyük farkları ya da bürokrasinin imtiyazlarını korumak için kitle halinde idamlara, sürgünlere ve temizliklere elbette ihtiyaç yoktu: daha büyük eşitsizlikleri ve imtiyazları da daha ılımlı yollarla normal olarak korumak mümkündü. Asıl büyük şiddet hareketini başlatan kollektifleştirme oldu; terör ihtiyacı aslında köyde Büyük Değişime başlamak ihtiyacından doğdu. Köylerde ceza ekipleri ve Siyasi Bürolar olmasaydı köylüler yeniden özel çiftçiliğe döneceklerdi. İç ekonomik bağıntıdan yoksun olan kolhozu ancak kaba kuvvet ayakta tutuyordu. Bu kaba kuvveti ulusun büyük çoğunluğuna karşı—köylü hâlâ nüfusun yüzde 60'ı ile 70'i arasındaydı—ve yılın her mevsimin-

de, toprak sürülürken, tohum ekilirken, hasat yapılırken ve sonunda da çiftçiler ürünlerini devlete verirken kullanmak ihtiyacı, sosyal organizmin bir parçasına devamlı olarak o kadar büyük dozda bir korku enjeksiyonu yapmayı gerektirmişti ki bütün vücut ister istemez zehirlenmişti. O güne kadar görülmemiş çapta büyük bir terör mekanizması bir kere kurulup da harekete geçirildi mi, artık onun hesaplanmayacak bir hızla kendi kendine gelişmesinin önüne geçilemezdi. Kentlerde oturan halk da Rus köylerindeki bu gergin havadan kendisini kurtaramazdı; nitekim köylünün umutsuzluğu ve kini kasabalara ve kentlere de taştı; işçi sınıfının büyük kısımlarına bulaştı; sonunda umutsuzluğu ve kini önlemek için başı boş bırakılan şiddet hareketleri kendi kendisini de aştı.

1929-30 yıllarında yapılan değişiklikler, akıl - dışı bir yol izlemesine rağmen, sosyal devrimi ileriye götürmüştür ve, 1917'den çok farklı olmakla birlikte, onun kadar geriye dönülmez bir çıkış olmuştur. Bu hamlenin ortaya çıkardığı şey Troçki'nin daha önceden savunduğu kuramdı: Devrim süreci "sürekli" idi. Ancak bu gerçeğin ortaya çıkması onun düşündüğünden o kadar farklı oldu ki bu olayda kendi düşündüğünü göremedi. Birçok Bolşevikler gibi, o da hâlâ şöyle düşünüyordu: Devrim yalnızca derebey ve burjuva hakimiyetini yıkmak, derebey topraklarına ve büyük sermayeye el koymak için gerekliydi; ama devrim bir kere yapıldı mı "kapitalizmden sosyalizme geçiş" aslında barışçı ve gelişimci bir yol izleyecekti. "Sürekli Devrim" kuramcısı Sovyetlerin iç sorunlarını bir anlamda reformcu bir kafayla ele alıyordu. Gerçi, Sovyet Cumhuriyetinin kendi problemlerini ve çatışmalarını milli reform çerçevesi içinde çözemiyeceğini herkesten önce anlamış ve bu bakımdan bu problemlerin son çözümünü dünya ihtilâline bağlamıştı. Uluslararası sınıf mücadelesini devrimci bir gözle ele alması, Sovyet sorunlarına ise reformcu bir

gözle bakması aynı madalyanın iki yüzüydü. Stalin ise, tersine, 1929'a kadar Sovyet toplumundaki çatışmalar ile yalnızca millî reformlar yaparak başa çıkabileceği kanısındaydı. Bunun böyle olmayacağını görünce o da millî reform çerçevesinin dışına çıkmış, yeni **bir millî devrimi sahneye** koymuştu. Ancak Stalin'in de vazgeçtiği şey politikasının millî yanı değil reformcu yanıydı. Dünya devrim hareketlerine karşı olan pragmatistçe umursamazlığı ile iç politikasının yarı - devrimci niteliği de madalyonun iki yüzüydü.

Gariptir ki tarihsel gelişme, o sırada Troçki'nin düşünce temelinde yatan fikrin esas itibariyle doğru olduğunu isbat etmiş, ama bu görüşü, en azından, kısmen reddetmişti. Troçki yüzyılın başlarında şöyle yazmıştı: "Rus işçi sınıfı yalnız başına kalırsa, yani köylü proletaryaya arkasını çevirdiği gün, karşı—devrim işçi sınıfını ezip geçecektir." Köylü, önce 1921'de, sonra da bin dokuzyüz yirmi dokuz yılının sonlarında Bolşeviklere arkasını dönmüş ve bu sıralarda o gün hemen hemen gelmişti. Troçki ayrıca şunu da yazmıştı: "O zaman işçilerin... Rus Devriminin alınyazısını Avrupa'daki sosyalist devrimin alınyazısına bağlamaktan başka çareleri kalmayacaktır." Rusya'nın kendi başına sosyalizmi kuramıyacağını, ama devrimin yarattığı hızın henüz geçmediğini 1917'denberi tekrarlayıp duruyordu: 1917 dünya devriminin yalnızca başlangıcıydı. Rus Devrimini yaratan dinamik güçlerin, Avrupa devrimini alevlemeye gücü yetmemiş de olsa, henüz hareket yeteneğini yitirmediği anlaşılmıştı. Ama bu güçler dışarıya yönelip genişlemeyince ve Sovyetler Birliğinin içinde sıkışınca içeriye yönelmişler ve Sovyet toplumunun yapısını yeniden şiddete başvurarak değiştirmeye başlamışlardı. Devrimin bütün dünyaya yayılmasına çalışılacağı yerde, zorla sanayileşmeye ve kollektifleşmeye girişilmiş, bütün dünyada burjuvazi ortadan kaldırılacağı yerde Rus kulak'larının tasfiyesine gidilmişti. Troçki için, düşündüğü plânın kendi fikrinden

ayrılması imkânsızdı: ancak bir Alman, Fransız, ya da hiç olmazsa Çin Ekim İhtilâli, Rus Ekim İhtilâlinin gerçek bir devamı olabilirdi; Rusya'daki devrim süreci ancak enternasyonallaştırma ile bitebilirdi. Tarihsel olarak bu görüş hâlâ da doğruydu; ama Stalin birdenbire Sovyetler Birliğinde sürekli devrimin bilmeden bir ajanı oluverdi. Troçki ise bunu kabul etmemiş, gerçeğinin yerine sahtesini koymak istememişti.

Troçki'nin görüşünde klâsik Marksizmin akılcılığı vardı. Stalin'in Büyük Değişiminden ise akıldışılığı (irrasyonalizm) fışkırıyordu. Marksizmin düşündüğü klâsik devrim sosyal bilincin ve kitlelerde politik faaliyetin en yüksek noktaya vardığı zaman yapılırdı; devrim, kitlelerdeki yaşama ve yaşamına yeni bir biçim verme iradesinin en yüksek ifadesiydi. 1929-30'daki hamle ise sosyal bilincin ve politik enerjinin en düşük noktaya vardığı bir zamanda yapıldı; halktan gelen her türlü hareketin bastırılmasıyle yukarıdan yapılmış bir devrimdi bu. Devrimin öncüsü bir sosyal sınıf değil, bir partiydi. Klâsik Avrupa devrimlerinin zengin ve çeşitli geleneğiyle kafası dolmuş olan Troçki için hiçbir şekilde bir devrim olamazdı. Ama klâsik Marksist açıdan "kanunsuz" da olsa Stalin'in yukarıdan yaptığı devrim mülkiyet ilişkilerinde ve sonunda ulusun yaşamında köklü ve o zamana kadar görülmemiş çapta bir değişiklik yaptı. (*).

Kitabımızda Rus tarihinin özellikleri üzerinde birkaç kere durduk. Bu özelliklerden başlıcası, devletin ulus üzerinde olağanüstü bir güce sahip olmasıydı. Eski Çarlık istibdadı gücünü Rus toplumunun ilkel, farklılaşmamış ve henüz şeklini almamış dokusundan alıyordu. Miliukuv'un dediği gibi: "Batıda Derebey Malikâneleri Devleti yaratmış olduğu halde, Rusya'da Derebey Malikânelerini Devlet yaratmıştı." Troçki

(*) Bak: **Stalin**, Bölüm VIII, **Deutscher**, **Ağaoğlu** Yayınevi.

bu sözlere şunu da ekliyordu: Rusya'da kapitalizm bile "devletin bir yavrusu" olarak ortaya çıkmıştı. Aydın sınıfın liderleri ile ufak devrimci guruplar Rus sosyal sınıflarının olgunlaşmamış olması yüzünden kendilerini halkın yerine koymuşlar ve halkın sözcüleri olarak ortaya çıkmışlardı (*). İçinde bulunduğumuz yüzyılın ilk yirmi yılında Rus halkı oldukça kısa süren muazzam bir devrim döneminde enerjisini göstermiş, ancak bu enerji iç savaşta ve toplumun ihtilâl - sonu döneminde harcandığı için yine eskisine benzer bir durum ortaya çıkmıştı. İşçi sınıfı 1921-2 yıllarında kendi sınıf çıkarını koruyamayınca Lenin ile Eski Bolşevikler bu sınıfın vekilliğini üzerlerine almışlardı. Bu "vekillik" mantığı onları Bolşevik partisinin politik tekelini kurmaya zorlamış, ve bu tekel de giderek Stalin hizbinin daha dar bir tekeline dönüşmüştü. Şimdi ilerdeki olayları ve Stalin ile Troçki arasındaki mücadeleyi daha iyi anlayabilmemiz için iç savaştan on yıl sonra Sovyet topumundaki çeşitli sınıfların durumunu yeniden kısaca gözden geçirmemiz gerekiyor.

Bin dokuzyüz yirmi yıllarının başlarında işçi sınıfında gördüğümüz çözülme ve dağılma artık geçmişte kalmıştı. N.E.P. döneminde sanayi geliştikçe sayıca eskisi kadar çok olan yeni bir işçi sınıfı ortaya çıkmıştı. Birkaç yıl sonra, 1923'de, sanayide çalışanların sayısı 10 milyondan 22 milyona çıkmış bulunuyordu; on yıl içinde fabrika ve madenlere o kadar çok sayıda yeni işçi girmişti ki 1940 sıralarında işçi sınıfının sayısı eskisinin hemen hemen üç katına yükselmişti. Ama bu muazzam artışa rağmen işçi sınıfı politikaya ağırlığını koyamamıştı. İşçilerin politik hayat üzerindeki etkisi—1917'yi bir yana bıraklım—Çarlığın son yılında olduğundan çok daha azdı; Bürokrasiye karşı duracak durumda değillerdi. Bunun nedeni, ışçi sınıfı devletinde bunu yapmalarının, yâni işçilerin kendi devletlerine karşı kendilerini korumalarının, gerek-

(*) **Troçki, Silâhsız Sosyalist,**

siz olması—oysa Lenin bunun gerekli olduğunu 1920-1'de söylemişti—değildi; böyle bir ihtiyacı 1921 yılında duymuş olsalardı 1931'de bu ihtiyacı çok daha fazlasıyla duymuş olmaları gerekirdi. Ama yine pasif kalmışlar, seslerini çıkarmamışlardı.

Sosyal bilincin bu kadar uzun bir süre sönmesinin ve siyasî iradenin felce uğramasının nedeni neydi? Bunun nedeni, totaliterce de olsa, terör olamazdı, çünkü böyle bir terör karşılaştığı ya da karşılaşmadığı dirence göre etkili ya da etkisiz kalabilirdi. İşçi sınıfının pasif kalmasından sorumlu olan başka bir nedenin bulunması gerekirdi. Neydi bu?

Sanayie katılmış olan milyonlarca yeni işçi çok ilkel şartlar altında yaşayan köylerden daha yeni gelmişti. Başlangıçta köylerdeki nüfus fazlası yüzünden "kendiliklerinden" sanayie akmışlar; ama sonra, hükümetin kollektif çiftlikleri birer işçi toplama merkezi olarak kullandığı yıllarda, plânlı bir şekilde çiftliklerden fabrikalara aktarılmışlardı. Yeni gelen işçiler (kentlere ve fabrika lojmanlarına) köylerin cahilliğini, tembelliğini ve kaderciliğini de beraberlerinde getirmiştiler. Bu işçiler kendilerini birdenbire yabancı bir ortamda buluyor ve korkuyorlar, onları bambaşka bir insan haline getirecek, onları sanayi hayatının temposuna ve disiplinine alıştıracak, onlarda teknik bir görüş ile partinin en son emirlerini yasaklarını ve solaganlarını anlayacak bir kafa yaratacak muazzam bir mekanizmanın karşısında şaşırıveriyorlardı. Muazzam yatakhanelerde ve barakalarda tıklım tıklım yaşıyan, yırtık pırtık elbiseler giyen, doğru dürüst beslenemeyen, atelyelere zorla sokulan ve dahası genellikle yarı askerî bir disiplin altında çalıştırılan bu işçiler üzerlerindeki baskıya karşı koyacak durumda değillerdi. Aslında yaşantıları kapitalizmin ilk zamanlarında köylerinden koparak sanayi kentlerinin cehennemine atılan eski kuşaklarınkinden pek farklı değildi. Ama liberalizm döneminde, köylüyü sanayi işçisine

yavaş yavaş dönüştüren ve işçiyi sanayiin disiplinine alıştıran iş piyasasının kendiliğinden çalışması, işsiz ve aç kalma korkusu olduğu halde, Stalinci Rusya'da, bu dönüşümü yapan ve bu uzun süreyi kısa bir zamana sığdırmaya çalışan devletti.

Sanayi hayatına yeni katılan işçinin üzerinde o kadar şiddetli bir baskı vardı ki ve kendisine o kadar yoğun bir yetiştirme sistemi uygulanıyordu ki ve işçi de kendi hayatına biçim veren güçlerin karşısında kendisini o kadar yalnız ve zavallı hissediyordu ki, artık ne düşünecek ne de herhangi bir itirazda bulunacak hali ve kafası kalmıştı. Arada sırada içki kadehinde derdini unutmakla, ya da makinanın bir parçasını kırmakla, ya da bir fabrikadan ötekine kaçmakla ifade ediyordu üzgünlüğünü. Sınıfını düşünmüyor, gemisini kurtarmaya, kendisini korumaya çalışıyordu. Gerek babadan kalma bireyciliği ve gerekse grevlerin yasak edilmiş olması, birlikte çalıştığı işçilerle kendi hakkını korumak için işbirliği yapmasını ve onlarla dayanışmasını önlüyordu. Bireyciliğin asıl kaynağı olan köyden bu eğilimi kaldırmaya çalışan Stalin, fabrikalarda bireyciliği teşvik ediyor, bu eğilimle oynuyor, atelyelerde uygulanan Stahanovizm ve "sosyalist yarışma" hareketiyle işçilerdeki kazanç hırsını sonuna kadar kışkırtıyor, aynı atelyede çalışan işçileri birbirleriyle rekabete teşvik ediyordu.

Böylece, köylüler bir yandan kollektifleştirilirken, öte yandan işçi sınıfının geleneksel kollektivist görüşünden pek bir şey kalmıyordu. Sürgüne gönderilen Muhaliflerden bir sosyolog şöyle bir acı gözlemde bulunmuştu: "Köylümüz 'proleterleştirilirken' işçi sınıfımıza tamamiyle köylü ruhu aşılanıyor." (*). Ama sınıf dayanışmasının ve Marksist militanlığın

(*) Ya. Gref'in Kollektifleştirme ve Fazla nufuz konusundaki yazısı (B.O. sayı 11.1930). Kalkınma yıllarında Sovyet toplumu üzerine yazılmış en orijinal, ama biraz doğmatik bir yazıdır.

büsbütün ortadan kalkmış olduğu anlamına gelmezdi bu söz. "Ekim kuşağından" kalanlarla bindokuzyüz yirmidokuzlarda partiye giren gençlerin birkaçında bu militan ruh hâlâ vardı: Ural kayalıklarında, ya da daha Doğuda, 1930'larda yeni çelik kombinaları ve elektrik santrallerini ilk *udarniki*'lerin, bazan kendilerini feda edercesine, nasıl kurduklarını bilenler bu ruhu çok iyi hatırlarlar. Stalinci propaganda, kendi kendine çelişkiye düştüğü halde, bozulmuş ve çarpıtılmış da olsa, yine de Marksist geleneğin büyük bir kısmını halkın kafasına sokmaya çalışıyordu. Bu geleneğe bağlı kalan işçiler köylü bireyciliğin fabrikalara sokulmasına, ücret ve prim için işçilerin birbirleriyle yarışmasına kızıyorlardı. Ama bunu düşünen işçiler azınlıktaydı; milyonlarca proleterleştirilmiş mujiğin arasında boğulup kalmıştılar. Ayrıca, devlet ve parti de, durmadan açılan yönetici kadroları doldurmak, ya da köylüleri kollektifleştirmek için kurulan özel taburların ihtiyacını karşılamak üzere işçi sınıfının içinden bu sınıfın en bilinçli, en iyi eğitim görmüş ve enerjik elemanlarını seçip almakla işçi sınıfının fikir ve politika kaynaklarını da durmadan kurutuyordu. Seçkinlerden yoksun kalan işçi sınıfı merkezkaç günlerinin daha çok etkisinde kalıyor ve parçalanıyordu. Elbetteki bu sınıf içinde kollektifleştirme konusunda geniş bir görüş ayrılığı vardı. Köyde girişilen hamle kentle kuvvetli ilişkisi olan ve köy burjuvazisine güvenmeyen proleterlerde başlangıçta büyük bir umut yaratmıştı. Ama yeni işçiler köylerinden öfkeli dönüyorlar, köyde yapılan korkunç teröre ait hikâyeleri kentlerde durmadan anlatıyorlar, herkesin sempatisini çekiyorlardı. Yukarıda adı geçen sosyolog, birinci Beş Yıllık Plân zamanında kentlerin *sans culottes a rebours* bir sürü halkla dolduğunu söylüyor. Fransız Devrimindenberi, diyor, *sans culotte*'lar, yâni malsız mülksüz olanlar, malın düşmanı olmuşlardır; ama o sırada Sovyetler Birliğinde bunlar mal sahipliğinin en sert savunucularıydı. Bunların varlığı ve yarattıkları havanın baskısı en eski Bolşevik kalelerinde bile hissediliyordu: örneğin

Donetz Kömür Havzasında, 1930 yılında, işçilerin en az yüzde 40'ı malları ellerinden alınmış olan kulaklar ve daha başka köylülerdi. Eski günlerin proleter toplulukarında, her türlü otoriteye düşman olmaktan tutun da, parti ile devletin işçi sınıfının emellerini ifade ettiği, dolayısıyla bunlara muhalefete izin verilmeyeceği şeklindeki düşüncelere kadar çeşit çeşit eğilim vardı. Ama sanayi ortamına ayak uyduramayan kentlerin çevrelerinde sarhoş olan ve cinayet işleyen bu *sans culottes a rebours*, bu lumpenproletarya ve gurbet köylüleri, elbetteki herhangi bir "Termidor" cu, bir karşı devrimci ya da bir faşist hareketi için topun ağzına sürülecek muazzam bir potansiyeldi.

Bu yeni işçi sınıfı, parçalanmış, bölünmüş ve şaşırmış olması, ve politik görüşten yoksun bulunması bakımından, Marx'ın kapitalist dönem için tanımladığı "*kendisi için* sınıf" değil, "kendi *içinde* sınıf"dı. Kendi içinde bir sınıf toplumdaki görevini yapar, ama toplumdaki yerini bilmez; kendi ortak ve "tarihsel" çıkarını anlamaz ve bu çıkar için kendi bölgesel ya da özel dileklerinden vazgeçmez. Marksistlerin dolaylı bir şekilde iddia ettiklerine göre, işçi sınıfı bir kere toplumda ayrı bir sınıf olduğunu anladı ve kendisini "*kendisi için* sınıf" haline getirecek siyasî bilince vardı mı, ondan sonra bu durumu sonsuzluğa kadar korur ve eski ham durumuna bir daha düşmez. Rusya'da ise, işçi sınıfı Çar'ı, derebeyleri ve kapitalistleri attıktan sonra kendi çıkarını bilmeyen, dili tutulmuş bir sınıfın aşağı durumuna düşmüştü.

Köylünün durumu elbetteki daha da kötüydü. Birbiri ardına yediği darbeler köylüyü büsbütün dağıtmış ve bozmuştu. Oysa köylü, 1929'dan önce geçmişte hiçbir zaman ulaşmadığı bir iç birliğine az çok kavuşmuş bulunuyordu. Bolşevik kollektivizminin karşısında birleşmiş bir kitle gibiydi, ve aşağı yukarı bir gerçekti. Parti ve devlete karşı olan düşmanlığı kendi iç bölünmelerini, yâni zengin köylü ile fukara köylü

çatışmasını arka plâna atmıştı. Köy topluluklarının başında kulak vardı; yıllardanberi Bolşeviklerin kulak'larla anlaşmaya çalıştığını gören köy emekçileri ve *bedniyak*'lar kulak'ların durumunu sarsmaktan çekiniyorlar ve kulak'ın önderliğini aşağı yukarı kabul ediyorlardı. Bu yüzden köylüyü kollektifleştirmek isteyenler sahneye çıktıkları zaman köylüler arasındaki dayanışmayı kolay kolay bozamıyacaklarını anladılar. Kulak'ın kendi kendine olan güveni o kadar şişirilmiş ve fukara köylüler de bu propagandanın o kadar etkisinde kalmıştılar ki bu köylüler kulak'ı ortadan kaldıracaklarını söyleyen komserlerin sözlerini pek ciddiye almamışlardı. Birçoğu komiserlerin çağırısına katılmaktansa kulak'tan yana olmanın ve eski çiftçilik tarzını savunmanın daha sağlam yol olduğunu sanmıştı. Ama hükümetin geriye dönmeye hiç de niyeti olmadığı, kulak'ın da ölüme mahkûm olduğu anlaşılınca köylü arasındaki birlik yıkılıverdi; fukara köylünün yıllardanberi zengin köylüye karşı besleyip de açığa vuramadığı düşmanlık birdenbire ortaya çıktı. Büyük köylü kitlesi, çatışan çıkarlar, hesaplar ve duygular arasında parçalandı. Ama hükümet yalnızca tarımda kapitalizmi değil genel olarak özel çiftçiliği de kaldırmak ve dahası en fukara çiftçileri bile küçük topraklarından vazgeçirmek istediği için köylüler hâlâ bir araya gelerek mallarından ayrılmamaya çalışıyorlardı. Fukara köylünün mal içgüdüsü, çoğu zaman zengin köylününkünden daha güçlüdür. Kollektifleştirme sırasında yapılan keyfi ve insanlık dışı davranışlar onun bu içgdüsünü ve insanlık sağduyusunu da sarsmış ve isyan ettirmişti. Ama fukara çiftçi, zengin köylü mallarına elkonulmasından ve köylü mallarının bir araya getirilmesinden eninde sonunda yararlanacağını düşündükçe üzüntüsü biraz hafifliyordu; ve sonunda, artık savaşı kimin kazanacağı iyice belli olunca birçokları hemen vakit geçirmeden koştu ve zaferi kazananın arabasına bindi.

Kollektif çiftçilik fikri Rus köylüleri için elbetteki yabancı değildi. Toprağın, işleyenlerin ortak yararına olduğu, Tan-

rının bir kısım insanları zengin bir kısmını da fukara yapmak için toprağı yaratmadığı inancı Rus köylüsünde çok eskidenberi yerleşmişti; *Mir* ya da *Obşçina* denen ilkel komünalarda toprak, toprağı işleyenler arasında zaman zaman dağıtılırdı. Bu sistem ihtilâlden az önceye kadar sürüp gitmişti. Ancak 1907'de Stolypin hükümeti "kuvvetli çiftçinin *Mir*'den ayrılmasına ve böylece malını tevziden kurtarmasına ve *Mir*'in eşitleme uygulanmasından kurtulmasına" izin vermişti. Gerçi 1917'denberi köylünün genişleyen toprağına bağlılığı büyük çapta artmıştı, ama parti propagandacıları hâlâ kolhoz'u *Mir* sisteminin asıl mirasçısı olarak göstermeye çalışıyorlar ve bu sistemi köylülere salık veriyorlardı: Kollektif çiftçilik yeni bulunmuş tehlikeli bir çiftçilik şekli değildi, kapitalizmin yarattığı para hırsı yüzünden bozulan millî bir kurumun değişik bir şekilde canlandırılmasıydı. Böylece birbiriyle çelişen binbir itilim ve etki, mujiğin kafasında korku ve inanç, dehşet ve umut, karamsarlık ve iyimserlik gibi çelişik duygular yaratıyor, onu sinirsiz, öfkeli ama dirençsiz yapıyor, uyuşuk bir şekilde boyun eğmesi kederini büsbütün artırıyordu.

Köylüler hızla bu duruma düştükleri sırada işi iyice çılgınlığa vurdular. Kollektifleştirmenin başladığı ilk aylarda 15,000,000'dan fazla öküz ve inek, 40,000,000 kadar keçi ve koyun, 7,000,000 domuz ve 4,000,000 at kestiler; ulusun hayvan stoku yarı yarıya ininceye kadar sürüp gitti bu kıyım. Küçük çiftçi kendi cenaze törenini büyük salhanelerde kutluyordu. Kıyıma önce kulak başlamış ve sonradan öteki çiftçileri de arkasından sürüklemişti. Malının önemli besin kaynağı olduğu halde elinden alınacağını anlayan kulak, bütün ulusu da yiyeceksiz bırakmaya karar vermişti; hayvanlarını ortak toplama istasyonlarına götüreceği yerde, düşmanlarını açlıktan öldürmek için kilerlerini hayvan cesetleriyle dolduruyordu. Kollektifleştirmeciler başlangıçta bu çeşit "sınıf savaşı" karşısında hiçbir şey yapamadılar. "Orta" çiftçinin de, dahası fukara köylünün bile bu kıyıma katıldığını hayretle

gördüler ve böylece bütün Rus köyleri birer salhane oldu.

Tencerelerin öfkeli öfkeli kaynatıldığı, umutsuzluğun hakim olduğu bu garip bayram böyle başladı işte. Köyden köye, *volost'*tan *volost'*a, *gubernia'*dan *gubernia'*ya çılgın bir oburluk salgını yayıldı. Erkekler, kadınlar ve çocuklar patlayasıya yiyorlar, sonra kusup yeniden tencerelerin başına çöküyorlardı. Rus köylerinde bu kadar votka çekildiği görülmemişti o zamana değin—hemen hemen her kulübede votka çekiliyordu—ve eski Slav usulü gece gündüz durmadan içiliyordu. Bir taraftan bol bol yenip içilirken öte yandan da kulaklar samanlıklarını ve ahırlarını ateşe vererek köyleri aydınlatıyorlar, bu ziyafete tam bir bayram havası veriyorlardı. İnsanlar bozuk et kokuları, votka buharları, yanan mallarının dumanları ve kendi kederleri içinde boğulmuşlardı. Bu içki alemlerini çoğu zaman bir kollektifleştirme birliğinin makinalı tüfek ateşi yarıda kesiyordu; kollektifleştirmeciler kendinden geçmiş kollektifleştirme düşmanlarını ya oldukları yerde idam ediyorlar ya da alıp götürüyorlar, köyde kalanların da bundan böyle örnek birer kolhozcu olarak tarımda sosyalizmin zaferine çalışacaklarını söylüyorlardı. Ama kulaklar ile *podkulaçniki* ve bunların adamları ortadan kalktığı halde hayvan kıyımı ve bayram yine sürüp gidiyordu. Bunun önüne geçmenin imkânı yoktu. Bu sefer de saman bulunmadığı için ya da ihmal yüzünden hastalandıklarından hayvanlar boyuna kesiliyordu; elindeki malına sıkısıkıya yapışan *bedniyak'*lar bile kolhoz'lara katılırlarken mallarını har vurup harman savuruyorlar ve bir türlü doyuramadıkları karınlarını son bir defa olsun doyurmaya bakıyorlardı. Bu bayramın arkasından uzun ve korkunç bir oruç başladı: çiftlikler atsız ve tohumsuz kaldı; Ukrayna ve Avrupa Rusya'sındaki kolhozcular at satın almak için Orta Asya'ya hücum ettiler ve elleri boş dönünce elde kalan az sayıdaki inekleri ve öküzleri sapana koştular; ve 1931 ile 1932 yıllarında toprakların büyük bir kısmı sürülemedi ve sürülen yerler ise aç müjiklerin cesetleriyle

doldu. Küçük çiftçi zavallı bir çaresizlik ve barbarlık karşısında gittikçe perişan oldu; sonunda hem ekonomik ve politik, hem de moral bir yenilgiye uğradı.

Ama kollektifleştirmeciler de moral bir yenilgiye uğramıştılar; ve yukarıda söylediğimiz gibi yeni tarım sistemi daha birkaç yıl bu yenilginin etkisi altında işleyecekti. Normal olarak bir devrim, yapıcılık dönemine geçerken, burjuva olsun derebey olsun, yerinden attığı sınıfın yardımına güvenemez; yalnızca kendi çevresine topladığı sınıflardan yardım bekleyebilir. 1929-30 yıllarında gerçekleştirilen tarım devriminin garip yanı bu devrimin gerçekleştirilmesinde yalnızca yenilen sınıfa güvenilmiş olmasıydı; kolhoza giren küçük çiftçi kollektif çiftlik sisteminin çalışmasını yürekten istemedikçe bu sistemin gelişmesi imkânsızdı.

İşçilerle köylüler arasında moral ve politik bir bağıntı olmaması devleti ister istemez büyük bir güç olarak ortaya çıkardı. İç savaştan sonraki ekonomik çözülme ve işçi sınıfının dağılması nasıl bürokrasi hakimiyetini gerekli kıldıysa, (*) topluma yeni bir yapı ve biçim verecek olan, ama toplumu başlangıçta formsuz bir hale getirecek ve ideolojik yetersizliğini arttıracak ekonomik gelişme ve ilerlemeden, birbirine karşıt süreçlerden de, bu sefer devlet fiilen sınırsız bir güç kazanacaktı ki elinde moral ya da politik amacı olan kaynak, pek az diği maddi ilerleme ve muazzam çabalarla o kadar meşgul olacaktı ki elinde moral ya da politik amacı olan kaynak pek az kalacak, ya da hiç kalmayacaktı. Ve siyasî bakımdan bir hamur haline getirilen bir ulusun üzerindeki devlet gücü daha da büyük olacağından iktidardakiler ulusu bu durumda tutmak için ellerinden geleni yapacaklardı.

Şu da var ki, bürokrasi de aslında herhangi bir ortak çıkar ya da görüş çevresinde toplanmış değildi. Öteki sınıfları bölen bütün ayrılıklar bürokrasinin içinde yansıyordu. Ko-

(*) **Troçki, *Silahsız Sosyalist*,** Bölüm I.

münist olan devlet memurları ile olmayanlar arasındaki yabancılık hâlâ ortadan kalkmış değildi; bu yabancılık sık sık yapılan korkunç yargılamalarda "uzmanların" sabotajcı ya da "yıkıcı" olmakla suçlandırılmalarında daha da belirli olarak ortaya çıkıyordu. Bu "uzmanlar" ve çevreleri bütün N.E.P. yılları boyunca devrimi yapan dinamik güçlerin durulacağı ve Rusya'nın yeniden "normal" bir devlet olacağı günü umutla beklemişlerdi. Bunlar Troçkistlerle Zintoviyevcilerin korktukları Yeni — N.E.P. ve Termidor dönemini gerçekten özleyenlerdi; önce Stalin ile Buharin'i tutarak Troçki'ye karşı gelmişler, sonra da Buharin'in ya da herhangi başka bir "yetkili Termidorcu" nun Stalin'e karşı çıkmasını özlemişlerdi. Şimdi bütün bu umutlar boşa çıkmış bulunuyordu; genellikle yeni durumlara uyamadıkları için, ya da uymak istemedikleri için, bu çeşit umutlara kapılanlar hayal kırıklığına uğramışlardı. Bürokrasinin Bolşevik bölümünde Buharinciler ile Stalinciler birbirlerine girmişlerdi. N.E.P. yıllarında birçok mevkilere iyice yerleşmiş olan Buharinciler alaşağı edilmişler ve devlet hizmetlerinden atılmışlardı. Yerlerine ve durmadan açılan yeni mevkilere işçi sınıfından ve genç aydınlardan yeni elemanlar yerleştirilmekteydi. Bu bakımdan bürokrasinin oluşumu oldukça oynaktı ve tekdüzeli bir görüşü de yoktu. Onları birbirine bağlayan tek bağ, yâni imtiyaz bağı, pek çürüktü, çünkü, yalnız teker teker memurların değil, çoğu zaman bütün bir bürokrasi gurubunun elinden imtiyazları hemen hemen bir gün içinde alınıyor, birer parya haline getiriliyor ve toplama kamplarına sürülüyordu. Hâkim gurubu oluşturan yüzde yüz Stalinci elemanlar parti örgütünde çalışanlar ve kamulaştırılmış olan sanayiin liderleri bile Stalin'in hışmından korkan hiyerarşinin duyduğu güvensizlikten kurtulmuş değildiler.

Böylelikle, hızlı ekonomik gelişme ve bu gelişme ile birlikte sürüp giden genel huzursuzluk, halk kitlelerinde sosyal bilincin azalması ve siyasî iradenin zayıflaması, tek hizip ha-

kimiyetinin tek lider hakimiyetine dönüşmesi için gereken ortamı hazırlamış bulunuyordu. Sınıflar arasındaki çatışmalar ile sınıfın içindeki çatışmaların, yâni toplumun çözemiyeceği çatışmaların, artması iktidarın zirvesinde bulunan kimsenin sürekli bir hakemlik rolü oynamasını gerektirmişti. Tabandaki huzursuzluk, çalkantı ve karışıklık ne kadar büyük olursa tepedekinin bu rolü daha sürekli ve daha gerekli olacaktı. Nitekim sosyal güçlerin tümü zayıfladıkça ve iradelerini yitirdikçe hakem daha güçlü ve daha kararlı oldu; ve hakemin gücü arttıkça sosyal güçler daha da potansiyeliz kalmaya mahkûm oldular. Hakem kitlelerde bulunmayan karar verme ve eyleme geç kararlılığını kendi üzerinde toplamak zorundaydı. Ulusun dağılmış olan yaşama gücünü, *élan*'ını, kendi şahsında birleştirecekti. Halkın büyük bir kısmı yüksek insanlık ülküleri düzeyinin altına düştükçe o da insan - üstü gibi görünmek zorunda kaldı. Yanılmayan kafası onların kafasızlığına hakim olacaktı. Farkına varmadıkları tehlikeleri o durmadan düşünecek ve önliyecekti. Tek peygamber gibi önderlik edebilmesi için herkesin kör olması lâzımdı. Devrimin ve sosyalizmin tek emanetçisi olmalıydı; bu emanetçiliği o güne kadar kendisiyle paylaşmış olanlar bu iddialarından vazgeçmeli ve aynı zamanda, ezilmeliydiler. Kayıtsız şartsız üstünlüğünü tanıtabilmesi için kalabalıkların onu durmadan alkışlaması gerekiyordu; kendisi de üstünlüğünü büyük bir dikkatle korumak ve halkı aldatmaya sonsuzcasına artan bir hızla devam etmeliydi. Hegel felsefesince savunulan Tarihin Seçtiği Adam gibi, o da ulusun ve gerçekte insanlığın büyük bir aşamasını temsil ediyordu. Mevkiinin kendisinde yarattığı megalomani saplantısına bu kadarı da yetmezdi: Üstün - adamın eli zamanın da ötesine erişmeliydi: geçmiş, bugün ve gelecek zaman, kendi şahsında birleşmeli ve kaynaşmalıydı: geçmişte; Marx ve Lenin'in hayallerine uymayan İmparatorluklar kurmaya çalışmış eski Çarların gölgeleri; bugün; fışkıran muazzam yaratıcı güçleri gelecekteyse insanlığın yük-

sek ideallerinin uygulanması vardı. Ama bu garip tanrılaştırmanın sırrı, Stalin'in kendisinden çok Stalin'in yönettiği toplumdaydı: bu toplum kendi politik kişiliğini (identity) ve giriştiği muazzam hareketin anlamını nasıl kaybettiyse bu kişiliği ve tarihin tüm hareketini de Liderin şahsında kişileştirmişti.

Stalinci hükümetin Stalin hükümeti haline gelmesi, bu sonuca götüren gelişmeden, Bolşevik partisi hakimiyetinin Stalinci hizbin hakimiyetine dönmesi sürecinden çok daha az belirgin ve süreklidir. Hizibin politik tekeli başlangıcındanberi, bir dereceye kadar, Stalin'in kendi tekeliydi, çünkü kendisini destekleyenler her zaman rakiplerini destekleyenlerden daha sıkı birer disiplinciydiler. Bu bakımdan Stalin kendisini destekleyenlerin komutasını her zaman tek başına elinde bulundurduğu halde, ne Troçki ne Buharin ne de Zinoviyev böyle bir imtiyazdan yararlanamamışlardır. Bununla birlikte, Stalin muarızlarını ezdikten sonra bile yine kendi taraftarlarının üzerinde yüzde yüz bir hakimiyet kurmak zorunda kaldı. Tek hizip hakimiyetinin de tek parti hakimiyeti gibi çelişik bir anlam taşıdığı artık görülüyordu. Tek parti sisteminde, parti üyeleri kendi fikirlerini açıkça söyledikleri sürece, çeşitli guruplar ve görüşler nasıl bu sistemin inkâr ettiği çok partili sistemin bir gölgesi olursa, tek hizip de baskı altına aldığı parça parça hizipleri ve görüşleri kendi içinde yeniden yaratmak eğilimindedir. Stalin kendi taraftarları arasında gizli Troçkistleri ve gizli Buharincileri ortaya çıkarmalıydı. Taraftarlarına bırakılmış olan sınırlı özgürlükleri de ellerinden almalıydı. Hasımlarının özgürlükleri ellerinden alındıktan sonra şimdi de kendilerinin özgürlüklerine sıra gelecek, Liderlerinin merhametine sığındıklarını göreceklerdi. Bir zamanlar, partide sımsıkı bir disiplin bulunmasını, aksi takdirde partinin Bolşevik partisi olmaktan çıkacağını söyleyen Stalin, şimdi de kendi hizbinde sımsıkı bir disiplin bulun-

masını istiyor, aksi takdirde Stalinci bir hizip olmaktan çıkacağını söylüyordu. Stalincilik artık günün bir fikir akımı ya da herhangi bir siyasî gurubun görüşü olmaktan çıkmış, Stalin'in kişisel çıkarı, iradesi ve kaprisi olmuştu.

Tüm politik ilişkilerin kişileştirilmesi Troçki'nin durumunu da etkilemişti. Stalin, devrimin tek resmi ve sağlam temsilcisi olunca, Troçki de ister istemez devrimin resmi olmayan ve güvenilmeyen bir temsilcisi oluyordu. 1929'a kadar böyle bir durum pek yoktu. Troçki, Troçkist Muhalefetin belli başlı lideri idi, ama Muhalefet hiçbir suretle onun kişisel malikânesi değildi. Merkezde Muhalefetin politikasına yön veren çok akıllı ve bağımsız düşünceli insanlar vardı: Rakovski, Radek, Preobrajenski, Smirnov, Pyatakov ve daha başkaları, hiçbir suretle Troçki'nin adamı değillerdi; ve parti içinde özgürlük için savaşan alt kademede de özgürlük kendi hiziplerinin dar sınırları içinde muhafaza edilmekteydi. Ortak Muhalefet zamanında da Zinoviyev ile Kamenev, Troçki'nin üstünlüğünü kabul etmekle birlikte, kendi otoritelerini kıskançlıkla korumuşlar ve Troçki'ye eşit muamele etmişlerdi. Troçki, emirlerini zorla kabul ettirmek istemediği gibi, yukarıda da gördüğümüz gibi, taraftarlarına, ya da geçici müttefiklerine verdiği tavizler yüzünden Stalin'e karşı giriştiği mücadeleyi de bozmuştu. Buharin'in görüşlerini tutan gurup da, 1929'a kadar gerek Stalinciler ve gerekse Troçkizm için başka bir olanaktı, parti içinde ve dışında olanların çoğu için yeni bir yoldu. Bu bakımdan, iktidar Stalin'in elinde gittikçe daha fazla toplanmaya ve konformizm de artmaya başladığı halde, Bolşevik umutları henüz tek bir liderin ve politikanın üzerinde toplanmamış, daha çok çeşitli kişiler ve gurup liderlerine, çeşitli davranışlara ve ufak davranış farklarına bağlanmıştı.

1929 - 30 yıllarında geçen olaylar bütün bunları değiştirmişti. Buharinciler Stalin'e karşı henüz açıkça meydan oku-

maya vakit bulamadan ezilmiştiler. Buharinciler Büyük Değişimin başarılarına karşı herhangi bir şey söyliyemiyorlardı: artık sanayi hamlesine karşı duramazlar ya da kuvvetli çiftçiden yana olamazlardı. Buharinciliğin bütün varı yoğu köylüye karşı olan tutumundan ibaretti; bu tutum ise anlamını yitirmişti artık. Küçük toprak sahipleri ortadan kalkınca Sağ Muhalefetin dayandığı temel de yıkılmıştı. Troçki ve Zinoviyev ile Buharin ve Rikov'un yıkılması arasındaki esaslı fark da buradaydı: Stalin birincileri yenmek için onların politik silâhlarını ellerinden almıştı; ikincilerin silâhı ise eskidiğinden onlar kendi kendilerini tasfiye etmişlerdi. Buharin'in Rikov'un ve Tomski'nin 1929 Kasım ayında Politbüro'dan atıldıkları sırada en ufak bir mırıltının bile çıkmaması, Kamenev ile Zinoviyev'in atılmalarından sonra arkalarında bir savaş sloganı kalmaması bundandı.

Zinoviyevcilerin teslim olmasından, Buharincilerin de yıkılmasından sonra Stalincilik ile Troçkizm, Bolşevik geleneğinin karşılıklı iki rakibi olarak meydanda kaldılar. Şimdi de, birbirinin tersi olmakla birlikte, garip bir paralellikle, her iki hizip de dağılıyordu: Troçkistler sonsuz kusurları yüzünden, Stalinciler de kendi içlerindeki şüphe ve kargaşalık yüzünden... Ve, Stalincilik zafer yıllarında nasıl Stalin'in diktatörlüğüne bağlandıysa, Troçkizm'in yenilgisi de yalnızca Troçki ile bir tutuldu. Gerçi kesin teslim olmasından sonra bile hapishanelerde ve sürgün yerlerinde hâlâ serbest bırakılmamış Muhalifler vardı; ve bin dokuzyüz otuz yıllarında Rakovski bunları yönetirken bunların sayıları muhalefete yeni katılanlarla ve teslim oldukları için pişman olup dönenlerle zaman zaman artmaktaydı. Ama bütün bu artışa rağmen Troçkizm 1928'de bile devam ettirebildiği birliğe ve güvene bir daha ulaşamadı. Troçkizm, o sırada, yalnız başlarına kaldıklarını bilen, yarından umudunu kesen, ama Troçki'ye, ve Troçki'nin savunduğu ya da savunduğunu sandıkları görüşlere bağlı kalmakta inat eden birtakım dağınık ufak tefek

guruplardan ibaretti. Ama Troçkistler hâlâ aralarında tartışıyorlar, birbirlerine karşıt tezler ortaya atıyorlar ve gazeteler çıkarıyorlardı; ama çıkardıkları ancak hapishane hücrelerinin içinde okunabiliyordu. Terörün, büyük temizlikler hâlinde en yüksek noktasına varmasından önce bile hapishaneleri ve sürgün yerlerini, Troçkistler Çarlık zamanında ihtilâlcilerin yaptıkları gibi, birer siyasî faaliyet merkezi haline getirememişlerdi; fikirleri işçi sınıfına ve aydınlara ulaşamıyordu. Yıllar geçtikçe Troçki ile ilişkileri de gittikçe azaldı ve nihayet 1932'de haberleşmeleri büsbütün kesildi. Troçki'nin neyi savunduğundan haberleri bile yoktu; görüşlerinin kendi durumlarına uyup uymadığını da artık bilmiyorlardı. Troçki kendisini geniş çapta Muhalefetin yerine koyacaktı başka çaresi kalmamıştı; sonra onlar da, açıkca ya da dolaylı olarak, Troçki'yi tek vekil, tek sözcü ve, tanım olarak da, devrimin tek emanetçisi gibi kabul etmek zorundaydılar. Artık Muhalefetin sesi tek başına onun sesiydi; ve bütün bir Stalin aleyhtarı Rusya'nın muazzam sessizliği de Troçki'nin *(sounding board'ı)* idi.

Böylece Stalin nasıl Bolşevizmin resmi emanetçisi olduysa, Troçki de muhalefetteki Bolşevizmin vekili olmuştu. Onun da adı Stalin'inki gibi efsaneleşti; ama Stalin'in adı iktidarın desteklediği bir iktidar efsanesi idi, Troçki'nin adı ise eziyet çekenlerin direnme ve fedakârlık efsanesi... Bin dokuzyüz otuzlarda idam mangalarının önüne "Yaşasın Troçki!" diye bağırarak çıkan gençlerden çoğunun Troçki'nin fikirlerinden pek haberleri yoktu. Onlar bir programa katılmaktan çok, bir sembole katılmışlardı. Bu sembol, aslında çevrelerindeki sefalet ve baskı karşısındaki öfkelerinin, Ekim ihtilâlinin büyük vaadine karşı duydukları özlemin, devrimin "yeniden dirileceği" konusunda, daha çok belirsiz umutlarının bir ifadesiydi.

Yalnız Troçki'yi açıkça tutanlar değil, teslim olanlar bile

onu bu açıdan görüyorlardı. Troçki'nin Stalinciliğin tek alternatifi olduğu duygusu, Stalin'in emirlerini ses çıkarmadan yerine getiren parti üyelerinde ve parti dışında siyasî olgunluğa erişmiş işçiler ve aydınlar arasında bile hâlâ sürüp gitmekteydi. Halk ne zaman Stalin'in kendilerini felâketin eşiğine sürüklediğini düşünse ve bundan korksa, yapılan yabanlık karşısında ne zaman şaşırsa, düşüncesi kendiliğinden Troçki'ye kayıyor, onun silâhı bırakmadığını, dış ülkelerde yalnız başına devrimin bozulmasına karşı mücadeleye devam ettiğini hatırlıyordu.

Stalin bütün bunları çok iyi bilmekteydi; bu yüzden Troçki'ye, eski çağlarda kralların tahtlarına göz dikenlere, ya da Papanın Teslis tartışmaları sırasında Papalık düşmanlarına yaptıkları işlemi yapıyordu. Papa düşmanlığı rolünü oynamak şimdi de klâsik Marksizmin mirasçısı Troçki'ye düşmüştü. Oysa Troçki ne böyle bir rol oynayacak bir adamdı, ne de bunu oynamaya niyeti vardı. Ama çok önemli ve korkunç olayların geçtiği, Sovyet toplumunun dönüştüğü, Batıda Büyük Buhranın çıktığı, Naziliğin güçlendiği ve savaşın yaklaştığı yıllarda, yâni 1930 - 40 yılları arasında Stalin ile Troçki arasındaki düello Sovyet politikasının merkezini oluşturdu ve zaman zaman da öteki sorunları gölgede bıraktı. Stalin bu anti - Troçkist kampanyayı bir an bile gevşetmedi, ya da propagandacılarla polislerinin gevşetmesine izin vermedi; bu kampanyayı düşünce ve eylemin her alanında yürüttü; yıldan yıla, aydan aya yeni hamleler yaptı. Tahtına göz dikmiş olanın korkusu uykusunu kaçırıyordu. Düşmanının ajanlarını durmadan her yerde arıyordu; bu hainler sınırları gizlice geçebilir, düşmanının mesajlarını kaçırabilir, birtakım entrikalar çevirerek, tahrik ederek adam toplıyabilirlerdi. Stalin, kafasında yerleşen şüpheyle, kendisine en bağlı adamların Troçki hakkındaki en gizli düşüncelerini bile okumaya çalışıyordu; onların en zararsız sözlerinde, dahası çevresinde-

kilerin hareketlerinde bile, Troçki'nin haklı olduğunu ima eden birtakım şeyler seziyordu. Stalin büyük göründükçe ve büyük lâflar ettikçe, öte yandan Troçki'nin eski taraftarları da önünde mahvolup gittikçe, Troçki saplantısı onda daha da çılgınca bir hal alıyor, bu saplantıyı bütün Sovyetler Birliğine yaymak için daha çok çalışıyordu. Bu kavgayı nasıl bir çılgınlıkla sürdürdüğünü, bunu uluslararası komünizmin olduğu kadar Sovyetler Birliğinin de nasıl en büyük sorunu haline getirdiğini, ve bütün politik, taktik, teori ve daha başka çıkarları bundan sonra ele aldığını burada anlatmaya imkân yok: muazzam iktidar ve propaganda kaynaklarının tek bir insana karşı bu kadar seferber edildiği tarihte pek az görülmüştür.

Hasta bir saplantıydı bu, ama gerçeklikte bir temeli de vardı. Stalin iktidarı kesin olarak eline geçirmiş değildi; bu iktidarı bir daha, bir daha boyuna yeniden ele geçirmek zorundaydı. Başarısı, en azından Büyük Temizliklerin sonuna kadar, hakimiyetinin pekiştirilmediği gerçeğini gizleyememişti. Ne kadar yükselirse çevresindeki boşluk da o kadar artmış, kendisinden korkanlar ve nefret edenler, ve kendisinin de korktuğu ve nefret ettiği insanlar da o kadar çoğalmıştı. Hasımları arasındaki eski bölünmelerin, Sağ ile Sol Bolşevikler arasındaki ayrılıkların gittikçe belirsizleştiğini ve ortadan kalktığını görmüştü; bu yüzden "Sağ - Sol komplolarından" ve "Troçkist Buharinci bloklardan" korkuyordu; emrindeki polisin bunları ortaya çıkarması ya da ikide birde yaratması gerekmekteydi. Durum ister istemez bunu yaratacaktı. Son olarak da, Stalin'in kendi hizbinin başına geçmesi, eski Stalincileri bile Troçkistlerin, Zinoviyevcilerin ve Buharincilerin birer potansiyel müttefiki haline getirmişti. Stalin Bolşevik partisinin başına geçince, biraz da haklı olarak, bütün partiyi kendisine karşı kurulmuş bir koalisyon potansiyeli halinde görmeye başladı; bu potansiyelin gerçekleşme-

mesi için bütün gücünü ve kurnazlığını kullanması gerekiyordu. Böyle bir koalisyonun ortaya çıkması halinde Troçki'nin rakipsiz lider olacağını biliyordu. Bütün muhalefet liderlerini önünde dize getirmekle Troçki'yi istemiyerek manen yükseltmiş, ona moral bir otorite kazandırmıştı. Bu bakımdan, onun otoritesini yıkmak için elinden gelen her şeyi, dahası elinden geldiğinden de fazlasını, yapmak zorundaydı. Bu yüzden daha korkunç araçlara, daha saçma sapan iftiralara başvurdu; ama ne yaptıysa yine kendisine yaptı. Hasmını her sapmanın ve her muhalefetin tek başı ya da kışkırtıcısı olarak gösterdikçe, Bolşevik Rusya'da gittikçe artmakta olan Stalin aleyhdarı sessiz duygular da uzaklarda yaşayan ve hâlâ da yıkılmayan o kovulmuş insana doğru daha kuvvetle yöneldi.

İKİNCİ BÖLÜM

AKIL VE SAÇMALIKLAR

Troçki'nin kafası bin dokuzyüz otuzlar boyunca dünya politikasında gittikçe artan saçmalıklarla uğraştı. Bununla birlikte, Rusya'daki Troçkistlerden bir kısmı Stalin politikasına karşı yönelttiği eleştiriler doğru çıktığı, ve bunlar inkâr edilemez gerçekler olduğu halde, Sovyetlerdeki durumun akıldışı etkenlerine Troçki'nin göz yummasından korkuyorlardı. Daha birkaç yıl önce Bertrand Russel ile yaptığı tartışma sırasında, bizzat Troçki, "devrimin izleyeceği yolu önceden akıl yoluyla kestirmeye imkân" olmadığını, "devrimin sınıf toplumunu akılcı yollarla yeniden kurulamıyacağının ifadesi" olduğunu söylemişti (*). Devrimden sonra, kapitalizmin yararlarını bir yana atmış, ama sosyalizmin yararlarını henüz gerçekleştirmemiş olan bir sistemde bile bu yöntemle toplumu yeniden kurmaya imkân olmadığı anlaşılmıştı. Sınıf toplumunu akıl - dışı yapan etkenlerin, hepsi olmasa bile, çoğu - yâni temel çıkar çatışmaları, mal ve para tapmacılığı, üretim araçları üzerindeki sosyal denetimin yetersizliği ya da yokluğu Sovyetler Birliğinde henüz etkisini sürdürüyordu. Bolşevikle-

(*) **Troçki, Silahsız Sosyalist.**

rin Rusya'yı sanayileştirme ve eğitme, plânlı bir ekonomi yaratma ve sosyal anarşi üzerinde bir denetim kurma özlemlerini ortamın akıl - dışılığı bozmuştu. Bu durum, kuramsal olarak yorumlandığı, dahası önceden bilindiği halde de o kadar büyük saçmalıklar yaratmıştı ki, çözümcü diyalektik bir kafa bile zaman zaman, aklını kaçıracak gibi oluyordu.

O yıllar Batı'da Büyük Ekonomik Buhran yıllarıydı; Nazizmin güçlenmesi ve zafere ulaşması tarihin çılgınlıklarını ve cinayetlerini birdenbire artırmıştı. Nazilerin iktidara geçmesi kitabımız kahramanının yaşamına bundan böyle, ister istemez şu ya da bu yoldan, hakim olacaktır. Hikâyemize daha fazla devam etmeden önce şunu belirtmeliyiz ki, Troçki'nin Alman işçi sınıfını tehlikenin yaklaşmasına karşı uyarması sürgünde yaptığı en büyük iş olmuştur. Nasyonal Sosyalizmin dünyaya yayacağı çılgınlığı hiç kimse ondan önce ve onun kadar kavramış değildir. Hitler iktidarından önceki yıllarda, yâni 1930 ile 1933 yıllarında, Alman durumu konusunda Troçki'nin yazdığı yazılar, bu garip, sosyal psikopatolojik olayın enternasyonal işçi hareketine, Sovyetler Birliğine, ve bütün dünyaya yapacağı etkinin en soğukkanlı değerlendirmeleri, çözümlemeleri ve kestirmeleri olmuştur. Alman komünizminin ve sosyalizminin alınyazısından sorumlu olan kişilerin, Troçki'nin bu kritik üç yıl içinde Büyükadadaki sürgün yerinden verdiği tehlike işaretlerini geleceğe karşı derin bir umursamazlık içinde ve büyük bir düşmanlıkla karşılaşmış olmaları o dönemin politik çılgınlığını daha iyi belirtir. Bir tarih hikâyesi, Troçki'nin o sırada karşılaştığı iftiraları ve maskaralıkları olduğu gibi anlatmaya yeterli değildir. Troçki o sırada sanki kendi kendini yemeye başlayan işçi hareketinin son savunuculuğunu yapıyordu. Hayırsız ve akılsız çocuğunun kendi kendini öldürmesini korku, utanç ve öfke ile seyreden bir baba gibi o da Üçüncü Enternasyonal'in Hitler karşısında teslim oluşunu aynı duygularla seyretmek zorunda

kalmıştı; Enternasyonal'i kuranlardan biri olduğunu unutmasına imkân yoktu.

Çağın izlediği çılgın yolda Troçki'nin aile çevresine de acı ve korkunç bir felâket payı düşecekti.

Dünya çapındaki ekonomik buhran başlayalı, 1929 Ekiminde Wall Street paniği olalı, ve Almanya'da Weimar Cumburjuvazi işçi sınıfıyla yaptığı geniş bir sosyal uzlaşmayla Buhran Almanya'yı korkunç bir güçle yerinden oynatmış, altı milyon işçiyi sokağa atmıştı. Sosyal Demokrat Başbakan Hermann Müller 1930 Martında çekilmeye zorlanmış; hükümetin dayandığı Sosyalist Katolik koalisyon çökmüştü. Koalisyon ortakları işsizlere yapılan para yardımının kesilip kesilmemesi, kesilirse ne kadar kesilmesi gerektiği konusunda bir anlaşmaya varamamıştı. Bunun üzerine o sırada Cumhurbaşkanı olan Hohenzollern İmparatorluğunun kalıntısı ve sembolu Fild - Mareşal Hindenburg Parlamentoyu dağıttı, ve Heinrich Brünning'i *Reichshanzler* tayin etti. Brünning hükümeti kararnamelerle yürütüyor, sert bir "deflasyonist" politika uyguluyordu; sosyal sigortaların giderlerini kısmış, hükümet memurlarını kitle halinde işten çıkarmış, ücretleri ve maaşları azaltmış, küçük ticaret erbabına ağır vergiler koymuş, böylece genel sıkıntıyı ve umutsuzluğu büsbütün artırmıştı. 1928 seçimlerinde 800,000 oy alan Hitler'in partisi 14 Eylül 1930'da yapılan seçimlerde altı buçuk milyon oy kazanmış, Reichstag'ın en küçük partisiyken ikinci büyük partisi olmuştu. Komünist partisi de bu sırada oy sayısını aşağı yukarı üç milyondan dört buçuk milyona çıkarmıştı. Yıllardanberi Almanya'yı yöneten Sosyal Demokratlar kaybetmişlerdi; Deutschnazionale partisi ile öteki sağcı partiler de aynı şekilde kaybetmişlerdi. Seçimler böylece ülkede kararsız bir durum olduğunu ve parlamenter demokrasinin büyük bir buhrana doğru gittiğini gösteriyordu.

Weimar Cumhuriyetinin liderleri bu belirtileri görmek

istemediler. Tutucular Nazi hareketinin büyümesini karışık duygular içinde seyrediyorlardı: kendi kayıplarından ve Nazilerin şiddet hareketlerinden memnun değillerdi, ama her türlü işçi sınıfı örgütüne karşı amansız bir savaş açmış olan büyük bir partinin ortaya çıkmasından da hoşlanmıştılar; sola karşı mücadelelerinde Nazizmin bir müttefik olabileceğini ve belki de hükümete ikinci derecede bir ortak olarak katılabileceğini umuyorlardı. Hitler'in tehditlerinden korkan Sosyal Demokratlar—Hitler bütün Almanya'yı dolaşıyor, "Marksistlerle Yahudilerin kafaları yakında yerlerde yuvarlanacak" diyordu— "beterin beteri var" diyerek Brünning hükümetine göz yummaya karar vermiştiler. Komünist partisi kazançlarından ötürü sevinç içindeydi; Hitler'in kazandığı muazzam oy sayısını hafife alıyordu. Seçimin ertesi günü, o sırada Avrupa'nın en önemli komünist gazetesi olan *Rote Fahne* şöyle yazıyordu: "Dün Hitler'in Büyük Gün'üydü, ama Nazilerin seçim zaferi denen şey onlar için yalnızca bir sonun başlangıcı olacaktır." *Rote Fahne* birkaç hafta sonra yine tekrarlıyordu: "14 Eylül Almanya'da Nasyonal Sosyalist hareketinin en yüksek noktası olarak kalacaktır bundan sonra geriye çekilecek ve çökecektir yalnızca."

Birkaç ay sonra, Alman kasabaları ve şehirleri, Hitlerin Hücum Taburları tarafından yapılan terörün adını ilk defa tadarlarken, Komünist Partisinin Lideri Ernest Thaelmann Moskova'daki Komintern Yürütme Kurulunda şunları söylüyordu: "14 Eylülden, yâni Nasyonal Sosyalistlerin gösterişli başarılarından, sonra bu partinin taraftarları partiden büyük şeyler umdular. Ama biz, bu panik havasına kendimizi kaptırmadık.... bu hava daha çok işçi sınıfı içinde Sosyal Demokrat partisini izleyenlerde vardı. Biz soğukkanlı ve ciddi olarak şunu söyledik: "14 Eylül bir anlamda Hitler'in en iyi günüdür, çünkü o günden daha iyisini değil daha kötüsünü görecektir." Komintern'in Yürütme Kurulu bu görüşü onayladı,

Thaelmann'ı tebrik etti, Nazilere karşı Sosyalist Komünist işbirliğini reddeden ve komünist partilerini "sosyal Faşistler" üzerine hücumlarını toplamaya zorlayan Üçüncü Dönem politikasını kabul etti (*).

Troçki'nin bu politikayı 1929'danberi şiddetle eleştirdiğini biliyoruz. Troçki Mart 1930'da, yâni seçimlerden altı ay önce, Sovyet Komünist Partisine yazdığı açık bir mektupta bu eleştirisini yine tekrarladı, faşizmin bütün Avrupa'da özellikle Almanya'da, güçlenmekte olduğunu belirtti ve ortak bir Sosyalist Komünist eylemin üzerinde direndi. Eylül seçimlerinin sonucu anlaşılır anlaşılmaz da hemen özel bir broşür yayımladı ve broşürün birkaç Avrupa dilinde bastırılmasını sağladı. Komintern'in kendi kendini kutlamasıyla alay ettikten ve Nazilerin hemen hemen altı milyonluk oy kazancı karşısında komünistlerin bir milyonluk kazançlarının önemsiz olduğunu belirttikten sonra şöyle yazdı: "Gerçekten devrimci olan bir partinin ilk niteliği gerçeklerle yüzyüze gelmekte göstereceği yetenektir." Komintern'in övünmekte olduğu "kitlelerin sola kayması" eğiliminden, devrimden çok karşı devrim kazanmıştır. Nazilere "dev" kazançlarını sağlayan etken, aşağı orta sınıfların kafa dengelerini bozan "derin sosyal buhran" ile komünist partisinin bu buhranın ortaya çıkardığı problemlerle baş edememesiydi. Komünizm, işçinin devrimci umutlarını besleyen bir hareketse, Nazizm de küçük burjuvaların karşı devrimci umutsuzluklarının ifadesiydi. Sosyalist devrim partisi, etkisini genişletirken yalnız işçi sınıfını değil aşağı orta sınıfların geniş kesimleri de birlikte sürüklüyordu. Almanya'da ise bunun tersi olmaktadır: karşı - devrimci umutsuzluk partisi aşağı orta sınıf ile işçi sını-

(*) Komintern'in Yürütme kurulu Nisan 1931 de toplandı. Manuilski uluslararası durumun raportörü idi. Üçüncü Dönem politikasını hiç çekinmeden büyük bir şevkle açıklaması bu politikanın saçmalığını göstermekten başka bir işe yaramadı. Bak: **Kommunistische Internationale,** sayı 17-18, 1931.

fının önemli katlarını da eline geçirmiş bulunuyor. Komintern yorumcuları, Nazizmin yalnızca 1923 buhranının ve bu buhranı izleyen sosyal gerilimlerin uzak bir yankısı olduğunu söyleyerek kendilerini oyalamaktadırlar. Troçki ise şöyle demektedir: Nazizm geçmişteki herhangi bir buhranın gecikmiş bir tepkisi olmak şöyle dursun, tersine, ilerdeki bir buhran için gereken güçleri seferber eden bir harekettir. "Faşizmin devrimci bir dönemin sonunda değil, arifesinde güçlü bir çıkış noktası elde etmesi, faşizm için değil komünizm için bir güçsüzlük kaynağıdır." Troçki şu sonuca varıyordu: "Komünist partisinin parlamentodaki başarısına rağmen, proleter devrimi... büyük bir yenilgiye uğramıştır... bu yenilgi çok kesin olabilir."

Troçki broşüründe, Nasyonal Sosyalizmin bir çözümlemesini yapıyordu. Bundan sonraki kitaplarında ve birçok yazılarında bu çözümlemeyi geliştirecekti. Bugün üzerinden otuz yıl geçtikten sonra, onun fikirleri birtakım bilinen gerçekler gibi görünebilir; ama ortaya atıldığı günlerde bu fikirler birer küfürdü. Nazizm konusundaki görüşü aslında tazeliğini ve özgenliğini bugün bile yitirmemiştir; Nasyonal Sosyalizmin (daha geniş olarak, faşizmin) tek tutarlı ve gerçekci Marksist yorumudur hâlâ. Bu bakımdan, daha çok, tartışmalarla, komünist taktikleri konusunda yaptığı eleştirilerle geliştirdiği görüşünü burada özetlemek yersiz olmaz (*).

Troçki'nin Nasyonal Sosyalizm tanımı özet olarak şöyledir: "Nasyonal Sosyalizm karşı devrimci bir umutsuzluk partisidir." Ona göre Nasyonal Sosyalizm çılgınlaşan bir küçük burjuvazinin hareketi ve ideolojisiydi. Bu bakımdan bütün öteki gerici ve karşı - devrimci partilerden farklıydı. Ge-

(*) Bu konuda yazdığı en önemli yazılar şunlardır: **Nemetskaya Revolutsia i Stalinskaya Burokratiya** (Almancada **Was Nun?**. İngilizcede **What Net?** adı altında yayımlanmıştır) ile **Edinstvennyi Put (Der einsige Weg)** ve **B.O.** ile birçok öteki Troçkist dergilerde çıkan makaleler ve yazılar.

rici güçler eskidenberi daha çok yukarıdan, sosyal piramidin tepesinden, işlerler, kurulu düzeni böylece savunmaya çalışırlardı. Faşizm ve Nasyonal Sosyalizm ise aşağıdan gelen karşı - devrimlerdi; toplumun derinlerinden gelen yoksul sınıfların hareketleriydi. Aşağı orta sınıfın öteki toplum bölümleri karşısında kendisini göstermek itiliminin ifadesiydi. Genellikle baskı altında tutulan bu itilim kurulu devlet otoritesinin ve geleneksel partilerin başa çıkamadığı ulusal bir felâket zamanında saldırıcı oluyordu. Bin dokuzyüz yirmilerin "refah" yıllarında Hitler'in partisi Alman politikasında alay konusuydu ve bir delilikten başka birşey değildi. 1929 buhranı bu partiyi ön plâna çıkardı. Geniş esnaf tabakaları ve memurlar o zamana kadar geleneksel burjuva partilerinin arkasında giderler, kendilerini parlamenter demokrasinin temeli sayarlardı. Ama, o sırada bu partilerden ayrılmışlar, Hitler'in arkasına takılmışlardı; bunun nedeni birdenbire patlayan ekonomik buhranın bu tabakalarda yarattığı güvensizlik ve korkuydu; onlar da kendilerini göstermek, ortaya atılmak, varlıklarını savunmak istiyorlardı.

Küçük burjuvazi normal olarak toplumdaki durumundan her zaman yakınır; umutsuzca bir rekabete girişmiş olduğu büyük tüccarları kıskanır ve onlara kızar; işçileri hor görür, onların politika ve sendika örgütlerini, toplu savunma yeteneklerini kıskanır. Bir zamanlar Marx, 1848 Haziranında, Fransız küçük burjuvazisini Paris'teki isyancı işçilere karşı şiddetle harekete geçmeye iten nedeni şöyle anlatmıştı: dükkân sahipleri caddelerde kurulan barikatlar yüzünden dükkânlarına gidemediklerini gördüler; sokaklara fırladılar ve barikatları yaktılar. Bin dokuzyüz otuzlarda Almanya'daki dükkân sahiplerinin böyle bir çılgınlığa baş vurmalarını gerektiren bir neden yoktu, dükkânlarına rahat rahat gidebiliyorlardı, yolları tıkanmış değildi. Ama ekonomik bakımdan çöküntü halindeydiler; suçu Weimar Cumhuriyetine yüklüyorlar, ve bu cumhuriyetin başında yıllardanberi Sosyal De-

mokratları görüyorlardı; sonra, komünizm tehlikesinden de korkmaktaydılar; komünizm gerçekleşmese bile, ya da gerçekleşmediği için, toplumu sürekli bir kargaşalık ve anarşi halinde bulunduruyordu. Küçük burjuvanın gözünde, büyük tüccarlar, Yahudilerin parası, parlamenter demokrasi, sosyal demokrat hükümetler, ve genış olarak da komünizm ve Marksizm, kendisini boğmaya çalışan çok başlı bir canavardı; bütün bunlar gizlice elele vermiş olan mahvını hazırlıyorlardı. Küçük esnaf, sanki sosyalistmiş gibi, büyük tüccarlara yumruğunu sıkıyor, işçinin karşısında, burjuva saygılılığını, sınıf savaşı korkusunu, kudurgan milliyetçi gururunu, Marksist enternasyonalizme karşı tiksintisini haykırıyordu. Yoksullaşan milyonların bu politik çılgınlığı Nasyonal Sosyalizmin gücü ve hızıydı. Adını büyük harflerle yazan küçük bir adamdı Hitler, bütün sinirsel saplantılariyle küçük adamın ta kendisiydi. "Her aklını kaçıran küçük burjuva Hitler olamaz" diyordu Troçki, "ama Hitler'de her küçük burjuvanın aklını kaçıran bir şey var."

Bununla birlikte aşağı orta sınıf normal olarak "insan süprüntüsü" idi. İşçilerin örgütlenme yeteneğinden yoksundu, çünkü yaradılış bakımından biçimi olmayan, kaypak, tek tek insanlardan oluşmuştu; büyük atıp tutmalarına, korkutmalarına rağmen gerçek bir direnmeyle karşılaşınca sinerdi. Bütün bir Avrupa sınıf mücadelesi ve Rus Devrim tarihi göstermişti bunu. Küçük burjuvazi artık bağımsız bir rol oynayamazdı, eninde sonunda ya büyük burjuvazinin ya da işçi sınıfının arkasından gidecekti. Büyük burjuvaziye karşı başkaldırmasının önemi yoktu, küçük zanaatkâr ve esnaf tekelci kapitalist çevrelere nasıl olsa karşı duramazdı. Bu bakımdan, Nasyonal Sosyalizm iktidara geçtiğinde "sosyalist" vaatlerini yerine getiremezdi. Aslında tutucu bir güç olduğunu ortaya koyacaktı; kapitalizmi yaşatmak isteyecekti; işçi sınıfını ezecek, kendisini iktidara getiren aşağı orta sınıfın çöküşünü hızlandıracaktı. Ama o sırada, orta sınıf ile onun kuy-

ruğuna takılan *lumpenproletarya* çılgına dönmüştü; Hitler'in getireceği sosyal ve politik üstünlüğün rüyasına kapılmıştı.

Troçki'ye göre, "insan süprüntüsü" nü çeken şey iktidar mıknatısıydı. Bu sınıf, herhangi bir mücadeleyi kazanmakta daha kararlı, daha atılgan olan, ve Ekonomik Buhran gibi bir felâketi önleyebilen tarafa kayacaktı elbette. Nitekim Rusya'da Bolşevizm de, 1917'de işçi sınıfının önderliğini aldığı zaman, önemli durumlarda kararsız ve dağınık kitlesiyle küçük kent burjuvazisinin bir kısmını arkasından sürüklemişti. Aynı şekilde, Alman işçi sınıfı da gücünü ve mücadeleyi kazanmaktaki kararlılığını gösterecek olursa aşağı orta sınıfın çoğunluğunu yine de kazanabilirdi; yâni, sosyalist ve komünistlerin izleyeceği politikalar, yönünü ve amacını kesin olarak bilen kararlı politikalar olmalıydı. Küçük burjuvazinin şişirilen özlemleri ve Nazizmin gücü işçi sınıfındaki güçsüzlüğün sonucuydu. Sosyal Demokratlar önce Weimar Cumhuriyeti döneminde burjuva devletinin iş adamları gibi davranmışlar, sonra da Brünning rejimine hafif boyun eğerek, ve her iki dönemde de sosyal ve politik düzeni savunarak aşağı ve yukarı orta sınıflara kendilerini beğendirmeye çalışmışlardı. Ama aşağı orta sınıflar aslında Weimar Cumhuriyetine, Brünning hükümetine ve o günkü düzene başkaldırmıştılar. Bu bakımdan Sosyal Demokrasi politikası işçi sınıfıyla küçük burjuvazinin birbirinden soğumasına yaramıştı, bu soğumadan da Nazizm yararlanmıştı. Ilımlığın ve temkinin iflâs ettiği bir zamanda, Sosyal Demokratlar ılımlılığı ve temkini savunuyorlardı; düzenin dayanılmaz bir hal aldığı ve yığınların hemen hemen önlerine çıkan her yolu seçmeye, dahası kendilerini Hitler'in bile kucağına atmaya hazırlandığı bir sırada, o günkü düzeni korumaya devam ediyorlardı.

Sosyal Demokratların devekuşu gibi kafalarını toprağa gömmeleri yaradılışlarına uygundu. Bu bakımdan, Troçki'ye göre, asıl sorumlu olan Komünist Partisiydi. Ama onların liderleri de tehlikenin büyüklüğünden ve niteliğinden habersiz-

diler. Taklitçi aşırı bir solculuğun etkisinde kalarak faşizmle burjuva demokrasisi arasında bir ayırım gözetmiyorlardı. Onlara göre, tekelci kapitalizm burjuva demokrasisini nasıl faşizme götürmek eğiliminde ise, kapitalizme dayanan bütün partiler de aynı yolu izlemek zorundaydılar. Birinin ötekinden farkı yoktu. Hitler bir faşistti; geleneksel burjuva partilerinin liderleri de, sağda olsun merkezde olsun, faşisttiler; Almanya'yı kararnamelerle yöneten Brünning de bir faşistti; dahası Sosyal Demokratlar da faşistti, "faşizmin sol kanadı" idiler. Bu sözler politik çatışmalarda kullanılan suçlamalar değildi yalnızca, altında yanlış bir politika doğrultusu ve yanlış bir strateji vardı. Komünist propagandacıları, "Almanya'nın zaten faşist bir yönetim altında yaşadığını", "Hitler'in, işleri Açlık Başbakanı Brünning'ten daha kötüye götüremiyeceğini" söyleyip duruyorlardı (*). Ama Troçki bu görüşe karşı çıkıyor, faşizmin zaten kazanmış olduğunu söylemenin savaşın başlamadan önce kaybedildiğini kabul etmek olacağını, ne olursa olsun, halk yığınlarına Hitler'in Brünning'ten daha kötü çıkmayacağını söylemekle yığınların Hitler karşısında, moral bakımdan silâhsız bırakıldığını söylüyordu. Ayrıca, bir işçi sınıfı için faşizm ile burjuva demokrasisi arasında ayırım gözetmemek ya da bu ayırımı şişirmek delilikti. Gerçi her ikisi de kapitalist eğemenliğin "sadece" iki ayrı biçimiydi, ama, günün koşulları altında, biçim ve yönetim ayırımlarının çok büyük önemi vardı. Parlamanter demokraside huriyetinin temelleri sarsılalı daha birkaç ay olmuştu. Büyük eğemenliğini sürdürür, bu uzlaşma sürekli pazarlığı, bağım-

(*) Bütün 1931 yılı içinde (ve 1932'nin ilk yarısında bu derin görüşler ve teşhisler hemen hergün **Rote Fahne**'de çıkıyordu; ve **Internationale Presse Korrespondenz** ile **Kommunistische Internationale** tarafından resmen destekleniyordu. Yalnız Molotov, Manuilski, Pyatniski, ve daha başka Rus liderleri değil, aynı zamanda Togliatti (Ercoli), Thorez, Cachin, Lenski, Kuussinen gibi Avrupanın belli başlı komünizm liderleri ve daha başkaları da, tek kurtuluş yolunun Thaelmam'ın Almanya'da izlediği politika olduğunu söylüyorlardı.

sız proleter örgütlerinin, siyasî partilerin, ve sendikaların varlığını gerektirirdi. Devrimci Marksist açıdan, bu örgütler "burjuva demokarsisinin içinde proleter demokrasinin adaları" idiler, işçilerin genel olarak burjuva eğemenliğine karşı savaşta kullandıkları dayanaklardı. **Faşizm**, sosyal uzlaşmanın ve sınıflar arasındaki pazarlığın sona ermesi demekti; bu pazarlığın yapıldığı kanallara faşizmin ihtiyacı yoktu; hiç bir bağımsız bir işçi sınıfı örgütünün varlığına göz yumamazdı. İtalyan faşizminden ders alan ve elbetteki, Bolşevik tek parti sistemi denemesini de gözönünde bulunduran Troçki, Hitler'in totaliter iktidar tekelinde işçi partilerinin ve bağımsız sendikaların yeri olamıyacağını daha önceden söylüyordu. Yalnız bu nedenden ötürü burjuva demokrasisini, daha doğrusu "burjuva demokrasisi içindeki proleter demokrasisi adalarını", faşist saldırıya karşı savunmak Marksistlerin ve Leninistlerin göreviydi. Stalinci propaganda Sosyal Demokratların bir "faşist sol kanadı" olduğunu, ergeç "Nazilerle pazarlığa oturacağını" söylemekle böyle bir pazarlığın gerçeklikte olanaksızlığını gözden uzak bulunduruyordu. (Şurasını belirtmek gerekir ki Sosyal Demokrat liderleri de bu hayale kapılmadılar değil; 1933'de Hitler'le bir anlaşmaya varmak gibi bir intihara teşebbüs ettiler) (*). Hitler'in reformcu olsun komünist olsun **bütün işçi hareketlerinin** kökünü kazıyacağından Troçki'nin en ufak bir kuşkusu yoktu. Bu konudaki teşhisi Nasyonal Sosyalizmin Almanya'yı büsbütün küçük parçalara bölmekten başka bir amaç gütmediği görüşünden geliyordu.

Bundan ötürü, Weimar Cumhuriyetinin dayandığı geniş çaptaki sermaye ve emek uzlaşmasının sonu demek bile olsa, Brüning rejimini faşist diye damgalamak yanlıştı. Brüning,

(*) Sosyal Demokratların Reichstag'daki lideri Otto Wels, eline geçen son parlamento konuşma fırsatlarının birinde partisinin dış politika alanında Hitler hükümetini desteklemeye hazır olduğunu söyledi. Bunun karşılığında partisini kurtaracağını umuyordu; ama Hitler bu teklifi kabul etmedi.

işçi hareketini ezmek gücüne sahip değildi. (Nasyonal Sosyalizme karşı da duracak güçte değildi.) Katolik Merkez Partisinin kaypak desteği ile Sosyal Demokratların "göz yummaları" dışında, yalnızca bürokratik kurumların normal desteğine güvenebiliyordu. Bu kadarcık bir destekle örgütlenmiş işçi sınıfını ezemezdi; dolayısıyla siyasî yapı Weimar Cumhuriyeti zamanında nasılsa yine öyle kalıyordu. Bu yapıyı ancak Nasyonal Sosyalizmin dinamik güçleri dağıtabilirdi. Sınıflar arasındaki uzlaşmanın yıkılmış olması bir iç savaş alanı hazırlamış, bu savaşta Nazizm ile işçi hareketini başlıca taraflar olarak ortaya çıkarmıştı. Brüning rejimi "piramidin üstünde duran bir top gibi" idi; iki düşman kampın arasındaki oynak dengeye dayanıyordu. Bu arada Naziler büyük gürültüler kopararak milyonları topluyor, muazzam vurucu bir güç topluyorlardı; oysa sosyalistlerle komünistler hâlâ yerlerinde sayıyorlar, kendi güçlerini seferber etmeyi fiilen önlüyorlardı.

Troçki'nin yazılarından alınacak birkaç parça kendisinin bu sorun üzerinde ne kadar önemle, dahası öfkeyle, durduğunu gösterecektir

Brüning rejimi felakete giden yolun kısa ömürlü bir başlangıcıdır... Brüning ile Hitler arasında bir ayırım gözetmeyen ukalalar aslında şunu söylemektedirler: örgütlerimiz, yaşasın ya da yaşamasın, bizim için hiç fark etmez. Bu solcu-bozuntusu laf ebeliği altında çok alçakça bir pasiflik yatmaktadır... Her düşünen işçi... bunu bilmeli ve... Brüning ile Hitler'in aynı şeyler olduğu konusundaki... boş ve çürük iddiaların arkasında bunu görmeli. Gaf yapıyorsunuz! diye cevap veriyoruz biz. Hem de çok büyük gaf yapıyorsunuz, çünkü önünüzdeki zorluklardan korkuyorsunuz, çünkü önünüze çıkan büyük problemlerden dehşete kapılıyorsunuz, Kavga başlamadan önce teslim oluyorsunuz, zaten yenilmişiz diyorsunuz. Yalan söylüyorsunuz! İşçi sınıfı parçalanmıştır, zayıflamıştır... ama yok edilmiş değildir. Gücünü henüz yitirmemiştir. Brüning geçici bir rejimdir. Geçicidir, ama nereye? Ya faşizmin zaferine ya da işçi sınıfının zaferine... iki kamp kesin savaşa hazırlanmaktadır yalnızca. Brüning'i Hitler ile bir tutmuş olursanız, savaştan önceki durum ile yenilgiden sonraki durumu bir tutmuş olursunuz; yenilgiyi peşin olarak kabul etmiş olursunuz; as-

lında savaş vermeden teslim olmak istiyorsunuz. İşçilerin büyük çoğunluğu, özellikle komünistler bunu istemiyor. Stalinci bürokrasiyi de istemiyor. Ama Hitler'in gitmekte olduğu felaket yolunda kimse onların iyi niyetlerini hesaba katmayacaktır... Stalin, Manuilsky, Thaelmann, ve Remmele politikasının pasif, korkak ve çekingen, yenilgici ve palavracı niteliğini sonuna kadar açıklamalıyız. Komünist partisinin kilit noktaları hâlâ tuttuğunu, ama Stalinci bürokrasinin bu kilitle devrimci eylemin kapılarını kapamaya çalıştığını devrimci işçilere göstermeliyiz.

Sosyal Demokrat liderleri Hitler iktidarı ele geçirmeye kalkışırsa ya da geçirirse, "büyük taarruza" geçeceklerini söylüyorlardı; bu arada işçilerden sakin ve temkinli olmalarını istiyorlardı. Stalinciler de Hitler'in iktidara geçmesi halinde işçilerin onu alaşağı edeceğini söyliyerek övünüyorlardı. Önemli bir komünist parlamenter olan Remmele bir gün Reichstag'da şunu söylemişti: "Bırakın Hitler iktidarı ele alsın. Göreceksiniz az sonra iflâs edecek ve o zaman sıra bize gelecek." Troçki bu söze şöyle cevap vermişti

Büyük taarruz, Brüning'in yerine Hitler geçmeden, işçi örgütleri ezilmeden başlamalıdır... Hitler'in iktidarı ele aldığı zaman işçilerin Hitler'i alaşağı edeceğini söylemek bir kepazeliktir. Böylece Hitler'in yolunu açmış oluyorsunuz... Alman işçi sınıfı... faşizmin iktidara gelmesine izin verirse, bu kadar korkunç bir körlük ve pasiflik içinde olursa, faşistlerin iktidarı ele almasından sonra aynı işçi sınıfının uyuşukluktan kurtulacağını ve pislikleri temizliyeceğini ummak için ortada herhangi bir neden yoktur. İtalya'da buna benzer bir şey olmamıştır (Mussolini'nin iktidara geçmesinden sonra). Louis Bonaparte Cumhuriyetin başına geçtiği takdirde Fransız halkının başkaldıracağını (1850–1'de) söyleyen Fransız küçük burjuva budalaları gibi davranıyor Remele... Bir serüvencinin iktidarı ele geçirmesine izin veren bir halkın o serüvenciyi sonradan yerinden atabildiği pek görülmüş değildir. (Nitekim Hitler'e karşı açılan "kavga" tastamam bu şekilde bitecekti, kaldı ki Mussolini ile III. Napolyon, Hitler'in yanında "küçük kasaba eczacıları kadar yumuşak, hemen hemen insancı" kalıyordu). Remele "Biz yarının galipleriyiz" diye övünüyor. "Hitler'in iktidara geçmesinden korkmuyoruz". Bu demektir ki zafer yarın Remmele'nin değil Hitler'in olacaktır. Ve siz de o zaman burnunuzun üstüne şunu yazdırırsınız: komünistlerin zaferi çok yakın değildir. Hitlerin iktidarı ele almasından "korkmuyoruz" sözü korkaklık formülünün altüst edilmiş biçimi değil de nedir? Yâni "Biz" Hitler'in iktidarı ele almasını önliyecek durumda değiliz; daha da

kötüsü, Biz bürokratlar o kadar dejenere olduk ki Hitler'e karşı dövüşmeyi ciddi olarak düşünemiyoruz. Onun için "korkmuyoruz." Korkmadığınız şey nedir: Hitler'e karşı dövüşmek mi? Yo, yo... Hitler'in zaferinden korkmuyorlar. Dövüşmeyi reddetmekten korkmuyorlar. Kendi korkaklıklarını itiraf etmekten korkmuyorlar. Ayıp!

Henüz daha zaman varken uyarmalarını yapan Troçki sosyalistlerle komünistlerin bir araya geleceklerini umuyordu. Durumları umutsuz değildi; ama gittikçe bozuluyordu. Troçki'nin bu sırada iç savaşa hazır olmaktan ve hazırlanmaktan başka bir şey söylediği yoktu. Troçki'nin çağrıları, ılımlığı savunan Sosyal Demokratlarla Hitler'e meydan okuyan Stalincilere sorumsuz bir adamın zararlı kışkırtmaları, ya da en azından, Don Kişotça birtakım hayaller gibi geliyordu. Hangi tarafın sorumsuz, zararlı ve Donkişot olduğunu ne yazık ki zaman gösterecekti. Bu sırada Alman solunun önüne çıkan bir sürü yollardan, yalnız iç savaşın Hitler'in iktidarı ele almasını önliyecek, en az rizikolu tek yol olduğu, ve böylece Almanya'nın da bütün dünyanın da Nazi zulmünden ve bir dünya savaşı felâketinden kurtulmuş olacağı ileride anlaşılacaktı. Troçki, açtığı kampanyanın ilk zamanlarında, birleşik bir solun Nazileri hâlâ kavgasızca ortadan sileceğine inanıyordu; nitekim Bolşeviklerle Menşevikler de 1917 Ağustosunda birleşerek Kornilov'u durdurmuşlardı. Troçki sık sık bu olayı örnek olarak göstermekteydi. Bir komünist - sosyalist kuvvet gösterisinin Hitler'in arkasından gidenleri hâlâ dağıtabileceğini, "insan süprüntüsü" nün siyasî bir boşluktan yararlandığı ve hiçbir direnmeyle karşılaşmadığı için bir sel halini aldığını iddia ediyordu. Alman sanayi ve banka kırallarından bir kısmının Hitler'i desteklemesine rağmen, geleneksel sağın kendi davasını henüz Hitler'inki ile birleştirmemiş olması bir dereceye kadar solun yararınaydı. Bütün stratejik ve taktik durumları dikkatle inceleyen Troçki, Nazizmi kullanmak isteyen, ama ondan çekinen, işçileri Hitler'in eliyle ezmek umudu ile Hitler'in Almanya'yı sonucu belli olmayan

kanlı bir iç savaşa sürükleyebileceği korkusu arasında bocalayan kapitalist çevrelerin, Junker'lerin, ordunun, Stahlhelm'-in ve polisin kararsız durumu üzerinde duruyordu. Hindenburg, ile sanayi kıralları ve subay çevreleri hâlâ kararsızlık içindeydiler, demek ki Nazilerle aralarında birtakım kavgalar ve ayrılıklar vardı. Bu kararsız durumu daha zor hale getirmek, Hitler'i desteklemenin tehlikesini bütün tutucu liderlerin gözünde daha büyültmek, ayırımları ve kararsızlıkları daha derinleştirmek ve hiç olmazsa içlerinden bir kısmını tarafsızlaştırmak sağlam bir Sosyalist Komünist eylemle mümkündü. Solun, rizikoları azaltarak ayrı ayrı yönlere bölünmesi ve harekete geçmemesi büyük burjuvaziyi, orduyu ve Hindenburg'u Nazilerin kollarına atacaktı yalnızca.

Bundan ötürü sosyalistlerle komünistler arasında "birleşik cephe" kurulması hâlâ bütün politika sahnesini kökünden değiştirebilirdi; aynı korkunç tehlike, farkında olmasalar bile, her iki parti için de vardı. Yalnız bu durum bile her iki partinin güçlerini birleştirmeleri için yeterdi. Ama Sosyal Demokratlar elbette buna hiç yanaşmıyorlardı. 1918'denberi politikalarının temeli anti - komünizmdi; bu yüzden Hitler'e karşı komünizmle birleşecekleri yerde "ehven şer" diye Hindenburg Brüning kliğine yanaşmışlardı. "Ehven şer"e yapışmakla, Nazizm denen daha büyük "şer"e kapıları açmaktan başka bir şey yapmadıklarını Troçki onlara durmadan göstermeye çalışıyordu. Ama Troçki'ye göre, komünistler bundan ötürü birleşik cepheyi bütün işçi politikalarının ana sorunu haline getirmeye mecburdular. Ancak komünistler Komintern'in "Üçüncü Dönem" politikasına bağlandıklarından bunu başaramıyorlardı. Liderleri tehlikenin büyüklüğünü anlamazsa komünistler milyonlarca Sosyal Demokrat işçinin gözünü nasıl açabilirdi. Moskova'nın Sosyal Demokratlarla herhangi bir anlaşmaya varmayı yasaklamış olması komünistlerin bu partiye etkili bir şekilde yakınlaşmasına imkân vermiyordu. Stalincilerin "sosyal faşistlere" hergün durma-

dan sövüp sayması işçi sınıfı içindeki bölünmeyi derinleştiriyor, Sosyal Demokrat şeflere komünizm düşmanlığı için elle tutulur malzeme sağlıyor, tehlikeli politikalarını daha da kolaylaştırıyordu. Oysa Sosyal Demokratların vicdanlarına ve çıkarlarına yapılacak, gerçek, içten ve inandırıcı, aynı zamanda, bütün işçi sınıfının işitebileceği, devamlı bir çağrı iki parti arasındaki engelleri yıkabilirdi.

Birleşik cephe, 1924-6 yıllarındaki Anglo - Sovyet Komitesi gibi (ya da, 1936-8 yıllarının Halk Cephelerinde olacağı gibi) diplomasi ya da parlamento oyunlarının dışına çıkmayan, boş ve zoraki kombinezonlar olmamalı, ortak kavga için girişilecek birleşik bir hazırlık ve örgütlemeyi gerektirmeliydi. İki parti ile bunlara bağlı sendikalar "ayrı ayrı yürüyecekler. ama birlikte vuracaklar; nasıl vurulacağı, kime vurulacağı, ne zaman vurulacağı" konusunda aralarında anlaşacaklardı. Bunun gerçekleşmesi için partilerin ilkelerinden fedâkârlık etmemeleri ya da buna herhangi bir ideolojik temel aramaları gerekmezdi. Komünistler, Sosyal Demokratların ancak "geçici ve kaypak bir müttefik" olabileceklerini, parlamento dışı eylemden her zaman korkacaklarını, ve en kritik zamanda kavgadan kaçabileceklerini hiçbir zaman unutmamalıydılar. Ama onları harekete getirmek için çok güçlü bir baskı yapmak komünistlerin göreviydi. Bu baskıya boyun eğecek olurlarsa her şey düzelecekti; eğmezlerse, onların arkasından giden milyonlarca işçi de hiç olmazsa hangi partinin nerede olduğunu görecek, komünistçe eylem çağrısına cevap vermek isteyecekti. O sırada, yâni 1930-1 yıllarında, işçilerle Hücum Taburları arasında dağınık, ama kanlı çarpışmaların olmadığı bir gün hemen hemen yok gibiydi, ama bu kavgalarda işçilerin militanlıkları boşu boşuna harcanıyordu. Sosyalistlerle komünistler, arada sırada kendiliklerinden, Nazi hücumlarını ortaklaşa püskürtüyorlardı. Troçki bu olaylardan birini yorumlarken şöyle diyordu: "Ey Büyük Liderler! Ey, strateji dehaları! İşçilerden öğreniniz... yaptıklarını yapınız! Aynı şeyi da-

ha geniş çapta, ulus çapında yapınız!" 1931 yılında Hitler'in Hücum Taburlarında bulunanların sayısı 100,000 den 400,000 e çıkmıştı. Troçki de Alman solcularına, kendi anti - Nazi militanlarını yetiştirmelerini, parti bürolarını, fabrika kurullarını, sendikaları vb. yi korumak için ortaklaşa örgütlenmelerini salık veriyordu. Rusya'daki Kızıl Muhafızları düşünerek şöyle yazıyordu: "Her fabrika faşizm düşmanlığının bir kalesi olmalı, hepsinin kendi komutanları ve taburları bulunmalı. Her kentteki, her bölgedeki faşist kışlalarını ve dayanak noktalarını gösteren bir harita ile çalışmalı. Faşistler proleter dayanaklarını kuşatmaya çalışıyorlar. Oysa kuşatıcıları kuşatmalıdır".

Alman işçi hareketinin liderleri bu iç savaş durumuna göre düşünemiyorlar ve eyleme geçemiyorlardı. Bunun nedeni, kısmen, Hitler'in iktidara yaklaştıkça, zaman zaman hükümet darbesi fikrini reddetmesi ve şiddet kullanmak istemediğini sık sık söylemesiydi. İktidara anayasa yoluyla geleceğini ve anayasaya göre hareket edeceğini söylüyordu, Hitler'in verdiği bu teminat etkisini göstermişti. Troçki uyarıyordu; "Hitler, düşmanlarını uyurken yakalamak ve düşmanlarına öldürücü darbeyi tam zamanında indirmek için onları avutuyor. Parla menter demokrasiye kur yapması, yakın bir gelecekte bir koalisyona katılmak olanağını ona sağlayacak, partisi en önemli mevkileri işgal ettikten sonra bu mevkileri ileride bir darbe yapmak üzere kullanacaktır". "Ne kadar rahat ve basit olursa olsun, bu askeri kurnazlığın muazzam bir gücü var, çünkü her şeyi barış ve kanun yoluyla çözmek isteyen ortadaki partilerin psikolojik ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde ayarlanmıştır; ve — daha tehlikelisi — halk yığınlarının budala yanlarını doyuruyor".

Bu sırada *Pravda* ile *Rote Fahne*, Troçki'yi, komünistlerin proleter devriminden vazgeçmelerini isteyen, burjuva demokrasisini savunan, "sosyal faşizme karşı zafer kazanma-

dan faşizmi yenemiyeceğimizi" unutan bir "panik yaratıcı", bir "seriivenci" ve bir "Brüning uşağı" olarak gösteriyorlardı (*). Polemik oyunlarının karşısında şaşkına dönenlere Troçki görüşlerini açıklayabilmek için en budalaca iddialara, sukûnetle olmasa bile, sonsuz bir sabırla cevap veriyordu. "Sosyal faşizme karşı zafer kazanmadıkça faşizme karşı zafer kazanılamayacağı" görüşünün saçmalığını durmadan ve yorulmadan anlatmaya çalışıyordu; tersine, komünistler, ancak faşizmi yendikten sonra sosyal demokratların karşısında etken olabilecekler ve Almanya'daki proleter ihtilâli de ancak Nazizme karşı başarılı bir direnmeyle gelişebilecekti.

Hepsi boşunaydı. 1932 Eylülünde bile, yâni Hitler'in Başbakan olmasından birkaç ay önce, Komintern Yürütme Kurulunun bir birleşiminde Thaelmann hâlâ Münzenberg'in söylediklerini tekrar ediyordu: "Troçki Nasyonal Sosyalizmin nasıl yenilebileceği konusunda yazdığı broşürde bu soruna yalnızca bir tek cevap veriyor, o da şu: Alman Komünist Partisi Sosyal Demokrat Parti ile uzlaşmalı... Troçki'ye göre, Alman işçi sınıfını faşizmden kurtaracak tek yol budur. Ona göre, ya Komünist Partisi davasını Sosyal Demokratların davasıyla birleştirecek, ya da Alman işçi sınıfı on ya da yirmi yıl için kaybedilmiş olacak. Tamamiyle iflas etmiş faşist ve karşı - devrimci bir teori bu. Troçki'nin son yıllardaki karşı devrimci propagandalarından en tehlikeli, en kötü

(*) Almanların Stalin açısından Troçki'yi eleştiren yazarlarını okumak, sıkıcı da olsa, öğretici olur. W. Münzenberg gibi bir adam bile şunları yazıyordu: "Troçki... Komünistlerle Sosyal Demokratlar arasında bir blok kurulmasını öneriyor. Alman işçi sınıfı ve komünizmi için bundan daha zararlı bir şev olmaz ve hiç bir şey olmaz ve hiç bir şey bu canice öneriden çok faşizmi güçlendiremez... Böyle bir bloku öneren... yalnızca sosyal faşist liderlere yardım etmiş olur. Troçki gerçekten... faşist bir rol oynuyor." (Rote Aufbau, 15 Şubat.) Münzenberg bu polemik kampanyasına sürgünde kendisini öldürmekle son verdi.

ve canice olanı bu teoridir" (*).

Troçki cevap veriyordu: "Tarihin en kritik zamanlarından biri yaklaşmaktadır... o zaman Komintern, devrimci bir etken olarak, bütün bir tarih dönemi boyunca siyasi haritadan silinebilir. Körler ve korkaklar bunu görmemezlikten geledursunlar. İftiracılar ve satılmış yazıcılar bizi karşı - devrimcilerle bir olmakla suçlayadursunlar. Komünist bürokratların midesine oturan... her şey karşı - devrim... hiç bir şey gizlenmemeli, hiçbir şey küçültülmemeli. Uyanık işçilere gücümüzün yettiğince bağırarak anlatmalıyız: üçüncü dönem umursamazlığının ve övünmesinin arkasından dördüncü dönemin panik ve teslim havası gelecektir" Troçki komünistleri harekete geçirmek için hemen hemen umutsuz bir çabayla, bütün inandırma gücünü kullanarak, son bir alarm daha veriyordu: "İşçiler komünistler! Yüzbinlercesiniz, milyonlarcasınız... Faşizm gelecek olursa kafataslarınızın ve belkemiklerinizin üzerinden korkunç bir tank gibi geçecektir. Kurtuluşunuzun yolu amansız bir kavgadır. Sosyal demokratlarla kurulacak bir savaş birliği zaferi kazanabilir ancak. Acele ediniz, komünist işçiler, kaybedecek pek az zamanımız kaldı".

Böyle bir zamanda Büyükada'da oturmak Troçki için çok acıydı. Avrupa'dan gönderilen mektuplar ve gazeteler çok gecikiyor, bazan on beş günlük bir gecikmeyle eline varıyor, broşürleri ve bildirileri de Almanya'ya daha geç gidiyordu. 1923'de Almanya ihtilâlin eşiğinde bulunurken Troçki, Alman partisinin isteğine uyarak, bütün resmî görevlerinden affedilmesini ve Almanya'ya giderek orada devrimci harekâtı yönetmesine izin verilmesini Politbüro'dan istemişti. Komünizmin geleceği bahiskonusu olduğu ve ilerideki yıl-

(*) Thaelmann rahat rahat şunu söyliyebiliyordu: "Almanya elbetteki faşist olmayacaktır, seçim zaferlerimiz bunun garantisidir... komünizmin karşı durdurulmaz ilerleyişi bunun garantisidir."

lar boyunca dünyanın alınyazısı çizildiği bir zamanda eylem alanına yakın olmayı şimdi eskisinden daha çok istiyordu. 1931'de Almanya'da kısa bir konferans gezisi yapacağından söz ediliyordu, ama, bundan hiçbir şey çıkmadı elbette. Türkiye'den çıkmasına ihtimal yoktu. Daha kötüsü, Almanya'daki taraftarları da herhangi bir şekilde kendilerini göstermiş değillerdi. *Permanente Revolution* adında ufak bir dergi yayımlıyorlardı. On beş günde bir çıkan ve Troçki'nin yazılarıyla dolu olan bu derginin hemen hemen hiçbir etkisi yoktu (ancak Troçki'nin yayımladığı broşürler geniş çapta okunuyor ve tartışılıyordu). Troçki Berlin'de bir Enternasyonal Sekreterlik kurmayı düşündü. Sobolevicius kardeşler Berlin'de zaten çalışıyor, ve *Bulletin Oppozitsii*'yi ordan Paris'e gönderiyorlardı. Troçki Sekreterlikle ilişkisini geliştirmek amacıyla Lyova'yı Berlin'e göndermeye karar verdi. Lyova orada babasını, temsil edecek, ya da, örgütün göstereceği ihtiyaca göre, "Sol Muhalefet Rus Gurubu temsilcisi" olacaktı.

Lyova, önce de gördüğümüz gibi, anababasının sürgündeki bütün yaşamını paylaşmış, Troçki'nin sağ eli olmuştu. Bununla birlikte baba ile oğlun arasındaki ilişkiler pek o kadar düzgün değildi. Siyasi görüş bakımından aralarında hiçbir ayrılık yoktu; Lyova'nın babasına karşı hayranlığı kendisini onunla bir tutmaya kadar varmıştı. Aralarındaki gerginliğin nedeni de onun bu yanılgısıydı. Troçki kendi kişiliğinin ve ilgilerinin Lyova'yı ezdiğini, onu büyük adamın bir oyuncağı haline getirdiğini düşünerek üzülüyordu. Bununla birlikte Lyova'dan bir evlât bağlılığı da istemekteydi. Yalnız kaldıkça oğluna daha fazla dayanmaya başlamıştı. Fikirlerini ve plânlarını rahatça konuşabildiği, en gizli düşüncelerini açabildiği tek insan, en güvendiği eleştirmen, ve genç Rus devrimci kuşağı ile kendisi arasındaki "halka" yı (Troçki bu deyimi kullanmaktan hoşlanırdı) oluşturan Lyova idi. Ama Lyova'nın büyük bağlılığı Troçki'yi zaman zaman ra-

hatsız ediyordu, çocuğunun daha bağımsız olmasını, ve belki de biraz evlatça bir ayrılık göstermesini istiyordu. Ama böyle bir ayrılığın en ufak bir belirtisini görür görmez altüst oluyor, yalnız kalmaktan korkuyordu. Kapalı bir yaşam ve aralarındaki sürekli ilişki birbirlerine olan bağlılıklarını kuvvetlendirdiği gibi aralarındaki gerginliği de artırmıştı, bu gerginlik baba ile oğul arasında normal olmakla birlikte, onlarınki, daha çok, uzun bir süre aynı koğuşta birlikte yatan iki mahkûmun sinirliliğine benziyordu. Troçki yardımcılarına ve sekreterlerine karşı çok titiz davranırdı, ama onlara karşı hiçbir zaman kendisine ve oğluna davrandığı kadar sert davranmazdı. Yabancılar karşısında kendisine hakim olur ve kibar konuşurdu; ama en yakınıyla yalnız kaldığı zamanlar, büyük sinir gerginliğinin etkisiyle, kontrolünü kaybedebiliyordu. O zaman zavallı Lyova'ya yapmadığı hakareti bırakmıyor, sekreterlikteki "düzensizlik" ten onu sorumlu tutuyor, "tembel" liğinden, babasını "tek başına bıraktığından" söz ediyordu; bu davranışları babasına bağlı, çalışkan ve vicdanlı genci kırıyordu.

Bu bakımdan anababa ile oğul, Lyova'nın kendilerinden ayrılmasına karar verdikleri zaman üzüntü ile karışık bir ferahlık duydular. Bu kararın verilmesinde belki başka bir neden daha vardı: Raymond Molinier'in karısı Jeanne, kocasından ayrılmış, Lyova ile yaşamaya başlamıştı. Öteyandan, Molinier hâlâ sık sık Büyükada'ya geliyor, Troçki'ye yardım ediyordu, Lyova ile Jeanne'ın uzaklaşması tatsız birtakım karşılaşmaları önliyecekti. Lyova'nın Alman vizesi alması başlangıçta şüpheliydi. (Bir yıl önce Fransız vizesi almak için başvurmuş, Fransız polisi devrimci eylemini bildiği, Paris'te kendisini görmek istemediği cevabını vermişti). Ama Lyova Berlin'deki *Techinsche Hochshule*'ye öğrenci yazılınca 1931 Şubatında Alman vizesi aldı. Almanya'daki ikamet nedeni uydurma değildi, çünkü *Hochschule*'de gerçekten fizik

ve matematik kurlarına devam etti; ama başlıca işi, elbette-ki, yine politika olarak kaldı (*).

Lyova ayrılmadan birkaç hafta önce, yâni Ocak ayının ortasında, bütün ailenin hayatını etkileyen bir olay oldu: Zina ile beş yaşındaki oğlu Seva Moskova'dan geldiler. Zina aylardanberi Büyükada'da bekleniyordu; ama son zamanlarda artık gelmesinden umut kesilmişti, çünkü Sovyet hükümeti Zina'nın yolculuğa çıkmasını birkaç kere reddetmişti. Kocası Platon Volkov sürülmüştü; kendisi de Muhalefete karıştığı için iki kere gözaltına alınmıştı. Troçki'nin Avrupa'daki dostları Sovyet Elçilerine acındırma ile karışık birtakım başvurmalardan sonra—Zina sonuna kadar baktığı kızkardeşi Nina'nın ölümünden sonra hastalanmıştı—çıkış vizesi alabilmişti. Ama bu işde bir tuzak da vardı. Yanına çocuklarından birini almasına izin verilmiş, altı ya da yedi yaşındaki öteki küçük kızı Stalin'in konuğu olarak kalmıştı. Hem Nina'nın iki çocuğuna, hem de bu çocuğa bakan ve şüphelilerden olan Troçki'nin ilk karısı Alexandra Lyova, Zina'nın gitmesini, babasına katılmasını, dışarda sağlığını düzeltmesini istiyordu.

Zina Büyükada'ya geldiğinde bir külçeydi. Gerçi ilk karşılaşmanın sevinç havası içinde durumu pek belli olmadı. Babası kendisine elinden geldiğince yumuşak davranıyordu. Zina sonradan Leningrad'daki annesine yazdığı mektupta şöyle diyordu: "İlk günlerde bana karşı o kadar yumuşak ve o kadar özenliydi ki anlatamam. " Troçki'nin ilk çocuğu olan Zina, öteki çocukları arasında Troçki'ye en çok benzeyeniydi. Aynı keskin ve koyu çizgiler, aynı sert bakışlı göz-

(*) Lyova'nın çok temiz tutulmuş ve doldurulmuş olan matematik defterleri, hocalarının verdiği notlar ve yazdığı yazılarla birlikte, 1937 yılında Meksika'da açılan mukabil davada delil olarak kullanıldı. Defterler Arşiv'de muhafaza edilmektedir. Lyova, Dr. Sohlen'e (Well) yazdığı tarihsiz bir mektupta kendisini Berlin'e gitmeye zorlayan örgüt nedenlerini anlatıyor. (Alman vizesini alması yedi ya da sekiz ay sürmüştü.)

ler, aynı gülüş, aynı alaycılık, aynı coşkunluk onda da vardı. İnatçılığı ve konuşma yeteneği de Troçki'ninkine biraz benziyordu. Politika tutkularını, militanlığını, eylemciliğini sanki paylaşmıştı. Annesinin anlattığına göre, "aklı aile çevresinde değil, daha çok politikada" idi.

Troçki'nin ona karşı davranışında bir pişmanlık havası vardı. 1917 yılında Petrograd'daki *Cirque Moderne'*de, kalabalıkların karşısında konuşurken, dinleyiciler arasında kendisine gözlerini dikmiş, sevgi ile bakan iki küçük kızı unutmamıştı, Zina'nın kendisine karşı büyük bir sevgi beslediğini biliyordu. Ama Zina onun için hemen hemen bir yabancıydı. Doğu Sibirya'daki Verholenks kolonisinde (ilk sürgünü), ilk karısı ile iki çocuğunu, polisi aldatmak ve takibi geciktirmek için yatağında manken gibi bir şey bıraktığı günlerin üzerinden otuz yıl geçmişti (*). Yatağındaki o manken ilk evliliğinin çocuklarını da aldatmıştı sanki. 1917'ye kadar geçen on beş yıl içinde, kızlarını, o da şöylece, iki ya da üç kere görebilmişti; ihtilâl yıllarında, iç savaşta, ve iç savaşı izleyen acı kavgalarda onlara pek az bir zaman ayırmış, onlarla ilgilenmemişti. Troçki Alma Ata'ya sürüldüğü zaman onlarla ilgilenmek istedi, ama artık geç kalmıştı, Nina o sırada ölmüştü; Zina da Moskova'dan ayrılamıyacak kadar hastaydı; sonradan da Troçki Rusya'dan sürgün edilirken trene kadar gelip vedalaşamamıştı. Zina Büyükada'ya geldiğinde neşeliydi, sevimliydi, babasından ötürü övünüyordu; kendini, yalnız hasta ve acı çeken bir kız olarak değil, aynı zamanda, Troçki'ye bağlı bir politikacı olarak görüyor, babasının kendisinden yararlanmasını, ona iş vermesini istiyor, onun güvenini kazanarak gizliliğine girmek için can atıyordu. Baba kız Nina'nın ölümüne birlikte ağladılar; dostlardan, yoldaşlardan ve sürgüne gönderilen akrabalardan konuştular; politikayı tartıştılar. Zina babasının yazmakta olduğu *Rus Devrimi*

(*) **Troçki, Silahlı Sosyalist.**

Tarihi ile öteki yazılarının müsveddelerini büyük bir heyecan içinde, kendinden geçercesine okudu; babasının giriştiği kavgaları öğrendi, ailenin dramatik havasına girdi, ve Troçki'nin alaylarından ve esprilerinden hoşlandı. Churcill'in yazdığı "Avrupa Canavarı" başlıklı yazı konuşulurken kahkahalarla güldü; çünkü Zina da babasına "Canavar" demeyi seviyordu. (*).

Ailenin öteki üyeleri de ona sevgi gösteriyorlar, Zina'nın yabancılık duymaması için ellerinden geleni yapıyorlardı. Nataiya İvanovna'nın durumu elbetteki nazikti; ama Natalya, Troçki'nin ilk karısından olan çocuklarına Troçki'den daha yakınlık göstermiş, onlarla dostluk kurmuş, aradaki yabancılığı yalnız ortadan kaldırmaya çalışmakla kalmamış, aynı zamanda, onlara karşı ikinci bir anne gibi davranmıştı. Natalya, Zina'nın sağlam görünmesine aldanmadı, onu doktorlara götürdü ve sağlığıyla çok yakından ilgilendi. Gizli sinir gerginliklerini yaratan nedenlerin kolay kolay ortadan silinmiyeceğini bilen Natalya, baba ile kızın yalnız başlarına kalmalarını daha doğru bulduğu zamanlar hemen ortadan kayboluyordu. Gariptir ki Lyova'nın kızkardeşiyle arası daha açıktı. Karakterleri birbirlerine uymuyordu bir kere. Lyova temkinli, alçakgönüllü ve soğukkanlıydı; kızkardeşinin birdenbire büyük bir heyecanla işin içine karışmasından hoşlanmadığı gibi, Zina da, anlaşılan, Lyova'nın babasına yakınlığını kıskanıyordu. Lyova'nın Berlin'e gitmeye hazırlandığı bir sırada biraraya gelmenin sevinci bütün bu gerilimleri ikinci plâna atmıştı. Bütün aile Zina'nın çocuğuyla meşgul oluyor, çocuğun oyunları ve konuşmaları evin ağır ve hareketli yaşamına alışılmamış bir tad katıyordu. O sırada beş torun sahibi olan Troçki ilk kez büyükbabalık zevkini rahat rahat tatmaktaydı.

(*) Bu ayrıntılar Zina'nın mektuplarından alınmıştır. Arşiv Kapalı Bölüm. Arşiv'de babasına gönderdiği bir resmini de buldum. Üzerinde şu yazı var: "Canavar".

Zina'nın gelmesinden az sonra, bir gece yarısı evde büyük bir yangın çıktı, eşyanın ve kitaplığın büyük birkısmı yandı. Troçki kendi arşivini ve birinci cildini henüz tamamlamış olduğu *Rus Devrimi Tarihi* müsveddelerini alevlerin arasından güçlükle kurtardı. Herkes bunun bir kundakçılık eseri olduğunu düşündü: Arşivleri yok etmek için G.P.U. tarafından mı hazırlanmıştı acaba? Soruşturma açıldı; tanıklar dinlendi, ama hiçbir ipucu bulunamadı. Troçki'den başka, "Hepimiz üzgün ve çok tedirgindik..." diye yazıyor sekreterlerinden biri. Troçki ailesi yakındaki otellerden birine taşındı, "daha otele yerleşir yerleşmez hemen elyazılarını masanın üzerine yaydı, stenoyu çağırdı, bir gece önce sanki hiçbir şey olmamış gibi kitabın bir bölümünü dikte etmeye başladı". Birkaç gün sonra, İstanbul'un doğusunda İngilizlerle Amerikalıların oturduğu bir banliyö olan Kadıköy'de, yüksek dikenli tellerle çevrili ahşap bir eve taşındılar. Bütün aile, sekreterleriyle, polisleriyle ve balıkçısıyla birlikte, Büyükada'daki ev oturulacak bir duruma getirilinceye kadar, bu evde bir yıl oturdu.

Kadıköy'e taşınmalarından birkaç ay sonra yeniden bir yangın çıktı. Oturdukları evde Arşiv bir daha yangından kurtarıldı; aile yakınlardaki samanlıklarda ve kulübelerde konaklamak zorunda kaldı, ve yine herkesin aklına kundakçılık geldi. Ama yangının neden çıktığı sonradan öğrenildi: Zina'nın çocuğu tavanarasındaki tahtalar, talaşlar rasında kibritle oynarken talaşlar alev almıştı. Bunun üzerine herkes rahatladı: "küçük G.P.U. ajanı" na herkes güldü ve birbirleriyle alay etti.

Haftalar geçti ve Zina'nın hastalığı tekrarlamaya başladı. Ciğerlerinden rahatsızdı; birkaç ameliyat geçirmesi gerekiyordu; Doğu Akdeniz'in sıcak havasına dayanamıyordu; geride bıraktığı kocasıyla çocuğunu düşünmekteydi. Hastalık ve üzüntüler zaten sağlam olmayan sinir dengesini büsbütün bozmuştu. Kökleri belki de çocukluk zamanının acı gün-

lerinde bulunan ve sonraki yaşantılarla da gittikçe artan birtakım gizli gerilimler ve çatışmalar ortaya çıkıyordu. Sinirli ve tutarsız olmaya başlamıştı. O zamana kadar bilincinin gerisine itmiş olduğu birtakım anıları, özlemleri, sıkıntıları açığa vuruyordu: İstenmeyen bir kız çocuğu olduğu fikrine saplanmıştı kafası; ihtilâlin yaratıcı dehası olarak bütün tutkusuyla hayran olduğu babası onu istemiyordu. Kendi yazdığına göre, onu hayatta tutan ve ona kendi durumuyla savaşacak gücü veren şey babasına olan inancıydı, onsuz yaşamak boştu. Ama babasıyla kendisi arasında aşılmaz bir engel vardı. "Bliyorum, biliyorum" diyordu, "çocuklar istenmez, çünkü onlar işledikleri günahların cezalarıdır". Bu suçlaması çocuklukta geçirdiği bir şoktan geliyordu. Birgün babasının odasına girdiğinde yatağında onun yerine yapma bir adam bulmuştu.

Bu sinir buhranı arasında üvey annesine karşı beslediği kini göstermemeye çalışmaktaydı. Dış görünüşte Natalya İvanovna ile çok iyi geçiniyorlardı, ama bu iyilikte normal olmayan bir titizlik vardı. Üvey annesinin yanında ayak uçlarına basarak yürüyor, onu rahatsız edip etmediğini boyuna soruyor, ona bol bol iltifatlar savuruyor ve özürler diliyordu. Ama açığa vuramadığı öfke düzeye o kadar yakındı ki babası ve üveyannesi durumunu çok iyi anlıyorlardı; nitekim ikide birde bu öfkesi ortaya çıkıyor ve yüzlerine çarpıyordu. söylediği sözleri bir süre anlamamazlıktan geldiler ve onu yatıştırmaya çok çalıştılar, ama aralarındaki ilişki gittikçe gerginleşti. Troçki durumu daha fazla bozmamak için ortadan çekildi. Kendisini kızından ayırmak istedikçe kızı inadına ona yaklaşmak, onun yaşamına karışmak istiyordu. Hiç olmazsa yardımcılarından biri olarak çalışabileceğini umuyordu. Kızının sağlık durumundan korkan ve günün birinde belki de Rusya'ya yeniden dönebileceğini düşünen Troçki isteklerini yerine getirmek niyetinde değildi. Kızının, dışarda sağlığını düzeltmekle meşgul olmasını, ve sanki politika-

ya hiç karışmamış gibi davranmasını, bu arada politikadan uzak kalmasını istiyordu. Hastalığı ilerlediği için kızına karşı daha ihtiyatlı olmak gerektiğini, bu durumun ortak bir çalışmayı imkânsızlaştırdığını anlıyordu. Rusya'daki Muhalefet çalışmalarının gizli yanlarını ona anlatamazdı; oysa kızı özellikle işin bu yanı ile yakından ilgileniyordu. O sırada Rusya'daki taraftarlarıyla geniş çapta bir haberleşme halindeydi; bu haberleşmenin birkısmı açık olduğu gibi, birkısmı da gizli, şifreli yazılarla ve gizli adresler aracılığıyla yapılıyordu. Şifreler üzerinde dikkatli davranılması gerekti; Rusya'ya dönüşünde işkenceli bir soruşturmaya tabi tutulmak ihtimali olan hasta ve dengesi bozuk bir insan karşısında gizliliğe özellikle önem verilmeliydi. Bunlar yer altı çalışmasının basit kurallarıydı; ama zavallı genç kadın bunu kendisine yediremedi; bunu babasının kendisine karşı olan güvensizliğinin bir belirtisi saydı. "Babama kalırsa ben hiç bir işe yaramam," diyordu sık sık. Gittikçe artan üzüntüler, hakaretler, kendi kendini suçlamalar, kötümserlikler, ve ağırlaşan akıl dengesizlikleri her insanın durumunu daha kötüye götürebilirdi. Zina yazın evden ayrıldı, yakınlarda bulunan bir sanatoryumda ciğerlerinden ameliyat oldu. Sonra eve döndü; fizik durumu oldukça iyileşmişti, ama ruh hastalığı geçmemişti.

Kızının durumuna acıyan ve üzülen Troçki suçluluk ve çaresizlik içinde çırpınıyordu. Toplumun büyük hastalıklarıyla nasıl savaşılacağını bilmek, iyileşmeyen bir kızın dertlerine çare bulmaktan çok daha kolaydı. Zina'nın kişiliğindeki ızdıraplı boşluklara girmek, Alman küçük burjuvasının kafasındaki karmaşıklığa teşhis koymaktan daha zordu. Bir Marksist, sosyal psikolojiyi birey psikolojisinin dertlerinden daha iyi anlayabiliyordu. Zina'nın yüzünde ve gözlerinde bir delilik vardı: ama aslında bu yüz onun yüzü, gözler onun gözleriydi. Aydın açıkyürekliliğinin ve aydın disiplininin en yüksek örneği olan Troçki için kızını bu kadar tutarsız, bu ka-

dar çılgın görmek dayanılacak gibi değildi. Yumuşaklıkla sertlik, sevgi ile nefret, gurur ile alçakgönüllülük arasında bocalayıp duruyordu. Yüreğinden yaralanmıştı; yapacağı hiçbir şey yoktu; sinirleri gitikçe bozuluyordu. Arada sırada Zina'nın sesi Natalya İvanovna'yı incitecek kadar yükseldiği zaman, araya giriyor, kızını nezaketle çağırıyordu. Bir yıl sonra kızı bu sahnelerden birini hatırlarken babasına söyle yazacaktı: "Bana bağırma, baba, bağırma, senin bağırman dayanamadığım tek şeydir bu dünyada, bu konuda ben de annem gibiyim". Sonra da şu sözü ekliyecekti: "Natalya İvanovna'nın karşısında suçsuz olduğum halde suçlu duruma düşmekten kurtulmak için gereken gücü kendimde bulabilseydim başka hiç bir şey istemezdim."

Evde sinirler gittikçe gerilirken, Zina'nın hastalığı da gittikçe ilerlerken—sayıklamalar başlamıştı —Zina'nın artık evde kalmasına imkân yoktu. Troçki bir ara kızına psikanaliz yaptırmayı düşündü; Berlin'deki dostları Pfemfert'lere yazdı. Zina buna karşı koydu. Bilinçaltının "pislilkerine" yuvarlanmak istemediğini söyledi; ayrıca, babasına kavuşmak için bu kadar engelleri aştıktan, bu kadar eziyetlere katlandıktan sonra artık bir daha ondan ayrılmak istemiyordu. Sonra oğlundan ayrılmış olacaktı, çünkü çocuğuna bakması çok zorlaşmıştı. Ama Zina sonunda boyun eğdi, 1931 yazında Seva'yı bırakarak Berlin'e gitti. Ayrılış hem baba, hem de kız için çok acıklı oldu. Zina, Lyova'ya babasından ayrılışını anlatırken onun şu sözü söylediğini açıklamıştı: "Senin şaşılacak bir kişiliğin var; senin gibisine hiç rastlamadım şimdiye kadar." "Bu sözleri ifadeli ve ciddi bir hava içinde söyledi."

Saçmalıkların bozduğu ve boğduğu bir aklın sesiydi bu.

Zina Alman başkentine geldiği sırada kentin hayatı tam bir anarşi ve kargaşalık içindeydi. Hitler ile Goebbels'in teşebbüsüyle düzenlenen ve Sosyal Demokratların Prusya'daki *Landesregierung*'unu kaldırmayı amaçlayan plebisitin üzerinden henüz bir iki hafta geçmişti. Naziler, plebisitten önce,

"Versailleş Barışının esirliğini ve utancını kabul eden" partiye karşı "Halk İhtilâli" adı altında yaban ve şoven bir kampanya açmışlardı. Komünist Partisi, bu sırada Prusya'nın Sosyal Demokrat Bakanlarından Braun ve Severing'e bir ültimatom vererek bu kampanyaya tepki göstermiş, ültimatomda birkısım istekler kabul edildiği takdirde hükümeti destekliyeceğini, istekler reddedildiği takdirde aleyhte oy vereceğini bildirmişti. Bu davranış, komünistlerin Sosyal Demokratlara doğrudan doğruya bir yakınlaşması olduğu için "üçüncü dönem taktiklerinden" ufak bir ayrılmanın da ifadesi olmuştu. Ama eylemde yine "ateşlerini sosyal faşistler üzerinde toplamış" bulunuyorlardı; Prusya hükümeti komünistlerin isteklerini kabul etmeyince komünistlerde, kendilerine bağlı işçilerden aleyhte oy vermelerini istediler. Böylece komünistler Sosyal Demokratlarla, şarta bağlı ya da bağlı olmayan, birleşik bir cephe kuracakları yerde, Nazilerle, açıkca ilân edilmeyen, ama gerçeklikte kayıtsız şartsız, birleşik bir cephe kurmuş oldular; durumu kurtarmak için plebisite *der Rote Volksentscheid,* Kızıl Plebisit adını verdiler.

Bunun üzerine komünist politikasında, Hitler'in iktidara geçmesine kadar ve ondan sonra da devam edecek çok derin ve moral bozucu karışık bir durum ortaya çıktı. Komünist ve Nazi pankartlarında sık sık aynı sloganlar görülmeye başlandı. Toplumun memnun olmayan muhalif elemanlarını kazanmaya çalışan Naziler yapacakları "Halk İhtilâli" nde finans kapital ile hesaplaşacaklarını söylüyorlardı. Sosyalist proleter bir ihtilâl çağırısında bulunmaktan çekinen Komünist Partisi de "Halk İhtilâli" nin Almanya'ya "sosyal ve millî bağımsızlık" sağlıyacağını ve Versailles zincirlerini kıracağını söylüyordu. Almanya'da gittikçe artan ırk ve milliyet yobazlığını bir an önce önlemek gerekirken komünistlerin propagandalarında milliyetçilik daha fazla yer almaya başladı. Plebisitin sonucu Sosyal Demokratların aleyhine so-

nuçlandığı halde, işçi sınıfı içindeki bölünmeler daha da arttı ve herkesin aklı büsbütün karıştı.

Troçki, Thaelmann'a ve Komintern'in "millî komünizm" ine olanca şiddetiyle saldırıyor, "Kızıl Plebist" in saçmalıklarını anlatıyordu. Bütün bu girişim iğrenç, diyordu Troçki, çünkü komünistlerle Naziler birbirinin ebedî düşmanıdırlar ve öyle kalacaklardır. Stalinciler kendi tutumlarını haklı göstermek için Sosyal Demokratların Nazizme yol açtıklarını söylüyorlardı. Bunun doğru olduğunu Troçki de kabul ediyordu; ama, Sosyal Demokratlar bir Nazi zaferini hazırlasalar bile, komünistler bu zaferi yakınlaştırmalı mıydılar? "Ilımlı" bir düşmana karşı devrim ve karşı - devrim partilerinin zıt kutuplardan saldırıya geçtikleri zaman zaman görülmüştü. Ama bir Marksist parti bunu ancak, Almanya'da o gün olduğu gibi, durumun karşı devrimden yana geliştiği zaman değil, kendinden yana geliştiği zaman yapabilirdi. "Bütün bu güç dengesi Brüning ve Braun hükümetinin yerine yalnızca Hitler ve Hugenberg'in geçebileceğini gösterdiği bir sırada, 'Kahrolsun Brüning ile Braun' sloganlarıyla sokağa çıkmak sorumsuz bir serüvene atılmaktır. Aynı slogan işçi sınıfının doğrudan doğruya iktidara geçmesi ihtimali olduğu sırada daha başka bir anlam kazanır" O sırada bile Troçki Komünist partisinin iyi niyetinden şüphelenmemektedir, ama "ne yazık ki Stalinci bürokrasi... faşizmin silâhlarıyla faşizme karşı savaşmaya çalışmaktadır. Kullandığı renkleri Nazizmin paletinden almakta ve Nazizmi bir millîyetçilik müzayedesinde yenmeye çalışmaktadır. Bunlar prensip sahibi bir sınıf mücadelesinin metodları değildir, bunlar küçük piyasa rekabetinin hiyleleridir.. Marksizme karşı yapılan bir hiyanettir... yoğun bürokrat bir budalalığın belirtisidir." "Halk İhtilâli"nden, Almanya'yı Versailles zincirlerinden kurtarmaktan söz edenler Karl Liebknecht'in şu parolasını unutuyorlar: işçi sınıfının "en büyük düşmanı kendi ülkesindedir." Milliyetçilik, Komünist düşüncesine, Stalin'-

in "tek ülkede sosyalizm" fikriyle sızmaya başlamış, şimdi de Thaelmann'ın "milliyetçi komünizmi"ni yaratmıştı. "Fikirlerin yalnız kendi mantık gücü değil aynı zamanda bomba gücü de vardır", Komintern'in, Hitler'i miliyetçi bir demagojiyle hiç utanmadan ve çekinmeden yenmeye çalışması "Stalinizciliğin fikir alanında ne kadar boş" olduğunu göstermekteydi.

Troçki'ye göre, tehlikede olan yalnız işçi sınıfı hareketinin güçlükle elde ettiği kazançlar değil, aynı zamanda bütün bir uygarlıktı: Nazilikle birlikte Avrupa'ya karanlık çağların gölgesi düşmeye başlıyordu. Hitler, zaferi kazanırsa, yalnız kapitalizmi muhafaza etmekle kalmayacak, kapitalizmi barbarlığa da dönüştürecekti. Küçük burjuvazi "yalnız Marksizme karşı değil" di, "Darwinism'e de karşı" idi; "on sekizinci, on dokuzuncu ve yirminci yüzyılların rasyonalizmi ile materyalizminin yerine on ya da on ikinci yüzyılların efsanelerini, ırk ve kan mistiğini" koyuyordu. "Irk üstünlüğü dedikleri şeyin amacı Alman aşağı orta sınıflarının gururunu okşamak, onları yaşamlarının sefaletinden alıp hayalî bir dünyaya götürmek" ti. Nasyonal Sosyalizm Marksizme kudurmuşcasına saldırmakla ve "tarihin ekonomik görüşü"nü inkâr etmekle, "daha da aşağılara düşmekte, ekonomik materyalizmden hayvansal materyalizme inmektedir." Nazizm "yeni Alman Dininin fikir hazinelerini... uluslararası politika düşüncesinin süprüntülerinden" toplamıştır. "Uygar" sınıf toplumunun zayıf düzeyi altında gizli gizli yatan barbarlık güçlerinin tümünü harekete geçirmiş ve biraraya getirmiştir. Sonu gelmeyen bir karanlık, cahillik ve yabanlık dökmüştür ortaya. Nazi İmparatorluğunun ileride gaz odaları kuracağını sanki sezmiş gibi Nazilik konusunda şu unutulmaz sözü söylüyordu Troçki: "Toplumun normal gelişmesi (sosyalizme doğru) sırasında elde edeceği her şey inkâr olunacak... bunlar gırtlaktan gelen bir kültür fışkısı olacak, kapitalist uygarlık hazmetmediği barbarlığı kusacaktır... işte Nasyonal Sosyalizmin fizyolojisi."

Bin dokuzyüz otuzların başında komünist (aynı zamanda komünist olmayan) kamuoyunun, Naziliğin bu felsefesi ve tarih görüşü karşısında gösterdiği umursamazlık belki bir tarihçiyi hayrete düşürmeyebilir. Onun asıl anlayamadığı şey, Naziliğin Sovyetler Birliği için en büyük tehlike olduğunu Troçki'nin söylediği bir sırada bu sözlerine Sovyetler Birliği liderleriyle bütün dünyadaki geniş komünist kitlelerinin kulaklarını nasıl tıkadıklarıdır. Troçki 1931'de, yâni Moskova savaşmasından on yıl önce şöyle yazıyordu: "Almanya'da faşizmin zaferi S.S.C.B.ye karşı bir savaşı zorunlu kılacaktır." O sırada Sovyetler Birliği Fransa'yı Batı'daki düşmanlarının en büyüğü sayıyor, Mançurya'ya ayak basmış olan Japonya'nın yakında bir saldırıya geçmesinden korkuyordu. Hitler Bolşevizmi ortadan kaldıracağını, Doğu'yu ele geçireceğini bağıra bağıra ilân ederken Stalin ile danışmanları Nazizme pek az önem veriyorlardı, ya da hiç vermiyorlardı. Stalin'e göre bütün bu sözler "asi" Hitler'in saçma sapan lâflarıydı; ama Hitler Başbakan olunca Rapollo Andlaşmasının Rusya ile ilişkiler bakımından sağladığı yararları kolay kolay görmemezlikten gelemiyecekti. Stalin'e göre, Hitler'in Almanya'yı yeniden silâhlaması onu Fransa ile bir çatışmaya götürecek, Sovyetler Birliği ile düşmanlıktan vazgeçmeye zorlayacaktı. Komintern'in, Alman komünistlerine Hitler'in Versailles Andlaşmasına karşı açtığı kampanyayı aşağı yukarı desteklemelerini söylemesi boşuna değildi: Bu kampanya batılıların Bolşevizme karşı bir haçlılar seferi açma konusunda Hitler'in tutkusunu başka bir yere kanalize edebilirdi.

Troçki, Naziliğin uluslararası alandaki sonuçları karşısında gösterilen bu anlayışsızlığa karşı savaşıyordu. Dış müdahele yıllarında olduğu gibi, Rusya'nın hâlâ en büyük düşmanı Fransa olduğuna inanmıyordu. "Normal burjuva parlamenter hükümetlerinden hiçbiri S.S.C.B. ile savaşa girmek tehlikesini göze alamaz," diyordu. "Böyle bir girişimin hesap edilemiyecek kadar çok komplikasyonları vardır. Ama Hitler

bir kere iktidarı ele alırsa. Alman işçi sınıfını yıllar boyu tuzla buz edecek, moralini bozacak, Hitler'in iradesi S.S.C.B.'-ye karşı savaş açabilecek tek hükümet olacaktır." Japonlar'-ın Sovyetler'i ciddi bir şekilde tehdit ettiğine de inanmıyordu. Japonlar Mançurya'ya ayak basmakla Çin'e karşı uzun ve yorucu bir savaşa girmiş oluyorlardı; bu yüzden Japon kuvvetleri Sovyetler Birliği sınırlarından çekilmek zorunda kalacaklar, Çin devrimini çabuklaştıracaklardı. "Doğunun ana koşulları, yâni muazzam mesafeleri, geniş halk kitleleri, ekonomik geriliği, bütün bu gelişmenin (Japon istilâsının) yavaş yavaş, ağır ve masraflı olacağını göstermektedir. Ne olursa olsun, Uzak Doğu'da Sovyetler Birliği için acele ve önemli bir tehlike yoktur. Önümüzdeki dönemde önemli olaylar Avrupa'da, yâni Almanya'da, gelişecektir." "Almanya'da politik ve ekonomik çelişkiler şimdiye kadar görülmemiş bir kesinliğe erişmiştir ve sonuç çok yakındır." "Birçok yıllar için yalnız Almanya'nın değil... Avrupa'nın ve bütün dünyanın alınyazısı Almanya'da kararlaştırılmış olacaktır." "Sovyetler Birliği'ndeki kalkınma, İspanyol savaşı, İngiltere'de ihtilâlden önceki durumun gelişmesi, Fransız emperyalizminin geleceği, Çin'de ve Hindistan'da devrimci hareketlerin alınyazısı, hepsi... bir tek şu soruna bağlı olacaktır: önümüzdeki aylar içinde Almanya'da kim kazanacaktır? Komünizm mi faşizm mi?"

Troçki'ye göre, Hitler anti-Sovyet bir haçlılar seferi açmak bakımından dünya kapitalizminin desteğini sağlayabilir; bu da "Sovyetler Birliği'ni korkunç bir yalnızlığa, çok zor ve çok tehlikeli şartlar altında bir ölüm-kalım savaşına zorlayabilir". "Faşizmin Alman işçi sınıfını ezmesi demek en azından Sovyet Cumhuriyetlerinin yarısını ezmesi demektir." Ancak işçiler Hitler'e iktidar yolunu tıkayacak olurlarsa Almanya, S.S.C.B. ve bütün dünya bu felâketten kurtulabilirdi. Bu bakımdan Stalin'in Almanya'da izlediği politika Sovyetler Birliğinin olduğu kadar Alman komünizminin de hayatî çıkarlarına aykırıydı; Sovyetlerin güvenliğiyle uluslararası

proletaryanın çıkarları birbirine sımsıkı bağlıydı. Stalin ile Komintern anti-Sovyet bir haçlılar seferi tehlikesi olduğunu yıllardanberi haykırıp durmuşlardı; ama şimdi, tehlike gerçekleşince, ağızlarını açmaz olmuşlardı. Ama bu Nazi iktidarının arkasından "Kızıl Ordunun seferber edilmesi"ni "şimdiden bir ilke olarak kabul etmeli" idi. "İşçi devleti için böyle bir davranış kendisini devrimci olarak koruma sorunudur Almanya yalnızca Almanya değildir. Avrupa'nın kalbidir. Hitler yalnızca Hitler değildir. Üstün bir Wrangel rolü oynamaya adaydır. Ama Kızıl Ordu yalnız Kızıl Ordu değildir. Proleter dünya devriminin aracıdır."

Birkaç ay sonra, yâni 1932 yılı Nisanında, bu fikrini daha açıkça ortaya koydu. Günlük işleri yürütmeye alışkın olan politikacılarla diplomatlar, Birinci Dünya Savaşının arifesinde olduğu gibi, o gün de geleceği görmüyorlardı. "Moskova'nın bugünkü hükümeti ile olan ilişkim bana onun adına konuşmaya da onun niyetlerini açıklamaya izin vermiyor... Bütün açıkyürekliliğimle şunu söyliyebilirim ki, Sovyet hükümeti Almanya'da bir faşist ihtilâl halinde bence harekete geçmelidir. Ben onların yerinde olsam olayı bildiren telgrafı alır almaz çeşitli yaş guruplarını askere çağıran seferberlik emrini hemen imzalarım. Durumun mantığı savaşı kaçınılmaz hale getirdiği zaman, amansız bir düşmanın karşısında düşmana yerleşmek, mevzilerini pekiştirmek, ittifaklar yapabilmek... ve bir saldırı plânı hazırlamak için zaman kazandırmak, sorumsuz davranmak olur ve hiçbir suretle hoş görülemez." Sonra: "Hitlerci Almanya ile Sovyetler Birliği arasında savaş kaçınılmaz olacak ve kısa bir süre içinde gerçekleşecektir;" bu bakımdan kimin ilk saldırıya geçeceği ikinci derecede önemi olan bir sorundur. Alman emperyalizmini Doğuya çevirerek Batı'da statükoyu muhafaza edebileceklerini uman Fransa ile İngiltere konusunda ise Troçki şöyle diyordu: "Paris hangi hayallere kapılırsa kapılsın, Bolşevizm ile faşizm arasında çıkacak bir savaşın alevleri arasında ilk yanacak olan

Versailles sistemidir, bunu herhangi bir kimse bugünden rahatça kestirebilir."

Komintern Basını, bu sözler üzerine Troçki'yi Almanya ile Rusya'nın birbiriyle tutuşmasını isteyen bir "savaş kışkırtıcısı" olarak damgaladı; Komintern'in dışında kalan birçoklarına da Troçki'nin bu açık sözler fazla cüretli göründü. Ancak, bin dokuzyüz otuzlarda, yâni Almanya, İngiltere ve Birleşik Amerika Devletlerinin silâhsız olduğu yıllarda, Sovyetler Birliğinin en büyük askerî güç olduğu hatırlanacak olursa bu sözlerin pek cüretkâr görünmemesi gerekir. Kaldı ki Troçki, aslında, Sovyetler Birliğini, ne Almanya'ya, dahası, ne de Nazi Alman'yasına karşı savaşa sürüklemek istiyordu. 1933'de Hitler Başbakan olduktan sonra, Kızıl Ordunun o günkü koşullar altında seferber edilmesinin hiçbir işe yaramıyacağını söyliyecektir. Kendi açıkladığına göre, bu görüşü savunmasının nedeni, Hitler'in kansız bir şekilde iktidara gelemiyeceğine inanmasıydı; Troçki, Alman işçi sınıfı hareketinin Hitler'in bir silâh bile patlatmadan Almanya'da iktidarı ele almasına göz yumacağına hiçbir zaman inanmak istememişti. Bu bakımdan, Almanya'da bir iç savaş çıkacağını düşünüyor, Kızıl Ordu'nun bu durumda müdahale görevi üzerinde duruyordu. Böyle bir şey elbetteki tehlikeliydi; ama Hitler'in iktidara geçmesini ve Almanya'nın yeniden silâhlanmasını elini kolunu bağlayıp seyretmekten daha az tehlikeliydi. Troçki'nin bu konudaki tutumu, politik bakımdan devrimci olduğu gibi, askerî bakımdan da Winston Churchill'in dört yıl sonra Hitler'in Rhine'i işgali üzerine İngiltere ile Fransa'yı seferberlik tedbirleri almaya ve savaş hazırlığına çağırmasına benziyordu. Churchill'in bu tutumu İkinci Dünya Savaşı'nda ona İngiltere'nin rakipsiz lideri olmasını sağladı. Troçki'nin bu uyarmadaki bütün kazancı ise iftiralara uğramak oldu.

Bu arada Nazi seli büyüdükçe büyüdü 1932 yılında Almanya'da Cumhurbaşkanı seçimi yapılacaktı. Hitler adaylığını koydu. Sosyalistlerle Komünistlerin ortaklaşa gösterdikleri bir aday o günlerde Hitler'den ve herhangi başka bir aday-

dan daha fazla oy toplayabilirdi. O yıl tekrarlanan parlamento seçimlerinde Komünistlerle Sosyal Demokratlar 13 milyondan fazla oy almışlardı. Ama Sosyal Demokratlar Hindenburg'un adaylığını desteklemeye karar verdiler. Oysa Sosyal Demokratlar önceleri bu doksanlık ihtiyarı İmparatorluğun sembolü sayarak ona muhalefet etmişlerdi, şimdi ise onun bunak kişiliğinin arkasına sığınmaya çalışmaktaydılar. Komünist Partisi Thaelmann'ı aday göstermişti. Hindenburg yeniden cumhurbaşkanlığına seçildi; seçildikten hemen sonra parlamenter rejime ufak bir darbe indirdi, Sosyal-Demokratlara da vurdu. Hitler'in Hücum Taburlarını yasaklamak üzere son zamanlarda yarımyamalak bir teşebbüse girişen ve böylece Doğu Prusyalı Junker'lerin düşmanlığını üzerine çeken Brüning'i Başbakanlıktan attı. Hindenburg'un yeni Başbakanı von Papen, Hücum Taburları üzerine konulan yasağı kaldırdı; Nazilerin plebisitle düşürmeye çalıştıkları Prusya'daki Sosyal-Demokrat hükümeti 20 Temmuz 1932'de bir kararnameyle dağıttı. Olay büyük bir komedi-tragedi idi: bütün Prusya polisini resmen emrinde bulunduran Prusya Başbakanı ile İçişleri Bakanını, başında bir teğmen bulunan küçük bir askerî müzrefe bakanlıklardan atıvermişti. Komünistler, çok geç ve baştan savma olarak, Sosyal-Demokratları genel bir grev ilân etmeye çağırdılar ve grevi destekleyeceklerine söz verdiler. Sosyal-Demokratlar davalarını "solun düşmanlarıyla" birleştirmeyi bir kere daha reddettiler; von Papen ile Hindenburg çevresinin (General Schleicher bu çevrenin başıydı), Hitler'e karşı manevralar çevireceklerini ve Hitler'i yola getireceklerini umarak oyalandılar. Weimar Cumhuriyetinin son aylarında şöyle bir yaygın söylenti vardı: Sosyal Demokratların Prusya'daki "kalelerini" bu kadar kolaylıkla ele geçiren von Papen güçlü görünüyordu; Hitler'in ilerlemesini önlemiş gibiydi; Nazi hareketi geçici olarak hızını kaybediyordu (*).

(*) W.L.Shirer, **Nazi İmparatorluğu**, çeviren Rasih Güran, Ağaoğlu Yayınevi, 3 cilt.

Troçki'nin çözümlemelerindeki ve gelecek üzerine söylediği sözlerdeki kesinliğe insanın hayran kalmaması imkânsız. "İşçiler kavga etmeye ne kadar az hazırlıklı olurlarsa, Papen hükümetinin yaratacağı güçlülük izlenimi de o kadar büyük olur " Bununla birlikte henüz bir faşist ihtilâli değildi bu; arkadan geliyordu o. "Papen, Hitler'i atlatamıyacak ve Nazi diktatörlüğünü" önliyemiyecekti, çünkü Papen hükümetinde Brüning'in sınırlı gücü bile yoktu; Papen'i Prusya bürokrasisinin en köhne elemanları destekliyordu. Hitler'in arkasından giden milyonların öfkesini ve çılgınlığını önlemesi imkânsızdı; bunu ancak milyonlarca işçinin kararlılığı ve militanlılığı başarabilirdi. Prusya'daki Sosyalist hükümetin "ufacık bir fiske" ile devrildiğini, Almanya'nın zaten faşist bir yönetim altında bulunduğunu yıllardanberi söyledikten sonra, komünistlerin şimdi de Papen'in "faşist" hükümet darbesine karşı koymak ve Prusya'nın "sosyal faşist" hükümetini savunmak üzere genel bir grev çağırısında bulunduklarını gören işçiler nasıl kararlı olabilirlerdi. Bununla birlikte, işçiler ne kadar karışık durumda olurlarsa olsunlar hâlâ bir tek yol vardı: ya Naziler kazanacaktı ya da işçi sınıfı. Üçüncü bir yol yoktu. Troçki, Papen hükümetinin "yüz günü" bile yaşamıyacağını iddia ediyordu; onun arkasından başbakan olacak Schleiher'in de ömrü uzun olmayacaktı. O zaman Reichswehr ile Junker'ler Nazileri yola getirmek umuduyla onlarla işbirliğine gideceklerdi. Ama bütün bunlar boşunaydı: "Hitler ile yapılabilecek bütün (hükümet) kombinezonları bürokrasinin, mahkemelerin, polisin ve ordunun faşizme katılmasıyla sonuçlanacaktır." Ama o sırada bile işçilerin "birleşik bir cephe" kurmaları için henüz geç kalınmış değildi, ama "amaçsızcasına, anlamsızcasına ve utanmadan ne kadar boş zaman" geçirilmişti.

Bu sırada Troçki İspanya ihtilâli konusunda da Komintern ile çatışma halindeydi. Primo de Rivera'nın diktatörlüğü 1930 yılında sona ermiş, bunun arkasından 1931'de krallık

yıkılmıştı. Almanya burjuva demokrasisinden otoriter bir rejime geçerken, İspanya'da bunun tam tersi oluyordu. Ama Komintern her iki ülkede de Üçüncü Dönem politikasına yapışıp kalmıştı. Alman komünist partisi, faşizm ile burjuva demokrasisi arasında bir çelişkinin bahiskonusu olamıyacağını söylerken, İspanyol partisi krallık ile cumhuriyet arasında bir çatışma olduğunu ortaya koymuş bulunuyordu. 1930 yılının Şubatında Manuilsky, Moskova'da Komintern Yürütme kurulunda şunları söylemişti: "Bu çeşit hareketler tarih sahnesinde yalnızca birer olay olarak geçer, ve işçi sınıfının kafasında hiçbir iz bırakmaz... Bir tek grev... İspanya'daki gibi bir ihtilâlden daha önemli olabilir." (*) Dünyayı aşağı yukarı on yıl kadar meşgul edecek bir ihtilâlden ufak bir soru diye söz ediliyordu. Kral Alfonso tahttan indirilince parti birdenbire şaşırıvermişti. İspanya bundan sonra demokratik yollarla seçilmiş bir Cortes meclisi isterken, resmî komünistler de, Anarho Sendikalistler gibi, işçilerle köylülerin parlamentodan hiçbir şey kazanamıyacaklarını iddia ediyorlardı; bu bakımdan seçimlerin boykot edilmesinden yana olmuştular. Öte yandan Komintern, ülkenin geriliğini gözönünde tutarak, İspanyol devriminin "burjuva demokratik" sınırların dışına çıkmaması, "proleter devriminin günün konusu" olmadığını savunuyordu. Troçki'nin Sürekli Devrim kuramına antitez olarak geliştirilen ve 1925-7'de Çin'e uygulanan Stalinci kuralı burada da görüyoruz. Bu kural, İspanya'daki bütün aşamalarda uygulanan Stalinci politikanın temelini oluşturacaktı. Sonraki aşamada, yâni 1936-8'de, bu politika, komünistlerin Halk cephesinde burjuva cumhuriyetçi partilerle işbirilği yapmasını sağlamak, Komünist partisinin "ılımlı" politikasını ve P.O.U.M. ile Troçkistlere ve radikal Anarhosendikalistlere karşı baskı tedbirlerine başvurmasını haklı

(*) Ama sonradan Komintern Yürütme Kurulu organı Ispanyol komünistlerini olayların devrimci anlamını kavramamakla suçladı. Bak: **Kommunistischeskii International**, 1930, sayı 34—35.

göstermek için kullanılacaktı. Oysa, bin dokuzyüz otuzlarda, aynı kural, aşırı sol taktikleri savunuyor, Kurucu Meclisi demokratik hakları, yâni burjuva devriminin klâsik sloganlarını reddediyordu.

Troçki, İspanyol devriminin, yenilmiyecek olursa, burjuva aşamasından sosyalist aşamaya geçeceğini söylüyordu. Sosyal yapı ve politik güçlerin sıralanması bakımından Avrupa ülkeleri arasında 1917-öncesi Rusya'ya en çok benzeyen İspanya idi; İspanya'da, Rusya'da olduğu gibi, İşçi Kurulları ya da Junta'lar devrimin organları olacaklardı. Troçki bir yandan devrimin "sürekliliği" üzerinde direnirken, öte yandan komünistlerin daha gerçekci taktikler uygulamalarını, genel seçim hakkı, Kurucu Meclis, Catalan ve Basque'lara kendi kaderlerini tayin etme hakkı, istemelerini ya da bu dilekleri desteklemelerini, köylünün toprak kavgasını güçlendirmelerini istiyordu. Köylüler toprak sorunlarının çözülmesini elbetteki Cortes'den bekliyeceklerdi; komünistler de köylünün toprak sorununu, yalnızca köylünün parlamento-dışı eylemini teşvik etmek amacıyla, mecliste dile getirmek zorundaydılar. Ama komünistler "Üçüncü Dönem" politikasını izledikleri, daha çok parlamentoyu boykot etmek ve parlamentoyu hesaba katmamak eğiliminde olduklarından bunu yapamazlardı. "Parlamento budalalığı kolaylıkla teşhis edilebilen bir hastalıktır, ama parlamento-aleyhtarı budalalık da ondan daha iyi değildir." Bolşevikler 1917'de Kurucu Meclisin toplanmasından yana olmamışlar mıydı? İspanya'da parlamento politikası Rusya'dakinden daha önemli bir sorun olacaktı, çünkü devrimin hızı çok daha yavaştı; İspanyol komünistleri eylemleri sırasında "Rus denemesinden çok Fransız Devrimini gözönünde bulundurmalıdırlar. Jacobin diktatörlüğünden önce üç parlamento olmuştu," İspanya'da da buna benzer bir şey olabilirdi.

İspanyol partisi yalnız yönsüz, küçük ve güçsüz değildi,

aynı zamanda, Stalinci bağnazlıktan ayrılmayan bölünmeler ve parçalanmalar yüzünden de bozuk bir örgüte sahipti. Troçkist ve yarı-Troçkist guruplardan başka partinin kurucusu ve bir zamanlar da lideri olan Anders Nin partiden atılmıştı. Bu bölünmeler ilerdeki yıllarda cumhuriyetçi İspanya'da moral kırıklığının büyük bir nedeni olacak ve Nin'e karşı kurulan tuzaklar da kendisinin öldürülmesiyle bitecekti. Daha 1931 Nisanında, yâni kıraîlığın kaldırılmasından birkaç ay sonra, Troçki Moskova'daki Politbüro'ya gönderdiği gizli bir mesajda, İspanya'da açılan iftira kampanyasını protesto etmişti. Bolşeviklerin 1917'de Lenin'in liderliği altında, kendilerine yakın olan bütün guruplarla, geçmişteki ayrımlara bakmadan el sıkıştığını, kendisinin de bu sırada Bolşevik partisine girdiğini, guruplar arasındaki birliğin ve disiplinin iç tartışma serbestliğine dayanarak sağlandığını, bunun iktidar savaşlarını güçlendirdiğini hatırlatmıştı. "İspanya'daki proleter öncülüğünün fikirlerini geliştirmesi ve bu fikirlerin gerçek ve haklı olduğuna sarsılmaz şekilde inanması için, yâni halk yığınlarının eski düzene karşı son bir saldırıya geçmeleri için, başka bir yol ya da yöntem var mı?" İftira kampanyaları parti saflarındaki morali bozmuş ve faşizmin zaferini kolaylaştırmıştı. Bunun "Bütün Avrupa ve S.S.C.B. üzerinde çok ağır sonuçları olacak" tı. Troçki Politbüro'dan İspanyol komünistlerine bir birleşme kongresi toplamalarını salık vermesini—emretmesine değil salık vermesi—istemişti, Troçki de kendi taraftarlarının bu kongre ile işbirliği yapmalarını istiyordu. "İspanya'daki olayların gelişmesi komünist saflarında birliğin gerekliliğini her gün biraz daha fazla doğruluyor. Bölünmeleri kışkırtanların üzerine ağır tarihî bir sorumluluk yüklenmektedir." Troçki'nin bu mesajına Moskova cevap vermedi, ama İspanyol devriminin sekiz yıl sonraki yenilgisinin tohumları daha o günden atılmıştı.

Bu çatışmalar en yüksek noktasına vardığı sırada Stalin, Troçki'yi Sovyet yurttaşlığından attı ve Rusya'ya dönme-

sini yasakladı. 20 Şubat 1932'de *Pravda* bu konudaki kararnameyi yayımladı. Kararın gerekçesi olarak Troçki'nin "karşı devrimci" eylemi gösteriliyor, ama ne ile suçlandırıldığı somut olarak açıklanmıyordu. Şimdiye kadar örneğine rastlanmamış bir intikamdı bu. İkinci Enternasyonal'in önemli kuruluşlarında görev alan ve bu Enternasyonal'in maddi ve moral desteğinden yararlanan, Bolşeviklere karşı propaganda faaliyetinde bulunan Menşeviklerle Sosyal Devrimciler bile Sovyet yurttaşlığından atılmış değillerdi. Bu ihracı haklı göstermek ve gerçek amacı da biraz saklayabilmek için 20 Şubat kararnamesiyle yurttaşlıktan ihraç edilenlerin arasına Menşevik mülteciler de alınmıştı.

Bu "karma" listenin çok iyi hesaplanmış kötü bir niyeti de vardı. Menşeviklerin durumu Troçki'ninkine benzemiyordu; Menşevik liderleri sürülmüş değillerdi; 1921-2 yıllarında çoğuna, kovuşturmadan kurtulmak istedikleri takdirde, ülkeyi terkedebilecekleri "salık" verilmiş, onlar da ülkeden ayrılmışlardı. Onlara bu "salığı veren" Lenin'di; Troçki de o sırada elbetteki bu kararı onaylamıştı. Troçki'nin Menşeviklere karşı düşmanlığı sürgünde bulunduğu sırada da azalmamış, bu düşmanlık 20 Şubat kararından birkaç ay önce büyük bir yanlışlık yapmasına sebep olmuştu: 1931 yılında Menşeviklerin Moskova'da yargılanması sırasında savcının bütün suçlamalarını Troçki olduğu gibi kabul etmişti. Suhanov ve Groman ile öteki sanıklar ekonomik alanda sabotaj yapmakla ve yurt dışındaki arkadaşlarıyla birlikte bir komplo hazırlamakla suçlandırılmışlardı. Suçlama uydurma delillere ve "itiraflara" dayanıyordu (*). Devlet Plânlama Komisyonunda

(*) Savcı sanıkların Menşeviklerin dışardaki lideri R. Abramoviç'ten emir aldıklarını, Abromoviç'in yeraltı örgütünü teftiş etmek üzere gizlice Rusya'ya geldiğini iddia etti. Abromoviç bunun yanlış olduğunu isbat edecek durumdaydı: Savcının Rusya'da bulunduğunu iddia ettiği sırada Brüksel'de toplanan İkinci Enternasyonal Yürütme Kurulundaydı; Leon Blum, Varderwelde ve daha birçok Sosyal Demokrat liderlerle birlikte kürsüye çıkarak konuşmuştu.

eskiden danışman olan ve mahkemede başlıca sanık bulunan Groman'ın savcılık makamında birinci Beş Yıllık Plânı engellemekle suçlandırılmasını Troçki doğru olarak kabul etmişti. Nitekim, aynı Groman, evvelce de Stalin ile Buharin'in politikasını uzun zaman desteklemiş, Troçki'nin sanayileşme programına karşı koymuştu. Yargılama arasında Troçki, Groman ile gurubunun Stalin göz yumduğu için Sovyet ekonomisine "sabotaj" yaptığını; ancak "sol yol" un Stalin'in göz yummasına son verdiğini ve Menşevikleri mahkemeye getirebildiğini iddia etmişti (*). Durum Troçki'nin savcılık makamının suçlamalarını kabul etmesini gerektirmişti, ama doğrulamamıştı. Sonradan, bizzat Troçki de, yaptığı yanlışlığa pişman oldu ve bunu açıkladı da. (**). Ama bu olay Troçki'nin Menşeviklere ne kadar kızgın olduğunu göstermesi bakımından çok ilginçti. Stalin, Troçki ile Menşevik "sabotörleri" aynı ihraç listesine aldığı zaman kimbilir ne kadar memnundu.

Bu olayın hemen arkasından karışık bir "Turkul olayı" çıktı. *Rote Fahne* gazetesi 31 Ekim 1931'de bir yazı yayımlayarak, iç savaşta Beyazlara komutanlık etmiş olan ve o sırada mülteci olarak Almanya'da bulunan General Turkul'un, Büyükada'da iyi muhafaza edilmemesinden yararlanarak, Troçki'nin hayatına karşı bir komplo hazırlamakta olduğunu bildiriyordu; bu işe girişenler başarıya ulaşırlarsa suçu Sovyet Hükümetine yükliyeceklerdi. Bu iddialar herkese doğru gibi göründü, ama *Rote Fahne* ile bütün öteki gazetelerin ay-

(*) Menşeviklerin mahkemesi hususundaki ilk yazısı **B.O.**nun 21-22 1931 sayısında çıktı. Otuz yıl sonra, Menşeviklerin çıkardığı **Sitsialistiçeski Vestnik** dergisinin 1961 Temmuz-Eylül sayısında N. Jansi'nin Groman konusundaki anıları yayımlandı. Groman'ın Bolşevik hizipleri arasında oynadığı rolün Troçki'nin anlattığı gibi olduğu meydana çıktı. Bununla birlikte kendisine yonulan suçu işlemişti.

(**) Bak: **B.O.** sayı 51, Temmuz-Ağustos 1936. Troçki'nin hatasını kabul etmesini Lyova istemişti: Troçki de bunu büyük Zinoviyev-Kamenev davasından hemen önce yaptı.

nı sözleri söylemeleri garipti. Troçki'nin teşviki üzerine dostları Berlin ve Paris'teki Sovyet Elçiliklerine başvurdular; Sovyet hükümetine Troçki'nin hayatını sürgünde korumaya söz verdiğini hatırlatarak hükümetin sözünde durmasını rica ettiler. Moskova bu müracaatlara cevap vermedi; Troçki *Rote Fahne*'nin bu haberi yayımlamakla bir tek amaç güttüğünü iddia etti: herhangi bir suikast teşebbüsüyle Stalin'in ilişkisi olmadığı söylenmek isteniyordu. Bunun üzerine Troçki taraftarları, Troçki'nin üslûbuna çok benzeyen bir bildiri yayımladılar, ve "Stalin'in, Beyazlar tarafından hazırlanan plânların gerçekleştirilmesini önlemiyeceğini, ancak terör hareketlerinin suçunu Stalin ile ajanlarının üzerlerine atmalarını engelliyeceğini göstermiş" olduğunu iddia ettiler (*). Stalin, Komintern kanaliyle verdiği cevapta, Troçki'yi, gösterdiği büyük dikkate tam bir nankörlükle karşılık verdiğini söyliyerek azarlıyordu. Bu cevap Troçki'nin hayatının gerçekten Beyazlar tarafından tehdit edildiğini göstermekteydi (**). Stalin, onun bu "nankörlüğü"nü kendisini yurtsuz bir insan haline getirmekle ve bir hükümetin yurttaşlarına dışarda sağlamak zorunda bulunduğu korumadan yoksun kılmakla cezalandırmıştı.

Bu öcün nedeni, Blumkin'in idam edilmesiyle elde edilemeyen sonucu, yâni Troçki ile Sovyetler Birliği'ndeki taraftarları arasındaki ilişkilerin kesilmesini, sağlamaktı. Bütün sansüre ve kovuşturmalara rağmen Troçki'ye hâlâ sürgünlerden ve hapishanelerden boyuna haber geliyordu. Lyova, Berlin'e resmî görevlerle gelen eski arkadaşlarla ilişki kuruyor; başarılarını ve başarısızlıklarını Büyükada'ya bildiriyordu. Lyova 1931 yılı baharında Pyatakov'a rastladı; ama

(*) Mesaj Moskova'ya gizli olarak gönderilmişti. Troçki bu mesajı Sovyet yurttaşlığından atıldıktan sonra yayımladı. **B.O.**, sayı 27, Mart 1931.

(**) Cevap, Komintern'in Yürütme Kurulu tarafından bütün Komünist Partileri Merkez Komitelerine gönderilen gizli bir genelge şeklindeydi. Bu genelgenin bir kopyası Troçkinin eline geçmiştir; Arşiv Kapalı Bölümdedir.

eski yılların bu yakın arkadaşı, "kızıl saçlı Judas", — diye yazıyor Lyova — "başını çevirdi ve beni görmemezliğe geldi." Sonradan, Temmuz ayında, kentin büyük mağazalarından birini gezerken umulmadık bir zamanda İvan Smirnov'a rastgeldi. İvan Smirnov, Stalin'e teslim olduktan sonra Sovyet sanayiinde yüksek bir yönetici olmuştu. Kucaklaştılar; Smirnov Troçki'yi ve bütün aileyi sordu; teslim olmuş bir insanın dertlerini olduğu gibi açıklayan Smirnov, Sovyetler Birliğinde durumun kötülüğünden ve hoşnutsuzluktan uzun uzadıya söz etti. Stalin'e teslim olduğu sıradaki umutlarını yitirmişti, ama yeniden kavgaya başlamak niyetinde değildi, beklemeyi ve sonunu görmeyi daha doğru buluyordu. Bununla birlikte, kendisinin ve dostlarının Troçki ile bir "blok" teşkil etmekten memnun olacaklarını, söyledi; "blok"un amacı yalnızca bilgi alışverişi olacaktı. Troçki ile en azından bir ilişki sürdürmek istiyordu; Moskova'ya dönmek üzere bulunduğu için, güvenilir bir arkadaşıyla Sovyet ekonomisinin durumunu ve ülkedeki politik havayı bildiren bir belge göndermeye söz verdi. Belgeyi getirecek kişinin parolası üzerinde anlaştılar. Eski Bolşeviklerden ve sonradan Stalin'e teslim olanlardan E.S. Golzman sonbaharda Smirnov'dan bir muhtıra getirdi. *Bulletin Oppozitsii*'de bir yıl sonra çıkacak olan bu raporda kollektifleştirme sırasında tarım maddelerinin imhası, sanayideki oransızlıklar, enflâsyonun bütün sanayi kolları üzerindeki etkisi vb. ilk defa açıklanıyordu. Rapor ilerisi için önemli bir sonuçla bitmekteydi: "Bugünkü önderliğin ekonomik ve politik çıkmazdan kurtulamıyacağı gözönünde bulundurulacak olursa, parti önderliğinin değiştirilmesi gerekliliğinin gün geçtikçe artmakta olduğu kendiliğinden anlaşılır." Lyova ile Holzman sık sık buluşuyorlar, Sovyetler Birliğindeki gelişmeleri aralarında tartışıyorlardı. (*)

(*) Burada anlatılan olaylar Lyova'nın babasıyla aralarındaki yazışmalara, ve kendisinin Fransız İnceleme Komisyonu karşısında verdiği ifadelere dayanmaktadır. Bu komisyon 1937 de Meksika'da açılan mukabil davaya hazırlık soruşturması yapmıştı. **Arşiv**, Kapalı Bölüm.

Smirnov ile Golzman yalnız kendilerinden sözetmekle kalmıyorlar, aynı zamanda, çekine çekine, ama çok haklı olarak gözlerini yeniden Troçki'ye çeviren birçok teslimciler bulunduğunu bildiriyorlardı. Bunlar iç durumdan olduğu kadar Almanya üzerinde toplanmakta olan fırtına bulutlarından da kuşkulanıyorlardı. Alman komünizminin felce uğramış olmasından korkuyorlar, Troçki'nin açtığı kampanyayı memnunlukla izliyorlardı. Birçok insanlar, ileride, 1933'de, Radek'in güvenilir bir Alman komünistine söylediği gibi düşünüyordu: "Hitler'in zafer kazanmasından suçlu olanlar orada oturuyor." (*). Komintern'e politikasını bir türlü değiştirtemeyen, buna sinirlenen, üzülen ve önceleri Stalin'e teslim olmuş bulunan partililer yeniden Troçkist Muhalefete dönmeye başlamışlardı. Bu değişim, partinin Troçki etkisinde kaldığını eskisinden daha çok söyleyen ve partilileri azarlayan Stalin'in dikkatinden kaçmadı. Şimdi Troçki'yi Rusya'dan uzaklaştırdığına pişman oluyordu, çünkü Troçki bundan yararlanarak fikirlerini bütün dünyaya yaymaktaydı. Stalin bu "hatası"nı düzeltmeye karar verdi. Sovyet yurttaşlığından atılan Troçki'yi bundan böyle toplumdan kovulmuş bir insan olarak bırakmayı kararlaştırdı. Troçki ile ilişki kurmaya çalışan herhangi bir Sovyet yurttaşı bundan böyle iç muhalefette gözden düşmüş bir liderle değil *yabancı* bir casusla ilişki kurmakla suçlanacaktı.

Troçki, 20 Şubat kararnamesine imzasını koymuş olan Merkez Yürütme Komitesi Başkanlığına yazdığı "Açık Mektup"ta bu karara cevap verdi. Kararnamenin kanunsuzluğunu açıkladı (kararnameyi, "Termidor üslübunun tam bir örneği" ve Stalin'in "güçsüz ve acınacak" kişisel bir intikam davranışı olarak nitelemişti); aynı zamanda on yıllık parti-içi

(*) **Rote Fahne**'nin eski başyazarı ve **Rotfrontbund**'un lideri E. Wollenberg **The Red Army**'de şöyle yazıyor, s. 278 "1933'ün başlarında Zinoviyev bana şöyle söyledi: 'Hitler zaferinin tarih karşısındaki başlıca sorumlusu, Alman Sosyal Demokratlarından başka Stalin'dir'."

kavganın kısa bir bilânçosunu yaptı. "Bu uydurma kâğıt parçasıyla... Bolşevik eleştirisini durduracağınızı mı sanıyorsunuz? Ödevimizi yapmaktan bizi alıkoyabilir misiniz? Aynı düşüncede olan arkadaşlarımızı korkutabilir misiniz? Muhalefet, 20 Şubat kararının üzerine, bir işçinin atelyesine giderken çirkefe basması gibi basacaktır." Bu öcün Stalin tarafından söylenmiş "son söz" olmadığını biliyordu. "Onun yöntemlerini biliyoruz... Stalin'i benim kadar siz de tanıyorsunuz. Birçoklarınız, benimle ya da bana yakın olanlarla konuştuğunuz zaman, Stalin konusunda ne düşündüğünüzü, hiç hayale kapılmadan bildirmişsinizdir." Stalin'in çevresine, yani "mekanizmanın adamlarına" söylüyordu bu sözleri. Hem vicdanlarına, hem de çıkarlarına sesleniyordu. Stalin diktası altında hiçbir şey kazanmıyacaklarına, tersine birçok şeyleri kaybedeceklerine onları inandırmaya çalışıyordu. Stalin'in emri altında, parti ile birlikte, içinde bulundukları utandırıcı durumu etkili bir şekilde anlatıyordu:

Eski Bolşevik Muhafızlar bayrağı altında "Troçkizm"e karşı savaşmaya başladınız. Troçki'nin hayalî kişisel ihtirasına, yâni kendi uydurduğunuz ihtiraslarına, "Leninist Merkez Komitesinin kollektif liderleriyle" karşı koydunuz. Bu kollektif liderlikten ne kaldı? Leninist Merkez Komitesinden bugün kalan ne? İşçi sınıfından ve partiden kopuk bir örgüt ve örgütten kopuk bir Stalin diktatörlüğü. Bugün "Leninist Merkez Komitesine" bağlılık yemini eden herhangi bir kimse aşağı yukarı bir isyan çağırısında bulunmuş demektir. Yalnız Stalin'e bağlılık yemini edilebilir; izin verilen tek formül budur. Konuşmacılar, propagandacılar, gazeteciler, kuramcılar, eğitimciler, sporcular yaptıkları konuşmalara, yazdıkları yazılara ya da verdikleri konferanslara... "Stalin'in önderliği altında" cümlesini eklemek zorundalar; hepsi de Merkez Komitesinin tepesine binmiş olan Stalin'in yanılmazlığını söylemek zorunda. Hükümet başında bulunandan tutun da herhangi biryerdeki basit bir memura kadar her partili ve her Sovyet memuru... Merkez Komitesi ile Stalin arasında bir çatışma halinde, Merkez Komitesine karşı Stalin'i desteklemeye imza vererek yemin etmiştir.

Stalin, bütün muarızlarını sindirmesine yardım etmiş olan ve hâlâ da yardım eden kendi gurubunu baskı altında tutmaktaydı. Kendi gurubunun içinde de kendine bağlı daha dar

bir gurup kurmuştu; bu gurubun da kendi ajanları, parolaları, şifreleri vb. vardı. Stalin, kendi taraftarları ve çevresiyle rahat rahat hesaplaşmak için muhalefetin kökünü kazımak istiyordu; 20 Şubat kararnamesini de bunun için çıkarmıştı. Bu bakımdan örgütün çarkına girmiş olanlar kendi çıkarlarını düşünerek Stalin'in isteklerini reddetmeliydiler, kendilerini ancak böylece kurtarabilirlerdi.

Stalin'in gücü kendinden değil mekanizmadan gelmektedir... Mekanizmadan... Stalin'i... ayrınız, hiçbir şeyi temsil etmez... Stalin efsanesinden ayrılmanın zamanı gelmiştir. İşçi sınıfına ve bunun, uydurma değil, gerçek partisine güvenmenin zamanı gelmiştir... (Stalinci) yolda biraz daha fazla mı ilerlemek istiyorsunuz? Ama bu yolun daha ilerisi yok ki. Stalin sizi bir çıkmaza sürüklemiştir... Bütün Sovyet sistemini yeniden gözden geçirmenin ve bu sistemin içinde yerleşen pisliklerden sistemi temizlemenin zamanı gelmiştir: "Stalin'i atınız!"

Troçki bu yazısında Bolşevik partisinin tabanından çok Stalinist bürokrasinin şeflerine sesleniyordu. Troçki iktidarda bulunan partiyi yerinden atmak için değil de, bu partide reform yapmak istediği için onlara seslenmekteydi; çünkü, hemen yalnızca Stalincilerden oluşan Merkez Komitesi böyle bir reformu kanun yolunda yapabilirdi. Troçki, aslında, eski Stalinci gurubun şeflerini, bir kısmının ancak yirmi yıl, yâni Stalin'in ölümünden sonra uygulayacağı de Stalinizasyon (Stalincilikten temizleme) hareketine daha 1932 yılında başlatmak istiyordu. Bu çağrının üzerinde pek durulmadı, ama boşa da gitmiş sayılmazdı; çünkü Stalin ile eski yardımcıları ve taraftarları arasındaki çatışma, taraftarlarından birçoğunun felâkete sürüklenmesine kadar devam edecekti. Aralarındaki çatışmaları uzaktan seyreden Troçki, birtakım genel yazılarda bu çatışmaları ele almamakla birlikte, bu durumun önemini küçümsemiş de değildi. Bildiğimiz gibi, o yıllar Sovyet tarihinin en tehlikeli ve en karanlık dönemiydi; tarımdaki afetlerin ve kıtlığın sonuçları bütün ulusça duyuluyor, enflâsyonun yarattığı anarşi zarzor gerçekleştirilmeye çalı-

şılan sanayileşmeyi tehdit ediyordu. Başka bir kitabımızda (*): Çatışmalar ve sıkıntılar birbirinin üzerine yığılmıştır, Stalin'in ünü artık azalmaktadır. Stalin hoşnutsuzluk dalgalarının yükselişini ve Kremlin duvarlarına vuruşunu sinirli bir hava içinde seyretmektedir, demiştik. Hoşnutsuzluk Kremlin'in duvarlarına çarpmakla kalmıyor, bu duvarları bile aşıyordu artık.

Stalin "Başarı Sarhoşluğu" adındaki yazısında, kollektifleştirmede şiddet kullanılmasını istemediğini açıkladığı ve kendisini de Merkez Komitesinin üstünde köylünün tek koruyucusu olarak gösterdiği sırada, yâni daha 1930'da, Stalin'in çevresiyle arası açılmıştı. Merkez Komitesi, Stalin'in bu tutumunu protesto etmişti; sonunda Stalin şiddet politikasına son verilmesini yalnız kendisinin değil bütün Merkez Komitesinin istediğini açıklamak zorunda kaldı. Bundan sonraki kavga Yaroslavski'nin, aynı yıl, geçici olarak gözden düşmesi üzerine çıktı. Yaroslavski Stalinci gurubun en azgın taraftarlarındandı; parti tarihi konusunda bir ders kitabı yazmıştı; bir uydurmacılık şaheseri olan bu kitap partinin iç doktrin kavgalarının kargaşalığı içinden çıkan tek güvenilir kılavuz olarak göklere çıkarılmış, partililerin kafasına sokulmuştu. Oysa Yaroslavski bu kitabı yüzünden şimdi gözden düşmüştü. Stalin kitabın bir sürü yanlışlarla dolu olduğunu birdenbire keşfetmiş, yasaklanmasını emretmişti. Yaroslavski kitabını bin dokuzyüz yirmilerde yazdığı için uydurmalarını Stalin'in 1931'deki durumuna kadar getirememişti. Tarih olaylarını bozanlar bir boşluğun içinde yapmazlar bu işi; görüş açılarını ve küstahlıklarını, zamanın, umursamazlığın ve daha önceki yalanların insanlarda ve olaylarda yarattığı unutkanlığın büyüklüğünü ve ağırlığını hesaba katarlar; bu bakımdan Yaroslavski kitabını bindokuzyüz yirmilerde yazarken ihtilâl ve iç savaş anılarının halkın kafasında henüz taze olduğunu hesaba katmıştı. Stalin 1931 yılında yalanların daha

(*) Deutscher, **Stalin**, Ağaoğlu Yayınevi.

artırılmasını istedi. İktidarı büyüdükçe tarih kumaşının da her defasında yeniden kendi ölçüsüne göre biçilmesini istiyordu. Birkaç yıl öncesine kadar, herhangi bir kitabın Troçki'yi Bolşevizmden "sapmış" bir kimse olarak göstermesi ve Stalin'i de Leninizmin güvenilir bir yorumcusu olarak yüceltmesi yeterli sayılıyordu. Ama şimdi hangi kitabın yazarı olursa olsun o yazar, Troçki'yi hayatı boyunca kudurgan bir karşı-devrimci olarak göstermek, Petrograd Sovyetinin başında olduğu ve Savaş Komiserliği yaptığı zaman bile bir hain olduğunu söylemek, bu hainin önemli mevkilere geçmiş olduğunu halka unutturmak, Troçki'nin üstünden alınan parlak elbiseleri Stalin'e giydirmek, Marx-Engels-Lenin-Stalin gibi bir peygamber sülâlesini sorgusuz sualsiz halkın kafasına yerleştirmek zorundaydı. Bu yalanların bu kadar aşırılığa götürülmesi geniş çapta Stalinci gurubun çıkarına değil Stalin istibdadının yararınaydı. Yaroslavski *Tarih* kitabını yazdığı sırada, Stalin'i henüz aralarında çok akıllı bir insan saydıkları için, Stalin'in görüşlerini de akıllı bir insanın görüşleri olarak anlatmıştı; bu bakımdan Stalinciliği yükseltmiş, ama Stalin'in kendisini göklere çıkarmamış, kendi gurubunun üstüne çıkmaya hak kazanmış insan-üstü bir dâhi olarak göstermemişti. Bu yüzden Yaroslavski'yi yere vurmalıydı. Ama Stalin'in adamları bile buna o kadar kızdılar ki az sonra Yaroslavski'nin itibarı yeniden iade edildi. (*)

1931'de Ryazanov'un Marx-Lenin Enstitüsü Müdürlüğünden atılması daha da dramatik oldu. Ünlü Marksist bilgin uzun bir süredir politika hayatından çekilmiş, Troçki ile çok eskidenberi arkadaş olduğu halde, Stalin'e tam bir bağlılık göstermiş, bütün enerjisini Enstitünün zengin arşivlerine ve kitaplığına vermişti. Ama Ryazanov'un orada bulunması Marksist klâsik bilgi geleneğinin Enstitüde yaşatılmasını sağlıyor, oysa Stalin burasını kişisel tapılmasının bir kayna-

(*) Yazar o sıralarda Moskova'daydı; partiye bağlı olanların çoğunun bu konuda sinirli sinirli konuştuklarını işitti.

ğı haline getirmek istiyordu. Bu yüzden Ryazanov, Marx'ın yayımlanmamış yazılarından bir kısmını ortadan kaldırmak ve bu amaçla Menşeviklerle komplo hazırlamak iddiasıyla Müdürlükten atıldı ve Moskova'dan sürüldü. (*).

Stalin bu sırada *Proletarskaya Revolutsia* yazarlarına bu olaylarla ilgili olarak yaptığı saldırıda yazarları "Troçkist mailar" kaçakcılığı ile suçluyordu: Dergi 1914 öncesinde Bolşeviklerin Rosa Luxemburg'a karşı tutumlarını anlatan tarihsel bir yazı yayımlanmış, Luxemburg'un devrimci ve marksist meziyetlerini övmüştü. Bunda olağanüstü bir şey yoktu, çünkü 1919'da öldürüldüğündenberi komünistler her zaman Luxemburg'un adını büyük bir saygı ile anıyorlardı; 1924'den sonra Lenin'in, Luxemburg'un ve Liebknecht'in anıları "Üç L'ler" adı altında büyük bir ciddiyetle kutlanmaktaydı. Stalin ise şimdi, Luxemburg'un fikirlerini aslında Bolşevizme karşı, Troçkizme ise daha yakın, buluyordu. Böyle bir yakınlığı inkâr etmek imkânsızdı; ama o zamana kadar Stalinciler Muhalefetin hayatta olan liderleriyle kavga ederler, ölülere sataşmazlardı. Ancak Stalin, ölülere itibar gösterilmesinin dolaylı olarak Troçki'ye itibar iadesini amaçladığından kuşkulanmaya başlamıştı.

Sanıyorum ki (diye yazıyordu) yazarlar birtakım Bolşevikler arasında şu sırada oldukça yaygın bulunan çürümüş bir liberalizmin etkisinde bulunuyorlar. Birtakım kimseler Troçkizmin komünizm içinde bir düşünce okulu olduğunu, elbetteki birtakım yanlışlıklar yapmakla, birkaç aptalca davranışda bulunmakla kalmayıp, dahası zaman zaman anti-Sovyet tutum takındığını da kabul ediyorlar; ama ne de olsa bunun bir komünist hizbi olduğunu da söylüyorlar.

(*) Troçki'nin Riyazanov'u savunan yazıları **B.O.**nun 21-22, Mayıs-Haziran 1931 sayısında da çıkmıştır. Riyazanov, Marx-Engels Enstitüsünün müdürü olarak Marx ile Engels'in yazılarını Enstitüde toplamak için herkesten fazla çalışmıştı. Bu arada Marx'ın Kautski'ye yazdığı mektuplardan birkısmını da elde etmişti; Kautski bu mektupları, kendisine ait birtakım yazılarla birlikte yaşadığı sürece yayımlanmamak şartiyle vermişti. Riyazanov sözünde durmuş, bu mektupları yayımlamamıştı; Stalin kendisini Enstitüden atmak ve itibarını düşürmek isteyinceye kadar kimse onu bundan ötürü suçlamadı.

Troçkizmin bu biçimde ele alınmasının çok yanlış ve zararlı olduğunu söylemeye bile luzum yok. Aslında Troçkizm karşı-devrimci burjuvazinin, komünizme karşı savaşda kullandığı bir oktur... Troçkizm karşı-devrimci burjuvazinin öncüsüdür. Bunun içindir ki ona karşı liberal davranmak... suç işlemeye ve işçi sınıfına ihanete yakındır.

Stalin'in yalnız kendi çevresindeki "çürümüş liberalizm" ile başı dertte değildi. Doğrudan doğruya kendisine yöneltilen eleştirileri de karşılamak zorundaydı. Merkez Komitesi içinde ve onun çevresinde durmadan yeni hoşnutsuz guruplar ortaya çıkıyordu. Riutin, Slepkov ve Lominadze olayları iki yıldan fazla sürüp gitmişti. Bunların dördü de yerlerinden atılmış, suçlandırılmış, sonra itibarları yarı yarıya iade edilmiş ve en sonunda da komplo kurmak damgasını yemişti. Stalin ile Merkez Komitesi bu adamların ne kadar suçlu oldukları ve ne kadar ceza yemeleri gerektiği konusunda aralarında bir türlü anlaşamamışlardı. 1932 yılında birkaç yeni "komplo gurubunun" maskesi daha yüzlerinden atıldı; eski Tarım Komiseri A. Smirnov ile Levazım Komiseri Eysmont ve Ulaşım Komiseri Tolmaçov'un yönettiği bir gurup bulundu; Konor, Kovarski ve Vulf'un Tarım Bakanlığında yönettiği başka bir gurup ortaya çıkarıldı; sendikalarda ve birçok Komiserliklerde "muhalefet şebekeleri" bulunduğu anlaşılıyordu. Bu gurupların liderleri herhangi gerçek bir komployа katılmış değillerdi. Bunların içinde Merkez Komitesi üyesi bulunanlar, kanunî haklarından yararlanarak, öteki arkadaşlarını Stalin politikasının tehlikelerine karşı uyarmaya ve Merkez Komitesini Stalin'in genel Sekreterlikten uzaklaştırılması gerektiğine inandırmaya çalışmışlardı. Bu amaçla bir muhtıra hazırlamışlar ve dağıtmışlar, eski muhaliflerin moral desteğini sağlamaya çalışmışlardı. Riutin bu amaçla Zinoviev'e ve Kamenev'e baş vurmuş; Eysmont ile Tolmaçev de Tomski ile Rikov'a danışmışlardı. 1931 ve 1932 yıllarında Stalin Politbüro'ya baskı yaptı ve bu eleştirilerle rahatça savaşması için kendisine yetki verilmesini Merkez Komitesinden istedi. Ama

dirençle karşılandı; G.P.U. da harekete geçmeye çekiniyordu. (*)

Stalin ancak birçok gecikmelerden sonra, 1932 Kasım ve 1933 Ocak aylarında. birtakım hoşnutsuzları işlerinden uzaklaştırdı ve Zinoviev ile Kamenev'i yeniden partiden ihraç ederek Moskova'dan uzaklaştırdı; bu sefer Sibirya'ya gönderdi. Bu ikinci sürgünü sırasında Zinoviev'in, hayatında yaptığı en büyük hatayı, belki de Ekim ihtilâli sırasında Lenin'e karşı koymaktan daha büyük bir yanlışlığı, 1927'de Troçki'den ayrılarak Stalin'e teslim olmakla yaptığını söylediği iddia edilir. Bundan az sonra Preobrajenski, İvan Smirnov, Mraçkovski, Muralov, Ter-Vaganyan ile Stalin'e teslim olanların birçoğu yeniden partiden atıldılar ve hapsedildiler; bunlar teslim olmayanlardan daha sert kovuşturmalara uğradılar. O yılın sonuna doğru Muhalefet 1927'denberi kaybetmiş olduğu itibarı yeniden kazanmıştı. Bu sırada yazılmış olan bir rapor teslim olanlara karşı açılmış olan kovuşturmanın etkisini şöyle anlatıyor: "Bu eski devrimciler, bu tecrübeli siyasî liderler, örgütün insanlarıyla ortak bir dil yaratmak teşebbüsünde bulunmuşlardır. Teşebbüs hemen hemen dört yıl sürmüş ve yenilgiyle bitmiştir. Teslim oldukları sırada parti hücrelerine bütün eski Bolşeviklerin Muhalefetle ilşkilerini kestikleri bildirilmişti. Bu iddia elbetteki büyük bir etki yapmıştı. Ama şimdi (teslim olmuş bulunanların) tutuklanmaları daha da güçlü bir etki yapıyor, ama ters yönden: Birçokları şöyle diyor: "Mademki bir sürü insanlar şimdi yeniden Sol Muhalefete dönüyorlar demek ki haklıymışlar." Aslında Muhalefete kendi istekleriyle dönmüyorlardı, onları partiden atan Stalin'di, çünkü bu ilk aşamada kendi adamlarıyla ve taraftar-

(*) N. Hruşev Yirminci Kongrede yaptığı "gizli" konuşmada Stalin ile Jdanov'un Politbüroya gönderdikleri 25 Eylül 1936 tarihli bir telgrafı açıklandı; Stalin ve Jdanov bu telgrafta Troçkist-Zinovyevist komploları "ortaya çıkarmakta" **"dört yıl geç kaldıkları"** için G.P.U.ya çatıyorlardı. N. Hruşev, **The Dethronement of Stalin,** s. 12.

larıyla çekişme halinde bulunurken onların partide bulunmaları tehlikeliydi. Zinovieyev ile Kamenev tam ikinci kere sürgüne gönderildikleri sırada Stalin'in karısı Nadia Aliluyeva intihar etti; Nadia kocasının parti ve devlet işlerindeki tutumunun yarattığı vicdan azabına dayanamıyarak çökmüştü.

Troçki, Lenin'in bıraktığı vasiyeti yerine artık getirmelerini ve "Stalin'i atmalarını" Stalin'in adamlarından istediği sırada durum böyle idi. Troçki'ye göre, kendisini yurttaşlıktan çıkaran kararname bir sinir tepkisinin sonucu değildi. Bu kararnameden sonra, Stalin'deki diktaörlük hırsının hakim gurup tarafından iyice anlaşılabileceğini ve onları kendilerini savunmak için harekete geçmeye zorlayacağını umuyordu. Bu tarihten beş ya da altı yıl sonra, Stalin'in 139 Merkez Komitesi üyesi ile üye yardımcılarından 98'inin (On Yedinci Parti Kongresine gelen 1,966 delegeden 1,108'inin) idamını emrettiği ve böylece *Stalinist* "kadroların" çoğunluğunu sağladığı, yâni seçkinlerinin hemen hemen dörtte üçünü ortadan kaldırdığı düşünülecek olursa Troçki'nin yalnız kendi Muhalefetinin ve partinin çıkarlarını düşünerek değil, aynı zamanda, hepsinin bir ölüm kalım sorunu karşısında bulunduklarını ortaya koyarak bu kadrolara seslenmekte o sırada çok haklı olduğu anlaşılır. Troçki, ileride Stalin'in terörüne kurban gidecek olanlara "Kendi başınızı kurtarınız, bu sizin için son fırsattır!" diye kaykırıyordu. Yirmi dört yıl sonra harekete geçen Kruşev ve Mikoyan gibi adamları, Troçki daha o zaman, yâni temizlenecek çok daha az pislik bulunduğu bir sırada, "Sovyet devletinde artan pislikleri temizlemeye" çağırıyordu. Stalin'e karşı harekete geçseler bile bunların tam bir yüreklilikle bu işi yapamayacaklarını, bir sürü hesapların onları alıkoyacağını elbette biliyordu. Bununla birlikte, onlarla "birleşik bir cephe" kurmayı düşünürken ve onlara eleştiri yardımı vaat ederken, Stalin'e karşı hareket genişlerse kendisiyle taraftarlarının ön plâna geçeceklerinden de emindi.

Stalin'den memnun olmayanları yüreklendirmek için elinden geleni yapıyordu Troçki. Berlin'de oturan ve Moskova'daki anlaşmazlıkları daha yakından bilen Lyova, bunu yapmasını özellikle istiyordu. Moskova'dan gelen raporlarda Stalinciler arasında gergin bir durum olduğu ve "Stalin'in atılması" gerektiği üzerinde konuşmalar yapıldığı boyuna belirtilmekteydi. Ama, aynı raporlarda Stalin'den memnun olmayanların Troçki'nin geri dönmesinden de aynı derecede korktukları söyleniyordu. "Troçki geri dönecek olursa," diyorlardı, "hepimizi kurşuna dizer," Ya da: "Kendisi yaptıklarımızın intikamını birer birer alır ve binlercemizi kurşuna dizer." Stalin bu korku ile oynuyor, bu korkuyu kamçılıyordu. Bu sırada Troçki oğluna şöyle yazıyordu: "Bu durum bize nasıl bir yol izlememiz gerektiğini gösteriyor. Herhangi bir intikamı gösteren sloganlar ya da formüller ortaya atarak insanları korkutmamalıyız. Elbetteki prensipten herhangi bir fedakârlık yapacak değiliz, ama hesaplaşma gününe yaklaştıkça.. kullanacağımız dil de o kadar yumuşak ve o kadar uzlaşıcı olmalıdır." *Bulletin*'de ve Rusya'da okunmak üzere yayımladığı broşürde Troçki intikamından korkanlara teminat vermeye çalışıyordu:

> Sonunda, elbetteki, herkesin tapmaya zorlandığı Bonapartist tek lider rejimine son vermemiz gerekir: devrimci parti fikrinin bu utançverici bozuluşuna son verilecektir. Asıl önemli olan kişilerin uzaklaştırılması değil, sistemin değiştirilmesidir. Sol Muhalefetin... elinde kılıçla döneceği, ve ilk yapacağı işin muarızlarından korkunç bir intikam almak olacağı söylentisini Stalinci klık durmadan yaymaktadır... Bu zehirli yalana inanmamak gerekir... İntikam siyasal bir duygu değildir. Bolşevik-Leninistler bu duyguyu hiçbir zaman bir kılavuz olarak almazlar; bunu herkesten az kılavuz olarak kullanacak biri varsa o da biziz. Onbinlerce partiliyi kör bir yola sürükleyen nedenleri hepimiz çok iyi biliyoruz. Partiyi yeniden kurmak ve bir felaketi önlemek isteyen herkesle elele vererek çalışmaya hazırız.

Ama yıl, 1953 ya da 1956 değil, 1932 idi. Birtakım belirtilere rağmen Stalin'e karşı gelişen hareket gerçekleşmedi. "Örgüt adamları" şeflerine karşı harekete geçemediler. Onla-

rı tutan düşüncelerin en önemlisi Troçki'nin geri dönerek intikam alması değildi. Stalinist gurubun parçalanması onların ellerini ayaklarını kesmişti. Stalin, onları bölerek, birbirine rakip guruplara ayırarak, eski arkadaşlarına bağlı olmaya önem vermeyen, Stalin'in kişisel eğemenliğini artırmak isteyen, kendine bağlı dar bir çevre yaratarak, onlara hükmediyordu. Troçki'nin sözünü ettiği "gizli parolalarıyla ve şifreleriyle" ve kendi gizli ajanlarıyla çalışan "gizli kurmay" dı bu. Kruşev'e göre, Stalin'in Politbüro'da ve Merkez Komitesinde kurduğu "beşliler", "altılılar" ve "yedililer" di ve Stalin böylece Merkez Komitesinin gücünü hiçe indirmişti. Stalin'in iktidara geçmek için kullandığı sanat aynı zamanda iktidarda da kalmasına yarıyordu. Merkez Komitesinde herhangi bir düşmanca kıpırdamayı daha yayılmadan haber alıyordu. Hiçbir hoşnutsuz gurup, aralarında en etkili Stalinciler bile olsa, herhangi bir eleştiride bulunamıyor ve parti kademelerinde bulunanları etkilemeye çalışmıyordu, çünkü böyle bir harekete daha başlar başlamaz hemen "maskesi" aşağı alınıyor ve hainlikle damgalanıyordu.

Ama, bütün eski muhalifler gibi, o günün de hoşnutsuzları bir korkunun etkisi altında kalarak felce uğramamış olsalardı ne gizli çevreler, ne "beşliler" ne "altılılar" ve ne de Stalin'in komplo araçları fazla bir başarı sağlayabilirdi. Durumdan memnun olmayanlar Stalin'e karşı girişilecek bir hareketin genel hoşnutsuzluğun patlamasına yol açmasından ve karşı-devrimcilerin Stalin'le birlikte onun bütün Bolşevik hasımlarını da kuşatmasından korkuyorlardı. Troçki de korkuyordu bundan. Bindokuz yüz yirmilerde karşılaştığı açmazdan hâlâ bir çıkış yolu bulamamıştı. Adını ettiğimiz dramatik çağrısını yaptıktan ve çağrısını "Stalin'i Atınız!" sözüyle bitirdikten az sonra, Troçki'nin aklına birtakım sakıncalar geldi. 1932 Ekiminde oğluna şöyle yazıyordu:

"Stalini atınız!" sloganı kesin, belirli anlamda doğrudur (Lenin'in başka bir Genel Sekreter seçmelerini Merkez Komitesine söylediği zamanki anlam-

da)... Eğer bugün güçlüysek... bu sloganı sürdürmekte hiçbir tehlike yok. Ama bugün Miliukov, Menşevikler ve her çeşit Termidorcular... "Stalin'i atın" sloganını büyük bir istekle tekrarlamak isteyeceklerdir. O zaman, Stalin de birkaç ay içinde kendisini Termidorcu baskıya karşı korumaya kalkışacak ve biz de onu geçici olarak desteklemek durumunda kalacağız. Bu aşamayı henüz geride bırakmış değiliz. Durum böyle olunca "Kahrolsun Stalin!" sloganı kararsız bir slogandır ve şu anda bir savaş çağrısı olarak ortaya atılmamalıdır...

Troçki o sırada *Bulletin*'de de şöyle diyordu: "Eğer S.S.C.B. deki bürokratik denge (yâni Stalin yönetimi) bugün yıkılacak olursa, bu durumdan karşı-devrim güçlerinin yararlanacağı hemen hemen kesindir." (*)

Bu söz Stalin'e teslim olanlar bir yana, Moskova'daki Stalinci hoşnutsuzlar için harekete geçememek gerektiği anlamına geldi. Troçki bile "Kahrolsun Stalin!" sloganını tehlikeli bulduktan sonra bu parola kendileri için daha da tehlikeli olurdu. Peki o halde ne yapmalıydılar? "Stalinci yolda daha da mı ilerlemek istiyorsunuz? Ama bu yolun daha ilerisi yok ki", demişti Troçki Mart ayında. "Stalin sizi bir açmaza sokmuştur." Artık geriye de dönüş olmadığını, bütün yapacakları şeyin bu açmaz içinde yaşamaya çalışmak olduğunu öğrenmişlerdi; zamanın ve ulusal kalkınmanın kendilerini bu çıkmazdan kurtaracağını umuyorlardı. Bu arada kaçınılmaza boyun eğmek gerektiği sonucuna varmıştılar. Bu kaçınılmaza yirmi yıldan çok bir süre, yani Stalin'in ölümilne kadar boyun eğeceklerdi.

Zinoviyev ya da Kamenev, bir zamanlar, kendisinden, çocuklarından ve "üçüncü dördüncü kuşağa kadar" torunlarından Stalin'in intikam alacağını Troçki'ye söylemişti. Nitekim Troçki'yi Sovyet yurttaşlığından çıkaran kararname Troçki ailesini kutsal kitaplardakine benzeyen bir intikamın beklediğini gösteriyordu. Kararname kendisiyle birlikte sürgünde bulunan arkadaşlarını da yurttaşlıktan çıkarmıştı, on-

(*) Troçki'nin "Kahrolsun Stalin" sloganından vazgeçmesinde kısmen Lyova'nın rolü vardı.

lar da Sovyetler Birliğine dönemiyeceklerdi. Bu karar Zina'yı hemen etkiledi. Kocasından ve küçük oğlundan ayrılmıştı, onları bir daha göremiyecekti.

Zina dört aydanberi Alman başkentindeydi. Yeni bir kent, ve hareketli bir siyasî hava, Zina'yı o kadar sarsmıştı ki doktorlar akıl dengesinin yerine gelmiş olmasına çok sevinmekteydiler. Oysa bu iyilik dıştaydı; rahatsız kafasını doktorlara açmayacak kadar gururlu olan hasta, doktorları pek âlâ yanıltmış olabilirdi. Zina psikanaliz tedavisine inatla karşı koyuyordu. Sonradan şöyle itiraf etmişti: "Doktorlar benim aklımı karıştırdılar yalnızca, ama onların akıllarını karıştıran asıl ben oldum, zavallı yaratıklar..." Sinir gerginliği azalmış değildi. Babasına karşı olan hayranlığı, üzüntüyle birlikte, hâlâ en yüksek noktasındaydı. Düşüncelerinde ve yazdığı mektuplarda hep son ayrılışa dönüyordu: bu ayrılışın soğuk havasına ve babasının kendisinden uzaklığına ve erişilmez üstünlüğüne üzülmüştü. Babasının söylediği şu sözler üzerinde durmadan düşünüyordu: "Şaşılacak bir kişiliğin var, senin gibisine rastlamadım şimdiye kadar." Zina ailenin kendisine karşı sert davranmasından üzgündü. Mektuplaşma ile daha sıcak bir ilişki kurmak istiyordu, ama Troçki, ne de olsa, kızının istediğinden çok daha seyrek mektup yazıyordu; mektuplarda kızına karşı büyük bir ilgi gösterdiği halde, kızı babasının kendisine karşı soğuklaştığını ve kendisinden uzaklaştığını hissediyordu.

Lyova ile de arası açıktı. Berlin'de Lyova'dan daha yakın kimsesi olmadığı ve babası birbirleriyle yakından ilgilenmelerini söylediği halde onunla da iyi geçinemiyordu. Lyova'nın da sevgisizliğinden ve ilgisizliğinden yakınmaktaydı; onu görür görmez hemen kıskançlık damarları kabarıyordu. Berlin'e geldiğinden az sonra yazdığı bir mektupta şöyle diyordu: "Onu her gördüğümde sinir buhranı geçiriyorum." Bu yüzden Lyova'yı görmek istemiyordu; Lyova da politika işleriyle ve okuluyla çok meşguldü. Babasıyla yakın bağı olma-

sından ötürü işinin çokluğu Zina'da kıskançlık yaratıyordu; bu durumunu "pasiflik ve bir işe yaramamazlık" sayıyor, "dalgacı Zina" diye kendi kendini suçluyordu.

Rusya'ya dönmek olanağını ortadan kaldıran *ferman* Zina'nın yalnızlığını ve güvensizliğini büsbütün artırmıştı. Babası bu kararı Sovyet Elçiliği nezdinde soğukkanlılıkla ve sakin bir şekilde protesto etmesini söylemişti; Moskova onun politika işleriyle ilgilenmediğini, sağlığını düzeltmeye çalıştığını öğrenecek olursa belki de kendisini kararın dışında bırakabilirdi. Babasının bu sözlerini Zina'nın yerine getirip getirmediğini bilmiyoruz, yalnız yurttaşlık hakkını bir daha alamadığını biliyoruz. Bu arada doktorlar da şu sonuca varmışlardı: Zina'nın iyi olması için Rusya'daki ailesine dönmesi ve olabildiğince kendi ortamında normal yaşamına kavuşması gerekti. Bunu yapmasına ise imkân yoktu. Koskocaman yabancı bir kentte, kendini ailesinin yarısı tarafından uzaklaştırılmış hisseden ve öteki yarısı da kendisi tarafından bırakıldığı için kendi kendini suçlayan toplum-dışı bir kadının sık sık sinir buhranları geçirmesi ve aklını kaçırması normaldi. İstemeye istemeye psikanalistlerin önüne gitmekten, ulusunun içinde bulunduğu ve kendi alınyazısının da bağlı olduğu geniş politika tımarhanesine uzaktan bakmaktan başka yapacak bir şeyi kalmamıştı.

Zina bu sırada yazdığı mektuplarda Almanya'nın o günkü feci durumunu ve çektiği eziyeti anlatmakta, yazılarının içine sert politik gözlemler ve keskin alaylar serpiştirmektedir. Babasına yazdığı ilk mektupta Rusya'dan ayrılmanın ve yakınlarından uzak olmanın üzüntüsünü anlattıktan sonra, "Kızıl Plebisit"e ve Alman işçi sınıfı içindeki ayrılıklara ve moral çöküntüye de çok üzüldüğünü bildirmektedir. Troçki'nin "Alman kampanyasını" yakından izliyordu; ama kendi çalışmalarından ve politik ilgilerinden onu uzak tutması Zina'nın bu kampanyadan duyduğu memnunluğu bozmuştu: "Baba

ile... şüpheci Thomas'la... mektuplaşmanın bir amacı yok" diyor bir mektubunda. "O yüksek politika alanındaki bulutların her zaman daha üstünde... ve bense psikanalize yarayan bir hayvanım." Politikadaki karmaşıklık konusundaki görüşlerinde bir delinin keskin zekâsı var. Mektuplarında öyle zengin ve alaycı cümlelere rastlanıyor ki insan bunları acaba babası mı yazmış diye düşünüyor. İkide birde Berlin'in o günkü durumunu anlatıyor: Berlin açtır ve sarhoştur; her yanda asker adımlarının sesleri işitiliyor; her yanda umutsuzluk ve kana susamışlık. "Berlin şarkısını söylüyor... her zaman, ve çoklukla sarhoş ve açların kaba sesiyle... Neşeli bir kent burası, çok neşeli gerçekten... Ve insanın aklına öyle geliyor ki bizim ihtiyar Krylov aç mide ile şarkı söylenmez demekte biraz acele etmiş."

Talihsiz kent Zina'yı büyülemişti; sanki bu kenttenmiş gibi bağlanmıştı ona, bütün sarsıntılarını ve hastalıklarını o da yaşıyordu. 1932 Haziranında, Brüning'in yasakladığı Hitler Hücum Taburları yeniden büyük bir zaferle ortaya çıkınca, Lyova Zina'nın Berlin'den ayrılmasını, Viyana'ya gitmesini, orada daha sakin bir hava içinde psikanaliz tedavisine devam etmesini istedi. Lyova polisçe şüpheli olduğundan polis ona da zarar verebilirdi. Zina bu sözlere kızdı; korkuların yersiz olduğunu söyledi ve Lyova'yı Büyükada'ya şikâyet etti; Lyova'nın kendisine patronluk tasladığını, kendisini tehdit ettiğini bildirdi. Babası da Lyova'nın sözlerini tekrarlayınca Zina garip ve saygılı bir hava içinde yazdığı mektupta babasını protesto etmeye bile cesaret edemedi; ama Berlin'i sevdiğini belirtti ve yerinden kımıldamıyacağını söyledi. Babasının ve kardeşinin onun üzerine titremeleri bile ona utanç veriyordu. "Yalnız Avrupa'nın değil bütün insanlığın alınyazısı önümüzdeki yıllarda Berlin'de kararlaştırılacak" dememiş miydi kaç kere babası? Lyova'yı Berlin'e bu yüzden göndermemiş miydi? Kendi taraftarlarından birinin bile bu sırada politik savaş alanından uzak bulunmasının

utanılacak bir şey olduğunu söyliyerek bir Alman Sekreterinin müracaatını geri çevirmemiş miydi? O halde ne diye kendisinin Berlin'den ayrılmasını istiyorlardı? Zina kendisini yalnız vel hasta bir insan gibi görüyordu.

Yalnızlığın Zina'yı yiyip bitirdiği sırada, doktorlar hiç olmazsa Büyükada'da bıraktığı çocuğunun Berlin'e gönderilmesini, böylece aklının çocukla meşgul olmasını ve kendisinde bir sorumluluk duygusu yaratılmasını istediler. Ama 20 Şubat kararnamesi çocuğu da ilgilendiriyordu: altı yaşındaki Seva "devletsiz siyasi bir mülteci" idi ve resmen bu şekilde tescil edilmişti, yâni konsolosluk formaliteleri ve vizeler onun için bir problem olmuştu. Bu konuda yapılan müracaatlara verilen cevaplarda çocuğun ancak anababasıyla ya da büyükbaba ve anasıyla yolculuğa çıkabileceği bildiriliyordu. Annesinin yokluğu, gelen mektuplarda kendisini unutmamasını istemesi ve yakında dönmeyi vaat etmesi çocuğu büsbütün altüst etmişti. Zina bu gibi haberleri göndermemeye zorlukla razı edilebildi sonradan. Annesini beklemesi yalnız çocuğun değil, bütün ailenin sinirlerin bozmuştu.

Zina bu kötü durumunda kendisine gittikçe bakamaz olmuştu; her ay gönderilen parayı idare edemiyordu. Babasına yük olduğu için kendi kendini suçlamaktaydı. Zina bunun üzerine ikinci derecede bir pansiyona taşındı; orada serseriler ve apaşlarla birlikte yaşamaya başladı; kavgalar çıktığı zaman sık sık aralarına girip onları ayırıyordu. Zina'yı bu koşulların içinden kurtarmak ve parasını idare etmek için kardeşinin ya da babasının yaptığı bütün teşebbüsler onu kızdırıyor, onda sinir buhranları yaratıyordu. Bir buhrandan sonra babasına gönderdiği bir kartpostalda onu suçlandırıyor, kendisinin rahatsız edilmemesini istiyordu.

Zina'nın çektiği acılar ve bu acıların Troçki'de yarattığı sinir bozuklukları Lyova ile arasındaki ilişkiyi de etkiledi. Troçki, Lyova'nın kızkardeşine karşı daha sabırlı olacağını ve ona karşı sevgi göstereceğini ummuştu. Bununla birlikte,

Troçki'nin Lyova'ya güveni gün geçtikçe daha artıyor, ona daha fazla bağlanıyordu. *Bulletin*'i yönetme şeklinden ve politika çalışmalarından çok memnundu; düşüncelerini ona her zaman açıyor, ona danışıyor, ondan eleştiri bekliyordu. Troçki, Lyova'nın bu fedakârlığından ve bağlılığından çok memnundu, bunların binlerce örneği vardı. (Para hesapları üzerinde çok titiz davranmasına ve kendi parasını da *Bulletin* için harcamasına zaman zaman üzüldüğünü bildiriyordu.) Ama arada sırada da, görüşlerinde ve fikirlerindeki beraberliğin yalnızca bir baba-evlat bağlılığından gelmiş olmasından şüpheleniyor, bu bağlılığa hem memnun oluyor hem de sinirleniyordu. Troçki'nin sinirleri bozuldukça ve gerildikçe oğlundan istedikleri üzerinde de daha titiz davranmaya, dahası, garip bile olmaya başladı. Natalya'nın anlattığına göre, Troçki yalnız kaldığı ve dünyadan kopmuş olduğu için Lyova'dan gelecek mektupları büyük bir sabırsızlıkla beklemekteydi. Birkaç gün Berlin'den mektup gelmese deli gibi öfkeleniyor, Lyova'yı umursamazlıkla suçluyor, dahası, azarlıyordu; sonra kendi kendine kızıyor, oğluna acıyor, sinirleri daha bozuluyordu.

Lyova'nın kişisel dertleri ise kendi başından aşkındı. Moskova'daki karısından aldığı mektuplarda, karısı yıkılan hayatlarından ve çocuklarının mutsuzluğundan yakınıp duruyordu; Lyova karısının bütün direnmelerine ve gözyaşlarına rağmen, sırf anababasıyla beraber olmak ve babasını korumak için yurtdışına gitmişti; şimdi ise ne anababasının ne de karısının ve çocuğunun yanındaydı. Rusya'da başına gelecekleri anlatmaya lüzum yoktu; karısı basit bir işçi kadınıydı, hastaydı, yoksuldu ve kırılmıştı; kendini öldüreceğini söylüyordu. Lyova kendisine para göndermekten başka bir yardımda bulunamazdı. Lyova'nın Jeanne Molinier ile ilişkisi de mutlu bir sonuca bağlanmamıştı. Lyova'yı kendi özel dertlerinden ancak babasının davasına olan bağlılığı kurtarıyordu. Büyükada'dan gelen binbir genelgeyi yorulmadan yerine ge-

tiriyor, bütün dağınık Troçkist guruplarla ilişki kuruyor, Rus matbaacılarını *Bulletin*'i zamanında yetiştirmeye zorluyor, babasının gönderdiği broşürlerin hemen Almancaya tercüme edilerek yayımlanmasını sağlıyor, editörlerle pazarlık ediyor, görevle yurtdışına çıkmış bir yurttaşa ya da Rusya'dan dönen Batılı bir turiste rastlamak, bir parça bilgi, ya da gönderilmiş bir haber alabilmek umuduyla saatlerce, bazan aç açına, Berlin sokaklarında dolaşıyordu. Bütün bunlardan başka matematik ve fizik kurslarına da şaşmadan devam ediyor, geceleyin kalan az zamanında da anababasına mektup yazıyordu. Hiç bir şey onu babasının huysuzlukları ya da çalışmasının umulan sonucu vermediği şeklindeki azarlamaları kadar üzmüyordu. Babasının hoşnutsuzluğunu bir türlü anlıyamıyor, kendisini babasına anlatamıyor, bunun nedenini soramıyor, ya da özür dilemesini isteyemiyordu; derdini yalnızca annesine açabiliyor ve ona yakınabiliyordu.

Zina'nın karmakarışık ve tehlikeli davranışlarını idare eden arada sırada kocasıyla oğlu arasında kalan zavallı ve içli Natalya ise elinden geleni yapmaya çalışıyordu. Ama Natalya hepsinin kafasından geçenleri anlayacak, hepsinin duygularını hissedecek ve her birini de yönetecek kadar güçlüydü. Lyova'ya yazdığı mektuplarda Zina'nın problemlerini anlatıyor, Lyova ile Zina'ya da babalarının ne kadar büyük bir sinir gerginliği içinde yaşadığını, düşman bir dünyaya karşı kahramanca bir savaş vermek zorunda kaldığını uzun uzadıya açıklıyordu: bu dayanmanın aile içinde ikide birde patlak vermesinde, şaşılacak bir şey yoktu. "Babanı üzen şeyler, senin de bildiğin gibi, büyük sorunlar değil, ufak şeyler." Büyük problemler karşısında sonsuz bir sabrı vardı Troçki'nin; ama ufak tefek sorunlarda hemen kolayca sinirleniyor, dahası huysuzlanıyordu bile. Natalya, bunu hiç unutmamalarını ya da babalarının kendilerine karşı büyük ve derin sevgi beslediğinden hiç şüphe etmemelerini çocuklarından rica ediyordu. Lyova'ya yazdığı bir mektupta, "Senin derdin her üçü-

müzün de derdi" dedikten sonra babasına daha sık mektup yazmasını, mektupların, "güzel" olmasını, sonra Zina'ya da yakın bir ilgi ve sevgi göstermesini istiyordu. Bazan darbeler Natalya'nın gücünü bile sarsacak kadar ağır oluyordu. Lyova'ya yazdığı mektuplarda "Ne yapmalı? hiç bir şey yapılamaz ki" sözü sık sık geçiyor; bir ara şunu itiraf ediyor: "Ben de senin gibi yazıyorum, duygularım kapalı, gözlerim kapalı."

1932 yazının sonlarıydı. Troçki Büyükada'ya geleli üç buçuk yıl olmuştu. Bu süre içinde durmadan çalışmış, çeşitli işlerle meşgul olmuş, mektuplaştığı kimselerden hiç birini ihmal etmemiş, *Bulletin*'in sayfalarını doldurmuş, ikinci derecede birçok kitap ve broşürden başka, *Hayatım* ile üç ciltlik *Tarih'*i yazmıştı. (Üçüncü cildin sonundaki Ek'i 29 Haziranda Alexandra Ramm'a göndermişti.) Gece gündüz durmadan çalışmıştı; kolay yazı yazmaktan nefret ettiği için kitaplarının hemen hemen her bölümünü yeniden kaleme alıyor, her sayfanın, her cümlenin üzerinde ayrı ayrı duruyordu.

Bu büyük çalışma onu yormuştu. Kafasında bir sürü yeni yazı plânları vardı; İç Savaşın Tarihini, Lenin'in Hayatını, Marx ile Engels'in Hayatlarını, ve buna benzer daha birçok eserler yazmak niyetindeydi. Ama durumlar büyük bir esere başlamasına elverişli değildi; dinlenmeye ihtiyacı vardı. Büyükada'da kalmaktan artık sıkılıyordu (*); siyasî olaylar Troçki'yi huzursuz etmişti. Rusya'dan sızan haberler bile kendisini sinirlendirmeye yetiyordu. Almanya'da sosyalistlerle komünistler felâkete doğru adım adım yaklaşmaktaydılar. Açtığı kampanyanın hiçbir etkisi olmamıştı. Almanya'daki Troçkist gurubun gücü hemen hemen yok denecek kadar azdı. Muhalefetin uluslararası örgütünde de birtakım dertler vardı; son zamanlarda aşırı-sol Leninbund ile yap-

(*) Troçki Büyükada'da oturduğu yıllarda İstanbul'a yalnızca bir ya da iki kere inmiş, Ayasofya müzesini gezmiş, dişçiye gitmişti.

tığı tartışmada kendisini daha yeni desteklemiş olan ve Berlin Sekreterliğinde çalışan Sobolevcius kardeşler Stalinciliğe karşı son günlerde biraz uzlaşıcı bir tavır almışlardı. Ah şu lânetlenmiş ve büyülenmiş adadan bir kere ayrılsa, ve siyasî hayatın belli başlı akımlarına ve uygarlığa yakın bir yere gidebilseydi!

Sonbaharda Danimarkalı Sosyal Demokrat öğrenciler Troçki'yi Kopenhag'a çağırdılar ve Ekim İhtilâlinin onbeşinci yıldönümünde bir konferans vermesini istediler. Bundan önce de buna benzer birçok çağrılar almıştı; ama Avrupa'nın herhangi bir yerinde görünmesine izin verilmemişti (*). Danimarka'daki Sosyal Demokrat Hükümetin de kendisine vize vereceğinden şüpheliydi, ama bu sefer çağrıyı kabul etti. Vizeyi de alınca hemen yolculuğa çıkmaya hazırlandı. Türkiye'ye yeniden giriş vizesi alması için gerekeni yapmıştı, ama belki dönemiyeceğini de hesaba katıyordu. Natalya da Seva'yı Kopenhag'a götürebileceğini, oradan çocuğu Zina'ya gönderebileceğini umuyordu. Ama çocuk için yolculuk vizesi alamadılar; bu yüzden onu Büyükada'da sekreterlerinden biriyle bırakmak zorunda kaldılar.

14 Kasımda, Troçki yanına Natalya ile üç sekreterini alarak İstanbul'dan vapurla yola çıktı. Hiçbir devletin yurttaşı olmayan Bay Sedov adıyla tanıtıyordu kendini, ama ne kadar gizlerse gizlesin herkesin dikkatini çekmekten geri kalmıyordu. Bu tedbir çevresindeki esrarlı havayı ve bir sıkandal ihtimalini artırmaktan başka bir işe yaramıyordu. *Pravda* gazetesi Bernard Show'un sözünü kullanarak "kafesten kaçan aslan" diye alay ediyordu onunla; bu alay ister istemez gergin bir hava yarattı; birçok ülkelerin hükümetleri, polis müdürlükleri ve Basını durumun gelişmesini yakından izlemeye başladılar. Eğer Troçki Avrupa'yı gerçek ve güçlü

(*) Bu arada Edinburg üniversitesinden bir öğrenci gurubu, Üniversite Rektörlüğü seçiminde kendisini aday göstermelerine izin vermesini istedi; Troçki bu teklifi kibarca reddetti. **(Arşiv.)**

bir komplo hareketinin başında olarak, arkasında da bir sürü taraftarlarıyla gezmiş olsaydı, böyle bir gezi ogünkünden, yâni yanına yalnızca yaşlı ve hasta bir kadını ve birkaç da yakınını alarak ve bir konferans vermekten başka bir amaç gütmiyerek, herhangi bir hükümetin himayesinden yoksun, yurdundan kovulmuş bir adam gibi yaptığı yolculuğun çıkardığı gürültüden daha fazlasını çıkaramazdı. Söylentiler aldı yürüdü. Gazeteler bu yolculuğun gerçek amacı üzerinde neler neler yazmıyorlardı? Konferansın yalnızca bir bahane olduğundan şüpheleri yoktu; bir kısmı da Troçki'nin Avrupa'da bir yerde Stalin'in göndereceği bir elçiyle konuşacağını söylüyordu; bir kısmına göre de, Troçki Stalin'e karşı son komplosunu hazırlamak üzereydi. Geminin Yunanistan'da ve İtalya'da uğradığı limanlarda Troçki'nin çevresini gazeteciler sardı, ama Troçki hiçbiriyle konuşmadı. Atina'yı gezmesine izin verilmedi. Napoli'de karaya çıktı ve polis eşliğinde Pompei yıkıntılarını gezdi. Fransızlar Marsilya'da karaya çıkmasını yasakladılar; açıkta gemiye gelen polisler kendisini küçük bir motora aldılar ve Marsilya'nın uzaklarında küçük bir iskeleye çıkardılar. Otomobil ve trenle Fransa'dan çarçabuk geçti; Paris'te yalnız bir saat kaldı; böylece Marsilya'danberi Troçki'yi arayan gazeteciler kendisini ancak Dunkirk'te Danimarka'ya giden bir gemiye binerken yakalayabildiler. Fransa'dan geçtiği sırada bütün sağcı gazeteler Troçki'ye ateş püskürüyor, Fransız rantiyelerinin, "dul ve yetimlerin tasarruflarını çalan" bu "Brest Litovsk haini" nin Fransız topraklarına nasıl olup da ayak basmasına izin verildiğini soruyorlardı. Troçki bu heyecanı yatıştırmaya çalıştı ve gazetecilere "hiçbir siyasî önemi olmayan tamamiyle özel bir yolculuk" yaptığını söyledi.

23 Kasımda Danimarka'ya vardı. Troçki'ye Esbjaerg'de karaya çıkması emredildi. *Politiken*'in yazdığı gibi "Kopenhag'a arka kapıdan" alınacaktı. Bir komünist kalabalığı Troçki'yi ıslıklamaya ve yuhalamaya gelmişti; ama, aynı ga-

zetenin yazdığına göre, "Troçki ortaya çıkar çıkmaz her yanı derin bir sessizlik kapladı: tarihsel bir insanın karşısında bulunulduğu ve belki de tarihsel bir an yaşandığı için" Gazeteciler Troçki'nin o sırada "çok sakin" olduğunu, sekreterleriyle konferansı örgütleyenlerin ise çok sinirli olduklarını yazıyor. Troçki'nin Kopenhag'a girmesinden sonra Kıral ailesinden Prens Aage ile, basının bir kısmı, "Çar ailesinin katiline" sövüp saymaya başladı: Danimarka Sarayı son Çarın annesinin Danimarkalı bir prenses olduğunu unutmamıştı. Bu sırada Sovyet Elçisi de hükümetinin bu ziyaretle ilgilendiğini bildirdi. Sosyal Demokratlar Troçki'yi çok iyi karşıladılar, ama bu sıcak karşılama uzun sürmedi. Kıral ailesi ile Sovyet Elçiliğinin hoşnutsuzluk göstermesi üzerine Sosyalist Bakanlar Troçki'nin bir an önce dönmesini istemeye başladılar.

Troçki halkın gözünden uzak olmak için elinden geleni yapıyordu. Garip bir yerde kalıyordu; Raymond Molnier o sırada yolculuğa çıkmış ünlü bir dansözün villâsını kiralamıştı. Villânın odaları bir sürü süslü eşya ile ve duvarlarda da evde bulunmayan ev sahibesinin ilginç resimleriyle doluydu. Bu sırada gazetelerden biri villânın resmini basarak Troçki'nin bulunduğu yeri açıkladı; bunun üzerine Troçki ile arkadaşları hemen banliyöde bir pansiyona taşındılar. Ufak tefek başka olaylar da oluyordu: Troçki'nin kullanmakta olduğu Molinier'in arabası birdenbire ortadan kayboldu. Polis arabayı birkaç saat sonra hiçbir bilgi vermeden iade etti ve sahibinin... parmak izlerini aldı. Troçki düşmanları konferansı dağıtacaklar diye bir söylenti çıkmıştı. Bu arada hem kendi taraftarları, hem de polis kendini muhafaza altında bulunduruyordu; yalnız bir iki kere kentte kısa gezintiler yapabildi.

Konferansta herhangi bir engelleme olmadı ve karışıklık çıkmadı. Troçki 2,000 kişiye varan dinleyicilerinin karşısında iki saat Almanca konuştu. Konusu Rus İhtilâli idi. Hü-

kümet makamları kendisine konferansta tartışmaya girmemek şartıyla izin verdikleri için Troçki biraz profesör havasıyla konuştu ve dinleyicilerine henüz bitirmiş olduğu üç ciltlik *Tarih*'in kısa bir özetini yaptı. Ama kendini ne kadar tutarsa tutsun inancının derinliğini ve gücünü saklayamadı; yaptığı konuşma Rus İhtilâlinin bir övgüsü oldu; konuşma sırasında herhangi bir pişmanlık göstermediği ve yapılan ufak tefek yanlışlıkları ve kusurları da açıkça kabul ettiği için konuşma daha etkili olmuştu. Orada bulunan dinleyiciler yirmi beş yıl sonra bu konuşmayı bir hitabet ziyafeti olarak anacaklardı (*). Ama ne yazık ki, aynı zamanda, Troçki'nin geniş bir dinleyici kitlesi karşısında yaptığı son konuşma olacaktı bu.

Kopenhag'daki öteki çalışmaları arasında gazetecilerle yaptığı konuşmalar ve Birleşik Amerika Devletlerine İngilizce verdiği bir radyo demeci de vardır. Bu radyo demecinde şöyle diyordu Troçki: "Benim İngilizcem, benim zavallı İngilizcem, Anglo-Sakson kültürüne olan hayranlığımla orantılı değil." Sovyetler Birliğindeki ters gelişmeleri (ve kendisinin başına gelenleri) ileri sürerek Ekim ihtilâlini kötüleyenlere, "yaratıcı bir çaba olan eleştiride bu prespektifin gerekli" olduğunu söylüyordu. Ekim ihtilâlinin üzerinden geçen on beş yıl "tarih saatinde yalnızca bir dakika" idi. Amerikan İç Savaşı da çağdaşlarını kızdırmıştı. Ama "Bu İç Savaştan, sınırsız pratik teşebbüsleriyle, rasyonalize teknolojisiyle, ekonomik *élan*'ıyla, bugünkü Amerika Birleşik Devletleri" çıkmıştı. "Bu başarılar yeni bir toplumun temelinden bir kısmını" oluşturacaktı (**) Amerikan gazetecileriyle yaptığı konuşmada 1929 iktisadî buhranının Amerika'yı çok

(*) 1956 da Kopenhag'ta bir konferans verdim ve 1932'deki unutulmaz toplantıda bulunanlardan birkaçı ile görüştüm.

(**) Columbia Broadcasting System'e bir demeç verdi. Danimarka radyosu konuşmasını yayımladı.

sarsmakla birlikte, Amerika Birleşik Devletlerinin durumunu öteki kapitalist ülkeler karşısında güçlendirdiğini de söyledi. Fransız gazetecilerine de Sovyetler Birliğinin korunması gerekli kıldığı takdirde Stalin ile işbirliği yapmaktan hiçbir zaman kaçınmayacağını açıkladı: *"Politikada ne kişisel duyguların ne de öcalma isteğinin yeri vardır. Politikada yalnız verimlilik, ve iş görmek bahis konusudur"*, demişti.

Dört yıl sonra, Büyük Temizlik sırasında, Zinoviev ile Kamenev ve daha başkaları yargılanırken, savcılık makamı Troçki ile sanıklara karşı yaptığı suçlamaların büyük bir kısmını Troçki'nin 1932 Kasımında Kopenhag'taki faaliyetine dayayacak, Troçki'nin muazzam bir komplo ağının iplerini o sırada çektiğini, taraftarlarına Stalin, Voroşilov ve daha başba Politbüro üyelerini öldürmelerini, Rus işçi yığınlarını zehirlemelerini, ve kapitalizmi geri getirmek için ülkenin ekonomik ve askerî gücünü yıkmalarını emrettiğini iddia edecekti. Genel Savcı Vişinski'ye göre, Troçki Kopenhag'da Golzman, Fritz Davıd ve Berman Yurin'i oğlunun yanında kabul etmiş ve sanık yerinde Zinoviev ile Kamenev'in arkasında oturan bu üç adamın aracılığıyla emirlerini göndermişti. Bu suçlamalar ve suçlamaların dayandığı "itirafları" burada teker teker reddetmek gerekmez. Bu suçlamaların doğru olduğunu yirmi yıl durmadan iddia eden Stalin'in adamları bile artık bu iddialarından vazgeçmişlerdir; Troçki'nin anısını hâlâ unutmamış olan Kruşev, Sovyet Komünist Partisinin 20'inci kongresinde bu suçlamaların nasıl düzenlendiğini ve "itiraf" ların nasıl alındığını anlatmıştır. Ama Troçki, bundan çok daha önce, mahkemeler devam ederken, savcılığın ortaya attığı iddiaların ne kadar saçma ve çelişkilerle dolu olduğunu söylemişti. Örneğin, Vişinski'nin Kopenhag'da Troçki tarafından bir karargâh haline getirilmiş olduğunu söylediği Hotel Bristol 1932'de yoktu. Troçki'nin gelmesinden yıllarca önce yıkılmıştı. Kopenhag'da faaliyet gösterdiği iddia edilen Lyova o sırada Danimarka başkentinde babasının yanında değildi.

Troçki, hergün düzenli bir şekilde aldığı notlardan, Danimarka'ya yaptığı gezinin bütün olylarını günü gününe anlatabiliyor, ve iddialarının doğruluğunu isbat edecek birçok görgü tanığı gösterebiliyordu.

Kopenhag'ta bulunduğu sırada geniş bir çevresi vardı. Kendisiyle birlikte gelen üç sekreterden başka Alman, Fransız, İtalyan ve daha başka uluslardan yirmi beş taraftarı, bu arada Molnier, Naville, Sneevliet ve Troçki'nin Fransız avukatı Gerard Rosenthal de gelmişti. Hamburg'dan da bir öğrenci gurubu gelmiş, muhafızlığını yapıyordu. Ziyaretçilerden biri de Troçki'nin Almanya'da avukatlığını yapan, Karl Liebknecht'in arkadaşı, ünlü Alman hukukçusu Oscar Cohn'du. Troçki bu kadar çok taraftarı arasında resmî olmayan "uluslararası bir kongre" toplama fırsatını ele geçirmişti; bu toplantılarda Almanya'daki durumu ve çeşitli gurupların çalışmalarını tartışmışlardı. Bu kadar küçük bir mezhep taraftarlarının, daha çok gevezelik ve heyecan içinde geçen küçük toplantısında, en az olabilecek şey bir komplo hazırlamaktı. Toplantıya katılan tek İngiliz şöyle anlatıyor: "Herkes durmadan konuşuyordu; yalnız Troçki, hemen hemen bütün gün odasında çalışıyor, yazıyor ya da dikte ediyordu." (*). Beş yıl sonra, o sırada Kopenhag'ta bulunanların hepsi—Nazi hapishanelerinde ya da toplama kamplarında bulunanlar hariç—Vişinski'nin Kopenhag'da bulunduğunu iddia ettiği kimselerden hiçbirinin orada bulunmadığına ya da böyle bir şeyin birçok muhafızların gözünden kaçması ihtimali olmadığına tanıklık edecektir. O sırada Rusya ile ilişkisi olup da Troçki tarafından kabul edilen tek kişi Senin - Sobolevicius'dü. Sobolevicius kendisinin bir Stalin ajanı olduğu iddialarını yalanlamak üzere gelmiş Troçki'nin yanında bir iki saat kal-

(*) Bana bunları anlatan İngiliz Mr. Harry Wicks'dir. Troçki'nin yazılarını Rus limanlarına giden İngiliz gemicileri kanalıyla S.S.C.B.ye göndermeye çalışacaktı; Troçki kendisine bu konuda bir yetki mektubu vermişti.

mış, Troçki ise kendisini bir ajan olarak değil, siyasî bir muhalif olarak karşılamıştı; yazışmalarında, Sobolevicius, Stalin'in sanayi alanındaki başarılarını ve kollektifleştirmenin geniş etkilerini Troçki'nin küçümsediğini söylemiş ve Troçki'yi, kısmen haklı olarak, eleştirmişti. Sonraki yazışmalarından anlaşıldığına göre Kopenhag'daki görüşmeleri aradaki görüş ayrılıklarının biraz kapatılmasıyla sonuçlanmıştı. Bununla birlikte, Sobolevicius Moskova yargılamaları sırasında tanık değildi. Anlaşıldığına göre de mahkemeye hiçbir yardımda bulunmadı, çünkü bunu yapmış olsaydı Troçki'nin Kopenhag'daki çevresi hakkında Vişinski'nin anlattığından daha gerçekci şeyler açıklamış olurdu.

Troçki'nin Danimarka'da bulunduğu günler olaysız geçmiş sayılabilirdi. Konferanstan sonra kendisini çağırmış olan ufak bir Danimarka öğrenci gurubu karşısında konuştu. Ev sahibi bu garip olayı kaydetmiş bulunuyor:

Troçki ile beş ya da altı kişi evimde bulunduğu sırada bir arkadaşım Zinoviev'in öldüğünü söyledi. Troçki ayağa kalktı, çok heyecanlıydı... "Zinoviev'e karşı savaştım..." dedi. "Bazı sorunlarda onunla birliktim. Hatalarını biliyorum, ama şu anda bunları düşünecek değilim, onun yalnızca bütün hayatı boyunca işçi sınıfı hareketi için çalışmış olduğunu söyliyeceğim..." Troçki ölen hasmının ve savaş arkadaşının anılarını parlak cümlelerle anlattı... bu güzel konuşmayı bu küçük gurubun içinde dinlemek çok heyecanlı bir sahne oldu. (*)

Troçki'nin dışında hiçbir kimse, ne dostları ve ne de sekreterleri, Troçki'nin Kopenhag'da ne kadar büyük bir üzüntü ve sıkıntı içinde olduğunu bilmiyordu. Danimarka'da yalnız bir tek konferans vermek ve sonra yeniden Büyükada'ya dönmek için, bir sürü şeyleri düşünerek, düşmanca gürültüler arasında bütün Avrupa'yı boydan boya geçmek Troçki için bir hayli yorucu olmuştu. Dönüşü önliyemediğine göre, hiç olmazsa geciktirmek için boşboşuna birtakım çarelere başvuruyordu. Amerikalı gazetecilerle yaptığı konuşmada, "dünya panoramasını bir süre New York'tan seyredebilseydi" çok

(*) **The Case of Leon Trotsky**, s. 147. Zinoviyev'in öldüğü söylentisi ertesi gün tezkip edildi.

memnun olacağını, "bir gökdelenin tepesinden" ufka bakmanın "kimı bilir ne kadar güzel olduğunu" söylemişti. "Size soruyorum, büyük Amerikan kitaplıklarının birinde iki ya da üç ay çalışabilmeyi düşünmem acaba Ütopik bir rüya mı olur? Danimarka Hükümetinin verdiği büyük örneğe, bence öteki devletler göz kapamamalıdırlar" Bununla birlikte Danimarka Hükümetinin verdiği "örnek" de pek parlak değildi: kısa bir süre için bile Danimarka'da kalmasını hükümet kabul etmemişti. Oscar Cohn'un yakın dostu Sosyalist Başbakan Stauning'e yapılan müracaat hiçbir sonuç vermemişti; Troç'ki'nin karısı ile birlikte Kopenhag'da tedavi görmek üzere vizesinin onbeş gün daha uzatılması için şahsen yaptığı müracaat da boşa çıkmıştı. İsveç vizesi almak için yaptığı müracaat reddedilmişti. Bu reddin, o sırada İsveç Elçisi bulunan İşçi Muhalefetinin eski lideri Aleksandra Kollantay'ın itirazları üzere yapıldığı iddia ediliyordu.

Zina'nın durumu gün geçtikçe kötüleştiği için hergün karşılaştığı düşmanlıklar daha da üzücü oluyordu. Troçki, kızının son mektubu olduğu sanılan şu korkunç suçlayıcı yazıyı belki de Kopenhag gezisinde almıştı: "Siz. çok sabırsızsınız ve bazan da düşünmeden alelacele harekete geçiyorsunuz. Karmaşık, ama aynı zamanda içgüdüsü kadar ilkel bir şey biliyor musunuz—yâni hafife alınmaması gereken bir şey ? İçgüdüsü kördür diye kim söylemiş...? Doğru değil bu söz. içgüdüsünün karanlıkta bile gören keskin gözleri var zamanı ve mekânı da aşabilir—içgüdüsünün kuşakların anısı olması ve yaşamın başladığı yerden başlaması boşuna değil. Her çeşit amaçlara yön verebilir. Ama en korkuncu bu içgüdünün en çok şaşmaz ve acımasız bir şekilde kendi yolundakileri vurmuş olması." Zina, içgüdülerini yaratan "uyarmalar", "kuşkulu hayaller" ve "korkunç derecede keskinleştirilmiş bir duygusallık" tan söz ediyor ve şöyle diyordu: "Buna benzeyen bir şeyin bir ara beni sardığını size söylersem sizi korkutmuş olmıyayım; ama korkunç bir çılgınlıkla kendimi

savaşa attım. Bana kimse destek olmadı. Doktorlar beni allak bullak ettiler yalnızca... benim bu sıradaki desteğim ne oldu biliyor musunuz? *Size olan inancım.* Bütün açık ve basit olan şeylere rağmendi, her şeye rağmendi bu... Ve bu bir içgüdü değil mi?"

Lyova, bir sürü şeyler arasında, Zina konusunu da babasına danışmak üzere Kopenhag'a gelmek istemişti; ama aşılmaz pasaport ve vize zorlukları yüzünden Berlin'den ayrılamadı. Bu sırada Zina'nın sağlığının tehlikeli bir şekil almaya başladığını bildiren mektuplar yazıyordu; Zina aklını gittikçe kaçırıyordu; Seva'yı gönderecek olurlarsa bakamıyacaktı; sonra gün geçtikçe kendisine de bakamıyacak duruma geliyordu. Bütün bunlardan başka yanlış politik davranışlarından da yakınıyordu: Zina Alman Komünist Partisiyle ilişki kurmuştu; polis kovuşturma yapabilirdi. Papen'in istifasından sonra Lyova'ya durmadan şunu söylüyordu: "Görmüyor musunuz, görmüyor musunuz, Almanya artık dosdoğru (komünist) ihtilâline doğru gidiyor." Lyova, Zina'yı Avusturya'ya gitmeye kandırmaları için anababasının elinden geleni yapmasını istiyordu. Troçki ile Natalya hergün, bazan da günde iki kere, Lyova ile telefonda konuşuyorlar, Zina'nın son durumunu, doktorların çocuğun gönderilmesini isteyip istemediklerini soruyorlar ve Lyova'nın Kopenhag'a gelmesini istiyorlardı.

Böylece sekiz gün geçti; bu sekiz gün içinde Troçki'nin Sovyet Hükümetine karşı hazırlamakta olduğu büyük darbeyi sahneye koyacağı bütün dünyaya bildiriliyordu. Oysa Troçki o günlerde devleti ve yurdu olmayan bir kimsenin karşılaştığı basit pasaport ve vize zorluklarına bir "darbe" indirmeye çalışıyordu. Danimarka'da ve Avrupa'nın başka bir yerinde birkaç hafta ya da birkaç gün daha kalabilmek için bütün etkileri ve her türlü geçici durumları, her çeşit masum basın stratejisini ve hilesini kullanıyordu. Bu arada Natalya Fransız Başbakanı Edouard Herriot'ya baş vurmuş, Troçki ile ken-

disi Fransa üzerinden Türkiye'ye dönerlerken oğlu ile Fransa'da konuşmasına izin verilmesini istemişti. Danimarka hükümetinin verdiği vizenin sekiz günlük süresi geçince, Troçki vapuru kaçırdığını ve yolculuğa çıkmaya hazır olmadığını bildirdi. Yeni bir gemi gelinceye kadar Lyova'nın belki de gelebileceğini mi umuyordu? Yoksa çocuğu Zina'ya gönderip gönderemiyeceklerini ve nasıl göndereceklerini mi düşünüyorlardı? Ama belki de hükümetin biri onlara acır da konuksever olmayan bu kıtada kendisine bir vize verebilirdi. Ancak Danimarka Hükümeti, vize süresi geçtiği için ülkeyi terketmesinde direndi, ve süre geçmeden vapura girmiş olması için hemen bir otomobile bindirip gönderdi. Ve böylece 2 Aralıkta Troçki ile Natalya ve sekreterleri Danimarka'dan çıktılar. Bu sırada Troçki'yi rıhtımda hiç kimse ıslıklamadı ve yuhalamadı; vedalaşmaya gelen de olmamıştı.

Gemi Anvers'e geldiğinde liman polisle doldurulmuş ve kordon altına alınmıştı. Sınır muhafızları gemiye çıkmışlar, Troçki'yi sorguya çekmek istiyorlardı; Troçki, Belçika'ya çıkmadığını, sorguya çekilmesinin kanunsuz olduğunu ileri sürerek sorgulara cevap vermedi. Aralarında bir çekişmedir başladı; Troçki'yi tutuklamakla korkutuyorlardı; yanındakilerden hiçbirinin karaya çıkmasına izin verilmedi.

Bu sırada Troçki'nin aklına on yıl önce geçen bir olay geldi: 1922'de Lenin'i öldürmeye teşebbüs eden Dora Kaplan Moskova'da yargılanırken Belçika'nın ünlü sosyalisti ve İkinci Enternasyonal'in Başkanı Vanderwelde mahkemeye savunma avukatı olarak kabul edilmesini istemişti. İsteği kabul edilmiş ve Vanderwelde de bu fırsattan yararlanarak mahkemede Sovyet hükümet sistemine ağzına geleni söylemişti. 1922'de bu mektuba cevap vermeyen Troçki şimdi Belçika sularındayken cevap vermek istedi. Bu arada Vanderwelde Belçika Kralının Başbakanı olmuş, Belçika politikasında muhalif olarak çok yüksek bir mevkie erişmişti.

(Troçki şöyle yazıyordu) Üyesi bulunduğum hükümet sizin Sovyetler Bir-

liğine gelmenize izin vermekle kalmamış, aynı zamanda, ilk işçi devletinin liderlerini öldürmeye teşebbüs edenlerin avukatlığını yapmak üzere mahkemede bulunmanıza da itiraz etmemişti. Basınımızda yayımladığımız savunma talebinizde ikide birde demokrasi prensiplerine başvurmaktaydınız. Hakkınızdı bu. 4. Aralık 1932'de ise ben ve arkadaşlarım Anvers limanında transit olarak durduk. Bu ülkede proleter diktatörlüğünü savunmak ya da, bildiğim kadar, Bakanlardan birini öldürmek için herhangi bir teşebbüse girişmiş olan herhangi tutuklu bir komünistin ya da grevcinin avukatlığını yapmak niyetinde değilim. Buna rağmen gemimizin limanda durduğu yer kordon altına alınmış bulunuyor. Her iki yanımızda, sağımızda ve solumuzda, polis motörleri alarm durumunda. Güvertemizden demokrat polis ajanlarının geçit resmini seyrediyoruz... Çok güzel bir manzara. Burada gemicilerden ve lostromolardan çok aynasız var fazla birşey söylemek için bu bayağı kelimeleri kullandığımdan özür dilerim. Gemimiz geçici bir hapisaneye ve limanın bu kısmı da hapisane avlusuna döndü.

Bu kabul şeklinin ve üzücü olayın "militan işçilerle komünistlere genellikle yapılan işlemlerin yanında hiç bir şey" olduğunu elbetteki biliyordu; 1922'de Vanderwelde'nin Bolşevizm ve demokrasi üzerine çektiği nutuklara geç de olsa yalnız cevap verebilmiş olmak için gerçekleri belirtmek zorunda kalmıştı:

Belçika'yı demokrasiler arasında saymakta yanılmadığımdan eminim. Giriştiğiniz savaş (1914—8 savaşı) demokrasi içindi, öyle değil mi? Savaşın sonundanberi Belçika'nın başında Bakan ve Başbakan olarak bulundunuz. Bu ülkede demokrasiyi gerçekleştirmek için bundan daha iyi fırsat olabilir miydi?. Ama neden demokrasiniz eski Prusya polis devleti kadar pis kokuyor? Bir Bolşevik'in rastlantıyla sınırlarına yaklaştığı zaman sinir buhranları geçiren bir demokrasinin sınıf savaşını zararsız bir hale getireceğine ve kapitalizmi barışçı yollarla sosyalizme götüreceğine kim inanır?

Evet, Troçki G.P.U. konusundaki gerçekleri ve Sovyetler Birliğindeki kovuşturmaları çok iyi biliyordu. Ama Sovyet Hükümeti hiç olmazsa demokrasinin erdemlerinden söz etmemekteydi; proleter diktatörlüğünü uyguladığını açıkca söylüyordu; bunun da tek ölçüsü kapitalizmden sosyalizme geçişi sağlamış olup olmadığı idi.

Diktatörlüğün kendine göre yöntemleri ve mantığı vardır ve oldukça serttir. Bu diktatörlüğü kuran devrimciler... arada sırada bu mantığın kurbanı olurlar... Bununla birlikte, sınıf düşmanlarının karşısında, yalnız Ekim ihtilalinin

değil... aynı zamanda, beni süren ve Sovyet yurttaşlığından atan hükümet de dahil olmak üzere, bugünkü Sovyetler Birliğinin de bütün sorumluluğunu üstüme alıyorum. (Ama) Siz.. siz sözde demokrasi adına kapitalizmi savunmaktasınız. Peki, nerede öyle ise bu demokrasi? Herhalde Anvers limanında değil.

Buna rağmen, Anvers sularından "en ufak bir karamsarlığa kapılmaksızın" ayrılıyordu. Gemiyi kordon altına alan polislerin arkasında, "kömür tozları içinde, azimli ve sert yüzlü Flaman işçilerini", bu işçilerin "oradaki durumu nasıl seyrettiklerini, ve herkesi nasıl ölçtüklerini", kendilerinden olanı nasıl tanıdıklarını, polislere nasıl alayla baktıklarını, güvertedeki tehlikeli yolculara nasıl gülümsediklerini, "iri parmaklarını kasketlerine götürerek" güvertedekileri nasıl selâmladıklarını "gördü" Gemi sis içinde Scheldt'den geçtiği sırada, ekonomik buhran yüzünden limandaki vinçler durmuştu; rıhtımdan bilinmeyen birtakım veda çığlıkları geliyordu. "Bu yazıma Anvers ile Flüssingen arasında son verirken, Belçika işçilerine kardeşçe selâmlarımı yollarım."

Troçki ile Natalya 6 Aralıkta Paris'te Gare du Nord'a indi; yeniden büyük bir polis kordonu altına alındılar; polis Troçki ile Natalya'yı yolculardan ayırdı. Lyova orada onları bekliyordu; Herriot, Natalya'nın isteğini kabul etmişti. Marsilya'da İstanbul'a gidecek bir gemiyi dokuz gün beklemesine izin verildiği Troçki'ye sınırda bildirilmişti. Troçki geminin geç gelmesinden yararlanacaktı. Molinier, Marsilya yakınlarında bir pansiyon kiralamış, Troçki de dostlarından buraya gelmelerini ve burada birkaç gün geçirmelerini rica etmişti. Ama Marsilya'ya varır varmaz polis bir gün bile kalamıyacağını bildirdi ve o gece limandan ayrılacak olan bir İtalyan şilebine hemen binmesini emretti. Troçki bu emri protesto ederek gemiye bindi; ama gemide yolcu servisi bulunmadığını, yolculuğun onbeş gün süreceğini anlayınca bir tuzağa düşürülmekten korkarak, hemen yeniden rıhtıma döndü. Gece yarısıydı. Polis kendisini gemiye göndermeye çalıştı, ama başaramadı. Troçki ve yanındakiler soğuk ve rüzgârlı

bir gecede geç saatlere kadar jandarmalarla rıhtımda kavga edip durdular. Troçki limandan Herriot'ya, İç İşleri Bakanına, Blum'a ve Thorez'e telgraflar çekti; İtalya'nın kendisine bir transit vizesi vermesi için Roma'ya bir telgraf gönderdi. Günün ağarmasına yakın, polis Natalya ile kendisini bir otele götürdü, burada yurtdışına çıkmayı beklemelerini emretti.

Gün başladı, saatler geçti, ne Herriot'dan ne de Paris'te herhangi bir kimseden ses çıktı. Gariptir ki, Mussolini'nin Dış İşleri Bakanı hemen cevap verdi ve kendisine bir transit vizesi verildiğini bildirdi. Bunun üzerine polis hemen Troçki ile Natalya'yı aldı, İtalya'ya hareket eden ilk trene bindirilmek üzere gara götürdü. Her ikisi de polis kordonu altında Lyova ile götüştü. Baba oğul yalnız bir gün beraber olabilmişler, ve Natalya'nın anlattığına göre, gürültü patırdı arasında kafalarındaki dertleri birbirlerine açmak şöyle dursun, birbirlerine doğru dürüst bakamamışlardı bile. Bu durum yüzünden aralarında yalnızca birtakım tatsızlıklar ve yanlış anlamalar olmuştu.

Troçki ile Natalya trende başlarına gelen saçma olayları düşünüp durdular. Üzgün ve yorgundular. Geçirdikleri hayat, hükümetler ve jandarmalar tarafından yapılan kötü işlemler, Zina'nın durumu ve çocuğunun ne olacağı problemi hep bir araya gelmiş, birden omuzlarına ağır bir yük gibi çökmüştü. İtalya'ya girdikleri sırada Natalya Lyova'ya şöyle yazıyordu: "karanlık kompartımanda babanla uzun uzun oturduk ve ağladık..."

Ertesi sabah o zamana kadar hiç görmedikleri Venedik'te uyandılar; ve San Marco kilisesinin azametini ve parlaklığını yaşlı gözlerle seyrettiler.

12 Aralık'ta Büyükada'ya vardılar. "Kafesten kaçan aslan" yeniden kafesine dönmüştü; ama döndüğüne memnun gibiydi. Adanın güzelliği, Türk memurların kendisine karşı gösterdikleri nezaket, kendisini dostça karşılayan Büyükada balıkçılarının dost yüzleri sinirlerini yatıştırmıştı belki. Troçki

çevresinde kitapları ve masaları, yığın yığın mektupları görünce hemen çalışmaya koyuldu. Sonradan göncesinde şöyle yazıyor: "Büyükada'da kalemi ele alıp, özellikle adanın tenha olduğu ve bahçede kuşların öttüğü sonbahar ve kış aylarında çalışmak iyi bir şey." Pencereden bile görülen ve kıyıya kadar gelen balık sürüleriyle deniz dümdüz bir göl gibi. Son haftaların bütün patırdı gürültülerinden sonra adanın otomobil gürültüsüyle ya da telefon ziliyle bozulmayan sessizliği Troçki'ye rahat ve iyi bir düşünce olanağı sağlamıştı.

Böylece yılın son haftaları olaysız ve kolay geçti. Tek tatsız olay Senin-Sobolevicius ile aralarının büsbütün açılması oldu: Senin—Sobolevicius, Berlin'de Uluslararası Muhalefet Sekreterliğinin Troçki tarafından Stalin'e karşı yöneltilen sert hücumlarıyla birlik olmadığını bildirmişti. (*) Troçki, aylarca önce, üzerinde "partinin ağır baskı" yaptığını Sobolevicius'e söylediği halde bu olay karşısında şaşırmıştı. Çünkü Kopenhag'daki görüşmeleri sırasında anlaşmaya vardıklarını sanmıştı. 18 Aralık'ta Senin'e yazdığı mektupta şöyle diyordu: "Sovyetler Birliğine yaptığınız yolculuktan sonra Muhalefetin haklı olduğuna inandığınızı söylemiştiniz." Troçki o sırada bile bir oyuna geldiğinden şüphelenmiyor, Senin'in "partiye boyun eğmekte" olduğunu, sonunda teslim olacağını düşünüyordu. "Teslim olmak siyasî bir ölümdür" diyordu

(*) Troçki'nin Senin -Soblen- Soblevicius kardeşlerle yaptığı 15. 16, 18 ve 22 Aralık 1932 tarihli yazışmalarına bakın. Troçki'nin Stalin'e karşı yaptığı hücumlar aynı ay içinde B.O.nun 32. sayısında çıkmış ve kardeşler bu yazıya itiraz etmişler. Troçki bu yazısında Stalin'i Amerikan emperyalizmine prensipsiz bir şekilde kur yapmakla suçlamıştı: Bu suçlamanın nedeni şuydu: Stalin, Rusya konusunda bir kitap yazmış olan Thomas Campbell adında bir Amerikalı mühendisle konuşma yapmıştı. Campbell'in söylediğine göre, Stalin kendisi ile Troçki arasındaki çatışmanın birinci nedenini Troçki'nin ihtilali başka ülkelerey yaymak, kendisinin ise "bütün çabalarını kendi ülkesine harcamak" isteği olarak göstermişti. Stalin bunları söylediğini sonradan inkâr etti, ama inkâr pek inandırıcı olmadı. Sobolevicius kardeşler Troçki'nin Stalin'e hücum etmekle haksız olduğunu kendisinin aşırı sol davrandığını söylemişlerdi.

Senin'e; zaman kazanmasını ve sorunları yeni baştan düşünmesini salık veriyordu. Akıllı ve çalışkan bir taraftarını kaybedeceği için üzülmekteydi; ama ayrılığın önüne geçilemedi ve Senin az sonra Troçki'nin ufkundan kayboldu.

Bu haftalar içinde Troçki, eskiden olduğu gibi, yine "üzüntülerini ve rahatsız edici düşüncelerini" balığa çıkmakla unutmaya ve yatıştırmaya çalıştı. Büyükada'dan ayrılmazdan az önce bir balıkçı havası içinde yazmış olduğu güncesinde, balığa birlikte çıktığı sevimli balıkçı tiplerini, özellikle sık sık sandalına bindiği, okuma yazma bilmeyen Haralambos adındaki Rumu, uzun uzadıya anlatmaktadır. Genç Rum "iliklerine kadar balıkçı" dır; ataları da, bildiği kadar, hep balıkçıdırlar. "Bütün dünyası Büyükada'nın dört kilometre ilersine gitmez. Ama bu dünyanın ne olduğunu" bilir, ve bu dünyada yaşamını dolduracak kadar eğlence bulmaktadır ("hiç bir zaman öğrenemiyeceği matematiğe ve şiire benzer bir şey"), "Marmara'nın güzel kitabını bir artist gibi okumaktadır", ve eski devrimcinin aklını uzak anılardan Adaya çekmektedir. Birbirleriyle işaretleşerek konuşmaktadırlar, ve tek heceli birkaç Türkçe, Rumca ya da Rusça kelime söylemektedirler. Denizin derinliklerinde neler olup bittiğini, havaya bakarak rüzgârın nasıl eseceğini, ağların nasıl atılacağını — düz mü, döne döne mi ya da yarım daire şeklinde mi —, ıstakoz yaralamak için sepetlerin içine ne kadar ağırlık konacağını, ağların çevrede dolaşan yunus balıklarına karşı nasıl korunacağını Troçki'ye anlatmak için bu işaretler ve bu kadarcık kelime yetmektedir. *Sürekli Devrim* kuramının yazarı böylece "binlerce yıldır değişmeyen çetrefil ve ilkel bir sanatı" büyük bir hevesle ve alçakgönüllülükle öğrenmektedir. Bir taşı uzağa fırlattığında Haralambos'un kendisine "kötü kötü baktığını" görür. "Bir bakıma kibarlığından ve bir bakıma da sosyal bir disiplinden ötürü, genel olarak, taşları çok kötü fırlatmadığımı da kabul etmektedir. Ama yaptığım işi onunkiyle karşılaştırmaya yetmiyor bu ve gururum hemen

yok oluveriyor." Ne olursa olsun, bütün bu olaylardan sonra, Haralambos'a dönmüş olmak, Marmara kitabını onunla birlikte okumak ve oturup kendi kitabını yazmak hiç de kötü bir şey değil.

Bu tatlı ara birdenbire ve acı bir şekilde sona erdi. 5 Ocak 1933'de Lyova, Zina'nın intihar ettiğini telgrafla bildirdi. Zina, çocuğunun sonunda yanına gelmesinden bir hafta sonra intihar etmişti. Anlaşılan, çocuğun varlığı sinirlerini yatıştırmak şöyle dursun, büsbütün bozmuştu. Zina'nın bıraktığı yazılar arasında Almanca şöyle bir not var: "Korkunç hastalığımın yeniden başlıyacağını anlıyorum. Bu durumda kendime güvenemem; hele çocuğuma bakacağımı hiç sanmıyorum. Buraya *hiç bir suretle* gelmemeliydi. Çok hassas ve sinirli. Frau B.'den de (ev sahibi) çok korkuyor. Frau K. da (adresi aşağıda) kalıyor. Bir tek kelime Almanca bilmiyor. Kardeşime telefon etmeliyim." Sinir nöbetleri daha sık ve daha kuvvetle gelmektedir; çocuğuna bile bir hayrı dokunamıyacağını anlamıştır; savaşacak gücü yoktur; ve bütün bunlar yetmiyormuş gibi, Alman polisi de Almanya'dan çıkmasını istemektedir. General Schleicher hükümetinin son günleridir; Hitler'in Başbakanlığı ay sonundan önce ilân edilecektir. Berlin sokaklarında çizmeler her zamankinden daha çok gürültü çıkarmakta, sokaklar sarhoşların kaba şarkılarıyla çınlamaktadır; *Die Strassen frei für die braunen Batallionen* (Sokaklar hücum taburları için serbest) adındaki yaban ve korkunç şarkı bütün öteki şarkıları boğuyor. Nazizmin "korkunç tankı" Alman işçisinin üzerine doğru yürüyor. Ailesinden ayrı düşen, yurdunun kapıları suratına kapanan, Almanya'dan da kovulan, başka bir yere sığınamıyacak kadar da hasta olan Zina *Horst Wessel Lied*'i işite işite kapısını kilitlemiş, odasına kapanmış, havagazı musluklarını açmıştı. Her yeri o kadar sımsıkı kapatmıştı ki kendisini kurtarmak için yapılan teşebbüsler sonuç vermemiş, hemde doktoru da ölüm

karşısında gösterdiği "bu görülmemiş enerji"ye şaşıp kalmıştı. Zina'nın yüzünde son dakikalarda rahatlamanın verdiği bir gülümseme ve durgunluk vardı. Otuz yaşındaydı daha.

Lyova'nın, intihar olayını bildiren haberi çok kısa idi; ama, Troçki'nin yazdığına göre, "her satırından sinirlerinin gerginliği açıkca okunuyordu", çünkü Lyova "ablasının cesediyle yapayalnız kalmıştı.." Çocuğuna durum nasıl bildirilecekti? Sonra olay Zina'nın Leningrad'da bulunan annesi Aleksandra Sokolovskay'yı ne duruma sokacaktı? Lyova Moskova'daki kardeşi ile telefonda konuşmağa çalışmıştı. "G.P.U. şaşırmış mıydı... yoksa gizli bir şey işitebileceğini mi ummuştu, Lyova bütün tahminlerin tersine, Moskova ile bağlantı sağladı ve korkunç haberi bildirdi. İki oğlumun, iki zavallı talihsiz çocuğumun, kızkardeşlerinin henüz sıcak cesedi üzerindeki telefon konuşması aralarındaki son konuşma oldu."

Troçki Zina'nın intiharından altı gün sonra Moskova'daki parti liderlerine bir "Açık Mektup" yazdı. Bu mektupta 20 Şubat Karanamesinin Zina'nın moralini nasıl yıktığını anlatıyordu: "ölümü kendi iradesiyle seçmiş değildi: Stalin sürükle" mişti onu ölüme. "Kızıma yapılan şeylerin politik hiçbir anlamı yok — bütün bunlarda amaçsızlıktan, çıplak bir öc almadan başka bir şey yok." Öfkeyi boğan acı bir hava içinde son veriyordu mektubuna: "Daha fazla sonuçlara varmadan bu mektubuma son veriyorum. Bu sonuçların çıkarılacağı günler gelecektir — canlanacak bir parti çıkaracak bu sonuçları."

Bunun üzerine Zina'nın Leningrad'daki annesinden acı ve suçlamalarla dolu karamsar bir mektup geldi. Babalarının ilk sürgünü sırasında doğurduğu iki çocuğunu da, onun son sürgünü sırasında kaybetmişti. Troçki'ye yazdığı 31 Ocak tarihli mektubunda, "herşeyi öğrenmiyecek olursam delireceğim," diyor ve durumun kendisine olduğu gibi anlatılmasını istiyordu. Zina daha birkaç hafta önce kendisine şunları yaz-

mıştı: "Ne yazık ki artık Babama dönemem .Küçüklüğümdenberi kendisine ne kadar hayran olduğumu ve kendisine ne kadar taptığımı bilirsin. Ama şimdi tam bir anlaşmazlık içindeyiz. Hastalığımın gerçek nedeni budur." Zina babasının kendisine karşı soğuk davranmasından yakınıyordu. Annesi mektubunda diyor ki: "Bu davranışının senin karakterinden geldiğini, duygularını göstermek istesen bile bir türlü gösteremediğini kendisine anlattım." (Ünlü konuşmacı Troçki'nin yalnız politik yanını bilenler için, karakterinin bu gizli yanı üzerinde karısının söyledikleri bir sürpriz gibi gelebilir). Bu sözlerden sonra şu acı suçlama geliyordu: "Onun (Zina'nın) yalnız fizik durumuyla ilgilendin, ama o fikir alışverişine ihtiyacı olan yetişkin ve çok gelişmiş bir varlıktı" Politik eyleme geçmek, bir görüş açısına sahip olmak istiyordu, çünkü babasını örnek almıştı; ve "onun babası olan sen, onu kurtarabilirdin". Sonra, Aleksandra soruyordu: Lyova ile Zina'nın arası neden açıktı? Zina annesine yazdığı mektuplarda bundan sözetmişti: "Kendi içine — her ikimiz gibi — kapandığı ve söylemek istemediği birtakım şeyler hakkında onu konuşmaya hiç kimsenin zorlamaması gerektiği bir sırada" Troçki psikanaliz tedavisi görmesi için neden diretmişti? Anne, Troçki'yi bu kadar suçlarken bu suçlamaları öte yandan yumuşatmaya çalışıyor, Zina'nın Rusya'da kalsa da yine aynı felâkete uğrayacağını söylüyordu; bu sefer açlıktan ölecekti. "Çocuklarımız talihsiz doğmuşlar," diyordu Aleksandra. Yanındaki torunlarına bakamıyacağından korkuyordu: "Hayata inanmıyorum artık. Büyüyeceklerine de inanmıyorum. Her zaman yeni bir felâket bekliyorum." Ve mektup şöyle bitiyordu: "Bu mektubu yazmak ve göndermek benim için çok zor. Sana karşı sert davrandığım için özür dilerim, ama herhalde akrabalarımızın durumunu biliyorsun."

Troçki'nin bu mektuba cevap verip vermediğini, vermişse nasıl verdiğini bilmiyoruz. Belki de bir şey yazamıyacak kadar kırılmıştı. Bir süre sonra başsağlığı dileyen mektupla-

ra geç cevap verdiğinden ötürü özür dilerken, o günlerde sıtmadan yattığını ve yarı "işitmez halde" olduğunu bildiriyor. (*)

Troçki, Alman işçi hareketinin Nazizme karşı hiçbir direnme göstermiyerek, ilk saldırı karşısında rezil bir şekilde yere serilecek kadar kendisini koruma gücünden yoksun olduğuna sonuna kadar bir türlü inanmadı. Hitler'in bir iç savaşı göze almadan kazanmasına imkân olmadığını hemen hemen üç yıl durmadan iddia etmişti. Şimdi ise imkânsız şey olmuştu: Sosyalistlerle komünistler muazzam kaynaklarını seferber etmeye vakit bulamadan Hitler 30 Ocak 1933'de Başbakan olmuştu. Troçki bir hafta sonra şöyle yazıyordu: "Hitler'in iktidara geçmesi işçi sınıfına indirilmiş korkunç bir darbedir. Ama bu son, tamir edilmeyecek bir yenilgi değildir. İlerlediği sırada kökü kazınamayan düşman şimdi birçok komuta mevzilerini ele geçirmiş bulunuyor. Büyük bir fırsat ele geçirmiş bulunuyor, ama savaşma henüz başlamamıştır." O sırada bile daha zaman vardır, çünkü Hitler bütün iktidarı ele geçirmiş değildir; Hitler iktidarı Hugenberg ve Deutschnazionale ile bölüşmek zorunda kalmıştır. Hitler'in başında bulunduğu koalisyon hükümeti kararsızdı ve çelişkilerle doluydu. Hitler henüz ortaklarını etkisiz kılmış ve devletin bütün kaynaklarını eline geçirmiş değildi. Sıra oraya gelmeden Hitler yenilgiye uğratılabilirdi. Sosyalistlerle komünistler hâlâ karşı saldırıya geçebilirlerdi, ama ne yazık ki çok geç kalınmıştı: "Bahiskonusu olan şey Alman işçi sınıfının hayatıdır. Komünist Enternasyonal'in hayatıdır Sovyet Cumhuriyetinin hayatıdır!"

Hitler'in kurduğu ilk hükümetin ne kadar zayıf olduğu-

(*) Troçki'nin Franz Pfemfert'e yazdığı 5 Şubat 1933 tarihli mektup. O sırada Büyükada'da bulunan Pierre Frank'a göre, Troçki odasından günlerce çıkmadı; Natalya da yanındaydı; ama Natalya arada sırada odadan çıkıyordu. Troçki sonunda odadan çıktığı zaman sekreterleri o günler içinde saçlarının ne kadar ağarmış olduğunu gördüler.

nu çeşitli Alman arşivlerinden ve güncelerinden bugün artık öğrenmiş bulunuyoruz. Bir ay sonra, yâni 5 Mart'ta, Nazilerin Karl Liebknecht Salonu baskınından ve Reichstag yangınından sonra, korkunç bir Nazi terörü altında yapılan seçimde, Katolik muhalefetin Hitler aleyhine verdiği 6 milyon oydan başka sosyalistlerle komünistler 12 milyon oy kazanabilmişlerdi. Hitler ile ortakları arasında birçok kavgalar, çekişmeler, karşılıklı güvensizlikler olduğunu ve milyonlarca sosyalist ile komünist harekete geçseydi koalisyonu yıkmış olacaklarını bugün artık çok iyi biliyoruz. Troçki, işçi sınıfının "bir savunma savaşı vermediğini, ancak geri çekildiğini, ve geri çekilişin yarın paniğe dönüşeceğini" daha 6 Şubat'ta söylüyor ve yazısını, daha çok acele bir şekilde, şu ağır parça ile bitiriyordu:

Partinin kararlarındaki tarihsel önemi daha açık olarak belirtmek amacıyla... bugünlerde ve haftalarda bence, sorunu... bütün keskinliği ve uzlaşmazlığı ile Komünistlerin önüne getirmek gerek: partinin birleşik bir cephe kurulmasını ve yarın birer Sovyetler halini alacak olan mahallî savunma komitelerinin örgütlenmesini sürekli olarak reddetmesi, faşizme teslim olmaktan, partinin ve Komünist Enternasyonal'in tasfiyesine kadar gidecek tarihsel bir cinayetten başka bir şey değildir. Böyle bir felâket olursa işçi sınıfı Dördüncü Enternasyonal'e doğru gitmek zorunda kalacaktır ve bunu ancak yığın yığın cesedin üzerinden geçerek ve yıllar boyunca dayanılmaz acılar ve felâketlerle savaşarak yapabilecektir.

Alman işçi hareketinin büyük kitle örgütleri, partileri ve sendikaları, birçok gazeteleri, kültür kurumları ve spor örgütleri bu yazı basında çıkmadan daha önce yerle bir edilmiş bulunuyordu.

Büyük yenilgi Troçki ailesinin alınyazısını da hemen etkiledi. *Bulletin* Berlin'de yasaklandı ve Lyova saklanarak sınırdan kaçmak zorunda kaldı. Troçki 24 Mart'ta Pfemfert'lere şöyle yazıyor (evlerini Naziler yıkmışlardı): "L.L. (yâni Lyova)yı düşünüyoruz boyuna. Alman dostlarımız onun faşistlerin eline düştüğü takdirde sağ çıkmayacağını söylüyorlar. Ben de aynı fikirdeyim. Ama dün kendisinden bir telg-

raf aldım: Paris'e gidiyorum" diyor. Yolculuğunu sağ salim bitirmesini dileyelim. O gündenberi yeni bir haber alamadım."

Troçki o haftalar içinde Üçüncü Enternasyonal ile ilişkisini kesti. "Alman Proletaryasının Tragedyası" başlığı altında (yazının ikinci başlığı şöyleydi: "Alman işçileri yeniden ayağa kalkacak, ama Stalincilik hiçbir zaman!") yazdığı bir yazıda durumu şöyle özetliyordu: Almanya'da işçi hareketlerinin başına gelen olaylar geçici taktik bir gerileme değil, kesin stratejik bir yenilgiydi; bu yenilgi işçi sınıfını bütün bir dönem perişan edecek ve felce uğratacaktı. İkinci ve Üçüncü Enternasyonal'ler bunu kabul etmemiş, Hitler'in kazandığı başarının "hayali" olduğunu söylemişlerdi; şimdi ise, artık çok geç olduğu bir sırada, birleşik cepheden söz ediyorlardı. Ama "Almanya'da yeniden kesin bir kavga olanağı ortaya çıkmadan, işçi sınıfının öncüleri yeniden kendilerine bir yön vermeli, olup bitenleri iyice kavramalı, yenilgiden kimin sorumlu olduğunu bulmalı, yeni yollar açmalı, böylece kendi kendine güven ve saygı kazanmalıdır." "Durumun anahtarı" yıllardanberi komünistlerin elindeydi; ama artık durum ellerinden çıkmıştı. Almanya'da bütün mevkilerden yıllarca uzak kalacaklardı; şimdi işçi sınıfı için en önemli olan sorun Almanya'yı çeviren Avusturya, Çekoslovakya, Polonya, Hollanda ve Fransa gibi ülkelerde mevzilerini güçlendirmek ve savaşmaktı. "Faşizm tehlikesine en yakın olan Avusturya şimdi ileri bir mevzidir" Alman işçilerinin komünistlere 5 milyon oy vermiş olmaları işçi sınıfının "büyük savaşlar arifesinde olduğunu gösterir" diyen Komintern, aslında çok büyük bir sorumsuzluk göstermiş oluyordu. "Evet, beş milyon komünist hâlâ, teker teker, oy sandığının başına gidip komünistlere oy vermiştir. Ama bunların varlığı fabrikalarda ve sokaklarda duyulmuyor. Bunlar dağılmış, kaybedilmiş, moralleri bozulmuş elemanlardır... Faşiz-

min gangster terörü işemeye başlamadan önce Stalinciliğin bürokratik terörü bunların iradelerini felce uğratmış bulunuyor."

Troçki şu sonuca varıyordu: Stalincilik "4 Ağustos" una varmıştı, yâni, tıpkı Birinci Dünya Savaşının patlamasından önce İkinci Enternasyonal'in aşağılık durumuna düşmüştü. O zaman Lenin, Troçki, Rosa Luxemburg, Karl Liebknecht ve arkadaşları İkinci Enternasyonal'in öldüğünü ilân etmişler, Üçüncü Enternasyonal fikrini ortaya atmışlardı. Troçki'nin "4 Ağustos" benzetisini yapması, bu sefer de Dördüncü Enternasyonal fikrini ortaya atacağını gösteriyordu. Ama bunu henüz yapmıyordu. Almanya'daki komünist partisinin yeni bir kuruluşa geçmesini istiyordu yalnızca. "Almanya'nın ileri işçileri bundan böyle Stalinci bürokrasinin (Alman komünizminde) hakim olduğu dönemi büyük bir utançla hatırlayacaklardır... Resmî komünist partisi yıkılmaya mahkûmdur. Bundan böyle ancak çözülecek, dağılacak, ve bir hiç olacaktır." Troçki bu yenilginin öteki Komünist partilerini uyandıracağını, yenilginin nedenleri üzerine eğilmeye sevkedeceğini, sorumluları bulduracağını ve belki de Stalincilikle ilişkilerini kesmeye kadar götüreceğini umuyordu hâlâ. Böyle bir şey olursa o zaman Komintern (ya da onun bir parçası) devrimci namusunu ve varlığını kurtarırdı. Ama "Almanya'da, her ne şekilde olursa olsun, Stalinci bürokrasinin türküsü artık söylenmiyecek... Düşmanın ağır darbelerine uğrayan ileri Alman işçileri yeni bir parti kuracaklardır." Almanya'da yeni bir parti kurulmasını istemek mantıksız gibi görünebilirdi, ama yeni bir Enternasyonal kurulmasını istemek o kadar mantıksız değildi; tarihsel gelişme hep mantık yolunu izlemiyordu ki; herhangi bir komünist partisinin Alman denemesinden gereken dersleri alıp almayacağını bekleyip görmek gerekiyordu.

Troçki bu konuda biraz umuda kapılmış olsa bile, az son-

ra bu umut yok oldu. Komintern'in Yürütme Kurulu, Hitler zaferinden sonra yaptığı ilk toplantıda bu zaferin bir önemi olmadığını açıkladı. Alman partisinin başından sonuna kadar kusursuz bir strateji ve taktik izlediğini söyledi; ve herhangi bir Komünist partisinin bu konuda tartışma açmasını yasakladı. Hiçbir parti bu yasağa karşı koymak cesaretini gösteremedi. Bu durum Troçki'yi o kadar sarstı ki "faşizm fırtınasının bile uyandıramadığı bir örgüt... ölmüştür ve bir daha dirilemez," dedi. Temmuz ayında, Almanya'da yeni bir Komünist partisi kurmanın yeterli olmadığını, yeni bir Enternasyonal'in temelini atmanın zamanı geldiğini söyledi.

Yeni Enternasyonal'in çalışma alanına Sovyetler Birliğinin de girip girmeyeceğini o sırada bile henüz kararlaştırmış değildi; yâni Sovyetler Birliğindeki taraftarları eski partinin bir hizbi olarak mı kalacaklardı, yoksa kendilerine göre ayrı bir parti mi kuracaklardı? Troçki birkaç ay onlara böyle bir davranıştan kesinlikle kaçınmalarını söyledi ve Dördüncü Enternasyonal'in Sovyetler Birliğinin sınırlarında durması üzerinde direndi. Ona göre Bolşevik iktidar tekeli, Stalin tarafından kötüye kullanılmış olsa bile, devrimin yaşaması için en birinci şarttı. Muhalefet, ancak rejimin ıslahı - umudunu yitirdiği zaman ayrı bir parti kurmaya hak kazanabilir ve Stalinciliğe karşı devrimci bir kavgaya girişebilirdi; şimdi bunu yapması doğru değildi. Yeni bir Enternasyonal, Sovyetler Birliği içinde çalışmaktan pek âlâ kaçınabilirdi, çünkü işçi hareketinin "kilit noktası" artık Sovyetler Birliği olmaktan çıkmıştı; Muhalefetin, hiç olmazsa yakın bir gelecekte, orada çalışmasını geliştirme olanağı yoktu. Yeni Enternasyonal öteki ülkelerde esaslı bir güç olabilirse, ondan sonra S.S.C.B.'deki güçler dizisi de değişebilirdi. Her şeyden önce, Batıda devrim gelişirse, yâni Stalin'in liderliği altında gerçekleştirilmeyecek bir ilerleme olursa, Sovyetler Birliği'ndeki Stalincilik kalesinin gücü de zayıf-

layacak ve komünist muhalefet de böylece yeni bir güç kazanmı olacaktı. (*)

Sağlam bir davranış değildi bu elbette; nitekim Troçki de bu yeni girişiminin mantıksal sonucuna az sonra vardı. Almanya'da yeni bir partinin kurulmasını, ama yeni bir Enternasyonal kurmaktan kaçınılmasını savunmak tutarsızlıktı; aynı şekilde yeni Enternasyonal'in Sovyetler Birliği içinde çalışmaktan kaçınması da bir tutarsızlıktı. Bundan ötürü Troçki 1933 Ekim'inde Muhalefetin Sovyetler Birliği'nde de yeni bir parti haline gelmesi gerektiği sonucuna vardı. Bu kararı ancak altı aylık bir zaman içinde alabilmişti. Böyle bir karara varabilmesi için on yıldanberi yılmadan savunduğu görüşleri yeniden gözden geçirmek zorunda kalmıştı. Siyasî partinin iktidar tekelini elinde bulundurması gerektiği fikrinden vazgeçmişti. Yeni parti kurulursa, Stalinci hükümetin anayasa yolundan değiştirilmesi ve ıslah edilmesi için değil, bu hükümetin devrimci yoldan değiştirilmesine çalışacaktı. O zaman Sovyetler Birliğini hâlâ bir işçi devleti mi sayacaktı? Ya da Sovyetler Birliğindeki o günkü rejim karşı - devrimin Termidorcu ya da Bonapartçı bir çeşidi miydi? Ve Muhalefet Sovyetler Birliği'ni kayıtsız şartsız savunulması görüşünde direnecek miydi, direnmiyecek miydi?

Troçki'ye göre son yılların tecrübelerinden sonra, Stalin'i Partinin ya da Sovyetlerin bir Kongresinde düşürülebileceğini düşünmek çocukluktu. "Bugünkü egemen kliğin normal anayasa yollarından düşürülmesi olanağını sağlayacak bütün yollar kapatılmış bulunuyor. Bürokrasi, iktidarı, proleter öncüsüne ancak *zor* ile verebilir." Ama bu öncü dağınıktı, ezilmişti; iktidarı ele almak için yakın bir gelecekte kavgaya girişecek du-

(*) Pierre Frank'ın anlattığına göre, Troçki bu nokta üzerinde düşündüğü aylar ve haftalar içinde odasında ses çıkarmadan, sinirli sinirli her gün dolaşır, dü: ünürmüş. "Yüzü ter içindeydi; çok düşündüğü ve kararsızlıklar içinde olduğu her şeyinden belliydi."

rumda değildi. Bu bakımdan Reform ya da Devrim sorunu aslında uzun vadeli bir yönelme sorunuydu. Muhalefet işçi sınıfı çoğunluğunun desteğini kazanmadıkça iktidara geçmek için mücadeleye girişemezdi; anayurtta sosyal değişmeler ve uluslararası alanda da köklü, bir değişiklik olmadıkça, örneğin, her şeyden önce, Sovyetler Birliği dışında devrim hareketi gelişmedikçe bu destek sağlanamazdı. Ancak bu değişmelerden sonra "Stalinci mekanizma kendisini havada" bulabilirdi; halkın baskısından yararlanacak olan Muhalefet, ne ihtilâle ne de iç savaşa gitmeden iktidarı kazanabilirdi. Stalin ile taraftarları, halktan ayrılmış olmalarına rağmen, hâlâ iktidara yapışmıştılar; Muhalefet bunları "polis harekâtı" ile yerlerinden atamazdı. Stalincilik ancak işçi sınıfının siyasî enerjisi artarsa zayıflayabilirdi, çünkü bu gücün "kökleri işçi sınıfının içinde; başka bir yerde" değildi: Stalin, iktidar gücünü işçilerin, aktif desteğinden olmasa bile, boyun eğmelerinden ve rıza göstermelerinden alıyordu. Bu "destek" olmazsa bir dokunuşta yıkılırdı.

Troçki, Sovyetler Birliği'nin bir işçi devleti olarak kaldığında direniyordu. Üretim araçlarında sosyal mülkiyeti uygulayan Sovyet toplumu, her attığı adımın bedelini çok pahalıya da ödese, yine de kapitalizmden sosyalizme doğru ilerliyordu. Bürokrasi, ne kadar büyük imtiyazlara sahip olursa olsun, yine de "işçi sınıfının vucudünde çıkmış kötü bir urdu, mülkiyet sahibi yeni bir sınıf değil" di. İmtiyazlar ve gittikçe artan sosyal eşitsizlikler, aşırı solcuların iddia ettikleri gibi, yeni bir sömürü biçimi değildi; yoksulluğun ve madde azlığının sonucuydu. Bir dereceye kadar verimliliği ve ürünü artırmaya yarayan imtiyazlar ve eşitsizlikler "sosyalist ilerlemenin burjuva araçları" idiler. Bürokrasinin parazit ve baskıcı egemenliği devrimin bütün kazançlarını tehlikeye atabilir ve karşı-devrimi kışkırtabilirdi; ama aynı zamanda "sosyalist gelişmenin" — güçsüz ve pahalı—bir "araç" ı da olabilirdi. "Millî gelirin muazzam birkısmını... israf eden... Sovyet bürokrasisinin, aynı zaman-

da... ulusun ekonomik ve kültürel gelişmesini de sağlamakta çıkarı vardır; millî gelir ne kadar yüksek olursa bürokrasinin imtiyazlarını gerçekleştirecek para da o kadar bol olur. Öteyandan, işçi sınıfı yığınlarının ekonomi ve kültür alanlarında ilerlemesi, yâni Sovyet Devletinin sosyal temelinde böyle bir gelişmenin sağlanmış olması, bürokrasi eğemenliğinin dayandığı temeli de yıkacaktır" Böylece, Stalinciliğin, Sovyetler Birliği'ni sanayileştirmekle ve eğitimi halk yığınlarına yaymakla, üzerinde büyüdüğü ve beslendiği toprağı, yani ilkel yoksulluk, cahillik ve barbarlık toprağını, yokedebileceğini Troçki, Stalin döneminin kapanmasından yirmi yıl önce görmüştü. (*)

S.S.C.B.'deki tek parti sistemini savunmaktan vazgeçen Troçki yine eski uyarmasını yapıyor. "Sovyetler Birliğindeki mevcut bürokratik denge bozulursa bunun karşı - devrimci güçlerin yararına olacağının hemen hemen kesin" bulunduğunu tekrarlıyordu. Sovyelter Birliğinin kayıtsız şartsız savunması fikrine bağlı olduğunu bir daha açıklamaktaydı: " yeni Enternasyonal... Sovyet Devletini ıslah etmeye kalkışmadan önce, onu korumak görevini üzerine almalıdır. Sovyetler Birliği'nin artık bir işçi devleti olmadığı bahanesiyle bu bağlılıktan ayrılmak isteyen herhangi bir siyasî guruplaşma emperyalizmin pasif bir aracı olmak tehlikesiyle karşı karşıyadır..." Yeni Enternasyonal'e bağlı olanlar, diyordu, "bir ölüm kalım savaşında" S.S.C.B.'yi korumak için "son barikata kadar dövüşmelidirler."

Ekonomik yapısı bakımından Sovyetler Birliğinin bir işçi devleti olarak kaldığında o kadar direndiği halde, Sovyetlerin uluslararası devrimin bir etkeni olarak sönmüş bir volkandan fazla bir şey ifade etmediği görüşündeydi: "Birinci Dünya Sa-

(*) Troçki şu sonuca varıyordu: "Şurası belli ki mutlu tarihsel varyantta bürokrasi sosyalist devletin tek aracı — zavallı ve pahalı bir aracı — olacaktır." Ama bu "mutlu varyantın" gerçekleşmesini kesin saymıyordu.

vaşının başında olduğu gibi, Ekim ihtilâlindenberi de daha açıkça olmak üzere, Bolşevik partisi dünya devrimci savaşında önder rolünü oynamıştır. Ama bu önderlik rolü artık bitmiş bulunuyor." Yalnızca bir "Parti müsveddesi" olan iktidardaki Bolşevizm değildi, aynı zamanda, Bolşevik Muhalefet de, içinde bulunduğu zor koşullar yüzünden, "uluslararası bir önderlik yapamıyacak" durumdaydı. "Devrimin ağırlık merkezi kesin olarak Batıya kaymıştır, burada hemen yeni bir parti kurmak olanakları çok daha fazladır." Dördüncü Enternasyonal fikrini ortaya atarken Troçki yeni devrim hareketlerinin Sovyetler Birliği'nden değil Batı'dan geleceğine inanıyordu.

Troçki'nin, Üçüncü Enternasyonal'e olan bağlılığından ne kadar büyük bir kararsızlık sonunda vazgeçtiğini gördük. Bu kararsızlığının nedenleri o kadar karışık değildi, çünkü o sırada atmakta olduğu adıma itirazlarını bizzat kendisi kaç kere söylemişti. Bütün dünya işçileri Üçüncü Enternasyonal'i devrimci savaşlarında bir kılavuz sayıyorlar, demişti; Üçüncü Enternasyonal onlara göre, Birinci ve İkinci Enternasyonal'in meşru halefi ve Rus Devriminin sembolü idi; Sovyetler Birliği bir işçi devleti olarak kaldıkça ve Komintern de Sovyetlerle birlik oldukça, sınıf bilincine erişmiş seçkin işçiler Komintern'e bağlı kalmakta haklıydılar. Troçki bu düşünce tarzının geçerliğini yitirmiş olup olmadığından emin değildi henüz. Sonra, Üçüncü Enternasyonal'de oynadığı rolden ötürü bu kurumla ilişkisini kesin olarak kestiğini açıklaması da kolay olmazdı. Büyük ve önemli bir hareketin kurucularından birinin bu hareketin değersiz olduğunu söyliyecek gücü kendisinde bulması pek görülmüş şey değildi. Üçüncü Enternasyonal'e arkasını dönmesi 1914'de İkinci Enternasyonal'i tanımamasından çok daha zordu. Komintern'in Almanya'daki şaşılacak yenilgisi onu böyle bir karara götürmüştü. Yalnız 1914 ile 1933'ün birbirine benzemediğini kabul etti. 1914'de İkinci Enternasyonal liderleri emperyalist savaşı desteklemekle kendilerine gösterilen güvene

yanındaki komünist partileri Komintern'in kendisini haklı göstermek için ortaya attığı nedenler ve kutlamaları dilsiz bir sessizlik içinde kabul ediyordu. Bütün bu partilerde en ufak bir akıl, uluslararası dayanışma, sorumluluk kalmamış mıydı? Troçki durmadan soruyordu bunu. Eğer kalmamışsa demek ki bile bile ve göz göre göre ihanet etmişlerdi; 1933'de ise Komintern sırf sorumsuzluğu ve körlüğü yüzünden Hitler'in zaferini kolaylaştırmıştı. Ama 1933 felâketi başka bakımlardan 1914 felâketinden daha da kötüydü. Birinci Dünya Savaşı'nda devrimci Marksizm az sonra darbenin etkisinden kurtulmuştu: Zimmer Wald, Kienthal ve Rus Devrimi Marksizmin "sosyal emperyalist" sapıklığına güçlü bir cevap olmuştu. Komünist hareketin içinden ise 1933 felâketinin büyüklüğünü karşılayacak bir protesto gelmemişti. Komintern'in izlediği politika Alman işçi sınıfının seksen yıllık kavga sonunda elde ettiği şeyleri kaybetmesine sebep olmakla ve yeni bir dünya savaşı tehlikesini kesinleştirmekle kalmamıştı; aynı zamanda, bütün olup bitenler hareketin bütünüyle garip bir umursamazlık ve gevşeklik içinde geçmişti. Büyük komünist yığınlarının siyasî vicdanına ve anlayışlarına ne oldu, diye soruyordu.

Troçki, reformculuk ile Stalinciliğin işçilerin kafalarını ve iradelerini yokettiği sonucuna vardı sonunda. O kadar açıkça ve o kadar bağırarak yaptığı uyarmaları olaylar doğruladığı halde bu uyarmaların cevapsız kalması bu sonucun doğru olduğunu gösteriyordu. Uyarmalarının ne kadar karşılıksız kaldığını onun kadar iyi bilen yoktu; 1932 başlarında Sobolevicius'e yazdığı bir mektupta Troçkist Muhalefetin Almanya'da "on yerli işçi" bile toplayamadığını söylüyordu (birkaç aydın ile göçmen kazanmıştı sadece). Birinci Dünya Savaşında ise, gizli *Spartakus* hareketine birkaç bin Alman işçisi katılmış, Rosa Luxemburg ile Karl Liebknecht'in hapisane hücrelerinden Şimdi ise, yâni Hitler'in zafer kazanmasından sonra, dünyanın gönderdikleri "4 Ağustos" protestosuna cevap vermişlerdi.

Stalincilik bütün komünist hareketin temelini tamir edilemiyecek kadar bozmuştu, ve bu temeli ıslah etmeye çalışmak boşunaydı. Kendisi on yıldır buna çalışıyordu; ama artık akıntıya kürek çekmek niyetinde değildi.

Devrimi başarmış ve büyüklüğe erişmiş olan Lenin'in kurduğu partiden sonunda çekilmek, ona daha acı gelmişti. Bir yıl önce, yâni Zinoviev, Kamenev, Smirnov, Preobrajenski ve daha başkalarının ikinci kere sürgüne gönderilmelerinden sonra, 1925-7 yıllarının Sol Muhalefeti yeniden canlanacak gibi gelmişti ona. Moskova'dan gelen her haberde, ulus çapındaki bu kargaşalık sırasında, yanındaki adamların bile Stalin'den kurtulmak istedikleri bildiriliyordu. Ama 1932'de Stalin dizginleri yeniden eline almıştı. Başarıya ulaşmasının nedeni de, Troçki'nin savunduğu tedbirlerden birkısmını uygulamış olmasıydı: Birinci Beş Yıllık plânın sonunda ekonomiye bir "soluk alma zamanı" kazandırmış, ikinci plân için daha az ve daha gerçekçi hedefler tayin etmiş; kollektifleştirilen köylüye tavizler vermişti. Sonuç olarak da, anarşi, kargaşalık, ve parti-içi çatışmalar durmuştu. Almanya'daki felâket de Stalin'in durumunu sarsacağı yerde güçlendirmişti. Bu felâketin önemini anlayanlar Moskova'daki hükümeti sarsmanın zamanı olmadığı kanısına varmıştılar. Böylece Almanya'da totaliter rejimin kurulması Sovyetler Birliği'ndeki totaliter gidişe yeni bir hız vermişti. Almanya'da *Ein Führer, ein Partei, ein Volk!* (Tek Lider, tek parti, tek halk!) diye bağırıldığı bir zamanda, Sovyet hiyerarşisi ve halkın birçoğu, devrimin ve Sovyetler Birliği'nin de ancak tek liderin yönetiminde yaşayabileceğini sanıyorlardı. Zinoviev ile Kamenev 1933'de yeniden teslim oldular ve sürgünden döndüler. 1927'de, ilk teslim oldukları zaman Stalinciliğe boyun eğmiştiler sadece, ama kişi olarak Stalin'in önünde diz çökmemişler ve kimse de bunu yapacaklarını sanmamıştı. 1932'de onlardan bunu yapmaları istendiğinde razı olmamışlardı. Ama 1933'de bunu yapmışlardı: Bu sefer piş-

man olduklarını bildirirlerken Stalin'in yanılmazlığını da yüceltmişler ve onun tek büyük ve dâhi lider olduğunu söylemişlerdi.

Troçki Dördüncü Enternasyonal fikrini ortaya attığı sırada bütün bunlar olmuştu; ama Sovyetler Birliği'nde yeni bir parti kurulması çağrısında bulunmaya hazır değildi. Ama, Stalin'in buhrandan zaferle çıkması, çevresinde yeni bir istibdat havasının esmesi, ve son kere yapılan gösterişli teslim olmalar Troçki'yi, hâlâ kuramsal olarak bağlı bulunduğu eski partisiyle son bağını da kesmeye zorladı. Zinoviev ile Kamenev'in "dramatik alınyazısı" üzerinde yorumlar yaparken şöyle diyordu: "Büyük çalkantılar döneminin insanları nasıl acımadan bozduğunu göstermek isteyen geleceğin tarihçisi örnek olarak Zinoviev ile Kamenev'i ele alacaktır... Stalinci örgüt (eski devrimcilerin) belkemiklerini kıran bir makina olmuştur." Daha sonra da, "Stalin de, Gogol'un kahramanı gibi, canlı ruhların yokluğunu gidermek için ölü ruhları toplamaktadır," diyor. Sovyet partisinin dirileceği konusundaki umudunu artık yitirmişti. Belkemikleri kırılan insanlara ve ölü ruhlara başvurmak boşunaydı; bir müstebide boyun eğen bir partide, ne olursa olsun, Marksist-Leninist gelenek kalmamış demekti. Bolşevizm ancak bu partiden ayrı bir yerde, onun sınırlarının dışında canlanabilirdi.

Troçki'nin yeni bir Enternasyonal kurulması konusundaki fikrinin dayandığı gerçekler kısaca bunlardı. Ama Troçki bu gerçekleri ortaya attıktan ve kısa bir tartışma yaparak, bütün guruplarının onayını aldıktan sonra bu gurupların Dördüncü Enternasyonal olduklarını hemen ilân etmedi. Ne kadar güçsüz olduklarını bildiği için, daha çok taraftar kazanmak umuduyla, şimdilik yalnız fikri ortaya atmakla yetindi. Zimmerwald dönemindeki deneyini tekrarlıyor, bu denemeyi unutmadığını her yazısında ve her tutumunda gösteriyordu. 1915'de Lenin ile kendisi, Üçüncü Enternasyonal fikrini savunmaya başlamaları-

nın üzerinden ancak dört yıllık bir hazırlık ve propaganda dönemi geçtikten sonra Enternasyonal'in kuruluş kongresini toplayabilmişlerdi. Aynı şekilde, şimdi de şöyle diyordu: "Enternasyonal'in hemen ilân edilmesi bahiskonusu değildir, yalnızca hazırlık çalışması yapılacaktır. Bu yeni yol... (Stalinci örgüdün) 'ıslah edilmesi' umudundan ve ihraç edilmiş olan Muhaliflerin yeniden partiye alınmalarını istemekten kesin olarak vazgeçilmesi demektir Sol Muhalefet kendisini (parti-içi) bir muhalefet saymaktan ve bu şekilde hareket etmekten vazgeçmiştir." Gerçekten de, kurucu bir kongre toplayabilmesi için bu tarihin üzerinden tam dört yıl geçmesi gerekecektir.

Yeni bir Enternasyonal kurulması konusunda beslediği umutlar 1933'de, sonradan göründüğü kadar, boşuna değildı. Gerçekten de Komintern Almanya sorununda itibarını iyice yitirmiş, Troçkizm ise göze çarpacak moral bir zafer kazanmıştı. Troçki'ye göre, kendisi tarafından o zamana kadar Avrupa komünistlerine yapılan çağrıların cevapsız kalmasının nedeni kısmen Stalin ile aralarındaki başlıca çatışma konularının, yâni Sovyet iç işleriyle Çin ihtilâlinin Avrupa komünistlerine çok uzak sorunlar olması ya da bu sorunların onlarca pek bilinmemesiydi. Oysa son aşamada aralarındaki anlaşmazlık "Avrupa'nın merkezi" olan Almanya üzerinde toplanmıştı. Hitler'in iktidara gelmesi bütün Komünist partilerini etkilemişti. Savaşa doğru gidildiği anlaşılıyordu. Komünizm ortadan kaldırılacaktı. Bu konu kendisiyle Komintern arasında açıkça ve en sert şekilde tartışılmış, kimin haklı olduğunu olaylar göstermişti. Leyhte ve aleyhte söylenenler herkesin kafasında tazeydi daha, ya da öyle olması gerekirdi; her komünist başını ellerinin arasına alıp sorunu yeniden düşünmeliydi. Böyle bir hesaplaşma sonunda elbetteki şu sonuca varılacaktı: Batının en güçlü Komünist partisini yüz kızartıcı bir felâkete sürükleyenler hiyanete varan bir beceriksizlik suçunu işlemişlerdi ve herhangi bir önderlik hakkını kesin olarak yitirmişlerdi. Aynı nedenden

ötürü de Muhalefet önderlik iddia etmek hakkını kazanmıştı, ya da böyle bir hak iddiasında bulunmalıydı.

Stalinci partililer de bunun biraz farkındaydılar. Komintern Troçki'ye "gulyabani rolüne çıkmış", "Nazi tehlikesini büyülten ve "sosyal-faşistlerle birleşik cephe kurmak", isteyen adam olarak saldırdıkça ve onunla alay etmiş, bu alaylar ve suçlamalar daha çok sahiplerine dönmüştü. Parti hücrelerinin birçoğu şaşırmış ve yerin dibine geçmişti. Sağlam Stalinciler bile içten içe Troçki'nin ileri görüşlülüğüne ve dayanıklılığına hayrandılar (*); Hitler'in zulmünden kaçan birçok Polonyalı, Çek, Hollandalı ve Amerikalı ve daha birçok komünistin arasında yeni Troçkist ya da yarı-Troçkist guruplar kurulmuştu. Bu guruplar küçüktüler, ama etkileri küçümsenemezdi. Akıllı ve davaya bağlı parti üyelerini kendilerine çekmekteydiler. Komünizmin vicdanına başvuruyorlardı. Stalinciliği savunuya geçmek zorunda bırakmıştılar. Parti liderleri bu hastalığı ancak disiplin zoruyla, partiden ihraç tehdidiyle fiilen de ihraçla önliyebiliyorlardı; ve sonunda Komintern bu gidişi ancak tutumunu tam tersine çevirmekle, sosyal-faşizm sloganlarını bir kenara bırakmakla (ve birleşik cephe ve daha da ileri giderek, Halk Cephesi) taktiklerini kabul etmekle önliyebildi. Bundan başka, Weimar Cumhuriyetinin yıkılması Sosyal Demokrat partileri de sarsmıştı. Parlamenter demokrasiye olan inançları büyük bir darbe yemişti. O sıralarda, Avrupa'da Alman denemesinin etkisinde kalarak programına şu ya da bu şekilde "proleterya diktatörlüğü"nü eklemeyen sosyalist partisi kalmamıştı. Bu partilerin içindeki ilerici ve solcu guruplar Troçki'nin fikirlerini resmi komünizmin savunduğu görüşlerden daha akıllıca ve daha çekici buluyorlardı. Troçki'nin sürgündeki siyasi etkisi en yüksek noktasına varmıştı elbette.

(*) Yıllarca sonra serbest konuşma olanaklarına kavuştukları zaman bu hatalarını kabul ettiler: birkısmı da yazara gelerek bunları anlattı.

Ayrı bir Komünist partisi kurmayı düşündüğü takdirde bu fırsatı kaçırmamalıydı.

Ama Troçki'nin o sırada girmekte olduğu yola karşı bizzat kendisinin sık sık ve inandırıcı şekilde ileri sürdüğü itirazlar, henüz güçlerini yitirmiş değillerdi. Sovyetler Birliğinde üretim araçlarında kamu mülkiyeti bozulmadıkça ve Moskova üzerinde Bolşevizm bayrağı dalgalandıkça uluslararası komünizm Sovyetler Birliği'nden ayrılamazdı. Komünizme sempati besleyen milyonlarca insan için ilk işçi devleti hâlâ uluslararası devrimin dayanağı idi; bu yüzden resmi Komünist partileri onlara çok çekici geliyordu. Onlara göre, Rus Devrimini ve Bolşevik geleneğini temsil eden Stalinci önderlikten başka bir yol yoktu. Stalinci bürokrasi kendisini Leninizm, ve daha geniş olarak Marksizmle bir tutmayı başarmıştı. Militan Fransız liman işçileri, Polonyalı kömür madencileri ve Çin çetecileri Moskova'daki yöneticileri Sovyet çıkarlarının en iyi koruyucuları ve dünya komünizminin en güvenilir danışmanları sayıyorlardı. Bu yüzden Stalinci politikanın zigzaklarına ve en mantıksız emirlerine bile hiç düşünmeden boyun eğmekteydiler. Katolikler için Roma'ya düşman olanlar nasıl Hıristiyanlık düşmanıysalar, onlara göre de Stalin politikasına düşman olanlar Sovyetler Birliğine ve komünizme düşmandılar.

Bütün bunlar Troçki'nin yeni teşebbüsünü bozacak etkenlerdi. Ortaya attığı fikirler ve sloganlar ancak komünizme sempati besleyenleri ilgilendirebilirdi, ama yeni bir Enternasyonal'e katılmaya en az hazır olanlar da onlardı. Troçki'nin kendi partilerinde reform yapılması için ortaya attığı fikirlere bu kadar uzun zaman yabancı kaldıktan sonra, kendi partilerinden ayrılmaları için Troçki tarafından yapılacak çağrıya kolay kolay cevap vermiyecekleri açıktı.

Alman felâketinden sonra, eski Enternasyonal'ler itibarlarını ne kadar yitirmiş olurlarsa olsunlar, bu felâket yeni Enternasyonal'in de işine yaramadı, yarayamazdı da. Eski En-

ternasyonal'lerin her biri işçi hareketinin en yüksek olduğu bir zamanda ortaya çıkmışlardı; kuruluş zamanında da esaslı bir rakiple karşılaşmamışlardı (*). Dördüncü Enternasyonal ise hareketin çok gerilediği bir zamanda, iki esaslı ve güçlü örgütle çatışmak zorundaydı. Troçki'nin önceden de söylediği gibi, Almanya'daki işçi sınıfı birçok yıllar kendisini toparlayacak durumda değildi; ama yalnız bu yüzden Troçkizm de Alman sorunu üzerinde kazandığı moral kazançtan yararlanamıyordu. Avrupa'nın başka yerlerinde ise, 1936'da Fransa'da ve İspanya'da hareketin biraz kımıldamasına rağmen, işçi sınıfı beş on yıl gerilemekte devam edecekti. Birbirini izleyen ağır yenilgiler ve gerilmeler moral bir hastalık yaratmıştı; bu yüzden yeni bir Enternasyonal'in kurulması için ortaya atılan en inandırıcı nedenler bile bir sonuç vermiyordu. Troçki ve işçi sınıfının sırf gerilmeyi durdurması ve savunu içinde yeniden topraklanarak karşı-hücuma geçebilmesi için yeni bir önderliğe ihtiyacı olduğunu söylüyordu. Ama komünist yığınları (ve sosyalistler) ve henüz yüreklerini yitirmemiş olanlar, yolun ortasında atlarını değiştirmek niyetinde değildiler. Bu yüzden örgütlenmiş olan iki Enternasyonal, bütün gaflarına ve yenilgilerine rağmen, geliştiler; bu kurumlara bağlı olanlar, ne kadar huzursuzluk duyarlarsa duysunlar, Nazizmin ve faşizmin büyük darbeler indirdiği bir sırada yeni liderler ve yeni kavga yöntemleri aramak istemediler. Arkasında bir devin, ama anlaşılmaz ya da şüpheli bir öncünün bulunduğunu gördükleri yeni bir bayrak altında toplanmaktansa eski ve alıştıkları bayrakların altında çabalamak, yenilgiden yenilgiye gitmek onlara daha iyi göründü.

Troçki Komintern'in devrimci bir örgüt olarak görevini bitirmiş olduğu kanısındaydı. Büsbütün yanılmıyordu. Nite-

(*) Bu konu ve özellikle Polonyalı Troçkistlerin Dördüncü Enternasyonal'in kurulmasına karşı ileri sürdükleri itirazlar Bölüm V de yeniden ele alınacaktır.

kim Stalin de on yıl sonra bu örgütü dağıtacak ve artık hiçbir amaca yaramadığını söyliyecektir; ve bu on yıl içinde Komintern'in bütün yaptığı iş Almanya'daki iflasına Fransa ve İspanya'da yeni yenilgiler eklemek ve 1939-41 Stalin-Hitler anlaşması sırasında şaşkın bir politika izlemek olacaktır. Bununla birlikte, Komintern'in ardındaki hareket pek de "ölmüş" sayılmazdı. Stalin bu örgütü yıkmak için elinden geleni yaptığı halde yine de öldüremiyecekti: Komintern'i dağıttığı sırada örgüte bağlı Batı Avrupalı partiler Nazi işgaline karşı giriştikleri direnme hareketlerinden yeni güçler kazanacaklardı; Yugoslav ve Çin devrimleri Stalin ile dolaylı bir çatışmaya giriştikleri halde yine de Stalinci bayrak altında başarıya ulaşacaklardı. Stalin, bütün Komünist partileri birer kukla haline getirmek için elinden geleni yapacak, oysa Yugoslav, Çin ve daha başka partiler kendi hayatlarını yaşayacaklar, kendi kavgalarını verecekler, kendi ülkelerinin ve dünyanın alınyazılarını değiştirecek bir canlılık göstereceklerdi. Bundan başka, Sovyet ordularının İkinci Dünya Savaşındaki zaferlerinden de taze ve yeni bir devrimci hız alacaklardı.

Yeni devrim itilimlerinin Sovyetler Birliği'nden değil Batı'dan geleceği fikri Troçki'nin Dördüncü Enternasyonal'i savunurken durmadan tekrarladığı bir tema idi. Yine Troçki'nin boyuna tekrarladığına göre, Stalincilik Sovyetler Birliğinde ikili, yâni hem ileriye hem de geriye doğru bir rol oynamaya devam ettiği sürece uluslararası alanda yalnızca karşı-devrimci bir rol oynuyordu. Ama Troçki'nin bu görüşü gerçeklere uymayacaktı. Stalincilik, gerek ulusal ve gerekse uluslararası alanda ikili rolünü oynayacak; Sovyetler Birliği dışında sınıf kavgasını önlediği kadar kışkırtacaktı da. Ne olursa olsun, gelecek otuz kırk yıl içinde devrimci itilimler Batı'dan gelmiyecekti. Bu bakımdan Troçki'nin Dördüncü Enternasyonal'in kurulması için ortaya attığı bellibaşlı gerekçe bir hayalden ibaretti. Bununla birlikte, Komintern'i ıslah etmek için giriştiği te-

şebbüsler, yukarda gördüğümüz gibi, boşa çıkınca akıntıya kürek de çekemezdi. Başka bir çözüm bulmak zorundaydı. Ama bulduğu çözüm yolunun en azından öteki kadar kısır olduğunu görecekti. Troçki bu yüzden akıntıya kürek çekmekten vazgeçmiş olmayacak, ancak yeni bir akıntının tersine gidecekti.

Troçki'nin, Komintern'e sırt çevirdiği sırada, taraftarlarından Sovyetler Birliğini son mevzilerine kadar korumalarını istediğini görmüştük. Bizzat kendisi de, yazdığı yazılarda Batılı burjuva komuoyuna seslenirken, Hitler Almanya'sının dünyayı savaşa sürüklediğini önemle belirtmeye çalışıyordu. Daha 1933'de Batılı Devletlerin Sovyetler Birliği ile bir ittifak kurmalarını istiyordu. O sırada Hitler iktidara geçeli henüz birkaç hafta ya da birkaç ay olmuştu, ve hiçbir Batılı Devlet adamının aklından böyle bir fikir geçmemekteydi. Hitler barışçı bir poz takınmış, Uluslararası Silahsızlanma Konferansında, Austen Chamberlain ile John Simon'un silâhsızlanma plânlarını kabul ederek Londra hükümetini sevindirmişti. Troçki 2 Haziran 1933'de yazdığı "Hitler ve Silahsızlanma" başlıklı yazısında şöyle diyordu: "En büyük tehlike düşmanı küçümsemektir Alman işçi hareketinin liderleri Hitler'i ciddiye almak istemediler... Aynı tehlike uluslararası alanda da doğabilir." Troçki, İngiliz Hükümetinin Hitler'in "ılımlı" ve "barışçı niyeterini" iyi karşılamaya ne kadar hevesli olduğunu belirttikten sonra şöyle devam ediyordu: "Olaylar alışılmış yollardan ceryan ettiği sürece diplomatik formaliteler yararlıdır. Ama yeni ve önemli olaylarla karşılaşıldığı zaman bunlar birdenbire işlemez olurlar." Austen Chamberlain ile John Simon "(Hitler'i) karşılarında elindeki baltayı sağa sola sallayan bu deli gibi göreceklerini sandılar; oysa tabancasını cebinde saklayan bir adam vardı karşılarında - Neyse ki!" Hitler ilk büyük diplomatik başarısını kazanmıştı. Hitler'in amacı, Versailles Andlaşması'ndanberi Avrupa'nın en güçlü sanayi ülkesi haline gelen, öğle olduğu halde hâlâ silahsız kalan Almanya'yı silahlamaktı.

"Büyük bir potansiyel ile fiili bir güçsüzlüğün bu şekilde birleşmiş olması, hem Nazi emellerinin korkunç karakterini ve hem de Hitler'in bu emellere varmak için attığı ilk adımlarda çok dikkatli olması gerekliliğini gösterir." Hitler İngiliz silahsızlanma plânlarını kabul ederken Fransa'nın bu plânları reddedeceğini biliyordu; böylelikle İngiltere'yi Fransa'ya karşı kullanmak ve ilerideki silah yarışının suçunu Fransa'nın üstüne atmak fırsatını ele geçirmiş oluyordu. "Hitler'in barış sevgisi raslantıyla yapılmış diplomatik bir çıkış değildir, güçler dengesini Almanya'dan yana iyice çevirmek ve Alman emperyalizmini Avrupa'da ve bütün dünyada yeni bir saldırıya hazırlamak amacını güden büyük bir manevranın zorunlu bir elemanıdır." Hitler'in çıkışları hemen durdurulmazsa bu davranışların beş ya da on yıl içinde bir dünya savaşına gideceğini Troçki daha o zamandan söylüyordu. "Hitler'in en çok istediği şey Sovyetler Birliği üzerine yürümektir. Ama burası ufak bir direnç gösterirse saldırı başka yöne de dönebilir... Doğuya karşı kullanılacak silahlar Batıya karşı da pekâlâ kullanılabilir." (*)

Troçki'nin "Versailles Andlaşmasını savunduğu "sanılmamalıydı. "Avrupa'nın yeni bir örgüte ihtiyacı var. Ama bu işi faşizm görecek olursa çok yazık!"

Troçki Amerikan Basınına verdiği demeçlerde Amerikan Hükümetinin (ihtilâlin üzerinden on altı yıl geçtiği halde A.B.D. Sovyet Hükümetini daha tanımamıştı) Almanya ve Japonya'dan gelen tehditleri karşılamak üzere Sovyetler Birliğine yaklaşması gerektiğini söylüyordu. Başkan Roosevelt'in Sovyetler Birliği ile diplomatik ilişkiler kurulması konusundan az sonra almış olduğu kararda bu sözlerin etkisi olup olmadığını

(*) Yazı **Manchester Guardian**'ın Haziran 1933, 21-22 sayfalarında çıktı. (yazılmasından üç hafta sonra). Stalin'in Dışişleri Bakanı Litvinov çok kullandığı "Doğuya atılacak bir top batıyı da ateşe verebilir" sözünü buradan almıştır.

bilmiyoruz. Ama Troçki'nin görüşleri o sırada anti-Nazi ittifak sözünü ağzından düşürmeyen Stalin'i elbetteki etkilemişti. Stalin hükümetinin güvenliği bahiskonusu olduğunda, geç de olsa, kendi kaba ve ters anlayışı içinde de olsa, hasmının öğütlerinden bir hayli yararlanmak istedi.

Bu arada, Sovyet Hükümeti Almanya ile imzalamış olduğu Rapallo Andlaşmalarını uzattı. Bunun üzerine aşırı solcu anti-Stalinistler Stalin'i yeni "ihanet"le suçlamaya başladılar. Troçki ise bu sorunu bir tartışma konusu yapılamıyacak kadar ciddi buldu. Hitler'in iktidara gelmesinde Stalin'in ve Komintern'in sorumluluğunu durmadan belirtmiş olduğu halde, Stalin'in diplomatik çıkarları düşünerek harekete geçmek hakkını inkâr etmiyordu. Yukarıda gördüğümüz gibi, iki yıl önce, Hitlerin iktidara geçmesi ihtimali karşısında Troçki Kızıl Ordunun seferber edilmesini Sovyet Hükümetine salık vermişti; ama bunu söylerken Alman solunun Naziliğe karşı silaha sarılacağını ve Kızıl Ordunun da o zaman onlara yardım etmesinin görevi olacağını düşünmüştü. Oysa şimdi, Hitler'in kansız bir şekilde iktidarı ele alması ve Alman solunun toptan yıkılması, Troçki'ye göre, dengeyi Sovyetler Birliğine karşı bozmuştu. Ayrıca o sırada Stalinci kollektifleştirme Sovyetler Birliğini içten zayıflatmış bulunuyordu. Bu bakımdan Sovyet diplomasisinin görüşmelerle zaman kazanmaya, dahası Hitler ile geçici bir uzlaşmaya varmaya hakkı vardı. Troçki, garip bir ilgisizlikle, o sırada iktidarda bulunsaydı Muhalefetin de daha başka türlü davranamıyacağını söylüyordu: "Muhalefet hemen *girişeceği pratik eylemde* mevcut güç dengesiyle işe başlamak zorunda kalacaktır. Özellikle Hitler Almanyası ile diplomatik ve ekonomik ilişkileri sürdürmek zorundadır. Aynı zamanda *revanş*'ı da hazırlayacaktır. Elbetteki büyük bir iş, zamana ihtiyacı olan bir iş olacak bu - gösterişli jestlerle değil, ancak her alanda politikayı kökünden değiştirmekle başarılabilecek bir iş." Sta-

lin'e karşı beslediği herhangi kişisel bir duygu, bu yargısını bozmamış, Troçki kesin olarak tarafsız kalmayı başarmıştı.

Büyükada'da son aylarıydı. Fransa'daki dostları, özellikle Maurice Parijanine, Fransız Hükümetının Troçki konusunda 1916'da almış olduğu "ebediyen tard" kararını kaldırmak ve kendisine sığınma hakkı tanımak için uzun süredir çalışıyordu. Troçki pek umutlu değildi; o sırada Edouard Daladier'nin başkanlığında yeni kurulmuş olan Radikal hükümet Sovyetler Birliği ile ilişkilerini düzeltmek istediği için Fransa'da yaşamasına göz yumulamazdı. Ama Fransa'daki dostlarının çabalarına yardım etmek için elinden geleni yapmaktaydı. Marsilya'da polisle aralarında geçen olaydan hemen sonra yazmış olduğu ve Edouard Herriot'nun tarafsız bir portresini çizdiği yazıyı New York'ta yayımlatmıştı; oysa bu yazıyı Fransa'ya alınmasını istemeyenlerin ekmeğine yağ sürmemek için o zaman yayımlamaktan çekinmişti. Ayrıca, kabinede kendisine sığınma hakkı verilmesinden yana olan Eğitim Bakanı Henri Guernut'a da bir yazı yazmış, Fransa'da azami ihtiyatla hareket edeceğini ve hükümetin başına hiçbir suretle dert açmayacağına söz vermişti.

Hiçbir karara varılmadan haftalar geçti; bu sırada Troçki Dördüncü Enternasyonal konusundaki görüşlerini hazırladı ve aynı zamanda Fransız politikası ve edebiyatı üzerine birkaç küçük yazı yazdı. Yakın bir gelecekte durumunun ne olacağını bilmediği için büyük yazı plânlarını bir yana bırakmıştı; 1929'danberi ilk defa büyük bir para sıkıntısı içindeydi. Geliri geniş çapta azaldığı bir sırada Kopenhag yolculuğu, Zina'nın hastalığı, Lyova'nın Paris'e gelmesi ve *Bulletin*'in Paris'e nakledilmesi ona çok pahalıya mal olmuştu. Eserlerinden çoğunun en fazla satıldığı Almanya'da onun yazılarını da öteki Marksist ve Freudist kitaplarla birlikte yakmışlar ve yasaklamışlardı. Oysa o sırada *Rus İhtilâl Tarihi*'nin üçüncü cildi daha yeni yayımlanmış bulunuyordu. *Tarih* Amerika'da iyi bir satış yapma-

mıştı. Mart ayında İngiliz hayranlarından birine yazdığı mektupta şöyle diyordu: "Dünyadaki para buhranı benim de para buhranım oldu, özellikle *Tarih*'in satışı bir hayli acıklı." Zaman zaman *Manchester Guardian*'a ve öteki dergilere yazı yazıyordu, ama ücretler çok azdı. Fransız vizesini çabuklaştırmak için Temmuzun 7'sinde Henri Molonier'e bir mektup yazdı ve Fransız hükümetinin Fransa'nın içinde değil Korsika'da bile oturması için vereceği izni kabul edeceğini, oradan Avrupa politikasını izleyebileceğini ve G.P.U.'ya Büyükada'dakinden daha uzak olacağını yazmıştı. Fransız dostları ise kendisine Fransa'da oturma hakkı verilmesi için direniyorlardı. Bu direnmeleri az sonra olumlu olarak sonuçlandı. Temmuz ayından önce vizesi geldi. Vize kayıtsız şartsız verilmiş değildi; ancak güneydeki *départément*'lardan birinde oturabilecekti; kısa bir süre için bile olsa Paris'e gelemiyecekti; tam bir tanınmamazlık içinde yaşayacak ve devamlı polis nezaretinde bulunacaktı.

Troçki vizeyi inanılmayacak büyük bir talih eseri saydı ve hemen kabul etti. Türkiye'nin sığ sularından ayrılıyordu sonunda! Hayatını ve kültürünü çok iyi bildiği, ayrıca o sırada Batıdaki işçi sınıfı kavgasının merkezini teşkil eden Fransa'ya gidiyordu. Bir yandan Büyükada'daki anılarını düşünürken öteyandan büyük bir umutla yolculuğa hazırlanıyordu. Güncesinde şöyle yazıyor: "Dört buçuk yıl önce buraya geldiğimizde refah güneşi Amerika'nın üzerinde hâlâ parlamaktaydı. Ama şimdi o günler sanki bir tarih-öncesi, bir peri masalı gibi kaldı... Bu sessiz ve unutulmuş adaya büyük dünyanın yankıları geç ve boğuk olarak geliyordu." Marmara Denizinin masmavi sularını, balık avlarını ve, "denizin tuzu kemiklerine kadar işlemiş" ve birkaçı son zamanlarda köyün mezarlığında dinlenmeye çekilmiş olan ve son buhran yıllarında tuttukları balıkları satamayan balıkçıları kolay kolay ve üzüntüsüzce bırakamıyordu. "Ev boşaltılmıştır. Tahta sandıklar aşağı katta dizildi; gençler çivi çakıyorlar. Bizim eski ve harap villamızın döşemesi ba-

harda öyle garip bir boya ile boyanmış ki, şimdi bile, dört ay sonra, masalar, sandalyalar, ve ayaklarımız yere yapışıyor... Garip değil mi, ayaklarım Büyükada toprağından ayrılmak istemiyor gibi bir his var içimde."

Alınyazısı bu adada birçok hayalkırıklıklarına ve acılara uğramasını önliyememişti. Son ayrılış saatinde bile bir ölümün gölgesi hayatını günlerce karartmıştı: Büyükada'dan yazdığı son yazı (Türk Hükümetine teşekkürlerini bildiren bir veda mektubundan başka) Skripnik adındaki eski bir Bolşevik'e yazdığı bir ağıt oluyordu. Ekim ihtilâlinin liderlerinden olan Skripnik sonradan ateşli bir Stalinci olmuş, Stalin ile aralarında birtakım anlaşmazlıkların çıkması üzerine o sırada intihar etmiştir.

Ama, bütün çekişmelere rağmen, Troçki'nin Büyükada'da geçirdiği yıllar sürgün hayatının en sakin, en yaratıcı ve en az mutsuz geçen yılları oldu.

Üçüncü Bölüm

DEVRİMCİLİKTEN TARİHÇİLİĞE

Tusides, Dante, Makayavel, Heine, Marx, Herzen, ve onlara benzeyen birçok düşünür ve yazar gibi, Troçki de yazar olarak sürgünde ün yaptı, yâni Büyükada'da geçirdiği birkaç yıl içinde ün kazandı. İlerideki kuşaklar Troçki'yi Ekim İhtilâlinin lideri olduğu kadar bu ihtilâlin tarihçisi olarak da anacaklardır. Hiçbir Bolşevik lideri 1917 olaylarının bu kadar büyük ve bu kadar parlak bir tarihini yazamamıştır; Bolşeviklere düşman partilerin yazarlarından hiçbiri de bu tarihin bir karşıtını ortaya koyamamışlardır. Eserin bir başarı olacağı belliydi. Kitabın 1905 ihtilâlini anlatan bölümleri, 1917 "genel provası" konusunda bugüne kadar yazılmış en canlı panorama olarak kalmıştır. Troçki 1917 olaylarının ilk hikâyesini ve çözümlenmesini Ekim ayaklanmasından birkaç hafta sonra, Brest Litovsk konferansı sırasında yazmaya başlamıştı; sonraki yıllarda da karıştığı olayların tarihsel yorumu üzerinde çalışmaya durmadan devam etti. Troçki'nin tarihçiliği iki yanlıydı: bir yandan tarih yapmak istiyor, öteki yandan da bu tarihi bir ya-

zar olarak anlatmaya ve anlamını ortaya çıkarmaya çalışıyordu.

Her sürgünde olan insan geçmişini düşünür; pek azı, hem de çok azı, geleceğe yönelir. Sonra, hiç biri, gerek moral bakımından ve gerekse fizik olarak, Troçki kadar hayatını kendi başına korumak zorunda kalmaz. Stalin onu tıpkı Romalılar gibi sürgüne göndermişti; yâni ölüm cezası vereceği yerde sürmüştü; ama bununla yetinmiyeceği belliydi. Troçki'yi fizik olarak öldürmeden önce, moral olarak öldürmek isteyenler, önce adını devrimden silmek, sonra da onu karşı-devrimci olarak damgalamak için yıllarca çalıştılar. Bu bakımdan Troçki bir savaş içindeydi; düşmanlarına karşı devrimi savunduğu gibi kendisinin devrimdeki yerini de savunmak zorunda kalıyordu. Hiçbir yazar, bir insanın bütün heyecanlarını tahrik eden, soğukkanlı düşünmesini engelleyen ve görüşünü bozan böyle bir koşul altında en büyük eserini vermemiştir. Troçki'nin bütün sinirleri bu yüzden ayaktaydı, ama düşünceleri soğukkanlı ve görüşleri açık kalmıştı. Çoğu zaman Spinoza'nın şu sözünü hatırlıyordu: "Ne ağla ne gül; anla."; ama Troçki ağlamamazlık edemediği gibi gülmemezlik de edemezdi; aynı zamanda, anlıyordu da.

Troçki'nin, bir tarihçi olarak, aşırı bir partizanlığı tam bir tarafsızlıkla birleştirmiş olduğunu iddia etmek doğru olmaz. Bunları birleştirmeye de ihtiyacı yoktu zaten; çünkü bunlar eserinin ışığı ve sıcaklığı idi; ışık ve sıcaklık gibi birbirinden ayrılamazlardı. Troçki, düşman saldırısına uğrayan bir kentin surları üzerinde durup, hem kuşatanları hem de kuşatılanları seyreden bir "bilgin tarafsızlığı"ndan ve "uzlaştırıcı adalet"inden iğreniyordu. Onun yeri yine, 1917-22 yıllarında olduğu gibi, düşman tehlikesiyle karşılaşan devrim kentindeydi. Ayrıca, kavgaya karışmış olması, görünüşü bulandırmak şöyle dursun, tersine keskinleştirmişti. Rusya'daki eski egemen sınıflara ve onların bilinçli ya da bilinçsiz yardakçılarına kar-

şı düşmanlığı, bu sınıfların kötülüklerini ya da güçsüzlüklerini kesin olarak görmesini sağladığı gibi, ufak ve etkisiz erdemlerini de gözünün önünden uzaklaştırmamasına imkân veriyordu. Eserde, çok iyi bir askerin kafası ile aşırı bir partizanlık ve çok soğukkanlı bir gözlem eleleydi. İyi bir askerin, heyecanlara ya da birtakım saplantılara kapılmadan, "dağın arkasını" da gerçekci bir gözle görmesi çok önemlidir. Troçki Ekim ihtilâlinin komutanı olduğu zaman bu ilkeyi uygulamıştı; tarihçi olarak da yine aynı ilkeyi uyguluyordu. Devrimin imgesini nesnel ve öznel etkenlerin birliğinden elde etmeye çalışıyordu.

Troçki yöntemini ve uslubunu Marx'tan almıştır ve Marx'tanberi de Marksist düşünce alanında bu tarih eseri kadar diyalektik yazılmış pek az eser vardır. Troçki'nin *Tarih'i* *Marx'ın* *Fransa'da Sınıf Kavgası, Louis Bonapart'ın 18. Brümeri, Fransa'da İç Savaş* gibi ikinci derecedeki tarih eserlerinin yanında, bir minyatürün yanında kocaman bir duvar tablosu gibi kalır. Marx, soyut düşünce ve hayal genişliği bakımından öğrencisinden kat kat üstün olduğu halde, öğrencisi, özellikle eylemdeki kitlelerin ve bireylerin portrelerini çizmekte büyük bir sanatçı ustalığına sahiptir. Sosyolojik çözümlemeleri ile sanatçı görüşleri o kadar birbirine uygundur ki aralarında en ufak bir aykırılık görmeye imkân yoktur. Düşüncesi ile hayalleri atbaşı gider. Devrim kuramını bir hikâye gerilimi ve heyecanıyla anlatırken hikâyesi de derinliğini fikirlerinden alır. Anlattığı sahneler, çizdiği portreler ve yazdığı diyaloglar, gerçeğe uygun olduğu kadar, içten içe kendisinin tarih kavramından da aydınlanır. Marksist olmayan eleştirmenlerin çoğu Troçki'nin yazılarındaki bu belirgin niteliğin etkisinde kalmıştır. İşte, örneğin, İngiliz tarihçisi A.L.Rowse bu konudaki sözleri:

Tarih'in gerçek önemi, Carlayle'ı hatırlatan parlak ve açık bir yeteneğe sahip olan Troçki'nin, kelimeleri resim gibi kullanmasında, ya da sahneleri büyük bir güçle çizmesinde değildir. Troçki eserinde öyle bir teknik, öyle bir abartma yöntemi kullanmaktadır ki sanki projektörüyle her yanı hızlı hızlı ta-

ramakta, birtakım ilginç olayları teker teker ve kesinlikle ortaya çıkarmakta, ve bu olaylara bir anlam katmaktadır; bazan tutulan ışık o kadar keskin ve parlaktır ki, insan olaylar dizisini kaybeder gibi oluyor. Carlayle'ın muazzam sezgi gücüyle yaptığı şeyi Troçki kendi tarih kuramıyla yapıyor. Böylelikle önemli olanı yakalayıp olayları birbirine ekliyebiliyor. Bu eserin Winston Churchill tarafından yazılmış olan **Dünya Buhranı** adlı eserle karşılaştırılması fikrimizi daha iyi belirtmeye yardım eder; çünkü her iki insan da karakter ve kafa yeteneği bakımından birbirinden pek farklı değil. Churchill kişilik, canlılık bakımından Troçki'ye benzer, ama ardında bir tarih felsefesi yoktur. (*)

Troçki ile Churchill'in birbirlerine benzetilmesi yanlış değil; ayrı ayrı kutuplarda bulunmakla birlikte, her iki adam da, aynı gerçekçilik, aynı romantiklik, aynı kavgacılık, sınıflarının ve ortamlarının üzerine aynı çıkış ve oradan bakış, aynı tarih yapma ve yazma itilimi vardır. Farkına varmadan savunmuş olsa bile, Churchill'in bir "tarih felsefesi"nden yoksun olduğu söylenemez; ancak Troçki'nin savunduğu felsefenin tam olarak biçimlenmiş ve iyice geliştirilmiş bir felsefe olduğu doğrudur. Asıl önemli olan şey, Troçki'deki dünya görüşünün kendi dünyasallığına işlemiş, sezgisini artırmış, görüşünü genişletmiş olmasıdır. Gerçi Troçki'de de Carlayle'in hayal yoğunluğu ve parlaklığı vardır ama, onda ayrıca büyük klasik tarih yazarlarının ifade derlitopluluğu, açıklığı ve dengesi de vardır. Gerçekten Troçki Marksist okulun yetiştirdiği—ve aynı zamanda inkâr ettiği—en büyük tarih dehasıdır. (**)

Troçki'nin yazdığı iki tarih eserinden birincisi, yâni *Hayatım,* elbetteki *Tarih*'ten daha az iddialı bir eserdir. Troçki bu eseri çok erken yazmıştır; şu anlamda ki; 1929'da, ya da 1929'dan hemen sonra yazmamış olsaydı belki de bir daha hiç yazamıyacaktı. Çünkü kitapta hikâyesinin ancak yarısını anlatmaktadır, yâni devrimci olarak zafer kazandığı yılları ele almakta, o sırada gelişmekte olan ikinci yarısının ise ancak başlangıcını

(*) L.L.Rowse, **End of an Epoch**, s. 282-3.

(**) Ancak Stalin ile Hruşev'in Marksist sayıldığı bir komünist harekette doğru olabilir bu söz.

kaba bir şekilde çizmektedir. Troçki bu kitabı ancak, Stalin ile aralarındaki kavga ciddi bir şekil aldıktan beş yıl sonra, sürgünün ilk birkaç ayında yazdı. Kavga tazeydi daha, ve kitabı yazarken birtakım taktik sakıncaları hesaba katmak zorunda kalmıştı; bu yüzden olayları geniş bir prespektif içinde ele alamamıştı. Oysa ilerideki on bir yılın kendi üzerinde büyük bir ağırlığı olacak ve eski denemelerine de yansıyacaktı; bütün yaşamı, karanlık ve acı sonunun yaratacağı bir tragedya havasına bürünecekti. *Hayatım*'ı, kendi tragedyasından söz edenlere Proudhor'un sözlerini tekrarlayarak şöyle bitiriyordu: "Her tablosunu sindirdiğim bu seyrin tadını çıkarıyorum..." ve sonra şöyle diyordu: "Başkalarını ezen şey beni daha da yüceltiyor, zihnimi açıyor, güç veriyor; nasıl olurda bahtıma küserim" (*) Troçki aynı sözleri birkaç yıl sonra da söyliyebilecek miydi? Ama tragedyada kahramanın pişman olması da varsa o zaman Troçki'de gerçekten bir tragedya yok demektir; çünkü Troçki sonunda yaptıklarına pişman olmuş değildir. Prometüs'ünün Jupiter önünde utanç verici şekilde boyun eğmesini istemeyen Shelley gibi o da "bu kadar hafif bir felâketi" kendine uygun bulmuyordu. Onun tragedyası çağdaşlarıyla çatışan bir öncünün tragedyası idi, bizzat kendisinin Babeuf'te bir örneğini gördüğü tragedya. Yalnız onun dramı çok daha felâketli bir gücü olan, çok daha büyük bir dramdı. Ama kendi yazdığı biyografisinde bu çeşit bir tragedyanın kokusu bile yoktur; bu yüzden *Hayatım*, yazarın kendi alınyazısı konusunda belli bir yere kadar basit bir görüşe sahip olduğu, yâni tragedya kahramanının her yandan saldırıya geçilmeden önceki umursamazlığı içinde bulunduğu izlemini bırakmaktadır.

Hayatım'ın en az inandırıcı bölümü Troçki'nin Stalin ile olan kavgasını anlattığı son bölümlerdir. Ama bu bölümlerde bile Troçki önümüze bir sürü derin görüşler, olaylar ve tipler

(*) **Hayatım,** Leon Troçki, çev. Müntekim Öçmen, Köz Yayınları, İstanbul 1970, iki cilt, s. 672-3 (Bundan sonraki bütün alıntılar bu çeviridendir. R.G.)

seriyor; ancak sorunun köklerine inmiyor ve Stalin'in iktidara geçişini kısmen açıklıyor. Stalin'i bir boşluğu doldurmak için sahneye getirilmiş kötü bir adam gibi gösteriyor; Stalin'i Sovyet devletine ve uluslararası komünizme tam otuz yıl hükmedecek bir adam görmek şöyle dursun, hâlâ yıllarca önce olduğu gibi, önemsiz bir hasım sayıyor. "Partinin önder kadrosu için (geniş çevreler kendisini hiç tanımamaktadır) Stalin her zaman ikinci ve üçüncü bir keman olmuştur," diyor; gerçi Stalin orkestrada birinci keman olmak üzere ortaya çıkmıştır ama az sonra kendi havasını çalmaya başlayacaktır, diyor. Lenin'in vasiyetnamesinde, Stalin'i "Merkez Komitesinin en yetenekli iki adamı"ndan biri olarak gösterdiği, ötekinin Troçki olduğunu söylediği, ve bu iki adam arasındaki düşmanlığın devrim için en büyük tehlike olduğu konusunda partiyi uyardığı unutulmamalıydı. Troçki, Stalin'in iktidara geçmesinde daha geniş politik nedenler olduğunu söyleyemiyor; Stalin'in yalnız parti mekanizmasını, iktidar ve imtiyaza susamış yeni bürokrasiyi temsil ettiğini isbat etmeye çalışıyordu. Bolşevik önder kadrosunun önce Stalin iktidarına neden yardım ettiğini, ve sonra neden Stalin'e göz yumduğunu, ve bütün bunların neden bu kadar olağanüstü parti-içi kavgalar doğurduğunu açıklamıyor. Biyografiyi yazan kimse bir Muhalefet liderinden başka biri olmadığı için, Troçki bütün partilerin Bolşevikler tarafından tasfiyesi ile partinin kendi kendini tasfiyesi arasında ilişkıyi ve Stalin'in de bunun en yüksek aracı olduğunu düşünmek istemiyordu. Partinin düşmanlarına karşı çok daha az yabanca kullandığı silahları sonradan neden kendi üzerine çevirdiğini, bütün bu olayların kendisine neden yalnızca bir "komplo" gibi göründüğünü Troçki hiç bir zaman anlayamıyacaktır.

Bununla birlikte *Hayatım* bir biyoğrafi şaheseridir. François Mauriac bu eserin ilk bölümlerini Tolstoy'un ve Gorki'nin kendi çocukluk anılarına benzetmekte çok haklıdır (*). Troç-

(*) F. Mauriac, **Memoires Interieurs**, s. 128-32.

kı .le de aynı "çocuksu" görüş tazeliği, aynı sonsuz görgü belleği, geçmişteki ortamı ve yaşantıları canlandırma gücü, tipleri ve sahneleri kolayca çizmek yeteneği vardır. Yüzdeki bir kıpırdamayı, bir jesti, ya da bir göz kırpıştırmasını bir iki kelimeyle anlatırken bir insanın iç dünyasını ve moral yanını da hemen çizivermektedir. Bu şekilde bütün bir akraba, hizmetçi, komşu, öğretmen ve daha birçok insan portrelerini önümüze sermektedir. Troçki'nin düzyazısı aslındaki canlılığı biraz olsun yansıtacak bir alıntı yapmaya imkân vermez, ona biz burada yine birkaç örnek vereceğiz: Odesa'daki okul müdürünü şöyle anlatıyor Troçki: "Konuşurken adamın yüzüne bakmazdı, koridorlarda, dersliklerde, kauçuk tabanlı pabuçlarının üzerinde sessiz süzülürdü, sesi boğuk incecik bir kadın sesi gibiydi, bu ses hiç yükselmeden korkutmasını bilirdi dengeli bir adam... sanırdı, ama aslında içe tepilmiş sürekli bir öfke halindeydi." Bir yönetmen daha vardı: "Yeşil-sarı yüzünde sivri bıyıklarıyla gözlerinin akı kararmış, kuru bir adamdı, hep uykudan yeni kalkmış gibi yorgun bir hali vardı, durmadan öksürür tıksırır, sınıfta sesli sesli yerlere tükürürdü. Bir kaç yıl sonra ustura ile boğazını kesmişti." (*) Başka bir öğretmen: "Taze ve erkek bir sakalla çevrili yüzündeki minik burnu üzerinde altın gözlükler taşıyan uzunboylu, ağır görünüşlü bir adamdı. Zayıf iradeli, pısırık, yüreğinin derinlikleri paramparça, hep kendisi aleyhinde bir şeyler olduğundan, bir şeyler söylendiğinden ürken birisiydi."

Bir başkası daha: .koca kafalı iri bir Almandı, sakalı beline kadar inerdi. Minicik çocuk ayakları üstünde ağır gövdesi küp gibi yuvarlanırdı. Son kertede onuruna düşkün bir adam olarak öğrencilerinin başarısızlığına üzülür " (**)

Troçki, toprak sahibi olan komşu ailelerin "kötü alınyazı-

(*) **Hayatım,** Türkçe çeviri, s. 66

(**) Aynı kitap, s. 68.

sını" bize göstermekte ve bunların "olağanüstü bir hızla, aynı yöne, yâni çöküntüye doğru" gittiklerini söylemektedir. "Bir zamanlar bütün tarlalar" bu ailelerindi; "...geçimini istidacılıkla, köylülere dilekçe ve mektup yazarak sağlıyordu. Evimize geldiği zaman tütün şeker gibi şeyler aşırırdı. Karısı da aynı şeyi yapardı. Ağzından tükürükler saçarak gençliğini anlatır. toprağa bağlı kölelerinden, kuyruklu piyanolardan, ipeklilerden, güzel kokulardan dem vururdu. İki oğlu kütük gibi cahil yetiştiler. Küçüğü Viktor bizim işlikte çıraklık yapıyordu." İşte Yahudi bir toprak sahibinin portresi:

"En yaşlıları soylu bir kişiye layık öğrenimiyle öbürlerinden ayrılıyordu: güzel Fransızca konuşur, piyano çalar, ...Sol eli pek yeterli değil ama, sağ eli, ona kalırsa, konser verecek kadar iyiydi... Piyano çalarken birden bırakıp kalkar, aynanın başına gider, eğer yanında kimse yoksa, cigarasının ateşiyle sakalını yer yer yakar." İflâs etmiş toprak ağalarıyla yeni çiftçilerin, serflikten kurtulmuş işçilerin ve çeşitli akrabaların ardında her zaman Ukrayna steplerinin temiz havası vardır: "Falz-Fein adı (toprak ağası, yâni "koyunların kıralı") ortalığı çınlatıyordu, onbinlerce koyunun ayak sesleri gibi, sonu gelmeyen koyun melemeleri gibi, step çobanlarının haykırışları ve ıslıkları gibi, binlerce çoban köpeğinin havlaması gibi. Hatta step bile yazın en yakıcı günlerinde ve de en soğuk günlerinde bu ismi yayıyordu ortalığa." (*)

Troçki sonra bizi çocukluk ortamından alır, Niklayev'deki ilk devrimci çevrelere, Odesa ve Moskova hapisanelerine, Siberya'daki sürgün kolonilerine götürürü; bundan sonra da *Iskra* yazarlarının parlak çevresini, partinin ikinci kongresindeki ayrılığı, ve Bolşevizmin doğuşunu anlatır. Bu dönemi yazan birçok kitaplarda ve yazılarda, bu ayrılığı *Hayatım*'da olduğu kadar canlı bir şekilde anlatan hiçbir anı, ya da görgü tanığı yok-

(*) Aynı kitap, s. 43-47

tur. Troçki'nin 1903'de Menşevik olması, ama sonradan olayları bir Bolşevik gibi anlatması zamanın havasını vermek ve portreleri çizmek bakımından bir hayli işine yaramıştır. Troçki geçmiş olaylara baktığında Lenin'e hak vermektedir; ama kendisini, Martov'u, Axelrod'u ve Zasulich'i de haklı görmekte, bunların Lenin'e karşı neden çıktıklarını anlatmaktadır. Bütün Bolşevik ve Menşevik anı yazarlarından hemen hemen büsbütün ayrı olarak, her iki gurubu da kendi içinde vermektedir; kitabı yazdığı sırada Menşevikleri ve kendisini politik bakımdan suçladığı halde, bu suçlamayı yine de bir anlayış ve sevgi içinde yapmaktadır. Troçki bizi çatışmanın içine sokmadan önce, bize taraflar arasındaki karakter ayrılıklarını anlatıyor:

Leninle dirsek dirseğe çalışıyordu ve o zamanlar Lenin'in en yakın silah arkadaşıydı. ama o da daha o zamandan artık kendini pek rahat hissetmemeye başlamıştı. Gene senli benliydiler, ama aralarında bir soğukluğun başlamış olduğu belliydi. Martov günlük yaşam ve heveslerine bağlı... Lenin günlük olaylara aldırış etmez, düşünce gücü ile geleceğe nişan alırdı. Martov'un sezgileri çok ve kimi zaman parlaktı, varsayımlar koyar, az sonra kendisinin de unutacağı önerilerde bulunurdu; ama Lenin, varsayımı da öneriyi de yalnız işine yaradığı anda, ama yalnız o anda benimserdi. Martov'un düşüncelerinin dayanıksızlığı Lenin'in kimi zaman üzüntüyle baş sallamasını gerektirecek kadar belli olurdu... Lenin daha o zaman "katı", Martov "yumuşak"tı. Ve ikisi de pekalâ biliyorlardı bunu. Lenin, Martov'a çok beyenmekle beraber, eleştirici ve biraz da kuşkulu bir gözle bakıyordu. Martov bunu anlıyor, huysuzlanıyor zayıf omuzları sarsılıyordu. Bir araya geldikleri, konuştukları zamanlar aralarındaki hava artık o eski şakacı dost havası değildi, ya da ben öyle görüyordum. Lenin onun yüzüne hiç bakmıyor, Martov'un hiç silmediği öne eğik kelebek gözlüğünün arkasında gözleri cam gibi oluyordu. Lenin'le konuşurken söz Martov'a gelse, Lenin'in sesi hafif değişir, "öylemi Julius, böylemi söylüyor" gibilerden bir şeyler söylerdi. Eğer yanında Juliusun adı bir az kinayeli geçse Lenin hemen atılır "iyidir, iyidir, elbette, hatta ilgi çekicidir, ama çok yumuşak..." derdi. (*)

Bu iki "en yakın silah arkadaşı" arasında neler olduğunu zayıf ve pis bir insan olan Martov'un yenilgiye uğrayacağı daha o zamandan kestirilebilirdi. Troçki genç bir insan olarak

(*) Aynı kitap, s. 178-9.

Martov'a çok şey borçlu olduğunu unutmamıştır; bu bakımdan Martov konusundaki son yargısına bile üzülerek ve sıcak bir hava içinde varmaktadır: "Martov devrimci hareketin en acıklı adamı oldu. Çok iyi bir yazar, politikada yaratıcı, görüşü keskin bir adam olan Martov, başına geçtiği düşünce akımının çok üstündeydi. Ama yeteri kadar gözü pek değildi, kavrayışı irade desteğinden yoksundu, tuttuğunu koparır adamdı ama bu onda eksik olan şeyin yerini tutabilecek bir şey değildi. Olaylar karşısında ilk tepkisi her zaman devrimci nitelikte olmuştur. Ama irade desteğinden yoksun olan düşüncesi çarçabuk sönerdi." Troçki yalnızca aktif bir irade yoksunluğunun güçlü bir kafayı ve soylu bir insanı nasıl bozduğunu burada bize göstermektedir. Oysa Plehanov'un aşağıdaki portresi tam bir soğuk hava içinde çizilmişti:

Plehanov... birşeylerin farkına varmıştı. Çünkü o günlerde Axelrod'a, "Bu da Robespierre'in hamurundan..." demiştir Lenin için.

Plehanov'un kongredeki rolü pek imrenilecek gibi olmamıştı. Bütün gücüyle konuştuğunu bir tek program komisyonunda görmüştüm. Kafasında bilimsel yönden iyi hazırlanmış, tam ve açık bir taslak vardı. Kendine güveniyordu, bilgisine, üstünlüğüne güveniyordu, gözlerinde herkesi alaya alan neşeli bir ışık, kırlaşmaya başlamış ve uçları gene neş'e ile sivrileşmiş bıyıkları, tiyatro oyuncusu gibi hafiften ama gene de canlı ve anlamlı jestleriyle Plekhanov, başkanı olduğu komisyonun toplantılarına, bilgi ve nükteden yapılmış hava fişekleri gibi ışıklar saçıyordu. (*)

Parlak görünüşünün altından kendini beğenmişliği ve boşluğu sezilen, karanlıkta sönüp yanan bir ateşi hatırlatan bir insanı ilk bakışta pöhpöhler gibi görünen bu portre ne kadar vurucu!

1914'den önceki dönemde Avrupa sosyalist liderlerinin karakter çizgileri de bu portre kadar ilginçtir. Bunlar arasında August Bebel, Karl Kautsky, Jean Jaures, Victor Adler, Rudolf Hilferding, Karl Renner ve daha birçokları vardır. Troçki, önemsiz gibi görünen bir olayı alaylı ve kısa bir şekilde anla-

(*) Aynı kitap, s. 192-3.

tırken zamanı ve tipleri ciddi eserlerin çoğundan daha iyi verir. Örneğin, 1902'de Siberya'dan ilk defa kaçtığı sırada, parasız pulsuz ve aç, ama görevine inanmış olarak, Viyana'ya nasıl geldiğini, ünlü Victor Adler'in, Londra'ya kadar yolculuğunu sağlaması için sosyal Demokrat bürolarına nasıl başvurduğunu şöyle anlatır. Günlerden Pazar; bürolar kapalı. Merdivende kendisine pek dostça bakmayan birine rastlıyor, Adler'i görmek istediğini söylüyor. Adam: "Bugün günlerden nedir biliyor musunuz?" diye soruyor sert sert. Troçki "Pazar" diyor ve adamı geçmeye çalışıyor. "Olsun, Adler'i görmek istiyorum," diyor. Adam yanına yaklaşıyor. Bunun üzerine savaşın en kızgın yerinde askerleriyle konuşan bir batarya komutanı tonunda cevap veriyor: "Bugün pazar diyorum, doktor Adler'i kimse göremez." Troçki adama işinin acele olduğunu anlatmaya çalışıyor; ama adam yine gürlüyor: "İsterse dediğinizden on defa daha önemli olsun, işitiyor musunuz? (Karşımdaki, kendi yazı kurulunun da başbelası olan ve konuşurken sağa sola çemkiren Fritz Austerlitz'di), hatta çarınızın, işitiyor musunuz, çarınızın öldürüldüğünü ve Rusya'da devrimin, işitiyor musunuz, Rusya'da devrimin başladığını söyliyecek bile olsanız, gene de pazar günü doktoru rahatsız edemezsin..."

Rusya'da yeraltı politik çalışmalarından daha yeni çıkmış olan genç devrimci, bu merdiven sahnesinden sonra doğruca Avrupa sosyalizminin düzenli, hiyerarşik, tekdüze bürokrasisine girer. Sonunda görmeyi başardığı Adler ile buluşmasını şöyle anlatır: "Orta boylu, sırtı yuvarlak, hatta kamburca, göz kapakları şiş, yüzünden yorgunluk akan bir adam. "

Troçki Pazar günkü dinlenmesini bozduğu için özür diler. Adler: "Bırakınız bu sözleri, ne istiyorsunuz?" der. "Sesi oldukça sertti, ama ürkünç olmaktan çok cesaret vericiydi. Yüzünün her kırışığından zeka fışkırıyordu..." Troçki merdivendeki karşılaşmayı anlatınca Adler şaşırıyor: "Yaa, demek böyle söylediler; kimdi acaba? İri yarı mı? Bağırıyor muydu? Aus-

terlitz'dir. Bağırıyordu dediniz değil mi? Tamam, o dur... Aldırmayınız. Rusya'dan devrime dair haber getiren adam gece yarısı da olsa evime gelebilir..." (*) Bu birkaç satır bize 1914 öncesi Avrupa sosyalizminin başka bir etkenini de gösteriyor; ihtiyar akıllı önder yavaş yavaş parti disiplininin esiri olmaktadır. Troçki'nin kitabında böyle yüzlerce kısa ve tipik olay ve diyalog vardır.

Troçki, hayatının en yüksek dönemi olan Ekim İhtilâline geldiğinde, bu ihtilâli son derece özlü, tek tek, daha çok puvantilist tuşlarla anlatır. Bolşevikler artık yenilgiye uğradılar denildiği, Alman casusu olarak damgalanan Lenin'in saklandığı ve gericilerin kısa bir zafer kazandığı açlık ve kargaşalık günlerinde halkın duygularını anlatan parçayı burada gelişi güzel bir örnek olarak alalım. Troçki bizi Petrograd Sovyetinin kantinine götürüyor:

Büfeyi Grafov adında bir asker tutuyordu... dikkat ettim, Grafov hiç yüzüme bakmıyor, ama çayın sıcağını, yağın ekmeğin iyisini bana veriyordu. Durum belliydi, Grafov bolşeviklere yakınlık duyuyor, ama bunu üstlerinden saklıyordu. Yakından izliyordum bu işi. Böyle olan yalnız o değildi. Smolni'nin bütün küçük personeli —muhafız, haberci, nöbetçi— hiç şüphesiz bolşeviklerden yanaydılar. Kendi kendime davayı yarı yarıya kazanılmış sayıyordum. Ama, sadece yarı yarıya. (**)

Kısa, çocuksu bir göz, Ekim ayaklanmasının ertesi günü Lenin'in "kirlenmiş yakası", Smolni'de bir karınca yuvası gibi kaynayan uzun, karanlık ve kalabalık koridor, kesin savaşmanın tam ortasında komik bir olay... İşte Troçki'nin tarihsel bir sahnenin rengini ve havasını vermek için kullandığı ayrıntılar. Troçki'nin bütün sanat ustalığı, bir biyografide düpedüz ve cepheden verilemiyecek kadar azametli, büyük kelimelerle anlatılamayacak kadar dev olaylara dolaylı olarak yaklaşmakta gösterdiği hünerdir.

Hayatım kitabının bencilliğini ve "kendi kendini dramati-

(*) Aynı kitap, 166-7.
(**) Aynı kitap, 375-6.

ze" etmek eğilimini gösterdiği söylenir. Bir insanın kendi biyografisini yazmaya kalkması tanım olarak "bencil" bir davranış olduğuna göre, böyle bir eleştiri olsa olsa Troçki'nin bundan kaçınması gerektiği anlamına gelir. Kitaba adını koyarken bile Troçki'nin birtakım "Marksistçe" sakıncaları vardı. "Bununla beraber, tarih koşulları başka türlü olsaydı bu kişisel özellikler hiç ortaya çıkmayabilirdi de," diye özür diliyor. Ama Troçki Stalinciler tarafından yapılan uydurmaları karşılamak zorunda idi, bu yüzden kitabının her bölümünde ister istemez bunu hesaba katacaktı. "Dostlarım ya hapisanelerde ya da sürgünde." Bu bakımdan kendi hesabıma konuşmak zorundayım... Bu yalnız tarihsel bir gerçek sorunu değil aynı zamanda henüz devam etmekte olan siyasî bir mücadeledir." Troçki de bütün yaptıklarının teker teker hesabını verirken kendisini burada sanık sandalyasında bulunan bir adamdır; akla gelen
çok büyüttüğü söylenmekte ve azarlanmaktadır.
ve gelmeyen her türlü cinayetle suçlandırılmakta ve mahkeme-

Troçki'nin durmadan kendinden sözetmesi doğru bir davranıştır demek değil bu elbette. Ama Troçki'nin bu havası daha çok sanatçı yanından gelmektedir; onun bu yanı ihtilâl öncesi yıllarda ne Bolşevik ne de Menşevik olarak yalnız başına kaldığı günlerde gelişmiş, kendisini esaslı bir savunmaya zorlayan Stalinci iftiralardan sonra büsbütün ortaya çıkmıştır. "Kendi kendini dramatize" etmek eğilimine gelince, bu konuda da Troçki'nin kendi hayatını gerçekte olduğundan daha çok dramlaştırıp dramlaştırmadığı su götürür bir konudur. Troçki *Hayatım*'ı yazarken alınyazısının ne kadar dramatik olduğunu henüz bilmediği için pek fazla drama kaçmış sayılmaz. Sonra, ileride de göreceğimiz gibi, Troçki ihtilâlde oynadığı rolü de büyültmüş değildir. Gerek *Hayatım*'da, ve gerekse *Tarih*'te bile bile ve isteyerek gölgesine sığınmış olduğu başlıca kahraman Lenin'dir.

Birçokları da *Hayatım*'da yazarın kendi düşüncelerini hiç

açıklamadığından, bilinçaltına hiç girmediğinden yakınırlar. Gerçekten de Troçki'nin kitabında hiçbir "iç diyalog" yoktur; hayallerinin ya da komplekslerinin üzerinde hiç durmamıştır; ve cinsel hayatı konusunda bağnazca bir tutumla ağzını açıp bir kelime etmemiştir. Ama eninde sonunda bu kitap siyasi bir hayat hikâyesidir, her bakımdan politiktir. Bununla birlikte yazarın çocukluk hayatını anlatırken o zamanki yaşantılarını, "olayları" oyuncaklar vb.yi bütün ayrıntılarına kadar vermesi ve böylece psikanaliz için gereken anahtarları sağlaması yazarın psikanalizin rasyonel özüne ne kadar önem verdiğini gösterir (Hayat hikâyesine şöyle başlar: "Kimi zaman hatta annemin memesini nasıl emdiğimi bile hatırladığımı sanırım.") Bir yerde de Freud'cü iç-gözlem konusunda dikkatli olunmasını salık verir: "Anılar... tarafsız ve çıkarsız değildir" der önsözünde. "Bireyin kontrol altında bulundurduğu hayatının içgüdülerine aykırı düşen hikâyelerini, anılar sık sık baskı altına ya da karanlık bir köşeye gönderirler Bununla birlikte, bu bir psikanaliktik eleştiri konusudur, ve bazan iyi ve öğretici olduğu kadar, çoğunlukla da acayip ve gelişigüzeldir." Troçki psikanalist metodun tehlikeli noktalarını bilecek kadar bu konuyu derin olarak ve severek incelemişti; bu bakımdan kendi bilinçaltının "acayip ve gelişigüzel" tahminlerini ortaya çıkaracak ne vakti vardı ne de sabrı. Bunun yerine bize, kendisinin tutarlı bilincini ve insan sıcaklığını gösteren mükemmel bir portresini çizmekle yetinmiştir.

Politik bir eser olarak *Hayatım* ilk amacına hemen ulaşamamış bir eserdir, kitabın ilk amacı komünistleri etkilemek olduğu halde onların üzerinde hiçbir etki yapmamıştır. Ortalama parti üyeleri için kitabın okunması bir küfür sayılmıştır; bu yüzden okumamışlardır. Birkaçı kızmış ya da cephe almıştır. Bunların bazıları Stalin'e tapmaya bağlı olan insanlardı; bu kitap da Stalincilerin Troçki'de kişisel ihtiras olduğu konusunda ortaya attıkları iddiaları doğruluyordu; bazıları da bir

ihtilâl liderinin kendi portresiyle uğraşması karşısında hayal-kırıklığına uğramış kimselerdi. "İşte kendine tapan Troçki kendi kendini şişiriyor" diyorlardı. Komünistler Troçki'nin önlerine serdiği zengin tarih malzemesini, ihtilâl konusundaki görüşlerini ve birçok ders alabilecekleri Bolşevizm yorumunu bu yüzden bir yana bıraktılar. Buna karşılık kitap burjuva dünyasında geniş bir okuyucu kitlesi buldu; herkes kitabın edebiyat gücüne hayran kaldı, ama kitap asıl amacına hiç, ya da pek az erişebildi.

Rus İhtilâli Tarihi, gerek çap, gerek güç ve gerekse ihtilâl konusunda Troçki'nin fikirlerini tam anlamıyla açıklaması bakımından onun en büyük eseridir. Dünya edebiyatında bir ihtilali, başlıca önderlerinden biri tarafından açıklayan tek eserdir.

Troçki, kitapta "Rusya'daki Gelişmenin Özellikleri" başlıklı ilk yazısıyla bizi hemen 1917 sahnesine sokar ve olayları derin, tarihsel bir prespektif içinde ele alır; ve okuyucu Troçki'nin daha 1906 yılında açıkladığı Sürekli Devrim kuramının zengin ve olgun bir ifadesini burada bulur (*). Rusya yirminci yüzyıla Orta Çağ düzenini sarsmadan, ya da bir reformasyondan ve burjuva devriminden geçmeden girmiştir; ama köhne varlığının içinde modern burjuva uygarlığının elemanları da vardır. Batının ekonomik ve askerî baskısı altında ilerlemeye zorlanmaktadır, ama Avrupa'daki ilerlemenin geçirdiği bütün "klasik" aşamaları geçemiyecektir. "Yabanlar oklarını ve yaylarını hemen atıp silâh kullanmaya başladılar, ama her iki silâh arasında geçen yolu yürümeden. " Modern Rusya burjuva önderliğinde kendi reformasyonunu ya da burjuva devrimini yapamazdı. Geri kalmışlığı Avrupa'nın erişmiş olduğu noktaya politik bakımdan hemen erişmesini ve bu noktadan ileri gitmesini, yâni sosyalist devrime geçmesini engelliyordu. Güçsüz ve kararsız burjuvazisi, yarı-derebey istibdadını başından ata-

(*) Bak: Troçki, **Silahlı Sosyalist,** Bölüm VI.

mıyacağına göre, küçük ve sıkı işçi sınıfı, köylü de başkaldırırsa, önder bir devrimci sınıf olarak ortaya çıkacaktı. İşçi sınıfı bir ihtilâlde burjuva demokrasisini kurmakla yetinemezdi, sosyalist programın gerçekleşmesi için de çalışacaktı. Bu bakımdan, bir "karma gelişme kanunu" ile, aşırı-gerilik aşırı-ilericiliğe doğru gitmek eğilimini göstermiş ve bu da 1917 patlamasını yapmıştı.

"Karma gelişim kanunu" Rusya'nın sosyal yapısındaki gerilim gücünü hesaba katıyordu. Nitekim Troçki sosyal yapıyı, durumun "oldukça değişmez" bir elemanı sayıyor ve bu elemanların devrime yol açan olayları yaratmadığını söylüyordu. Pokrovski'nin iddiasına karşı, ne 1917'de ne de ondan önceki on yıl içinde, Rusya'nın sosyal yapısında esaslı bir değişiklik olmadığını ileri sürüyordu; savaş bu sosyal yapıyı zayıflatmıştı ve zayıflılığını ortaya çıkarmıştı, ama değiştirememişti. Millî ekonomi ve sosyal sınıflar arasındaki temel ilişkiler geniş çapta, 1912-14'de, dahası 1905-7'de olduğu gibidir. Peki o halde Şubat ve Ekim ayaklanmalarını, her iki ayaklanma arasındaki devrimci yükselişi doğrudan doğruya etkileyen neydi? Troçki'nin cevabı: yığınların psikolojisindeki değişmeler. Toplumun yapısı değişmez bir etken olduğuna göre, yığınların ruhsal durumları değişen bir etkendi, ve olayların akışını, ritmini ve yönünü belirlemişti. "Bir ihtilâlin en kuşku götürmeyen yanı yığınların tarihsel olaylara doğrudan doğruya müdahele etmeleridir. İhtilâl sokağa düşmeden önce sinirlerinde olmuştur." Bu bakımdan *Tarih* geniş çapta yığınların devrim sırasındaki psikolojileri üzerinde yapılmış bir incelemedir. "Değişmeyen" ve "değişen" etkenler arasındaki karşılıklı ilişkileri derinlemesine inceleyen Troçki, ihtilâli yapan şeyin sosyal ve politik kurumların uzun bir süredenberi çöküntü halinde olması ve bu kurumların yıkılması gerektiğinin durmadan söylenmesi değil, milyonlarca insana bu "haykırışı" ilk defa işittiren ve bu haykırmanın farkına vardıran durumlardır. Sosyal yapı

1917'den çok daha önce devrim için olgun duruma gelmişti; ama yığınların kafasında ancak 1917'de olgunlaştı. Bundan ötürü, çelişik gibi görünüyor ama, devrimin daha derinlerde olan nedeni insanların kafalarındaki esneklik değil, hareketsiz ve donuk tutuculuktur; insanlar, kafalarının zamanın gerisinde kaldığını birdenbire anladıkları ve bunu hemen gidermek istedikleri zaman ancak yığın halinde harekete geçerler. Bu bakımdan *Tarih* ortaya şöyle bir gerçek koymaktadır: eski düzenin çürümüş olması otomatik olarak toplumda büyük bir hareket yaratmaz; düzenin çürümüş olmasından habersizce kuşaklar boyunca yaşanır. Ama savaş, ya da ekonomik bir çöküntü gibi birtakım felâketler olunca yığınlar birdenbire bu durumun bilincine varırlar; muazzam bir üzüntü, umut ve eylem beliriverir. Bu bakımdan tarihçi, kurulu düzenin altını üstüne getiren güçlü dalgayı duyabilmek ve başkalarına anlatabilmek için milyonların "sinirlerine" ve kafalarına girmelidir.

Bir tek tarihsel olayı anlayabilmek için dağlar gibi belge karıştıran bilgin taslakları milyonların "kafasına" hiç kimsenin giremiyeceğini iddia ederler. Troçki de bunun zorluğunu bilmektedir; yığın bilincinin belirtileri bölük pörçük ve dağınıktır; bu yüzden tarihçi gerçeğe uymayan durumlar yaratabilir ve yanlış sezgilerde bulunabilir' Ama Troçki tarihçinin yarattığı yığın bilinci hayalinin gerçeğe uyup uymadığını çok kesin objektif ölçülerle deneyebileceğini yazıyor. Tarihçi olayların içyüzlerini şaşmadan izlemelidir. Yığın bilincinin hareketi tarihçinin yorumu ile tutarlı bir yol izliyor mu izlemiyor mu? Ona bakmalı. Her aşamada bir önceki aşamayı zorunlu olarak izliyor mu? Ve sonraki aşamaya açıkça yol açıyor mu? Tarihçi bütün bunları kontrol edebilir ve etmelidir. Sonra da, yığın bilincinin izlediği akış yönünün olayların hareketine uyup uymadığını anlamalıdır; halkın ruh durumu olaylarda yansıyor mu, ya da olaylar ruh durumunda yansıyor mu? Bu çeşit sorulara verilecek cevapların kesin olmayacağı, sübjektif kalacağı iddia

edilecek olursa, Troçki de bu gibi iddialara, Marx'ın yaptığı gibi, eylemin son ölçü olacağı cevabını veriyordu. Troçki, bir tarihçi olarak yaptığının, gerek kendisinin ve gerek öteki Bolşevik liderlerin ihtilâl sırasında yaptıklarının aynı olduğunu söylüyor; yâni tarihçi olarak Troçki de yığınların kafa ve ruh durumları konusunda yaptığı çözümlemeye ve gözleme güvenmektedir. Hepsinin de aldıkları önemli kararlar bu "tahminler"e dayanıyordu; ihtilâlin izlediği yol, bütün hatalara rağmen, geniş çapta yanılmadıklarını göstermişti. Bir ihtilâlin en ateşli zamanında bir devrimci milyonların politik heyecanlarıyla düşüncelerini aşağı yukarı doğru olarak kestirmişse, tarihçi olarak, bu olayı yanlış anlatması için ortada bir nedenin olmaması gerekirdi.

Troçki'nin yığın hareketlerini anlatırken kullandığı yöntem Eisenstein'ın klasik *Potemkin* filminde kullandığı yöntemi çok andırır. O da kalabalığın içinden birkaç kişiyi seçer; bir an onların heyecanlı ya da gevşek durumunu gösterir; onların bu durumuu bir söz ya da hareketle ifade eder; sonra, heycanı gittikçe artan ya da eyleme geçen, yoğun ve sıcak kalabalığı yeniden ele alır; o zaman bu eylemin ya da heyecanın kişilerin sözlerinde ya da hareketlerinde önceden söyledikleri şeyler olduğunu hemen anlarız. Troçki, kalabalık sanki yüksek sesle konuşuyormuş gibi, bu kalabalığın düşüncelerini işitmek ve bize işittirmek ustalığına ve özelliğine sahiptir.. Bizi, gerek imge ve gerek kavram alanında genelden öznele, sonra yine öznelden genele durmadan getirip götürür; yazının herhangi bir parçası hiçbir zaman yapmacık ya da fazla iddialı olmaz. Burada da insanın aklına Troçki ile Carlyle arasında bir karşılaştırma yapmak geliyor; ama böyle bir karşılaştırma ortaya benzerlikten çok aykırılık çıkarır. Her iki Tarihçinin de özelliği yığın hareketlerini büyük bir ustalıkla vermeleridir. Her iki eser de bize başkaldıran bir halkın ilkel gücünü gösterir, ve biz de bu yığınların sanki önmüzden sel gibi akıp gittiklerini

görürüz. Ama Carlyle'ın kalabalıkları yalnız heyecanlarına kapılarak harekete geçerler; Troçki'nin kalabalıkları ise dururlar ve düşünürler. İlkeldirler, ama insandırlar. Carlyle'ın halk yığınları mistik ve bir bulut içinde belli belirsizdirler ve Fransanın devrimci halkı sanki günahkâr yönetici bir sınıfa vurmak için Tanrı tarafından gönderilmiş kör bir kamçıdır. Carlyle'ın halkı bizi hem büyüler hem de kendinden tiksindirir. Carlyle da halkın "sinirlerine" girer, ama bunu yalnız kendisi de sonunda çılgına döndüğü zaman yapar; bütün sinirler ve hayaller kendisiyle birdir o sırada. Troçki de kendi yığın sahnelerini Carlyle'den daha az bir hayal gücüyle çizmez, ama bunu pırıl pırıl bir açıklıkla yapar. İnsanların orada ve o sırada tarihlerini yapmakta olduklarını bize duyurur; yığınlar bunu "tarihin kanunlarına" uyarak, ama kendi bilinçli eylemleriyle ve iradeleriyle yapmaktadırlar. Bu insanlar cahil de olsalar, kaba da olsalar Troçki onlarla övünür; ve bizim de onlarla övünmemizi ister. Troçki'ye göre devrim basit ve ezilmiş insanların sonunda sözlerini söyliyebildikleri kısa, ama doğurgan zamandır. Ona göre bu an ezilme zamanlarının kefaretidir. Troçki o günleri çok özler; bu yüzden çizdiği sahneler çok canlı ve çok gerçektir.

Bununla birlikte yığınların rolünü de olduğundan çok büyültmüş değildir. Örneğin, Fransız Devrimini bir anarşist gözüyle yazmış olan ve ihtilâlin her ilerleyişini halkın kendiliğinden hareketine, her gerileyişini ise politikacıların plânlarına ve "devlet adamları"na yoran, büyük anarşist Kropotkin gibi, partileri ve liderleri halk yığınlarına karşıt olarak göstermeye çalışmaz. Troçki halk yığınlarını devrimin itici gücü sayar; ama bu gücü yoğunlaştırmak ve yöneltmek gerekir. Ona gideceği yolu ancak parti gösterebilir. «Parti olmazsa yığınların enerjisi bir kazana kapatılmamış buhar gibi uçar gider. Onu hareket ettiren şey ne piston ne de kazandır, buhardır." 1917 yılının iki ihtilâlinden çıkardığı sonuç bu görüşe dayanır. Şu-

bat ihtilâli aslında yığınların bir eseriydi; ve yığınların gücü o sırada Çar'ı tahtından indirecek, Sovyetleri ortaya çıkaracak kadar yüksekti; ama sonradan bu güç büyük sorunlardan hiçbirini çözmeden dağıldı; Prens Lvov'un hükümet başına geçmesine göz yumdu. Ekim İhtilâli ise her şeyden önce yığınların enerjisi üzerinde dikkatini toplayan ve bu enerjiye yön veren Bolşeviklerin eseriydi.

Bununla birlikte Troçki'nin anlatımında sınıflarla partiler arasındaki ilişki mekanik bir görüşle anlatılandan çok daha karmaşıktır. Troçki birçok esnek ve öznel etkenlerin birbirlerini karşılıklı olarak nasıl etkilediklerini göstermektedir. Ama sınıf ile parti arasındaki bağıntı çoğunlukla sağlam, arada sırada ise oynaktır; bu ilişki devrimci bir dönemde elbetteki çok kararsızdır. Bir partinin davranışını eninde sonunda belirli bir sınıfa bağlılığı tayin etse bile, parti kendi adamlarını başka bir sınıftan, hem de çok düşman bir sınıftan toplayabilir. Ya da sosyal ortamın gelişmesinde yalnızca bir aşamayı, yâni ortam çok geride kaldığı bir sırada, birtakım liderlerin kafaca bağlı oldukları bir ortamı temsil edebilir. Ya da bir parti sınıfının ilerisinde olabilir ve bu sınıfın henüz kabul edecek kadar olgun olmadığı, ama olayların ona kabul ettireceği bir programı savunabilir; ve buna benzer daha birçok şey olabilir. Bir devrimde geleneksel politika dengesi çöker ve hemen yeni sıralanmalar olur. Troçki'nin *Tarih*'i bu değişimlerin dinamiği konusunda yapılmış büyük bir incelemedir.

Troçki, Ekim İhtilâli düşmanlarına karşı olduğunu saklamıyordu. Önce de görmüştük bunu. Durumunu daha da iyi belirtmek üzere, bu düşmanları bir Savcılık Makamı gibi tarih mahkemesinin önüne çıkarıyor; ve onlara Petrograd sokaklarında tattırdığı yenilgiyi bir ikinci kere tattırıyordu. Genellikle bunu yapmak bir tarihçiye düşmezdi. Ama hukukta olduğu gibi tarihte de bazan Savcılık Makamı davanın en doğru yanını ortaya çıkarabilir, yâni sanık sandalyasında bulunanları fiilen iş-

lemiş oldukları suçlarla suçlayabilir; ancak suçlamaların doğru olabilmesi için savcının sanıkların işedikleri suçları büyültmemesi, sanıkların içinde bulundukları koşuları ve fiillerinin nedenlerini iyi bilmesi, koşulların değişmiş olmasına gereken ağırlığı vermesi, her suçlamasını sağlam ve geçerli tanıtlarla desteklemesi ve son olarak da, bütün ortaya serilen tanıtları reddetmek hakkına sahip olan sanıkların bu özgürlüklerini kullanmayarak kendi aralarında kavgaya tutuşmaları ve böylece ortaya atılan iddiaları doğrulamaları gerekir. İşte Troçki görevini böyle bir koşul içinde yapmaktadır. *Tarih* yayımlandığı sırada, ve sonradan da, birçok yıllarda anti-Bolşevik liderlerden çoğu, örneğin, Miliukov, Kerenski, Tsretelli, Çernov, Dan, Abramoviç ve daha başkaları henüz sağdılar ve politik çalışmalarını mülteci olarak da sürdürüyorlardı. Böyle olduğu halde hiçbiri Troçki'nin ördüğü gerçekler dokusunda tek önemli çatlak görmedi; hiçbiri, kısmen Miliukov'un dışında, ihtilâlin başka bir hikâyesini yazmadı (*). Bu yüzden, (Sovyetler Birliği'nde de esaslı bir Tarih bugüne kadar yazılmadığına göre) Troçki'nin eseri, Ekim İhtilâlinden elli yıl sonra bile, ihtilâlin hâlâ tam bir tarihini veren tek eserdir. Bu bir rastlantı değildir. Yine Miliukov'un dışında, devrimde rol oynayan bütün öteki liderler, kendi çelişkilerinin içine o kadar gömülmüşlerdir ki, hikâyelerini aşağı yukarı tutarlı bir biçimde anlatamamaktadırlar. Son savaş alanının her klometre taşı, her karış toprağı düştükleri şerefsiz durumu onlara hatırlattığı için, birer tarihçi olarak bu alana bir daha dönmek istememektedirler. Oysa Troçki savaş alanını yeniden gezmektedir; vicdanı temiz ve başı diktir.

(*) Miliukov'un kendisi de eserini tarih açısından yetersiz bulmuştur. Miliukov, **Istorya Vtoroi Rsskoi Revolutsii,** Önsöz. Kreneski de yalnızca Lenin'in ve Bolşevik partisinin Alman casusu oldukları hakkındaki eski suçlamayı tekrarlamaktan başka yeni bir şey söylememiştir. Kerenski, Crucifixion of Liberty, s. 285.

Troçki'nin hikâyesinde gerçekten kötü olan insanlar da yoktur. Troçki Bolşevizm düşmanlarını, genel olarak, yozlaşmış ve bozulmuş insanlar olarak göstermez. Özel erdemlerini ve kişisel onurlarını bir yana atmaz. Her şeye rağmen, sonunda suçlu iseler, bunun nedeni, savunulmayacak bir davayı savunmuş olmaları, çağlarının gerisinde kalmaları, fikrî ve moral bakımdan hazırlanmamış oldukları sorumluluk düzeyine olayların zoruyla çıkmaları, ve sözleriyle eylemleri arasındaki bağıntıların durmadan kopması idi. Troçki kötülüğün kişilerden çok köhnemiş sosyal sistemden ileri geldiğini söylüyordu. Determinist tarih görüşü, hasımlarını elbette ki hoşgörürlükle değil ama doğru dürüst ve arada sırada da kabaca ele almasını gerektiriyordu. Iktidardaki bir düşmanını ele aldığında, onu bütün ağırlığıyla büyük laflar eden, kendinden emin bir adam olarak gösterir; sonra da bu adamı alayla ya da tiksintiyle yere vurur. Ama bunu yaparken durur, hasmının geçmişteki başarılarına, şerefli işlerine, dahası kahramanlığına da övgüler yağdırdığı olur; bundan sonra da alın yazısı çok daha iyi olması gereken böyle bir adamın bozulmuş olmasına üzülür. Yıkılmış bir düşmanından söz ederken olup biten şeylerin zorunluluğunu belirtir ve tarihsel adaleti yüceltir; ama bazan da bu yüceltmeden vazgeçer, yere serilmiş yatan kurbanına son bir defa acıyarak bakar.

Troçki, ihtilâl düşmanlarının portrelerini, onların birbirlerine sürdükleri karadan daha koyu bir boya ile boyamış değildir. Çoklukla daha açık bu karadır, çünkü Troçki birbirlerine karşı düşmanlıklarını ve kıskançlıklarını teker teker ele almış ve birbirlerine söyledikleri ağır sözlere kitabında yer vermiştir. Örneğin, Çar ve Çariçe için, Witte, Miliukov, Denikin ve dahası birçok bağnaz monarşistlerden daha ağır sözler söylememiştir. Zamanında vereceği birtakım tavizlerle felâketi önliyeceğini iddia eden Liberal eleştiricilere karşı Çarı "savunmuştur" bile denebilir. Troçki'ye göre, İkinci Nikola bir hayli

taviz vermiştir, ama kendi varlığını tehdit eden yerden daha geriye çekilmesine imkân yoktu. Tolstoy'un *Savaş ve Barış*'ında olduğu gibi, Troçki'nin eserinde de Çar "tarihin bir esiri" dir. "Ikinci Nikola'ya, atalarından yalnız dev bir imparatorluk değil, aynı zamanda bir devrim de miras kalmıştı. Ve kendisinde miras olarak bir imparatorluğu değil, bir vilâyeti, dahası bir ilçeyi bile, yönetecek yetenek kalmamıştı. Sarayının kapısına birbiri arkasından vuran tarih dalgalarının her birine son Romanof yalnızca soğuk bir umursamazlıkla karşı koyuyordu." Troçki bu arada tahtından indirilen üç kıral arasında unutulmayan bir benzeti yapar. Bu üç kıral İkinci Nikola, On Dördüncü Louis ve Birinci Charles'dır. Kraliçeleri de birbiriyle karşılaştırır. Nikola'nın bellibaşlı niteliği yalnız zalim ya da budala olması değildi, onda, aynı zamanda "manevî güç yetersizliği, heyecan yoksunluğu, ruh kaynakları fukaralığı"da vardı. "Gerek İkinci Nikola ve gerekse On dördüncü Louis yüklendikleri işten memnun değilmiş, ama kullanmadıkları haklardan bir parçasını bile feda etmek istemezmiş gibi bir izlenim bırakırlardı kendi haklarının üzerinde." Her ikisi de "taçları başlarından alınarak" uçuruma itildiler. Ama, diyor Troçki, "kaçamıyacağınız bir uçuruma gözlerini dört açarak gitmeniz daha mı kolay olur?" Kritik zamanlarda, yâni her üç kral da alınyazılarının gösterdiği yolları izlerlerken, birbirlerine o kadar benzemektedirler ki, aralarındaki ayırımlar sanki kaybolmaktadır, çünkü "insanlar hafif bir dokunmaya karşı çeşit çeşit tepki gösterirler de kıpkızıl bir demirin karşısında hepsi birbirinin aynı olur." Çariçe de, Marie Antoinette de "akıllı ama boş kafalı" idiler, ve her ikisi de "ölüme giderlerken tatlı rüyalar görüyorlardı".

İşte Kadetlerin, Menşeviklerin ve Sosyal Devrimcilerin portreleri. Miliukov: "tarih profesörü, önemli bilim eserlerinin yazarı, Kadet Partisinin kurucusu... politika alanındaki Rus Liberal çoğunluğuna özgü, o çekilmez, yarı aristokratik, yarı

aydınsal politika heveskârlığından kurtulmuş bir adam. Miliukov mesleğini ciddiye almıştır, ve onu başkalarından ayıran tek yan budur." Rus burjuvazisi sevmezdi onu, çünkü Miliukov "Rus burjuvazisinin politik yapısı konusundaki düşüncelerini açık açık, kupkuru, hiç süslemeden söylerdi. Miliukov'un aynasında kendisine bakan burjuva, kendini renksiz, bencil ve korkak görürdü; ve, çoklukla olduğu gibi, aynaya kızardı." Sonradan Şubat rejiminin liderlerinden biri olan Çar Mabeyincisi Rodzianko, komik bir tiptir: "Fesatçıların, isyancıların ve terörcülerin ellerinden iktidarı alan Rodzianko o günlerde yüzünde korkulu bir ifadeyle... ayaklarının ucuna basa basa ihtilalin dumanları arasında boğularak, sessizce geziniyor ve şöyle diyordu:—Her şey yansın kömür olsun, biz de kömürle bir şey pişiririz elbette!—"

Troçki'nin Menşevikleri ve Sosyal Devrimcileri, Stalin ve dahası Stalin sonrası döneminin yazılarında rastlanan belli belirsiz, karşı-devrimci hayaletler değillerdir. Her biri kendi türüne bağlıdır, ama kendi karakterleri de vardır. İşte Petrograd Sovyeti Başkanı Menşevik Çheidze'nin çarçabuk çizilmiş bir portresi: "Kendisine karşı beslediği devamlı güvensizliği ustaca bir alaycılık altında saklayarak vicdanının bütün kaynaklarını bürosundaki görevlerine adamaya çalışıyordu. Geldiği vilâyetin... dağlık Gürcistanın... Rus devriminin Gironde'unun... silinmez izleri vardı üzerinde."

Gironde'ların "en belirgin tipi" olan Tseretelli Siberya'da yıllarca ağır hizmete mahkûm edilmişti, ama yine de bir güney Fransalı tipi olarak kalmıştı. Basit parlamento rutini içinde bir az işe yarayabilirdi. Ama devrimci bir dönemde doğmuş ve gençliğinde kendisini Marksizm ile zehirlemişti. Ne olursa olsun, bütün Menşeviklerin içinde, Tseretelli... en geniş ve tutarlı bir politika izlemek isteyen en kuvvetli adamdı.. Bu yüzden, Şubat rejiminin ölümüne herkesten fazla yardım etmiş oldu. Çheidze, zaman zaman bu eski kürek mahkûmunu burjuvazinin tutucu temsilcileri ile birleşmeye götüren doktirinci dürüstlükten çekinirdi, ama Tseretelli'ye yine de tamamen boyun eğmişti.

Bir zamanlar Troçki'nin öğrencisi olan Skobolev "okul

sahnesinde devlet adamlığı rolüne çıkmış" bir çocuğa benzetmektedir.

Lieber'e gelince:

Eğer Tseretelli orkestrasının birinci kemanı ise, aynı orkestrada falsolu klarineti, ciğerlerinin bütün gücüyle, gözleri evlerinden fırlayarak çalan da Lieber'dir.. Uzun bir devrimci geçmişi olan, çok içten, çok heyecanlı, çok kibar, çok sınırlı ve kendini esaslı bir yurtsever ve sert bir devlet adamı olarak göstermeye çok hevesli... Bolşevik düşmanı, Yahudi İçişleri Sendikasına (Bund) mensup bir Menşevikti kendisi.

Zimmerwald hareketine katılmış olan Çernov şimdi Kerenski hükümetinde Bakandır:

Eğitim görmüş bir adamdan çok, okumuş, okuduklarını biraraya getirememiş olan Çernov, Rus gençliğine pek birşey öğretmediği halde bu gençliğin hayalini uzun zaman büyüleyen sınırsız bir sürü güzel alıntıları birbiri arkasına dizmekte ustaydı. Çok kelime bilen bu liderin cevap veremiyeceği bir tek soru vardı: Kime önderlik ediyordu ve kimi nereye götürüyordu? Çernov'un moralizm ve şürle süslenmiş eklektik formülleri vardı; önemli zamanlarda bu formülleri çeşitli yönlere çeken başka başka halkı bir süre birleştirdi. Çernov'un parti kurmak için bulduğu metodların Lenin'in "sekreterliği" ile uzlaşmamasına şaşmamalı... Çernov kendisi için politik hayatın bir şekli olan oylamadan kaçınmakla bütün sorunlardan kaçmaya karar vermiş oluyordu... Birbirinden nefret eden Çernov ile Kerenski'nin aralarındaki bütün ayırımlara rağmen, çalışmalarının kökü devrimden önceki geçmişteydi; köhne, laçka Rus toplumundaydı; halk kitlelerini eğitmek isteğiyle yanıp tutuşan, onların koruyucusu ve babası olmak isteyen, ama halkı dinlemek, anlamak ve halktan öğrenmek yeteneğinden büsbütün yoksun, sıska ve kendini beğenmiş aydın sınıfındaydı.

Troçki'nin bize anlattığı Bolşevikleri bütün öteki partilerin adamlarından ayıran tek şey, Bolşeviklerin, halka öğretmek yeteneğine olduğu kadar, "halktan öğrenmek" yeteneğine sahip olmalarıdır. Ama bu görevi bir çekingenlik ve bir iç-direnme göstermeden yapmış değillerdir; Troçki devrimi ve partiyi en yüksek noktasına çıkardıktan sonra bu sonuca varıyor ve Bolşeviklerin "halk yığınlarından öğrenmeye" daha ne kadar devam edecekleri sorununun cevabını bize bırakıyor. Bize anlattığı parti, resmî efsaneye göre, bütün

insan kusurlarından arınmış, önceden tesbit edilmiş bir amaca doğru, sımsıkı ve önüne geçilmez adımlarla yürüyen "demir bir ordu" değildir. Bu demek değildir ki, Troçki'nin bize tanıttığı Bolşeviklerde "demirden" bir azim, kararlılık ve cesaret yoktur; vardır, ama bu nitelikler insan karakterine uygun bir dozda vardır ve bu nitelikler daha çok liderlerle taban arasında eşit olmayan bir şekilde dağılmıştır. Troçki onları bize en iyi zamanlarında, herkesten koptukları, tahkir edildikleri, yenildikleri günlerde gösterir; yarından umutlarını kesmiyerek kavgayı nasıl sürdürdüklerini anlatır. Bir davaya kendini feda edercesine bağlılık bakımından Bolşeviklerle boy ölçüşecek herhangi bir hasım yoktur. Amaçlarının ve karakterlerinin büyüklüğü portrelerinde iyice görülüyor. Ama Bolşeviklerin, aynı zamanda, birbirlerine girdikleri, dağıldıkları, liderlerinin kısa görüşlü ve korkak oldukları, tabandakilerin karanlıkta el yordamıyla ve çekine çekine yürüdükleri zamanlar da vardır. Bu yüzden Troçki Bolşevikleri karikatürleştirmekle suçlandırılmıştır. Ama doğruya doğru eğriye eğri. Bu bakımdan Troçki Bolşevizmin bütün kusurlarını, kararsızlıklarını, kuşkularını ortaya döktüğü için aslına tam olarak uygun bir portre çizmiş bulunuyor. Ama önemli zamanlarda kararsızlık ve bölünmeler önlenmekte ya da bastırılmakta ve kuşkunun yerini güven almaktadır. Partinin üzerine aldığı görevi yapabilmesi için düşmanlarıyla olduğu kadar kendi içinde de savaş vermesi, partinin başarıya ulaşmasını engellememiştir, tersine başarıyı daha da büyültmüştür. Troçki, Ekim ihtilâli için yapılacak büyük sıçramadan kaçındılar diye Zinoviyev'e, Kamenev'e, Rikov'a, Kalinin ve daha başkalarına en ufak politik bir şerefsizlik yormuş değildir. Eğer kitapta yazılanlar bunların itibarlarını biraz sarsıyorsa bunun da nedeni bu olaydan sonra, bunların Bolşevik ordusunun sarsılmaz liderleri pozunu takınmış olmasıdır.

Troçki'nin *Tarih*'i Bolşevizmin devrim yılında geçirdiği iki

"iç buhran"a ışık tutmaktadır. Birincisi: Lenin İsviçre'den yeni dönmüştür, Nisan Tezlerini sunmuş ve partisini Şubat rejimine karşı "yeniden silahlanmaya" başlamıştır; ikincisi ihtilâle başlamadan önceki son aşamadır; ayaklanmayı savunanlarla ihtilâle karşı olanlar Bolşevik Merkez Komitesinde birbirleriyle çarpışmaktadırlar. Her iki buhranda da uzun bir süre dikkatimizi liderlerin dar çevresinde topluyoruz. Ama burada geçen sahneler, Şubat ayaklanmasını, ya da Ekim İhtilâlini, ya da hareketin en çok gerilediği karanlık Temmuz günlerini anlatan daha geniş, daha şahane imgeler kadar kafamızda derin izler bırakmaktadır. Her iki buhranda da devrimin alınyazısı Merkez Komitesindeki birkaç üyenin tutumuna bağlıdır; bunu yazar ve hissettirir bize Troçki; yığınların enerjileri dağıtılmalı ve halk yenilgiye uğratılmalı mıdır? Yoksa zafere yöneltilmeli midir? Bunu onların verecekleri oy tayin edecektir. Kitapta halk yığınları ve liderler problemi bütün kesinliğiyle ortaya konulmuştur; ve dikkatimiz daha dar ve daha yoğun bir şekilde bir tek lider üzerine çevrilmiştir; o da Lenin'dir..

Gerek Nisan ve gerekse Ekim buhranında Lenin yalnız başınadır; yetiştirdiği kimseler tarafından yanlış anlaşılmış ve kabul edilmemiştir. Lenin'in, Merkez Komitesinin ihtilâl için hazırlanmasını isteyen mektubu üyeler tarafından neredeyse yakılacaktır; bunun üzerine Lenin bu üyelere karşı "savaş açmaya", ve gerekirse parti disiplinini çiğneyerek tabana başvurmaya karar verir. "Lenin Merkez Komitesine güvenmiyordu -Lenin'siz Merkez Komitesine. " diyor Troçki; ve "Lenin'in bu güvensizliği yanlış değildi." Bununla birlikte her buhranda sonunda partiye kendi stratejisini kabul ettirdi ve partiyi savaşa sürdü. Lenin'in zekâsı, gerçekciliği ve yoğun idaresi, kitapta, en azından milyonlarca işçinin ve askerin kendiliğinden giriştikleri savaşın önemine eşit kesin bir tarihsel etken olarak ele alınmıştır. Eğer işçilerle askerlerin enerjileri "bu-

har" ve Bolşevik Partisi de "buhar kazanı" ise Lenin de lokomotifçiydi.

Troçki burada tarihte kişinin önemi gibi klasik bir problemi ele alır ve kitabın burası da belki en az başarı gösterdiği yer olur. Lenin'in siyasî faaliyeti konusunda gerçeklere dayanarak anlattığı pasajlara bir şey denemez. Hiçbir aşama Lenin'in şu, ya da bu noktada, Troçki'nin bize anlattığı şekilde harekete geçmediği, bir noktada Bolşeviklerin başka şekilde davrandığı söylenemez. Sonra Troçki, Lenin'i olayları hazırlayan bir lider olarak da göstermemiştir. "Lenin partiye dışardan karşı gelmedi, kendisi partinin en mükemmel ifadesiydi, diyor Troçki; Lenin tabandakileri harekete getiren düşünceleri ve havaları formülleştiriyor ve eyleme geçiriyordu yalnızca; sonuna kadar yerinde kalmasının nedeni de buydu. Lider ile halk yığınları tek bir vücut gibi hareket ediyordu. Merkez Komitesi ile arasının açık olduğu zamanlarda bile Lenin ile partisi arasında derin bir uyuşma vardı. Bolşevizm tarih sahnesine rastlantı ile gelmediği gibi Lenin'in oynadığı rol de nasılsa olmuş bir şey değildi: "Bütün bir geçmişin ürünüydü. kökleri derinlere kadar gidiyordu..." Lenin "devrimci gidişin yaratıcısı" değildir; objektif tarihsel nedenlerin zincirinde yalnızca bir halka, ama "büyük bir halka"dır.

Ama Troçki Lenin'i bir zincirin halkası yapınca "halka"-sız "zincir"in dağılacağını anlar ve sonuçtan korkar. Lenin 1917 Nisan ayında Rusya'ya dönmeseydi ne olurdu? diye sorar. "Lenin olmadan partinin yolunu yine de bulacağını kesin olarak. söylemek mümkün mü? Bunu söylemek cesaretini kendimizde bulamıyoruz. "Yönünü bulamayan, ve parçalanan parti devrim fırsatını yıllarca kaybetmiş olabilirdi," diye ekler. Troçki bu görüşü *Tarih*'inde özenle savunduğuna göre elbetteki başka yerlerde de üzerinde durarak savunmuştu. Alma Ata'dan Preobrajenski'ye yazdığı bir mektupta şöyle diyordu: "Eğer Lenin 1917 Nisanında Petrograd'a .gelmenin yolunu

bulmasaydı Ekim İhtilâlinin olmayacağını sen benden daha iyi bilirsin." Fransa'da yazdığı Güncesinde bu görüşünü daha kesin olarak açıklıyor: "1917'de Petrograd'da bulunmasaydım Ekim İhtilâli yine olur muydu? *Lenin'in orada bulunması ve ihtilâle komuta etmesi şartiyle evet.* Eğer ne Lenin ve ne de ben Petrograd'da bulunmasaydık Ekim İhtilâli olmazdı; Bolşevik Partisinin önder kadrosu bunu önlerdi; bu konuda en ufak bir şüphem yok!" (*) Eğer Lenin için burada "tarihin bir yaratıcısı" değildir denmişse bu söz ancak Lenin'in ihtilâli hiç yoktan var etmediği anlamına söylenmiştir; sosyal yapı çürümüştü; halk kitlelerinin enerjisi, "buhar"ı vardı; Bolşevik Partisinin "buhar kazanı"da vardı. (bunlar kazanın plânını ve kendisini de Lenin yaratmıştı); bütün bunlar bir araya geldi de Lenin rolünü öyle oynayabildi. Ama Troçki'nin görüşüne göre, bütün bu etkenler olsaydı, ama Lenin olmasaydı, Bolşevikler "devrim fırsatını, bir daha yıllarca ele geçirmemek üzere, kaçırmış" olurlardı. Yıllarca? Kaç Yıl? Beş mi, Altı mı? Yoksa otuz, kırk yıl mı? Bilmiyoruz. Ne olursa olsun, Lenin olmasaydı Rusya belki de hiç belli olmayan bir dönem süresince, kapitalist düzende ya da yeniden kurulan bir Çarlık düzeninde yaşardı; ve içinde bulunduğumuz yüzyılda dünya tarihi, en azından, bugün olduğundan çok farklı olurdu.

Bir Marksist için şaşırtıcı bir sonuç. Bu iddiada elbetteki skolastik bir hava var; tarihçi elindeki ampirik tanıtlara dayanarak şu raporu çözemez: mademki öyledir, Lenin'i sahneden atarsak ihtilâli oynayamayız ve oynadığımız zaman ise ne olacağını bilemeyiz. Ama bu sonucu biraz daha ileri götürmek istersek, iddianın doğru olup olmadığını anlamak için değil, kitabımızın başlıca tipini aydınlatmak için yapmamız gerekir bunu. Bu konuda Troçki'nin tarihçi olarak görüşü, Troçki'nin yenik bir muhalefet lideri olarak yaşantısının ve ruh durumunun

(*) **Troçki'nin Sürgün Güncesi,** s. 53-54. 1928 de Preobrajenski'ye yazılmış olan bir mektup. **Arşiv'de.**

etkisi altındadır; Marksist düşünce geleneğine tastamam aykırı düşen böyle bir görüşü politika savaşının ilk yıllarında bu kadar kuvvetle savunacağı şüphelidir.

Plehanov'un *Tarihte Bireyin Rolü* adındaki ünlü denemesi Marksist geleneğin bu konudaki en iyi örneğidir; Plehanov'un bütün öteki eserleri gibi bu eser de Rus Marksistlerinin birkaç kuşağında eğitici etki bırakmıştı. Plehanov bu sorunu klasik zorunluluk ve özgürlük aykırılığı içinde ele almıştı. Kişinin rolünü inkâr etmiyordu; Carlyle'ın "Büyük adam başlayandır" sözünü kabul ediyordu: "Çok yerinde bir tanım. Büyük adam gerçekten bir başlayıcıdır, çünkü başkalarından *daha ilerisini* görür ve başkalarından *daha kuvvetle* onu ister." İşte büyük adamın tarihteki "muazzam önemi" ve "korkunç gücü" buradan gelir. Ama Plehanov direnir: Lider yalnızca tarihsel bir gereksinmenin ya da zorunluluğun aracıdır ve zorunluluk gerektiğinde kendi aracını yaratır. Bu bakımdan "yerine konulmayacak" büyük adam yoktur. Herhangi tarihsel bir eğilim, eğer yeterince derin ve genişse, anlatımını yalnız bir tek adamda değil, belirli bir insan gurubunda da bulur. Plehanov Fransız Devrimini tartışırken Troçki'ninkine benzer bir soru sorar: Robespierre ya da Napoleon olmasaydı ihtilâl nasıl bir yol izlerdi?

Robespierre'in partide kesin olarak vazgeçilmez bir güç olduğunu farzedelim; ama öyle de olsa Robespierre tek vazgeçilmez adam değildi. Eğer sözgelişi 1793 Ocak ayında kafasına bir tuğla düşüp ölseydi, elbetteki yerini başkası dolduracaktı; yerine geçen kimse her bakımdan Robespierre'den daha yeteneksiz bir insan olsa bile olaylar Robespierre'in zamanındaki akışı izlerdi... Girondin'ler belki de eninde sonunda yine yenileceklerdi, ama Robespierre'in partisi de belki iktidardan daha erken uzaklaşmış olacaktı... ya da daha geç, ama muhakkak ki düşecekti...

Oysa, sözgelişi 1917 Mart ayında Lenin'in başına bir tuğla düşüp ölseydi, Troçki'ye göre o yıl ve "daha birçok yıllar" Bolşevik ihtilâli olmayacaktı. Böylece tuğlanın düşmesi tarihin akışını muazzam bir şekilde başka bir yöne çevirmiş olacaktı. Böylelikle bireyin rolü konusundaki tartışma tarihte rastlantı-

nın konusundaki tartışmaya, yâni Marksist felsefe ile çok yakından ilgili bir soruna dönüşmüş oluyor. Plehanov görüşlerine şöyle son verir: "Bu gibi rastlantı olayları giderek, bir yere kadar, Avrupa'nın ilerideki politik hayatını etkiliyebilir", ama "devrimci hareketin sonucu hiçbir zaman 'tersi'ne olmayacaktı. Etkili bireyler, akıllarının ve karakterlerinin kendilerine özgü niteliklerinden ötürü, başka güçler tarafından belirlenen *olayların ayrı ayrı yanlarını ve belli sonuçlarının birkısmını* değiştirebilirler." Ama Troçki Lenin'deki kişiliğin yalnız "olayların ayrı ayrı yanlarını" değil bütün bir genel gidişi değiştirdiğini söylüyordu: Lenin olmasaydı bu gidişi yaratan, ya da bu gidişe yardım eden sosyal güçler etkisiz kalacaktı diyor. Bu sonuç Troçki'nin dünya görüşüne pek uymuyor. Eğer tarihin en büyük devrimi belli bir lider olmaksızın yapılamazdı deniliyorsa, o zaman lidere tapmanın geniş çapta saçma bir davranış olmaması gerekir; ve sonra da, Marx'tan Troçki'ye kadar bütün tarihsel materyalistlerin bu tapmayı reddetmelerinin, ve bütün ilerici kafaların bu tapmaya sinirlenmelerinin anlamı kalmaz.

Troçki'nin, burada, Plehanov'un yazısında sözünü ettiği "görüş yanılgısı"na düştüğü anlaşılıyor açıkça; Plehanov'a göre yanılgıya düşenler Napoleon'un tarihte oynadığı rolün kesin olduğunu, çünkü başka hiçbir kimsenin aynı, ya da benzer etkiyle onun yerini alamıyacağını söyleyen tarihçilerdir Bu "yanılgı"ya göre bir liderin yerine başkası konulamaz, çünkü bu lider bir kere yerini aldı mı başkalarının kendi yerine geçmesini önler.

Napoleon iktidarı ele alınca ("düzenin kurtarıcısı" olarak)... bütün öteki generallerin aynı rolü oynamasını imkânsız hale getirdi, oysa onların da içlerinden biri Nepoleon'un yaptığını yapabilir ya da hiç olmazsa aynı yolda gidebilirdi. Halkın enerçik bir askerî lider ihtiyacı doyurulduktan sonra, sosyal örgüt... **öteki yetenekli askerlerin aynı duruma geçmesini önlemişti... Napoleon'**un kişisel gücü bize aşırı derecede büyütülmüş olarak gösterilmiştir, çünkü kendisini başa getiren ve orada tutan sosyal örgütün gücünü onun gücüne yoru-

yoruz. Napeleon'un gücü bize olağan üstü görünüyor, çünkü kendisininkine benzeyen öteki güçlü potansiyel olmaktan çıkıp uygulamaya geçememişlerdir. Ve bize "Napoleon olmasaydı ne olurdu?" diye sorulduğunda hayalimiz hemen allak bullak oluyor, Napoleon olmasaydı gücünün ve etkisinin dayandığı sosyal hareket ortaya çıkamazdı gibi geliyor.

Aynı şekilde Lenin'in olaylar üzerindeki etkisi de bize biraz fazla büyütülmüş gibi görünüyor; çünkü Lenin bir kere liderlik mevkiini alınca başkalarının aynı mevkie geçmelerini önlemiştir. Lenin o mevkide olmasaydı başka kim olurdu sorununun cevabını vermek elbetteki imkânsız. Belki de Troçki olurdu. Lunaçarski, Uritski ve Manuilski gibi önemli devrimciler, 1917 yazında Lenin ile Troçki'nin karşılıklı meziyetlerini tartışırlarken Troçki'nin o sırada Lenin'i gölgelediği konusunda birleşmeleri boşuna değildi. Bu görüşü ortaya attıkları sırada Lenin de orada, eylem alanındaydı; Lenin'in Bolşevik partisi üzerinde etkisi olmakla birlikte, Ekim ayaklanması Lenin'in değil Troçki'nin plânına göre uygulanmıştı. Ne Lenin ve ne de Troçki ortalıkta olmasaydılar başka biri öne fırlayacaktı. Bolşeviklerin arasında bu iki insanın çapında onlar kadar tanınmış başka kimsenin bulunmaması, onların olmaması halinde başka birinin ortaya çıkmayacağını doğrulamaz. Tarihte gerçekten büyük şefler ve komutanlar için fazla yer yoktur, boş yerler sınırlıdır; bu boş yerleri başkaları bir kere doldurdular mı aynı yeteneğe sahip öteki adaylar gelişmek ve "kendi kendini tamamlamak" fırsatını bulamazlar. Başka koşullar altında bu başarıyı gösteremiyeceklerini söylemek gerekli midir? Lenin ya da Troçki'nin oynadığı rolü daha ufak çaptaki insanlar oynayamaz mıydı? Oynardı, yalnız şu farkla ki küçük adamlar "alınyazısının gösterdiği yola gidecekleri" yerde, alınyazısı tarafından "sürüklenmiş" olurlardı.

Büyük bir liderin ya da diktatörün, yaşadığı sürece yerine konulmaz biri gibi göründüğü ve ölümü halinde yerine geçen insanın çoklukla en az akla gelen aday, yâni "orkestrada ikinci ya da üçüncü keman çalmağa" mahkûm "alelâde" bir insan ol-

duğu bir gerçektir. Bu yüzden, birçok kimseler Lenin'in yerine Stalin'in geçtiğini, Stalin'in yerine Hruşev'in doldurduğunu görünce şaşırmışlardır; oysa bu şaşkınlık yerine konulmaz dev konusunda beslenen görüş yanılgısının bir yan ürünüdür. Troçki, Rus Devriminin ortaya çıkardığı problemleri yalnız Lenin'in dehası çözebilirdi, diyor; ve sık sık da, başka ülkelerde de devrimin kazanılması için Bolşevik partisi gibi bir partinin ve Lenin gibi bir liderin bulunması gerektiğini söylüyor. Lenin'in olağanüstü yeteneğini ve karakterini, ya da Bolşevizmin böyle bir lider bulmasının büyük bir talih eseri olduğunu kimse inkâr etmiyor. Ama çağımızda Çin ve Yugoslav devrimleri, Lenin'den çok daha küçük çapta liderlerin yönetiminde ve 1917'deki Bolşeviklerden çok ayrı partilerle zafere ulaşmadılar mı? Demek ki her iki yerde de devrimci eğilim, elindeki insan malzemesinin içinden kendi organını bulmuş ya da yaratmıştır. Eğer Ekim ihtilâlinin Lenin'siz olmayacağını düşünmek akla uygun değilse, bunun tersi olan kestirim de neden akla yakın olmasın, yâni 1917'de Zurich'te Lenin'in başına tuğla düşmüş olsaydı bu yüzyılda insanların alınyazısı değişirdi, neden denmesin?

Şunu da ekliyelim ki bu son görüş Troçki'nin temel felsefesine ve devrim kuramına o kadar aykırıdır ki, Troçki'nin bu görüşü tutarlı olarak sonuna kadar savunmasına imkân yoktur. Nitekim birkaç yıl sonra yazdığı *İhanete Uğrayan Devrim* adlı eserinde şöyle diyecektir:

> Liderliğin niteliği sorunu, elbetteki, umursanmayacak bir sorun değildir... Ama tek etkende değildir, ve son çözümleme de kesin değildir. Bolşevikler... liderlerinin üstün olmasından ötürü zafer kazanmadılar, sosyal güçlerin yeni karşılıklı bir ilişkisinden ötürü kazandılar... (Fransız devriminde de) Mirabeau, Brissot, Robespierre, Barras ve Bonaparte'ın birbirini izlemesi, tarih öncülerinin tuttukları yollardan çok daha etkili olan objektif kanunlara boyun eğildiğini gösterir. (*)

(*) Troçki, **The Revolution Betrayed**, s, 87-88. Gariptirki, Sidney Hook, Marksizme (ve Troçkizme) karşı gösterdiği tepkide, daha çok Troçki'nin Lenin

Yukarıda da söylediğimiz gibi, Troçki'nin "görüş yanılgısı" Lenin'den çok, Troçki'nin o yıllardaki kafa ve ruh durumunu aydınlatmaktadır. Troçki *Tarih*'ini Stalin'in "kişiye tapma" çılgınlığı başladıktan sonra yazmıştı; ona göre, Lenin bu tapmanın olumsuz bir yansımasıydı. Troçki, "yerine konulmaz" Stalin'in karşısına "yerine konulmaz" Lenin'i çıkarmak istemişti. Bundan başka Sovyet toplumunun gevşek ve henüz biçim almamış havası içinde lider, bütün ulusun siyasî bir enerji ve çalışma havası içinde bulunduğu 1917'deki ile karşılaştırılamıyacak kadar büyük görünüyordu. Stalin bir yandan bir müstebit olarak ortaya çıkarken, öteyandan Troçki, Muhalefetin tek sözcüsü olarak, bir çeşit ülkü, bir çeşit moral istibdat kurmak zorunda kalmıştı. O da yenilgisinde, olağanüstü, eşsiz biri gibi görünüyordu. Bu yüzden, 1917 ekranında liderin portresini, bir tarihçi olarak yeniden koşkocaman gösteriyor ve kendisi için şu moral sonucu çıkarıyordu: "Lenin'in Rusya'ya dönmesinin olağanüstü öneminden yalnız şu anlaşılır ki, liderler rastlantı olarak ortaya çıkmazlar, onların seçilmesi ve yetiştirilmesi için yıllar ve yıllar ister; istenildiği zaman yerlerinden atılamazlar, onların kavgadan mekanik olarak uzaklaştırılması partiyi ağır şekilde yaralar, ve birçok durumlarda partiyi uzun bir zaman felce uğratır." Güncesinde bu moral sonucu daha açık çıkarıyor:

Öyle sanıyorum ki şu anda uğraştığım iş (Stalin'e muhalefet ve Dördüncü Enternasyonal'in kurulması), çok yetersiz ve parça parça olmasına rağmen, hayatımın en önemli işidir. 1917'den daha önemli. iç savaştan daha önemli, başka bir işten daha önemli... 1917 ile 1921 arasındaki çalışmalarımın "gerekliliğinden" söz edemem. Ama şimdi işim, kelimenin tam anlamıyla "gerekli" dir. Bu sözde hiç bir aşırı iddia yok. İki Eternasyonal'in çökmesi, bu Enternasyonal'lerin liderinden hiç birinin çözemiyeceği kadar büyük bir prob-

konusundaki görüşünün sübjektif yanını doğru bulmuş, ve Ekim İhtilâlinin "Rus tarihinin bir ürünü olmaktan çok, tarihin en hareketli insanlarının bir ürünü" olduğu sonucuna varmıştır. Hook, **The Hero in History**, s. 150-1.

lem ortaya çıkarmıştır. Kendi kaderimdeki değişmeler beni bu problemle karşı karşıya getirmiş ve bana bu problemle uğraşacak önemli denemeler silahını vermiştir. Yeni bir kuşağı, devrimci yöntemlerle silahlama misyonunu yürütecek benden başka kimse yok... Başarıyı garanti etmekliğim için en az beş yıl daha kesintisiz çalışmaya ihtiyacım var.

Lenin'in 1917'de, ya da kendinin bin dokuzyüz otuzlarda, yerine konulmaz liderler olduklarına inanmak ihtiyacındaydı; yalnız başına yaptığı kahramanca savaşın gücünü bu inançtan alıyordu. Ve o sırada, bütün bir Bolşevik kuşağı içinde Stalin'e karşı başkaldıran tek adam o olduğuna göre, gerçekten de yerini tutacak başka biri yoktu. Ama, zaten yalnız olması ve yerine konulacak başka birinin olmaması yüzündendir ki çabalarının çoğu boşa gidecekti.

Bu tartışmanın leyhte ve aleyhte söylenecek görüşlerini bir yana bırakırsak, Troçki'nin Lenin'e karşı beslediği duyguların üzerinde biraz daha durmak gerekecektir. Bu konuda iki çağdaşın görüşlerinden yararlanabileceğiz. Lunaçarski, 1923'de Troçki aleyhtarı kampanyanın başlangıcında "Troçki iğneleyici ve emrediciydi. Ancak Lenin ile birleştikten sonra herkese karşı bir yakınlık ve saygı göstermeye başladı. Lenin'in üstünlüğünü, gerçek bir büyük adamın alçakgönüllüğüyle kabul etmişti." diye yazıyor. Krupskaya da bindokuz yüz otuzlarda, komünist olmayan ünlü bir yabancıyla yaptığı konuşmada söylediği sözlerin Stalin'in kulağına gideceğini bile bile, Troçki'nin "hükmedici ve zor bir karakteri" olduğunu belirttikten sonra şunları eklemişti: "Troçki, Vladimir İlyiç'i çok severdi; ölümünü işittiği zaman bayıldı, iki saat ayılmadı." Lenin'e karşı olan sevgisi ve onun üstünlüğüne olan saygısı Troçki'nin devrimden sonra Lenin konusunda söylediği her sözde vardır. Daha 1918 Eylülünde, Dora Kaplan'ın Lenin'i öldürmeye teşebbüs etmesinden sonra, yaralı lidere saygısını şöyle ifade etmişti:

Eski zamanların devrimci Rus aydınlarında ne kadar iyi şey varsa, fedâkârlık, kendini davasına adama, cesaret, zulme karşı isyan, bütün bunların hepsi bu insanda belirmişti... Dünya işçi hareketinin zengin denemelerini kul-

lanarak, genç Rus devrimci proleteryasının da yardımıyla, bugünkü büyüklüğüne erişmiş... devrimci **çağımızın en büyük adamı olmuştur... çağımızın en büyük** adamının hayatı tehlikede olduğu şu anda hiç birimizin hayatı bize bugünkü kadar önemsiz gözükmemiştir.

Bu kelimelerde en ufak bir dalkavukluk yok. O sırada Lenin'in çevresini bir tapma havası sarınış değildi; Troçki birkaç kere Lenin ile aralarında kuvvetli görüş ayrılıkları çıktığını söylemiştir. 1920'de, Lenin'in ellinci doğum yılı dolayısıyla bir deneme yayımlamış, bu denemede, fazla coşkun davranmayarak, Lenin'i, Rus karakterinin en iyi yanlarını temsil eden "millî bir tip" olarak göstermişti. Büyükada'dan ayrıldıktan sonra da Leninin hayatı üzerine uzun bir biyografi yazmaya başlamış kitabın ancak birkaç bölümünü bitirebilmişti. Bununla birlikte, eser yayımlanmamış olsa bile bin dokuzyüz yirmilerde Lenin konusunda çıkan notlarından yine yararlanılmaktadır. Bu notlarda Lenin'in iki önemli dönemi, 1902-3 ve 1917-18 yılları vardır; Troçki, bu notlarda bize hayat dolu bir portreyi Lunaçarski'nin sözünü ettiği kibarlık içinde çizer.

Troçki'nin Lenin'de en çok hayran olduğu şey onun *"tselenstremlennost"*u, yâni büyük ülküsüne kendisini iyice vermiş olması, *tension vers le but'*ü (amaca yönelmiş kişiliği) idi; ayrıca yaşama zevki ile bir arada giden yüksek fikirli kişiliği, ülküsündeki ciddiyetinin alayla karışık olması, ilkelere olan bağnazca bağlılığında düşünceye yer vermesi, eylemdeki acımasızlığını ve kurnazlığını ince bir duygusallıkla birleştirmesi, yüksek bilgi ve zekâsını basitlik içinde göstermesiydi. Troçki "çağımızın en büyük adamını" yanılabilen bir kişi olarak gösteriyor ve böylece Stalincilerin Lenin putunu yıkmış oluyordu. Troçki Lenin'i olduğu gibi, bütün çıplaklığıyla verir, ama ona karşı saygılıdır. Önünde diz de çökmez. Bir puta değil tanınan bir insana gösterilen saygıdır bu. Lenin'in kahramanlığını överken bile onu yarı-tanrı durumuna çıkarmaz. Onun büyük boyda bir heykelini yapmaz; onu tabiî boyda normal bir insan olarak

gösterir. Uzun ömürlü bir portresini çizmek için kısa ömürlü, bir gazeteci uslübü kullanır; Troçki'nin Lenin portreleri, iki ünlü çağdaş yazarın, yâni Gorki ile Wells'in, Lenin için yazdıklarından çok daha sanatsaldır. Troçki Lenin'i çeşit çeşit açıdan ele almak ister; çalışma sırasında kafasının nasıl işlediğini; bir fikri nasıl geliştirdiğini; kürsüde nasıl davrandığını, vucüdünün hareketlerini; gülüşünün tonunu; dahası yaptığı pratik şakaları da not eder. Lenin'in tiksinti ve öfkeyle kaşlarını çattığını görürüz; zor bir zamanda çok büyük bir sorun üzerinde karar vermeye çalışırken bir köpekle oynar; komiser arkadaşlarına bir şaka yapmak için Kremlin Meydanından hükümetin toplandığı salona kadar bir çocuk gibi koşar. Ve bütün bunlarda "ihtilâlin kuru dehasına" karşı bir ressamın beslediği sevginin parıltısı vardır.

Ressamın gözlerinde ufak bir de pişmanlık lekesi sezilmektedir. Troçki, Lenin'in yakın arkadaşı olarak onunla ancak altı yıl çalışmış, ve bu yıllar onun en iyi, en verimli yılları olmuştur. Ondan önce, on üç ya da on dört yıl, Lenin'e karşı savaşmış, ona kudurmuşçasına saldırmış, ona kişisel hakaretler savurmuş, "şapşal avukat", "Robespierre'in kötü ahlâk bakımından menfur, gizli bir karikatürü", "Rus işçi sınıfının ahlâkını bozan adam," vb. demiş, Lenin'in bunlara verdiği ölçülü cevaplar ise bu hakaretlerin karşısında çok yumuşak kalmıştı. Lenin 1917'den sonra bütün bunlara hiç bir şekilde değinmediği halde, bu çatışmalardan kalan yaranın izi Troçki'de pek o kadar hafif değildi. Lenin ile aralarındaki siyasî işbirliğinin sıkı olduğu 1917 ile 1923 yıllarında bile, iki insanın arasındaki ilişki kişisel içtenlikten yoksundu; Lenin Troçki'ye karşı bir mesafe muhafaza ediyordu (*). Bu bakımdan,

(*) Bak: **Troçki, Silahlı Sosyalist.** Natalya Sedova'ya Lenin ile Troçki arasında kişisel yakınlığı gösteren bir belgeye rastlamadığımı söğlediğim, ve bunu Troçki'nin devrimden önceki sert polemiklerinden mi ileri geldiğini sorduğumda,

Troçki'nin bütün "coşkun saygı" gösterisinde ustaca ve belli edilmeyen kibarca bir özür dileme vardı. Lenin'in ölümünden sonra yazdığı yazılarda da, Troçki hâlâ bütün yaptıklarını belki de yarı yarıya farkına varmadan, unutturmaya çalışan bir adamdır. Troçki, 1903 yılında Lenin'le bozuştuğu sırada, devrimin kendisi için daha çok "kuramsal bir soyutlama" olduğunu, Lenin'in ise daha o zamandan gerçeklikleri kavradığını kabul eder. "Lenin'e yaklaşırken" nasıl bir iç direnme ile karşılaştığını anlatır. Ama Troçki bu direnmeyi önledikten ve Lenin'e yeniden katıldıktan sonra, onun gölgesine sığınmıştır; ve şimdi de, tarihçi olarak aynı yerde bulunmak istemektedir. Troçki aralarındaki bütün ayrılıkları büyük bir vicdan rahatlığıyla açıklar; ama belleği bazan onu yanıltır. Ayrı bulundukları yılları farkına varmadan kısaltır, aralarındaki sert anlaşmazlığı yumuşatır, dostluk yılları üzerinde büyük bir memnunlukla uzun uzadıya durur, bu yılları ileriye ve geriye doğru uzatmaya çalışır. Arada sırada da sanki hayatında Lenin ile araları hiç açılmamış gibi, her zaman uyuşmuşlarmış gibi, bir rüyaya kaptırır kendisini. Troçki, Marx ile Engels'in yakın, verimli ve bütün ömür boyunca süren dostlukları üzerine bir kitap yazmak istiyordu; oysa kendisi hayatında bu ideal dostluğu gerçekleştirememişti. Lenin'in ölümünden on bir yıl sonra Güncesine şunları yazıyordu:

Dün gece... rüyamda Lenin'i gördüm, kendisiyle konuşuyordum. Çevreden anlaşıldığına göre bir geminin üçüncü sınıf güvertesindeydi. Lenin bir ranzada yatıyordu, ben de ya yakınında ayakta duruyor ya da oturuyordum... Hastalığımın nasıl olduğunu soruyordu. "Sinirlerin yorulmuş gibi, dinlenmen gerek..." Ben kendisine yorgunluktan her zaman çabuk kurtulduğumu söyledim, ama... bu sefer asıl derdin nedeni daha derin... "Öyleyse muhakkak kendini ciddi bir

---

Natalya hiç bir zaman bu şekilde düşünmediği cevabını verdi. Ancak, biraz düşündükten sonra şöyle söyledi: Belki Lenin'in yakınlık göstermemesinin nedeni gerçekten buydu. Bu eski hizip mücadeleleri çok yabanca ve çok kırıcı olmuştu."

şekilde (kelimenin üstünde özellikle durdu) göstermelisin (Birkaç doktor adı söyledi..)" Birçok doktorlara gittiğimi söyledim... ama Lenin'e bakarken ölmüş olduğunu gördüm. Hemen bu düşünceyi kafamdan atmaya çalıştım... 1926'da tedavi için Berlin'e yaptığım yolculuğu anlattıktan sonra, şu sözü eklemek istedim: "sizin öümünüzden sonra oldu bu"; ama kendimi tuttum ve "sizin hastalanmanızdan sonra..." dedim.

Troçki'nin yarası rüyasında ortaya çıkıyor; gizli dileği Lenin'in kendisini korumasıdır.

Troçki'nin Lenin'e bakarken gördüğü "görgü yanılgısı" yazdığı *Tarih* kitabının tek sübjektif yeridir. Başka yerlerinde Troçki olayları tam objektif bir düşünür gözüyle görür. Her olayın, ve her sahnenin içyüzünü, rengini ve kokusunu bir aktör, ya da bir görgü tanığı bu kadar içtenlikle duyabilir ancak. Ama Troçki bir tarihçi olarak aktörlüğünün ve görgü tanıklığının üstüne çıkar. Sezar için söylenenler—yâni yazarlığın komutanlığının ve politikacılığının yanında gölge olduğu — Troçki için söylenemez. Eserini çok ince testlere tabi tutar ve genellikle dostlarından çok düşmanlarından elde ettiği çok esaslı tanıtlarla desteklemeye çalışır. Kendi otoritesinden hiçbir zaman söz etmez; yalnız arada sırada, o da pek seyrek olarak, kendisini sahneye sokar. Örneğin, zamanın en büyük sahnelerinden ve çığıraçan olaylarından biri olan Petrograd Sovyet Başkanlığına getirilmesinden yalnızca kuru, kısa bir cümle ile söz eder. Bir insanın bu kitaptan ihtilâlde yalnız Troçki'nin büyük rol oynadığı sonucunu çıkarmaya çalıştığı zaman yanılması belki de *Tarih*'in büyük bir kusurudur. 1917'de, *Pravda*'nın her sayfasında, her Bolşevik düşmanı gazetede, Sovyetlerin ve partinin tutanaklarında Troçki'nin adı kitaptakinden çok fazla geçerdi. Oysa kendi büyük ve canlı örgüsünde kendi silüeti boş bir noktadır sanki.

Hazlitt, konuşmacı dehasının edebiyattaki üstünlükten ayrılmayacağını söyler. Nitekim, konuşmacının kavrama çabukluğuna, kendiliğinden akan belagatine, dinleyiciler karşısındaki tetikliğine bütünüyle sahip olan Troçki'de de gerçek

bir yazarın aynı derecedeki derin ve sürekli düşünme alışkanlığı, kısa ve geçici doygunluğa karşı umursamazlığı, ve "sabır" ı vardı. Ünlü konuşmacılardan sayılan Lunaçarski de Troçki'nin "zamanın birinci sınıf konuşmacısı" ve yazısının da "dondurulmuş söz" olduğunu söyler. Troçki "konuşmalarında edebiyatçı, edebiyatında da konuşmacıdır." Bu fikir Troçki'nin ilk yazıları için doğrudur; bu bakımdan Lunaçarski bu fikrini Troçki'nin yazar olarak en yüksek noktaya erişmesinden önce söylemiştir. *Hayatım* ve *Tarih*'te konuşmacı elemanı anlatımın ve yorumun gereksinmelerine göre sıkı bir disipline tabi tutulmuş ve düzyazı epik bir ritim kazanmıştır. Ama anlatımın bütünü anlamında yine de "dondurulmuş bir söz" dür.

Troçki'nin büyük eserleri yıllarca yalnızca çevirilerinden okunmuştur. Troçki nasıl sürülmüşse, onun edebiyat dehası da yabancı dillere öylece sürgün edilmiştir. Usta ve sadık çevirmenleri Max Eastman, Alexandra Ramm ve Maurice Parijanine olmuş, Troçki'nin büyük eserlerini Avrupa ve Amerika halkına tanıtmışlardır. Avrupa edebiyat geleneğini çok iyi bilen Troçki, Rus yazarlarının en kozmopolitlerinden olduğu halde, çevirileri asıl eserlerin ruhundan ve uslûp güzelliğinden çoğunu kaybetmiştir. Çünkü Troçki'nin dili bütün güzelliğini yerli kaynağından almış, Rus dilinin gücünü, oynaklığını, rengini ve espirisini yazılarında toplamıştır. Troçki kendi kuşağında Rus düzyazısının en büyük ustasıydı. Onun üslûbu İngilizlere belki biraz fazla "gösterişli" görünebilir. Nitekim Coleridge aynı havayı Alman eserlerinin birçoğunda ve bütün Avrupa edebiyatında görmüştü. Ama bu, bir zevk ve günün geçerli olan üslûbu konusudur; her üslubun ölçüsü ulustan ulusa değiştiği gibi aynı ulus içinde de çağdan çağa değişir. Heyecanlı, kuvvetli, sert, ve sık sık tekrarlarla dolu olan üslup genellikle devrimci bir dönemin üslubudur, çünkü konuşmacı ya da yazar, uğrunda bir ölüm kalım savaşı verilen fikirleri ge-

niş halk yığınlarına anlatmak zorundadır. Bu bakımdan bir savaş alanında ya da bir devrimde halka bağıra bağıra söylenen sözlere bir İngiliz şatosunun sessiz köşesinde pek tahammül edilemez. Bununla birlikte, *Hayatım* ve *Tarih*'te pek fazla "gösteriş" yoktur. Troçki'nin bu kitaplarında klâsik bir anlatım özlüğü vardır. Anlamın ya da durumun en ince nüansını vermeye çalışan "objektif bir kelime yapıcısı" dır; edebiyatın ağır işçisidir. Eserini, sürekli bir sanat birliği anlayışı içinde, bütünün yapısından ve bölümlerin oranlarından gözünü hiç ayırmadan, geliştirir. Teorik görüşlerini hikâyenin içinde öyle bir örer ki bu fikirleri bütünden ayırdığınız zaman eserin dokusu parçalanır ve havasını yitirir. Her romancı gibi o da hikâyesini ne zaman kısa tutacağını, ne zaman genişleteceğini bilir. Bununla birlikte yine de istediği zaman genişletmez ya da kısmaz; adımlar ve tempo olayların hızına uydurulur. Devrimin sunuluşuna uygun, sel gibi bir akışı vardır bütünün. Uzun dönemlerde düz ve düzenli bir ritim sürdürür; doruğa eriştiğinde ritmler yükselir ve büyür, heyecanlı ve fırtınalı olmaya başlar, Kızıl Muhafızlar Kışlık Saraya saldırırlar, Nevs'deki savaş gemileri bağırır, Sovyetlerdeki partilerin arası büsbütün açılır, sosyal düzen yıkılır, ihtilâl zafere ulaşır ve bütün bunlar bir senfoni havası içinde verilir. Ve büyük selin içinde *Sachlichkeit* hiç bir zaman kaybedilmiş değildir; Troçki'nin bütün orijinalliği, klâsik güzelliği, ölçülü bir modernlikle birleştirmiş olmasındadır.

Bütün sayfalarına gözkamaştırıcı benzetiler serpiştirmiştir; bu benzetiler onun hayalinden kendiliğinden fışkırır, ama Troçki bu benzetiler üzerindeki kontrolünü hiçbir zaman kaybetmez. Hayali, kavramsal bakımdan, çok titiz olduğu gibi çok da canlıdır. Benzetilerini belirli bir amaca göre kullanır; ya fikri hızlandırıcaktır; ya da durumu aydınlatacaktır; ya da iki ve daha çok fikri birbirine sımsıkı bağlayacaktır. Böylelikle fikir tek bir cümle içinde birdenbire parlamaya

başlar; uzun bir sayfanın içinde daha yavaşça biçim alır; ya da bir bitki gibi, bir bölümün içinde, önce tomurcuklanarak, birkaç sayfa sonra çiçek açarak, bölümün sonuna doğru meyvasını vererek gelişir. Şubat ihtilâlini anlatan bir yerde bir benzetinin nasıl kullanıldığını görelim örneğin; sahne, 2,500 Petrograd işçisinin yürüyüşüdür; dar bir yerde işçiler, halk isyanlarını "eski çağlardanberi bastıran ve cezalandıran" Kazakların bir müfrezesine doğru ilerlemektedirler;

Önce subaylar, atlarının göğüsleriyle yol açarak kalabalığın içine daldılar. Arkalarından, bütün Prospekt genişliğince, Kazaklar dört nala kalktı. Kesin dakika Ama süvariler, subayların uzun birer şerit gibi açtıkları koridorlardan çekine çekine ilerlediler. Kayurov'un hatırladığına göre, "içlerinden birkısmı gülümsüyor, biri de işçilere göz kırpıyordu." Bu göz kırpma anlamsız değildi. Düşman değil, dost bir güven. işçileri cesaretlendirmiş ve bu hava Kazakları da biraz etkilemişti. Göz kırpan eri başkaları da taklit etmeye başladılar. Subayların bütün çabalarına rağmen Kazaklar, disiplini açıkça bozmadan, kalabalığı dağıtmayı başaramadılar; kalabalığın arasından akıp gittiler. Üç dört kere tekrarlandı bu, ve iki tarafı da birbirine daha çok yaklaştırdı. Kazaklar teker teker işçilerin sorunlarına cevap vermeye, dahası onlarla konuşmaya bile başladılar. Disiplinden, kala kala, her an patlamaya hazır, ince, saydam bir kabuk kaldı. Subaylar hemen öncüleri işçilerden ayırdılar, işçileri dağıtmaktan vazgeçtiler. ve caddeyi askerlerle keserek işçilerin meydana yürümesini önlemek istediler. Bu da sökmedi; disiplini hiç bozmadan dimdik duran Kazaklar işçilerin atların arasından "dalıp" geçmelerini önlemediler. İhtilâl yolunu buluyordu; bir Kazak atının karnı altından zafere doğru atmaya başlamıştı ilk adımlarını...

Bir Kazak atının karnı altından geçen ihtilâl imgesi parçanın havasından kendiliğinden çıkıyor; durumun yeniliği, umutluluğu, ve kararsızlığı iyice beliriyor. Anlıyoruz ki, işçilerin durumu, pek sağlam olmamakla birlikte, artık işçilerin üzerlerine basılıp geçilemiyecektir. Ama hikâyenin gittikçe yükseldiği ve benzetilerin değişik değişik ortaya çıktığı yirmi sayfayı çevirecek olursanız devrimin izlediği yolu görüyorsunuz:

Sevindirici zafer haberleri birbirini izledi. Bizim de zırhlı otomobillerimiz ortaya çıktı! Kızıl bayraklarını dalgalandıra dalgalandıra sokaklardan geçerlerken henüz teslim olmayan bölgelere korku salıyorlardı. Bir Kazak atının al-

tından sürünerek geçmek gerekli değildi artık. Devrim boylu boyuncca ortaya çıkmıştı.

Yazarın sahneyi korkunç bir simge halinde yoğunlaştırdığı ve anlatım için kullandığı başka bir imge de yukarıdakinden daha az karakteristik değildir. Troçki dağılmakta olan Çar ordusundaki subaylarla erler arasındaki aykırılığı şöyle anlatıyor:

Bu kör kavganın inişleri ve çıkışları vardır. Subaylar kendilerini yeni topruma uydurmaya çalışıyorlardı; askerler ise yerlerinde saymaya başlamışlar dı. Ama bu geçici rahatlık, bu ateşkes günleri ve haftaları içinde, eski rejimı ordusunu kokuşturan sosyal kin gittikçe yoğunlaştı. Bir çeşit ısıtıcı ışık gibi eskisinden daha sık parlıyordu, Moskova'daki amfiteatrların birinde hasta askerlerin subaylarla birlikte bir topantısı vardı, Topal-konuşmacı subaylara lanetler yağdırıyordu. Postallar, bastonlar, koltuk değnekleri yerlere vurulmaya başladı. "Subay Efendiler, askerleri kamçı ve yumrukla korkuttuğunuz günler geçti." Hasta ve mermi yarası almış olan bu sakat insanlar birbirinin karşısında iki duvardı sanki. Topal askerler topal subayların, çoğunluk azınlığın koltuk değnekleri koltuk değneklerinin karşısındaydı. Amfideki bu kâbus önümüzdeki iç savaşın ne kadar yaban olacağının belirtisiydi.

Bu gerçekci ve acı röportaj aslında özlü bir heyecandır. Sahne altı kısa ve sert cümleyle verilmiştir. Kelimeler bizi hemen amfiye götürüyor ve kulağımıza "postal, baston, koltuk değneği" takırdıları geliyor. Çok yapılan bir benzeti bir sahnenin özgenliğini güçlendiriyor: topallar "birbirinin karşısında iki duvar sanki." İddiasız gibi görünen bu birkaç cümlenin içinde ne büyük bir dram gizli.

Alay, taşlama, ve mizah Troçki'nin bütün yazılarında vardır. Troçki kurulu düzene, yalnız bu düzenden nefret ettiği için, ya da kuramsal bir inançtan ötürü, karşı değildir, onu saçma da bulmaktadır. En sert ve acı bir sahnenin içindeki komik bir olayı hemen yakalar. İnsanların bayağılığına, kafasızlığına ve yalancılığına durmadan kızar. *Hayatım*'da, 1917 yılında Amerika'da bulunduğu sırada, Rus Devriminin Çarlığa olduğu gibi burjuva eğemenliğine de son vereceğini

söylediği zaman Rus-Amerikan sosyalistlerinin gösterdiği tepkiyi şöyle anlatır:

Hemen hemen konuştuğum herkes söylediklerimi şaka sanmıştı. "Değerli ve en değerli" Rus Sosyal Demokratlarıyla yaptığım özel bir toplantı da bir konuşma yaptım ve proleter partisinin Rus devriminin önümüzdeki aşamasında iktidarı ister istemez alacağını söyledim. Bu sözlerim, sanki sümüklü kurbağalarla dolu pis bir havuza taş atmış gibi bir etki yaptı. Dr. Ingerman, siyasî aritmetiğin en ufak ilkelerinden haberim olmadığını, saçma sapan rüyalarımı çürütmek için beş dakika bile sarfetmeye değmediğini hemen söyleyiverdi.

Troçki hasımlarıyla, daha çok bu şekilde hor görerek, alay eder ve güler. Bu gülüşlerinin pek azı, henüz dünyaya aldırmadan gülebildiği çocukluk ve gençlik anıları dışında, acımasızdı. Çocukluk ve gençlik yıllarından sonra acı bir savaşa giriştiği için insanları birtakım kimselerden ve kurumlardan soğutmak amacıyla o insanlarla ve kurumlarla alay etmeye alışmıştı. "Ne!" diyordu, "şu ötüp duran sümüklü kurbağaları başı boş bırakacağız da bizim dünya işlerimizi yönetmelerine mi izin vereceğiz?" Taşlamalarının amacı ezilmiş ve baskı altında tutulmuş insanlara güçlüleri küçümsetmek içindi; güçlüler ise kamçısının altında kıvranıp duruyorlardı. (Heine'nin ünlü portresindeki) Lessing gibi, düşmanının kafasını kesmekle yetinmiyor, "kestiği kafayı da yerden alıp boş olduğunu herkese gösteriyor" du. Ama, *Clio* ile birlikte Ekim ihtilâlinin büyük savaş alanını gezerken başların çoğunu kesmiyor ve kaldırıp boş olduklarını herkese göstermiyordu.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

"HALK DÜŞMANI"

"Beni büyük olaylara karıştıran aynı nedenler bugün eyleme geçmek fırsatlarını elimden almaktadır," diyor Troçki güncesinde. "Olayları yorumlayacak ve olayların gelecekte izleyeceği yolu bugünden görmeye çalışacak duruma düşürüldüm." Kendisi hakkında böyle bir gözlemi belki yalnız bura da yapmıştır; belki de söylemek istediğinden fazla bir şeyin ifadesi bu. Anlaşıldığına göre, Troçki, içinde bulunduğu toplumdan kovulmuş olmanın geniş çapta siyasi çalışma olanaklarını elinden aldığı kanısındadır. Gerçekten de, geçmişi, daha başka ve derin anlamda, "eyleme geçmek fırsatlarını elinden almış" tı. Troçki'nin fikirleri, yöntemleri ve siyasi çalışmaları o günkü, yâni sürgündeki dönemden, apayrı bir döneme aitti; bu yüzden fikirleri, yöntemleri ve karakteri sonradan etkili olmadı. Fikirleri ve yöntemleri klâsik Marksizmden gelmeydi; devrimin "ileri" kapitalist Batı ülkelerinde olacağı görüşüne sıkı sıkıya bağlıydı. Siyasî karakteri aşağıdan gelen bir devrim ve proleter demokrasisi ortamında ortaya çık-

mıştı. Bütün Rus Marksizmi ve uluslararası Marksizm aşağıdan gelen bir devrim ve proleter demokrasisi fikriyle beslenmişti zaten. Ama iki dünya savaşı arasında dünya devrimi, bütün yoğun sınıf mücadelelerine rağmen, yerinde saydı. Batı kapitalizminde, klâsik Marksizmin düşündüğünden daha çok yaşama gücü olduğu ortaya çıktı; Sosyal Demokrat reformculuk ve Stalincilik, işçi hareketini siyaset ve fikir bakımından silâhsız bıraktıkça bu güç daha da arttı. Uluslararası devrim ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yeniden eski yoluna girdi; ama o zaman da devrimin başlıca alanı az gelişmiş Doğu ülkeleri oldu ve devrimin biçimi, ve kısmen de içeriği, klâsik Marksizmin söylediğinden ayrı bir şekilde ortaya çıktı. Devrim, Doğu Avrupa'ya daha çok "yukarıdan ve dışardan", yâni istilâ yoluyla, geldi; Çin'de ise devrim kentlerden köylere yayılan bir proleter demokrasisi biçiminde değil, köyden kente dev bir *jaquerie* şeklinde geldi ve ancak ondan sonra "burjuva demokratik" aşamadan sosyalist aşamaya geçti. Ne olursa olsun, Troçki'nin sürgünde bulunduğu yıllar Marksist görüş açısından, bir zaman atlaması, bir ara idi; klâsik sosyalist devrim öncüsünün ayağını bastığı toprak kayıyordu. Troçki bin dokuzyüz otuzlardaki, özellikle S.S.C.B.'nin dışındaki, fırtınalı olayların yabancısı kaldı.

Ama kendisini "eyleme geçme fırsatlarından" yoksun kılan geçmişi, aynı zamanda, pasif kalmasını da önlemekteydi: Ekim ihtilâlinin adamı, Kızıl Ordunun kurucusu, Komünist Enternasyonal fikrinin öncüsü olayları dışardan seyreden bir insan durumuna düşemezdi. Bunun nedeni böyle bir davranışın Marksist dünya görüşüne uymaması değildi. Marx ve Engels de uzun bir süre "pratik" politikadan uzaklaşmışlar, kendilerini teorik çalışmalara vermişler, olayları "yorumlamakla" yetinmişlerdi; böyle zamanlarda bir bakıma yabancı sayılırlardı. Almanya'daki ilk işçi hareketinin başına onlar değil Lassalle geçmişti; Fransız sosyalizmini onlar değil Pro-

udhon ve Blanqui etkilemişti; İngiliz işçi sınıfı hareketi üzerindeki etkileri ise, hiç denecek kadar azdı. Marx ve Engels "teori ve pratik birliği" kuramlarını dar anlamda almamışlar, bu ilkeyi *resmî* politik faaliyete her zaman katılmak gerektiği şeklinde yorumlamamışlardır (*). Kendi partilerini kurmalarına imkân kalmadığını ve iktidara geçmek için savaşamıyacaklarını anlayınca fikir alanına çekilmişlerdi. Bu alandaki çalışmalarının, o gün için değil, tarih bakımından büyük bir önemi vardı; çünkü sosyal mücadelede büyük tecrübe kazanmış olduklarından eserlerinin ilerideki eyleme büyük yararı olacağından emindiler. Troçki'ye gelince, ne karakte-

(*) 1851 Şubatında, Avrupada devrimin artık yenilgiye uğradığı belli olunca, Engels Marx'a şunları yazmıştı: "Şimdi artık... halk tarafından tanınmaya, herhangi bir ülkenin herhangi bir partisi tarafından desteklenmeye ihtiyacımız olmadığını, durumumuzun bu çeşit ufak hesaplardan tamamiyle bağımsız bulunduğunu göstermek fırsatı yeniden elimize geçmiş bulunuyor... Bu **petits grands hommes** (çeşitli sosyalist partiler ve mezheplerinin liderleri) bizden korktukları zaman gerçekten korkmamalıyız da; partimiz yıllarca bölük pörçük bir kırpıntı bir kuyruk gibi davrandığına göre parti yok demekti ve en azından resmen, **sous reserve de les appcler des bâtes incorrigibles entre nous**, partimize dahil saydığımız kimseler problemlerimizin temellerini anlamamışlardı bile" "Bundan böyle yalnızca kendimizden sorumluyuz; bu bayların bize ihtiyaçları olduğu zaman şartlarımızı dikte edecek durumda olacağız. O zamana kadar, en azından, mücadelesiz geçireceğiz. Elbetteki bununla birlikte bir de yalnızlık duyacağız... ama herhangi resmi bir mevkiden vebadan kaçar gibi kaçan bizim gibiler, bir 'partiye' yani, bizim kendileri gibi olduğumuzu düşünerek bize güvenen eşekler takımına, nasıl katılabilir... Bundan sonra çıkacak fırsatlarda bu tutumu alabiliriz ve almalıyız devlette resmi bir mevkie geçmemeliyiz, ve olabildiği kadar uzun bir süre partide de komitelerde de vb.de hiç bir resmi görev almamalı, eşeklerin hiçbir sorumluluğunu yüklenmemeliyiz (tersine biz onlara sorumluluk yüklemeliyiz) herşeyi acımasızca eleştirmeliyiz ve beyinsizlerin çevirecekleri dalaverelerle bol bol eğlenmeliyiz... Bugün için önemli olan yazdıklarımızı yayımlayabilmemizdir... ya dergilerde ya da kalın ciltler halinde... Cevap olarak hazırlayacağınız ekonomi kitabı ortaya çıktığı zaman bu mülteci kalabalığının sizin adınıza yapacakları dedikodulardan acaba ne kalacak?" Marx-Engels **Briefwechsel**, cilt, s. 179-82.

ri ne de durumu, resmî politika hayatından çekilmesine imkân veriyordu. Bu bakımdan günlük mücadeleden çekilmedi ve çekilemezdi de. Sürgüne gönderildiği yıllar, Marx'ın *Das Kapital*'i yazdığı 1848 yılının sonları gibi, olaysız yıllar değildi; dünya çapında sosyal savaşların verildiği ve büyük felâketlerin olduğu bir dönemdi; Troçki gibi geçmişi olan bir adam kenara çekilip bu olayları uzaktan seyredemezdi. Stalin ile tutuşmuş olduğu kesintisiz ve yaban düelloya da ara veremezdi. Troçki'nin geçmişi, onu eylemden hiç acımadan uzaklaştırdığı gibi, eylem olanaklarını da ona kapatmıştı.

Sürgündeki bütün hayatı eylem zorunluluğu ile olanaksızlığı arasındaki çatışmayla geçti. Böyle bir çatışmanın varlığını hissediyordu; ama hiç bir zaman bundan açıkça haberdar değildi. Olanaksızlığın şöyle böyle farkına varsa bile bunu dıştan gelen geçici etkenlere yoruyor, bunun yalnızca kendisine uygulanan cezadan ve kendisinin tecrit edilmiş olmasından ileri geldiğini sanıyordu. Durumun gittikçe kötüye gittiğini anlaması, şimdiye kadar herhangi bir tarihsel kişinin karşılaştığından çok daha korkulu olan durumuna karşı mücadele etmek gücünü sağlıyordu ona. Zorunluluk onu günlük politik savaşa itiyordu. Oysa, o, gitgide, iyimser ve umutlu olan bilinçli kafasına değil, heyecanlarına ve içgüdüsel reflekslerine kapanıyordu. İradesi bu ruh durumlarıyla güreşiyor ve hiç bir zaman yenilmiyordu. Çetin, umutsuz ve yorucu bir çatışmaydı bu.

Büyükada'da geçen yılları sırasında fizik olarak dünyadan kopmuş olması bu açmazı biraz azaltmıştı. Durumuna üzülüyor, politik bir eylem sahnesine çıkarsa politikaya etkili bir şekilde müdahale edebileceğine inanıyordu. Büyükada'da kendisini yazıya vermesinden başka bir çaresi yoktu. Tamamen olmasa bile, yine de, teorik fikirler alanına çekilmiş sayılırdı; Troçki'nin bugün sürüp giden gücü de bu fikirlerden gelmektedir. Büyükada'daki yıllarının sürgündeki en ya-

ratıcı yılları olmasının nedeni de budur. Büyükada'dan ayrılması içinden çıkamadığı açmazı büyültecek ve keskinleştirecekti. Dünyadan uzak olduğu için pek fazla hissetmediği amansız düşmanlığın darbesini, yalnız bütün ağırlığıyla duymakla kalmayacak, aynı zamanda, politika sahnesine yakın olması da eylem hırsını kışkırtacak ve bu alanda ne kadar güçsüz kaldığını o zaman anlayacaktı. Olay selinin yanından akıp gittiğini görecek, ya da bir daha görmüş olacak, ama bu olayların akışını yine de değiştirmeye çalışacaktı. Hayatının kalan son sekiz yılında, elinden kalemi yine de bırakmadığı halde, ne *Rus İhtilâli Tarihi*, ne de kendi biyografisi gibi sağlam ve ölmez eserler yaratacaktı. Büyükada'dan ayrılırken İç Savaşın bir tarihini yazmayı plânlamıştı; bu konuda tek yetkili kimse olduğuna göre, bu eser de *Tarih* kadar, ve belki de ondan daha aydınlatıcı olacaktı. Bundan başka, Lenin'in uzun bir biyografisini yazmaya başlamıştı. Max Eastman ile Victor Gollanz'e söylediğine göre, hayatının en büyük eseri bu olacak, bu eserden yararlanarak diyalektik materyalizmin geniş, "olumlu ve eleştirici" bir açıklamasını yapacaktı. Ne bunları ne de öteki plânlarını gerçekleştiremedi; bunun nedeni kısmen oradan oraya gitmesinin ve kovuşturmaların kafasını toplamaya imkân vermemesiydi. Ama asıl neden kendini günlük politik çalışmalara vermesi, ve Dördüncü Enternasyonal'in kurulması için gece gündüz durmadan çalışmasıydı.

Demek ki bütün varlığı eylem zorunluluğu ile olanaksızlığı arasında bölünmüştü. O sırada, Büyükada'dan ayrılırken bu çatışmanın ağırlığını pek duymuyordu. Morali yüksekti umutları çoktu, ama varlığının çok derinlerinde hafif bir korku da vardı.

Troçki, yanına Natalya, Max Shachtman ile van Heijenoort, Klement, Sara Weber adındaki üç sekreterini alarak 17 Temmuz 1933 günü İstanbul'dan kalkan *Bulgaria* adlı bir

İtalyan gemisiyle yola çıktı. Yavaş seyreden geminin Marsilya'ya varması bir hafta sürdü. Yolculuğu gizli tutmak için alınan tedbirler yine para etmemişti. Danimarka yolculuğunda olduğu gibi, yine karısının soyadını almış ve tanınmamak için elinden geleni yapmıştı; ama vapur Pire limanına uğradığı zaman bir sürü gazetecinin kendisini beklediğini gördü. Troçki gazetecilere yolculuğunun tamamiyle "özel" olduğunu, karısı ile birlikte birkaç ay tedavi göreceklerini söyledi; siyasi bir demeç vermekten çekindi: "Dünyanın çok daha önemli sorunlarla meşgul olduğu bir zamanda halkın dikkatini kendi yolculuğumuza çekmeye hakkımız yok," dedi. Ama asıl amacından yine kuşkulandı ve Troçki'nin gizli niyetleri konusunda birtakım yorumlarda bulunmaya başladı. Bir söylentiye göre, Troçki, Stalin'in çağrısı üzerine Sovyet Dış İşleri Bakanı ile konuşmak ve Rusya'ya dönüş şartlarını tesbit etmek üzere Fransa'ya gidiyordu. Ciddi bir Alman gazetesi olan *Vossiche Zeitung* bile bunun doğru olup olmadığını kendisine sordu. Bunun üzerine Sovyet Telgraf Ajansı resmî bir tekzip yayınladı. (*)

Gemide zamanının çoğunu kamarada geçiriyor ve Dördüncü Enternasyonal üzerindeki fikirlerini geliştiriyordu. Bu sırada "Stalin ve Ortaklarıyla Aynı Enternasyonal'de Kalınamaz" adlı bir yazı yazdı. (Genç İtalyan taraftarlarından İgnazio Silone'nin yazdığı *Fontamara* adlı kitabın kısa ve güzel bir eleştirisini de yaptı). Birkaç gün durmadan çalıştıktan sonra tam gemi Fransa'ya yaklaşırken birden hastalandı; şiddetli bir lumbago krizine tutuldu (**). Natalya şöy-

(*) Troçki **Vossische Zeitung'un** (o sırada Nazileşmişti) bu soruyu Hitler'in emri üzerine sormuş olmasından şüphelendi; Stalin de, Hitler'in iktidara geçmesini Kızıl Orduyu seferber ederek önlemeyi öneren bir adamla uzlaşmayı düşünmediğini Hitler'e göstermek isteyebilirdi.

(**) **Black's Medical Dictionary**'ye göre "lumbago arka kaslarının herhangi bir hastalığından ileri gelmiyebilir; daha çok hayatın gerilimlerine insanın da yanmasını önleyen duygusal sarsıntılar sonucudur."

le anlatıyor: "Hava çok sıcaktı... ağrıdan mahvoluyordu... yerinden kıpırdayamıyordu. Gemi doktorunu çağırdık. Limana yaklaşıyorduk. Karaya çıkmaya korkuyorduk." Gemi Marsilya limanının biraz dışında birdenbire durdu; gemiye giren polisler Natalya ile kendisinin ufak bir motora binmelerini emrettiler; bu sırada Troçki'nin soluk almasını güçleştiren ağrı biraz hafiflemişti. Sekreterleri Marsilya'da rıhtıma çıkacaklardı. Sekreterlerinden ayrılmak istemiyordu, polisin emrini protesto etmek üzereyken Lyova ile Raymond Molinier'nin motorda kendisini beklediklerini gördü. Yavaş yavaş, soluğunu tuta tuta, merdivenden indi. Lyova, Troçki"yi halkın gözünden ve limanda bekleyen gazetecilerden kaçırmak için bu düzeni yapmıştı. Rıhtımda bekleyenler arasında elbetteki G.P.U. ajanları da vardı. Troçki, Marsilya'nın yakınındaki Cassis iskelesine, hiçbir engele rastlamadan çıktı. İskelede bekleyen bir *Sûreté Géncrale* subayı kendisine bir kâğıt uzattı. Kâğıtta Troçki'nin "ebediyen" Fransa'dan kovulduğunu bildiren 1916 tarihli kararın kaldırıldığı yazılıydı. Troçki "uzun zamandır hiç bir resmî evrakı bu kadar sevinerek almamıştım," diyor.

Ama bu senvinci çok sürmedi; sağcı gazetelerin Troçki'nin Fransa'ya kabul edilmemesi için açtıkları kampanya bu sevincini bozdu biraz. Gariptir ki *Humanité* gazetesi Troçki'nin karaya ayak bastığı 24 Temmuz günlü sayısında 1916'da çıkarılan ihraç emrinin iptal edilmesini kınadı. Hatırlanacağı gibi, bu eski karar Çarın son elçisi Kont İsvolski'nin ısrarı üzerine Troçki'nin savaş aleyhtarı faaliyetine karşı bir tedbir olarak alınmıştı. *L'Humanixe*, aynı zamanda, Fransız Politbüro'sunun aldığı bir kararı da yayımlamıştı; kararda Komünist partisinin bütün dikkati Troçki'nin üzerine çekilmekte ve partililerin dikkatli olmaları istenmekteydi. Lyova'nın korkmakta ve tedbir almakta haklı olduğu anlaşıldı. Yanlarına birkaç genç Fransız Troçkistini alarak Cassis'ten Bor-

deaux'ya, oradan Atlantik kıyısında bulunan Roan kasabası yakınlarındaki St. Palais'ye gittiler. Molinier burada kendisine bir villâ kiralamıştı. Bu sırada sekreterleri Marsilya limanına çıkmış bulunuyorlardı; Troçki'nin kitaplığını arşivlerini ve bagajlarını boşaltmışlar, Paris'e göndermişler, kendileri de Paris'e doğru yola çıkmışlardı. G.P.U. ajanları onların Paris'e gitmesinden Troçki'nin de oraya gittiği sonucunu çıkarmışlardı. Dört yıl sonra Moskova'da başlayan mahkemeler sırasında Vişinski, Troçki'nin Fransa'da terörcü faaliyette bulunduğunu iddia ederken o günlerde verilen yanlış raporlara dayanacaktı.

Kafile yavaş yavaş Royan'a doğru ilerlediği sırada, Troçki'nin devamlı ağrısı yüzünden, Gironde yakınlarındaki bir köy otelinde gecelemek zorunda kaldılar. Lyova ile genç bir Fransız bütün gece Troçki'nin kapısında nöbet bekledi. St. Palais'ye ancak ertesi gün öğleden sonra varabildiler. Troçki villâya varır varmaz hemen yattı, ateşi çok yüksekti. Ama bir saat geçmeden yatağından fırladı, giyindi ve hemen bahçeye koştu; villâda yangın çıkmış, odaları duman kaplamıştı. Veranda, bahçe ve çit alevler içindeydi. Bu ilk olayın sembolik bir yanı vardı: Troçki Fransa'da kaldığı sürece ayağını bastığı her yerde yangın çıkacak ve oradan kaçmak zorunda kalacaktı. Ama St. Palais'deki olay tam bir rastlantıydı: yazın hava çok sıcak olduğu için St. Palais'de arada sırada orman ve ev yangını çıkıyordu. Troçki gizlenmemiş olsaydı elbette zorlukla önlenecek bir yangın çıkarılırdı; onun için kendisini tanıtmamaya çalışıyordu. Villânın dışında kalabalık toplanmıştı; Troçki tanınmamak için Molinier'in yol kenarında duran arabasına koştu; karısı, oğlu ve dostları, rüzgârın yardımıyla yangını söndürünceye kadar arabada bekledi. Halk o sırada yanına yaklaştı, ama o Amerikan turisti taklidi yaptı; Fransızca pek konuşmadı; konuşmasının kendisini ele vermesinden korkuyordu. Ertesi gün yerli gazete "ihtiyar bir

Amerikan çiftinin" bir villâya taşınmasından hemen sonra villâda yangın çıktığını yazıyordu.

Troçki 25 Temmuzdan 1 Ekim'e kadar St. Palais'de kaldı; bu süre içinde zamanının çoğunu evin içinde, yatakta geçirdi. Natalya'nın anlattığına göre, her zaman sağlığını bozan bir şey çıkıyordu; uykusuzluktan, başağrılarından ve ateşten yakınmaktaydı. "Yataktan kalkıp da bahçeye bakamıyor, ya da deniz kıyısına gidemiyordu. Yapacağı işleri hep başka bir güne erteliyordu." Biraz iyileşince ziyaretçileri kabul etmeye başladı; ama hemen yoruluyor, ya evin içindeki şezlongta ya da bahçedeki hasırda saatlerce dinleniyordu. Ziyaretçiler onbeş ya da yirmi dakikadan fazla kendisiyle konuşamıyacaklarını anlıyorlar, Troçki de bu sırada durmadan terliyor, hemen hemen bayılacak gibi oluyordu. Bu yüzden ziyaretçiler, kendisiyle bir iki kısa konuşma yapabilmek için St. Palais'de birkaç gün oturmak zorunda kalıyorlardı.

Bununla birlikte St. Palais'de kaldığı iki ay içinde kabul ettiği ziyaretçilerin sayısı elliden az değildi. Bu ziyaretçiler arasında Fransız ve öteki ulusların Troçkistlerinden başka şunlar vardı: Jenny Lee (Aneurin Bevan'ın karısı) ile İngiliz Bağımsız İşçi Partisinden A.C. Smith; o sırada Sozialistische Arbeiterpartei liderlerinden olan Alman Komünist Partisinin eski liderlerinden Jacob Walcher ve Paul Frölich; bir zamanlar Endonezya ve Çin'de Komintern'i temsil eden ve o sırada Hollânda Parlementosu milletvekillerinden olan Bağımsız Sosyalist Partisi lideri Maring-Sneevliet; yine o sırada Troçki'nin her dediğine boyun eğen, Belçika Sosyalist Gençliği hareketi liderlerinden, geleceğin NATO Genel Sekreteri Paul-Henri Spaak; Ruth Fischer; ünlü İtalyan antifaşisti Carlo Rosselli; André Malraux: ve daha başkaları.

Ziyaretçilerin çoğu yeni bir Enternasyonal'in kurulması fikriyle ilgilenen Paris'teki parti ve gurupların Ağustos ayında Paris'te yapacakları toplantı münasebetiyle çağırılmıştı.

Bu toplantıya katılamayan Troçki, toplantının yapılması için fiilen çalışmış, "Tezlerini" ve karar tasarılarını hazırlamış, örgütün ayrıntılarıyla yakından ilgilenmişti. Troçki, iki Enternasyonal dışında kalan kimselerin desteğini sağlayacağını ummuştu. Ama toplantıda temsil edilen on dört küçük partiden ve guruptan ancak üçü, yâni Alman Sozialistische Arbeitpartei ile iki Hollânda gurubu, Dördüncü Enternasyonal çalışmaları için Troçkistlere katılmayı kabul etti. Bütün öteki parti ve guruplar Troçki'nin reformculuğa ve Stalinciliğe karşı takındığı sert tutum karşısında korkmuştular; harekete katılan üç örgütün bile birtakım sakıncaları vardı; böylece toplantının sonunda bir Enternasyonal değil, hazırlayıcı bir örgüt kurmuştular. Dış görünüş bakımından Troçki böyle bir başlangıçtan memnundu ve bu olayı Zimmerwald Konferansı kadar önemli sayıyordu.

Ama Troçki bu başlangıcın ne kadar cılız bir şey olduğunu anlamıyacak bir adam değildi; bu yüzden elbetteki üzgündü. Eylül'ün başlarında doktorlarla konuşmak üzere Paris'e giden Natalya'ya yazdığı bir mektup o sırada nasıl bir ruh durumunda olduğunu gösteriyor. Karısına, hayatının aktif dönemlerinde olduğundan çok daha fazla moral bakımdan bağlanmıştır ve çok sıkıntılıdır. Karısının Paris'te geçirdiği günler ona yıllarca önce orada birlikte yaşadığı günleri hatırlatmaktadır; gücünün yavaş yavaş azaldığını ve yaşının ilerlediğini acı acı hissetmektedir. Karısının Paris'e hareketinden bir iki gün sonra ona şunları yazıyor: "Senin eski resmini, birlikte çektirdiğimiz gençlik günlerimizi gösteren resmi görmek ne kadar istiyorum... Sen Paris'tesin. gittiğin gün. ben yine iyi değildim. Odana girdim ve eşyalarına dokundum. " Mektupta gençlik günlerini durmadan gözünün önüne getirmeye çalışıyor, "son yıllarda çektiği ızdırapların yarattığı" uykusuzluktan, bitkinlikten ve bellek yoksunluğundan yakınıyor. Ama kafa gücünün yerinde olduğunu, Pa-

ris'ten gelen ve iyi bir doktor olan bir yoldaşın kendisiyle yakından ilgilendiğini söylüyor. 11 Eylül tarihli mektubu şöyle: "Sevgilim, birtanem. Büyükada daha sessizdi. Oradaki günlerimiz şimdi bana o zamankinden daha iyi görünüyor. Oysa Fransa'da geleceğe daha umutla bakıyoruz. İhtiyarlık mı başladı dersin? Yoksa hâlâ o sert, ama geçici çöküntünün mü içindeyim? Göreceğiz. Dün iki yaşlı işçi ile öğretmen beni görmeye geldiler. Naville de buradaydı... Çok yorgunluk hissettim; söylenenlerle pek fazla ilgilenmedim. Yaşlı taşra işçilerini garip garip seyrettim."

Bir hafta sonra biraz iyileşir gibi oldu. Natalya'ya yazdığı mektupta, yataktan henüz çıkmadığı halde birkısım taraftarlarını kabul ettiğini ve kendileriyle iyice tartıştığını bildiriyor; Lyova ziyaretçileri yolcu ettikten sonra geri gelmiş, babasını kucaklamış ve şöyle fısıldamıştır: "Sizi çok seviyorum baba". Bu evlât sevgisi ve hayranlığı yıllarca süren ayrılıktan sonra Troçki'yi canlandırmıştır. Ama birkaç gün sonra yazdığı mektupta, ziyaretine gelen gençlerin yanında kendini çok yaşlı bulduğunu ve o gece uyanarak "sanki terkedilmiş bir çocuk gibi" Natalya'yı aradığını söylüyor: "Goethe, ihtiyarlık üzerimize birdenbire çöker ve bizi yeniden çocuk bulur, demiyor mu?" Natalya cevap veriyor: "Ne kadar üzüntülüsün. Hiç böyle olmamıştın. Seni solgun, yorgun, mahzun görüyorum; çok kötü birşey bu. Hiç yakışmıyor sana. Omuzuna insanüstü bir yük yükleniyorsun, sonra da herkes bu adam sırtında ne kadar büyük yük taşıyor diye şaştığı bir zamanda, yaşlılıktan yakınıyorsun." Görevini gerçekleştirme olanağının bulunmaması onu yıldırıyordu; ziyaretçiler, hep aynı yerde dönüp dolaşan konuşmalar, küçük kliklerin ufak entrikaları moralini yükseltecek gibi değildi.

Ekim başına doğru sağlığı düzeldi; iyice dinlenebilmek için Natalya ile birlikte Pireneler'de, Begnères de Bigorre'ye gitti. Burada üç hafta kaldılar; Lourdes'a gittiler; Lourdes'da

gördüğü şeylere şaştı kaldı; yapılan şeylerin insan budalalığının bir anıtı olduğunu söyledi. Bu dinlenmeden sonra kendine geldi ve içinde bir çalışma isteği uyandı. *Lenin* adlı kitabına başlamasını isteyen Gollanoz'a bir mektup yazarak, kitap üzerinde dikkatini toplamaya başlayacağını ve *Kızıl Ordu Tarihi* plânını şimdilik bir yana bırakacağını bildirdi (*).

Fransa toprağına ayak basalı üç ay oluyordu. Troçki'nin Fransa'ya kabulünü protesto eden sesler azalmıştı; kendisini tanıtmadan yaşamayı başarıyordu. Basın nerede bulunduğunu bilmiyordu; St. Palais'ye çağırılan birkaç dostunun ve iyiniyetli birkaç kişinin bile tam adresten haberi yoktu; Lyova ziyaretleri çok dikkatle ve titizlikle düzenliyordu. Stalinciler izini bulamıyorlar, plânladıkları gösterileri yapamıyorlardı. Bu sırada henüz partiden ayrılmamış Troçki taraftarlarından biri Rosyan'a gelmiş, oradaki parti hücresinde durumun nasıl olduğunu anlamaya çalışmış, gerekirse St. Palais'yi uyarmak istemiş, ama yerli Stalincilerin Troçki'nin o dolaylarda bulunduğundan hiç haberi olmadığını görmüştü. Troçki'nin sözünde durduğunu gören hükümet de, hareket serbestliği üzerine koyduğu birtakım sınırları kaldırmış, Paris ve Seine bölgesi dışında herhangi bir yere gitmesine izin vermişti. Troçki de bundan yararlanarak 1 Kasım'da Barbizon'a gitti. Barbizon Paris yakınlarında ünlü resim okuluna adını vermiş, küçük bir kasabaydı. Burada, kasabanın dışında, Fontainebleau ormanının kıyısındaki küçük bir korunun içinde bir evde oturuyordu. Ev nöbetçiler ve köpekler tarafından korunmaktaydı. Troçki burada Paris'teki taraftarlarıyla sıkı bir ilişki kurmuştu; haberciler durmadan mektup getirip götürüyorlardı; kışın, yanına bir muhafız alarak, iki üç kere başkente de git-

(*) Gollanoz'e yazdığı 25 Ekim 1933 tarihli mektup. Bu teminat üzerine Gollanoz, Troçki'ye **Lenin'in Hayatı** kitabı için 1,500 sterlin avans verdi.

ti. Barbizon'da en azından bir yıl hiç rahatsız edilmeden *Lenin* kitabı üzerinde çalışabileceğini umuyordu.

Son aylardaki bitkinliğinden eser kalmamış gibiydi. Her zamanki çalışma temposuna girmişti yine; evde herkes uyurken, sabah saat altıda kalkıyor, çalışmaya başlıyordu; kahvaltı için biraz ara veriyor öğleye kadar çalışıyordu. Öğle yemeğinden sonra bir saat kadar dinleniyor, sonra yeniden çalışmaya oturuyor, saat 4'de Natalya ve sekreterleriyle birlikte bir çay içtikten sonra, akşam yemeğine kadar masasının başından kalkmıyordu. Akşamları ev halkı ile ziyaretçiler toplanıyorlar, tartışıyorlar, kendisi de elbette bu çevreye başkanlık ediyordu. Tam bir araştırma ve yazı havasına girmişti: *Lenin* için malzeme toplamıştı; Ulyanov ailesinin geçmişini Lenin'in çocukluğunu ve delikanlılığını iyice araştırmış, bin sekizyüz yetmiş ve seksen yıllarının Rusya'sını, Lenin'in gelişme aşamalarını incelemiş, böylece biyografinin ilk bölümünü oluşturacak konular için gereken malzemeyi biraraya getirmişti. Lenin'in felsefe konusundaki yazılarını ele almaya hazırlandığı sırada, kendi bilgisindeki boşlukları da gözönüne alarak, yeniden mantığa ve diyalektiğe, Aristo ile Descartes'e, özellikle Hegel'e döndü. Başka projelerin kendisini bu işten alıkoymasını istemiyordu. Aşağı yukarı bu sıralarda, Harold Laski, eskiden yazdığı *İngiltere Nereye Gidiyor?* broşürü gibi bir de "Amerika Nereye Gidiyor?" adında da bir broşür yazmasını istedi. Amerikan anayasa tarihi ve politikası üzerinde uzman olan İngiliz İşçi Partisinin bu akıl hocası, Troçki'ye yazdığı mektupta şöyle diyordu: "Bu konuda İngiliz-Amerikan halkının okuyacağı bir kitap yazabilecek başka birini tanımıyorum." Ama Troçki başladığı işi bırakmadı.

Fransız politika ve edebiyat hayatını şimdi daha yakından izleyebiliyordu. Arada sırada biraz dinlenebilmek için Briand, Millerand, Poincaré, Herriot'un karakterleri üzerinde yazılar yazıyordu, bu arada birkaç Fransız romanını eleştir-

di. Bu küçük yazılar içinde Céline üzerinde yazdığı *Vcyage au bout de la nuit* ile Poincaré üzerine yazdığı *Memoirs*'dan burada kısaca sözetmeye değer. Céline'in *Voyage* adlı eseri yeni çıkmıştı. Troçki, yazarın saygıdeğerliğe önem vermemesini, geniş yaşantısını, iyi kulağını, ve cesur deyimlerini övdükten sonra, "Céline, başkalarının eve girmesi gibi giriyor edebiyatın büyük alanına" diyor. Céline "Fransız edebiyat dilini sarsıyor" ve akademik çevrenin uzun süredenberi yasakladığı kelimeleri yeniden ortaya çıkarıyor. Kökü zengin bir geleneğe dayanan bir dilden ve Rabelais'den yararlanan Céline, *Voyage*'ı "Fransız kelimelerini sanki ilk kullanan insanmış gibi" kullanıyor. Céline, aynı zamanda, Poincaré'nin temsil ettiği Fransız burjuva katılığına da başkaldırmıştı. *Voyage* romanına, Poincaré'yi bir köpek sergisini açmasıyla başlaması, Troçki'ye Céline ile Poincaré'yi bir arada ele almak fikrini vermiş olsa gerek: "Fransız burjuvazisinin namuslu noteri"nde ve Üçüncü Cumhuriyetin kutsal patronunda "kendisinin olan hiç bir şey" yok; yaptığı her şey kurallara uygun ve taklit; konuşmalarından ve anılarından anlaşıldığına göre, Poincaré'nin kişiliği "kâğıttan yapma çiçeklere ve gelin tellerine sarılmış bir dikenli-tel iskeleti" idi. Poincaré "Ben burjuva'yım, burjuva olmayan her şey bana yabancıdır," diyebilirdi. Yenilmiş olan Almanya'dan tamirat masraflarını almakta gösterdiği aç gözlülük ve yalancılık "o kadar tam ki, bu tutumu sanki bir çeşit içtenlik" olmuştu, Fransız akılcılığına bürünmüştü. Ama "ortaçağ skolastisizmi Aristo'nun yanında nasıl kalıyorsa, Fransız burjuvazisinin mantığı ve *clarté*'si de yüksek felsefe geleneğinin yanında öyle kalıyor" du; dünyayı gerçekliğin üç boyutu içinde değil belgelerin iki boyutu içinde görüyordu. "Fransızların ünlü oran kavramı Poincaré'de" "küçük oranlar kavramı" idi. Fransız burjuvazisine "atalarından zengin tarihsel giysilerle dolu bir gardrop" kalmıştı; bu giysiler bu burjuvazinin inatçı tutuculuğunu gizlemeye

yarıyordu; din anglo-sakson orta sınıfları için ne ise, rasyonalizme göre "yurtseverlik dini" de öyle idi. Poincaré'nin sözünü ettiği "özgür düşünceli Fransız burjuvası, başka ulusların Babaya, Oğula ve Tanrıya verdiği adları kendi ulusuna takmıştır"; ona göre, Fransa Meryem Ana'dır. "Yurtseverlik kasidesi politik âyinin ayrılmaz bir parçasıdır."

Céline'in bütün meziyeti bu kutsallıkları ortaya dökmesinde ve reddetmesinde idi. Céline, küçük kazançlar sağlamak için büyük cinayetler işlemenin bir istisna sayılmadığı, ya da herkesçe kabul edilmiş olan ahlâka aykırı görülmediği, tersine, olagan sayıldığı bir yaşayış biçimini anlatmaktadır. Ama Céline, fikirden çok üslûp yaratıcısıdır; kendisi de bir burjuvadır, yorgundur, umutsuzdur, "aynada gördüğü kendi imgesinden o kadar iğrenmiştir ki ellerini kanatıncaya kadar aynaya vurmuş ve kırmıştır." Troçki şöyle bir sonuca varıyor Céline yalnızca tiksinmekle ve hiçbir gerçeğe inanmamakla *Voyage*'dan başka bir kitap yazamaz; köklü bir değişme yapmadıkça karanlığa düşer. (Bu kitaptan hemen sonra Céline gerçekten bozuldu ve Nazi seline kapıldı.)

Troçki'nin Malraux üzerindeki gözlemleri de ilginçti. Çünkü Troçki Malraux'nun *İnsanlığın Hali* romanını ilk eleştiren olmasa bile, ilk eleştirenlerden biri olmuş, Malraux'yu orijinal bir yazar olarak alkışlamıştı. New York'taki bir yayıncıya bu konuda bir mektup yazmış ve kitabın Amerika'da yayınlanmasını aşağıdaki sözlerle salık vermişti: "Bir insanın kişisel varlığına anlam katan şey yalnızca hayatını vermeye hazır olduğu büyük, insanüstü bir amacın olmasıdır. Felsefe ukalâlıklarından uzak, ve baştan sona kadar bir sanat eseri olan romandan çıkan sonuç bu." Oysa, bundan önceki bir yazısında; gerçek savaşçıları işçi sınıfına patronluk etme yollarını arayan sahte-devrimci serüvenciler ve "bürokrat üstün-adamlar" olarak gösteren ve devrimle pek fazla ilgilenmeyen, Malraux'da "ucuz

bir Makyavelcilik" kokusu sezdiğini söylemişti. Malraux'nun "üstün-insana" tapması, bildiğimiz gibi, onu önce Stalinciliğe, sonra da de Gaulle'cülüğe sürükledi. Ama o sırada Stalinci eğilimlerini Troçki'ye karşı beslediği sempati ve hayranlıkla uzlaştırmaya çalışıyordu. (*)

Troçki Barbizon'dayken Batı Avrupa'daki, özellikle Fransa'daki, taraftarlarının çalışmalarını yakından izleyebiliyor, Dördüncü Enternasyonal'e adam kazanmak için kendi gurubunun dar sınırlarını aşmaya çalışıyordu. Fransa'da mülteci olarak yaşayan Ruth Fischer ile Maslov'un bu teşebbüse katılmış olmalarına büyük umut bağlamıştı; Fischer'i Barbizon'da sık sık kabul ediyor, Alman Troçkistlerinin kızmalarına aldırmadan, bu kadının Enternasyonal Sekreterliğinde üye olduğunu söylüyordu. Troçki bu sırada eskiden Reichstag'da komünist milletvekili olan Maris Reese'nin çıkardığı broşüre güzel bir önsöz yazmıştı. Maris Reese bu broşüründe Alman partisinin 1933'de nasıl bir kargaşalık ve panik içinde olduğunu açıklamış ve Troçkizme katıldığını ilân etmişti. Aynı Reese, bu broşürden hemen sonra Troçkistlerden ayrıldı, Almanya'ya döndü; Nasyonal Sosyalizme katıldı. Yeni Enternasyonal'e kolay kolay taraftar bulunmuyordu. Yeni Enternasyonal için birlikte çalışmayı kabul eden birkaç gurubun ise araları açıktı. Nin ve arkadaşları gibi eski Troçkistler ayrılmışlar, Katalonya P.O.U.M. partisi adında bağımsız bir parti kurmuşlardı. Fransa'da da Troçkist guruplar ancak üye toplayabilmişlerdi; *Verité* dergisinin satışı da 3,000'i geçmiyordu.

(*) Troçki'nin Malraux konusundaki yazısı **B.O.**nun 21-22 sayısında çıktı. Troçki'nin Fransa'ya gelmesinden bir süre sonra Malraux **Comité pour contribuer a la securite de Leon Trotzky** adındaki bir kuruluşun üyesi oldu. Bu Komite Troçki'nin muhafızlarına verilecek ücretler için para topluyordu; Malraux'nun imzaladığı çağrıda "**a tous ceux qui refusent de livrer un proscrit dont toute la vie a éte au service de l'avenement d'une sociéte meuilleure aux balles de la reaction**" deniliyordu (Çağrıyı destekleyenler arasında sonradan Stalin'in temizlik hareketlerini destekleyen Romain Rolland da vardı.)

Rosmer bütün bunlara uzaktan seyirciydi: "Troçki'nin Fransa'da kaldığı iki yıl içinde, birbirimizi hiç görmedik," diyor. "Belki de o ilk adımı benim atmamı bekliyor, ben ise ilk adımı onun atmasını istiyordum." O sırada Troçki, Rosmer'in neden Reymond Molnier ile birarada çalışmak istemediğini anlamaya başlamıştı; Molnier'in ailesi Fransa'daki yolculukları sırasında kendisine çok yardım ettiği halde, Troçki, Molnier'in "siyasî sorumsuzluklarına" kızıyordu. Naville'in "küstahlığına" ve "devrimci ruh ve teşebbüs yoksunluğuna" da sinirleniyordu. O sırada Troçki'yi tutan Simone Weil ile de saatlerce tartışmış, ama sonunda bu kadını "karışık kafalı" bulmuş, "işçi sınıfı politikasını ve Marksizmi anlamadığını" söylemişti. Bu kadın sonraları Katolikliğe ve mistisizme dönerek felsefe alanında oldukça büyük bir ün yaptı. Troçki iki yıl sonra Victor Serge'e yazdığı bir mektupta kendisini tutan Fransız aydınlarından çoğunu "kuru" (Philistines) bulduğunu söylüyordu: "Onların yurtlarında oturuyor ve küçük burjuva hayatlarının kokusunu alıyordum. Burnum beni aldatmadı." Bütün güvenebildiği insanlar birkaç ateşli işçi ile bir öğrenciydi; ama bunlar bile siyasî bilgi ve tecrübeden yoksundu; işçi hareketinin dışında yetişmişlerdi. Troçki şu sonuca varmıştı: "İşçileri elde etmeye çalışmalı, eski devrimcilerden uzaklaşmalı, dahası onları terbiyesizce bir yana bile itmeliyiz.

Bu sırada, Fransa'da Staviski rezaleti ortaya çıkmış, Üçüncü Cumhuriyetin Bakanlarıyla, Milletvekilleriyle, polisiyle, ve Basınıyla kokuştuğunu bu skandal büyük bir açıklıkla ortaya koymuştu. Cumhuriyetin Parlamentodaki dayanağı olan Radikal Parti bu skandala iyice bulaşmıştı; hükûmet skandalın dumanları arasında neredeyse boğulacaktı. Faşist ve yarı faşist kuruluşlar, özellikle Albay de la Rocque'un yönettiği *Croix de Feu* ya da Cagoulard'lar, halkın öfkesini körüklüyorlar, parlamanter rejimi yıkacaklarını söylüyorlar-

dı. 4 Şubat 1934 günü bir çeşit ayaklanma düzenlediler ve "*Daladier au poteau*" (Daladier darağacına!) diye bağırarak Meclise yürüdüler. Darbe teşebbüsü başarılamadı; bu olayın üzerinden bir hafta geçmeden Paris'teki işçiler Genel Grev ilân ettiler; bu grev sırasında, yıllardanberi ilk defa olarak sosyalistlerle komünistler arasında kendiliğinden birleşik bir cephe kuruldu. Bu olay tam Komintern'in "aşırı sol" taktiklerinden vazgeçtiği zamana rastladı; ve 12 Şubat tarihinde kurulan birleşik cephe bir başlangıç oldu. Temmuz ayında sosyalistlerle komünistler "Cumhuriyeti her türlü faşist saldırıya karşı ortaklaşa korumak" üzere aralarında anlaşmaya vardılar. O sırada Radikal partisi henüz cepheye katılmamıştı; bu partiyi de içine alan Halk Cephesi bir yıl sonra kuruldu. Ama yeni bir dönem başlamıştı; birleşik cephe Daladier hükümetini kurtarmış, hükümet de bu cephenin desteğine gittikçe daha bağlı olmaya başlamıştı; Fransa'nın siyasî dengesi değişmişti; işçiler arasında bir kaynaşma vardı, sınıf mücadelesi canlanmıştı.

Bu durumda Troçki kendi taraftarlarının kitle hareketine hemen katılmaları gerektiği kanısındaydı. Onlara iftira eden ve kovuşturmalar açan Komünist partisine dönemiyeceklerine göre, henüz işçilerin çoğunluğu tarafından desteklenen ve Leon Blum tarafından yönetilen S.F.I.O. Sosyalist partisine girmeleri daha doğru olurdu. (S.F.I.O. o sıralarda henüz bir küçük burjuva partisi değildi; İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra öyle oldu). Troçki bu partiye girmelerini taraftarlarına salık verirken, partinin fikrini kabul etmek üzere değil, tersine, reformizme kendi kalesinde meydan okumak ve "devrimci programı kitlelere indirmek" amacıyla bunu yapmalarını istiyordu. S.F.I.O. merkezleştirilmiş bir kuruluş değildi; işçileri etkilemek amacı ile birbirleriyle açıktan açığa yarışan birtakım guruplardan ve hiziplerden oluşmuştu; böyle bir örgütün içinde Troçkistlerin birçok insanları Dördün-

cü Enternasyonal fikrine kazanmaları mümkündü. Bütün Troçkist gurupların 1934-5 de tartıştıkları "Fransız dönüşü" buydu. Bu bakımdan Troçki bütün Troçkistlere kendi ülkelerinde de aynı yolu izlemelerini, yâni, ayrı ayrı guruplar halinde Sosyal Demokrat partilere girmelerini salık verdi. (*)

Bu şekilde Troçki, yeni bir Enternasyonal plânının gerçeğe uymadığını dolaylı olarak kabul etmiş bulunuyordu; "Fransız dönüşü" bu fikri kurtarmak için yapılmış son ve umutsuz bir çabaydı. Başarılamazdı. Troçkizm Sosyal Demokrat bir partinin tabanını etkiliyemezdi. Böyle bir etki ancak şöyle bir gelir geçerdi, o kadar; Troçkizm onların düşünce alışkanlıklarına, kökleri derinlerde olan reformist geleneklerine çok aykırı düşerdi. Troçki, Blum'un etkisini, öyle düşündüğü gibi, Blum'un kendi alanında yenemezdi. Troçki'nin taraftarları, hiçbir otoritesi ya da prestiji olamayan bir gurup halinde ve partinin yerleşmiş liderlerine ve kabul edilmiş ilkelerine açıkça düşman olduklarını daha baştan söyliyerek S.F.I.O.'ya girmiştiler. Gençler arasında birkaç kişiyi kendilerine çekmediler değil; ama az sonra büyük bir düşmanlık duvarıyla karşılaştılar. Böylece "Fransız dönüşü" Troçkistleri komünist yığınlardan daha da çok uzaklaştırdı ve Stalinci propagandanın ekmeğine daha fazla yağ sürdü. Troçkistlerin S.F.I.O.ya "reformizme karşı savaş vermek" üzere katıldıklarını söylemeleri komünist taban tarafından ufak bir bahane sayılırdı. Komünistler, Sosyal Demokratların Troçkistleri kabul etmekle siyasî bir yatırım yaptıkları kanısına kapıldılar bir süre; nitekim Troçkistlerin Sosyal Demokrat platformuna dayanarak Stalinizme çullandıklarını işitiyorlardı. Komünistlerin Troçkizme karşı eskidenberi besledikleri kuşku,

(*) Troçkistler bu politikaya "entrism" adını veriyorlar ve otuz yıl sonra da başka partilere girip çıkarlarken, kendi saflarını da böylece parçalıyor ve Dördüncü Enternasyonal"i "kurarlarken" bile hâlâ bu politikayı tartışıyorlardı.

kör bir "dönekler ve hainler" öfkesine dönüştü. Bu arada, Sosyal Demokrat liderlerine ve politikalarına saldıran Troçkistlerin S.F.I.O.dan kovulduklarını bile fark etmediler. Ama Halk Cephesi sırasında bu olay oldu; Komünist Partisi bu ihraçları alkışladı; dahası teşvik bile etti. Böylece, "Fransız dönüşü" basit Fransız komünistinin Troçkizme karşı duyduğu soğukluğu, yoğun bir düşmanlığa dönüştürdü; düşmanla Troçkistlerin arasındaki fark, ufak da olsa, önemsiz sayılmazdı artık; batılı komünistlerin düşünceleri, bu gibi ufak tefek değişikliklerden yararlanılarak, şiddetli bir Troçkizm düşmanlığına rahatça yöneltilebiliyor ve bunun arkasından da Büyük Temizlik geliyordu.

Troçki'nin, Barbizon'da oldukça sakin geçen hayatı birdenbire bozulduğu sırada, Troçki Barbizon'a geleli daha altı ay olmamıştı. Kimliğini, gezilerini o kadar iyi saklıyordu ki dostları bile nerede olduğunu bilmiyorlar, kendisiyle gizli bir adres kanaliyle mektuplaşıyorlardı. Troçki Barbizon'dan bir tek mektup göndermiş değildi; sekreterlerinden biri habercilik ediyor, Barbizon ile Paris arasında mektuplarını getirip götürüyordu. Saçma bir olay bu titiz tedbirleri altüst etti: Bir akşam polis Troçki'nin habercisini önemsiz bir trafik suçundan ötürü durduttu. Habercinin verdiği dolambaçlı cevaplardan ve habercinin yabancı şivesinden polis — haberci Klement adında bir Alman mültecisiydi — Troçki'nin Barbizon'da olduğunu öğrendi. Emniyet Müdürlüğü bu bilgiyi polislerden gizlediği halde Troçki'nin orada olduğunu öğrenen yerli polisler haberi dört bir yana yaydılar. Yerli Savcı yanına bir manga jandarma alarak, Paris'ten gelen gazetecilerle birlikte, Troçki'yi sorguya çekmeye gitti. Sağcı basın hemen kıyamet kopardı yine; *Humanité* de ondan aşağı kalmadı. Hükümet korktu. Faşist dernekler Troçki'nin Fransa'da oturmasına izin verdiği için hükümete ağızlarına geleni söylüyorlar-

dı; gerçek yüzü Stavinski olayında ortaya çıkan "çürümüş ve kokmuş düzen" in cinayetlerinden biri de buydu. Goebbels'in Propaganda Bakanlığı o sırada Berlin'den şu havadisi yaydı: Troçki bir komünist ihtilâli hazırlıyor. İktisadî buhrandan korkan, Üçüncü Cumhuriyete kızan ve Troçki'nin gizli kapaklı işlerini büyük gazete manşetlerinden okuyan Fransız küçük burjuvaları "Avrupa canavarının" rahatlarını bozacağına inanıyorlardı. *Humanité*, Troçki'nin Fransız millî çıkarlarına karşı komplolar hazırladığını iddia ediyordu. Bakanlık bu düşmanca gürültüyü bastırmak için, Troçki'yi yurtdışına çıkarmaya hazırlandığını, ve çıkarma emrinin kendisine tebliğ edildiğini söyledi. Oysa hiç bir devlet Troçki'yi istemediği için hükümet böyle bir emri uygulayacak durumda değildi.

Polis 16 ya da 17 Nisan'da Troçki'ye Barbizon'dan çıkmasını emretti. Evin çevresini birtakım kalabalıklar sarmıştı; ya Cagoulard'ların ya da Stalincilerin bir saldırıya geçmelerinden korkuluyordu. Troçki sakalını kesti; tanınmamak için elinden geleni yaptı; evden gizlice kaçtı. Paris'e gitti; fukara bir öğrencinin tavanarasındaki odasında birkaç gün kaldı. Ama Paris'te kalması çok tehlikeliydi; bu yüzden Natalya'yı Paris'te bırakarak yeniden yola çıktı. Henri Molinier ve van Heijenoort ile birlikte, gelişigüzel güneye doğru gidiyorlardı. Troçki Fransa'da daha on dört ay kalabilirdi; ama ya boyuna gezecek ya da Alplerde uzak bir köyde oturacaktı; sonra da her yerde gizlenmek zorundaydı.

Arkasında sivil polis, oradan oraya, otelden otele dolaştı durdu; Chamoinix'e vardı. Chamoinix'e gelir gelmez yerli gazete hemen Troçki'nin geldiği haberini verdi. Troçki şöyle yazıyor: "Polis benim İsviçre ya da İtalya'da bir şeyler çevirmek niyetinde olduğumdan şüphelenmiş olacak ki beni orada oturtmadı.." Bir yere gitmesi gerekiyordu. Polis sınır bölgesinde oturmasını yasaklamış, Paris'ten en az 300 km. mesafedeki bir kasaba ya da köyde kalmasını emretmişti. Natalya, Chamoinix'-

de kendisine katılmıştı; Molinier ya da van Heijenoort Troçki için yeni bir yer ararlarken onlar da bir pansiyona kapanmışlar, oturuyorlardı. Pansiyona yerleşmek de kolay değildi; çünkü kendi adını veremezdi; polis ise Troçki'nin başka bir ad kullanmasını yasaklamıştı. Sonunda kendisini Fransa'da yaşayan Mösyö Sedov adında bir yabancı olarak tanıtmak zorunda kaldı; Natalya kimse ile konuşmamak için yaslı kadın taklidi yapıyor, karıkoca yemeklerini odalarında yiyorlardı. Çevreyi gözleyen van Heijenoort da yeğeniydi sanki. Pansiyonun yerli kralcılarla faşistlerin toplantı merkezi olması da yarı komik, yarı-dramatik bir olaydı. Troçki'nin arkasını bırakmayan "cumhuriyete bağlı" sivil emniyet memurları bunlarla masa başında sert tartışmalara girişmekteydiler. "Her yemekten sonra 'yeğenimiz' bize Molyervari sahneler anlatıyordu; yarım saatlik kıs kıs gülme (iyice gülemiyorduk, çünkü yaslıydık) sıkıntımızı hiç olmazsa biraz hafifletiyordu. Pazar günü Natali ile âyin'e gittik biraz yürüyüş olsun diye. Bunun üzerine evdeki itibarımız yükseldi." Az sonra bu pansiyondan çıktılar; köyde bir kulübeye taşındılar. Mahallin en yüksek mülkiye amiri Troçki'nin adresini öğrenir öğrenmez sinirlendi: "Hiç olmayacak bir yer seçmişsiniz! Burası taassubun yatağı. *Mair* (belediye reisi) benim şahsî düşmanımdır." Kulubeyi birkaç aylığına kiralamış oldukları ve parasız da kaldıkları için Troçki bu sefer kulubeden ayrılmayı reddetti, ama yerli gazetenin bir boşboğazlığı üzerine hemen oradan ayrıldı.

Üç ay bu şekilde oradan oraya gezdikten sonra Temmuzun başında Grenoble yakınında Domense'ye geldi; burada Mösyö Beau adındaki bir öğretmenin evinde Natalya ile birlikte kalmaya başladı. Karıkoca aşağı yukarı onbir ay kaldılar burada. Yanlarında ne bir sekreter ne de muhafız vardı. Yalnız özel olarak dışarı ülkelerden Troçki'yi görmek üzere gelen birkaç ziyaretçinin Domensne'ye gelmeleri sağlandı.

İki ayda bir Paris'ten sekreter geliyordu. Sonra komşu kasabalardan ara sıra bir iki öğretmen Mösyö Beau'yu ziyarete geliyor, yerli okul işlerini aralarında konuşurlarken iki kiracı da tartışmaya katılıyordu. Troçki şöyle yazıyor: "Buradaki hayatımızın hapishane hayatından farkı yoktu. Evimize ve avlumuza kapanmıştık; ziyaretçilerimiz hapishanedekilerden daha çok değildi Bir radyo edinmiştik, ama bu gibi şeylere, belki her ceza yerinde izin veriliyor artık." Hergün yaptıkları yürüyüşler bile hapishane avlusundaki gezinmeleri hatırlatıyordu onlara; halka görünmemek için köyün dışına çıkıyorlar, biraz uzaklaşınca da hemen bir kulübeye rastlıyorlardı. Paris'ten ayda iki kere posta geliyordu. Demokratik Fransa'da, Büyükada'da, dahası Alma Ata'da bile olduğundan çok daha az özgürdü.

Her zamankinden az çalışıyor ve her zamankinden az verimli oluyordu. *Lenin* kitabı ilerlemiyordu. Ekim ayında, Halk Cephesi arifesinde, Fransız politikasını ele alarak *Fransa Nereye Gidiyor?* adlı bir broşür yazdı. Broşürde yer yer güzel parçalar vardı; ama başlıktaki soruna cevap veremiyor, ya da bu sorunu yanlış cevaplıyordu. Almanya'ya baktığı gibi Fransa'ya bakıyordu; oysa Hitler'in iktidara geleceğini açıkça gösteren gözlükler Fransa'daki durumu ona bulanık göstermekteydi. Troçki, Fransa'daki duruma da, haklı olarak, yine bir burjuva demokrasisi buhranı teşhisini koymuştu; ama bu sefer, aşağı orta sınıfların "çılgınlaştığı"nı, dinamik bir faşist hareket yaratmakta olduğunu, zorbalıklarıyla işçi sınıfının karşısına çıktığını söylerken yanılıyordu. *Croix de Feu*'nün Şubatta giriştiği darbe bu görüşü biraz haklı çıkarmıştı. Ama Albay de la Roque bir Fransız Hitler'i olamıyacaktı; sonra da Fransız küçük burjuvazisi Nasyonal Sosyalizm gibi bir hareket yaratamıyacaktı; bunun nedeni ya Halk Cephesinin bunu önlemiş olmasıydı, ya da Fransız küçük burjuvasının dünya görüşü ve geleneği ile alman küçük

burjuvasının düşünceleri ve geleneklerinin birbirine benzememesiydi. Bindokuzyüz otuzlarda, bindokuzyüz kırklarda ve bindokuzyüz ellilerde yapılan faşist halk hareketlerinin boyuna başarısızlığa uğraması, Fransız politikasının özelliğinden ileri geliyordu. 1940 yılında Üçüncü Cumhuriyet ancak Alman işgalinden sonra çöktü; o zaman bile cumhuriyetin yıkıntıları üzerinde yerli bir faşizm doğmadı; Pétain'in ihtiyar diktatörlüğü sendeliyordu. On sekiz yıl sonra Dördüncü Cumhuriyet de askerî bir diktatörlükle yıkıldı. Burjuva demokrasisine karşı Fransa'nın tepkisi yine, on dokuzuncu yüzyılda olduğu gibi, yarı ya da sahte bir Bonapartist biçimi oldu; Fransa'da "kılıcın zaferi", kullanılan metodlar ve bunların sonuçları totaliter faşizmden her zaman çok farklı olmuştur. (*)

Troçki'nin, Fransız işçi hareketinin izlemesi gereken strateji ve taktik konusundaki görüşleri Almanya'daki denemeye dayanıyordu. Thorez ve Blum'un uyguladıkları birleşik cepheyi eleştiriyor, birleşik cephe eyleminin parlamento manevralarından ve bir seçim ittifakından ileri gitmediğini söylüyordu; işçiler parlamento dışında faşizme karşı mücadeleye sevkedilmiyordu; oysa böyle bir mücadele sosyalist bir devrim olanağını da sağlayabilirdi. Alman sosyolistleriyle komünistlerini Hitler'e iktidar yolunu tıkamak için elele vermeğe çağırdığı için kendisini suçlayan, şimdi de, hiç kılını kı-

(*) Troçki bu sırada fazişmin kesin bir tanımını yapmaya çalışan tek politik kuramcıydı. Ama arada sırada bu teorisini pek kesin olarak uygulayamıyordu. Fransa'da faşizmin kurulacağını söylemişti, ilsudski'nin Polonya'daki yarı-Bonapartist diktatörlüğüne faşist demekten vazgeçmedi; oysa Pilsudski ülkeyi totaliterce yönetmiyor, çok parti sistemiyle bağdaştırıyordu. Öteyandan Troçki, kısa ömürlü Schleicher ile Papen hükümetlerine de, 1934 de kurulan Doumerguein güçsüz hükümetine deBonapartist demiş ve pek inandırıcı olmamıştı. (Yalnızca 1940 da Petain'in hükümetini faşist'den çok yarı Bonapartist olarak nitelemişti.) Ben bindokuzyüz otuzlarda bu konuyu Troçki ile tartıştım; ama konunun tarih bakımından belki çok az önemi var ve burada üzerinde durulması gerekmez.

pırdatmadan, birleşik cephe taktiğini kabul eden, ama bu taktiği bir kaçış, "bir parlamento gevezeliği" ve bir oportünizm haline getiren Komintern ile Troçki alay ediyordu. Gariptir ki, "küçük burjuvaziyi işçi sınıfının anti-emperyalist mücadelesine çekebilmek amacıyla" ittifaklarının Radikallere kadar genişletilmesini isteyen Thorez'di. Troçki'ye göre, Halk Cephesi aşağı orta sınıfları işçilere yaklaştırmayacak, tersine, aralarını daha da açacaktı; çünkü aşağı orta sınıflar geleneksel partileri olan Radikallerden soğumaktaydılar. Troçki komünistlerle sosyalistlere işçi milislerini kurmalarını ve gerektiği zaman faşizme karşı silâhla dövüşmeye hazırlanmalarını öğütlüyordu. Troçki bu görüşlerini 1935 Mart'ında yazdığı *Encore une fois: Ou va la France?* (Bir kere daha: Fransa nereye gidiyor?) adlı başka bir broşüründe de açıkladı.

Halk Cephesinin eninde sonunda iflâs etmesi Troçki'nin yaptığı eleştirilerden çoğunu haklı çıkaracaktı. Ama o sırada sosyalist-komünist ortak eylemi faşist güçleri geriye itmeyi başarmıştı; bu güçler bu yenilginin sonuçlarından bir daha kurtulamadı; ve Halk Cephesi de işçi sınıfını bir zaman için canlandırdı; harekete muazzam bir hız verdi Halk Cephesi politikası ancak sonradan işçilerin enerjisini kesti; küçük burjuvaziyi yabancılaştırdı; ve böylece ülkeye gerici ve umutsuz bir hava yayıldı. İkinci Dünya Savaşı Fransa'yı bu hava içinde buldu. Ama, 1934-5 yıllarında faşizm tehlikesi azalırken Troçki'nin parlamento-dışı eylem ve işçi milisi çağrısı herkese saçma görünmüş ve hiçbir tepki yaratmamıştı. Alpler'den indiği sırada Halk Cephesinin ilk manevralarını seyrederken not defterine şunu yazmıştı: "Bu düzen kendi kendini mahvetti. Kokuşmalar içinde çöküp gidecek." Halk Cephesinin zaferleri ile Fransa'nın 1940'daki çöküşü arasında yalnızca birkaç yıllık bir zaman vardı.

Troçki 1932 yılının sonuna kadar Sovyetler Birliği'ndeki

taraftarlarıyla ilişkisini sürdürmüştü; birçok ceza kolonileriyle hapisanelerden durmadan mektup ve bülten alıyordu. Çoklukla kaba ambalaj kâğıtları, bazan da sigara kâğıtları üzerine Rusça, Fransızca ve Almanca yazılan, politik ve teorik sorunları inceleyen, yada kişisel selâmlar yollayan bu yazışmalar büyük bir ustalıkla yürütülmekteydi. Örneğin, bir gün Troçki'nin masasına bırakılan bir kibrit kutusunun içinde Troçki küçük küçük elyazısıyla yazılmış politik bir broşür bulmuştu. Troçki'nin arşivinde muhafaza edilmekte olan bu yazışmalar, Siberya'nın ve Kutup yakınlarının rüzgârlarını, zindanların kokusunu, yaban kavgaların yankılarını, kurtuluş umudu olmayan insanların feryatlarını, hem Büyükada'ya getiriyor, hem de onların içten düşüncelerini ve kırılmaz umutlarını Troçki'ye ulaştırıyordu. Bu yazışmalar devam ettiği sürece Troçki Sovyet gerçekliğinin nabzını yoklıyabiliyordu. Ama gelen mektuplar yavaş yavaş azalmaya başlamış, Büyükada'dan ayrılmadan önce büsbütün kesilmişti.

Fransa'da ise Sovyetler Birliği'ndeki Muhalefet ile ilişkisi büsbütün kesilmişti. Stalin'e teslim olanların durmadan açıkladıkları pişmanlıklarıyla önemi büsbütün artan bu sessizlik, Rus hareketinin devrimci gücünü yitirdiği, yalnız yeni bir Enternasyonal'in bu gücü yeniden kazandırabileceği konusundaki kanısını iyice güçlendirmişti. 1934 Şubatında Barbizon'da bulunurken, Rakovski'nin teslim olduğu haberini aldı. Bu haberin kendisini ne kadar etkilediğini kestirmek zor değil. Rakovski bir "dost, savaşçı ve düşünür" olarak ona herkesten yakındı; yaşlı olmasına rağmen kovuşturmalara göğüs germiş, Muhalefetin öteki Liderlerinden hemen hemen hpesi teslim olurken Stalin'e karşı direnmeye devam etmişti; hapisanelerde ve sürgün yerlerinde Troçki'den sonra gelen otorite oydu. Troçki *Bulletin*'in hemen hemen her sayısında Rakovski'nin bir yazısını yayımlıyor, ya da ondan söz ediyordu; her sayıda ondan gelmiş bir yazı, bir mektup, eski konuş-

malarından bir parça, ya da kovuşturmaya karşı yaptığı bir protesto vardı. Muhalefetin her yenilgisinden, her yeni teslimden sonra Troçki Rakovski'yi örnek olarak gösteriyor ve Muhalefetin henüz ölmediğini söylüyordu. Rakovski'nin son durumu Troçki'de büyük bir üzüntü yarattı; bir dönemin kapandığı anlaşılıyordu. Şöyle yazıyor Troçki: "Rakovski benim eski devrimci kuşakla olan son bağımdı. Onun da teslim olmasından sonra artık kimse kalmadı.. Troçki düşünüyordu: Eski savaşçıya sonunda boyun eğdiren yorgunluk muydu acaba? Yoksa o da kendisinin dediği gibi, Sovyetlerin Naziler tarafından tehdit edildiği bir zamanda "Stalin'i desteklemek" gereğini mi duymuştu? Ne olursa olsun, Stalin zaferini tamamlamıştı. Birkaç ay içinde Stalin ile pişmanlık duyan muarızları arasında eskisinden çok daha gerçek bir uzlaşmaya varılacak, ama bu sırada partiye "bağlı olmayanların" partiden atılmasına yine durmadan devam edilecekti.

Ancak görünüşteki bu uzlaşma yıl sonuna varmadan birdenbire bozuldu. Dokuz yıl Leningrad parti başkanlığı yapan Zinoviev'in yerine getirilmiş ve Politbüro'ya girmiş olan Sergei Kirov 1 Aralık'ta öldürüldü. İlk resmî açıklamaya göre, kaatil Nikolayev'in gerisinde bir Beyaz Rus kuruluşu vardı; ipleri perde arkasından oynatan Letonyalı bir diplomattı. Parti-içi bir muhalefetin bu işde parmağı olması bahiskonusu olamazdı. İkinci bir bildiride ise, kaatilin Zinoviyev ile Kamenev'in taraftarlarından olduğu söyleniyor, beyazların adı geçmiyordu. Nikolayev ile hepsi Komsomol olan on dört genç bu sırada idam edildi. Zinoviyev ile Kamenev partiden üçüncü defa ihraç edildiler, hapsedildiler ve askerî bir mahkemeye çıkarılmalarını beklemeye başladılar. Basın ve radyo Zinoviyev ile Kamenev'i Troçki'ye bağlıyor; asıl kaatilin Troçki olduğunu söyliyerek daha çok ona saldırıyordu. Bu sırada "Kirov'un kaatillerine", Troçkistlere, Zinoviyevcilere, ve memnun olmayan Stalincilere karşı büyük bir teröre geçil-

di; binlerce insan toplama kamplarına sürüldü. En sonunda da Leningrad G.P.U.'sunun yüksek subaylarından birkaçı "görevi ihmal" ile suçlandılar; ama kendilerine garip bir yumuşaklık gösterildi; ikişer ya da üçer yıl hapse mahkûm edildiler.

Troçki Alpler'deki kulübesinde radyo başından ayrılmıyor, Moskova'dan yapılan yayını dinliyor, komplonun nasıl meydana çıkarıldığını izliyor, kendi yorumlarını yazıyordu. Moskova'nın bu olay üzerine kopardığı fırtınadan Troçki, bunun Kirov olayından daha geniş ve daha korkunç birtakım olayların başlangıcı olduğunu hemen anladı. Zinoviyev ile Kamenev'in Kirov'a yapılan suikastta parmağı olmadıklarına emindi; eski Marksistler için düzeni değiştirmeden herhangi bir insanı öldürmek çok kötü bir şeydi. Buna alışkın değillerdi. Stalin Muhalefete karşı yeni bir saldırıya geçmek için suikastı bir bahane olarak kullanıyordu elbette. 30 Aralık'ta, yâni Leningrad G.P.U. şeflerinin mahkeme edileceği haberi radyoda verilmeden iki hafta kadar önce, Troçki, resmî açıklamaların dilinden şu sonucu çıkardı: G.P.U. böyle bir suikastin hazırlandığını biliyordu; ama, her nedense, suikaste göz yummuştu. Nedenler neydi? Nikolayev, muhalefetin ortadan kalkmasından sonra yetişmiş bir Komsomoldü; hayalkırıklığına uğrayınca ve fikirlerini de açıkca ortaya koyamayınca, Marksist geleneği düşünmeden bomba ve tabancayla protesto etmeye kalkışmıştı. Troçki'ye göre, bunun sorumluları Muhalefet değil egemen guruptu. G.P.U. Nikolayev'in düşüncelerini biliyordu ve onu bir maşa olarak kullanmıştı. Amaçları neydi? İddiaya göre, Letonyalı konsolos, Nikolayev'i Troçki ile ilişki kurmaya ve kendisine mektup yazmaya teşvik etmişti. Troçki'ye göre, "konsolos" G.P.U. ajanıydı; G.P.U. ise, ancak Nikolayev'in Troçki ile mektuplaştığını gösteren "delil"i elde eder etmez suikastı "ortaya çıkarmayı" plânlamıştı. Bu "delil"i elde edemediği sürece Nikolayev'i kendi başına bırak-

mıştı; kendisini yakından izleyeceklerine ve bütün hareketlerini kontrol edebileceklerine emindiler. Ama evdeki hesap çarşıya uymamıştı. G.P.U. amacına varmadan önce Nikolayev Kirov'u öldürmüştü. Çeşitli resmî açıklamalar arasındaki çelişkiler bundan ileri geliyordu; Nikolayev de bu yüzden gizlice yargılanmıştı; G.P.U. subaylarının "görevi ihmalden" yargılanmalarının ve hafif mahkûmiyetlerle işin içinden sıyrılmalarının da nedeni buydu.

Yine Troçki'ye göre, Nikolayev'den kendisine karşı bir delil elde edemiyen G.P.U. bu delili Zinoviyev ve Kamenev'den elde etmeye çalışacaktı. Bu arada Zinoviyev on, Kamenev beş yıl hapse mahkûm edilmişti; ancak Nikolayev olayı ile ilişkileri olmadıklarını, yalnızca dolaylı olarak sorumlu tutulabileceklerini, çünkü önceki yıllarda Stalinizme karşı yaptıkları eleştirilerin terörcüyü teşvik etmiş olabileceğini halka açıklamalarına izin verilmişti. Mahkemenin Zinoviyev ile Kamenev'in müracaatlarını kabul etmesinden Troçki şöyle bir sonuç çıkarmıştı: perde arkasında Zinoviyev ve Kamenev ile Stalin arasında bir pazarlık yapılıyordu; Stalin belki de Troçki'yi gizli terör faaliyetiyle suçladıkları takdirde itibarlarını iade edeceğine söz veriyordu. Troçki şöyle yazıyor: "Benim bildiğim kadar Stalin'in Kirov'un cesedi üzerinde kullandığı strateji kendisine bir zafer tacı sağlamış değil"; olayın saçmalıkları suçu Stalin ve çevresine yükleyen birtakım yorumlara ve söylentilere yol açmıştı. "İşte bu yüzden Stalin ne durabilir ne de geriliyebilir. Bu tertibin suya düştüğünü, daha geniş çapta, dünya çapında ve daha başarılı tertiplerle örtmek zorundadır." Böylece Kirov olayını çözümleyen Troçki büyük mahkemeleri daha önceden görmüş oluyordu; "dünya çapındaki" mahkemelerde Stalin, Troçki'nin müttefiki olarak yalnız Letonyalı bir Konsolosu göstermekle yetinmiyecek Hitler'in de müttefiki olduğunu söyliyecekti.

Kirov olayı Troçki ailesinin alınyazısını hemen etkiledi.

1928'denberi sürgünde bulunan Nevelson ve Volkov adındaki iki damadı tutuklandı, sürgün ya da enterne süreleri mahkeme edilmeden uzatıldı. O sırada altmış yaşında olan ilk karısı Leningrad'dan çıkarıldı. Önce Tobolsk'a, sonra da Omsk vilâyetinde uzak bir koloniye sürüldü. Üç torun ihtiyar bir halanın eline bırakılmıştı; ne olacakları belli değildi, Lyova'ya yazdığı mektupta Alexandra şöyle diyordu: "Küçüklerden mektup aldım, ama ne durumda olduklarını iyice bilmiyorum. Kızkardeşim belki de çok zorluklar içinde ama bana durumunun iyi olduğunu durmadan yazıyor. Benim sağlığım ise şöyle böyle; burada sağlığımla ilgilenebilecek bir doktor yok." Terör bu sefer Troçki'nin en küçük oğlu Sergei'e de sıçramıştı. Hatırlanacağı gibi, Sergei bir fen adamıydı; politika ile uğraşmıyor, babası ile herhangi bir ilişki kurmaktan çekiniyordu. 1929'danberi yalnızca annesine mektup yazıyor, bu mektuplarda yalnız sağlığından ve akademik çalışmalarından söz ediyor, ailenin sağlık durumunu soruyordu; mektuplarında ve gönderdiği kartlarda politika ima eden en ufak bir kelime yoku. Kirov'un öldürülmesinden birkaç gün sonra da annesine gönderdiği bir mektupta meslek hayatındaki ilerlemeden söz etmiş, Moskova'daki Yüksek Teknoloji Enstitüsünde çeşitli konularda yaptığı konuşmaları, bu konferanslar için ne kadar çok çalıştığını vb. anlatmıştı. Yalnız mektubun son satırlarında şöyle bir cümle vardı: "tatsız birtakım şeyler oluyor; daha çok söylenti halinde; ama bütün bunlar nasıl sona erecek bilmiyorum." Bir hafta sonra, 12 Aralık tarihinde de, akademik çalışmalarındaki durumu anlatmış ve mektubuna şu korkulu cümle ile son vermişti: "Benim genel durumum çok kötü; bir insanın düşünebileceğinden de kötü." Anababa büyük bir telâşa kapıldılar; G.P.U. nun Sergei'yi rehine olarak tutması mümkün müydü? Oğullarından bir hafta mektup beklediler. Gelmedi. Ailenin eski dostlarından L.S. Klyaçko adında Viyana'da oturan bir dul bayan Moskova'ya gittiği sı-

rada Sergei'in durumunu araştırdı; bunun üzerine kendisine hemen Rusya'dan çıkması emredildi ve başka bilgi verilmedi.

Anababa haftalarca ve aylarca, geceleri uyumadan Sergei'yi düşündüler. Meraktan öleceklerdi. Sergei'in başına belki politik değil de kişisel bir dert gelmişti? Belki G.P.U. Sergei'yi Moskova'dan çıkarmış, ama hapse atmamıştı? Gerçekten Sergei politika ile hiç ilgili değil miydi? Stalin'in bilgisi olmadan Sergei'yi tutuklayabilirler miydi? Natalya, ufak bir umuda kapılarak, Stalin'e baş vurmasının belki de doğru olacağını düşündü. Ama Hayır, diyordu Troçki, Sergei'yi ancak Stalin'in emriyle hapse atabilirlerdi; bu şekildeki öcalmayı ancak Stalin akıl edebilirdi. Sergei'den babasını suçlandıran bir itirafname alabilirler miydi? Yalan olduğu belli olmayacak mıydı bunun? Sergei'yi başka ne için tutuklayabilirlerdi? Acaba çocuğa işkence yapıyorlar mıydı? Dayanabilecek miydi?

Oğullarına işkence yapıldığını düşünen anababanın gözüne günlerce uyku girmedi. Politika konularında tecrübesiz olduğu için darbelere dayanamamasından korkuyorlardı. Sergei'nin korkması ezilmesi gözlerinin önüne geliyor, birlikte yurtdışına çıkması için direnmedikleri için kendilerini suçlu buluyorlardı. Ama yurtdışında nasıl bir hayatın kendilerini beklediğini bilmedikleri bir sırada onu akademik hayatından nasıl uzaklaştırabilirlerdi? Lyova için mesele yoktu, çünkü onun kafası ve tutkuları yüzde yüz politik mücadeleydi. Kendilerine katılmasından sonra bir türlü kurtaramadıkları Zina'yı düşündüler. Sergei'nin neşeli çocukluk günlerini, babasına ve ağabeyine karşı gösterdiği tepkiyi, politikadan tiksintisini, huzursuz ama hoş geçen delikanlılık çağını, ve sonunda kendisini nasıl bilime adadığını hatırladılar. Hayır. onu babasının işlerine karıştıramazlardı. Ama, acaba Sergei o sırada kendisini terkettiklerini ve unuttuklarını düşünüyor muydu? Rusça gazeteleri karıştırıp duruyorlar, Sergei hakkında bir haber arıyorlardı. Gazetelerde "Zinoviyevcilere,

Troçkist tortularına, eski Prens, kont ve jandarma artıkları"na karşı savrulan bir sürü küfürlerin arasında akrabalarının ve birtakım dostlarının adlarına rastlıyorlardı, ama Sergei'nin adı hiç geçmiyordu. Troçki şöyle yazıyor: "Stalin, yerimi onunki ile bugün bile değiştirmeye razı olmayacağımı bilecek kadar kurnazdır Ama daha yüksek (ahlâk ve politika) düzeyinde alınacak bir intikam başarılamazsa başarılamıyacğı açık bana yakın olan insanlara (Stalin'in) darbe indirerek kendisini sevindirmesi hâlâ mümkündür."

Stalin'in, babasına erişemediği için oğlunu yakalaması Troçki'de bir suçluluk duygusu yaratmıştı, Güncesinde, Sergei konusunda yazdığı yazıların arasında, sanki metin dışı gibi, Çar ile ailesinin idam edilmesi hikâyesini anlatıyor. Sergei'in kendisiyle Stalin arasındaki çatışmaya kurban gitmesi ona ister istemez Çarın günahlarına çocuklarının kurban gitmesini hatırlatmıştı. Çar ailesinin idam kararına katılmadığını kararı önce Lenin'in verdiğini, Çar ailesinin öldürüldüğünü işittiği zaman şaşırdığını yazıyor Güncesinde. Bununla birlikte, bu olayı kendisini ayırmak ya da suçsuz göstermek için ele almış değil. Olayın üzerinden on yedi yıl geçtiği halde Lenin'in kararını yine gerekli ve ihtilâlin yararına bir karar saymakta. İç Savaşın ortasında, diyor Beyaz Ordulara "canlı bir bayrak bırakılamazdı"; ve Çarın ölümünden sonra çocuklarından biri onun sembolü olabilirdi. Çarın çocukları, "Monarşinin olan şu ilkeye kurban gittiler; hanedanın devamı." Metin dışı yazılan bu sözlerden çıkan ve açıklanmayan sonuç şu: Stalin'e düşmanlarını yok etmek hakkını biri vermiş olsaydı bile ve tabii bunu verenlerden biri o olamazdı muarızlarının çocuklarına bir şey yapmaya Stalin'in en ufak bir hakkı yoktu. Troçki bir hanedan değildi ki Sergei babasının yerine geçsin. Troçki metin - dışı yazdıklarından sonra şunu ekliyor: "Serioja'dan hiç haber yok, ve belki de daha

uzun bir süre olmayacak. Uzun bekleyiş ilk günlerin kuşkularını unutturdu."

Ama Troçki'nin içine kurt düşmüştü bir kere. Büyük bir çöküntü içindeydi. Hep yaşlandığını ve öleceğini düşünüyordu. Daha ellibeş yaşına gelmemişti, ama Lenin'in, ya da, daha çok, Turgeniev'in şu sözü geliyordu aklına: "En büyük kötülük nedir biliyor musunuz? Elli beş yaşından fazla yaşamak." Bir kıskançlık havası içinde şunu da ekliyordu: "Lenin elli beşi geçmedi." 'Durumum umut verici değil. Hastalık sık sık yokluyor; belirtiler daha kesin; direnmem azalıyor gitgide ve açıkca." "Elbetteki hayat eğrisi geçici olarak yukarıya dönebilir. Ama genel olarak tasfiyenin yaklaştığını hissediyorum." Troçki ileride neler olacağını sanki açıkca görüyormuş gibi şunları söylüyor; Stalin "sürgün kararını geri alabilmek için şimdi birçok şeyleri verir. Bu bakımdan... iki durumda... teröre geçebilir; bir savaş tehlikesi varsa, ya da durumu çok bozuksa. Elbetteki üçüncü, dördüncü bir durum da olabilir göreceğiz. Biz görmesek bile başkaları görecek." Troçki intiharı düşünmeye başlamıştır; fizik gücü kalmayınca ve artık kavgasına devam edemediğini anlayınca kendisini öldürecektir. Acaba böylece Sergei'yi kurtarabilir miydi? Hep aklından geçen düşünceler bunlar. Enerjisi azalmaktadır, ama olaylar ilerideki yıllarda doğrudan doğruya kendisine meydan okur hale gelince görülmemiş bir canlılık ve şiddet gösterecektir. Bununla birlikte Troçki o sırada orta yaş bunalımı denen ve herkesin başından geçen insanca bir buhran içindedir; sık sık sinir nöbetleri geçirmekte, ve uzun bir yalnızlığın ve pasif bir hayatın yorgunluğunu duymaktadır.

Troçki hayatının en kötü noktasındadır. Türkiye'den çıkarken kurduğu büyük plânlar ve umutlar suya düşmüştür. Stalin'in Hitler'e teslim oluşu karşısında açtığı büyük kampanya kendisine herhangi bir siyasî kazanç sağlamamıştır. Stalin bu teslim oluşu bile siyasî bir yatırım haline getirmiş-

tir; Nazizm tehlikesinden yararlanarak kendisini Avrupa soluna sevdirmiştir: Troçki, kabul etmiyordu ama, Dördüncü Enternasyonal'in ölü doğduğunun farkındaydı. İçinde bulunduğu durumlardan ne kaçabiliyor, ne de bu durumlarla barışabiliyordu. Bu yüzden, Dördüncü Enternasyonal'i korumak görevinin "tarihsel olarak" ona kaldığı gibi yüceleştirilmiş bir fikirle avunuyordu. İşte bu hava içinde Lenin ile kendisi olmasaydı Rus Devriminin nasıl bir yol izliyeceğini düşünmüş ve yeni bir Enternasyonal için çalışmanın Ekim ihtilâli ve iç savaştaki çalışmasından daha "gerekli" olduğu sonucuna varmıştı. Şöyle yazıyordu: "Aşırı bir iddia değil bu. Her iki Enternasyonal'in çökmesi, bu Enternasyonel'lerin liderlerinden hiç birinin çözemiyeceği bir problem ortaya çıkarmıştır.... İkinci ve Üçüncü Enternasyonal liderlerinin karşısında, devrimci bir yöntemle silâhlandırılmış bir kuşak yaratmak görevini bu sırada benden başka yapacak kimse yok... en büyük kötülük ellibeş yaşından çok yaşamak! Başarıyı garantilemeliyim, yâni işçi sınıfını devrime götürebilecek bir Enternasyonal'i kurabilmek için en azından beş yıllık süreksiz bir çalışmaya ihtiyacım var."

En kötü zamanında bile alınyazısına meydan okuyordu; nitekim bu alınyazısı ona istediği "beş yılı" verecek, ama "başarıyı garanti" lemiyecekti.

Troçki ile Natalya birlikte yaşadıkları bütün yıllar içinde - otuz beş yıl olmuştu Domesne'de kaldıkları on bir ay içinde olduğu kadar yalnızlık hissetmemişlerdi. Yalnızlık ve acılar ikisini birbirine daha da yaklaştırmıştı. Troçki karısının dramatik zamanlarda gösterdiği karakter sağlamlığına her zaman şaşıp kalıyordu. Aralarındaki sevgi zaferden ve yenilgiden geçmişti; geçmiş günlerinin pırıltısı o günlerin karanlıkları arasından bile görünüyordu. Dertler ve kuşkular Natalya'nın sinirlerini germiş ve yüzünü buruşturmuştu; Troçki karısının parlak, neşeli ve cesur gençliğini gözünün önü-

ne getirdikçe üzülüyordu. "Bugün yürüyüş yaparken bir tepeye tırmandık. Natalya yoruldu ve birdenbire yere çöktü, yüzü yerdeki yapraklardan daha sarıydı... Şimdi bile çok güzel; yorgunluğunu belli etmeden yürüyor; genç bir yürüyüşü var; bütün vücudu gibi. Ama son iki ay içinde kalbi ikide birde bozuluyor. Çok çalışıyor birdenbire yere oturuverince herhalde daha fazla ileri gitmesine imkân yoktu özür diler gibi güldü. Gençliğinin gitmesine ne kadar acıdım. " Natalya, ortak yaşamlarında kendine düşen payı büyük bir güçle taşımış, kocasının hayatına iyice karışmıştı. Troçki'yi sarsan her fırtına onu da sarsmış, onun her düşüncesi Natalya'da yansımıştı. Krupskaya, Lenin'in politika yoldaşıydı, ama Krupskaya öyle değildi; çocuğu olmadığı için politika hayatında kendi başına istediği gibi davranmış, partinin Merkez Komitesine katılmıştı. Natalya ise politikada pek aktif bir rol oynamadığı gibi politikanın da biraz yabancısı kalmıştı. Troçki'ye göre "günlük küçük politika olaylarıyla ilgilense bile genellikle bunları birbirine bağlayıp bir yoruma varamıyor"du. Seven bir koca, karısının politik yargısı üzerindeki şüphesini bundan daha iyi açıklayamaz. Ama önemli değildi bu: "politika derinlere indiği ve kesin bir cevap beklediği zaman Natalya kendi iç musikisinde daima en doğru notayı bulur."

Troçki bu iç "müziğe" sık sık başvurmuştur; ve gariptir ki Güncesinde karısından söz ettiği yerler çoklukla bu müziği dinlediği zamanlara rastlar. Karısı daha çok sanatla ilgilenmektedir; Natalya'nın Güncesinde de kocasının üstün görüş, gözlem ve ifade yeteneği vardır. Troçki'nin yetiştirdiği politikacılar Natalya'nın arada sırada söylediği bir iki söz üzerine şaşıp kalırlardı; Troçki de, bu yüzden olacak, güncesinde şöyle yazıyor: "hassas birtakım kimseler... Natalya'nın yaradılışındaki derinliği içgüdüsel olarak farkediyorlar. Onu umursamadan geçenlere ya da onun içindeki gizli güçleri göremiyenlere insan hemen hemen kesinlikle gereksiz ve boş in-

sanlar diyebilir.. Kabalığı, bayağılığı, ve korkaklığı ondan gizlemeye imkân yoktur; oysa o bütün ikinci derecedeki insan kötülüklerine karşı görülmemiş bir anlayış gösterir." Karısının "iç dünyasındaki güçlerinden" gerçekten şüphe edilemezdi. Nitekim Troçki'yi en kötü zamanlarında, dayanma gücünün artık sonuna geldiği sıralarda ayağa kaldırtan ve yüklendiği yükü taşıyacak gücü ona kazandıran karısı oluyordu. Domesne'de, Sergei'nin başına gelenlerden ötürü hiçbir zaman kendisini sorumlu tutmadığını, çektiği acıyı kendisinden sakladığını görüyordu. Yalnız bir keresinde artık dayanamamamış şunu söylemişti: "Sergei'yi sürmiyecekler ağzından söz alabilmek için ona işkence yapacaklar, ve bundan sonra onu yok edecekler." Natalya çalışarak, ev işleriyle uğraşarak, yazıda kocasına yardım ederek ve birlikte okudukları Fransız ve Rus romanlarını tartışarak duygularını gizlemeye çalışıyordu. "Sesi beni birdenbire ürküttü.. biraz kalıncaydı, sanki ciğerlerinin derinlerinden geliyordu" diyor. "Acı çektiği zaman daha derinden soluk alır, sanki ruhu konuşuyormuş gibi, derinden gelir sözleri... Duygulu olduğu ve acı çektiği sıralardaki sesini o kadar iyi tanırım ki.. " Bir ara, Natalya'nın Sergei'yi düşüneceği yerde eski karısı Alexandra'yı düşündüğünün farkına varır; "Sergei gençtir her şeye dayanabilir, ama Alexandra ihtiyar yaşında sürgüne dayanamıyacak," der.

Dünya kamuoyunun vicdanına belki seslenebilir ve belki de Sergei'nin kurtulmasına yarar umuduyla Natalya *Bulletin*'de bir "Açık Mektup" yayımladı. Sergei'nin tamamiyle masum olduğunu, ve oğlunun politikadan hoşlanmamasına babasının nasıl kızdığını, gururunu yenerek anlattı. Son gelişmeler Sergei'nin davranışlarında bir değişme mi yapmıştı? Onu muhalefete mi çekmişti— "Keşki öyle olduğunu düşünebilsem, çünkü o zaman Serioja'nın bir darbeye dayanması daha kolay olur Ama ne yazık ki bu düşünce gerçeğe uymu-

yordu; Natalya'nın çeşitli insanlardan aldığı haberlere göre, "son yıllarda da (Sergei) geçmiş yıllarda olduğu kadar politikadan uzaktı. Ama şahsen benim bunu doğrulayacak delile bile ihtiyacım yok..." G.P.U. ve üniversite makamları da bunu biliyorlardı elbette, çünkü Sergei'i boyuna izlemekteydiler; "oğlu oğullarımızın odasına sık sık konuk olarak gelen Stalin de bunu" biliyordu. Natalya ünlü ümanistlere, Romain Rolland'a, André Gide'e, Bernard Show'a ve daha başkalarına seslendiği gibi "S.S.C.B. dostlarına da" başvuruyor, seslerini çıkarmalarını istiyordu; Kirov olayından sonra başlayan kitle intikamlarının incelenmesi için uluslararası bir komisyonun kurulmasını teklif ediyordu. "Sovyet bürokrasisi dünya işçi sınıfı kamuoyunun üstünde değildir. Sovyet bürokrasisinin yaptığı işlerin ciddi bir şekilde incelenmesi işçi devletinin çıkarınadır. Oğluma ilişkin bütün bilgiyi ve belgeleri veriyorum. Eğer, uzun bir kararsızlıktan sonra Sergei sorununu açıkça ortaya atıyorsam bunun nedeni oğlumun bahis konusu olması değil; bu kadarı bile bir ana için yeterli bir neden ama, politika için yeterli değil... Ama Sergei'in durumu apaçık; basit, tartışılmayacak bir olay, iktidarın bilinçli olarak ve canice kullanılması; çok kolaylıkla incelenebilecek bir durum." Çağırıya cevap veren olmadı.

Natalya bu çağırıyı yaptığı sırada garip bir rastlantıyla Troçki de Protopop Avakuum'un biografisini okuyordu. Protopop Avakuum, Eski Hıristiyan Dinine bağlı, ünlü ve renkli bir Rus başpapazıydı; on yedinci yüzyılda, Kargaşalık Çağından sonra yaşamış ve sert rakibi Patrik Nikon'a karşı "gerçek" Yunan Ortodoks Kilisesini savunmuştu. Patrik Nikon, dünya nedenlerinden ötürü Kilise âyinlerini ve dua kitabını değiştirmişti. Avakuum ise kilise hiyerarşisindeki bozukluğu açıklamış ve ezilen köylülerden yana olmuştu. Avakuum, bu yüzden papazlıktan atıldı, zindanlara konuldu, önce Siberya'ya sonra Mongolistan sınırına sürüldü; aç kaldı, işkencelere uğ-

radı; ama hiç bir zaman pişman olmadı. Ailesi de onunla birlikte çekti. İyi bir koca ve baba olduğu için bir süre mücadeleden vazgeçip yakınlarını kurtarmayı bile düşündü. Çocukları sürgünde hastalıktan ve açlıktan öldüler. Siberya'da yazdığı hayatı Rus edebiyatında bir dönemin başlangıcı oldu; fikirlerini o kadar kuvvetli olarak söylemeye devam etti ki bütün yurtta "doğrunun kahramanı ve kurbanı" olarak tanındı. Sürgünde olduğu sırada Çarın yakınlarında bulunduğu zamankinden daha tehlikeliydi düşmanları için. Sonunda kendisini yeniden Moskova'ya getirdiler ve yaktılar. Bu olayın üzerinden yüzyıllar ve bir sürü ideolojiler geçtiği halde Troçki bu efsane kahramanı ile arasındaki benzerliği görmemezlikten gelemedi. Rusya'da ne kadar az şey değişmişti! Avakuum'un karısı kendi karısının kişiliğinde yeniden dünyaya gelmişti sanki

Geçen gün başımıza gelenleri düşünürken Nataşa'ya Başpapaz Avakuum'un hayatını hatırlattım. Asi papaz ile ona bağlı olan karısı Siberya'da birlikte yürümüşlerdi. Ayaklar karın içine gömülüyor zavallı yorgun karısı boyuna karların içine düşüyordu. Avakuum şöyle anlatıyor: "Ben ayağa kalktım ve o zavallı beni azarlamaya başladı: 'Başpapazım bu eziyet daha ne kadar sürecek?' Ve ben şöyle dedim: 'Markova, ölünceye kadar.' Ve o içini çekerek cevap verdi: 'Peki, öyle olsun, Petroviç, biz yolumuza devam edelim."

Troçki ile Natalya için de aynı şey olacaktı; çektikleri eziyet "ölünceye kadar" sürecekti.

Domesne'de daha fazla kalamazlardı. Fransa'da politikanın hafifçe sağa kayması, faşist derneklerin ön plâna geçmesi, ya da sola dönerek Komünist partinin güçlenmesi Troçki'yi tehlikeli sığınağından edebilirdi. Nitekim, ikinci ihtimal gerçekleşti ve politika sola kaydı. Kirov olayından sonra Stalincilerin "dünya karşı-devrim liderine" karşı davranışları o kadar sert ve zehirli bir hal aldı ki her an zorbaca bir hareket beklenebilirdi. (*) Alplerin bu uzak köyünde bile kendi-

(*) Jacques Duclos Aralık 1934 tarihinde **Humanité**'de çıkan bir yazısında "Troçki'nin elleri Kirov'un kanına bulanmıştır" diyordu; M.O.P.R.in (siyasi mahkumları ve sürgünleri koruma uluslararası örgütü) Fransız kolu olan **Secours Rouge Internationale** Troçki'nin Fransa'dan atılmasını istiyordu.

sini güven içinde hissetmiyordu. Troçki, o günlerde karısı ile kulubede yalnız bulundukları bir sırada, iki kişinin Enternasyonal marşını söyliyerek kulubeye yaklaştıklarını görünce nasıl korktuklarını anlatır. Eski zamanlarda bu marşı söyliyerek yaklaşanlar yalnızca dostlarıydı, şimdi ise bir düşman ya da bir mütecaviz de olabilirdi. Eski Narodniklere benzemişlerdi: Narodnikler iki kuşak önce mujikleri uyandırmak ve kurtarmak için köylere gitmişler, ama sonunda mujikler tarafından dövülmüş ve linç edilmişlerdi.

Fransız Hükûmeti Stalincilerin kopardıkları gürültüye daha fazla kulaklarını tıkayamazdı. Laval 1935 Mayıs ayında Stalin ile Sovyet Fransız ittifakını görüşmek üzere Moskova'ya gitmiş, dönüşünde Stalin'in Daladier ile Laval'in izlediği savunma politikasını desteklemeye söz verdiğini sevinerek açıklamıştı. Prensip olarak o zamana kadar bu politikaya karşı olan Fransız komünist liderleri birdenbire bu "yurtsever" politikaya katılıvermiştiler; Halk Cephesi de böylece sağlamlaşmıştı. Troçki bu durumda hükümetin bir yıl önce uygulamaya kalktığı ihraç kararını yeniden ele almasından haklı olarak kuşkulanıyordu; başka bir ülke de kendisini istemediğine göre Madagasgar gibi uzak bir Fransız sömürgesine sürülmekten korkmaktaydı.

1935 ilkbaharında Norveç'ten sığınma hakkı istedi. O sıralarda Norveç'te bir seçim yapılmış, seçimi İşçi Partisi kazanmıştı. Parti bir Sosyal Demokrat partisiydi; eskiden Komintern'deydi; 1923'de Komintern'den ayrılmış, ama İkinci Enternasyonal'e de girmemişti. Böyle bir partinin Troçki'ye sığınma hakkı tanıması kadar normal bir şey olamazdı. Oslo'da oturan Alman mültecilerinden Walter Held adında bir Troçkist, partide sol kanat lideri olan ve Troçki'ye çok bağlı bulunan Olav Schöffle'e başvurmuştu. Bu müracaata resmî bir cevap verilemedi. Troçki bunun nedenini Norveçliler konusunda yazdığı bir yazıya yoruyordu; bu yazıda Troçki Norveçlilerin iktidara geçtikleri zaman Kral ile uzlaşmaya gittikle-

rini ve böylece cumhuriyetçi geleneklerinden uzaklaştıklarını iddia etmişti. Bununla birlikte hükümetin kendisine sığınma hakkı tanıdığı Haziran'ın başında bildirildi. Ayın sonunda Domesne'den ayrıldı. Paris'e gitti. Paris'te vize alacaktı. Ama karşısına bir engel çıktı; hükümetin aldığı karardan memnun olmayan yüksek makamlardaki Norveç memurları bu kararı engellemeye çalışıyorlardı; Troçki vizeyi alamadı ve yolculuk için yaptığı bütün düzenlemeleri iptal etmek zorunda kaldı. Bütün bunların Paris'e gelmek için bir bahane olduğundan şüphelenen Fransız polisi de kendisine hemen, yirmidört saat, ya da en geç kırksekiz saat içinde Fransa'dan çıkmasını emretti. Troçki Domesne'ye dönmeye razı olduğunu bildirdi, ama kabul edilmedi. Özel bir kliniğe yatarak Oslo'dan gelecek son cevabı beklemek istedi; ama Troçki'nin yeni bir oyuna başvurduğunu sanan polis buna da itiraz etti. Paris'in ünlü operatörlerinden Doktor Rosenthal'in evinde birkaç gün kaldı. 12 Haziranda Norveç Başkanına ağır bir telgraf çekti; Norveçlilerin verdikleri söze güvenerek bulunduğu yerden ayrıldığını bildirdi; şimdi ise "Fransız hükümeti aldatıldığını sanıyor ve Fransa'yı yirmidört saat içinde terketmemi istiyor. Ben hastayım, karım da hasta. Çok kötü durumdayız. Hemen olumlu bir karar vermenizi rica ediyorum." Parasızlık durumunu büsbütün bozmuştu, çünkü Troçki yolculuğa çıkmak için başkalarından borç para almıştı. Norveçliler Troçki'nin Fransa'dan dönüş vizesi almasını isteyip duruyorlardı. Ancak bu takdirde Norveç'e girmesine izin vereceklerdi. Oysa Troçki'nin Fransa'dan böyle bir vize almasına imkân yoktu. Sonunda Schöffle'in çabaları olumlu sonuçlandı ve Norveçliler Troçki'ye altı aylık bir vize verdiler. Troçki Fransa'daki taraftarlarından hemen ayrıldı: "Parisli yoldaşlarımızla durmadan konuşuyordum. Değerli doktorun evi bir Bolşevik-Leninist gurubun merkezi haline gelmişti. Her odada bir toplantı yapılıyor, telefon durmadan çalıyor, yeni yeni dostlar boyuna beni gör-

meye geliyorlardı." Bu sahne insana 1928 yılında Moskova'dan sürüldüğü zamanki durumu ister istemez hatırlatıyor. Ama ikisi arasında büyük bir fark var; Moskova'daki vedalaşma mücadelesinin bir dönemini kapamış, yenisini açmıştı; Paris'teki vedalaşmalar da bir dönemi kapıyordu, ama yenisini açmayacaktı.

1916'da Fransa'dan kovulduğu zaman yaptığı gibi yine Fransız işçilerine seslenen bir "Açık Mektup" yazdı. Fransa'da bulunduğu süre içinde konuşmamaya mahkûm edildiğini bildirdi. "En 'demokratik' Bakanlar bile, en gerici Bakanlar gibi, görevlerinin kapitalist esirliği korumak olduğunu sanıyorlar. Ben ise kapitalizmi ortadan kaldırmayı görev sayan devrimci bir partinin adamıyım." Stalincilere de çatıyordu: "İki yıl önce *Humanité* her gün durmadan, 'faşist Daladier'nin Sovyetler Birliğine askerî müdahaleyi örgütlemek üzere sosyal-faşist Troçki'yi Fransa'ya çağırdığını söyleyip duruyordu. Bugün ise aynı baylar 'faşist' Daladier ile anti-faşist bir 'Halk Cephesi' kurmuşlardır. Fransa'nın S.S.C.B. ye emperyalist bir müdahalede bulunmak niyetinde olduğundan söz etmiyorlar artık. Barışın garantisini Fransız sermayesi ile Sovyet bürokrasisinin ittifakında görüyorlar ve Troçki politikasının Herriot'ya ve Daladier'ye değil Hitler'e yaradığını söylüyorlar Mektup sert bir hava içinde bitiyordu; Stalincilik işçi sınıfı hareketi içinde "iltihaplı bir yara" idi; işçiler Marx ve Lenin'in bayrağı altında yeniden birleşmeliydiler. "Fransız halkına karşı beslediğim derin sevgimle ve işçi sınıfının geleceğine beslediğim sarsılmaz inancımla Fransa'dan ayrılıyorum. Onlar bana ergeç burjuvazinin göstermediği konukseverliği göstereceklerdir." Kasvetli ve boş geçen iki yıl sonunda bir daha dönmemek üzere ayrılıyordu Fransa'dan.

Troçki'nin Norveç'te başına gelenler İbsen'in *Halk Düşmanı* adlı piyesinde geçenlerin daha geniş çapta ve daha başka türlü bir hikâyesidir. İbsen'in piyesindeki Doktor Stockman, zen-

ginliğinin pis kaynağını açıklayarak yurttaşlarının rahatını bozuncaya kadar herkes tarafından sayılan soylu bir kişidir; Stockman'ın açıklamasından sonra belediye başkanı olan kardeşi ile kendi «solcu» dostları soğuk ve korkunç bir öfkeyle aleyhine dönerler. İbsen'in bu hikâyesini şimdi İbsen'in ülkesinde yeniden yaşamaktayız. Bu sefer Halk Düşmanının başka bir ülkeden kaçmış biri olması, bir Norveç kasabasının suyollarındaki zehirleyici durumdan değil de yolundan saptırılmış bir devrimden söz etmesi pek büyük bir değişiklik yapmamaktadır Piyes ve sahne aslında aynıdır; artistlerin aile kökleri de aynıdır: bunlar İbsen'in piyesindeki sahte-solcu'ların ya çocukları ya da torunlarıdır; dahası *Halkın Habercisi* gazetesi de aynen vardır ve eskiden olduğu gibi, boyuna cephe değiştirmekte ve kamuoyu ile oynamaktadır. Kalabalığın arasında Halk Düşmanını tutan alçakgönüllü ve cesur kaptan Horster'in de bir iki torunu vardır. Yalnız zaman değişmiştir; çarpışan güçler çok daha büyüktür ve çatışma acımasızdır.

İlerisinin pek parlak olmadığı daha başlangıçtan bellidir; Norveçliler Troçki'ye sığınma hakkı tanırken yalnız aşırı derecede sıkı davranmakla kalmamışlar, aynı zamanda Troçki'ye Fransa'dakinden pek farklı olmayan sınırlar da koymuşlar ve başkentten oldukça uzakta oturacağı yeri tesbit etmek hakkını da muhafaza etmişlerdi. Troçki 18 Haziran'da Norveç toprağına ayak bastıktan hemen sonra Millî Çiftçiler Birliği, Troçki'nin Norveç'e kabul edilmesini protesto etti; 22 Haziran'da Storting (meclis) bu protestoyu tartışmak zorunda kaldı. Bunun hemen bir etkisi olmadı; ama Muhalefetin hükümete baskı yapmak gerektiği zaman Troçki'nin Norveç'te bulunmasından yararlanacağı anlaşılıyordu. Tutucu burjuvazi, "canavar" dan korkuyordu; Troçki'ye oturacağı bir yer bulmak imkânsızdı; hiç bir evsahibi kendisini kiracı olarak kabul etmek istemiyordu. Hükümet Troçki'den siyasî faaliyette bulunmayacağı üzerine söz vermesini istedi. Troçki, bunun Norveç'in iç işlerine

müdahale etmemek anlamına geldiğini söyliyerek istenilen sözü verdi. Ama hükümet ileride Troçki'den her türlü siyasi faaliyetten uzaklaşmasını istediğini söyliyecektir; oysa normal olarak hiç bir siyasi mülteci buna razı olamazdı, ya da Troçki'den böyle bir şey istenemezdi. Kendilerini hâlâ komünizmin bir hizbi sayanların Troçki'ye karşı takındıkları bu tavır bu adamların ileride ne kadar bayağılaşacaklarını göstermekteydi.

Ama gerek hükümet şefleri ve gerekse İşçi Partisi, Troçki'nin geldiği günlerde kendisine karşı büyük bir nezaket gösterdi. *Arbeiterbladet* gazetesi şöyle yazıyordu: "Bu ülkenin işçi sınıfı, doğru düşünen ve doğmatik olmayan herkes, hükümetin bu kararından memnun olacaktır. Sığınma hakkı kâğıtta kalmamalı, bir gerçeklik olmalıdır. Norveç halkı Troçki'nin kendi ülkelerinde bulunmasından onurlanmaktadır." Stalin ile Troçki arasındaki çatışmanın ayrıntılarına girmeden —ki bu konuda bir fikirleri de yoktu zaten —Stalin'in, "Rus ihtilâli tarihine Lenin ile birlikte adı karışan Leon Troçki gibi bir insana bu işlemi yapmaya, onu sürmeye" hakkı olmadığını söylüyorlardı. "Ama şimdi Troçki bütün büyük unutulmaz hizmetlerine karşılık kendi ülkesinden sürülmüş bulunuyor, ona sığınma hakkı tanımak her demokratik ulusun görevidir..." (*) Partinin kurucusu ve lideri Martin Tranmel, bizzat Troçki'ye hoş geldiniz dedi. Birçok bakanlar da Troçki'nin kabulü için ileri sürülen şartların, altı aylık sınırlamanın ve ülke içindeki hareket serbestliği konusunda konulmuş olan kayıtların yalnızca birer formalite olduğunu kendisine gizlice söylediler. Hükümet, Sosyalist editörlerden Kinrad Kundsen'den Troçki'nin Norveç'te yerleşmesine yardım etmesini istedi; Kundsen bir ev kiralamak imkânı olmadığını görünce Troçki ile karısını kendi evine aldı. (**)

(*) H. Krog, **Meninger**, s. 220.

(**) Konrad Knudsen bu olayları bana böyle anlattı.

O sırada partinin üç şefi, yani Tranmael ile Adalet Bakaru Trygve Lie ve *Arbeiterbladet* gazetesi başyazarı Troçki'yi resmen ziyaret etti. Konuşma tatsız bir hava içinde geçti. Norveçliler, 1921 yılında Moskova'da bulunduklarını, Lenin ve Zinoviyev ile ve kendisiyle Komintern'e katılma şartlarını görüştüklerini Troçki'ye hatırlattılar; ancak bu konuda daha fazla ileri gitmeden önce Trygve Lie, Troçki'nin herhangi bir politik faaliyetten uzak kalmak zorunda olduğunu bilip bilmediğini öğrenmek istedi. Troçki, Norveç politikasına hiç bir surette karışmak niyetinde olmadığını belirtti. Trygve Lie'nin sonradan söylediğine göre, Lie Troçki'den "herhangi dost bir ülkeye karşı da düşmanca" davranışlarda bulunmamasını istemişti. Orada bulunan bir görgü tanığının anlattığına göre, "bunun üzerine Troçki bizimle politika konusunda herhangi bir konuşma yapmaktan vazgeçti; havadan sudan söz etmeye başladı." Ama ziyaretçiler, işin resmî yanını bir tarafa bırakmak, bir arkadaşlık havası içinde politikadan konuşmak, sığınma hakkı tanıdıkları büyük adamın tadını çıkarmak istiyorlardı. *Arbeiderbladet* gazetesinde yayılanmak üzere dünyanın önemli politik sorunları konusunda geniş ve uzun bir konuşma yapmasını Troçki'den rica ettiler. Aynı görgü tanığının anlattığına göre, Troçki, soğuk soğuk, Adalet Bakanının kendisine az önce her türlü politik faaliyeti yasakladığı cevabını verdi. Norveçliler omuzlarını silktiler ve güldüler, bu yasakların parlamentodaki muarızlarını yatıştırmak için formalite olarak konulduğunu söylediler; Adalet Bakanı da, görüşlerini açıklamakla kendisine tanınmış olan hakkı hiç bir suretle çiğnemiş olmayacağı konusunda Troçki'ye teminat verdi. Bundan sonra Bakanın kendisi birdenbire soru soran bir gazeteci oluverdi; Troçki Bakanın sorduğu soruları uzun uzun cevapladı; bu fırsattan yararlanarak Stalin'in politikasını ve Kirov'un ölümünden sonra başlayan terörü yerdi. Bu konuşma 26 Temmuzda *Arbeiderbladet*'de çıktı. Gazetenin araya sıkıştırdığı yazılar-

dan Troçki'nin fikirlerini açıklamasında Adalet Bakanının aracılığından yararlanıldığı anlaşılıyordu. Böylece ilk günlerin "yanlış anlama" havası dağılır gibi oldu. İktidardaki parti Troçki'ye acı çeken bir siyasî mülteciden çok ünlü bir konuk işlemi yapıyordu. Milletvekilleriyle gazeteciler kendisine saygı göstermekte birbirleriyle yarışıyorlardı sanki; büyük sürgün tarafından kabul edilmiş olmak Oslo'nun solcu çevrelerinde bir süre için en büyük onur oldu.

Troçki ile Natalya Haziran ayı içinde Kundsen'in Vexhall'daki evine yerleşti. Vexhall, Honnefoss yakınlarında, Oslo'nun kırkbeş kilometre kuzeyinde ufak bir köydü. Köyün sessizliği içinde, iyi kalpli, sıcak ve oldukça büyük bir ailenin ev işlerini paylaşarak, son günlerin sıkıntılarından kurtulabileceklerdi. Knudsen ılımlı, hoş bir Sosyal Demokrattı; Troçkizmle en ufak bir ilişkisi yoktu; sırf duygulu bir adam olduğu ve kabalıktan hoşlanmadığı için Ekim ihtilâli kahramanını kendi evine almıştı. Aralarındaki sessiz anlaşmaya göre, politika konusundaki görüş ayrılıklarını bir yana bırakmışlardı. Kundsen şöyle anlatıyor: "Bizimle oturduğu süre içinde hiç bir zaman aramızda en ufak bir anlaşmazlık çıkmadı. Troçki kendisini işine o kadar vermişti ki verimsiz tartışmalarla geçirecek vakti yoktu. Çok çalışıyordu. Ben hayatımda bu kadar titiz, bu kadar kılı kırk yaran adam görmedim. Hasta olmadığı zamanlar sabahleyin saat 5.20'de ya da 5.30'da kalkıyor, mutbağa giriyor, bir parça birşeyler yiyor ve çalışmaya başlıyordu. Bütün bunları hiç ses çıkarmadan, parmaklarının ucuna basa basa yapıyor, kimseyi rahatsız etmemeye çalışıyordu. Evimizde yaşayanlara karşı gösterdiği kibarlığı ve titizliği anlatacak kelime bulamıyorum. Natalya da aynı şekilde davranıyordu; biz kendisine 'büyük evin küçük hanımı' adını takmıştık. İnanılmayacak kadar az şeye ihtiyaçları vardı."

Troçki 1917'den beri ilk defa "yoldaş muhafızlar" tarafından korunmuyor, ya da polisin gözü altında bulunmuyor ya da

başka bir ad altında yaşamıyordu. Bahçe kapısı gece gündüz ardına kadar açıktı. Köy halkı rahat rahat bahçeye giriyor, sohbet ediyordu. Arada sırada da dış ülkelerden ziyaretçiler geliyordu. Bunların arasında Norveç'te yaşayan Alman mültecileri, Fransızlar, Belçikalılar ve Amerikalılar vardı. Harold Isaacs adında bir Amerikalı da Troçki'yi ziyarete gelmişti. Isaacs birkaç yıl Çin'de kalmış, oradan yeni dönmüştü. Çin ve Çin'deki komünist hareketi konusunda geniş bilgisi vardı. (O sırada *The Tragedy of the Chinese Revolution* adlı bir kitap hazırlamaktaydı. Troçki de kitaba bir önsöz yazacaktı.) Troçkistlere katılmış olan Shachtman ve Muste adında iki ünlü Amerikan sosyalisti de Vexhall'e gelenler arasındaydı. Fransızlar da birkaç kere gelip gittiler, kavga ettiler, Troçki'nin hakem olmasını istediler. S.F.I.O. dan ayrılarak bağımsız bir parti kurmak konusunda aralarında bir türlü anlaşamıyorlardı. Raymond Molinier *La Commune* adındaki dergisini çıkarmaya başlamıştı. Ayrılmayı savunuyordu. Derginin çıkması kavgayı iyice açığa çıkarmış, sonunda Troçki ile Molinier'in iyice arası açılmıştı. Bu aile kavgası yıllarca sürmemiş oslaydı ve Troçki ailesinin de alınyazısıyla sıkı sıkıya bağlanmasaydı bu küçük olaydan söz etmeye bile değmezdi. Bütün bu gürültü patırdı arasında Fransa'da iken yazamadığı mektuplar muazzam bir sayıya yükseldiği sırada, *The Revolution Betrayed* (İhanete Uğrayan Devrim) adlı kitabını da yazmaya başladı.

Ama yazın sonuna doğru, 19 Eylül'de, devamlı ateşi çıktığı için ve halsizlikten de şikâyet ettiğinden Oslo Belediye Hastahanesine yattı. Koğuşun sessizliği ona büsbütün sıkıntı verdi. Bir sürü karamsar düşüncelere daldı. Şöyle yazıyor güncesinde: "Hemen hemen yirmi yıl önce Madrid hapisanesinde bir ranzada yatmış ve niçin oraya geldiğimi hep düşünmüştüm. Hatırlıyorum; sonra birden beni bir gülme almış gülmüş, gülmüş, sonunda uyuyakalmıştım. Şimdi burada da neden Oslo hastanesine geldiğimi düşünüp duruyorum." Yatağının yanın-

da duran bir İncil de ona otuzbeş yıl önce Odesa hapisanesinde çeşitli dillerde yazılmış İncil'lerden nasıl dil öğrendiğini hatırlatmıştı. "Yazık ki, bu eski ve bilinen kitap ile bu yeni karşılaşmamızın ruhumu temizlemeye yardım edeceğini sanmıyorum. Ama İncili Norveç dilinde okuyacak olursam belki bana konukseverlik gösteren ülkenin dilini ve... çocukluğumdan beri sevdiğim edebiyatını öğrenmeme yarayabilir." Birçok testlerden ve analizlerden sonra hastaneden çıktı, ama ruhu temizlenmemiş, vücudu sağlığına kavuşmamıştı. Aralık ayının büyük bir kısmını yatakta geçirdi; sonradan söylediğine göre, "hayatının en kötü ayı" bu oldu.

Eski ve yeni dertler, kuşkular iyileşmesini engellemekteydi. "Örgüt" işinin bir türlü yola girmemesine üzülüyordu. İçlerinde çıkan kavgalar yüzünden durmadan kendisini rahatsız eden Fransız Troçkistlerine sinirleniyordu. Lyova'ya şöyle yazıyordu: "En azından dört haftalık 'izin' almam ve Seksiyonlardan gelen mektupları okumamam gerekli, kesinlikle. Yoksa çalışına kapasitemi yeniden kazanamam. Bütün bu saçmalıklar *(eckelhafter Keleinkramm)* beni yalnız ciddi işlerle meşgul olmaktan alıkoymuyor, aynı zamanda bana uykusuzluk, ateş vb. veriyor Bu konuda oldukça sert davranmanı rica ederim. O zaman, belki 1 Şubat'ta yeniden emrinde olabilirim." Ama bundan sonraki haftalarda ve aylarda, *"eckelhafte Kleinkrammerei"* ile kendisini rahatsız ettiği ve "Fransız kliklerinin" çevirdiği "aptalca entrikalar" konusundaki "umutsuzluğunu" artırdığı için Lyova'yı durmadan azarlayacaktır. Troçki'nin o sıradaki mektuplarından açıkça anlaşıldığına göre, kurulması düşünülen Dördüncü Enternasyonal'in öteki Seksiyonlarında da durum Fransızlarınkinden daha iyi değildir. Sonra, Rusya'daki olaylar üzücüdür ve Sergei'nin de ne olduğu hâlâ belli değildir. Moskova'daki makamlar nezdinde dolaylı olarak yapılan bir soruşturma sonunda Sergei'n hapse atılmadığı, babasıyla yazışmasını önlemek üzere "polis tarafından göz altı-

na" alındığı resmen bildirilmiştir. Ama Natalya, Sergei'nin Moskova'daki karısına biraz para göndermek isteyince, gönderilen para Oslo'daki bankaya adresin bilinmediği kaydı ile iade edilmiştir. Bütün bunlar yetişmiyormuş gibi bir de parasızlık bastırmıştı. Troçki, kitaplarını basan yayınevinden aldığı avanslarla Norveç'teki masraflarını ve Henri Molinier'e olan borcunu ödüyordu. Henri Molinier ile arası iyice açılmadan ona olan borcunu bir an önce ödemek niyetindeydi. Troçki'nin para bakımından ne kadar kötü durumda olduğu 29 Eylül'de Oslo hastanesinden Harold Isaacs'a yazdığı bir mektuptan anlaşılıyor: Troçki bu mektubunda "malî bir felâketle" karşı karşıya olduğundan söz etmekte ve hastaneye günde 10 Kron ödemek zorunda olduğunu, oysa elinde 100 Kron kaldığını bildiriyor.

Noelden biraz önce yanına Kundsen'i ve Norveçli birkaç genci alarak Honnefoss'un kuzeyindeki yaban dağlık bölgeye gitti; birkaç günlük hareketin sağlığını düzelteceğini umuyordu. Bu gezinin zamanı çok önemli; çünkü bir yıl sonra Radek ile Pyatakov'un Moskova'da yargılanmaları sırasında Vişinski, Pyatakov'un o günlerde Troçki ile gizlice görüştüğünü iddia edecektir; Pyatakov da Berlin'den uçakla Oslo'ya geldiğini ve havaalanından otomobille doğruca Troçki'yi görmeye gittiği şeklinde bir itirafda bulunacaktır. Bu iddialar Norveç makamları tarafından reddedilecek, 1935 Aralık ayının sonunda ve bundan sonra aylarca da, hiç bir Alman uçağının Oslo'ya gelmediği bildirilecek; Troçki'nin arkadaşları da Troçki ile birlikte kaldıkları yere hiçbir otomobilin gelmesine imkân olmadığını isbat edeceklerdir. "Çok sert bir kıştı; yol bulunmuyordu, dağlar olduğu gibi karlara gömülmüş ve kutup buzlarıyla çevrilmişti. Çok iyi hatırlıyoruz, çünkü Troçki yolculuk sırasında ikide birde karlara ve buzlara saplanıyordu. Bizim kayaklarımız vardı, oysa Troçki kayakla iyi yürüyemiyordu; bu bakımdan sürekli bir kurtarma ekibi kurmuştuk, hep merak içindey-

dik." (*)

Bir süre sonra doktorları şaşırtan sürprizlerden biri daha oldu; sağlığı düzeldi, *İhanete Uğrayan Devrim*'i yeniden yazmaya başladı. Altı ay uğraştı ve sonunda bitirdi.

Troçki'nin yazı hayatında *İhanete Uğrayan Devrim*'in önemli bir yeri vardır, çünkü hayatında bitirebildiği son kitap ve bir anlamda, onun siyasî vasiyetnamesidir. Troçki bu kitabında Sovyet toplumunun son bir çözümlemesini yapar ve Sovyet Tarihini Stalin döneminin yarısına kadar inceler. Karmaşık bir kitaptır; çünkü düşüncesinin bütün gücünü ve güçsüzlüğünü bu kitapta biraraya getirmiştir. Sosyalizm, proleter ihtilâlinin karşılaştığı zorluklar ve bürokrasinin işçi devletindeki rolü gibi konularda kitapta birçok yeni ve orijinal düşünceler vardır. Aynı zamanda, İkinci Dünya Savaşından önce Sovyetler Birliğinin uluslararası durumu da ele alınmakta ve geleceği, cesur ve kısmen yanlış tahminlerle, kestirilmeye çalışılmaktadır. Bu kitap, derin bir teorik çalışma, zamanı anlatan bir kitapcık, klasik Marksist görüşlerin yeni baştan yaratıcı biçimde bir açıklaması ve "yeni Troçkizm"in Sovyetler Birliğini devrime çağıran bildirisidir. Troçki burada bütün yeteneklerini göstermiştir; olaylara uzaktan bakan çok tarafsız bir düşünürdür; yenik bir Muhalefetin lideridir; heyecanlı bir broşür yazarıdır ve polemikçidir. Ama polemikçiliği kitabın büyük bir kısmında daha ağır basmaktadır, tarafsız, çözümcü görüşleri ikinci planda kalmıştır. Kitap, fikir ve hayal gücü bakımından çok zengin olduğu için, yüzyılımıza tohum saçan eserlerden biridir; hem öğretici hem de karıştırıcıdır; ve bütün siyasî kitapların içinde en çok bastırılacak bir eserdir. Kitabın adı bile ileride çağımızın parolalarından biri olacaktır.

İhanete Uğrayan Devrim, Stalin zamanının en kritik dönemi karşısında Troçki'nin gösterdiği eleştirici tepkidir. Mos-

(*) Bu gezide Troçki'nin yanında bulunan B. ve Bayan N.K. Dahl olayları böyle anlatıyor.

kova'nın resmî sözcüleri, o sırada Sovyetler Birliğinin sosyalizmi artık gerçekleştirmiş olduğunu ilân etmişlerdi; oysa o güne kadar yalnızca "sosyalizmin temelleri atılmıştır" denmekle yetiniliyordu. Stalin'i, sosyalizmin geldiğini söylemeye kadar götüren şey, sanayileşmenin hızlanması, kollektif çiftçiliğin yerleştiğini gösteren ilk geçici belirtilerin ortaya çıkması ve bir de ulusun bindokuzyüz otuzlarda yaşadığı kıtlık ve kıyım döneminin geride kalması ve dolayısiyle biraz rahat soluk almasıydı. "Dünya yüzündeki anayasaların en demokratik"i olan Yeni Anayasa yeni dönemin canı olacaktı; eski malsahibi egemen sınıflardan gelenlere karşı konulan ayırımlar artık resmen kaldırılıyor, herkese genel ve eşit oy hakkı tanınıyordu. Proleter diktatörlüğünün özel anayasa garantilerine artık ihtiyaç kalmaması, sınıfsız toplumun fiilen ortaya çıktığını gösteriyordu. Yeni Anayasa herkese oy verme hakkı tanıdığı halde, ilk Sovyet Anayasalarından farklı olarak, istenilen kimseyi seçme hakkından yoksun kılıyor, rejimi resmen tek parti sistemine bağlıyordu. Propagandacıların söylediklerine göre, bu sistem ve disiplinli parti, sosyalist toplumun niteliğine tıpatıp uygundu, çünkü sınıf çıkarları çatışmıyordu; oysa çok partili sistem burjuva toplumunun içindeki çelişkileri yansıtmaktaydı.

Ama eşitsizlik o sırada daha da büyüyordu; yüksek ve düşük kazançlar arasındaki fark hızla artıyor, "sosyalist yarışma", imtiyaz elde etmek ve geçim sağlamak için yapılan yaban bir çekişmeye dönüşüyor, Stahonvizm bu çekişmeyi her fabrikanın her atelyesinde ve her madenin her ocağına kadar götürüyor, birkaç kişinin bolluk içinde yaşamasıyla çoğunluğun yoksulluğu arasındaki aykırılık aşırı bir dereceyi buluyordu. "Eşitçiler"e karşı şiddetli bir mücadele açan Stalin *yeni zenginlerin* başına geçmiş, onların iştahlarını kabartıyor, kafalarında yerleşen ufak sakıncalarla alay ediyor ve yeni eşitsizliği sosyalizmin bir başarısı olarak göklere çıkarıyordu. Yeni bir hiyerarşik örgüt ortaya çıkmaktaydı. Bütün rütbeleriy-

le, dereceleriyle, ayrı ayrı imtiyazları ve en ince ayrıntılarına kadar belirtilen keskin yetki merdivenlerindeki küçük küçük basamaklarıyla mükemmel surette sıralanmış bir hiyerarşi; İlk günlerin "proleter demokrasisinden" yeni otoriter devlete dönüş silâhlı kuvvetlerde daha açık seçik görülüyordu; Çarlık zamanının sınıflar ve rütbeleri orduda yeniden uygulanmaya başlanmıştı. Sosyalizmin kurulduğu, kutlandığı sırada Sovyetler Birliğinde bir Restorasyon havası vardı. Eğitim sistemi ile ulusun manevî hayatı bunun etkisi altındaydı. Bindokuzyüz otuzlarda yapılan ve birçok yabancı eğitimcinin hayranlığını kazanan ilerici okul reformları aşırı sol sapmalar olarak niteleniyor ve yerin dibine sokuluyordu; sınıfları ve konferans salonlarını, ağır ve gittikçe artan milliyetçi bir gelenekçilik ve eskiden kalma pederşahi bir disiplin sarmış ve genç kuşağın ruhunu öldürmüştü. Bürokrasinin bilim, edebiyat ve sanat üzerindeki baskısı dayanılmayacak bir istibdat haline gelmişti. Devlet her alanda salt gücünü istediği gibi uyguluyor, kendisini toplumun yüksek koruyucusu olarak yüceltiyordu. İktidarın başında bulunan Halkların Babası, bütün bilgilerin kaynağı, insanlığın koruyucusu ve sosyalizmin yaratıcısı idi.

Troçki ise bu kitabında Stalin'in iddialarını çürütüyor; Stalinizmin gerçeklikleri ile klasik Marksizmin sosyalizm kavramını karşılaştırıyordu. Ona göre, toplumsal mülkiyetin ekonomik hayatta eğemen olması sosyalizmin gerekli koşulu idi, ama henüz sosyalizm değildi. Sosyalizm bir bolluk ekonomisini gerektirirdi; Sovyetler Birliğinde görülen ve toplumu yeniden büyük bir eşitsizliğe götüren ihtiyaç ve yoksulluk üzerinde sosyalizm kurulamazdı. Stalin, Marx'ın bir sözünü hatırlatıyordu: Marx'a göre, komünizm iki aşamadan geçecekti, birinci aşamada toplum her üyesine "çıkardığı iş" kadar karşılık verecekti; daha yüksek aşamada ise "ihtiyacına göre" verecekti. Stalin, Sovyetler Birliğinin birinci aşamada olduğunu ilân etmişti. Troçki, ise Stalin'in, körüklediği eşitsizliği haklı göstermek için

Marx'ın otoritesini kötüye kullandığı kanısındaydı. Marx, sosyalizmin ilk aşamasında eşitsizliğin devam edeceğini söylemişti, ama bu eşitsizliğin, Stalin döneminde olduğu gibi, sıçramalarla, konulan sınırları aşarak artacağını söylememişti. Sovyet toplumu henüz kapitalizm ile sosyalizm arasındaydı yalnızca. Ya ileri ya da geri gidecekti; ve ancak eşitsizliği önlediği sürece ileri gitmiş sayılabilecekti. Eşitsizliğin artması geriye kaydığının belirtisiydi.

Stalin istibdadının aşırılıkları bu geriye doğru gidişin parçalarıydı. Lenin Devlet ve İhtilâl'inde, Marksizme unutulmuş bir fikir olan "devletin yavaş yavaş ortadan kaybolması" tezini yeniden ortaya çıkarmış ve bunu Bolşevizme mal etmişti; Troçki de bu fikri şimdi Stalinciliğe karşı savunmaktaydı. Devletin yavaş yavaş ortadan silinmesi bahiskonusu olmadıkça, sosyalizmden söz edilemiyeceğini direnerek belirtiyordu. Devlet, sınıfların çatışmasından ötürü ortaya çıkmıştı ve sınıf egemenliğinin bir aracı olarak varlığını sürdürüyordu. Sosyalizm, alt aşamasında bile, sınıf çelişkilerinin ve politik hayatta şiddetin ortadan kalkması demekti; sosyalizmde, "insanların değil, nesnelerin" devlet tarafından yönetici fonksiyonları bahiskonusu olabilirdi yalnızca, Lenin proletarya diktatörlüğünü Paris Komünü modeline göre kurulmuş bir "yarı-devlet" olarak düşünmüştü ancak yâni bu "yarı-devlette" memurlar seçimle işbaşına getirilecekler, işçilerin aldıkları ücretleri alacaklar, böylece memurların halka yabancı bir bürokrasi haline gelmesi önlenecekti. Rusya gibi geri ve dünyadan ayrı bir ülkede bu sistemin uygulanamıyacağı anlaşılmıştı. Ama, ne olursa olsun, sosyalizme doğru gidilip gidilmediği devletin zor kullanma gücünün gittikçe azaltılmasıyla ölçülmeliydi. Geniş çaptaki politik kovuşturmalar, devletin yüceltilmesi Stalincilerin sosyalizm iddialarını çürütüyordu. Stalin devletin bir tek ülkede ortadan kaldırılamıyacağını söylüyordu; Troçki'ye göre bu söz sosyalizmin tek ülkede gerçekleştirilemiyeceğini dolaylı olarak

kabul etmek demekti. Ama devlet gücünün gittikçe artmasının başlıca nedeni Sovyetlerin "kapitalistler tarafından çevrili" olması değildi, çünkü Stalinci terörün ilk hedefi "içerdeki düşmanlar", yâni komünist muhalefetti.

Marksist olmayanlar için bu eleştiri herhalde "doktrinci" bir eleştiri sayılacaktı. Ama bir Marksist için çok önemliydi, çünkü böylece Stalinciliğin "ideolojik" temelleri çürütülüyor ve Marksizm de Stalin'in uygulamalarından koparılmış oluyordu. Troçki, Marksizme, Stalinciliğin yaratmaya çalıştığı ideolojik destekleri inkâr edebilecek bir temel hazırlamak istiyordu. Musa'nın On Emri, Engizisyon mahkemelerinden ne kadar sorumlu değilse, Stalin'in terör yönetiminden de Marksizmin o kadar sorumlu olmadığını ilân edecekti. Bu görüşün moral ve tarih bakımından önemi olduğu gibi, komünistlerin düşünceleri bakımından da çok önemi vardı. Hruşev'in bindokuzyüz ellilerde ve bindokuzyüz altmışların başlarında Sovyetler Birliğinin sosyalizmden komünizme geçtiğini söylemesi Stalin'in bindokuzyüz otuzlarda sosyalizmi gerçekleştirdiği iddiasının bir devamı idi ve onunki kadar gerçekten uzaktı. Troçki'nin görüşüne göre, Sovyetler Birliği ileriye doğru büyük hamleler yapmıştı, ama henüz sosyalizmi gerçekleşmekten çok uzaktı. Bütün Sovyet ideologlarının, ekonomistlerinin, sosyologlarının, filozoflarının ve tarihçilerin kafaları hâlâ sosyalizmin başarıldığı prensibine takıldığı ve hâlâ bu kanunun çevresindeki masalların etrafında dönüp dolaştığı için, Troçki'nin Sovyet gerçeğini anlamak üzere ortaya attığı ölçünün uygulanması, Stalin'den sonra Sovyetler Birliğinde başlayan "Stalin mirasının yeniden gözden geçirilmesi" hareketinden daha derin bir gözden geçirmeyi gerektirmektedir.

İhanete Uğrayan Devrim Troçki'nin klasik bürokrasiye karşı yaptığı bir suçlamadır. Troçki, "basit işçi kadın ile, bu kadının boğazına sarılmış olan bürokrat arasındaki çatışmada", yerinin "işçi kadının yanında" olduğunu bir kere daha

söylüyor. Troçki'ye göre, Stalincilik aslında imtiyazların savunulmasıdır; Stalin politikasının birbirine uymayan yanlarına bir dereceye kadar bir birlik kazandıran, onun "Termidor"cu ruhunu diplomasisine ve Komintern'in yıkılmasına sokan hep bu imtiyaz savunulmasıydı. Egemen gurup ,hırslı ve arzulu bir azınlığın çıkarlarını, içerde memnun olmayan halka ve dışarda sınıf savaşının darbelerine karşı bu şekilde koruyordu. Troçki, yönetici gurupların, parti mekanizmasının, memurların ve subayların sosyal oluşumunu bu kitabında incelerken, bunların ülke nüfusu içinde yüzde 12 ile 15 arasında, ağırlığını bilen, imtiyaz sahibi kimseler olduğunu bu yüzden ulusal ve uluslararası statükoyu kurmak için elinden geldiğince çalışan tutucu geniş bir tabaka teşkil ettiklerini bilmektedir.

Bürokrasiyi suçlamakla yetinmeyen Troçki bu bürokrasinin Sovyetler Birliğinde iktidarı neden ve nasıl ele geçirdiğini ve bu egemenliğin genellikle her sosyalist devrim için bahis-konusu olup olmadığını inceliyor. İlk verdiği cevapların daha ötesine geçiyor ve Sovyetler Birliğindeki "ihtiyaç ve yoksulluğun" içinde eşitsizliğinin yeniden ortaya çıkmasının objektif nedenlerini daha iyi ortaya koyuyor. Ama bu etkenlerden bir kısmının her sosyalist devrimde ortaya çıkacağını, çünkü hiç bir sosyalist devrimin eşitsizliği hemen ortadan kaldıramıyacağını da önemle belirtiyor. Sanayi ülkelerinin en zengini olan Birleşik Amerikada bile henüz emeği "ihtiyaçlara göre" karşılayacak kadar üretim yapılmamaktadır; bir Amerikan komünist hükümeti bile çeşitli ücretler ve maaşlar uygulamak zorunda kalacaktır. Bu bakımdan ileri ülkelerde bile, geri ülkeler kadar sert olmasa bile, gerginlikler ve sosyal çatışmalar olacaktır. Demek ki "bürokrasiye gitme eğilimi... bir proleter devriminden sonra bile her yerde kendini gösterecektir." Marx ile Lenin de biliyorlardı bunu. Marx, malların eşitsiz olarak dağılımını sağlayan bir "burjuva kanununun" "komünist toplumun ilk aşamasında kaçınılmaz" olduğunu söylemişti. Lenin de, pro-

leter demokrasisi ruhu hakim olsa bile, Sovyet cumhuriyetinin bazı bakımlardan "burjuvasız bir burjuva devleti" olduğunu söylemişti. Ama bu problemin önemi bütün genişliğiyle, Stalin döneminin uygulaması sırasında ortaya çıktı ve böylece kapitalizm sonrası toplumunun çelişkileri ancak o zaman iyice görülebildi. Devrimci bir hükümet hem eşitsizliği sürdürmek, hem de eşitsizliğe karşı savaşmak zorundadır; sosyalizmin çıkarını düşünerek her ikisini de yapacaktır. Ekonominın iyi işlemesi ve hızla gelişmesi için teknik adamlara, kalifiye işçilere ve yöneticilere teşvik edici olananaklar sağlayacaktır; ama, aynı zamanda, imtiyazların azaltılmasını ve sonunda kaldırılmasını da amaç edinecektir.

Bu çelişki, en sonunda, sosyal zenginliğin insanlığın rüyasında bile görmediği bir düzeye çıkmasıyla, eğitimin el emeği ile kafa çalışması arasındaki farkı kaldıracak kadar artmasıyla çözülecektir. Bu arada, bu koşullar gerçekleşmeden önce, devrimci devlet "doğrudan doğruya, ve daha baştan, ikili bir karakter" taşıyacaktır; üretim araçlarında sosyal mülkiyeti sürdürdüğü sürece sosyalist; toplum üyeleri arasında malları eşit olmayarak, farklı bir şekilde dağıttığı sürece, burjuva olacaktır. Sosyalizme geçiş döneminin kaçınılmaz bir çelişkisi olan bu ikiliğin açıkça formüle edilmesi Troçki'nin zamanındaki Marksist düşünceyle yaptığı önemli katkılardan biridir.

Sovyet toplumunu incelemeye devam eden Troçki, Lenin ile kendisinin "burjuvasız burjuva devleti"nin gerçek demokrasisi ile uyuşamıyacağını, imtiyazlı bir azınlığı teşvik etmek ve desteklemek gibi "demirden bir zorunluluk" bulundukça, devletin "yavaş yavaş ortadan" kalkmasına imkân olmadığını önceden göremediklerini kabul eder. Bu bakımdan, Sovyet demokrasisinin ortadan kalkmasının nedeni yalnız Stalin'in çevirdiği dolaplar değildi; yaptığı işler daha geniş, objektif bir sürecin sübjektif yanıydı. Bu bakımdan Stalinci hükümet her devrimci hükümetin kaçınılmaz "ikili karakterini" muhafaza

etmişti; ancak, Stalinci hükümette böyle bir hükümetin burjuva yanı çok daha ağır basmış, sosyalist etken ikinci plâna itilmişti. Bu devlet, bürokrasi niteliğinden ötürü, "eşitsizliğin yaratıcısı ve koruyucusu" idi; yiyecek maddelerinin çok kıt olduğu zamanlarda dükkânların önünde kuyruk yapan kalabalığın "düzenini koruyan" polise benziyordu; yiyecek bollaşınca kuyruk olmayacak ve polisin de gereği kalmayacaktı. Ama "dağıtılacak zenginliği elinde bulunduran hiç bir insan kendi kendini ortadan kaldırmaz. Bu yüzden, sosyal zorunluluktan, sosyal olarak gerekli görevini aşan bir organ ortaya çıkmış, bağımsız bir etken olmuş, bütün sosyal organizma için büyük bir tehlike kaynağı teşkil etmiştir Halk yığınlarının yoksulluğu ve kültürce geriliği yeniden eli sopalı bir yöneticinin şahsında ortaya çıkmaya başlamıştır."

Troçki soruyordu: Sovyet devletindeki burjuva etken sosyalist etkeni ortadan kaldıracak kadar güç kazanmış mıdır? Troçki bu soruya cevap verirken, bürokrasinin "yeni bir sınıf" olduğu ve Sovyet halk yığınlarının bir "devlet-kapitalizmi" tarafından sömürüldüğü iddiasını bir kere daha reddeder. Kapitalist sınıfı olmayan bir devlet-kapitalizmi Marksist terminoloji için bir çelişkidir. Bürokrasiye gelince: toplumdaki yerini mülkiyet sahipliğine ve üretim araçları yöneticiliğine borçlu olan bir sınıfın sosyal bütünlüğü bürokraside yoktu. Yalnızca yöneticilik yetkilerine sahip olmaları, Sovyet sanayiinde ve devletinde çalışan müdürlerin, devleti ve devlet sanayiini kendi özel malikâneleri gibi kullansalar bile, bir sınıf olmalarına yetmezdi. Stalinciliğin teşvik ettiği eşitsizlik kişisel tüketim alanının dışına çıkmış değildi. İmtiyazlı gurupların üretim araçlarına sahip olmalarına izin verilmiyordu. Bu guruplar, öteki sömürücü guruplardan ayrı olarak, zenginlik biriktiremez ve böylelikle başkalarının emeklerine komuta edemezler ve zenginliklerini de gittikçe artıramazlardı. İmtiyazları ve iktidarları bile üretim kaynaklarının ulusal mülkiyette bulunmasına bağlıydı;

bu bakımdan, ulusal mülkiyet biçimini savunmak ve topluma pahalıya da mal olsa, sosyalist açıdan gerekli ve ilerici olan bir görevi yerine getirmek zorundaydılar

Ama Stalinci devletin sosyal dengesi kararlı değildir, diyor Troçki. Uzun vadede ya sosyalist etken, ya da burjuva etken kazanacaktı. Eşitsizliğin durmadan artması bir tehlike işaretiydi. Yönetici guruplar sonsuzluğa değin tüketici imtiyazlarıyla yetinemezlerdi. Bunlar ergeç devlete el koyacak ve tröstlerle işletmelerin ortakları haline gelerek yeni bir mülk sahibi sınıf olmanın yollarını arayacaklardı. "Büyük bürokrat, mev cut mülkiyet şekilleriyle pek ilgilenmez, yeter ki gerekli geliri garanti edilsin, diyenler olabilir. Bu görüşü savunanlar, bürokratın yalnız eline geçirdiği hakları değil, sonraki kuşaklarının da haklarını devam ettirmekle ne kadar ilgilendiğini hesaba katmıyorlar... Bir insan imtiyazlarını çocuklarına geçiremezse bu imtiyazlar yarımdır. Ama vasiyetname hakkı mülkiyet hakkından ayrılmaz. Bir tröstün müdürü olmak yetmez; oranın ortağı da olmalıdır. Bürokrasinin bu önemli alanda zafer kazanması onun yeni bir malsahibi sınıf haline dönüşmesi demektir." Troçki'nin belirttiğine göre, Stalin bu "dönüşmeyi" yaptıracak bir adam değildi; Stalin'in rejimi kamu mülkiyetine ve plânlı bir ekonomiye dayanıyordu. Bürokrasi yeni bir burjuvazi olduğu zaman zorunlukla Stalinizmle çatışacaktı; bu bakımdan Stalin bürokrasinin hırslarını teşvik etmekle farkına varmadan yalnız kendi yönetimini değil devrimin kazançlarını da mahvediyordu. Bu tehlike Troçki'ye o kadar yakın görünüyordu ki, 1936'da yeni Anayasa çıktığı zaman bu anayasa ile "yeni bir mülk sahibi sınıfın ortaya çıkması için gereken siyasî temellerin" atıldığını hiç çekinmeden söyleyebiliyordu. Bu bakımdan Troçki, bindokuzyüz yirmilerde olduğu gibi bindokuzyüz otuzlarda da bürokrasiyi, ya da bir kısmını, kapitalizmi geriye getirebilecek potansiyele sahip bir etken olarak görmektedir; ama eskiden bu sınıfı kulakların ve N.E.P.cilerin ajanı

olarak gördüğü halde şimdi bu sınıfların "tasfiyesinden" sonra bürokrasiyi bağımsız bir etken saymaktadır.

Bugün geriye baktığımızda bu görüş bize olduğu gibi yanlış görünüyor. Sovyet bürokrasisi, üretim araçlarına el koymak şöyle dursun, ilerideki yıllarda kamu mülkiyetinin koruyucusu olarak kalacaktır. Ama şu da unutulmamalıdır ki Troçki bürokrasinin yeni bir burjuva olmasının birkaç ihtimalden biri olduğunu söylemiştir; ihtimallerin fiilen olanlarla karıştırılmamasına özellikle dikkat etmiştir. Stalincilerin eşitsizliği savunmaları ve eski Bolşevik anlayışına karşı gösterdikleri tepki en yüksek noktasında bulunduğu bir sırada Troçki'nin o zamana kadar rastlanmamış, karışık ve anlaşılmayan bir olayı ele aldığı da unutulmamalıdır. Kuramcı hiç bir şeyi peşin olarak kabul etmez; bu eğilimlerin sosyalizme bütünüyle aykırı düşen güçlü ve bağımsız bir kuvvet haline gelebileceklerini düşünmemezlik edemez. "Lenin'e bağlı" kalmak ile devrimci ilke karşısında tedirgin olmanın bir çeşit birleşimi olan Stalin zaman zaman Rusya'yı gelecekten bir Restorasyon döneminin kıyısına kadar getirdi. Stalin'in bu uçuruma atlayamayacağından Troçki emindi. Ama Stalin'in ölüsü üzerinden bile olsa, başkalarının bu uçuruma atlamasından korkuyordu.

Aynı korku Stalin'de de vardı; kendi bürokrasisine karşı öfkelenmesinin, ve aynı zamanda Troçkizm ve Buharnizim bahanesiyle bu bürokrasiyi birbiri ardına gelen temizlemelerle bir kısmını imha etmesinin nedeni de buydu. Stailn döneminde yönetici gurupların sosyal bir tabaka halinde bir araya gelerek güçlenmemesi bu temizlik hareketlerinin önemli sonuçlarından biri oldu. Stalin bürokratların öcıce iştahlarını kabartmış, sonra kafalarına vurmuştu. Sürekli terörün en karanlık kalmış, en az tartışılan, ama en önemli yanlarından ve sonuçlarından biri de budur. Terör bir yandan eski Bolşevik kadroları yok ederken ve işçi sınıfını yıldırırken, öteyandan bürokrasiyi durmadan şaşırtıyor, oluşumunu durmadan yenilmeye zorlu-

yor, protoplazma ya da amip durumundan kurtulmasını, kendisine özgü sosyal-politik bir kişiliği olan sıkı ve sağlam bir yapı haline gelmesini önlüyordu. Bu durumda yönetici guruplar isteseler bile malsahibi olan yeni bir sınıfa dönüşemezlerdi; daireleriyle toplama kampları arasında mekik dokurlarken kendi hesaplarına sermaye toplamaya kalkışamazlardı. Stalin kulakları "tasfiye" ettiği gibi, yeni burjuvazinin çekirdeğini de durmadan "tasfiye" ediyordu; ve bunu yaparken de bir kere daha Troçki'nin ilkelerini dolaylı olarak, kendi barbarca davranışının içinde uygulamış oluyordu. Ne olursa olsun, "bürokratik burjuva özentisi" yalnızca Troçki'nin kafasından çıkmış bir hayal değildi. Ama Troçki, kulakların gücünü büyülttüğü gibi, bürokrasinin de canlılığını ve kendisini toparlama gücünü büyültmüştü; ve sonra, Stalin'in devletteki burjuva etkenini teşvik etmek ve sonra da ezmek yöntemi Troçki'ye yabancıydı ve bunu anlamasına da imkân yoktu, çünkü Troçki her zaman, devlette sosyalizme karşı olan eğilimlerin işçi sınıfının bilinçli ve aktif denetimiyle önlenebileceğini düşünmüştü.

Bununla birlikte, Troçki Sovyet işçilerinin bürokrasiye başkaldırmak niyetinde olmadıklarını da anlamıştı, çünkü Sovyet işçilerinin "büyük çoğunluğu" bürokrasiye düşman olsalar bile "bürokrasiyi başlarından atmakla kapitalist bir restorasyona yol açmış olmaktan korkuyorlardı..." İşçiler, elde etmiş oldukları kazançlardan bir kısmının "bekçisi" olarak bürokrasinin "gerekli fonksiyonlarını yapmakta devam etmesi gerektiğini biliyorlardı." Başka bir olanak görür görmez "namussuz, küstah ve güvenilmez bekçisini ister istemez başından atacaklardır." Amma da çelişme! Yeni bir malsahibi sınıf haline gelebilecek ve devrimi yıkabilecek bir sosyal sınıf aynı zamanda, bir yere kadar da, devriminin koruyucusu. Troçki durumun bu şekildeki değerlendirilmesini "doktrincilerin beğenmiyeceğini" biliyordu: "Onlar kesin formülleri severler; ya evet diyeceksin, ya hayır"; ve elbetteki "sosyal fenomenlerin her zaman

bitmiş bir karakteri olsaydı" sosyolojik çözümlemeler basitleşirdi. Ama Troçki, gerçeklikleri zorla kesin ve açık bir şema içine sokmak, "bitmemiş bir sürece" mantıksal bir 'tamamlılık kazandırmak" amacıyla bitmiş bir tanım yapmak istemiyordu. Büsbütün yeni ve "dinamik bir sosyal durumla" karşılaşan kuramcı, geçerli varsayımlar yaratabilir ve bu varsayımların denenmesini olaylara bırakabilirdi ancak.

Olaylar bindokuzyüz otuzların sonuna kadar bürokrasinin yeni bir malsahibi sınıfa dönüşeceği varsayımını doğrulamadı; İkinci Dünya Savaşı içinde ve sonra da böyle bir şey olmadı. Millî savunma ihtiyaçları ve Doğu Avrupa ile Çin'de burjuva düzeninin yıkılması Sovyet ekonomisinin kamulaştırılmış yapısını çok güçlendirdi. Stalinci devlet, kendi özel nedenlerinden ötürü, Doğu Avrupa ve Asya'da devrimleri teşvik etmek ya da bu devrimlere yardım etmekle kendi yapısı içindeki burjuva eğilimlerine esaslı frenler koymuş oldu. Savaş sonunda başlayan sanayileşme, Sovyet işçi sınıfının muazzam derecede büyümesi, genel eğitimin genişlemesi, işçilerin kendilerine olan güvenlerinin yeniden artması devletteki burjuva etkenini bastırdı; Stalin'in ölümünden sonra da bürokrasi, yığınların eşitlik alanındaki istekleri karşısında taviz üstüne taviz verdi. Devletin burjuva etkeni ile sosyalist etkenleri arasındaki gerginlik elbetteki devam etti; bu gerilim her kapitalizm sonrası toplumun yapısında kaçınılmaz olduğuna göre de uzun bir süre daha devam edecektir. Yöneticiler, müdürler, teknik adamlar ve kalifiye işçiler yine imtiyazlı guruplar olarak kalacaklardı. Ama bunlarla büyük emekçi yığınları arasındaki uçurum bindokuzyüz ellilerin ortalarıyla sonlarına doğru ve altmışların başlangıçlarında kapanmaya başlamıştır; bu bakımdan devletteki çelişkili etkenlerin arasındaki denge Troçki'nin *İhanete Uğrayan Devrim*'dekinden çok başka bir duruma gelmiştir. Troçki bu durumu da önceden görmüştü:

Sovyet rejiminin derinliklerinde birine karşıt iki eğilim gelişmektedir. (Bu

rejim) Çürüyen kapitalizmin tersine, üretim güçlerini artırdığı oranda sosyalizm için gereken ekonomik temeli hazırlıyor demektir. Yüksek tabakanın çıkarına olarak, burjuva dağıtım normlarının ifadesini taşıdığı sürece de, kapitalizmin geri gelmesini hazırlıyor demektir. Mülkiyet şekilleriyle dağıtım normları arasındaki bu ayrılık sonsuzluğa değin sürüp gitmez. Ya burjuva normları, şu ya da bu şekilde üretim araçlarına yayılır, ya da dağıtım normları sosyalist mülkiyet sistemine uygun bir hale getirilir.

Yirmi ve yirmibeş yıl sonra olaylar bu ikinci yolu izlemiş, Stalin'in yerine geçenler de dağıtım normlarını istemeye istemeye, ama çok haklı olarak, sosyalist sisteme daha uygun bir hale getirmeye başlamışlardır. Bu bakımdan Troçki'nin yeni bir malsahibi sınıfın türeyeceği konusundaki varsayımı, dengenin sosyalist etkenler aleyhine güçlü ve tehlikeli bir şekilde ağır bastığı bir durumu yansıtsa bile, yersiz bir karamsarlık gibi görünmektedir. Bununla birlikte, bütün bu "karamsarlığa" rağmen, Troçki'nin devrim-sonu devletin dinamik çelişkileri konusunda yapmış olduğu bu çözümleme ilerideki sosyal devrimin hâlâ en iyi anahtarıdır.

Troçki, S.S.C.B.'de "politik devrim" programını bu "obur, yalancı, kaypak yöneticilere", yeni bir malsahibi sınıfın çekirdeğine karşı hazırlamıştı. "Barışçı bir sonuç yok..." diye yazıyordu. "Sovyet bürokrasisi mevzilerinden kavgasız çekilmez... hiç bir şeytan kendi isteğiyle kendi pençelerini kesmemiştir." "Kader, ilk sosyalist devrimi geri kalmış bir ülkenin proletaryasına yaptırdı. Bütün görülenlerden anlaşıldığına göre, bu proleterya bu tarihsel imtiyazının bedelini ikinci bir ek devrimle, yâni bürokratik istibdada karşı yapacağı bir devrimle ödeyecektir." Troçki "sosyal değil, politik bir devrim" istiyordu, yâni, Stalinci hükümet sistemini devirecek, ama mevcut mülkiyet ilişkilerine dokunmayacak bir devrim..

Yepyeni bir yoldu bu: sosyalist bir devrimden sonra işçilere yeniden başkaldırmak o güne kadar hiç bir Marksistin aklına gelmemişti, çünkü bir işçi devletinin bir proleter demokrasisi olacağını düşünmüşlerdi. Ama şimdi tarih bunun hiç de

böyle olmadığını göstermişti; burjuva düzeni monarşi, cumhuriyet, meşrutiyet ve diktatörlük gibi çeşitli hükümet şekilleri geliştirildiği gibi, işçi devleti de, bürokrasi istibdadından demokratik Sovyet hükümet şekline kadar çeşitli siyasî kuruluşlar biçiminde ortaya çıkabilirdi. Fransız burjuvazisi 1789-93 sosyal devriminin arkasından 1830 ve 1848 politik devrimlerini birer "ek" olarak yaptıysa ve toplumun ekonomik yapısını değiştirmeden nasıl egemen gurupları ve hükümet biçimlerini değiştirdiyse, diyordu Troçki, işçi sınıfı da Ekim Devrimine bir "ek" hazırlamalıydı. Burjuvazi başındaki müstebit yöneticilere başkaldırdığı zaman kendi sınıf çıkarının içinde tutarlı olmuştu; işçi sınıfı da kendi devletini müstebit bir yönetimin elinden kurtarmak için harekete geçerse haklı olacaktı. Böyle bir politik devrimin, elbetteki, terörcü davranışlarla bir ilişkisi yoktu; "Bireyci terör sabırsız ve umutsuz bireylerin kullandığı ve çoklukla bizzat bürokrasinin genç kuşaklarının kullandığı bir silâhtır." Devrimin yalnızca işçilerin çoğunluğu tarafından desteklenmek suretiyle yapılması Marksistler için değişmez bir ilkeydi. Bu bakımdan Troçki hemen harekete geçilmesini istemiyordu, çünkü işçiler bürokrasiyi "kendi kazançlarının bekçisi" olarak gördükleri sürece bu bürokrasiye karşı çıkamazlardı. Troçki, bir devrim sloganını değil fikrini ortaya atıyordu; doğrudan doğruya eyleme geçilmesini değil, Stalinciliğe karşı uzun vadeli bir mücadelenin yönetilmesini öneriyordu.

Devrim programını şöyle formüle etmişti:

Bir egemen kliğin yerine başkasını getirmek sorunu değil bu ülkenin ekonomisini yönetme ve kültüre yol açma yöntemlerinin değişmesi sorunu. Bürokratik istibdadın yerine Sovyet demokrasisi geçmelidir. Ülkenin daha ileri gitmesi için eleştirici hakkının ve gerçek bir seçim özgürlüğünün yeniden kurulması şarttır. Bu da, Bolşevik partisinden ve sendikaların yeniden ortaya çıkmasından başlayarak Sovyet partilerinin yeniden özgürlüğe kavuşması demektir. Sanayi alanına demokrasinin getirilmesi, plânların emekçiler yararına yeniden gözden geçirilmesini gerektirir. Ekonomik problemlerin serbestçe tartışılması bürokrasinin yanlışlıkları ve zikzakları yüzünden yapılan aşırı harcamaları azaltacaktır. Gereksiz harcamalar —Sovyetler Sarayı, yeni

tiyatrolar, lüks metrolar gibi— yerine işçilere konutlar yapılacaktır. "Burjuva dağıtım normları" ihtiyaçların sınırları dışına çıkmayacak, ve dağıtım sosyal zenginliğin artmasıyla atbaşı beraber giderek, sosyalist eşitliğin yolunu açacaktır Rütbeler hemen kaldırılacaktır. Cicili bicili süsler biryana atılacaktır. Gençlik rahat bir soluk alacak, eleştirecek, hatalar yapacak, büyüyecektir Bilim ve sanat, zincirlerinden kurtulacaktır Ve, son olarak da, dış politika devrimci enternasyonalizm gelceneğine dönecektir.

Troçki burada, reform istediği sıralarda ortaya attığı bütün eski isteklerini tekrarlıyordu. Yalnız bir noktada eskisinden ayrılmıştı: "gerçek bir seçim özgürlüğü" isteğinde. Ama Troçki de zaten bu noktada bir açmazla karşılaşmıştı; tek parti ilkesini bırakmıştı; ama bütün partiler için de özgürlük istemiyordu. 1921 öncesi formülüne dönüyor, "*Sovyet* partilerinin" yâni "Ekim İhtilâlinden yana olan" partilerin özgürlüğünden söz ediyordu. Ama bir partinin "Sovyet partisi' olup olmadığını kim tayin edecekti? Örneğin, Menşevikler "yeni kurulacak" özgürlükten yararlanacaklar mıydı? Troçki bu soruları cevapsız bırakıyordu; bunun nedeni elbetteki durumları bilmeden peşin olarak bir yargıya varmak istememesiydi. Eşitlik sorununu da incelerken aynı derecede dikkatli davranmıştı; "burjuva dağıtım normlarının" "kaldırılmasını" istemiş değildi; bu "normlar", ancak "ihtiyaçların sınırları dışına çıkmamak" şartıyle muhafaza edilecekti; bunlar ancak "sosyal zenginliği artmasıyla" yavaş yavaş kendiliğinden ortadan kalkacaktı. Bu bakımdan politik devrim müdürlere, yöneticilere, teknik adamlara ve kalifiye işçilere de birkısım imtiyazlar tanıyordu. Nitekim kendisi de arada sırada, polemik havası içinde, bürokrasinin "ortadan kaldırılması"ndan ya da "yıkılması"ndan gevşek bir dille söz ettiğine göre, bunun nedeni problemi daha gerçekçi bir açıdan ele almak için olsa gerekti. Troçki'nin, soğukkanlılıkla düşündüğü şey bürokrasi ve yönetici imtiyazlarının ortadan kaldırılması değil, bunların iyice azaltılmasıydı.

Formüle edilmesinin üzerinden çeyrek yüzyıl geçtiği halde bu program bugün bile hâlâ geçerlidir; fikirlerinden çoğu

da Stalin sonrası reform hareketlerinde yeniden ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, S.S.C.B.'de politik bir devrimin yapılması üzerinde direnmekle Troçki'nin geleceği doğmatik bir görüşle inceleyip incelemediği ve kendi deyimi ile "bitmemiş bir sürece bitmiş bir tanım" yapıp yapmadığı sorulabilir. *İhanete Uğrayan Devrim*'in havasından, Troçki'nin yukarıdan gelecek herhangi bir reformu düşünmediği anlaşılıyor; gerçekten de, ne kendi hayatında, ne de Stalin döneminin sonuna kadar böyle bir ihtimal yoktu. Ama bu dönemde Sovyetler Birliğinde politik bir devrimin yapılması ihtimali de yoktu. İçinden çıkılmaz bir dönemdi bu; Stalinciliğin Gordiyum düğümünü ne kesmek nede çözmek mümkündü. Devrimci olsun, reformcu olsun, her program havada kalmaya mahkûmdu. Ama bu durum Troçki gibi bir savaşçıyı bir çıkış aramaktan alıkoymazdı. Birkaç yıl sonra başlayan ve dünyayı saran olayların, ancak içinden çıkabileceği bir kısır döngünün içinde çıkış yolu arıyordu. Sovyetler Birliği bu olaylar olup bittikten sonra ve her şeyden önce yukarıdan yapılan bir reformla Stalincilikten uzaklaştı. Bu reformu zorlayan nedenler de Troçki'nin güvendiği etkenlerdi;, bunlar, ekonomik kalkınma, yığınların kültürce yükselmeleri ve Sovyet devletinin dünyadan kopmuş olarak yaşamasına son verilmesi idi. Stalincilikten ancak parça parça kurtulunabilirdi, çünkü Stalin döneminin sonunda devrimci bir şekilde harekete geçebilecek ya da geçmek isteyen politik bir güç yoktu ve olamazdı da. Nitekim Stalin'den sonraki ilk on yıl içinde, reform için bile olsa, "aşağıdan" herhangi bağımsız ve açık bir hareket gelmedi. Stalincilik, ulusal ve uluslararası alanda, tarihdışı bir hareket (anachronism) olduğuna ve Stalincilikten ayrılmak da Sovyetler Birliği için tarihsel bir zorunluluk haline geldiğine göre, bu kopma teşebbüsünü ister istemez egemen gurup ele aldı. Böylece, tarihin garip bir cilvesi olarak, Stalinciliğin tasfiyesini Stalin'in dalkavukları yaptı; hiç istemedikleri

halde, Troçki'nin bıraktığı vasiyetnamenin bir kısmını uyguladılar (*).

Ama bu işi sürdürebilir ve bitirebilirler mi? Yoksa politik bir devrim hâlâ gerekli mi? Bugünkü durumda, devrim ihtimalleri Troçki'nin günlerindeki kadar azdır; reform olanakları ise çok daha gerçektir. Devrimin koşulları, Lenin'in dediği gibi şunlardır: (a) yöneticiler eskisi gibi yönetmeye devam edemezler; (b) yönetilenler, sefalet, umutsuzluk ve öfke içinde eskisi gibi yaşamak istemezler; (c) bu fırsatı yakalayacak kararlı ve yetenekli devrimci bir parti vardır. Ekonomisi gelişen, yaşama standardı durmadan yükselen, halkı görülmemiş bir eğitim olanağına sahip olan ve önüne sürekli bir gelişme olanağı bulunan bir ülkede bu koşulların ortaya çıkmasına ihtimal yoktur. Böyle bir ulusta halkın dilekleriyle yönetici bir gurubun bencilliği arasındaki çatışma, yâni Sovyet toplumun bugün hâlâ içinde durduğu çatışma, devrimci bir patlamadan çok sürekli reform baskını yaratabilir. Bu bakımdan tarih, ömrünün son beş yılında devrimi savunan Troçki'den çok, oniki ya da onüç yıl reformu savunan Troçki'yi doğrulamaktadır henüz.

(*) Ben bu durumu **Stalin'den Sonra Rusya** (1953) adlı kitabında ve Stalin döneminden sonra çıkan birçok yazılarımda özellikle belirttim O sıraladı Amerikan Troçkistleri **The Fourth International** adındaki kuramsal dergilerinin bütün bir sayısını "**Troçki mi Deutscher mi**" konusuna tahsis ettiler (1954 Kış sayısı); bunların lideri oan James P. Cannon beni "revizyonculukla" ve "Troçkizmin Bernstein"ı olmakla suçladı. Günahım şuymuş: S.S.C.B.de gelecek yıllarda "siyasi bir devrim" olanağı görmüyormuşum ve ve "yukarıdan bir reform" dönemi açılacağını söylüyormuşum. (Gerçekten de Stalin'den sonraki ilk on yılın başlıca politik niteliği bu oldu.) Bu konudaki görüşüm, birçok şeyler arasında bir de şu gerçeğe dayanıyordu: Bütün muhaliflerin, özellikle Troçkist Muhalefetin, ortadan kaldırılması Sovyet toplumunu siyasi bakımdan özelliği olmayan, dilsiz, "aşağıdan herhangi bir teşebbüsün" gelmesine elverişsiz bir toplum haline getirmiştir. Troçkistlerin S.S.C.B.de ortadan kaldırılmasının (ve Stalin düşmanı Bolşeviklerin de) böyle bir sonuç yaratmış olmasından Batıdaki Troçkistlerin hiç haberleri olmaması çok gariptir.

Bununla birlikte, bu da kesin bir sonuç değildir. Bir işçi devletinde bürokrasi problemi gerçekten yeni ve çapraşık bir konudur; pek az kesinliği vardır, ya da hiç yoktur. Bürokrasinin elindeki imtiyazları ne dereceye kadar bırakacağını, tek parti sisteminde halkın reform için yapacağı baskının ne kadar güçlü ve verimli olacağını, "sert" bir rejimin yavaş yavaş yumuşayarak sosyalist bir temel üzerinde söz ve toplanma özgürlüğüne izin verip veremiyeceğini bugünden kestirmemize imkân yoktur. "İlk sosyalist birikimin" ilkel, zorlu ve çelişkili niteliği yitirildikçe bu birikimin kaçınılmaz olan sosyal gerginlikler ne dereceye kadar hafifleyecektir, ya da azalacaktır? Halkın yaşama ve eğitim düzeyindeki artış, ya da yükseliş, bürokrasi ile halk arasındaki aykırılıkları ne dereceye kadar ortadan kaldıracaktır? Bu soruların cevabını felsefe görüşlerinden hiç birinin aklına bile gelmiyen birçok sürprizlerle dolu bir tecrübe verebilir yalnız. Ne olursa olsun, bu kitabın yazarı, Troçki'nin politik devrim konusunda ortaya attığı fikir üzerindeki son yargıyı gelecek kuşağın tarihçisine bırakmayı daha doğru bulmaktadır.

Troçki'nin İhanete Uğrayan Devrim'de, Sovyet Termidor'u konusundaki eski fikrini yeniden gözden geçirmiş olduğunu burada belirtmemiz gerekir. Bu karışık tarihsel benzetinin bindokuzyüz yirmi yıllarında Bolşevik partisinde ne kadar büyük bir heyecan ve karışıklık yarattığını önce de görmüş ve bunun bir *le mort sasit le vif* (*) olayı olduğunu söylemiştik. On yıl kadar sonra da Troçki'nin bir Norveç köyünde yine Fransızların 1794 kâbusuyla uğraştığını görüyoruz. Troçki'nin, Sovyetler Birliğinde reform yapılmasını istediği sürece, İşçi Muhalefeti tarafından savunulan Rus Devriminin zaten Termidor ya da Termidor-sonrası aşamaya ulaştığı görüşünü reddettiğini de biliyoruz. Ona göre, Termidor, Stalin politikasının korktuğu

(*) Ölülerin yaşayanlardan intikam alması

bir tehlikeydi, ama henüz ortaya çıkmış bir gerçek değildir. Sürgününün ilk yıllarında da bu görüşünü dosta düşmana karşı savunmuştu. Ama Muhalefetin bağımsız bir parti haline gelmesine ve Sovyetler Birliğinde politik bir devrimin zorunluluğuna karar verdikten sonra bu konuyu yeni baştan düşündü ve o da Sovyetler Birliğinin uzun bir süredir Termidor-sonu döneminin içinde bulunduğu sonucuna vardı.

Troçki, bu tarihsel benzetinin fikirleri aydınlatmaktan çok bulandırdığını kabul etmekle birlikte yine de bu fikri geliştirmeye devam etti. Troçki'ye göre, kendisi ve arkadaşları, Termidor'un bir karşı-devrim ve Restorasyon halini aldığını düşünmekle hata etmişlerdi; o zaman öyle düşündükleri için de Rusya'da Termidor'un başlamadığını söylemekte haklıydılar. Ama yaptıkları tanım yanlış ve tarihe de aykırıydı; asıl Termidor bir karşı-devrim değildi, yalnızca "devrimin içinde geçici bir tepki" idi. Termidocular Fransız Devriminin sosyal temelini, yâni 1789-93'de ortaya çıkan yeni burjuva mülkiyet ilişkilerini yıkmamışlardı; halka karşı olan rejimlerini bu temel üzerine kurmuşlar, Konsül ve Ampir dönemlerini hazırlamışlardı. Stalin, Sol Muhalefeti ezdiği ve proleteryaya ters düşen rejimini Ekim İhtilâlinin yarattığı sosyal temeller üzerine kurduğu zaman da, yâni daha 1923 yıllarında, Sovyetler Birliğinde de buna benzer bir gelişme olmuştu. Fransız Devriminin aşamalarını hiç gözünün önünden ayırmayan Troçki, Stalin'in Bonapartist bir nitelik kazandığını, Sovyetler Birliğinin Konsül dönemini yaşadığını söylemeye kadar vardı. Bu durumda restorasyon tehlikesi tam bir gerçekti; Fransa'da Termidor ile Bourbon'ların yeniden tahta dönmeleri arasında yirmi yıl geçmişti; ve Troçki'nin yeni devrim ve Sovyet demokrasisine dönülmesi çağırısı da Eşitler Komplosunun İlk Cumhuriyete dönülmesini istemesine benziyordu.

Böylece Troki, Marx'ın burjuva devrimlerine özgü saydığı "geçmişin hayaletlerine" daldıkça dalıyordu. İngiliz Püriten-

leri Tevrattaki peygamberlere dönmek istemişlerdi; Jacobin'ler de Cumhuriyetci Roma'nın kahramanlarını ve erdemlerini diriltmeye çalışmışlardı. Marx'a göre bütün bunlar, yalnızca "geçmişi taklid" ile kalmamışlar, "devrimin ruhunu içtenlikle ortaya çıkarmaya çalışmışlar"dı. Marx, sosyalist devrimin eski elbiseleri kullanmaya ihtiyacı olmadığını, çünkü kendi niteliğini ve amacını çok açıkça bildiğini söylemişti. Nitekim 1917'de Bolşevikler kimsenin elbiselerini giymemiştiler; eski devrimlerin gösterişleri ve simgeleri işlerine yaramamıştı. Ama sonraki yıllarda bütün kâbuslarını ve korkularını, Termidor *épuration* (temizlik) ve *korkularını* Jacobin'cilikten aldılar; kendi eylemleri ile kendi hayallerinde büyülttüler korkularını. Bunu yapmalarının nedeni yalnızca bir taklitçilik değildi; Bolşeviklerin benzer durumlarla mücadele etmeleri ve bu durumlardan başka türlü çıkışmanın yollarını aramalarıydı.Aynı şeylerin başlarına gelmemesi için geçmişin karanlık denemelerinden yararlanmaya çalışıyorlardı. Ama, Bolşeviklerin kendi aralarında birbirlerinin boğazlarına atılmayı önleyemedikleri doğru olmakla birlikte, Jacobin'ciliği yıkan zorunlu aşamalardan ve Fransız devriminin vardığı kötü sonuçtan kaçındığını kabul etmek zorundayız. Bolşeviklerin aklından çıkmayan Termidor korkusu bir savunma ve ölümden kurtulma refleksiydi. Ama refleksler çoğu zaman akıldışı olarak çalışırdı. Troçki, Muhalefetin, eski Termidor'un anlamını iyice bilmeden Termidor gürültüsü kopardığını kabul ediyordu. Şimdi kendisi acaba bunun anlamını daha mı iyi biliyordu?

İlk Termidor modern tarihin en karışık, çok yanlı ve içinden çıkılmaz olaylarından biridir; Termidor olayı konusundaki kargaşalığın da nedeni kısmen budur. Jacobin'lerin kendi aralarında birbirlerini öldürmeye kadar varan bir sürü mücadelelerden ve bu mücadeleler sırasında merkeze başkanlık eden Robespierre'in sağı ve solu temsil eden Danton'cularla Hebert'rileri tasfiye etmesinden sonra Termidorcular Robespierre'i de-

virmişlerdi. Robespierre'in öldürülmesi gurubunun ve geniş çapta Jacobin partisinin yıkılmasıyla sonuçlandı. Termidor'dan az sonra Jacobin klübü dağıtıldı ve ortadan silindi. Termidorcular Robespierre'in "terör dönemi"nin yerine "kanun ve düzen" eğemenliğini kurdular; daha önce de birkaç darbe yemiş olan Paris'in fukara halkına son darbeyi indirdiler. Robespierre'in "narh" koymak suretiyle sürdürdüğü yarı-eşit yiyecek dağıtım sistemini kaldırdılar. Böylece burjuvazi istediği kârı alarak ticaret yapmak, para biriktirmek ve İmparatorluk döneminde de sürdüreceği sosyal egemenliğe kavuşmak fırsatını elde etti. Bu arada, halkın devrimci enerjisi azalırken ve halk hayal kırıklıklarına uğrarken ve gevşerken, devrimci rejim de bir halk rejimi olmaktan çıktı, halka karşı bir rejim oldu.

Troçki'nin, Rusya'da 1923 yıllarında bir Termidor aşamasından geçilmiş olduğu görüşünde yanılıp yanılmadığını anlamak için Termidor'un çeşitli yanlarına kısaca bir göz atmak yeter. Muhalefetin o yıl yenilmiş olması Jacobin partisinin çökmesine ve dağıtılmasına hiç bir suretle benzetilemez; daha çok sol Jacobin'lerin Termidor'dan önceki yenilgilerini andırır. Troçki *İhanete Uğrayan Devrim*'i yazdığı sırada Sovyetler Birliği büyük mahkemelerin arifesindeydi; Fransa'da da *épuration*'lar Jacobin döneminin bir bölümünü oluşturmuştu; giyotinler ancak Robespirre'in devrilmesinden snonra durdu. Termidor aslında sürekli temizliklerin yarattığı umutsuzluğun sonucuydu; Termidorcuların çoğu, hiziplerinin temizlenmesi sırasında sağ kalan eski Danton'cular ile eski Hebert'çilerdi. 1936-8 mahkemelerinden sonra Buharinci ve Troçkistlerden kalanlar Stalin'e karşı bir darbe yapıp da başarıya ulaşmış olsalardı Rusya'da da Termidor'a benzer bir olayın olduğu iddia edilebilirdi.

Daha önemli bir ayrılık da şudur: Termidor, Fransız toplumundaki devrimci gelişmeyi ve mülkiyet ilişkilerindeki değişimi durdurmuştu. Oysa Sovyetler Birliğinde Stalin'in iktidara gelmesi bu gelişimi durdurmadı. Tersine, en şiddetli değişme,

yâni tarımın kollektifleştirilmesi, onun zamanında yapıldı. Bindokuzyüz yirmi başlarının Termidor dönemine benzer tek yanı halktaki devrimci enerjinin azalması ve halkın hayalkırıklığına uğraması ve gevşemesidir. Robespierre böyle bir zemin üzerinde Jacobin partisinin geri kalan kısmını yaşatmaya çalışmış ve başaramamıştı; Stalin ise aynı temel üzerinde Bolşevik partisinden geri kalan kısmın (yâni kendi gurubunun) diktatörlüğünü sürdürmüş ve başarmıştı.

Şunu kabul etmek gerekir ki, Stalin'in eşitsizlik konusunda izlediği politikanın esaslı bir Termidorcu yanı vardı. Ama aynı yan Lenin'in N.E.P. politikasında da vardı. Tuhaftır ki, Menşevikler 1921'de N.E.P.i bir "Sovyet Termidor"u olarak nitelediklerі zaman ne Lenin ne de Troçki bu suçlamaya karşı gelmişti. Tersine, Termidor'a benzeyen bir dönemе, kendi partilerini dağıtmadan ve iktidarı kaybetmeden geçtikleri için birbirlerini kutlamışlardı. Troçki 1921'de şunu yazmıştı: "Bu teşhisi koyan onlar (menşevikler) değil biziz. Ve asıl önemli olan, proletaryanın iktidarını sürdürmesi için gerekli Termidor havasına ve küçük burjuva eğilimlerine, Komünist partisi tarafından, sistemde bir çatlaklık olmadan ve dümeni bırakmadan tavizlerin verilmesidir." Stalin de, "sistemde bir çatlaklık olmadan ve dümeni elden bırakmadan" kendi bürokrasisine ve yönetici kadrolarına "Termidor havasına ve küçük burjuva eğilimlerine tavizler" vermişti. Ne olursa olsun, 1921'de Lenin ile kendisinin hemen hemen yarı-Termidoru uygulama ile övündükleri sırada kullandıkları, sonra da Troçki'nin Sovyetlerde herhangi bir Termidor'un olmadığını söylerken kullandığı ve sonunda da, 1935'-de, on iki yıldır Sovyetler Birliğinin bir Termidor dönemi yaşadığını, ancak kendisinin bunun farkına varmadığını söylerken yeniden kullandığı böyle bir tarihsel benzeti, gerçekten kafaları aydınlatmaktan çok bulandırmaya yaramıştı.

Troçki'nin Stalin'i Robespierre'inkine benzeyen bir terör yöntimi kurmakla suçlaması ve bu alanda Robespirre'i çok

geride bıraktığını söylemesi Troçki'yi tarih açısından çok daha haklı çıkarır. Bununla birlikte, Troçki'nin kendi geçmişi ve Bolşevik geleneği kendisinin böyle bir suçlamada bulunmasına izin vermez. 1903'de Bolşeviklerden ilk defa ayrıldığı sırada, Lenin'i Jacobincilikle suçladığı, Lenin'in de buna cevap olarak kendisine "yirminci yüzyılın proleter Jacobin"i dediği hatırlanacaktır. Her ikisi de Robespierre'i ayrı ayrı düşünüyordu Lenin'e göre, Robespierre Girondin'lere karşı devrimi zafere ulaştırmış biriydi; Troçki'ye göre ise, arkadaşlarını giyotine gönderen biri. Fransız Devrimindeki Temizlik hareketinin Yöneticisi, yalnız Lenin'in değil, batılı Marksistlerden çoğunun da gözünde Fransız Devriminin ölümsüzleri arasındaydı. Troçki de Lenin'i Robespierre'e benzettiğine sonradan pişman olmuştu; bunu Stalin'e bile söylemekten çekiniyordu. Bu arada Bolşeviklerin Jacobin'leri beğenmesine kendisi de katılmış olduğuna göre kendisini Robespierre'e benzetmiş oluyordu; bu yüzden düşmanlarını da Termidorcu olarak gördü. Oysa hiç de değillerdi. Kopardığı kıyametlerin, aralarında Stalinciler de olmak üzere, bütün Bolşevikleri sertleşmek zorunda bıraktığı bir gerçektir. Bundan başka, Termidor havasına benzeyen bir şey bugün bile hâlâ Sovyetler Birliğinde vardır; ve bu hava herhangi bir işçi devletinde ("burjuva etken" ve "burjuva dağıtım nornmları" ile birlikte) her zaman bulunabilir. Ne olursa olsun, bindokuzyüz kırklarda ve ellilerde Rus Devriminin, gerek çap ve gerekse hız bakımından Fransız Devrimini çok geride bıraktığını ve büyük bir zamana-uyma yeteneğigösterdiğini anlıyoruz; biz, Rus sahnesine giren ve orada bütün bir tarih dönemi boyunca kalan Termidor hayaletinin bedelini Rusların nasıl ödediklerine şaşıp kalabiliriz yalnızca.

İhanete Uğrayan Devrim'in ruhunda, gizli ve açık olarak yatan karamsarlık, Troçki'nin İkinci Dünya Savaşının Sovyetler Birliğine yapacağı etki konusundaki fikirlerinde de vardır. Troçki'ye göre, "millî savunma bakımından, yeni sosyal sistem

eski Rusya'nın rüyasında bile görmediği üstünlüklere sahip"ti; plânlı bir ekonomide sivil sanayii askerî üretime çevirmek ve "yeni fabrikaların kurulmasında ve donatımında bile savunma çıkarlarının öne alınması" çok daha kolaydı. Troçki, Sovyet silâhlı kuvvetlerinin her türlü modern silâhlar bakımından kaydettiği ilerlemeyi belirttikten sonra "Kızıl Ordunun canlı ve mekanik güçleri arasındaki karşılıklı ilişkilerin Batının en iyi ordularının düzeyinde sayılabileceği"ni söylüyordu. Batılı askerî uzmanların çoğu bu görüşü 1936 yılında kabul etmiş değillerdi; ancak Troçki'nin de bu görüşü bu kadar kesinlikle ifade etmesinin nedeni elbetteki Batılı devletlerin Genel Kurmaylarını ve hükümetlerini etkilemekti. Ama Sovyet savunmasının güçsüz yanı subay kadrolarındaki Termidorcu ruhtu; devrimci-demokratik örgütün yerine geçmekte olan katı hiyerarşik yapıydı ve her şeyden önce de Stalin'in dış politikasıydı. Nazi Almanya'sının yarattığı tehlikeyi küçümseyen Stalin şimdi de daha çok batıdaki burjuva hükümetleriyle yapacağı ittifaklara, Milletler Cemiyetine ve "kollektif emniyet" sistemine güvenmek ve bir savaş halinde savaşan ulusların silâhlı işçileriyle köylülerine gerçek devrimci bir çağrıda bulunmamak zorundaydı.

Troçki soruyordu: "Sovyetler Birliğinin yaklaşan büyük savaştan yenilmeksizin çıkacağını umabilir miyiz? İçten gelen bu soruya yine içten gelen bir cevap verebiliriz: eğer savaş, **savaş olarak kalırsa, Sovyetler Birliğinin yenilmesi kaçınılmaz**dır. Teknik, ekonomik ve askerî anlamda emperyalizm kat kat üstündür. Batıda çıkacak bir ihtilâl emperyalizmi felce uğratmadığı takdirde emperyalizm Ekim İhtilâlinin rejimini silip süpürür." Gerçi Batı kendi arasında bölünmüştü ama, "Sovyetler Birliğine askerî bir zafer kazandırmamak için" eninde sonunda aralarında birleşebilirlerdi. Münih buhranından bir hayli önce, Troçki Fransa'nın Sovyetler Birliği ile yaptığı ittifaka bir "kâğıt parçası" gözüyle baktığını, Stalin Fransa'daki Halk Cephesiyle ne kadar ittifak kurmaya çalışırsa çalışsın bu ülke-

nin bu şekilde davranmaya devam edeceğini söylüyordu. Stalin ancak, Fransızların, İngilizlerin ve Amerikalıların ekonomik ve politik baskılarına boyun eğerse ittifak bir gerçek olabilirdi; ama o zaman bile müttefikler Sovyetler Birliğinin savaş içinde karşılaşacağı zorluklardan yararlanacaklar, Sovyetler Birliği ekonomisinin sosyalist temellerini bozmaya ve kapitalizm için geniş çapta imtiyazlar koparmaya çalışacaklardı. Aynı zamanda, savaşın köylüler arasında artıracağı bireycilik eğilimi kollektif çiftçiliği de bozmak tehlikesini ortaya çıkaracaktı. Troçki şu sonuca varıyordu: Bu iç ve dış baskılar Rusya'yı bir karşı-devrim ve restorasyon tehlikesi ile karşı karşıya getirecekti. Bununla birlikte durum umutsuz değildi, çünkü savaş Avrupa'yı da ihtilâl tehlikesiyle karşı karşıya getirecekti; bu bakımdan, bir denge olarak, "Sovyet rejimi, yarınki düşmanlarının rejimlerinden daha sağlam, daha müstakar"dı. Polonya burjuvazisi "koşa koşa savaşa gidebilir ve savaşta yalnız ölebilir"di; Hitler'in ise "İkinci Wilhelm'den daha az zafer şansı" vardı. Troçki, Sovyetler Birliğinde bir devrim ihtimalinin olmamasından ne kadar üzgünse Avrupa'da bir ihtilâlin çıkacağından da o kadar emindi.

Sovyetler Birliğinin savaşa girmesi ve yenilmesi tehlikesi bir realitedir, ama devrim de bir realitedir. Eğer devrim savaşı önliyemezse, o zaman savaş devrime yardım edecektir. İkinci doğumlar çoklukla birinci doğumdan daha kolaydır. Yeni savaşta ilk ihtilâlin çıkması için iki buçuk yıl beklemeye lüzum kalmıyacaktır (1914'den sonra olduğu gibi). Ayrıca, devrim bir kere başladı mı yarı yolda durmayacaktır. Sovyetler Birliğinin geleceğini uzun vadede Genel Kurmayların haritaları değil, sınıf kavgalarının haritaları kararlaştıracaktır. Yalnız kendi burjuvazisine karşı gelecek olan Avrupa Proleteryası... Sovyetler Birliğinin yıkılmasını, ya da "müttefiklerin" Sovyetler Birliğini arkadan vurmasını önliyebilir. Başka ülkelerde proleterya zafer kazandığı takdirde Sovyetler Birliğinin askerî bakımdan yenilmesi de çok kısa bir hikâye olabilir. Öteyandan emperyalizm dünyanın geri kalan yerlerinde mevkiini muafaza ederse hiç bir askerî zafer Ekim ihtilâlinin mirasını kurtaramaz... Kızıl Ordu olmazsa Sovyetler Birliği Çin gibi ezilir ve bölünür. Gelecekteki kapitalist düşmana karşı yapacağı inatçı ve kahramanca direnme emperyalistlerin kampında sınıf mücadelesi için gereken elverişli ko-

şulu yaratabilir. Bu bakımdan Kızıl Ordu muazzam önemi olan bir etkendir. Ama bu demek değildir ki Kızıl Ordu tek tarihsel etkendir.

Avrupa işçileri ve sömürge halkları (Stalin diplomasisinin bindokuzyüz otuzlarda savunduğu) statüko bayrağı altında başkaldıramaz... Avrupa işçilerinin görevi sınırların yerinde kalması değil, tersine, bu sınırların devrimci yoldan kadırılması, statükonun muhafazası değil, sosyalist bir Avrupa Birleşik Devletlerinin kurulmasıdır.

İkinci Dünya Savaşının sonucu bu alternatiften çok daha az kesinlik gösterecek ve Troçki'nin *İhanete Uğrayan Devrim*'de yaptığı teşhis yanlışlıklarının uzun bir listesini yapmak pek zor olmayacaktır. Bununla birlikte, her yanılgısında önemli gerçek payları bulunacak ve bugün bile hâlâ gerçekliliğini yitirmeyen birtakım ilkelerden hareket ettiği görülecektir; böylece, onun yanlışlıklarından birçok politika eleştirmenlerinin doğru diye ortaya sürdükleri fikirlerden daha fazla şeyler öğrenilecektir. Bu açıdan Troçki ile Marx arasında ayrılık vardır: Troçki'deki düşüncelerin "aritmetiksel" sonuçları yanlış bile olsa bunlar "cebirsel" olarak doğrudur. Tahminlerinde yanılmasının nedeni İkinci Dünya Savaşını birincinin gözüyle görmesiydi; ama savaş ile devrim ilişkileri konusundaki genel görüşler sağlamdı ve bu görüşler İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan devrimci durumun anlaşılması için hâlâ da gereklidir (*).

İhanete Uğrayan Devrim etkisini, çok garip, çoklukla kendini yenilgiye uğratacak şekilde gösterdi *pro captu lectoris*. Kitap, 1937 Mayısında, Eski Bolşeviklerin temizlenmeleri sırasında, Radek, Pyatakov ve Sokolnikov'un yargılanmalarından hemen sonra, ve Tuhaçevski ile öteki generallerin idam edilmelerinin arifesinde yayımlandı. Stalin'in indirdiği ölüm darbeleri kitabın adına özel bir hava vermişti: sanki umutsuz ve kulakları patlatan bir protesto çığlığı idi. Troçki'nin söz söyleme sanatındaki bütün dramatik ustalığını taşıyan kitap, Ekim Devriminin son ve artık tamir kabul etmez bir felâke-

(*) Bu görüş kitabın sonundaki Ekyazı'da geliştirilecektir.

te doğru sürüklenmekte olduğunu ve Troçki ile taraftarlarının Sovyetler Birliğinden artık büsbütün koptuklarını gösteriyordu. Bu bakımdan "İhanete Uğrayan Devrim'" önemli, unutulmaz, ama boş bir slogan oldu; kitabın adı uzun bir süre kitabın kendisinden çok etki yaptı; ve birçok kafaları Troçki'nin karmaşık ve dolaşık görüşlerine kapattı. Okuyucuların dikkati daha çok yeni bir malsahibi sınıfın ortaya çıkması ihtimali konusundaki düşünceleri üzerinde toplandığı için Troçki'nin şartlandırıcı sözleri ve dengeleyici fikirleri gözlerden kaçtı. Troçki'nin yalnız bir ihtimal olarak üzerinde durduğu noktaları taraftarlarından çoğu sanki fiilen olmuş gibi ele aldı. Troçki'nin yazı üslubunda kullandığı tartışma tekniği de bu ters tepkinin doğmasına sebep olmuştu; birçok yazarlar Troçki'nin fikirlerini derinliğe ve eleştirici bir gözle inceleyecekleri yerde, ustanın konuşmacı tekniğini taklit etmeye kalktılar, çünkü ötekini yapmak çok daha zordu. *İhanete Uğrayan Devrim* Troçkistlere sonradan katılan mezheplerin İncili olmakla ve bu İncildeki sözler bu üyeler tarafından, Troçki'nin ölümünden çok sonra bile, dindarcasına mırıldanılmakla kalmadı, kitabın etkisi bindokuzyüz kırklarda ve ellilerde hayal kırıklığına uğrayan batılı eski komünistlerin edebiyatında da geniş çapta yer aldı. Bunların birkısmı - elbetteki iyi olmayanlar Troçki'nin masasından artan kırıntılarla geçindiler; ve bu kınrıtıları kendi yağlarıyla karıştırıp bir de ün yaptılar. Bindokuzyüz otuzların Troçkistlerinden James Burnham'ın *Yönetimsel Devrim'i,* örneğin, Troçki'den aktarılmış birkaç parçaya dayanır. İgnazio Silone ile Arthur Koestler'in ilk yazılarında yankılanır. George Orwel de *İhanete Uğrayan Devrim*'in çok etkisi altında kalmıştır. *1984* adlı eserinde sayfalar süren "kitap"taki sözlerin çoğu *İhanete Uğrayan Devrim*'ı taklit etmek amacıyla yazıldığı gibi, Büyük Biraderin anlaşılmaz kardeşi Emmanuel Goldstein'ın aslı da Troçki'dir. Ve son olarak da, bindokuzyüz kırklarda ve ellilerde, soğuk

savaşın birçok hırslı "Sovyetologları" ve propagandacıları görüşlerini ve parolalarını, dolaylı ya da dolaysız, bu kaynaktan aldılar. (*).

İhanete Uğrayan Devrim, birçok amaçlarla kullanılmış olmasına rağmen, yine de Marksist edebiyatın klasik bir kitabı olarak kalmaktadır. Ama şunu da belirtmek gerekir ki Troçki'nin en zor okunan kitabı da budur. Bu kitaptan yararlanabilmek için kitabı herhangi bir saplantıya kapılmadan, bütününü inkâr ya da kabul etmeden okumak gerekir. Goethe bir ara, Lessing için şunu söylemişiti: Lessing kendi kuşağının en büyük düşünürü idi, ama çağdaşları üzerindeki etkisi çok az, dahası, kısmen zararlı bile olmuştu, çünkü Lessing'in karışık düşüncelerinin içinden Lessing kadar akıllı bir insan çıkabilirdi ancak; bu bakımdan Lessing Alman kafasını ancak dolaylı olarak ve ölümünden sonra etkiliyebilmişti. Aynı söz *İhanete Uğrayan Devrim* yazarı için de söylenebilir; bu kitap da batıda bu yüzden ters bir tepki yaratmıştır. Zamanımızda S.S.C.B.'deki etkisi henüz havadadır, çünkü Troçki'nın eserleri ve fikirleri orada hâlâ yasaktır. Troçki'nin yazılarını bilmeden onun dilini bugün konuşan Sovyet Jourdain'ler (**) bir hayli çoktur: üniversitelerde, fabrikalarda, edebiyat klüplerinde, Komsomol hücrelerinde, egemen çevrelerde bile sayıları bir hayli kabarıktır. Gelişigüzel birkaç örnek verelim: Stalin dönemi "sanat yaratıcılığı bakımından tarihe herşeyden önce, bayağılıklar, kiralık sanatçılar ve dalkavuklar dönemi olarak geçecektir" şeklinde Troçki tarafından söylenilmiş olan söz bugün hemen hemen herkesçe kabul edilmiştir. Stalinci-

(*) 1961 de Amerikan Hükümeti **İhanete Uğrayan Devrim** adı altında bir broşür yayımladı; broşürün amacı Amerikanın Kübaya müdahelesini haklı göstermekti. Amerikan Hükümetinin, Pentagonun, Küba şeker plantasyonları eski sahiplerinin ve bazı "radikallerin" ihanetle suçladıkları adam Fidel Castro idi. Broşüre göre Amerikanın Kübaya müdahele etmesinin nedeni Küba ihtilalini eski arılığına kavuşturmaktı.

(**) Molier'in "Kibarlık Budalası" adlı piyesinin kahramanı (Çer.)

lik zamanında "edebiyat akımlarının birbiri ardınca boğulduğunu" bugün artık kabul etmeyen kalmamıştır:

Tasfiye işi bütün ideolojik alanlara yayılmış; yarı bilinçli şekilde yapıldığından daha kesinlikle uygulanmıştır. Bugünkü yönetici tabaka yalnız manevi yaratıcılığı politik bakımdan denetlemeye kendisini yetkili bulmakla kalmamakta, bu yaratıcılığın gelişmesi için gereken yolları göstermeye de kendisini yetenekli görmektedir. Çağrıda-bulunmadan-komut vermek yöntemi aynı şekilde toplama kamplarına, bilimsel tarıma ve müziğe de uygulanmaktadır. Partinin merkez organında -felsefeyi, tabiat bilimini ve tarihi bir yana bırakalım- mimarlığa, edebiyata, sahne sanatına ve baleye askerî nitelikte komutlar veren yazılar çıkmaktadır. Bürokrasi, yalnız kendisine doğrudan doğruya hizmet etmeyen şeylerden değil, anlamadığı şeylerden de bu boş-inana kapılarak korkmaktadır.

Neyseki bunların çoğu artık doğru değil, ama yine de birkısmı doğru; bugün artık ölmüş olan Troçki'nin sesi, Stalinciliği eleştirmiş bir insan olarak, günümüzde Stalinciliği tasfiye etmeye çalışanlardan çok daha güçlüdür:

Öğrencinin okuldaki ve toplumdaki yaşamı formalizm ve yalancılıkla tıka basa doldurulmuştur. Çocuklar bir sürü cansız toplantılarda her zamanki yüce başkanlarını alkışlamayı, sevgili liderlerinin onuruna türküler söylemeyi, bu liderlerin birbirine benzeyen düşüncelerini ve sözlerini sanki babalarının düşünceleri ve sözleri gibi ezberlemeyi öğrenmişlerdir... Daha düşünceli olan öğretmenler ve çocuk kitaplarının yazarları, zoraki iyimserliklerine rağmen, bu baskı bu sahtecilik ve bu sıkıntı havası içinde duydukları korkuyu her zaman saklayamamaktadırlar... Bağımsız karakter, tıpkı bağımsız düşünce gibi, eleştirisiz gelişemez. Oysa, Sovyet gençliği, düşünce alışverişinde bulunmak, yanlışlıklar yapmak, kendi yanlışlıklarını olduğu kadar başkalarının yanlışlıklarını da denemek ve düzeltmek gibi en basit ilkel olanaklardan yoksundur. Onların bütün sorunları... başkaları tarafından onlar adına kararlaştırılır. Onların bütün görevleri kararları uygulamak ve bu kararları verenleri türkülerle yüceltmektir... Bu olgu, milyonlarca ve milyonlarca komünist gencin arasından bir tek esaslı kişinin neden çıkmadığını açıklar.

Genç insanların mühendislik, bilim, edebiyat, spor ya da satranç alanlarına atılarak geleceğin büyük eğlemlerine hazırlandıkları söylenebilir. Bütün bu alanlarda gençler kötü hazırlanmış olan eski kuşakla yarışmakta, sık sık bu kuşakla başa çıkmakta ve onu yenmektedir. Ama politikaya dokunur dokunmaz parmakları hemen yanmaktadır.

Aşağıdaki sözleri esinleyen peygamberce öfke, inanç ve görüş bugün bile hâlâ ne kadar canlı

Bir sosyalist toplum, Sovyet hükümeti tarafından canlandırılmaya çalışılan gerici kapitalizme özgü aşağılatıcı tedbirlerle değil, ancak özgürlüğüne kavuşmuş bir insanlığa yakışan yöntemlerle kurulabilir; yâni bürokrasinin kamçısıyla olacak bir şey değildir bu. Çünkü bu kamçı eski dünyanın en iğrenç mirasıdır. Bir insanın yüzü kızarmadan sosyalizmden söz edebilmesi için herşeyden önce bu kamçının paramparça edilmiş ve herkesin önünde yakılmış olması gerekir.

Troçki'nin *İhanete Uğrayan Devrim*'i yazdığı aylar, yoğun çalışmasına rağmen, kendisi için dinlendirici oldu. Vexhall'de hayat olaysız ve sessiz geçiyordu. Ziyaretçilerin gelmesi ya da kuzeye giden çıplak ve kayalık dağlarda yapılan gezintiler, günlük normal hayatı pek aksatmıyordu. Troçki ailesi ile Kundsen ailesi haftada bir kere Honnefoss'a gidiyorlar, eski, soluk Amerikan filimlerini seyrediyorlardı. Troçki *İhanete Uğrayan Devrim* üzerinde o kadar hızlı ve rahat çalışmıştı ki bitirir bitirmez hemen *Lenin*'e başlamak niyetindeydi. Görünüşe bakılırsa sonunda gerçekten rahat edecek bir yer bulmuştu. Ama arada sırada ufukta ufak bir iki bulut görünmüyor değildi. Sonbaharda seçimler yapılacaktı; Nazi taraftarı küçük bir parti olan National Sammling partisi daha yaz aylarında hükümete çatmaya, Troçki'ye sığınma hakkı tanımakla hükümetin barışı ve kalkınmayı tehlikeye düşürdüğünü söylemeye başlamıştı. Partinin lideri Binbaşı Quisling'di. Bu adam birkaç yıl sonra, Alman işgali sırasında, kukla hükümetin başkanı olacak, sonradan da işgalci devletle "işbirliği" yapan herkese bu ad takılacaktı. O sırada, Quisling'in partisi çok ufaktı ve bir çeşit tımarhane idi; bu bakımdan sözlerine önem veren pek olmuyordu. Komünistlerin çıkardığı *Arbeideren* gazetesinin yayını ortalığı daha çok bualndırmaktaydı. Fazla okuyucusu yoktu, ama Sovyet Elçiliğinin görüşünü yansıtıyordu: Troçki "Sovyetler Birliği ile liderlerine, ve her şeyden önce çağımız proletaryasının en büyük lideri olan Stalin'e kar-

şı giriştiği terör hareketinde Norveç'i bir üs olarak" kullanıyordu. Gazete soruyordu: "Norveç işçileri bu duruma daha ne kadar göz yumacaklar? Norveç İşçi Partisinin Merkez Bürosu buna ne cevap verecek? Norveç Hükümeti ne diyecek?" Troçki "terör faaliyetleri için Norveç'i bir üs olarak" kullanmakla ilk defa suçlandırılıyordu. Bu suçlama birkaç ay sonra Vizinski tarafından da tekrarlanacaktı.

İşçi partisi iddiayı sert bir şekilde reddetti. Schöffle şu cevabı verdi: "Bütün bunların amacı ne? Norveç işçilerini bir yalana inandırmak ve işçi hükümetini Troçki'yi tutuklamaya zorlamak mı? Hayır, Baylar, hiç biri olmayacak. Ne Norveç işçilerini ne de Norveç İşçi Partisini kolay kolay aldatamazsınız." Partinin öteki sözcüleri de hemen hemen aynı şekilde cevap verdiler.

Bununla birlikte, Norveç polisi Troçki'yi devamlı olarak gözaltında bulunduruyor, yalnız kendi gözlemlerini değil, Belçika ve Fransa polisinden aldığı haberleri de Adalet Bakanlığına muntazam olarak bildiriyordu. Bu sırada Brüksel'de oturan bir Şarlok Holmes, Troçki'nin Dördüncü Enternasyonal kurucusu ve lideri olduğunu keşfetmişti; bu haber üzerine Oslo'daki titiz polis makamları huzur kaçıran bu haberin doğru olup olmadığını incelemeye başladılar. Fransız polisi haberi doğruladı; Dördüncü Enternasyonal'in ajanları olan Troçki'nin sekreterleri üzerinde durduğunu, gidiş gelişlerini gözlediğini bildirdi. Norveç Hükümetinin Bakanları bu büyük polis başarısı karşısında gülüp geçebilirlerdi ancak, çünkü bir süre önce onlar, ya da içlerinden birkısmı, bu gizli örgüte katılmak eğilimini göstermişti. Ama Adalet Bakanı polisi yatıştırmak amacıyla, Troçki'nin sekreterlerinden Jan Frankel'in Norveç'ten çıkarılmasını emretti. Onun yerine az sonra Erwin Wolf geçti; Wolf, Vexhall'de bir yıl hiç rahatsız edilmeden kaldı ve Kundsen'in kızıyla evlendi. Troçki, gereksizce bir kışkırtma olmaması için örgütünün "Uluslararası Yürütme ku-

rulu"ndan kendi adının çıkarılmasını istemişti; Troçkistlerin iç işleri konusunda yazdığı yazılara da ya imza atmıyor, ya da takma ad kullanıyordu. (*) Yabancı gazetelerin görüşme tekliflerini reddediyordu. Norveç politikasına karışmamak konusunda o kadar titiz davranıyordu ki, bir ara Kundsen kendisini seçim toplantılarına dinleyici olarak katılmaya çağırdığı zaman bu teklifi hemen reddetti; Kundsen'e yalnızca eşlik ediyor, toplantı bitinceye kadar kendisini dışarda, arabanın içinde bekliyordu. (**) Polis de, Troçki'nin durumunda şikâyeti gerektiren herhangi bir nokta bulunmadığını Bakanlığa bildirmekteydi. Dış İşleri Bakanı Koht şöyle demişti bir ara: "Troçki'nin uluslararası olaylar konusunda yorumlar yazmakta devam ettiğini elbette biliyorduk, ama demokratik sığınma ilkesinin gereği olan bu hakkına saygı göstermeyi bir görev saydık." (***) Hükümet, Troçki'nin davranışından o kadar memnundu ki ikamet iznini, herhangi bir zorluk çıkarmadan, kendiliğinden iki kere uzattı.

Ama, 1936 yılı yazında Koht, Moskova'ya gidip de orada büyük bir bayram havası içinde karşılanınca Troçki Bakanın dönmesini büyük bir korku içinde beklemeye başladı. Bu sırada "Kremlin'de benim başıma pazarlık yapıyorlar," diyor Kundsen'e. Kundsen buna inanmayarak soruyor: "Bizim, yâni Norveç İşçi Partisinin, sizin başınızı satabileceğine gerçekten inanıyor musunuz?" Troçki evsahibinin duygularını incitmemek için şöyle cevap veriyor: "Hayır, ama Stalin'in sa-

(*) O sıralarda Troçki daha çok "Crux" takma adını kullanıyordu; ayrıca Paris ve Amsterdam'daki taraftarlarıyla yaptığı yazışmaların bir kısmında şifre kullanıyordu.

(**) Knudsen'in anlattıklarından.

(***) Profesör Koht bu açıklamayı 1937'nin başlarında yaptı; sonradan da 1956 da Oslo'ya yaptığım ziyaret sırasında özellikle bir daha belirtti.

tın almaya hazır olduğuna inanıyorum." (*) Koht'un anlattığına göre ise, kendisi yalnızca bir nezaket ziyareti yapmak amacıyla Moskova'ya gitmişti; önce de Polonya hükümetinin bir konuğu olarak Varşova'da bulunduğu için, Polonyalılarla bir "ortaklık" kurmakta olduğu izlenimini Mosvova'da yaratmamak amacıyla bu ziyareti yapmıştı. Yine kendisinin söylediğine göre, ziyareti sırasında Troçki'nin sığınma sorunu bir kere olsun bahis konusu olmamıştı. Yalnız Cenevre'de bir kere, Milletler Cemiyetinin bir oturumunda, Litvinov özel bir konuşmasında hafifçe bir imada bulunmuş. (**) Koht'un bu sözlerini doğru olarak kabul etmek zorundayız, çünkü Stalin, kibar ve kendi halinde bir bilim adamı ve diplomat olan Koht ile Troçki'nin başı üzerinde bir pazarlığa girişmezdi elbette; böyle bir pazarlık için daha kaba biriyle karşılaşması gerekirdi.

Troçki'nin kuşkusu, o sırada Sovyetler Birliğinde Troçki aleyhtarı terörün görülmemiş bir noktaya varmış olmasından ileri geliyordu. O günlerde Sovyet hapisanelerinden ve toplama kamplarından gelen üç taraftarı Troçki'ye birinci elden bilgi vermişti. Bu üç adam şunlardı: Eski Bolşeviklerden Rus işçisi A. Tarov; Yugoslav Partisi Politbürosunun eski üyelerinden Anton Ciliga; Rus Muhalefet hareketinde oynadığı rolden sıksık söz ettiğimiz Victor Serge. (***) Serge, Stalin

(*) Troçki, **Stalin's Verbrechen; The Cade Leon Trotskym,** s. 33; Knudsen'in yazara anlattıklarından.

(**) Koht durumu bana böyle anlattı. (Ayrıca Rusya ile Norveç ilişkileri üzerine yaptığı bir araştırma dolayısıyla Moskova akademi çevreleriylc eskidenberi ilişki kurmuş olduğunu da ekledi.)

(***) **Arşiv**'in kapalı bölümü Tarov'un "Kaçmış bir Bolşevik-Leninist'e Mektup"u **B.O.**nun 45. sayısında, 1935 de çıktı. Ciliganın Stalinci terör konusundaki raporu yine **B.O.**nun 47, 48, 49. sayılarında çıktı. Victor Serge'in o sıralarda hâlâ Stalin'i tutan Gide'e Stalin rejiminin içyüzünü anlatan "André Gide'e Açık Mektup" yazısı **B.O.**nun 51. sayısında, 1936'da çıktı. **B.O.**nun bu sayılarında S.S.C.B.den gelen bol taze haberler vardı.

nezdinde Romain Rolland'ın yaptığı teşebbüs üzerine serbest bırakılmıştı; Ciliga ise, Batı Avrupalı arkadaşlarının serbest bırakılması üzerine salıverilmişti; Tarov da sınırı gizlice geçmişti. Tarov'un anlattığına göre, Nazilerin kuvvetlenmesi üzerine o da Stalinciliğe yanaşmak istemiş, ve G.P.U. ile teslim olma şartlarını konuşmaya başlamıştı. Ona şunu sormuşlardı "Troçki'nin burjuva karşı-devriminin başlıca öncülerinden biri olduğuna inanıyor musun, inanmıyor musun?" O sıralarda Stalincilere teslim olmak isteyen eski muhaliflerden bu formülü kabul etmeleri isteniyordu. Tarov G.P.U.'ya şu cevabı vermiş: "Benim görüşüme göre Troçki dünya proletarya davasına çok bağlı bir insandır, ve yılmaz bir devrimcidir, ben kendisini ortak davada dostum ve yoldaşım sayarım." Tarov gecelerce sorguya çekilmiş, Troçki'yi suçlaması için kendisine baskı yapılmış; ama Tarov'a istediklerini yaptıramamışlar.

Her üçü de Rusya'daki yeni ve muazzam terör havasını Troçki'ye uzun uzadıya anlatmıştı: Kirov'un ölümündenberi tutuklulara acımasız bir yabanlık uygulanıyordu; G.P.U. işkenceler yaparak ve aldatarak "itiraf"lar elde ediyordu. Stalin'i o kadar şiddetle eleştirdiği halde, işlerin bu kadar ileri gittiğinden Troçki'nin haberi yoktu. Herhangi bir siyasî mülteci gibi, onun da kafasında, terörün çok daha küçük çapta uygulandığı ve daha yumuşak olduğu bir dönemin hayali kalmıştı. Rusya üzerine yeni anlatılan hikâyeler (o sırada André Gide Rusya'dan yeni dönmüş ve *Retour de L'U.R.S.S.*i yazmıştı.) Troçki'yi utandırmış, öfkelendirmiş, "reformcu hayalleri" bir yana bırakmak ve Komintern ile arasının açılmasına en kesin şeklini vermek kararını güçlendirmişti.

Şunu da belirtmek gerekir ki bütün bu anlatılanlar Muhalefet için artık en ufak bir umut ışığının kalmadığını gösteriyordu; çünkü egemen gurubun bozulduğunu ve çevresini kin ve öfke havasının sardığını söyleyenler, aynı zamanda, hem de daha kötü bir şekilde, Muhalefetin de iyice dağıldığını

ve güçsüz olduğunu da itiraf etmiş oluyorlardı. (*) Tarov gibi insanların hapisanelerde ve kamplarda onurlarını hâlâ muhafaza etmeleri Troçki için acı bir avunuydu herhalde. Bu insanlar Muhalefette sanki Mohikanların sonuydular. Ama, 1935 yılının sonuna doğru Partiden yeniden kitle halinde birçok insanların çıkarıldığı açıklandı; 30 Aralık'ta, Partinin Moskova Komitesi Sekreteri Hruşev yalnız başkentte 10,000 üyenın partiden çıkarıldığını söyledi; Jdanov da Leningrad'da 7,000 kişinin atıldığını bildirdi. Bütün ülkede en azından 40,000 kişi üyelikten çıkarılmıştı; bu sayıdan daha fazlası Komsomol'dan ihraç edilmişti; bunların çoğu Troçkist ve Zinoviyevci olarak damgalananlardı. Bunlardan hiç olmazsa yarısı ya da üçte biri muhalif olsa idi, demek ki ülkede 4-600'-den çok, yâni 1927 yılında Ortak Muhalefet Platformuna imzasını atanlardan çok, muhalif vardı. Yeni bir gelişme miydi bu? Troçki'ye göre öyle idi. Serge'in ve Ciliga'nın bütün anlattıklarına rağmen, Troçki yine de umutlanacak bir nokta bulmuştu:

Stalinci basının ve ajanların etkisi altında (Louis Fischer ve benzerleri) yalnız düşmanlarımız değil, Batıdaki dostlarımızın çoğu da, farkına varmadan S.S.C.B'de Bolşevik-Leninist kalmışsa bunlar ağır hapis cezalarına mahkûm edilmiş olanlardır şeklinde düşünmeye alıştılar. Hayır, öyle değil! Marksist bir programı ve büyük bir devrimci geleneği polis yöntemleriyle ortadan kaldırmak imkânsızdır... Hareketimiz S.S.C.B.'de, bir doktrin şeklinde olmasa bile, bir hava, bir gelenek, ve bir bayrak olarak, kitle niteliğini taşımaktadır ve anlaşılıyor ki yeni ve taze güçleri kendine çekmektedir. Son aylarda partiden atılan 10,000 ya da 20,000 "Troçkist" arasında eski kuşaktan, 1923-8 lerin kalıntılarından, altmış yetmişten, ve belki de birkaç yüzden fazla insan yoktur. Kitle, yeni gelenlerden oluşmuştur. On üç yıldanberi sürüp giden eziyetlere, iftiralara, kovuşturmalara, görülmemiş alçaklıklara ve yabanlıklara, kovuşturmalardan daha tehlikeli olan teslim olmalara ve ayrılmalara rağmen;

(*) Ciliga o sıralarda yayımladığı **Au pays du grand mensonge** adlı kitabında durumu bütün açıklığıyla ortaya sermişti. Serge de, Lyovaya yazdığı mektuplarda Muhalefetin dağıldığını anlatıyordu. Ünlü bir Troçkist olan ihtiyar Elzin'e göre (Serge'in mektubunda anlattığına göre) "aynı görüşte olan iki yoldaş göremezsiniz: onları birleştiren tek şey G.P.U.dur."

Dördüncü Enternasyonal'in bugün en güçlü, en çok ve en sağlam kolu S.S.C.B dir.

Bu sözler Sovyetler Birliğinden, dahası Troçki'nin kendi taraftarlarından bile, herhangi bir devrimci teşebbüs beklenemiyeceği konusunda söylediği sözlerle çelişiyor gibidir. Ona göre, örgütlenmiş bir parti halinde olmasa bile, Troçkizm bir "hava, gelenek ve bayrak" olarak hâlâ eskisi gibi canlıdır. Ama, gerek Stalin ve gerekse Troçki çok iyi biliyorlardı ki, elverişli koşullarda "bir hava ve bir gelenek" kolaylıkla bir parti haline gelebilirdi. Bu bakımdan Stalin, Troçkizme son darbeyi indirmeye hazırlanıyordu. Ancak, 1936 yılının ilkbaharında ve yazının başlarında ortalıkta yalnızca tedirgin bir uyuşukluk vardı.

O günlerde Batı Avrupa Halk Cephesi bayram günlerini yaşıyordu. Fransa'da, Halk Cephesindeki partiler seçimi ezici bir çoğunlukla kazanmışlardı; bu durum işçileri yeni istekler ortaya atmaya, ulus çapında grevler ve gösterilere gitmeye zorlamıştı. Sendikalara milyonlarca işçi yazılıyordu. Troçki, Amerika'da çıkan *Nation* dergisine yazdığı bir yazının başlığında, "Fransız Devrimi Başladı" diye bağırıyordu. (Tutucu *Le Temps* gazetesi *"Les grandes maneuvres de la révolution"*-dan söz ediyordu.) Troçki bu yazısında, Fransız ekonomisinin çöktüğünü, bütün sınıf çelişkilerinin kesinleştiğini, malsahibi sınıflarla partilerinin arasında panik başladığını, halk yığınlarının harekete geçmesi için gereken hızın varolduğunu söylüyordu. "Bütün işçi sınıfı harekete geçmeye başlamıştır. Bu dev yığın kelimelerle durdurulamaz. Bu mücadele ya yüksek bir zaferle ya da yenilgilerin en korkuncuyla bitmeye mahkûmdur." Halk Cephesinin liderleri yenilgiye doğru gidiyorlardı; işçilerin enerjilerini ve kendilerine olan güvenlerini önlemek ve burjuvaziyi ürkütmemek için ellerinden geleni yapmaktaydılar. "Sosyalistlerle Komünistler Herriot'nun, hiç olmazsa Daladier'nin başkan olduğu bir hükümette Bakanlık

kapabilmek için bütün güçleriyle çalıştılar. Halk yığınları ne yaptı? Onlara Blum Hükümetini kabul ettirdiler. Bu doğrudan doğruya Halk Cephesi politikasına karşı oy vermek demek değildir de nedir?" Karşı-devrim ilk defa sinmiş ,fırtınanın geçmesini bekliyor, karşı darbeye hazırlanıyordu. "Karşı-devrimin hesaplarında yanıldığını söylemek saçma olur. Karşı - devrim Blum'un, Johaux'nun ve Cachin'in yardımıyla amacına varabilir." Komünist partisi yıllardanberi *Les Soviets partout* diye bağırıyordu; ama şimdi, sözden eyleme geçmek, işçileri biraraya getirip silâhlamak, ve İşçi Kurulları kurmak zamanı gelince bu sloganın "zamansız" olduğunu söylüyordu. Troçki kendi taraftarlarına şöyle bir uyarmada da bulunuyordu: "Bugünkü grev eyleminde ayağını basacak bir yer bulamayan, savaşa giren işçilerle sağlam bağlar kuramayan bir parti ya da gurup devrimci bir örgüt olmaya lâyık değildir." Troçki'nin taraftarları, ne ilk ne de son defa, "ayaklarını basacak" bir yer bulabiliyorlardı.

Troçki, 4 Ağustos günü, *İhanete Uğrayan Devrim*'e yazdığı önsözü yayınevine postaladıktan hemen sonra, Kundsen ile birlikte yola çıktı. Güney fiyorlarından birinde, yaban ve boş bir adada, kısa bir tatil geçireceklerdi. Otomobille gidiyorlardı. Kundsen bir ara birkaç kişinin arkalarından ayrılmadığını gördü. Bunlar Quisling'in adamları olabilirlerdi. Ama Troçki ile Kundsen bir vapura binerek izlerini kaybettirdiler; durumdan memnun, fiyoru geçtiler, adaya vardılar, o gece bir balıkçı kulübesinde kaldılar.

Ertesi sabah Vexhall'den acele bir telgraf geldi. Quisling'in polis kılığına giren adamları geceleyin, Kundsen'in evine girmişler, arama emrini yerine getireceklerini söyliyerek Troçki'nin oturduğu odalara girmeye çalışmışlardı; bunların hırsız olmalarından şüphelenen Kundsen'in kızı karşı koymaya çalışırken erkek kardeşi de komşuları uyandırmıştı; eve gi-

renler bir masanın üzerinde duran daktilo ile yazılmış birkaç kâğıdı alarak kaçmışlardı; suçlular polis tarafından yakalanınca, Troçki'nin yokluğunda eve girmeyi zaten tasarladıklarını, ve Kundsen'in telefonunu dinledikten sonra Troçki'nin evde bulunmadığını anladıklarını söylemişlerdi. Niyetleri Troçki'yi öldürmek değildi. Troçki'nin siyasî faaliyeti ile Norveç'te oturma şartlarını bozduğunu gösterecek delil elde etmekti. Quisling bu belgeleri seçimde kullanacaktı. Taarruz edenler amaçlarına vardıklarını söylemişlerdi.

Olay gülünç göründü onlara. Troçki Quisling'in gönderdiği adamların Norveç'te oturma şartlarını bozduğunu gösteren herhangi bir tanıt elde edemiyeceğinden emindi. Arşivinden de önemli bir şey alamazlardı, çünkü Kundsen bir ihtiyat tedbiri olmak üzere, bu arşivi ayrılmadan önce bir bankanın kasasına saklamıştı. Böylece, biraz heyecan çektikten sonra, birlikte kayalara tırmanmaya ve balık avlamaya başladılar. Bir hafta sonra, yâni 13 ya da 14 Ağustos'ta, adaya ufak bir uçak indi; uçaktan Norveç cinayet masası şefi çıktı. Quisling'in adamları yakında yargılanacakları için Trygvie Line'nin emri üzerine bu konuda Troçki'ye sorgu sormaya gelmişti. Sorular, evine giren adamların eline geçen özel bir mektupla ilgiliydi; bu mektup Troçki'nin yukarıda adı geçen "Fransız Devrimi Başladı" adlı yazısının kopyası idi; Fransa'daki taraftarlarından birine yazılmıştı. Troçki kendisine sorulan bütün soruları cevaplandırdı; polis şefi de, döndükten sonra, Nazilerin Troçki aleyhine söylediklerinin tamamen yalan olduğunu basına açıkladı.

Kundsen, ertesi sabah erkenden, her zamanki gibi haberleri dinliyordu. Radyoda söylenenler pek anlaşılır gibi değildi; adada elektrik yoktu; Kundsen'in yanında yalnızca portatif bir radyo vardı. Ama işittiği kadarını hemen soluk soluğa Troçki'ye haber verdi: Moskova'nın o sabah açıkladığına göre, Zinoviev ve Kamenev ile birlikte on dört kişi sanık olarak

mahkemeye çıkarılacaklardı; suçları ihanet, komplo hazırlamak, ve Stalin'i öldürmeye teşebbüs etmekti. Radyoda okunan uzun iddianameye göre, bütün bunların baş kışkırtıcısı Troçki idi. Kundsen öteki ayrıntıları öğrenememişti ama Zinoviev ile Kamenev'in terörcülükle ve Gestapo ile işbirliği yapmakla suçlandırıldıklarından emindi. Troçki şaşırıp kalmıştı. Durmadan: "Terörcülük? Terörcülük ha?" diyordu. "Evet, evet, hadi bu suçlamayı anlıyorum. Ama Gestapo ile işbirliği? Gerçekten Gestapo dediler mi? Gestapo ha? Emin misiniz?" diye sorup duruyordu. Kundsen doğruluyordu: "Evet, öyle dediler." O gün, daha sonraları, şunu da öğrendiler: İddianamede aynı zamanda Troçki'nin terörcüleri ve kaatilleri Norveç'ten Sovyetler Birliğine gönderdiği de iddia ediliyordu. Bulundukları sessiz adanın kayaları sanki birdenbire bir yanardağ olmuş, patlamış, üzerlerine alevler ve lâvlar yağdırıyordu. Hemen Vexhall'e döndüler.

Aynı gün, yâni 15 Ağustos günü, Troçki, suçlamaları reddederken bunların "dünya politika tarihinde görülmemiş bir yalan" olduğunu basına söyledi. "Stalin bu mahkemeyi ülkedeki hoşnutsuzluğu ve muhalefeti bastırmak için sahneye koydu. Egemen bürokrasi her eleştiriyi ve her muhalefeti bir komplo saymaktadır." Kendisinin Norveç'i terör faaliyeti için bir üs olarak kullandığı suçlamasına gelince, bu suçlamanın da amacı onu sığınma ve savunma hakkından yoksun kılmaktı. "Norveç'e ayak bastığım andanberi Sovyetler Birliği ile hiç bir ilişkim kalmadığını kesin olarak iddia edebilirim. Buradayken Sovyetler Birliğinden bir tek mektup almadığım gibi orada herhangi bir kimseye de doğrudan doğruya ya da başkalarının kanalıyla herhangi bir mektup göndermiş değilim. Ne karım, ne de ben, bir bilim adamı olarak çalışan, politika ile de hiç bir ilişkisi bulunmayan oğlumuzla bile tek satır mektuplaşmadık." Troçki, Norveç Hükümetinin bütün bu suçlamaları incelemesini önerdi; bütün evrakını ve malzemeyi

Norveç Hükümetinin emrine vermeye hazırdı. Troçki, bundan başka, bütün ülkelerin işçi örgütlerine başvuruyor, tarafsız ve uluslararası bir İnceleme Komisyonunun kurulmasını istiyordu.

Demek ki önceden birkaç kere geleceğini haber verdiği terör başlamıştı. Ama düşündüğünden daha iğrenç ve daha korkunçtu. Yeniden radyoya kulak verdi: 19 Ağustos ile 24 Ağustos arasında yapılan yargılamaları dinledi Savcılar, yargıçlar ve sanıklar, insan akıl ve hayalinin almayacağı bir sadizmin ve mazoşizmin örneklerini sahneye koydukça hayretten hayrete düşüyor, dehşetten donup kalıyordu. Bahis konusu olan şey on altı sanığın, ve bu on altı sanıkla birlikte Troçki ve Lyova'nın başlarıydı. Daha başlangıçtan belliydi bu. (İddianamede, Lyova babasının en büyük yardımcısı olarak gösteriliyordu.) Mahkeme sürüp gittikçe bu yargılamaların bütün bir devrimci kuşağın yokedilmesine başlangıç olduğu açıkca anlaşıldı. Ama işin en kötü yanı, sanıkların lekelenmeleri ve son derece mide bulandırıcı ifşaatla kendi-kendilerini suçlayarak kendi ölümlerine gitmeleriydi. Fransız İhtilâlinin kâbusları, idam arabaları, giyotinleri ve Jacobinlerin birbirlerini öldürmeleri, ciddi ve ağırbaşlı bir dram kalmıştı bunun yanında. Robespierre düşmanlarını hırsızların ve ahlâksızların yanına kor, onları akla gelmeyecek şekilde suçlardı; ama şereflerini ve haysiyetlerini savunmaktan ve birer savaşçı olarak ölmekten onları alıkoymazdı. Danton bile hiç olmazsa ölmeden önce: "Benden sonra sıra sana gelecek, Robespierre!" diye bağırabilmişti. Stalin ise, umutsuz hasımlarını insanların düşebileceği aşağılıkların en dibine fırlatıyordu. Bolşevizmin liderlerini ve düşünürlerini orta çağların büyücü kadınlarına çevirmişti; yaptıkları her büyüyü, Şeytan'la nasıl yattıklarını, bütün ayrıntılarıyla, sanki Engizisyon mahkemesi önünde itiraf ediyorlardı. İşte size Vişinski'nin bütün dünya önünde Kamenev ile yaptığı konuşmadan bir örnek:

Vişinski: Bir sürü yazılarında ve sözlerinde partiye bağlı olduğunu bildiriyorsun. Bunlara ne demeli? Aldatmaca mıydı?

Kamenev: Hayır, aldatmacadan da daha kötü.

Vişinski: Yalan mıydı?

Kamenev: Ondan da kötü.

Vişinski: Aldatmadan da, yalandan da mı kötü? Öyle ise kelimeyi kendin bul. İhanet mi?

Kamenev: Kelimeyi siz buldunuz.

Vişinski: Sanık Zinoviyev, bunu kabul ediyor musun?

Zinoviyev: Evet.

Vişinski: İhanet mi? Yalan mı? Casusluk mu?

Zinoviyev: Evet.

Karmenev günahını şöyle itiraf ediyor:

Hayatım iki kere bağışlandı; ama her şeyin bir sınırı vardır; proletaryanın iyi kalpliliğinin de bir sınırı vardır, ve biz bu sınıra ulaştık... Biz burada yabancı gizli polis ajanlarıyla yanyana oturmaktayız. Silâhlarımız aynı, kaderlerimiz aynı Bu sanık sandalyasında kaderlerimiz birbirine bağlanmadan önce silâhlarımız birbirine bağlanmıştı. Biz faşizme hizmet ettik, sosyalizm aleyhine karşı-devrimi örgütledik. Saptığımız yol buydu, düştüğümüz iğrenç ihanet çukuru böyle bir çukurdu. (*)

Arkasından Zinoviyev

Ben, Stalin'i, Voroşilov'u ve daha başka liderleri öldürmeyi amaçlayan Troçkist Zinoviyevist blokun Troçki'den sonra gelen örgütcüsü olduğum için suçluyum... Kirov'un öldürülmesini örgütleyen başlıca insan olarak suçlandırılmamı rica ediyorum Troçki ile ittifak kurduk. Benim kusurlu Bolşevizmim anti-Bolşevizm haline geldi, ve Troçkizmden de faşizme vardım. Troç kizm faşizmin bir çeşididir, ve Zinoviyesizm de Troçkizmin bir başka çeşididir.

İç savaşta Kolçak'ı yenmiş olan, ve Devrimci Askerî Komitede Troçki'den sonra gelen İvan Smirnov da şunları söyledi:

Ülkemiz için bugünkü tutulan yoldan başka bir yol yoktur tarihin bize sunduğu liderlikten başka bir liderlik olmaz ve olamaz; Teröre geçmek için bize emirler veren ve talimat gönderen ve devletimizi faşist sayan Troçki bir düşmandır. arikatın öte yanındadır.

Troçki'nin eski arkadaşlarından ve iç savaş kahramanla-

(*) **Sudebnyi Otçet po Delu Trotskistkovo-Zinovievskovo Terroristkovo Tsentra;** bu alıntılar mahkemenin resmi İngilizce çevirisindendir, s. 68, 169-70.

rından Mraçkovski de şunları söylüyordu:

Neden karşı-devrimci yola saptım? Troçki ile olan ilişkim beni buna sürükledi. Zaman zaman bu ilişkiyi kurdum, partiyi aldatmaya, liderlerini aldatmaya başladım.

Leningrad Çeka'sının iç savaş sırasında korkusuz ve şefi ve 1927'deki Muhalefet gösterilerinin lideri Bakayev de şunları itiraf etti:

Mahkeme önünde açıklanan gereçler bu... karşı-devrimci-terörcü bloku örgütleyenin ve başlıca ruhunun, Troçki... olduğunu bütün dünyaya gösteriyor... Zinoviyev ile Kamenevin çıkarları uğruna kaç kere başımı tehlikeye attım. Onların ellerinde bir karşı-devrim ajanı olduğuma, ve Stalin'e karşı kolumu kaldırdığıma çok üzgünüm.

Bolşevik arabasına son dakikada, iç savaştan sonra, kapağı atan ve o sırada mahkemede Genel Savcılık görevi yapan eski-Menşevik Vişinski bile bile isteri numaraları yaparak, saatlerce öfkelendi durdu:

Kapitalizmin bu kudurmuş köpekleri Sovyet vatanımızda ne kadar iyi şey varsa hepsini koparmaya, yıkmaya çalışmışlardır. Bizim için çok kutsal olan devrim evlâtlarından birini, o mükemmel ve harikulade adamı, yeni hayatımız ne kadar parlak ve sevinçli ise, dudaklarındaki gülümseme de onun kadar parlak ve sevinçli olan, parlak ve sevinçli adamı öldürdüler. Kirov'umuzu öldürdüler, yüreğimizin hemen yanını hançerlediler... Düşman kurnazdır, kurnaz düşmana acınmaz... Bütün halkımız öfkeden tirtir titriyor; ve ben de Devlet Savcılık makamı adına, öfkeli ve kızgın sesimi mırıldanan milyonların sesine katıyorum... Azgın köpeklerin kurşuna dizilmelerini, hem de teker teker dizilmelerini istiyorum!

Savcılık makamı tarafından bir tek belge bile gösterilmeden ağır hakaretlerle, çirkin küfürlerle, geçen beş günden sonra mahkeme kararını bildirdi. Bütün sanıkların idama mahkûm edildiklerini bildiren karar şöyle bitiyordu:

Lev Davidoviç Troçki ile oğlu Lev Lyoviç Sedov... S.S.C.B.'de terör faaliyetlerinin örgütlenmesini doğrudan doğruya ve şahsen hazırlamak ve yönetmiş olmakla... S.S.C.B. topraklarında ele geçtikleri takdirde hemen tutuklanmalarına ve S.S.C.B. Yüksek Mahkemesinin Askerî Kollegium'unda yargılanmalarına karar verilmiştir.

Stalin mahkemeyi Rhine'ın Hitler tarafından işgali za-

manına ve Fransa'da Halk Cephesi hükümetinin kurulmasından hemen sonraya rastlatmıştı. Bu şekilde davranmakla, Stalin'i, Hitler'in karşısında kendi müttefikleri sayan Batıdaki işçi hareketine ve sol aydınlara şantaj yapmış oluyordu. Aslında şöyle demek istiyordu: yaptığı temizlik hareketine karşı herhangi bir protestoda bulunacak olurlarsa Halk Cephesini dağıtır, Avrupa'yı Nazi Almanyası karşısında tek başına bırakırdı. Mahkemenin akıl almayacak şekilde geçmesi de Stalin'e yardım etmişti; çünkü akıl erecek bir alçaklık karşısında halk sesini yükseltebilirdi, ama şimdi şaşkına dönmüştü; karanlık ve kanlı bir sır perdesine karşı gelmeye gerçekten çekiniyor, bu yüzden bu işe karışmak istemiyordu.

Mahkeme ve idamlar Troçki'nin sinirlerini çok bozdu, ama savaşçı ruhunu da kamçıladı. İç savaşın ilk çatışmalarındaki yoğunluk ve güvenle bu saldırıya da karşı koymaya karar verdi. Zinoviyev-Kamenev davasında baş sanık kendisiydi; yeni yeni birçok mahkemelerin olacağını, daha ağır ve akla gelmez suçlarla suçlanacağını biliyordu. Kendi başı ve şerefi için, hayatta kalan çocuklarının yaşaması için, artık kendilerini savunamıyacak durumda olan eski Bolşeviklerin şerefleri için savaşıyordu. Mahkemenin içinden çıkamadığı çelişkilerin ve saçmalıkların neler olduğunu anlatıyordu. Sahtekârlığın nerede olduğunu göstermek ve sır perdesini dağıtmak için sinirlerini yay gibi germişti. Stalin'in muazzam gücü ile ona yardım eden propagandacılar kalabalığının karşısında yapayalnız olduğunu biliyordu; ama hiç olmazsa, söz söylemekte ve bir karşı-hareket örgütlemekte serbestti; bu olanakları sonuna kadar kullanmaya kararlıydı. Mahkemenin ikinci günü *Arbeiderbladet* ile uzun bir konuşma yaptı. Gazete bu konuşmayı ertesi gün, 21 Ağustos'ta, başsayfasında yayımladı (yazının başlığı söyleydi: "Troçki Moskova'daki suçlamaların yalan olduğunu söylüyor") Yazı okuyucularda Troçkiye karşı bir sempati yarattı. Troçki o sırada Oslo'ya koşmuş olan Amerikalı, İngiliz ve Fransız

telgraf ajanslarının muhabirlerine ve birçok gazetelere demeçler hazırladı. Büyük bir savaş içine girmişti; zaman çok önemli bir etkendi burada: şaşıran dünyanın duygusu henüz körleşmeden Stalin'in suçlamalarını reddetmeliydi. Bütün istediği şey kendisini savunmakta serbest kalmasıydı.

Bu serbestliği birdenbire ve sinsice elinden alındı; bunu elinden alanlar da bir süre önce kendisine dostça davrananlar, ona saygı gösterenler, ona sığınma hakkı tanımakla övünenler oldu. Moskova mahkemesinin bitmesinden bir gün sonra, yâni 26 Ağustos'ta yüksek rütbeli iki polis, Adalet Bakanından aldıkları emir üzerine, ikamet vizesi şartlarını bozduğunu Troçki'ye bildirdi. Bundan böyle "başka ülkelerin günlük politika sorunlarına, sözle ya da yazıyla, doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak" karışmayacağı konusunda bir taahhütname imzalaması kendisinden rica ediliyordu; sonra da bir yazar olarak, "faaliyetini belirli bir ülkeye yöneltmemiş olmak şartiyle tarih eserlerinin ve genel teorik gözlemlerin dışına" çıkmayacaktı. Troçki ile alay etmek gibi bir şeydi bu. Stalin tarafından Hitler'in kuklası ve birtakım kaatillerle sabotajcıların öncüsü olmakla suçlandığı bir zamanda "öteki ülkelerin sorunları" üzerindeki görüşlerini açıklamadan nasıl durabilirdi? "Belli bir ülkeye yöneltilmiş olmamak şartıyla" yalnızca "teorik gözlemler" le nasıl yetinebilirdi? Böyle bir durumda susması dünyanın kulağına Stalin'in durmadan üflediği iftiraları renklendirmekten **başka bir işe yaramazdı.** Taahhütnameyi imzalamayı hemen reddetti. Bunun üzerine polis kendisini evinde gözaltına aldı, kapılarına polis koydu, ve basına herhangi bir demeç vermesini yasakladı.

Norveç Hükümetinin tutumundaki bu çabuk değişmenin sebebi neydi? Oslo'daki Sovyet Elçisi Yakuboviç 29 Ağustos'ta resmî bir nota vermiş, Troçki'nin sınırdışı edilmesini istemişti. Notada Troçkinin Norveç'i "komplo faaliyeti için üs" olarak kullandığı bildiriliyor, Moskova Yüksek Mahkeme-

sinin kararı hatırlatılıyordu. Nota, hafif ve gizli bir tehditle, şöyle bitmekteydi: "Sovyet Hükümeti şunu belirtmek ister ki, Troçki'ye verilen sığınma hakkının devamı... S.S.C.B. ile Norveç arasındaki dostça ilişkileri...zedeleyecek. ve uluslararası ilişkileri yöneten ilkeleri. bozacaktır." (*) Bu olay Troçki'nin evde gözaltına alınmasından sonra olmuş, ve Trygve Lie de bu yüzden Troçki'ye karşı aldığı tedbiri Sovyet müdahalesi üzerine almadığını iddia edebilmiştir. Ama Sovyet Elçisi birkaç gün önce yaptığı sözlü bir *démarche* ile Troçki'nin Norveç'ten çıkarılmasını istemiş bulunuyordu. Kohl şöyle diyor: "Sovyet Elçisinin Troçki'ye verilen sığınma hakkının geri alınmasını ilk olarak ne zaman istediğinin tam olarak tesbitindeki zorluk, bunu kendisinin sözlü olarak bildirmesinden, bu yüzden de elde bir belge olmamasından ileri gelmektedir. Bu sırada Oslo'da yoktum; yukarı kuzeydeki seçim bölgemi geziyordum; Dış İşleri Bakanlığına benim yerime Trygve Lie bakıyordu." (**) Nitekim Troçki'nin Moskova mahkemesi konusunda yaptığı konuşmanın *Arbeiderbladet* gazetesinde çıktığının ertesi günü Elçi, Trygve Lie'yi görmüştü; hükümetteki bir partinin gazetesinde böyle bir yazının çıkmasını protesto etmemesine ve Troçki'nin Norveç'ten çıkarılmasını istememesine imkân yoktu. Oslo'da dolaşan birtakım söylentilere göre, Elçi, aynı zamanda, Norveç ile ticaret ilişkilerini keseceğini de söylemiş, bunun üzerine gemi şirketleri ile balık sanayicileri, iktisadî buhran ve işsizlik zamanında, çıkarlarının tehlikeye düşürülmemesi için hükümete baskı yapmışlardı. Koht diyor ki: "Ruslar iktisadî bakımdan karşı tedbirler alacaklarını söylemedikleri halde hükümetteki arkadaşlarım bundan korkuyorlardı. Ticarî boykota gideceklerini sanmıyordum;

(*) Nota **Storting Repirt no. 19**'a eklidir. 30 Ağustos 1936 tarihli **İzvestiya** gazetesinde ise yalnızca Sovyet Elçisinin bir açıklamasından söz edilmektedir.

(**) Koht'un yazara anlattıklarından.

Rusya ile ticaretimizin - başlıca ihracatımız ringa balığı idi bizi korkutacak kadar büyük olmadığı kanısındaydım. Bu bakımdan Troçki'yi enterne etmek önerisine karşı koydum; ama Kabinedeki arkadaşlarım beni azınlıkta bıraktılar."

Bakanlar, Rusya ile aralarının açılmasından ve bu konu yüzünden seçimleri kaybetmekten korkuyorlardı. Troçki'nin terör faaliyeti için Norveç'i üs olarak kullandığı iddiasının salt yalan olduğunu bildikleri ve Sovyet Notasına verdikleri cevapta, bu noktayı reddettikleri halde baskıya boyun eğmişlerdi. Ama Troçki'yi sınırdışı edemezlerdi, çünkü hiç bir ülke kendisini kabul etmiyordu. Sovyet Hükümetine de veremezlerdi, çünkü Troçki yurda iadesini isteyerek Stalin'e meydan okuduğu halde Sovyet hükümeti bunu reddetmişti. (Böyle bir talep karşısında önce Troçki'nin bir Norveç mahkemesinde yargılanması gerekirdi ve böylece Troçki'nin de eline suçlamaları reddetme fırsatı geçerdi.) Troçki'ye açık savunma fırsatı verdikleri takdirde Moskova'yı kızdırmaktan korkan Bakanlar bu yüzden Troçki'yi enterne etmeyi kararlaştırmışlardı. Ama demokratik vicdanları ve bakanlık durumları, tehlikelere boyun eğdiklerini, masumluğuna inandıkları ve büyüklüğünü kabul ettikleri bir insana sığınma hakkı veremediklerini kabul etmelerine engel oluyordu. Bu bakımdan, masum insana bir leke sürmeleri gerekiyordu. Gerçeği söylemek cesaretinden yoksun oldukları halde, büyük bir yalan söyliyecek küstahlığı da kendilerinde bulamadıkları için, Vişinski'nin suçlamalarını bir türlü kabul edemiyorlardı. Ancak küçük yalanlar söyliyebilecek küçük adamlardı bunlar. Yabancı hükümetleri eleştirmekle ve Dördüncü Enternasyonal işine karışmakla Troçki'nin kanundışı bir iş yapmadığını bildikleri halde, onu güveni kötüye kullanmakla suçlamayı kararlaştırmıştılar. Şimdi de bu davranışın tanıtlarını arıyorlardı. Bu tanıtlar nerede bulunabilirdi? Quisling'in adamları, Oslo Mahkemesinin sanık sandalyasında, Kundsen'in evinden aldıkları kâğıtları

sallıyorlardı: Troçki'nin "Fransız Devrimi Başladı" adlı yazısının kopyalarıydı bunlar. Troçki bu yazıda Fransız Halk Cephesine ve Blum Hükümetine saldırmıyor muydu? "Dost bir hükümete karşı girişilmiş" bir faaliyet değil miydi bu? Ama bunun gizli kapaklı ya da kanunsuz bir yanı yoktu; bu yazı Amerika'da *Nation* ile *Verité* ve *Unser Wort* adındaki iki küçük Troçkist dergide çıkmıştı. Quisling'in adamları tarafından Troçki'nin masasından çalınmış kâğıtları İşçi Hükümetinin kullanması gereksizdi. Troçki'nin Dördüncü Enternasyonal ile ilişkisini bildiren polis raporları Adalet Bakanlığının dosyalarında zaten vardı. Ama hükümet bu ilişkilere aldırmamış, polisin verdiği raporlara Haziran ayına kadar omuz silkip geçmiş, vize süresini de memnunlukla uzatmıştı. Bu bakımdan, hükümet nereye başvurursa vursun Troçki'nin sığınma hakkını kaldırmak için sağlam bir bahane bulamıyordu.

Esaslı bir kanun nedeni bulmasalar bile, Troçki'ye ne yapıp yapıp artık vize vermemeleri gerekti. Günler geçtikçe Moskova'nın öfkesi daha da artıyor sesi yüksek çıkmaya başlıyor; onlar ise bu devler savaşında ufacık çıkarlarının ve mevkilerinin güme gitmesinden korkuyorlardı; bu koca adamın ülkelerine gelmesine izin verdikleri için çoktan pişman olmuşlardı. Ama ne de olsa bu adam ellerindeydi şimdi; ve kendisini istedikleri gibi hapsedebilirlerdi. Ancak Stalin'in elulağı olmaktan utana utana ve korka korka yaptılar bunu. Bir Norveç yazarının bu konudaki yazısını okuyalım: "Suçlu bir vicdan ve utanma duygusu, çoğu zaman günahkârı pişmanlığa kadar götürmez... kendi kötü tutumunu haklı gösterecek birtakım hayali nedenler bulur. Kötülük yapanın ise kurbanına düşman olduğu pek görülmemiş şeylerden değildir." Bakanlar "Lenin'in en yakın arkadaşına" ev sahipliği yaptıklarından ötürü o kadar övünmüşlerdi ki, bu yüzden Troçki'yi hapsettikleri zaman bu sevgi gösterileri korkulu ve sinirli bir hal almıştı.

Troçki, 28 Ağustos günü, Quisling davasında tanıklık etmek üzere ikinci kere polis nezaretinde Oslo Mahkemesine çıktı. Tanıktan çok sanık durumuna sokulduğunu hemen anladı. Quisling'in adamları Troçki'nin Norveç'teki "kanunsuz" faaliyetini ifşa ettiklerini iddia ediyorlardı; bu yüzden başyargıç Troçki'yi sıkı bir sorguya tabi tuttu. Norveç'te bulunduğu sırada dışardaki yoldaşlarıyla mektuplaşmış mıydı? Yazılarında herhangi bir yabancı hükümeti eleştirmiş miydi? Bu soruların dava ile ilişkisi bulunmadığı polis kıyafetinde Knudsen'in evine girenlerin ve o sırada sanık sandalyasında bulunanların dolandırıcılık ve hırsızlıktan mı suçlu olduğu henüz bilinmediği halde, Troçki bütün sorulanlara evet cevabını verdi. Bunun üzerine yargıç Troçki'nin kendi ifadesinden de anlaşıldığı üzere ülkeye girmesi sırasında kabul ettiği şartları bozduğunu söyledi. Troçki görüşlerini açıklamamayı ve arkadaşlarıyla mektuplaşmamayı hiç bir zaman kabul etmediğini ve herhangi kanundışı ya da gizli bir faaliyete girişmediğini her zaman isbata hazır olduğunu söyledi. Bu sırada yargıç sözünü kesti ve tanık yerinden ayrılmasını istedi.

Polis Troçki'yi mahkemeden alıp doğruca Adliye Bakanlığına götürdü Adliye Bakanı, birçok memurların arasında, kendisinden aşağıdaki ifadeyi hemen oracıkta imzalamasını istedi:

Ben, Leon Troçki, beyan ederim ki, Norveç'te oturduğum sürece, ben, karım ve sekreterlerim, Norveç'le dost olan herhangi bir devlete karşı herhangi bir siyasî faaliyette bulunmayacağız. Yine beyan ederim ki, hükümetin seçeceği ya da onaylayacağı bir yerde oturacağız... ben ve karım ve sekreterlerim hiç bir suretle, gerek Norveç'te ve gerekse dış ülkelerde cari siyasî sorunlara karışmayacağız... eselerimi yalnızca tarih biyografi ve anı konularında yazacağım... teorik nitelikte yazacağım yazıları herhangi bir yabancı devlete yöneltmiyeceğim. Sonra şu hususu da kabul ediyorum ki, bana, karıma ve sekreterlerime gelecek mektuplar, telgraflar, telefonlar sansüre tabi tutulacaktır...

Bu sahneye tanık olanlar Troçki'nin kızgınlıktan gözlerinin nasıl parladığını ve kâğıdı imzalamayı reddettiği sırada sesinin nasıl gürlediğini yirmi yıl sonra bile hatırlamaktadırlar. Troç-

ki, Adalet Bakanına, bu kadar utanç verici bir belgeyi kendisine sunmaya nasıl cesaret edebildiğini sordu. Troçki gibi bir adamın böyle bir kâğıdı imzalayacağını gerçekten sanmış mıydı? Demek ki Bakan büsbütün teslim olmasını ve herhangi siyasî bir fikrini açıklamaktan vazgeçmesini istiyordu Eğer Troçki bu şartları kabul edebilecek bir adam olsaydı zaten o sürgünde bulunmaz, Norveç'in şüpheli konukseverliğine sığınmazdı. Trygvie Lie, Stalin'in başaramadığı bir şeyi elde edecek kadar güçlü mü sanıyordu kendini? Norveç Hükümeti onu kabul ederken kim olduğunu biliyordu; pekı, öyle ise teorik yazılarının herhangi bir yabancı ülkeye yönelmemesini kendisinden nasıl isteyebilirdi? Norveç'in iç işlerine şimdiye kadar karışmış mıydı? Bu konuda kendisine en ufak bir suç yorabilirler miydi? Bakan, suç yoramıyacaklarını kabul etti. O halde Norveç'i terör faaliyeti için bir üs olarak kullandığına inanıyorlar mıydı? Hayır. Trygve Lie, Hükümetinin böyle bir şeye inanmadığını kesinlikle açıkladı. Herhangi bir yabancı devlet karşı gizli ya da kanunsuz bir faaliyete girişmiş olmakla kendisini suçlayabilirler miydi? Bakan yeniden, hayır diye cevap verdi; böyle bir şey bahis konusu bile değildi. Hükümet siyasî faaliyette bulunmayacağı konusunda verdiği sözde durmadığını iddia ediyordu; "Fransız İhtilâli Başladı" başlıklı yazı ve Dördüncü Enternasyonal ile ilişkileri bunun delilleriydi. Troçki, Norveç hükümetine böyle bir söz vermiş olduğunu kabul etmedi. Hiç bir komünist, hiç bir sosyalist siyasî faaliyetten elini ayağını tamamiyle çekeceğine söz veremezdi. Bakanın ne çeşit bir sosyalizm ve sosyalist ahlak anlayışı vardı? Fransa konusundaki yazıda, bizzat Trygve Lie'ye *Arbeiderbladet* gazetesi adına verdiği mülâkattan daha mı çok suç unsuru vardı? Troçki o konuşmayı yaptığı sırada siyasî fikirlerini açıklamakla ikamet tezkeresi şartlarını bozmadığını Trygve Lie kendisine söylememiş miydi? Ve Hükümet Nazi hırsızları tarafından verilen bir belgeye dayanarak kendisini nasıl suçlayabilirdi? Politikalarını Nazi çe-

telerine göre mi ayarlıyorlardı?

Bu noktada Troçki sesini öyle yükseltmişti ki Bakanlığın salonları ve koridorları çın çın ötmeye başlamıştı: "Bu davranışınız ülkenizi Nazilere teslim etmenizin başlangıcıdır. Bunun acısını çekeceksiniz. Kendinizi güvenlik içinde görüyor ve bir siyasî sürgünle istediğiniz gibi oynayabileceğinizi sanıyorsunuz. Ama o günler yaklaşıyor, bunu unutmayın, Nazilerin sizi kendi ülkenizden atacağı günler... hepiniz Pantoffel-Minister-President'inizle birlikte kovulacaksınız." Trygve Lie bu doğru sözler karşısında omuz silkip geçti. Ama aynı hükümet bu sözlerin üzerinden daha dört yıl geçmeden, Nazi istilası karşısında Norveç'ten kaçmak zorunda kaldı; Bakanlarla ihtiyar Kralları Haakon birbirlerine sokularak kendilerini İngiltere'ye götürecek gemiyi beklerlerken Troçki'nin sözlerini bir peygamberin gerçekleşen kehanetleri gibi hatırladılar. (*)

Bu görüşmeden sonra Trygve Lie, Troçki'yi daha sıkı bir kontrol altına aldı; iki sekreterini sınırdışı etti; Knudsen'in evine nöbetçiler koydu; Troçki Knudsen'le bile görüşemiyordu. Bakan bu şekilde davranmakla Norveç Anayasasının kendisine vermiş olduğu yetkileri aşıyordu, çünkü Norveç Anayasasına göre mahkeme tarafından karara bağlanmadıkça hiç bir kimsenin özgürlüğü elinden alınamazdı. Birçok kimseler, bu arada

(*) Profesör Koht, Savaş Anılarında olayı şöyle anlatıyor: "Görüşmeden sonra (Kral ile Alman Elçisi arasındaki görüşme) parlamento üyelerini toplantıya çağırdım... ve yeni Alman taleplerini kendilerine açıkladım... hükümetin bunları kabul etmiyeceğini... yeniden başka bir yere taşınacağını... ve ükeden çıkacağını biliyordum. Troçki'nin Trygve Lie'ye söylediklerini hatırladım...: 'Birkaç yıla kalmayacak siz ve hükümetiniz şimdi benim olduğum gibi, siyasi mülteci olacaksınız, yurtsuz ve ülkesiz kalacaksınız.' O sıralarda onun bu sözlerine gülüp geçmiştik, bize imkânsız gibi görünmüştü... Gözyaşlarımı tutmak için birkaç kere sözümü kesmek zorunda kaldım." **Barricade to Barricade** (Norveç Baskısı), s. 47. O sırada bulunan Norveçli parlamenterler de sahneyi bana aynı şekilde anlattılar. Bunlardan biri "Troçki'nin lanetini" Trygve Lie'ye hatırlatanın Kral Haakon olduğunu söyledi.

Tutucular bile şaşırdılar ve durumu protesto ettiler; sonunda Lie, Troçki'nin tutuklanmasını emretmesinden üç gün sonra bu olağanüstü olay konusunda kendisine Anayasa-dışı yetkiler veren bir kararnameyi Kırala imzalattı; 2 Eylül'de de Troçki ile Natalya'nın Knudsen'in evinden alınarak Oslo'nun otuz kilometre kuzeyinde, Hurum'da, Sundby adındaki fiyorda Bakanlığın kiralamış olduğu küçük bir evde enterne edilmesini emretti. Troçki ile karısı, gece gündüz nalçalı ayakkabılarıyla içerde gezen durmadan kâğıt oynayan ve pipo içen bir sürü polisle birlikte bu evde oturmak zorundaydı. Norveçli avukatından başka kimsenin Troçki'yi görmesine izin verilmiyordu; Fransız avukatının bile konuşmak izni yoktu. Her tutuklunun normal hakkı olan fizik hareketleri yapmasına ya da kısa yürüyüşler için bahçeye çıkmasına izin verilmiyordu. Gazete alabilmesi özel izne bağlıydı; bütün mektuplarını sansörden geçirmek zorundaydı. Sansör, Quisling partisindendi; muhafızların başındaki iki subaydan biri olan Jonas Lie de bu partidendi; nitekim bu subay sonradan Quisling hükümeti zamanında polis müdürü oldu. Knudsen'in anlattığına göre: "Troçki o kadar tecrit edilmişti ki, ben Milletvekili olduktan sonra bile Trygve Lie, Hurum'a gitmeme izin vermedi. Ancak uzun uzun uğraştıktan ve bir hayli geç kaldıktan sonra Troçki'ye bir radyo makinası göndermeme izin verildi. Başlangıçta radyo dinlemesi bile yasaktı." (*)

Bütün bunlar Stalin'in suçlamalarına Troçki'nin cevap vermesini önlemek içindi. Ama Troçki teslim olmadı. Zinoviyev ve Kamenev mahkemelerinin içyüzlerini anlatan yazılar yazdı; taraftarlarına ve Lyova'ya yazdığı mektuplarda, Rusya'daki temizlik hareketlerine karşı nasıl bir kampanya yürütmeleri gerektiğini Vişinski'nin ittihamnamesindeki her suçlamayı çürütecek delilleri nasıl toplayacaklarını anlattı. Bu yazıların ve mektupların gönderilmesini sansör önlemeğe çalıştığı halde yine de

(*) Knudsen'in bana anlattıklarından.

gönderdi ve haftalarca sabırsızlıkla cevapları bekledi. Hiç bir cevap alamadı: Sansör bütün yazılarını kendisine haber vermeden müsadere ediyordu. Bu arada Troçki ile karısı hergün Moskova radyosunu dinliyorlar yapılan suçlamaların bütün dünyada ne kadar büyük yankılar uyandırabileceğini kestirebiliyorlardı. Kim bilir şu anda kaç kişi ilk şaşkınlığından uyanıyor ve inanılmayacak şeylere inanmaya başlıyor, diye düşünüyordu Troçki. Moskova'dan dağılan muazzam zehirli tozlar insanların kafalarında yerleşmeye ve katı bir kabuk olmaya başlamamış mış mıydı? Norveç Hükümetinin Troçki'yi enterne etmeye karar vermesi birçok kimselerin ister istemez şüphesini uyandırmıştı: Troçki'nin hiç suçu olmasaydı dostları olan Norveç sosyalistleri özgürlüğünü elinden alırlar mıydı? Sustuğuna göre suçluydu; bu durumundan düşmanları ellerinden geldiğince yararlanıyorlardı. Nitekim hemen iki hafta sonra, Vişinski, Bolşevik dergisine verdiği demeçte, Troçki'nin kendisini savunacak durumda olmadığını, olsaydı şimdiye kadar çoktan sesini çıkaracağını söyledi. (*)

Yerinde duramayan Troçki, bu sırada Vişinski'nin suçlamalarını onaylayan, biri Nazi biri de Stalinci, *Vrit Volk* ve *Arbeideren* adındaki iki Norveç gazetesi aleyhine şerefiyle oynandığı iddiasıyla dava açmak istedi. 6 Ekim'de Norveçli avukatı Puntervold davayı açtı. Mahkeme tebligatı yaptığı sırada -dava ayın sonundan önce başlayacaktı- hükümet mahkemeyi durdurdu. Troçki'yi Stalin'e cevap vermesini önlemek için enterne ettiklerine göre Troçki'nin mahkeme salonunu bir kürsü gibi kullanmasına izin veremezlerdi. Ama kanuna göre, hiç kimse dava açmaktan hiç bir suretle alakonulamazdı, çünkü bir tutuklu bile kendisine yapılan iftiralara karşı mahkeme açmak hakkına sahipti. Ancak Trygve Lie kanuna boyun eğecek durumda değil-

(*) **Bolşevik, 15 Eylül 1936.** Lyova bunu babasına 26 Ekim tarihli mektubunda üzülerek yazıyor.

di; Troçki'yi enterne ettikten sonra gereken yetkiyi aldığı gibi, 29 Ekim'de de Kırala bir "Geçici Kararname" çıkarttı. Bu kararnameye göre, "31 Ağustos 1936 kararnamesi şartlarına göre enterne edilmiş olan herhangi bir yabancı (bu karanameye göre enterne edilmiş olan tek yabancı Troçki idi) Adalet Bakanlığının izni olmadan herhangi bir Norveç, mahkemesinde dava açamazdı." Adalet Bakanlığı da elbette "izin" vermemiş ve Troçki'nin iki gazete sahibi aleyhine açtığı davanın görülmesini yasaklamıştı.

Bunun üzerine Troçki, Fransa, Çekoslovakya, İsviçre Belçika ve İspanya'daki Stalinci gazete sahipleri aleyhine dava açması için Fransız avukatına talimat verdi; mahkemelerde tanık olarak bulunmasa bile hiç olmazsa kanunî vekillerinin aracılığı ile davasını açıklayabileceğini umuyordu. Norveçliler herhalde buna itiraz etmezlerdi; yabancı mahkemelerde şerefini korumasını önlemek için kanunî herhangi bir sakınca bulamazlardı. Ama bu sırada hükümetin gözü kararmıştı Stalin'e yaranmak için ne yapacağını bilmiyordu. Trygve Lie şunları söyledi: "Adalet Bakanlığı, hükümete danıştıktan sonra, Norveçte kaldığı sürece Troçki'nin yabancı bir mahkeme nezdinde hukukî bir teşebbüste bulunmasını önlemeye karar vermiştir." Bundan başka, Bakan, Troçki'nin herhangi yabancı bir avukatla haberleşmesini de yasaklamıştı. Artık sonunda Troçki'yi iyiden iyiye kapana sıkıştırmışlar, ağzını tıkamışlardı.

Troçki 19 Kasım'da Fransız avukatı Gérard Rosenthal'a şunu bildirdi: "Dün benim yabancı ülkelerde bile dava açmamı yasaklayan resmî bir bildiri aldım. Bu mektubun elinize varabilmesini sağlamak için bu konuda herhangi bir yorumda bulunmak istemiyorum." Lyova'ya da şunu yazıyor: "Adalet Bakanlığının şahsî savunmamla ilgili olan bütün mektuplara elkoyduğunu dikkat nazarına almanız gerekir. İftiracılarla hırsızlarla ve alçaklarla çevrilmiş bulunuyorum... ve tam bir savunmasızlık içindeyim. Nasıl düşünüyorsanız öyle hareket ediniz ve bu-

nu bütün arkadaşlarıma söyleyiniz." Bundan sonraki mektubunda daha öfkeli cümleler var. *Arbeiderbladet* gazetesinin, ünlü solcu yazar Ossietzky'nin Nazi toplama kampından kurtarılması için bir kampanya açtığı halde, kendisinin Norveç'te enterne edilmesinden hiç söz etmediğini bildiriyor: "Ossietzky hiç olmazsa kendisini hapsedenler tarafından iftiraya uğratılmadı." diyor. "Bu mektup da elbette ellerinden, (sansörün elinden) geçecek, ama artık önem vermiyorum. Burada elim ayağım bağlı ve mahpus olduğum bir sırada Paris'te haydutlar tarafından takip edilen ve hayatı tehlikede olan oğluma bu mektubu özel ve mahrem olarak yazıyorum. Fizik ve moral varlığımızın dayandığı... hususlar tehlikededir; ve benim konuşmam gerekir."

Bu mektuplarda belki de birtakım anlaşılmayan hileler vardı. Trygve Lie, Troçki'nin oğlu ile gizli yollardan haberleştiğini, mektuplardan birkısmını gizli mürekkeple yazdığını, kasabada dişçiye gitmesine izin verildiği zamanlar adamlarıyla belli etmeden haberleştiğini ve adamlarının mektupları Hurum'a gönderdiklerini, pastaların içine koyduklarını vb. iddia ediyordu. Natalya'ya yirmi yıl sonra bu iddiaların doğru olup olmadığı sorulduğunda, ne diyeceğini bilmediği cevabını vermişti, ama Trygve Lie'nin bu iddiaları pek boş olmasa gerek. Ancak siyasi mahkumlar arkadaşlarıyla ilişkilerini sürdürebilmek için her zaman böyle gizli araçlara baş vururlar; Troçki'nin bu kadar baskılardan, oyunlardan ve danışıklı dövüşlerden sonra bu araçları kullanmaması garip olurdu.

Troçki bu durumda zorunlu olarak susunca Moskova mahkemelerine karş açılan ilk genel kampanyanın yükü Lyova'nın sırtına yüklendi. Çekingen ve biraz da kapalı olan, babasının gölgesinde yaşamaya alışan Lyova bu büyük ve sert olayda birdenbire kendini ön safta buldu. Vişinski onun için "terör komplosunun" belkemiği demiş, ünlü eski Bolşeviklere S.S.C.B.'de nasıl davranacakları konusunda talimat veren kurmay baş-

kanının o olduğunu ve babasının vekilliğini yaptığını söylemişti. Mahkeme de kararda kendisini babası ile aynı durumda olarak ele almıştı. Nitekim şimdi de babasının adına hareket etmek mevkiindeydi. Zinoviyev-Kamenev davasından birkaç hafta sonra *Livre Rouge sur le proces de Moscou* adındaki broşürünü yayımladı. Bu broşür Stalinci suçlamaların gerçeklere dayanan ilk inkârı ve tutarsızlıklarının ilk ayrıntılı açıklamasıydı. Lyova, babasıyla Copenhag'da görüşmediğini ve görüşme yerleri olarak gösterilen Hotel Bristol'un mevcut olmadığını isbatlayan delililer ortaya koyuyordu. İtirafların sırrını çözüyor ve şöyle diyordu: "sanıkların hiç bir gerçeğe ve hiç bir delile dayanmadan kendi kendilerini suçlamaları, Savcının sözlerini tekrarlamaları, ve kendi şereflerini ayaklarının altına almaları şu demektir: bütün dünyaya şunu söylemek istiyorlar 'Bize inanmayın, bütün bunların yalan olduklarını görmüyor musunuz, baştan sonuna kadar yalan!"

Ama eski Bolşeviklerin başlarına gelenler ve kendi kendilerini suçlamalar onu derinden derine sarsmıştı nede olsa. Çocukluğundanberi hepsini tanıyordu; Kremlin'in meydanlarında ve koridorlarında çocuklarıyla oynamıştı; delikanlılığında, devrimin büyük adamları ve babasının dostları olarak onlara karşı büyük bir saygı duymuştu. Yine bu duyguların etkisi altında olduğu için onların şerefini savunmaya çalışıyordu: "...Zinoviyev ile Kamenev'in moral güçleri, bu son olağanüstü durumda yetersizlik göstermelerine rağmen, ortalamanın epeyce üstündedir. Zinoviyev, Kamenev ve daha birçok sanıkların karşılaştıkları sürekli ve muazzam baskının yüzde birine bile... yüzbinlerce insan arasında dayanacak bir kimse çıkamaz." Ama, "Stalin Troçki'nin başını istiyor; asıl amacı budur; bu amacına varmak için en aşırı ve en canice düzenlemelere baş vuracaktır... Troçki Ekim İhtilâlinin fikirlerini ve geleneklerini temsil eden bir kimse olduğundan Stalin ondan nefret etmektedir Ülke içinde kazandığı başarılarla yetinmeyen G.U.P, Troçkizmi dı-

şarda da ortadan kaldırmanın yollarını aramaktadır. İspanyol Troçkistlerini Halk Cephesini yıkmakla ve bu cephenin liderlerini öldürmeye çalışmakla suçlamıştır; Polonya Troçkistlerini Polonya siyasî polisinin, Alman Troçkistlerini ve Gestapo'nun ajanları olarak damgalamıştır. "Stalin işçi hareketindeki bütün politik düşünme ayrımlarını şu formüle indirgemeye çalışmaktadır: Ya G. P. U. ya Gestapo? G. P. U. ile birlik olmayan Gestapo ile birliktir." "Bugün bu metodu daha çok Troçkizm ile yaptığı mücadelede kullanmaktadır, ama yarın aynı metodu işçi sınıfının içindeki öteki guruplaşmalara da uygulayacaktır... Eğer işçi hareketi bu öldürücü zehire karşı kendisini koruyamazsa çok yazık olur."

Troçki, *Livre Rouge*'un ilk nüshası eline geçtiği zaman duyduğu sevinci şöyle anlatıyor: "Öyle felçler vardır ki insan o sırada bile görebilir, duyabilir ve herşeyi anlayabilir, ama öldürücü bir tehlike karşısında parmağını bile kaldıramaz. Norveç'in 'Sosyalist' Hükümeti işte bizi böyle siyasî bir felce mahkûm etti: Bu koşullar altında Lyova'nın çıkardığı kitap bizim için ne kadar baha biçilmez bir hediye oldu. Hatırladığıma göre, ilk sayfaları bana biraz silik göründü: (alışılagelen) siyasî değerlendirmelerin tekrarından başka bir şey değildi... Ama yazarın mahkemeleri kendi açısından nasıl incelediğini okumaya başlayınca beğendim. Her bölüm bir öncekinden iyi idi. Karımla birbirimize şunları söyledik: 'Bizim cesur sevgili Lyova'mız. Bizim koruyucumuz oldu!" Büyük acılar ve kuşkular içinde mektuplarında, Lyova Rusya'daki temizlik hareketlerine karşı açtığı kampanyada neler yaptığını anlatıyordu; sonra da soyları çok az olan iyi niyetli insanların gösterdikleri yakınlığı ve teşviki anababasına iletiyordu.

Ama Lyova'nın sırtına binen korkunç yük belki de sinirlerinin dayanamıyacağı kadar ağırdı. Babasından sonra o geliyordu; bu bakımdan G. P. U.'nun önemli hedefiydi. Sürekli olarak gözetlendiği ve mektuplarının bilinmeyen bir el tarafından açıl-

dığı kuşkusundan hiç bir zaman kurtulamıyordu. Günün birinde kaçırılacağından korkuyordu. Yalnızdı, savunmasızdı, ve yalnızca çevresindeki küçük bir Troçkist gurubunun arkadaşlığına güveniyordu. O sırada bütün geçmiş anlaşmazlıkları unutarak ve affederek Troçki'yi korumaya koşan Alfred ve Marguerite Rosmer'in gösterdiği yakınlık da onun için bir avunu kaynağıydı. Ama dar arkadaş çevresinin içinde en yakın bulduğu ve sırrını paylaştığı insan Mark Zborowski adında Polonya-Ukranya asıllı, çok okumuş bir gençti; Zbrowski tıp ve felsefe eğitimi görmüştü; Etienne takma adıyla örgütte çalışıyor, *Bulettin*'in çıkarılmasına yardım ediyor, S.S.C.B.'deki Muhalefet konusuyla uğraştığı farzedilen küçük bir Rus Komitesinde görevli bulunuyordu. Etienne Rusça bildiği için Soyyet işleri ile yakından ilgilenmekteydi; bu yüzden Troçki'ye ufak tefek hizmetlerde bulunmuş ve Lyova'nın güvenini kazanmıştı.

Ama bu çok okumuş ve ateşli "dost" Stalin'in bir ajanıydı. Kendisini gizlemekte o kadar ustaydı ki ne Lyova'nın ne de Troçki'nin aklından en ufak bir kuşku geçmiyordu. O kadar ki, Lyova'nın posta kutusu anahtarı bu gençte duruyor, gelen mektupları o alıp getiriyordu. Lyova'nın mektuplarını okuyan "gizli el" Etienne idi. Sonra da, Troçki arşivinin en gizli dosyalarından sorumlu idi; bu dosyaları kendi evinde saklıyordu. (*)

Troçki enterne edilmeden birkaç ay önce, arşivinin birkısmını Hollanda Sosyal Tarih Enstitüsüne vermesini Lyova'dan rica etmişti. Troçki'nin bunu yapmasının nedeni kısmen para

(*) Etienne Mark Zborowski sonradan yaptıklarını itiraf etmiştir; 1955 yılında bir Amerikan mahkemesi tarafından yalan yere yemin ettiğinden ötürü beş yıl hapis cezasına çarptırıldı. Etienne ile Lyova arasındaki ilişkiler konusunda anlattıklarım Troçki ile yazışmalarına ve her ikisinin Fransız polisi ile savcısına verdikleri ifadelere dayanmaktadır. Etienne'in hikâyesi H. Kasson (21 Kasım 1955) ve David J. Dallin tarafından (19 ve 26 Mart 1956 da) **New Leader** dergisinde anlatılmıştır. Aynı zamanda bak: **Hearing Before the U.S. Senate Subcommittee on Internal Security.** Bölüm 51, 14-15 Şubat, 1957, sr 3423-9. Aynı zamanda bak: Isaac Don Levine, **The mind of an Assasin.**

sıkıntısı çekmesiydi; Enstitü ise arşivin bu kısmı için 15,000 Fransız frankı (devalüe edilmiş Frank) gibi çok az bir para vermek istiyordu; oysa Troçki G.P.U.'nun arşivi çalmasından korktuğu için dosyaları güvenilir bir yere saklamayı düşünüyordu. Kasım'ın ilk günlerinde Lyova ile Etienne, Enstitünün Paris'te, Michelet Caddesinde 7 numarada bulunan bürosuna birtakım dosyalar verdiler. Bürosunun o sıradaki müdürü ünlü Menşeviklerden Boris Nikolayevski idi. Bu adam bir zamanlar Moskova'daki Marx-Engels Enstitüsünün de yardımcılığını yapmıştı. Enstitüye yapılan bu ilk teslimat bir deneme niteliğindeydi; arşivin büyük bir kısmı ve hele en gizli dosyalar Etienne'in elinde kalmıştı.

Dosyaların Michelet Caddesindeki büroya tesliminden sonra, 6-7 Kasım gecesi, büroya hırsızlar girdi; dosyalardan birkısmı çalındı. Bunun üzerine bu hırsızlığın G.P.U tarafından yapıldığı şüpheleri uyandı. Hırsızlar bir sürü kıymetli şeylere ve paralara dokunmamışlar, yalnızca Troçki'nin evrakını çalmışlardı. Bunu G.P.U. ajanlarından başka kim yapabilirdi? Fransız polisi büroya ne kadar ustaca girildiğine şaşıp kalmış, bu hırsızlığın Fransız sabıkalıları tarafından değil, yalnızca uluslararası güçlü bir çete tarafından yapıldığına karar vermişti. G.P.U.'yu suçlayan Lyova polis tarafından sorguya çekildi. G.P.U. dosyaların Michelet Caddesindeki büroya teslim edildiğini bu kadar çabuk nasıl ve kimden haber alabilirdi? Bu işten kimin haberi vardı? Lyova bu sorulara verdiği cevapta kendisinden başka şu üç kişinin de olaydan haberi olduğunu söyledi: Nikolayevski Hollanda Enstitüsünde çalışan madam Estrine adında bir kadın ve Etienne. Lyova her üçüne de güvendiğini, ancak Nikolayevski'nin bir yerde konuşma sırasında farkına varmadan ağzından kaçırmış olabileceğini, ve buradan da G.P. U.'nun kulağına gidebileceğini söyledi. Polis, Etienne için ne düşündüğünü sordu. Lyova, Etienne'den hiç bir zaman şüphelenilemiyeceği cevabnı verdi; bunun en iyi isbatı, hırsızlık yapıl-

dığı sırada arşivin en değerli kısmının kendi evinde muhafaza edilmesiydi. Böylece G.P.U.'nun bu işi nereden haber aldığı çözülemedi gitti.

Hırsızların yalnızca birtakım gazete kupürlerini ve önemsiz birtakm evrakı aldıkları anlaşıldı. Bu yüzden G.P.U.'nun yeni ve daha ciddi bir teşebbüse girişeceğinden kimse şüphe etmiyordu. Troçki, ömrünün sonuna kadar kendi hayatı üzerine ne kadar titrediyse bu arşivin üzerine de öyle titriyordu. O kadar korkulduğu halde G.P.U. Troçki'nin evrakını ele geçirmeye bir daha teşebbüs etmedi. Anlaşılmaz bir bilmece olarak akldı bu. Anlaşılıyordu ki G.P.U.'nun artık arşivleri ele geçirmeye ihtiyacı kalmamıştı, çünkü bunların birkısmını ya da kopyalarını doğrudan doğruya Zborowski'den elde etmiş bulunuyordu. Demek ki G.P.U. Etienne'i gizlemek ve Troçki ile Lyova'nın Etienne'e olan güvenlerini artırmak için Paris'te böyle bir hırsızlık olayı düzenlemişti. Hiç bir olay Etienne'in üzerindeki şüpheyi bu kadar kolayca kaldıramazdı, çünkü G.P.U. arşivi ele geçirmek için her şeyi yaparken Etienne bu arşivi kendi apartmanında "emin" bir şekilde muhafaza altnda bulunduruyordu.

Hurum'da ise aylar aynı ağır monotonluk içinde geçiyordu; Troçki'nin kısıldığı kapanın açılacağını ya da hiç olmazsa aralanacağını gösteren en ufak bir belirti yoktu. Amerika'daki taraftarları kendisi için Meksika'da bir sığınma hakkı sağlamaya çalışıyorlardı; ama pek başarıya ulaşacak gibi değillerdi; ve Troçki de Norveç'ten bir an önce çıkmak istediği halde, böyle kritik bir zamanda, bu kadar uzakta bulunan ve silâhlı politikacılarıyla dünyaya ün salan (Lyova "bu ülkede birkaç dolara kaatil kiraladığını" kendisine hatırlatmıştı) bir ülkeye hemen gitmek istemiyordu. Norveç'te bile hâlâ biraz olsun sesini duyurabileceğini umuyordu. Honnefoss'daki eve giren Quisling taraftarlarının mahkemesinde 11 Aralık günü yeniden tanıklık edecekti; bu sefer hükümetin davayı durdurmaya cesaret edemiyeceğini sanıyordu. Ama, Adalet Bakanı yeniden müdahale

etti; mahkemeyi durduramadı, ama gizli olarak yapılmasını emretti. Bu yüzden Troçki tanık kürsüsüne çıktığında çevresini bir manga polis sarmıştı; halk ve gazeteciler salondan çıkarılmıştı. Bir önceki oturumda Troçki'nin tanıklık etmemesi için elden gelen yapıldığı halde, bu sefer yargıç büyük bir anlayış gösterdi ve kibar davrandı; Troçki de sanki bütün dünyaya sesleniyormuş gibi bütün gücüyle davasını saatlerce anlattı durdu; Stalin'in suçlamalarını reddetti. Yargıç bir kere olsun sözünü kesmedi; Norveç Adalet Bakanına Stalin'in kuklası dediği zaman bile bir şey demedi. Ama pek önemi olmayan bir davada, kapalı ve boş bir mahkeme salonunda, bir savunma şaheseri olan böyle bir söylevi vermesi biraz komik oldu. Ancak Troçki, o sırada geleceğinden o kadar az emin ve dava davasını açıklamak fırsatının bir daha eline geçeceğine o kadar şüpheliydi ki, yalnızca tutanağa geçmesi için bu fırsattan bile yararlanmak istemişti.

Troçki'nin enterne edildiği sırada nasıl yaşadığını birkaç görgü tanığının açıklamasından canlı bir şekilde öğreniyoruz. Muhafız subaylarından Askvik, yayımlanmamış anılarında, Troçki'nin o günlerde çok soğukkanlı, mağrur, ve disiplinli olduğunu söylüyor. Askvik'e göre, Troçki özgürlüğüne konulan her sınırı protesto ediyor muhafızlarına kafa tutmadan, onlara yanlışsız ve akıcı bir Norveçce ile sesleniyor, haklarını istiyordu. (*) Norveçli avukat Puntervold'un da anlattığına göre, Troçki Norveç'teki seçimleri çok yakından izlemekteymiş. Çoğunluğu tutucu olan bir seçim bölgesinden adaylığını koymuş olan ve Troçki'yi evinde konuk etmekle suçlandırılan Knudsen'-

(*) Bu ayrıntılardan birkısmı polis subayının dul karısı Bayan Askvik'e borçuyum. 1956 Nisan ayında benim Oslo'da olduğumu işitince kocasının anılarını Knudsen'e getirdi ve Knudsen'den bu el yazılarını bana vermesini rica etti. Knudsen, ilgili parçaları bana çevirirken Troçki'nin Norveç'çe bildiğini öğrenince şaşırdı. Honnefoss'ta genellikle Almanca konuşurlarmış.

in seçimi kazanamamasından korkuyordu. Knudsen'in umulmayan şekilde ve büyük bir çoğunlukla seçildiği haberi geldiğinde Puntervold, Hurum'da bulunuyormuş; Troçki bu haberi alır almaz deli gibi sevinmiş, zıplamaya başlamış Natalya'yı kollarına almış, dostunun kazanması şerefine Natalya ile dans etmeye başlamış (bu başarı hükümetin suratına indirilmiş bir şamardı). Knudsen'in sağlam dostluğu bu kasvetli aylar içinde onu güçlendiren birkaç avunudan biri olmuştu; solcu yazarlardan Helge Krog'un da Oslo'nun Liberal gazetelerinden *Dagbladet*'de büyük bir güçle ve parlak bir şekilde Troçki'yi korumak için açtığı kampanya da Troçki'nin avunularından biriydi.

Trygve Lie, belki iki belki de üç kere Troçki'yi Hurum'da ziyaret etti. İlk gelişi 11 ya da 13 Aralık'tadır. Troçki'nin Hurum'dan daha uzak, kuzeyde bir enterne kampına gönderileceğini, çünkü Bakanlığın kendisini Hurum'da tutmak için gereken "geniş polis kadrosunun masrafını karşılayacak" durumda olmadığını söyledi. Bunun üzerine, Troçki, dostlarının -bu arada Diego Rivera'nın adını da söyler- kendisini Meksika'ya almak niyetinde olduklarını, uzak kuzeydeki Norveç çöllerine gitmektense Meksika'ya gitmeyi tercih edeceğini açıklar. Konuştukları sırada Lie, Troçki'nin masasında İbsen'in eserlerini görür: "Burada İbsen'i mi okuyorsunuz?" diye sorar. "Evet, eserlerini yeniden okuyorum; gençliğimde çok severdim, şimdi yeniden okuyorum." Bundan sonra aralarında geçen sözler tam İbsen'in havasına uygun: Troçki Halk Düşmanı piyesindeki fikrin kendisinin o günkü durumuna ve Bakanın durumuna ne kadar uyduğunu söyler. Lie kaçamak bir cevap verir ve "İbsen çeşitli biçimlerde yorumlanabilir," der. Troçki de "Ne şekilde yorumlanırsa yorumlansın, İbsen her zaman size karşı tanıklık edecektir. Belediye Başkanı Stockman'ı hatırlıyor musunuz?" diye sorar. Bakan İbsen'in piyesinde, mevkiini ve gizli çıkarlar yüzünden kardeşini kaybeden alçağa kendisini benzetmek mi istediğini sorar. "Belediye Başkanı Stockman'a mı?... daha ne isti-

yorsunuz, Bay Bakan keşke ona benzeseniz," cevabını verir Troçki, "Sizin hükümetinizde burjuva hükümetlerinin bütün kötülükleri var da erdemlerinden hiç biri yok," der. Bu söze fena halde öfkelenen Bakan Troçki'nin "nankör" olduğunu, Norveç'e gelmesine izin vermekle "budalaca bir hatâ" yaptığını söyler. Troçki, "Ve bu budalaca hatânızı bir cinayetle mi örtmek istiyorsunuz?" diye sorar; ve İbsen'in piyesini açarak Dr. Stockman'ın alçak kardeşine söylediği şu sözleri yüksek sesle okur: "Bayağılığın ve korkaklığın özgür ve namuslu bir adamı susturacak kadar güçlü olup olmadığını göreceğiz?" Görüşme burada kesilir. Bakan ayağa kalkar, ama dışarı çıkmadan önce tutukluya elini uzatır; Troçki elini sıkmaz.

Lie bir hafta sonra yine gelir ve Meksika'nın kendisine sığınma hakkı tanıdığını, ertesi gün Troçki ile karısını Meksika'ya götürmek üzere bir petrol tankeri kiraladığını, Hurum polis muhafız kıtasının komutanı Jonas Lie'nin yolculukta kendisine eşlik edeceğini haber verir. Ayrıntıların bu kadar acele ve inceden inceye tesbit edilmesi Troçki'yi kızdırır. Yolculuğa hazırlanması için kendisine neden ancak yirmi dört saat bırakıldığını Bakana sorar. Neden önce enterne edilmiş olmaktan kurtarılmamıştır? Troçki kendisinin serbest bırakılmasını, dostlarına danışmasına, işlerini düzenlemesine, evrakını toplamasına Meksika Hükümeti ile haberleşmesine, hangi yoldan Meksika'ya gideceğinin kendisi tarafından seçilmesine, kendi güvenliği için gereken tedbirlerin yine kendisi tarafından alınmasına izin verilmesini ister. "Ya Stalin sizin tuttuğunuz tankerin izleyeceği yolu biliyorsa? Belki açık denizlerde torpillenir, Manş Denizi'ne bile varamayız." (Tankerde savunma araçları olup olmadığını da sorar.) Bakan Troçki'nin bütün isteklerini reddeder, ama yolculuğun güvenliğinden şüphe etmemesini kendisi ile gemi sahibinden başka kimsenin bu işten haberi olmadığını söyler. Bunun üzerine Troçki Fransa üzerinden gitmesine izin verilmesini ister; Meksika kendisine sığınma hakkı tanıdığına göre Fransa kendisine el-

bette geçiş vizesi verirdi. Lie bu isteğini de reddeder. Parlâmento olayı görüşmek üzere toplanmadan önce Bakan Troçki'yi daha da kuşkulandırmıştır. "Elbette bizi fizik olarak mahvedecek durumdasınız, ama Alman Sosyal Demokratları, Karl Liebknecht ile Rosa Luxemburg'un arkasından nasıl yıkıldılarsa siz de öyle yıkılacaksınız." Kehanetini tekrarladı: "Üç ya da beş yıla kalmaz. hepiniz mülteci olacaksınız. " Bakan yeniden arkasını döndü ve elini sıkmadı.

Yeni bir tuzağa düşürülmek istendiğini sanıyor, kendisi ile karısının başına yolda neler geleceğini bilmiyordu. Natalya bagajları hazırlarken o da görünmez mürekkeple "Utanın" başlığı altında bir yazı yazıyordu. Bu yazı "iftiracılara cevap"tı. Özellikle Zinoviyev-Kamenev davasının hukukî yönden doğruluğunu onaylayan ünlü İngiliz ve Fransız hukukçularına bir cevaptı. Bu hukukçulardan biri İngiliz Kıralının Hukuk Müşaviri idi; öteki de İnsan Hakları Birliği'nin ünlü üyelerindendi; her ikisi de Troçki'yi gıyaben ölüme mahkûm etmediği için Moskova mahkemesini övmüştü. Troçki şöyle diyordu: "Devrim tarihini insan psikolojisini... ve olaylara karışan insanların biyografilerini biraz bilen herkes... Troçki'nin, Gestapo'nun müttefiki olabileceğini bir an için gösterebilecek bu nedenden, (bu adamların) Stalin'in hizmetinden olduğunu gösteren binlerce defa daha çok neden bulunduğunu bilir.. Bütün bir güneş manzumesinin bütün İnsan Hakları Birlikleri bir araya gelse Troçki'nin Gestapo ile işbirliği yaptığını doğrulayamaz .Suçlayanlara ve onların uşaklarına son cevabımı... Meksika'da vereceğim, eğer oraya varabilirsem." Yolculuğa çıkmadan önce "batan bir gemiden denize şişe atan bir gemici" gibi bırakıyordu bu yazısını. (*) Lyova'ya da şunu yazıyordu: "Yarın galiba Meksika'ya gönderileceğiz. Onun için Avrupa'dan yazdığımız son mektup bu. Eğer yolda ya da başka bir yerde bize bir şey olursa miras-

(*) Bu yazı Troçkinin Norveç'ten sürülmesinden sonra çıkan ilk B.O. sayısında (no. 54-5555 aMrt 1937) yayınlandı.

çılarım sen ve Sergei'dir. *Bu mektup vasiyetname niteliğindedir.* Bildiğin gibi sözkonusu olan şey kitaplarımın ilerdeki telif haklarıdır, bundan başka hiç bir şeyim yok. Eğer günün birinde Sergei'yi görürsen... kendisini hiç unutmadığımızı, bir an bile aklımızdan çıkarmadığımızı ona söyle." Troçki bu kelimeleri yazdığı sırada doktoru, avukatı, ve vergi memuru alacaklarını istiyorlardı; ve alacaklarını teminat altına almak üzere de Troçki'nin bankadaki hesabına haciz koymuştular.

Ruth adındaki petrol tankeri 19 Aralık'ta Norveç'ten ayrıldı; gemide yolcu olarak yalnızca Troçki, Natalya ve bir de polis vardı. Sürgün o kadar büyük bir gizlilik içinde yapılmıştı ki Troçki Hurum'dan ayrıldıktan sonra sanki Troçki oradaymış gibi birkaç gün daha Hurum'da nöbetçi bekletilmişti. Başlangıçta deniz dalgalıydı; Troçki ile Natalya kabinelerine çekilmişler Meksika konusunda kitaplar okuyor, orada kendilerini ne gibi şeylerin beklediğini öğrenmeye çalışıyorlardı. Bir süre sonra deniz sakinleşince, Troçki güncesine, Zinoviyev ile Kamenev davası konusunda birtakım şeyler yazmaya başladı; bu fikirleri sonradan *Stalin'in Cinayetleri* adlı kitabında kullanacaktır. Üç hafta süren yolculuk sırasında durmadan çalıştı; gemi rotasını değiştirmiş, ve normal rotadan ayrılmıştı, yolculuğun bu kadar uzun sürmesinin nedeni buydu. Ancak bu arada Troçki'nin sürüldüğünü bütün dünya haber almıştı. Basın ve ajanslar Troçki ile radyo yoluyla konuşmaya çalışıyorlardı. *Ruth*'un kaptanına ise verici radyoyu Troçki'ye kullandırmaması Oslo'dan emredilmişti. Troçki ile Natalya'ya gemide hâlâ enterne işlemi yapılıyordu; yemek yerlerken bile yanlarında polis duruyordu.

Troçki'nin güncesinde 31 Aralık 1936 tarihli kayıt şöyle: "Kardeşin kardeşi öldürdüğü yıldı." Ertesi sabah *Ruth* yeni yılı düdük çalarak kutladı. Geminin kutlamasını cevaplayan olmadı, kimse Yeni yılın uğurlu olmasını dilemedi. Yalnız yemek masasına gelen faşist polis memuru sosyalist Bakanından aldı-

ğı yeni yıl tebrikinden ötürü övündü. Dünya saçma sapan bir yer olmuştu.

Troçki'nin hayatındaki garip raslantılardan biri de şudur. Troçki tam yirmi yıl sonra kendisine geçici olarak sığınma hakkı tanımış olan ikinci bir ülkeden daha kovuluyordu. (*) Ama 1917'de savaş vardı ve denizlerde denizaltılar cirit oynuyordu. Şimdi ise dünya sanki barış içindeydi ve denizaltılar yoktu. Ama tankerin içinde bir savaş havası vardı; Troçki'nin yazdığını gören, kaptan ile tayfalar kendi aralarında konuşurlarken G.P.U.'dan "denizin altında sanki kayalar varmış gibi" gizlice söz ediyorlardı. Yirmi yıl önce yolculuğa çıkarken şöyle yazmıştı: "Eski *canaille* (alçak) Avrupa'ya son bir defa bakıyorum." Oysa üç ay sonra geri dönmüştü. "Eski canaille" Avrupa'ya bu sefer gerçekten son defa bakıyordu. Avrupa'dan ayrılırken kafası ve yüreği cehenneme benzeyen bir fırtına içindeydi; arkasında bıraktığı birçok mezarı, iki kızının mezarını, birçok arkadaşlarının, taraftarlarının ve umutlarının mezarını düşünüyordu.

(*) Silahlı Sosyalist,

BEŞİNCİ BÖLÜM

«KAPKARA BİR GECE»

Ruth 9 Ocak 1973 günü Tampico adındaki büyük petrol limanına vardı. Troçki ile Natalya dostları tarafından karşılanmazlarsa ve kendilerini kıyıya bir çıkaran olmazsa ne yapacaklarını düşünüyorlardı. Norveçli polis onları zorla kıyıya çıkartmaktan korkmaktaydı. Bu sırada gemiye küçük bir motör yanaştı; motörden birçok subayla birlikte Meksikalı bir general çıktı; Meksika Cumhurbaşkanı Lazaro Cardenas'tan Troçki'ye hoş geldiniz mesajı getirdi. (Cumhurbaşkanı, Troçki ile Natalya'yı Tampico'dan almak üzere özel trenini göndermişti). Rıhtıma çıkar çıkmaz George Novack ve Max Schachtman adındaki iki Amerikalı Troçkist, Troçki ile karısına uzaktan el sallayarak hoş geldiniz dediler; Diego Rivera'nın karısı Frida Kahlo da kendisini evinde konuk etmek üzere bekliyordu. Meksika'da Troçki'ye gösterilen iyi kabul ile Norveç'teki soğuk ayrılış arasındaki fark o kadar keskindi ki insanın inanası gelmi-

yordu. Troçki ile Natalya Cumhurbaşkanının vagonuna bindikleri zaman bir polis muhafazasına rastgelince şaşırdılar; yeniden korktular. Natalya şöyle diyor: "Aklımıza neler gelmiyordu... belki de bizi başka bir yerde hapsetmeye götürüyorlardı." Mexico City'ye yakın küçük bir istasyonda Diego Rivera onları büyük bir sevinçle karşıladı; başkentin banliyölerinden biri olan Coyocan'daki Mavi Ev'ine götürdü; Troçki ile karısı iki yıl burada kalacaklardı. Diego'nun evi sinirleri yatıştıracak nitelikteydi: genişti, güneşliydi, duvarları hep resimle kaplıydı; her yer çiçeklerle, Meksika ve Amerikan yerlilerinin eşyalarıyla doluydu. Meksika ve Amerikalı dostları yeni konukların kalacakları yeri büyük bir özenle hazırlamışlar, Troçki'yi korumak ve rahat çalışmasını sağlamak için her türlü tedbiri almışlardı. Bu bakımdan Meksika'da kaldıkları ilk birkaç gün içinde ummadıkları bir rahata kavuştular. Çevrelerinde geçici bir şiir havası bile vardı denebilir. (*)

Ülkenin siyasî havası da ilginçti. Meksika İhtilâli hâlâ en yüksek noktasını yaşıyordu. Son günlerde Cardenas bir kararname imzalamıştı; bu kararnameye göre latifundia'ların (büyük toprakların) bir kısmı yoksul köylüler arasında bölünecekti; Cardanes Amerikalılarla İnglizlerin ellerinde bulunan petrol ve demiryolu kumpanyalarını millileştirmek üzereydi. Yabancı kapitalistler, yerli büyük toprak sahipleri ve Katolik Kilisesi ile elele vererek ihtilâle karşı hücuma geçmişlerdi; Meksika ile Amerika arasındaki ilişkiler gergindi. Kısa zamanda büyük bir siyasî güç olan Meksika İşçileri Federasyonu ile köylüler Cardenas'ı tutuyordu yalnızca.

Cardenas, Rivera'nın ricası ve kendi çevresinin istekleri üzerine Troçki'yi kabul etmekle bir çeşit devrimci dayanışma göstermişti. Troçki'ye yalnız sığınma hakkı tanımakla kalmadı-

(*) Bu hava Troçki'nin Lyova'ya Meksika'dan yazdığı mektuplarda çok iyi anlaşılıyor. Troçki bu mektuplarında yeni sığındığı ülkeden memnun olduğunu, havasını, dahası meyve ve sebzelerini bile beğendiğini söylüyor.

ğını, kendisini hükümetin konuğu olarak Meksika'da yaşamak üzere davet ettiğini de açıkça ilân etti. Daha başlangıçtan beri konuğunu fırtınalara karşı korumak için elinden geleni yapıyordu; ve bu yardımı sonuna kadar da yapacaktı. Ama Cardenas'ın da durumu nazikti: Siyasî düşmanları az sonra devrimci politikasında Troçki'den esinlendiğini ima etmeye başladılar; Amerikan gazeteleri de onlara katıldı. (*) Bundan başka Cardenas'ı destekliyen Meksika İşçileri Federasyonu Stalincilerle doluydu; Federasyonun lideri Lomardo Toledano ile Komünist partisi, Troçki'nin yurda kabul edilmesini şiddetle protesto ediyorlar, "karşı-devrimin en büyük öncüsü" yurtlarından atılmadıkça rahat durmayacaklarını Cardenas'a bildiriyorlardı. Cardenas İngiliz ve Amerikan kapitallerini Troçki'nin teşvikiyle millileştirmediğini göstermek zorundaydı; hele Meksika İşçileri Federasyonunu muhakkak yatıştırması gerekti. Cardenas şahsen Troçkizmden de komünizmden de uzak bir adamdı. Yoksul bir köylü çocuğu olan Cardenas tarımda sol bir politika izlemekte ve yabancı egemenliğine karşı milliyetçi bir mücadele yürütmekteydi. Bu bakımdan kominizmin iç çatışmalarına karışmaktan çok uzaktı. Bu zor durumda bile Troçki'nin Meksika'ya kabulü aleyhine Stalinciler tarafından koparılan gürültüye yüz vermedi; ama "konuğundan" uzak bulunmaya özellikle dikkat etti. Troçki ile Cardenas hiç bir zaman karşı karşıya görüşmediler. Cardenas Troçki'den Meksika'nın iç işlerine karışmayacağına dair söz istedi. Troçki hemen söz verdi, ama Norveç'teki tecrübeden canı yandığı için kendisine yapılacak herhangi bir suçlama ya da iftira karşısında "ahlak bakımından gerekli olan" açık cevap hakkını muhafaza ettiğini de bildirdi. Cardenas bununla yetindi. Troçki'den siyasi faaliyetten

(*) Cardenas bu imaları sonradan açıkça reddetmek gereğini duydu (**La Prensa**, 12 Kasım 1938); Troçki de kendisine Cardenas'ın kötü ruhu diye saldıran bir Amerikan gazetesini (**The New York Daily News**) mahkemeye vermeyi düşündü. Ama Albert Goldman'ın mahkeme açması için hukuki bir gerekçe olmadığını söylemesi üzerine vazgeçti.

ayrılmasını istemek aklından bile geçmedi; Troçki'nin Stalin tarafından yapılan saldırılara karşı kendisini savunma hakkını bizzat kendisi savundu. Bu soğuk, ama sert, yücegönüllülükten hiç bir zaman ayrılmadı. Troçki kendisine sık sık teşekkür lerini bildirdi; devrimin "burjuva aşamasından" başka bir şey olmayan Cardenas politikasının kendi açısından bir dereceye kadar eleştirilmesi gerektiği halde özel konuşmalarında bile Meksika'nın iç işleri konusunda hiç bir fikrini açıklamadı; verdiği sözde titizlikle durdu.

İlk yıllarda Diego Rivera Meksika'da Troçki'nin en yakın arkadaşı ve muhafızı idi. Sanatta olduğu gibi politikada da başkaldıran büyük ressam Meksika Komünist Partisinin kurucularındandı ve Merkez Komitesinin 1922'denberi üyesiydi. 1927 yılında Moskova'da yapılan Troçkist sokak gösterileri ve sonradan Muhalefetin partiden atılması Rivera'yı çok üzmüştü. Bunun üzerine parti ile arası açılmış bu arada en yakın arkadaşı ve politika yoldaşı Meksika'nın büyük ressamlarından David Alfaro Siqueiros ile de, Stalin'i tuttuğu için bozuşmuştu. Troçki'nin başına gelen acı felâketler Rivera'nın hayalini gıcıklamıştı; epik tablolarda en büyük yeri alacak bir kahraman tipiydi Troçki. Nitekim, New York'ta Rockefeller Centre'in duvarlarına yaptığı sınıf mücadelesini ve komünizmi yücelten ünlü freskinin ön plânına, bir sürü önemli Amerikalının hayretleri karşısında, Troçki ile Lenin'in de resimlerini oturtmuştu. Garip rastlantılar sonunda liderinin ve peygamberinin kendi evine gelmesi Rivera için bulunmaz bir nimetti.

Troçki, Rivera'nın eserlerine eskiden beri hayrandı. Resim lerini belki ilk defa Birinci Dünya Savaşı sırasında görmüştü (çünkü Troçki'nin 1928'de Alma Ata'dan yazdığı mektuplarda buna değinmeler var) (*). Rivera'nın sanatta durmadan yeni

(*) Andres Nin, Alma Ata'da bulunduğu sırada Troçki'ye Rivera'nın resim ve heykellerinin reprodüksiyonunu göndermiş, Troçki de kitaba teşekkür etmiş ve çok beğendiğini bildirmişti.

bir anlatım tarzı araması ile Troçki'nin bu konudaki fikri birbirine uyuyordu; çağdaş sanatın hastalığı mimari ile kamu hayatının birbirinden ayrılmasındandı; burjuva toplumunda bu kopmanın önüne geçilemezdi; bunu ancak sosyalizm çözecekti. Resim, mimari ve toplum hayatının birbirine karışması Rivera'nın sanatını canlandırmış, sanatçı resimlerinde Rönesans geleneği ile Goya ve El Greco etkilerini Amerikan yerlilerinin ve Meksika halkının sanatıyla ve kübizmle karıştırmıştı. Gelenek ile yeniliğin bu şekilde birbirine karıştırılması tam Troçki'nin istediği şeydi; Rivera'nın korkunç cesaretine, büyük ve coşkun imgesine hayrandı; Rivera bu büyük yeteneğinden yararlanarak Rus ve Meksika ihtilâllerinin motiflerinden anıtsal duvar panoları yapıyordu. Troçki Rivera'nın basitliğinden, uyurgezerliğinden, "dev yapısı ile doymak bilmeyen oburluğundan" memnun değildi: resimlerindeki gürültücü garip yaratıklara benziyordu. Rivera. Karısı Frida ise Diego'nun tam karşıtıydı: o da ressamdı, ama çok ince, melankolik, içine kapanmış bir kadındı ve çok güzeldi; deforme bacağını örten uzun renk renk ve Meksika işlemeli elbiseleri içinde evde gezindikçe sanki üzerinden ekzotik, hoş bir rüya havası yükseliyordu. Kötü enterne koşulları içinde geçen aylardan sonra arkadaşlarla birlikte bulunmak Troçki ile Natalya için rahatlatıcı, hatta coşkulu bile olmuştu.

Troçki ile Rivera gibi birbirine karşıt iki karakterin uzun zaman geçinemiyecekleri, aralarında ergeç bir çatışma çıkacağı belliydi. Sanatçı ünüyle yetinmeyen Rivera kendisini aynı zamanda siyasî bir lider sanıyordu. Kendisini politikacı sanan ilk sanatçı değildi Rivera: ressamlar ve heykelciler Meksika politikasında çok önemli rol oynamışlardı; Komünist Partisinin Politibüro üyelerinin çoğu ressamdı. (Fırça ve tuvalle yapılan siyasî propaganda cahil, ama sanat bakımından olgun campesinos'ları bütün öteki propaganda biçimlerinden daha çok etkiliyordu). Ama politika bakmından Rivera bir amatör bile sayıl-

mazdı; huzursuz yaradılışının sık sık kurbanı olmaktaydı. Ama, Troçki'nin yanında, hiç olmazsa başlangıçta, siyasî hırsını meydana vurmuyor bir öğrencisi gibi alçakgönüllü davranıyordu. Troçki'ye gelince, kendisi sanatçıların siyasî konulardaki kuruntularını her zaman anlayışla karşılardı. Hiç bir şey borçlu olmadığı daha kötü sanatçılara karşı bile aynı tavrı takınırdı. Rivera karşısında ise "dâhi sanatçı ne yapılması gerektiğini kendi bilir" şeklinde düşünmeye çalışıyordu.

Troçki, herhalde, o sırada, yeni sığındığı yerin iyi yanlarından elinden geldiğince yararlanmaya çalışan sert mücadelenin içine yeniden hemen atılmak istemeyen bir ruh durumundaydı. Yerli Stalinciler ile Moskova kendisini hergün durmadan tehdit ediyordu. Başkan Cardenas Mavi Evin dışına polis nöbetçileri konulmasını emretmişti. Evin içinde ise Amerika'dan sekreter ve muhafız olarak hizmet etmek üzere gelen Troçkistler nöbet bekliyorlardı. Troçki'nin Amerikalı taraftarları, Moskova mahkemelerine karşı savunmasında ve açtığı kampanyayı örgütlemede ona kayıtsız şartsız yardım ediyorlardı. Sayıca çok azdılar ve parasızdılar; ama Troçki'nin bütün dünyadaki taraftarları ve dostlarıyla yeniden ilişki kurmasına ve yeniden çalışmaya başlamasına yardım ettiler. 1 Şubat 1937 tarihinde Lyova'ya yazdığı mektupta Troçki şöyle diyor: "Moskova'da yeni mahkemeler başlamadan önce Meksika'ya gelmemiz ne kadar iyi oldu."

Yeni mahkeme başladığı zaman Tampico'ya geleli daha on beş gün olmamıştı. Bu sefer sanıklar Radek, Pyatakov, Muralov, Sokolnikov, Serebriakov ve on iki kişiydi; belli başlı gıyabi sanık yine Troçki idi. Suçlamalar daha tutarsızdı, ve inanılacak gibi değildi. Savcı bu sefer Troçki'nin Hitler ve Japon İmparatoru ile resmen anlaşmış olduğunu iddia etti; Stalin'e karşı açtığı mücadelede kendisine yardım edilmesine karşılık Troçki de Sovyetler Birliğinin askerî bakımdan yenilmesi ve dağıl-

ması için çalışıyordu; çünkü Troçki bir sürü şeyler arasında, Sovyet Ukranya'yı Nazi Almanyasına bırakmaya söz vermişti. Bu arada, Troçki Sovyetler Birliğinde sanayi alanında sabotajlar örgütlüyor ve yönetiyordu; kömür madenlerinde, fabrikalarda, demiryollarında kazalar yaptırıyor, Sovyet işçilerini zehirliyordu; birkaç kere de Stalin'i ve öteki Politbüro üyelerini öldürmeye teşebbüs etmişti. Sanıklar savcının suçlamalarını aynen tekrarladılar ve daha da ileri gittiler. Sanıklar arasında bulunan ve Fransa'da *Izvestiya* gazetesinin muhabirliğini yapan Romm, 1933 yılında Troçki'yi Paris'te gördüğünü, ve kendisinden terör konusunda talimat aldığını itiraf etti. Pyatakov da 1935 yılı Aralık ayında Troçki'yi Oslo'da ziyaret ettiğini ve kendisinden emirler aldığını mahkemeye bildirdi.

Natalya şöyle yazıyor: "Radyoyu dinliyor, aldığımız mektupları ve Moskova'dan gelen gazeteleri okuyor ve çılgınlığın, saçmalığın, küfürün yalancılığın ve kana susamışlığın Norveç'te olduğu gibi burada da yâni Meksika'da da her yanımızı sel gibi sardığını görüyorduk... Lev Davidoviç, sinirleri gepgergin, fazla çalışmaktan bitkin, çoğu zaman ateşler içinde yanarak, ama yorulmadan, elinde kalem uydurulan yalanları birer birer not ediyordu ancak bu yalanlar artık o kadar çoğalmıştı ki hepsinin teker teker reddedilmesi imkânsızdı." Mahkeme bir hafta sürdü; sonra idamlar yapıldı; yalnız Radek ile Sokolnikov onar yıl hapse mahkûm edildiler.

Gerçekten de Troçki için bütün suçlamaları reddetmek bir kâbusun içindeki devlerle güreşmek ve tartışmak gibi bir şeydi. Mahkemeler korkunçtu ve inanılır gibi değildi; her türlü eleştirici düşünceyi felce uğratacak ve her iddiayı komik ve yetersiz hale getirecek şekilde düzenlenmişti sanki. Troçki kendi delillerini ve iddialarını ortaya sürmeden önce bile suçlamalardan birkısmı çürütüldü. Norveç Dış İşleri Bakanlığı Pyatakov'un 1935 Aralık ayında Berlin'den uçakla Oslo'ya gelerek Troçki'yi gördüğü iddiasını inceledi; ne o ay içinde, ne de o aydan

önce ya da sonra Oslo Havaalanına Berlin'den uçak gelmediğini gördü; Havaalanı makamları da bu konuda bir açıklama yaptı. Bunun üzerine Troçki Moskova mahkemesine telgrafla şunları sordu: Pyatakov tam olarak hangi tarihte ve hangi saatte uçaktan indi? Kendisi Pyatakov'u nerede ve ne şartlar altında kabul etti. Romm ile görüştüğü ididalarına karşı da buna benzer sorular sordu. Sanıkların bu sorulara cevap vermeye çalışmaları halinde büyük çelişkilere düşeceklerini ve oyunu bozacaklarını bilen Savcı ile yargıçlar soruları bilmemezlikten geldiler. 29 Ocak'ta, yâni duruşmalar bitmeden hemen önce, kendisinin ülkeye dönmesine izin verilmesini isteyerek Stalin'e yeniden meydan okudu. Milletler Cemiyetine de baş vurdu; Cemiyetin Sovyet teşebbüsüyle kuracağı bir Siyasî Terör Komisyonu önünde davasını açıklamaya hazır olduğunu bildirdi: Norveç'te iken de böyle bir teşebbüste bulunmuştu. Cemiyet hiç sesini çıkarmadı; ve Stalin mücrim iadesi konusundaki isteğini yeniden görmemezlikten geldi. Troçki kendisini suçlayanları iyice sıkıştırmak için bir çaba harcadı: New York'ta yapılan genel bir toplantıya bir mesaj yolladı:

açık ve tarafsız bir İnceleme Komisyonunun önüne belgelerimle, ve delillerimle çıkmaya... ve gerçeği sonuna kadar açıklamaya hazırım. Şunu açıkca bildiriyorum: **Eğer bu komisyon Stalin'in bana yorduğu suçlarla ufak bir ilişkim olduğuna karar verirse, kendi arzumla kendimi G.U.P.nun idamcılarına teslim edeceğime peşin olarak söz veriyorum...** Bu açıklamayı bütün dünyanın önünde yapıyorum. Bu kelimeleri dünyanın en uzak köşelerine ulaştırmasını Basından rica ediyorum. Ama, eğer bu komisyon sözlerimi işitiyor musunuz? İşitiyor musunuz sözlerimi?- Moskova mahkemelerinin önceden bile bile düzenlemiş olduğuna karar verirse, beni suçlamış olanların kendi arzularıyla bir idam mangası önüne gitmelerini istemiyeceğim Hayır, insan kuşaklarının anılarındaki ölümsüz nefret onlara yetecektir! Kremlin'de beni suçayanlar, işitiyor musunuz söyediklerimi? Yüzlerine karşı meydan okuyor ve cevaplarını bekliyorum!

İşte bu sıralarda iki oğlu da Troçki'nin içtiği zehirden içti ve hikâyemiz bundan sonra modern bir Laokon efsanesi halini aldı. G.P.U. tarafından takip edildiğini anlayan Lyova'nın

Fransz gazetelerinin birinde bir açıklaması çıktı: bu açıklamada Lyova, birdenbire ölecek olursa Stalincilerin ellerinde öldüğünü dünyanın bilmesini istiyordu. Hiç bir söz bu kadar güven veremezdi, çünkü Lyova'nın sağlığı yerindeydi, intihar etmeyi de aklından bile geçirmiyordu. Sergei, Rus Basınına göre, Siberya'da Kransoyarsk'ta tutuklanmıştı; babasının emri üzerine fabrikalardaki işçileri zehirlemeye teşebbüs etmekle suçlandırılıyordu. Troçki şöyle diyor: "Stalin kendi oğlumdan benim aleyhime itiraf elde etmeye çalışıyor. G.P.U. Serge'i kolayca deli edebilir ve sonra kurşuna dizebilir." Natalya yeniden "Dünyanın Vicdanına" bir çağrıda bulundu. Kendisinin sonradan anlattığına göre, "öyle zamanlar oluyordu ki L.D. kendisini mahvolmuş bir adam sanıyor" ve "hâlâ hayatta kaldığına pişman oluyordu. Bir keresinde bana 'Belki benim ölümüm Sergei'yi kurtarabilir' dedi..." Bu dakikalarını yalnız Natalya biliyordu. Dünyanın gözünde ise Troçki, yılmayan, gözüpek, sonsuz enerji sahibi bir adamdı. Taraftarlarını eyleme sürüklemekten ve gevşek arkadaşlarını canlandırmaktan bıkıp usanmıyordu. İşte örneğin Moskova mahkemelerinin kendisini büyük bir karamsarlığa sürüklediğini Troçki'ye yazan eski Zimmerwald arkadaşı Angelice Balabanoff'a verdiği cevap: "Kızgınlık, öfke, ve sinir mi? Evet, dahası geçici yorgunluk bile olabilir. Bütün bunlar insancadır çok insanca davranışlardır. Ama sizin karamsarlığa düşeceğinize inanmıyorum... Pasif ve açıkca tarihe küsmek gibi bir şey olur bu... Bir insan bunu nasıl yapabilir? Tarihi olduğu gibi kabul etmek gerek; ve tarihin bu kadar berbat pisliklere göz yumduğunu gördüğü zaman insan tarihe karşı da yumruklarıyla savaşmalıdır." Nitekim kendisi öyle yapıyordu.

Mahkemede bahis konusu olan işlerle hiç bir ilişkisi bulunmadığını, Stalinci suçlamalardan bir tekinin bile doğru olmadığını ya da olmayacağını ispat etmeye bu muazzam oyunun politik anlamını gün ışığına çıkarmaya çalışıyordu. Birçoklarına göre imkânsız bir şeydi bu: Sürgün bulunduğu yıllardaki yol-

culuklarını ve işlerini yeniden izlemesi; muazzam ve kısmen de dağınık arşivinden, birçok dillerdeki gazetelerden deliller bulup çıkarması; eski sekreterlerinden ve muhafızlarından, o sırada birkısmı kendisine karşı olan taraftarlarından, Bakanlıklardan, Konsolosluklardan, polis müdürlüklerinden turizm acentalarından, ev sahiplerinden otelcilerden ve bir sürü ülkelerde gelip geçici olarak tandığı birçok kimselerden yazılı ifadeler alması gerekiyordu. Kaldı ki bu geniş çaptaki pahalı teşebbüs bir anlamda hiç bir işe yaramayacaktı. Çünkü gerçeği anlamak isteyenler nasıl olsa bu çeşit ayrıntılı deliller olmadan bile işin içyüzünü anlayabilirlerdi; oysa aldırmayanlar, ya da kafalarının içine gömülenler nasıl olsa gerçeği göremezlerdi. Ayrıca, ileride bu konuda fikir sahibi olmak isteyenlerin de bu kadar delile ihtiyaçları olmayacaktı. Lyova ile birkaç dostunun -bu arada Bernard Show'un-dediği gibi, büyük tartışmacı Troçki yalnız mahkemede ortaya atılan iddiaları çürütmekle yetinse daha iyi ederdi. Ama Troçki titizliğiyle tanınmıştı; her şeyi anlatmaya harar vermişti bir kere; hiç bir şeyi talihe bırakmamak, her ilgili olayın belgesini vermek, bütün ifadeleri dosyasında bulundurmak istiyordu. Sanki Stalin'in bu uydurmalar yüzlerce yıl dayanacakmış gibi davranıyordu; bu yüzden gelecek çağlarda da yok edilmeyecek sağlam deliller toplamaya koyuldu.

Bu sinir bozucu iş aylarını aldı: Bütün gücünü buna harcıyor, sekreterlerini ve taraftarlarını, hele işin büyük birkısmını Paris'te yapmaya uğraşan Lyova'yı hiç acımadan çalıştırıyor du. Hiç bir gecikmeye, hiç bir çelişkiye, hiç bir sakıncaya göz yummuyordu. En ufak bir gevşeme belirtisinde, önce Shactman ile sonra da Naville ile "ilişkisini keseceğini" söylüyor, her iki adam da kendisine ellerinden geldiğince yardım ettiği halde onları "sabotajcılıkla ya da daha fazlasını" yapmakla suçluyordu. Lyova'ya Meksika'dan yazdığı ilk mektupta, Meksika'ya vardığında eline geçeceğini umduğu ifadelerden birçoğunun henüz gelmemiş olduğundan yakınıyor. On onbeş gün sonra sabır-

sızlanmaya başlıyor; Lyova'ya yazdığı her mektup bir zehir. Kopenhag yolculuğu ile ilgili gazeteler neden hâlâ gelmemişti? "Açıkça bir cinayet" değil miydi bu? Neden ifadelerden birkısmı Yeminli Komiserler tarafından onaylanmamıştı? Başka ifadelerin altındaki imzalar neden okunmuyordu? Neden tarihler kesin değildi? Neden bazı yer adları herhangi bir anlaşmazlığa yer vermiyecek şekilde yazılmamıştı? Haftalar geçtikçe bu hava daha sert ve daha yaban olmaya başlıyor. "Mektubunu bugün aldım... her zamanki özür dilemelerle... ve her zamanki vaatleriyle birlikte.. " diye yazıyor 15 Şubat'ta Lyova'ya, "ama özgürler epice çoğaldığından artık vaatlere inanmıyorum!" Lyova'nın "şapşallığı ihanet derecesini" bulmak üzereydi. "Son ayların tecrübelerinden sonra şunu söylemek zorundayım ki gönderdiğin zarfı açıp da, yazılı ifadeler yerine yalnızca özürler ve vaatlerle karşılaştığım zaman olduğu kadar kara bir gün geçirmedim hayatımda." "Yediğim darbelerden hangisinin daha kötü olduğunu söylemek zor; Moskova'nınki mi yoksa Paris'inki mi?" İlkbaharda mukabil bir dava açabileceğini umuyordu; ama dosyanın zamanında hazır olmamasından korkuyordu. O günlerde Mavi Ev, çeviri yapan, suret çıkaran, sonsuz sayıda kâğıtları daktiloya çeken sekreterleriyle ve bizzat Troçki ve karısıyla bir arı kovanını andırıyordu. Troçki aynı zamanda, Amerikan gazetelerine de durmadan yorumlar yazıyor, görüşlerini Meksika Basınına ulaştırıyor ve çeşitli ülkelerde "İnceleme Komisyonu" için birtakm düzenlemelere girişiyordu. Yaptığı işin önemine kafası takılan, her aksamadan şüphelenen, G.P.U. nun işleri bozmasından korkan ve işlerin bir türlü bitmemesine üzülen Troçki, şerefi ve hayatı kendisininki kadar tehlikede olan Lyova'yı sinirlendirmekten ve azarlamaktan çekinmiyordu. Böylece, Laokon, oğulları ile birlikte kendisini saran dev yılanlarla savaşırken oğullarını azarlıyor, sinirlerini sonuna kadar geriyordu.

Babasına çok bağlı olan Lyova incinmiş ve yaralanmıştı.

Troçki Norveç'te enterne edildiği sırada babasının imdadına cesurca yetişmişti. Ama savaştığı dev ondan kat kat güçlüydü, babasının bir an önce kurtulmasını ve bu yükü kendi omuzlarından almasını dört gözle bekliyordu. Babasının o sırada bu kadar öfkeli ve sinirli olmasına üzülüyordu. Bütün bunların bir işe yaramıyacağını düşünüyor, ve Natalya'ya gönderdiği bir mektupta babasının Meksikaya giderken yolda yazdığı *Stalin'in Cinayetleri* adlı kısa kitabın "Mukabil dava"dan ya da herhangi bir İnceleme Komisyonundan daha etkili olduğunu yazıyordu. Ama mademki babası karşı-delilller toplamaya çalışıyordu kendisi de ister istemez bütün yüreğiyle bu iş için çalışacaktı. İşin yavaş ilerlemesi ve anlaşmazlıkların çıkması onun yüzünden değildi. Örneğin, Troçki Hurum'dayken İsviçre'de mukabil-dava açılmasını istemişti; ama bu arada davanın Amerika'da açılması kararlaştırılmıştı. Bundan haberi olmayan Lyova hâlâ İsviçre'de dava açmaya çalışıyordu. Bu yüzden babası kendisine kızmış, parayı keseceğini bütün işi Lyova'nın elinden alıp Naville'e vereceğini söylemişti (oysa Troçki Naville'e pek güvenmiyordu.) Troçkist mezhepler arasındaki düşmanlıklar delillerin toplanmasını engelliyordu; Lyova Troçki'nin tanımak istemediği Molinier gurubu üyelerinin birçoğundan ifade almak zorundaydı; bunun için kurnazca davranıyor ve diplomasiye başvuruyordu. Çok çalışıyordu, üzgündü Lyova, aynı zamanda, Moskova'daki mahkemelere karşı basında açılan kampanyadan da sorumluydu: yazdığı yazılar arada sırada *Manchester Guardian*'da çıkıyordu. Babasının yayın işleriyle de uğraşıyor, telif haklarını topluyor, muntazaman Meksika'ya gönderiyor, babasının Norveç'teki ve Fransa'daki borçlarını ödüyor, *Bulletin*'i çıkarıyordu. Babası tarafından durmadan suçlanmasına kızan, G.P.U. tarafından tuzağa düşürülmeye çalışıldığını bilen ve aile hayatında çok mutsuz olan Lyova otuz yaşında sürekli bir uykusuzluk hastalığına uğramıştı. Bitkin ve yorgundu.

Her zaman olduğu gibi kalbini yine annesine açıyordu:

("Sevgili Mamoçka herhangi bir şeyime kızmayacak tek insan yalnız sensin.") Ama babasının azarlamalarının da altında kalmıyordu: "...sizin için çok büyük bir yük teşkil eden bir işin bir kısmını çok zor koşullar altında, yürütmek zorundayım hem gerekli yetkim olmadan ve hem de sizdeki yardımlardan yoksun olarak. bazan posta pulu alacak param bile bulunmuyor. Sizin desteğinize güvenebileceğim isanıyordum. Oysa siz bana durmadan vuruyor, benim 'canice şapşallığımdan' boyuna yakınıyorsunuz... Kopenhag'taki belgelerin gecikmesinden biraz sorumlu olsam bile.. bana karşı olan tutumunuzu haklı göstermez." Bitkin ve üzgün olan Lyova, Etienne'e her gün biraz daha fazla güvenerek açılıyordu. Davaya onun kadar bağlı, onun kadar çalışkan, onun kadar becerikli başka biri yoktu.

Troçki mukabil-davann geniş çapta yankılar uyandıracağını, bütün dünyada işçi hareketinin vicdanını sarsacağını umuyordu başlangıçta: İkinci Enternasyonal'i ve Amsterdam Enternasyonal Sendikaları denen kuruluşu bu işle ilgilendirmeye çalıştı. Bu arada Lyova da babasından aldığı talimat üzerine, Moskova temizliklerini "orta çağın cadı kazanı"na benzeten İkinci Enternasyonal Sekreteri Friedrich Adler'e başvurdu. Adler elinden geleni yaptı; ama bütün yapabildiği şey uzun bir gecikmeden sonra Enternasyonal'in Yürütme Kurulundan Moskova temizliklerini suçlayan bir bildiri yayımlamak oldu; kurul herhangi bir inceleme ya da mukabil dava'ya katılmak istemiyordu. Sendika Enternasyonal'i de aynı şeyi yapmıştı. Almanya ve Avusturya'daki kolları Hitler tarafından kapatılan bu iki örgüt de Leon Blum'un etkisi altındaydı; Leon Blum ise Fransa'da Halk Cephesinin başında olduğu için Stalin'in desteğine muhtaçtı. Enternasyonal'in temizliklere karşı yayımladığı platonik bildiri bile Blum'u korkutmuştu; bu yüzden partisinin ve "kardeş kuruluşların" bu konuda yen bir teşebbüse girişmemeleri için nüfuzunu kullanmıştı. Ve böylece, çoklukla komünizme karşı "bireyin özgürlüklerini ve haklarını" hemen savunmaya ko-

şan batılı Avrupa Sosyal Demokratları bu sefer diplomatik bir sessizliği, dahası Stalin'i suçsuz bile bulmayı tercih ettiler. Enternasyonal, Troçki'nin dediği gibi, "kendi Sekreterini boykot" etmişti. Bu durum daha başlangıçta mukabil bir davanın etkisini azaltmıştı; hiç bir kampanya Sosyalistler ve Sendikalar olmadan işçi sınıflarının dikkatini çekemezdi.

Bunun üzerine Troçki'nin taraftarları tanınmış sol aydınların desteğini kazanmaya çalıştılar. Bu şekilde çalışma Troçki'ye pek uygun değildi; çünkü Troçki Stalincilerin bir sürü edebiyat ve bilim "yıldızları" çevresinde kurdukları "barış komiteleri", "barış kongreleri", ve "Antifaşist gösteriler" ile sık sık alay etmişti; özellikle Komintern, sağlam ve birleşik bir işçi hareketiyle meşgul olacağı yerde bunlarla uğraşmaya başlayınca bu çeşit züppece sahne efektlerini hor görmüştü. "Troçki'yi Savunma Komiteleri" ile işçileri ilgilendirmedikleri için Amerikalı taraftarlarını azarlamış, ama sonunda onun da bu yolu seçmekten başka bir çaresi kalmamıştı. Ancak, aydınların tepkisi de umut kırıcı oldu. Fransa, İspanya, İngiltere ve Amerika'daki aydınların üzerinde güçlü bir etkiye sahip olan Stalinciler temizlik hareketine karşı yapılacak protestoları en ufak bir şekilde desteklememeleri için aydınlar üzerinde türlü moral baskılar yapıyorlardı. Rus edebiyat ve sanat hayatının ileri gelenleri Moskova'da ortadan yok edilirken, Gorgi, Şolohov ve Ehrenburg'un "Kudurmuş köpekleri öldürün!" korosuna katıldıkları duyuluyordu. Batıda da Theodor Dreiser, Leon Feuchtwanger, Barbusse ve Aragon gibi ünlüler de aynı koroya katılmışlardı; Gandi'nin hayranı, şiddetin düşmanı, kendi kuşağının "insanlık vicdanı" Romain Rolland gibi bir adam bile tatlı ve peygamberce sesini yükselterek Rusya'daki kıyımı haklı bulmuş, cinayetlerin elebaşısını yüceltmişti; Romain Rolland bir ara o kadar ileri gitti ki Troçki kendisini hakaretten dolayı mahkemeye vermeyi bile düşündü. Gorki ile Rolland bunu yaptıktan sona ikinci derecedeki hümanistler ve mora-

listler, elbetteki ufak bir kararsızlıktan sonra, ya da hiç düşünmeden, onların arkasından gideceklerdi. Stalin'i korumak için bunlar tarafından çıkarılan bildiriler ve çağrılar çok ilginçtir. Örneğin John Dewey'nin denetiminde kurulan İnceleme Komisyonunun boykot edilmesine çalışıldığı sırada Amerika'da yayımlanan bir bildiride "bütün iyi niyetli insanların" Komiteye yardım etmemesi isteniyor, Moskava mahkemelerini eleştirenlerin Sovyetlerin iç işlerine karıştıkları, faşizme yardım ettikleri, ve "ilerici güçlere darbe indirdikleri" bildiriliyordu. Bu bildirinin altnda Theodor Dreiser'in, Ganville Hicks'in, Corliss Lamont'un, Max Lerner'in, Raymond Robins'in, Anna Louis Strong'un, Paul Sweezy'nin, Nathaniel West'in, ve daha birçok profesör ve sanatçının imzaları vardı; bu yazarların çoğu bindokuzyüz kırkların ve ellilerin anti-komünist propaganda kampanyasının ön safında bulunacaktı. (*) Sovyet konularında tanınmış, Louis Fischer ve Walter Duranty adındaki iki yazar Stalin'in dürüstlüğünü, Vişinski'nin doğruluğunu, ve G.P.U.nun Zinoviyev Kamenev, Pyatakov ve Radek'ten itiraf almak için kullandığı metodların insancılığını övüyordu. Komünist Partisinden kovulmuş olan Lovestonite Muhalefet üyelerinden Bertram D. Wolfe bile devrimi Troçkist-Zinoviyevist komplodan kurtardığı için Stalin'i beğenmişti. (**) O zamana

(*) Bak, örneğin **Soviet Russia Today**'in 1937 Mart sayısındaki bildiri.

(**) "Bugün, (Troçki'nin) sübektif niyetler ne olursa olsun, bu niyetleri yargılamaya kalkışmadan diyebilirim ki, kendisinin objektif olarak oynadığı rol işçileri Sovyetler Birliğine karşı seferber etmektir. Fransa'daki taraftarlarına Sosyalist Enternasyonal'e girmelerini emretmiştir. Komünist ilkelerinden daha çok ayrılmıştır... Sovyetler Birliğinde iç savaşın çıkmasından yana da olmuş ve böylelikle bir zamanlar bağlılıkla hizmet ettiği sınıfının ve yurdunun açıkça düşmanı kesilmiştir." Inte Bertram D. Wolfe 1936 da Troçki için bunları yazmıştı! (**"Things we want to know"**, Workers' Age Publications.) Ancak Büyük Temizlikler yaklaşmaya başlayınca, Buharin'in mahkemeye çıkmasından az önce, bu "Komünist ilkecisi", (**The New Rapublic**, 24 Kasım 1937) temizlik hareketini manen desteklediğine pişman olduğunu be-

kadar "Troçki'nin hayranları" sayılan Amerikalı Musevi yazarlar Moskova mahkemelerindeki Yahudi düşmanlığından Troçki'nin söz etmesi üzerine ona düşman kesilmişlerdi. Bu gazetelerden birini yayımlayan yazar şöyle diyordu: "Musevî Basını ilk olarak böyle bir suçlama işitiyor. Biz Yahudi düşmanlığı konusunda Sovyetler Birliğine tek umut olarak bakmaya alışmışızdır Troçkinin Stalin'e karşı böyle yersiz bir suçlamada bulunması hiç bir zaman affedilemez." (*)

İkiyüzlülük, bağnazlık ve Stalin'i eleştirmenin Hitler'e yardım etmek olduğu şeklindeki basit görüşlülük bu davranışın tek itilimleri değildi. Aydınların birkısmı Troçki'nin mahkemedeki suçlamaları yalanlamasını gerekli bulmuyordu. Ünlü Amerikan tarihçisi Charles A. Bread "imkânsız olanı yapmak, yâni olumsuz bir delili olumlu ile çürütmek Troçki'nin görevi değildir," diyordu. "İtiraflar konusunda daha başka şeyler, daha güçlendirici deliller göstermek kendisini suçlayanlara düşer " Barnard Shaw da mukabil-dava fikrini doğru bulmuyor ve şöyle yazıyordu: "Troçki'nin, okuyucularını bırakıp daha dar çerçeveli bir mahkeme önüne çıkacağını sanmıyorum;

---

lirtti. Troçki de bunun üzerine Wolfe'un ileride daha ağır yanlışlıklar yapmaması için birçok şeyleri öğrenmesi gerektiğini söyledi. Sonraki yıllarda Wolfe öteki yazarlara (yani Stalinci temizlik hareketini her zaman alkışlamış olanlara) "Stalin'in şakşakcıları" diye hücum etti.

(*) B.Z. Goldberg, New York'ta çıkan Tag gazetesinin 26 ve 27 Ocak 1937 tarihli sayıları. Bu sırada Troçki Yahudi problemi konusundaki görüşlerini yeniden formüle etmişti. Amerika'da çıkan Yahudi gazetesinden **Forwarts**' ile yaptığı bir konuşmada Nazi Almanyası ve S.S.C.B.deki son denemelerden sonra eskiden savunduğu Yahudilerin birlikte yaşadığı uluslarla "kaynaşması" fikrinde vazgeçtiğini söyledi. Kendisine göre, sosyalizmde bile Yahudi sorunu "ülkesel bir çözümü" gerektiriyordu, yani. Yahudiler kendi yurtlarında yaşamalıydılar. Bu ülkenin Filistin olması gerektiği, Siyonizmin bu sorunu çözeceği, ya da kapitalizmin buna bir çare bulacağı kanısında değildi. Troçki'ye göre, Burjuva toplumunun çöküşü ne kadar uzarsa Yahudi düşmanlığı da bütün dünyada o kadar korkunç ve barbarca bir hal alacaktı.

okuyucuları kendisini suçlayanlar konusunda daha rahat karar verebilecek durumdadırlar... Troçki'nin kalemi korkunç bir silâhtır.'" Bu ay sonra daha soğuk bir hava içinde şunları yazıyordu: "Troçki'nin yürüttüğü davanın gücü kendisine karşı yapılan suçlamaların inanılır şeyler olmamasından ileri geliyor... Ama Troçki aynı cinsten saldırıları Stalin'e karşı yapmakla gücünü azaltıyor. Son zamanlarda Stalin'in yanında aşağı yukarı üç saat bulundum ve kendisini büyük bir merakla izledim; Troçki'nin bir kaatil olduğuna nasıl inanmadımsa, Stalin'in de bayağı bir gangster olmadığına da öyle inandım.' Shaw burada elbetteki sorunu koymaktan kaçınıyor, çünkü Troçki "Stalin'in kullandığı cinsten saldırılara" girişmiş değildi. Bununla birlikte Bernard Shaw, Romain Rolland gibi, Stalin ile dostluğunu temizlik hareketini haklı gösterecek noktaya kadar götürmedi. Bu davada bir haklı ile haksız durumunu değil, haklı ile haklı durumunu görüyordu. *St. Joan* adlı piyesinde bunu canlandırmış, (Bu piyesi aşağı yukarı Troçki'nin ilk aforoz edilmesi sırasında yazmıştı) gelecek için yapılan devrimci kavga ile günün meşru çıkarlarını savunan o günkü iktidar arasındaki çatışmayı göstermişti. André Malraux da aynı şekilde şunları söylemişti: "Troçki dünyanın büyük, moral bir gücüdür, ama Stalin de insanlığa haysiyetli olmayı öğretmiştir; Engizisyon Hıristiyanlığın temelindeki haysiyeti nasıl bozmamışsa, Moskova mahkemeleri de (komünizmin) temel şerefini öylece bozamaz." (*)

Berthold Brecht'in de tepkisi buna benziyordu Brecht, Troçkizme yatkındı; Moskova mahkemeleri onu da sarsmıştı; ama Stalincilikten vazgeçecek kadar ileri gitmedi. Rusya'da

(*) **Nation** dergisinin yazarları şerefine verilen bir ziyafette Malraux'nun yaptığı konuşmanın özetinden alınmıştır. (Bu özet taraftarlarının biri tarafından Troçki'ye gönderilmiştir, **Arşiv**'in kapalı bölümünde muhafaza edilmektedir.) Malraux Amerika'ya geldiği sırada Stalinci idi ve İspanya'da savaşan Enternasyonal Tuğay için destek sağlamaya çalışıyordu. Az önce Troçki temizlik hareketleri karşısındaki tutumu dolayısıyla kendisine hücum etmişti.

Stalin'e teslim olanların yaptığı gibi o da kafasında bir sürü şüphelerle Stalinciliğe teslim oldu; ve bu konudaki fikirlerini sanatçı olarak *Galileo Galilei* adındaki piyesinde açıkladı. Galile davasını Bolşevik uygulaması gözüyle ele alıyor, Galile'nin Engizisyona tarihsel "zorunluluktan", halkın kafa ve politika bakımından olgunlaşmamasından ötürü teslim olduğunu gösteriyordu. Piyesindeki Galile, tarihsel bir elbise giymiş Zinoviyev, ya da Buharin, ya da Rakovski idi. Giordano Bruno'nun "işe yaramayan" fedakârlığı Galile'nin hiç aklından çıkmamaktadır; Troçki'nin başına gelenler nasıl birçok komünisti Stalin'e teslim olmaya götürdüyse, bu korkunç örnek de Galile'yi Engizisyona teslim olmaya götürmüştü. Brecht'in "Böyle bir kahraman yaratan ülke mutludur," ve "böyle bir kahramana ihtiyaç duyan ülke mutsuzdur" sözleri Galile'nin Rönesans İtalya'sındaki zor durumundan çok Troçki ile Stalinci Rusya arasındaki problemi açıklar. (*)

Stalin'i övenlere ve bu konuya karışmayanlara Troçki sert bir cevap verdi; bu cevabında haklıydı, ama cevap kendisini şımarık bir çocuk durumuna düşürdü ve "gerçeği" soğuk soğuk savunanlar için bir susma bahanesi oldu. Sidney ve Beatrice Webb'in protestoya katılmamaları şaşırtıcı değildi; bu sırada ikisi de Stalin'e hayrandılar. Mukabil-dava açılmasına başlangıçta taraftar olan André Gide ve H.G. Wells gibi yazarlar bile sonunda karışmamaya karar verdiler. Böylelikle kampanyanın çevresi daralmış oldu; o sıralarda kurulmuş olan Troçki'yi Savunma Komiteleri daha çok ünlü Stalin düşmanlarından ve eskidenberi komünizm düşmanlığı ile tanınmış kimselerden oluştu; bu yüzden komitelerin yürüttüğü eylemin etkisi daha da azaldı.

Amerikan, İngiliz, Fransız ve Çekoslovak Komiteleri 1937 Mart'ında mukabil-davaya bakmak üzere bir Ortak İnceleme

(*) Brecht **Galileo Galilei**'yi yazdığı sırada, yani 1937-8 de, Büyük Temizlik hareketi en yüksek noktasındaydı.

Komisyonu kurdular. Üyeler şunlardı: Alfred Rosmer; 1914 15 yılında Karl Liebknecht ile birlikte savaş ilanına karşı oy vermiş olan tanınmış Reichstag üyesi Otto Rühle; Reichstag'ın eski komünist milletvekillerinden Wendelin Thomas; tanınmış anarho-sendikalistlerden Carlo Tresca; solcu, ama tam bir Marksizm düşmanı olan Amerikan yazarı Suzanne La Follette; gazeteci Benjamin Stoberg ve John R. Chamberlain; Wisconsin Üniversitesinden Edward A. Ross; Üniversite asistanlarından Carlton Beals; solcu Latin Amerika yazarlarından Francisco Zamorra. Rosmer'den başka hiç birinin Troçki ile ilişkisi yoktu. Komisyonun otoritesini daha çok Komisyonun başkan John Dewey sağlıyordu. Amerika'nın bu ünlü felsefecisi ve eğitimcisi Sovyetler Birliğinin dostu olarak tanınmıştı. Büyük politik davalarda, özellikle Tom Mooney ile Sacco-Vanzetti davalarında sanık avukatlığı yapan John F. Finerty de Komisyon'un hukuk müşaviri idi.

Troçki başlangıçta bu komisyonun bir şey yapacağına pek inanmıyordu. Üyelerden birçoğunun adları kendisine oldukça yabancıydı; içlerinde hiç tanımadıkları bile vardı; başkandan da pek emin değildi. Seksen yaşlarında olan Dewey, Komisyonun önüne gelen sorunları anlayabilecek miydi? Duruşmalar sırasında uyumayacak mıydı? Önüne getirilecek muazzam sayıdaki belgeleri inceleyebilecek miydi? Dahası, "Sovyetler Birliğinin Dostu" olduğuna göre Stalin'i temize çıkarmak istemiyecek miydi? Komisyonun kurulmasında aktif bir rol oynayan James Burnham, Troçki'nin bu kuşkularnı yatıştırmaya çalışıyor, Troçki'ye şunları yazıyordu: "Dewey ihtiyardır ama kafası hâlâ yerindedir; kişisel özgürlüğü ise hiç şu götürmez. Hatırlayacağınız gibi, Sacco-Vanzetti davasında en esaslı yazıyı o yazmıştır. Delilleri bir politikacı olarak değil... bir bilim adamı ve mantıkçı olarak inceleyecektir. Duruşmalar sırasında uyumayacaktır Kendisini küçümsemek büyük bir hatâ olur Dewey elbetteki bir Marksist değil; kişisel özgürlü-

ğü, zekâsı ve bilgisi, siyasî konularda tarafsız olmasını sağlıyacaktır. Bir anlamda, 'kendisinden tamamiyle emin' olmayabiliriz..."

Dewey'in Komisyona girmesi kahramanca bir davranış sayılabilirdi. Dewey'nin felsefe görüşü Troçki'nin karşıtıydı; son zamanlarda diyalektik materyalizm konusunda kendisiyle açıkça çatışmış bütün radikalliği ile, "Amerikan yaşama tarzı" nı, ve parlamento demokrasisini savunmuştu. Dewey, aynı zamanda pragmatist olduğundan "dogmatik Marksist" Troçki'den çok, "doktrinci olmayan", "pratik" Stalin'den yana idi. Dewey, o yaşta inceleme komisyonunun başkanlığını kabul etmekle eski bağlarından birçoğunu koparmış oluyor ve eski dostluklarından vazgeçiyordu. Stalinciler onu bu kararından caydırmak için çok çalıştılar Başaramayınca kötülemeye ve iftiralar savurmaya başladılar; en hafif sözleri Dewey'nin bunaklığı yüzünde "Troçki'nin eline düşmesi" oldu. Kendi kurduğu ve bir çeyrek yüzyıl yazı kurulunda bulunduğu *New Republic* dergisi aleyhine döndü; bunun üzerine o da dergiden istifa etti. Yakın akrabalarından biri, şüpheli ve karışık bir işe bulaşarak adını kirletmemesini istedi. Ama bütün bu dolaplar ve ardı arası kesilmeyen müdaheleler Dewey'in iradesini güçlendirmekten başka bir işe yaramadı. Eylemini engellemek için, açık ya da gizli harekete geirilen etkiler doğru yolda olduğunu gösteriyordu. En büyük eseri saydığı *Logic: the Theory of Inquiry* adlı kitabının hazırlığını bir yana bıraktı; bu incelemenin pratik bir denemesine girişmek istiyordu. Moskova mahkemelerinin kan kokan resmî raporları, Troçki'nin muazzam yazıları ve yazışmaları ve daha bir sürü yığın yığın belge üzerinde haftalarca ve aylarca çalıştı. Notlar aldı, delilleri, tarihleri, iddiaları karşılaştırdı, ve sonunda davanın bütün yanlarını iyice kavradı. Ayrıca korkutmalara karşı koymak zorundaydı. Hiç bir şey soğukkanlılığını ya da enerjisini azaltmadı. Komisyon başlıca tanık olarak Troçki'yi dinleye-

cekti; Troçki'nin New York'a gelmesine Amerika hükümeti izin vermeyeceği için Dewey incelemeyi Meksika'da yürütmeye karar verdi. Meksika İşçi Federasyonu'nun mukabil-davanın Meksika'da görülmesine izin vermeyeceği, Dewey ile arkadaşlarına sınırda düşmanca gösteriler yapılacağı, üyelerin halkın saldırısıyla karşılaşacakları bildiriliyordu. İhtiyar filozof bildiğinden şaşmadı. Durumu anlamak istiyordu. Troçki'nin suçlu olduğunun Moskova tarafından isbat edilmediği kanısındaydı, ama Troçki'nin suçsuzluğuna da henüz inanmış değildi. Yalnız "Troçki ile resmiyet dışı karşı karşıya konuşmayı" istediği halde, tarafsızlığını bozmamak için değil, aynı zamanda tarafsız olduğunu herkese göstermek için de, Komisyondaki genel duruşmaların dışında kendisi ile hiç bir zaman görüşmedi.

Komisyon duruşmalara 10 Nisan'da başladı. Aslında Mexico City'nin merkezindeki büyük salonda toplanılacaktı; ama halkın karışıklık çıkarabileceği düşünülerek masraftan da kısmak için, bu fikirden vazgeçilmişti. Oturumlar Mavi Evde, Troçki'nin çalışma odasında yapılıyordu. "Hava gergindi. Dışarda polisler nöbet bekliyorlardı. ziyaretçilerin üzerlerinde silâh olup olmadığı aranıyor, Troçki'nin bir sekreteri tarafından kimlikleri tesbit ediliyordu; Troçki'nin de üzerinde silâh vardı." Odanın caddeye bakan pencereleri "örtülmüştü; her birinin arkasında tuğlalardan ve kum torbalarından yapılma iki metrelik birer barikat vardı Tuğla barikatlar bir gece önce örülmüştü." Salonda elli kişi kadar bir dinleyici vardı; gazete ve fotoğrafçılar da bunların arasındaydı. Duruşmalar Amerikan hukuk usulüne göre yönetiliyordu. Dewey, Sovyet Elçiliğinin, Meksika Komünist Partisinin ve Amerika Birleşik Devletlerinin temsilci göndermesini istemiş ve sorguda yer almaya çağırmıştı; ama bu çağrılara cevap veren olmadı.

Dewey kısa açılış konuşmasında Komisyonun ne mahkeme ne de jüri olmayıp bir inceleme kuruluşundan ibaret bu-

lunduğunu açıkladı. "Bizim görevimiz B. Troçki'nin bize sunacağı delilleri dinlemek kendisini sorguya çekmek, ve incelememizin sonucunu üye bulunduğumuz Komisyona bildirmektir " Komitenin "Leon Troçki'yi Savunma Amerikan Komitesi" adını taşıması komisyonun Troçki'den yana olduğunu anlamını taşımıyordu; Komite "Amerikan geleneğine" göre hareket ediyor, ve "hiç kimsenin, savunma imkânı verilmeden suçlanamıyacağına" inanıyordu. Sanığın mahkemede kendisini savunmasına imkân bırakılmadığı şüphesi bulunduğundan amaçları böyle bir mahkemeyi sağlamaktı. Bu dava Mooney ve Sacco-Vanzetti davalarına benziyordu; ancak bunlar hiç olmazsa kanunî bir temyiz mahkemesine başvurmak olanaklarına sahiptirler ki, oysa Troçki ile oğlu en Yüksek Sovyet mahkemesi tarafndan gıyablarında suçlu olarak ilân edilmişlerdi; Troçki'nin kendi ülkesine dönmesi için yaptığı iki müracaat da cevapsız bırakılmıştı; eğer bu talebi kabul edilmiş olsaydı kendisi otomatik olarak ya bir Norveç ya da bir Meksika mahkemesi önüne çıkmış olacaktı. "Savunma fırsatı verilmeden Troçki'nin mahkûm edilmiş olması Komisyon ve bütün dünyanın vicdanı bakımından çok önemli bir olaydı." Komisyona neden katıldığını anlatan Dewey, bütün ömrünü sosyal eğitime adamış bir insan olarak, bu işi büyük bir sosyal ve eğitici bir görev saydığını söyledi ve sözlerini şöyle bitirdi: "Başka türlü davranmam hayatımı verdiğim işe aykırı düşerdi."

Mahkeme bir hafta sürdü ve on üç uzun oturum yaptı. Dewey, Finerty, Troçki'nin avukatı A. Goldman ve daha başkaları yapılan her suçlamanın ve gösterilen her delilin ayrıntısı üzerinde Troçki'yi sorguya çektiler. Sorgu zaman zaman siyasî bir tartışma halini alır gibi oldu; incelemeyi yapanların bir kısmı Stalinizmden Troçki ile Lenin'in, moral bakmdan ortaklaşa sorumlu oldukları kanısındaydı; Troçki ise bu isnatları reddediyordu. Troçki sorgu sırasında hiç bir soruya cevap vermemezlik etmedi, ya da hiç bir sorudan kaçmadı. Arada

sırada tartışmaların kızışmasına rağmen duruşmalar sakin, ve düzgün bir hava içinde geçti; yalnız Beals olayı denen bir olay bir ara havayı bulandırır gibi oldu.

Komisyon üyelerinden Carlton Beals, Troçki'ye, dava ile pek ilgisi olmayan ama kendisinin biraz Stalin'i tuttuğunu gösteren ve şekli olarak da saldırgan, birtakım sorular sorup duruyordu. Troçki hiç telaş etmeden ve kaçamak yapmadan cevap vermekteydi. 16 Nisan günü, uzun bir oturumun sonuna doğru, Beals, siyasî bir iddia ortaya attı ve tek ülkede sosyalizmin savunucusu olan Stalin'in Bolşevizmin olgun devlet adamı tipini temsil ettiği halde Troçki'nin dünya devrimini körüklemeye çalışan bir kundakçı olduğunu söyledi. Troçki bu söze verdiği cevapta kendisinin Moskova mahkemeleri tarafından ihtilâl kundakçısı olarak değil, tersine, karşı-devrim kundakçısı ve Hitler'in müttefiki olarak suçlandırıldığını söyledi. Bunun üzerine Beals Stalin tarafından eskiden Çin'e gönderilen ve Çin'de Çiang Kai-şek'e danışmanlık yapan Borodin'i tanıyıp tanımadığını sordu. Troçki de, kendisini elbette tanıdığı, ancak şahsen hiç görüşmediği cevabını verdi. Beals yine sordu: Ama şahsen kendisi Borodin'i 1919 ya da 1920'de Meksika Komünist partisini kurmak üzere Meksika'ya göndermemiş miydi? Bu sorudan şöyle bir anlam çıkıyordu: Troçki Komisyona hem yalan söylüyordu, hem de o sırada sığındığı ülkede ihtilâl çıkarmaya çalışmıştı. Tartışma kızıştı. Norveç'te başına gelenleri unutmayan Troçki bu sorunun Meksika'da kamuoyunu aleyhine çevirmek, sığınma hakkını geri almak, ve mukabil-davayı dağıtmak için sorulmuş olmasından şüphelendi. Her zaman için dünya ihtilâline umut bağlamış olduğunu ama bunu yabancı ülkelerde hükümet darbeleri ile değil siyasî bakımdan kanunî yollarla teşvik etmeye çalıştığını söyledi. 1919-20 yıllarında Borodin'i Meksika'ya göndermiş olduğu iddiası bir hayaldi. İç savaşın çok kızgın olduğu sıralarda askerî treninden ayrılmak fırsatını bile güç buluyordu; cepheleri gösteren hari-

tadan gözlerini kaldıramıyordu; «dünya coğrafyasını» bile unutacaktı neredeyse.

Beals, üzerinde özellikle ve önemle durarak, iddiasını bir daha tekrarladı ve Troçki'nin kendisini Meksika'ya gönderdiğini bizzat Borodin'in açıkladığını, Sovyet Komünist partisinin daha 1919'da devlet adamlarıyla ihtilâl taraftarları olarak ikiye ayrılmış olduğunu söyledi. Bunun üzerine Troçki sordu: "Bu ilginç bilginin kaynağını sorabilir miyim? Nerede yayımlandı?" Beals, "Yayımlanmış değil" dedi. Troçki bunun üzerine, "Sayın Komisyon üyesine yalnızca şu öğüdü verebilirim: kendisine bu haberi verene yalancı olduğunu söylesin." "Teşekkür ederim, B. Troçki. Demek B. Borodin yalancı." Troçki'nin kısa cevabı: "Çok mümkündür." Oturum bitmeden önce Troçki Beals'in "maksatlı Stalinci eğilimini" protesto etti. Olayda gizli bir amaç sezmeye başlamıştı. Borodin olayının Moskova mahkemeleriyle hiç bir ilgisi yoktu; kendisini ve Meksika hükümetini zor duruma düşürmek için ortaya atılmıştı sanki. Bu yüzden sonraki oturumda Troçki Beals'in iddiasını yeniden reddetti ve bu iddianın kaynağını aydınlatmasını Komisyondan istedi. Eğer Beals bu bilgiyi doğrudan doğruya Borodin'den almışsa ne zaman ve nerede almıştı? Eğer, Beals bu bilgiyi dolaylı olarak edinmişse, kimden ve ne zaman edinmişti? Bu sorulara cevap verildiği zaman mukabil davayı bozmak isteyen bir plân ortaya çıkmış olacaktı. "Eğer B. Beals'in kendisi bu yeni entrikaya bilinçli olarak ve doğrudan doğruya karışmamışsa, ve umarım ki karışmamıştır bu entrikanın gerçek kaynağını ortaya açıklamasına yardım etmek üzere bütün bildiklerini komisyona hemen açıklamalıdır." Beals kaynağı söylemeyi reddedince Komisyon gizli bir oturumda kendisini takbih etti; bunun üzerine Beals komisyondan çekildi. Bu olayın başkaca bir sonucu olmadı.

Soruşturmanın sonuçları Troçki'nin 17 Nisan'da yaptığı son dileğinde özetleniyordu. Sinirli ve yorgun olduğu için açık-

lamasını oturarak okumasına izin verilmesini rica etti. Açıklamasına şöyle başladı: ya, Moskova'da kendisini suçlayanların iddia ettikleri gibi kendisi ve Lenin'in Polit-bürosunda bulunan bütün üyeler Sovyetler Birliğine ve komünizme ihanet etmiştiler, ya da Stalin ve onun Politbürosu yalan söylüyordu. (Tertium non datur) İkisinin ortası yoktu. Bu sorunu incelemenin Sovyetler Birliğinin, dünya işçileri Anayurdunun içişlerine karışmak olduğu söyleniyordu. İşçilerin kendi işlerini tartışmalarına izin vermeyen bir yer "garip bir Anayurt"tu. Hem kendisi, hem de ailesi Sovyet yurttaşlığından atılmıştı; bu yüzden "uluslararası kamuoyunun himayesine sığınmaktan başka çaresi" kalmamıştı. İsbat külfetinin kendisine değil Stalin'e düştüğünü söyliyerek, "olumsuz bir iddiayı olumlu bir delille" çürütmeye imkân olmadığını iddia eden Charles A. Beard gibi kimselere de cevap verdi. İspat yükümünün kendisine değil Stalin'e düştüğünü, kişileri suçsuzluklarını ispata zorlamanın genel hukuk kurallarına aykırı olduğunu ileri süren Charles A. Beard gibilere cevap verirken, yargılama ve suçlamanın gıyabi oluşunun bu kuraldan sapma olanağını kendisine sağladığını, kaldı ki Stalin'in suçluluğunu, yani tarihin en büyük komplosunu düzenlediğini ispatlayacak müsbet delilleri sunabilecek durumda olduğunu söylüyordu.

Ancak davanın hukukî yönden incelenmesi "tertibin özü ile değil, şekli ile ilgili" idi; Sovyetlerdeki temizlik hareketlerinden "totaliter bask'dan ayrılmaz"dı, sanıklar, tanıklar, yargıçlar, müşavirler, dahası savcılık makamı bu baskının altındadır," diyordu. Böyle bir baskı altında yürütülen bir yargılama hukukî bir işlem olmaktan çıkar, "rolleri önceden tesbit edilmiş bir oyun olur. Sanıklar ancak birkaç provadan sonra sahneye çıkarlar, böylece rejisör artistlerin kendilerine verilen rollerin sınırlarını aşmayacağından emin olur" Savcılık makamı ile savunma arasında herhangi bir yarışmanın gereği yoktur. Belli başlı artistler burunlarına tabanca dayanmış

olarak oynarlar oyunlarını. "Oyun iyi ya da kötü oynanabilir; ama bu adalet tekniği değil engizisyon tekniğidir."

Suçlamaların değerlendirilmesinde sanıkların siyasî geçmişleri dikkate alınmalıdır. Bir suç, ya suçlunun yaradılışından doğar ya da en azından bu yaradılışa uygun düşer. Bu bakımdan soruşturma ister istemez kendisinin ve sanıkların Bolşevik partisindeki çalışmalarına ve ihtilâlde oynadıkları role bağlanır; o zaman, bu gerçeklerin ışığında kendilerine yorulan suçların yaradılışlarına uymadığı görülür. Stalin'in kendi geçmişlerini başka türlü göstermesinin nedeni de buydu. Burada *Cui prodest?* klasik ölçüsü uygulanmalıdır. Kirov'un öldürülmesi Muhalefetin yararına mıydı, ya da yararına olabilir miydi? Ya da bu ölüm Muhalefeti ortadan kaldırmak için eline bir bahane geçiren Stalin'in mi yararına idi? Muhalefet kömür madenlerinde, fabrikalarda, ya da demiryollarında sabotaj yaparak yarar sağlayabilir miydi? Yoksa, aşırı hızlı bir sanayileşme üzerinde direnen bürokratik ihmalleri birçok felâketlere sebep olan hükümet, Muhalefeti bu felâketlerden sorumlu tutmakla kendisini temize mi çıkarmak istemişti? Muhalefet, Hitler ve Mikado ile ittifak kurmaktan bir şey kazanabilir miydi? Yoksa Stalin sanıklara Hitler'in müttefikleri olduklarını itiraf ettirmekle siyasî bir yatırım mı yapıyordu?

Muhalefetin bu suçlardan herhangi birini işlemesi çılgınca bir intihar olurdu. Suçlamaların gerçek duruma uymaması savcılık makamının geçerli bir delil elde edememesinden ileri gelmişti. Vişinski'nin sözünü ettiği komplonun yıllardan beri sürüp gitmesi, Sovyetler Birliğinde ve yabancı ülkelere dal budak salması gerekirdi. Lider oldukları ya da kompolya katıldıkları iddia edilen kimselerin çoğu bütün bu yıllar içinde G.P.U.nun elindeydi zaten. Buna rağmen G.P.U. bu dev komploya ait bir tek gerçekci bilgi ya da bir tek sağlam delil gösterememişti; yalnız itiraf, itiraf, ve sonu gelmeyen itiraflar. "Komplonun eti ve kanı yok"tu. Sanık sandalyasında bulu-

nanlar somut olayları ya da komplo eylemlerini değil yalnızca bu konuda aralarında geçen konuşmaları anlatmışlardı: mahkemedeki işlem, görüşmelerle ilgili görüşmelerden ibaret kalmıştı. Mahkemedeki ifadelerin her türlü psikolojik gerçeklerden ve sağlam içerikten yoksun oluşu bu sahnenin özel olarak hazırlanmış bir "libretto"ya göre oynandığını göstermekteydi. Ama "bu kadar muazzam çapta bir oyunu en güçlü bir polis bile hazırlayamaz... nitekim pek çok insanlar, durumlar, nitelikler ve tarihler, çıkarlar ve belgeler... önceden hazırlanmış olan... libretto'ya uymamaktadır!" "Sorunu sanatçı bakımından ele alacak olursak böyle bir işi —yüzlerce insanın ve sayısız durumların dramatik uygunluğunu— Shakespeare bile başaramazdı. G.P.U.nun emirinde ise Shakespear'ler yoktur." S.S.C.B.deki bir sürü olayları icat etmek zorunda kaldıkları sürece yine de tutarlılığa benzer bir şey ortaya çıkarabiliyorlardı. Engizisyona benzeyen baskılar, sanıkları ve tanıkları birtakım masallar uydurarak tutarlı olmaya zorlamış olabilirdi. Ama komplonun ipleri yabancı ülkelere kadar uzandığında durum değişiyordu; G.P.U. "bir numaralı halk düşmanı" ilân ettiği kendisini bu işe karıştırmak için bu ülkelere kadar yayılmak zorunda kalmıştı. Dış ülkelerde ise, olayların, tarihlerin ve durumların isbat edilmesi gerekiyordu; ve iş buraya gelince komplo hikâyesi suya düşüyordu. Troçki'ye kadar uzadığı iddia edilen "iplerden" biri bile kendisine kadar gelmemişti. Oğlunun yanında kendisinden terör emri aldıklarını iddia eden David, Berman-yurin, Romm, ve Pyatokov gibi sanıkları gösterilen yerlerde ve tarihlerde görmemiş (oğlu da) ve göremezdi de çünkü bu adamların oralarda o tarihlerde olmalarına imkân yoktu. Bu ilişkilerin olmadığı isbat edilince de bütün suçlamalar suya düşüyordu, çünkü Radek (Romm kanalıyla) ve Pyatokov ile olan ilişkileri "komplo"nun en önemli noktasıydı. Bütün öteki suçlamalar ve açıklamalar, deliller, Pyatokov ile Radek'in Troçki'nin başlıca ajanları ve komplonun iki

temel direği olduklarını itiraf etmelerine dayanıyor, ya da bu itiraflardan çıkıyordu. Radek mahkemede "Öteki suçluların hepsinin tanıklığı kendi açıklamalarımıza dayanmaktadır," demişti; Paris ve Oslo'da Troçki ile buluşma çevresinde dönen kendi açıklamaları ise hiç bir temele dayanmıyordu. "Bir binanın dayandığı iki ana sütunu yıktıktan sonra binanın hepsini yıkmak için her tuğlayı teker teker indirmek pek gerekmez." dedi Troçki; bununla birlikte yine de "bütün tuğlaları teker teker" aşağı indirdi.

Troçki, kendi ifadelerinin psikolojik ve tarihsel gerçeklerle dolu olduğuna, Moskova'da anlatılanların ise bu gerçeklerden açıkca yoksun bulunduğuna Komisyonun dikkatini çekti; Komisyona sunduğu belgeler hayatını ve eserlerini bütün açıklığıyla göstermekteydi; eğer bu arada bir suç işlemişse sunduğu belgeler hiç olmazsa bir iki noktada kendisini ele verecekti. Büyük lokmaları kolayca yutan, küçük lokmalar ise boğazlarında düğümlenen kimseler, Troçki'nin kendi arşivlerini ve bütün yazışmalarını, kendi plânlarını gizleyecek şekilde düzenlemiş olduğunu söyliyebilirlerdi. Ama bir insan gizlemek amacıyla beş, on, ya da yüz belgeyi istediği gibi düzenleyebilirdi; yüzlerce insana gönderilmiş binlerce mektup, yüzlerce yazı ve bir sürü kitap düzenlenemezdi. Hayır, "ölü bir fareyi saklamak için üzerine bir gökdelen kuracak değil" di. Örneğin biri çıksa da Diego Rivera'nın Katolik Kilisesi ajanı olduğunu iddia etseydi, bir jüri Rivera'nın fresklerini incelemiyecek miydi? Ve o zaman biri kalkıp da bu fresklerdeki kilise aleyhtarlığının yalnızca bir maske olduğunu iddiaya cesaret edebilecek miydi? Hiç bir kimse sanat eserine, tarihe, ya da devrimci politikaya dünyayı aldatmak için "kanını canını koyamaz". Bu belgeler karşısında Vişinski'nin gösterdiği belgeler ne kadar boştu: Vişinski'nin bütün gösterdiği belge, Mraçkovski'ye yazılmış iki, Radek'e yazılmış üç, Pyatakov'a

gönderilmiş bir mektuptan ibaretti ve hepsi de uydurulmuştu, sahte idi!

Ama sanıklar neden bu şekilde iftiralarda bulunmuşlardı? G.P.U. nun kullandığı işkence yöntemlerini kesin olarak bilmesine imkân yoktu. "Biz burada Yagoda'ya (kendisi şu sırada Yejov tarafından sorguya çekilmektedir), ya da Yejov'a ya da Vişinski'ye, ya da Stalin'e ya da... çoğu kurşuna dizilmiş olan kurbanlarına soru soracak durumda değiliz." Bununla birlikte Komisyonun önünde G.P.U.nun kullandığı tekniği görmüş olan birçok Rus ve Avrupalı komünistin ifadesi vardı. Ancak şurası da unutuluyordu ki itirafları yapanlar aktif Muhalefet liderleri değil Stalin'e teslim olmuş ve yıllardanberi önüde diz çökmüş olanlardı. Bu son itirafları bir sürü teslim olmalarının normal bir sonucu, "geometrik olarak sürüp giden yanlış suçlamaların" normal sonu idi. Stalin on üç yıldanberi onların yardımıyla bir iftira "kulesi" çıkmıştı. Terörünü istediği gibi sürdüren ve "vicdanları patates çuvalları satın alır gibi alan" bir diktatör böyle bir şeyi pekâlâ yapabilirdi. Ama bizzat Stalin bile kendi yarattığı iftira kulesinden korkar olmuştu, çünkü bu kulede en ufak bir çatlağın olması halinde bütün kulenin çökeceğini çok iyi biliyordu.

Troçki, Ekim İhtilâlini ve komünizmi överek sözlerini bitirdi. Temizlik hareketlerinin yarattığı bütün dehşete rağmen, Stalin rejiminde de olsa, Sovyet toplumunun yine insanlığın sosyal örgüt bakımından erişebildiği en büyük ilerlemeyi temsil ettiğini söyledi. Bolşevizmin bu kötü duruma düşmesinin suçu devrimin kendisinde değil, devrimin Rusya dışına yayılmamasında aranmalıdır, dedi. Bu sırada Sovyet işçileri, Hitler ile Stalin arasında bir seçme yapmak zorunda kalmışlar, ve Stalin'i seçmişlerdi; çok doğru bir davranıştı bu: "Stalin Hitler'den iyidir." Başka bir çare kalmayınca işçiler Stalin rejiminin korkunçluğu karşısında bile ses çıkarmamışlardı. Dışarda sosyalizm için yeni zafer olanakları görür görmez bu uyuşukluk-

larını hemen bırakacaklardı. "Umutsuz olmayışımın nedeni bu... Sabırlıyım. Üç ihtilâl sabretmeyi öğretti bana."

Başarı ve yenilgilerle dolu olan hayat tecrübem insanlığın açık ve parlak geleceği konusundaki inancımı yok edememiş, tersine, sarsılmaz derecede sertleştirmiştir. On sekiz yaşımda Nikolayev adındaki Rus kasabasında işçi mahallelerine kendimle birlikte götürdüğüm, akıla, doğruya, insanlığın dayanışmasına olan inancımı tam ve bütün olarak bugüne kadar muhafaza ettim. Bu inancım daha olgunlaştı, ama ateşi biraz olsun azalmadı.

Özür dileyen bu sözlerini Komisyona ve başkana teşekkürlerle bitirdi. Komisyon uzun bir süre sarsılmış olarak, öylece kaldı, hiç sesini çıkarmadı. Dewey oturumu özetlemek ve resmî bir şekilde bitirmek niyetindeydi; ama bunun yerine şu basit cümle ile oturumlara son verdi: "Söyliyeceğim herhangi bir şey havayı bozar."

Troçki'nin uymak zorunda kaldığı birtakım sınırlamalar yüzünden sorgu pek parlak geçmedi. Meksika Hükümetini gereksizce kızdırmamak için çoğu zaman kendisini tutmuştu. Bundan başka, Stalin ile aralarındaki sorunları dinleyicilerine anlatabilmek için alıştığı Marksist terminolojiyi kullanmamış, pragmatik görüşlü bir liberalin anlayabileceği dille anlatmaya çalışmıştı; böyle bir şeyin ne kadar zor olduğunu ancak buna teşebbüs edenler bilir. Dinleyicileriyle ilişki kurabilmek için ne kendi diliyle, ne Fransızca ne de Almanca konuşmuş, İngilizceyi kullanmıştı. Oysa Troçki'nin İngilizce bilgisi sınırlıydı. Grameri zayıftı. Konuşma dilinin güzelliğini kullanamayan, basit bir konuşmacının bile yararlanabildiği ana dili kolaylıklarından yoksun kalan Troçki en çeşitli, en karışık ve hiç beklenmeyen sorulara hiç hazırlanmadan cevap vermek zorundaydı. Duruşmalar sürüp gittikçe her gün yeni anlatımlar aramış; dilin zorlukları ile savaşmış, sık sık duraklamış ya da istemiyerek komik cümleler yapmış, ve bazan da tam söylemek istediğinin tersini söylemiş, ya da kendisine sorulan soruları anlayamamıştı. Sanki kekemeliğini yenemeyen Demostenis ağzında çakıl taşlarıyla mahkemeye çıkmış, hayatını

kurtarmak için çırpınıyordu. Uzun siyasi hayatındaki olayları, inançlarını, Sovyet rejimindeki birçok değişiklikleri hep bu durumda anlatmıştı; kendisini yalnız Stalin ve Buharin'den değil, aynı zamanda Zinoviyev ve Kamenev'den de ayıran noktaları böyle çözümlemişti; kişilerinin portrelerini böyle çizmiş, ve korkunç yarışmanın her aşamasının derinliklerine böyle inmişti.

Duruşmalar bittiğinde cevabı verilmemiş hiç bir soru, açıklığa kavuşmamış hiç bir önemli nokta, aydınlanmamış hiç bir olay kalmamıştı. Hayatının büyük bir kısmını akademik tartışmalarla geçiren ve hâlâ da Troçki'nin dünya görüşüne karşı olan Dewey, on üç yıl sonra Troçki'nin çok sayıdaki "delillerini ve belgelerini toplamak ve örgütlemek ve her ilgili olayın anlamını bize anlatmak konusunda gösterdiği kafa gücüne" hayran kaldığını söyleyecektir. Troçki'nin mantık gücü acemice cümlelerini geride bırakmış, fikirlerinin parlaklığı yanlış kullandığı kelimelerin ardından parlamıştı. Esprisi bile azalmamıştı; zaman zaman konunun ağırlığını hafifletmişti. Her şeyden de üstün olarak, davasının haklılığı ona bütün dış zorlukları yenme gücünü sağlamıştı. Doğru nasılsa o da öyle idi, dimdik, olduğu gibi idi ve süslemeyi gereksiz bulmuştu; ne zırhı ne de silâhı vardı; ama muhteşemdi ve yenilgiye uğratılamazdı.

Dewey Komisyonunun bir karara varabilmesi için birkaç ay daha çalışması gerekiyordu. Bu arada Troçki Komisyona yeni yeni deliller vermeye devam etti; bütün ev halkı yine bu işle meşguldü. Sorgular ve sorgularla ilgili çalışmalar Troçki'yi harap etmişti; köyde geçirdiği kısa bir süre içinde yine kendisini toparlayamadı. Bütün ilkbahar ve yaz süresince şiddetli başağrıları tuttu; başı döndü tansiyonu yükseldi, yeniden yaşlılığın "birdenbire bastırdığından" yakınmaya başla-

dı. Mukabil-davanın yankıları hemen hemen hiçti (*) Aile içindeki sinir gerginlikleri de pek azalmamıştı. Lyova Nisan'ın sonuna doğru babasına şöyle yazıyordu: "Sevgili Babam, beni kendinizden uzaklaştırmaya devam ediyorsunuz... sizden mektup alamayalı bir aydan fazla oluyor." Lyova'nın *Bulletin* dergisini yönetme biçiminden memnun olmayan Troçki, yeniden oğlunun New York'a gelmesini teklif etti; Lyova soğukkanlılıkla verdiği cevapta derginin Avrupa'da çıkarılmasına devam edilmesini, çünkü okuyuculardan çoğunun Avrupa'da bulunduğunu bildirdi; Lyova babasının kendisine karşı sert davranışından annesine yine yakınıyordu. Bunun üzerine Troçki, bir mektup yazarak, biraz da özür dileyerek, havayı yatıştırmaya çalıştı. (**) Mukabil bir dava açmadan Norveç'te birçok aylar kaybettikten sonra Dewey Komisyonunun önüne bütün dosyaları bir an önce getirmek istediğini, bu yüzden gecikmelere sinirlendiğini söyledi; gecikmelerin Lyova'nın arkadaşlarla işbirliği yapmaktan çekinmesinden ileri geldiği kanısındaydı. Dinlenmesini ve sinirlerini düzeltmesini oğluna salık verdi: "her ikimizi de ileride büyük sınavlar bekliyor" dedi.

Öğüt tam zamanında verilmişti. Lyova'da başağrılarından ve ateşten yakınıyordu; babasındaki çabuk iyileşme yeteneği onda yoktu. Annesine, "Eski gücümden ne kaldı?" diye yazıyor, "ufak bir ameliyata" ihtiyacı olduğunu ima ediyordu. Yoksulluk içinde yaşıyor, yine de bir fabrikada çalışarak ya

(*) Gerek İngiltere ve gerek Fransa'da bulunan Leon Troçki'yi Savunma Komiteleri, ülkelerindeki gazetelerin mukabil-davadan hiç söz etmediklerini Coyoacan'a bildier.

(**) Lyova'nın Troçki'ye yazdığı 27 Nisan tarihli ve Troçki'nin Lyova'ya yazdığı 29 Mayıs 1937 tarihli mektuplar. Arşiv, kapalı bölüm. Yirmi yıl sonra Natalyanın bana anlattığına göre, Troçki Lyova'ya "çok uzun ve çok iyi bir mektup" yazmış, böylece "bütün anlaşılmazlıkları" ortadan kaldırmış. Bu mektubu bulacağına söz verdi, ama bir yana atılmış olabileceğini de söyledi. Belki aklında kalan burada özetini verdiğimiz mektuptu. Bununla birlikte mektup "aradaki anlaşmazlığı" yine de ortadan kaldırmamıştı

da akademik bir burs sağlayarak anababasına para bakımından yardım etmeyi düşünüyordu. Natalya, çalışacağı yerde gazetelere yazı yazmasını öğütleyince biraz kırgın olarak annesine şu cevabı verdi: "Yazı yazmak bana zor geliyor —okumalıyım, incelemeliyim, düşünmeliyim, bunu yapmak için de zaman gerek... Ama mülteci olduğumdanberi hemen hemen hiç durmadan teknik ve daha bir sürü işlerin yükü altındayım. Ben bir yük hayvanıyım. Öğrenemiyorum, okuyamıyorum. Herhangi bir yazı işini becereceğimi de sanmıyorum; bilginin yerini dolduracak parlak zekâ ve yetenek ise bende yok." Sevgi ve bağlılık dolu bir dert... Anababası, Fransız yayınevlerinden toplayarak gönderdiği çekleri yeniden ona gönderince Lyova bu paranın içinden kendisi için çok az bir şey alıyor, gerisini ihtiyacı olan arkadaşlarına veriyor, ya da örgütün parasına ekliyordu. Babasının gücünü fazla yitirmesinden ve sinirlerinin iyice bozulmasından korkuyordu. Neden Meksika'da bir otomobil alıp balık ya da kara avına çıkmıyorsunuz? diye Natalya'ya soruyordu. L.D. neden çok sevdiği korket oyununu oynamıyordu? Annesinden aldığı oldukça kederli bir mektuba verdiği cevapta: "Sevgili Mamoşkam", diyordu, "...Stalin, babamı sürgüne göndermek hatasını yapmasaydı ne olurdu? Bir kere düşün. Şimdiye kadar çoktan ölmüştü... Ya da 1929 yılında S.S.C.B. ye dönmeme izin verselerdi, ya Sergei politikaya karışsaydı, ya da Babam bu sırada Norveç'te, daha kötüsü, Türkiye'de bulunsaydı? Mustafa Kemal babamı iade ederdi şimdi... durumumuz bugünkünden çok daha kötü olurdu." Zayıf avunulardı bunlar elbette; ama daha iyileri yoktu ki.

Aşağı yukarı bu sıralarda aile hayatında yarı acı yarı komik bir şey oldu. Natalya bütün bu sıkıntılar ve tatsız olaylar arasında bir de kocasını kıskanmaya başladı. Bunun gerçek nedeni bilinmiyor; kocasına yazdığı mektuplarda bile bu konuda çok dikkatli davranıyor; yalnız bir nokta kesin; Natalya ömründe ilk defa olarak kıskanmakta haklıdır. Kendisine

pek güveni olmayan başka bir kadın olsaydı daha önceleri Troçki'yi kıskanırdı çünkü Troçki'nin kadınlarla meşgul olmaya vakit bulduğu seyrek zamanlarında gösterdiği nezaket kadınların hayranlığını çekerdi. Ne olursa olsun, yanında bir kadın bulunduğu zamanlar bazan durmadan çapkınca laflar eder ve nükteler savururdu. Bu "flörtlerinde" eski zamandan kalma bir şövalyelik ve bir sanatçı inceliği vardı; ama bu hava onun büyük ciddiliğine ve hemen hemen keşişlerinkine benzeyen hayatına uymuyordu. Sonra Natalya da Troçki'nin kendisini sevdiğinden emin olduğu için onun bu hareketlerine gücenmiyordu. Ama Coyoacan'da iken, mektuplarında yalnızca F. harfi ile gösterdiği birisinden kocasını kıskanmaktadır. Evin havasından anlaşıldığına göre bu olsa olsa Frida Kahle'dir. Evdekiler bir süre sonra iki kadının arasına bir soğukluk girdiğini farkediyorlar; aynı hafif soğukluk kocalar arasında da vardır. Frida'nın görülmemiş güzelliğinin ve sanatçılığının Troçki'de normal kibarlığının üstünde bir duygu mu yarattığını, ya da, o sırada elli iki yaşında olan Natalya'nın bu yaşlardaki kadınlarda görülen kıskançlığa mı tutulduğunu bilmiyoruz. Yalnız bildiğimiz tek şey ailede bir "huzursuzluğun çıktığı, hem Natalya hem de Troçki'nin mutsuz ve üzgün" olduklarıdır.

Troçki Temmuz ayının ortasında Coyoacan'dan ayrıldı; biraz hareket etmek, büyük bir çiftlikte çalışmak, ata binmek ve avlanmak için muhafızı ile birlikte dağa çıktı. Her gün, bazan da günde iki kere, Natalya'ya mektup yazıyordu. Troçki, üzüntüsü konusunda Natalya'ya herhangi bir şey yazmıyacağına söz verdiği halde, "sözünde duramıyor"du; kendisi için "çok az önemi olan bir kadınla rekabet" etmekten vazgeçmesini istiyor, Natalya'nın kendisi için her şey demek olduğunu söylüyordu. "Kendisinden utanmakta ve tiksinmekte" dir ve mektuba "eski sadık köpeğin" diye imza atıyor. "Seni ne kadar seviyorum, Nata, bir tanem, benim ölümsüzüm benim sadık

arkadaşım, benim *kurbanım*... Ah, ne olurdu senin hayatına biraz olsun neşe katabilseydim. Bu mektubu yazarken, birkaç satır sonra hemen yerimden kalkıyor, odamda dolaşıyor, kendime kızarak, sana saygı duyarak, ağlıyorum; üzerimize birdenbire bastıran yaşlılığa ağlıyorum." Evde hiç bir yabancının ve ev halkından hiç birinin gözüne çarpmayan bir kendi-kendine acıma duygusu ikide birde mektuplarında beliriyor. "...Hâlâ dünlerimizle, acılarımız ve anılarımızla, çektiğim işkencelerle yaşıyorum." Sonra iyileşiyor ve dahası yaşama neşesi bile yerine geliyor: "Herşey düzelecek, Nata, herşey düzelecek; yalnız sen iyileş ve kuvvetlen." Birgün ona biraz takılmak için dağda kendisini ziyaret eden kadınlı erkekli çocuklu bir gurubu —özellikle kadınları— nasıl kendisine hayran bıraktığını anlatıyor. Canlılığını topluyor ve Natalya'ya karşı seksüel bir istek duyuyor. O sırada Tolstoy'un anılarından bir parça okuduğunu anlatıyor: Tolstoy yetmiş yaşında karısına nasıl büyük bir arzu ve şehvet duyarak döneceğini anlatmaktadır. Elli sekiz yaşındaki Troçki de at sırtında evinden kaçmasından sonra aynı hava içinde dönmektedir. Troçki'nin Natalya'ya karşı duyduğu özlem seks argosuna kadar varıyor, ve sonra hayatında "ilk defa bu kelimeleri" yazdığından, ve "genç bir subay adayı gibi" davrandığından utanıyor, ve sanki utangaçlığını örtmek, masumiyetini isbat etmek ister gibi garip bir karı-koca arasında öcalma hikâyesine giriyor. Natalya'nın 1918'de başından geçtiğini sandığı bir aşk hikâyesini hatırlatıyor: kendisi o zaman bu konuda nasıl ona en ufak sert bir söz söylemediyse o zamandanberi bu aşk olayından nasıl hiç söz etmediyse, onun da ortada hij bir sebep olmadan verdiği ceapta, 1918 "olayını" anlatıyor: Olay Eğitim Komiserliğinde Müzeler Dairesinin Müdürlüğüne atandığı sırada olmuştu; Natalya işini nasıl örgütleyeceğini bilmiyordu; o sımuştu; Natalya işini nasıl örgütleyeceğini bilmiyordu; o sırada yardımcıları arasında kendisine herhalde "tutulan" bir

yoldaş ona yardım etmişti. Natalya bu yardıma minnettar kalmış ve yardımcısına yakınlık göstermişti; ama o yoldaşın duygularına karşılık vermemiş ya da onun kendisine daha fazla yakınlaşmasına göz yummamıştı. Otuz beş yıllık evlilik hayatından sonra karı-kocanın birbirini azarlamak için bu "ihanet" ten başka bir şey bulamamaları aralarındaki aşkın ne kadar uzun sürmüş olduğunu gösteriyor.

Natalya'nın mektuplarından, kendisinin temkinli ve Troçki'nin patlamaları karşısında biraz da sinirlenmiş olduğu, Troçki'yi kendi içine dönük coşkun havasından kurtarmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Durmadan ihtiyarlıktan söz etmesine şu cevabı veriyor: "İnsanın ilerisi için bir umudu yoksa ve artık hiç bir şey için çabalamıyorsa o zaman ihtiyarlamış sayılır." Oysa kendisi için böyle bir şey bahiskonusu değildi! "Kendini derle topla. Tekrar işe başla. Ancak bunu yaptğın zaman kendi kendini tedavi etmeye başlarsın." Bu olayın üzerinden uzun bir zaman geçmeden Natalya yeniden heyecanlarını frenledi; hasta olduğu halde, ailede herkesin hastalığı ateşi, talihsizlikleri ve çabalarıyla uğraşıyordu; hepsinden daha soğukkanlı, daha güçlüydü. Troçki onun gücünü biliyor ona güveniyordu. Mektuplarının birinde şu içli kelimeler var: *"Beni omuzlarında taşıyacaksın daha Nata bütün hayatın boyunca taşıdığın gibi."*

Bu sırada Sovyetler Birliğinde insanların kurban edilmediği gün yoktu hemen hemen. Mayıs ayının sonuna doğru G.P.U. bir komplo ortaya çıkarıldığını açıkladı; komplonun başında Kızıl Orduyu modernleştiren ve Kızıl Ordunun fiilen Başkomutanı olan Savunma Komiseri yardımcısı Mareşal Tuhaçevski vardı. Ünlü generallerden Yakir, Uboroviç, Kork, Putna, Primakov ve daha başkaları bu arada Silâhlı Kuvvetler Siyasî Komiser şefi Gamarnik, ihanetle suçlanıyordu. İntihar

eden Gamarnik'ten başka ötekilerin hpsi kurşuna dizildi. Ölüm kararının altında imzası bulunan dört mareşal şunlardı: Voroşilov, Budienny, Blucher ve Yegorov. Son ikisi de hemen sonradan kurşuna dizildi. Bütün bu komutanlar Troçki'nin Savaş Komiserliği sırasında yükselmişlerdi; ama çoğu Muhalefete hiç katılmamış ve hiç biri de Troçki ile sürgün edildiğinden beri ilişki kurmamıştı. Ama hepsi de Troçki'nin ve Hitler'in kuklası olmakla Sovyetler Birliğinin askerî bakımdan yenilmesi ve parçalanması için çalışmakla suçlandırılmıştı. Onların idamı 25.000 subayı kapsayan büyük bir temizliğin başlangıcı oldu ve Kızıl Ordu böylece İkinci Dünya Savaşının arifesinde sakatlandı. Yirmi beş yıl sonra Tuhaçevski ile birlikte öldürülen generallerden çoğunun itibarı resmen iade edildiği halde bu temizlik hareketinin neden yapıldığı açıklanmadı. Stalin düşmanı çeşitli kaynaklara göre, terörün ulusun moralini ve savunma gücünü azalttığını gören Tuhaçevski Stalin'i devirmek ve G.P.U.'nun gücünü kırmak amacıyla bir hükümet darbesi hazırlamıştı; ama bu plânını hazırlarken, değil Hitler ya da herhangi bir yabancı devletle, Troçki ile bile herhangi bir ilişki kurmamıştı. Troçki ortada bir komplonun bulunduğu-ile subay kadrosu arasındaki bir anlaşmazlık olarak niteledi ve bunun bir askerî hükûmet darbesi ile bitebileceğini söyledi.

Bu sıralarda G.P.U. yirmibirlerin mahkemelerini sahneye ve koymaya hazırlanıyordu; piyeste başlıca rolleri Rikov, Buharin, Tomski, Rakovski, Krestinski ve Yagoda oynayacaktı. (Bunların arasında yalnızca Tomski kendisini öldürerek halkın önünde mahkeme edilmenin ve itirafta bulunmanın utancından kurtuldu). Terör daha perde kalkmadan Stalinci hizibde bulunanları ezmeye başlamıştı. Hemen hemen hepsi de Stalinci olan ve Politbüro üyeliğinde, Moskova, Ukrayna, Biyelrusya, Gürcistan gibi önemli yerlerin parti sekreterliklerinde bulunan, sendika liderliği, Devlet Plânlama Komisyonu ve Millî Ekonomi Yüksek Konseyi gibi mevkiler işgal eden Rudzu-

tak, Mejlauk, Kossior, Çubar, Postişev, Yenukidze; Okujava; Elyava, Çervyakov, ve daha başkaları vatan hainliği ve yabancı casusluğu ile damgalandı ve idam edildi. Otuz yıldanberi Stalin'e bağlı kalan, ama bütün bu yapılanlara üzülerek Stalin'e itiraz etmeye başlayan Ordjonikidze bilinmeyen koşullar altında öldü, ya da bazılarının dediğine göre, intihar etti. Troçkistler, Zinoviyevciler ve Buharinciler halk önünde itibardan düşürüldüğüne göre Stalincilerin elbetteki açıkca yargılanmadan öldürülmeleri gerekirdi. Stalin'in öfkesi bunlar arasında nasıl bir çöküntü yaratmıştı, bilinmiyor. Terör, Bolşevik partisinin sınırlarını aşmış, ülkelerindeki hapisanelerden ve toplama kamplarından kaçarak Sovyetler Birliğine sığınmış olan ve orada yaşayan Alman, Polonyalı, Macar, İtalyan ve Balkan komünistlerine de sıçramıştı. Bundan sonra «Troçkizme karşı mücadele» yabancı ülkelere de yayıldı. G.P.U. daha iç savaşın başlangıcında İspanya'ya yerleşmiş, P.O.U.M.'e karşı saldırıya geçmişti. P.O.U.M.'in lideri Andres Nin adında biriydi. Kralcı Katalonya hükümetine katıldığı, devrimde «korkak ve yarı-Menşvik» bir tutum aldığı için Troçki tarafından eleştirilmişti. Buna rağmen Nin'in izlediği politika Halk Cephesi döneminin Stalinciliği sırasında aşırı sol ve bağımsız göründü. Bu yüzden hem kendisi hem de partisi Franko'nun "beşinci kolu" olarak damgalandı; sonunda kaçırıldı ve öldürüldü. Bu cinayeti protesto etmeye cesaret edenler de G.P.U.nun intikamına uğradı. Stalin'in İspanya savaşında uyguladığı düşman avları, cinayetler ve ikiyüzlülük Cumhuriyetçi tarafta bulunanların moralini bozdu ve devrimin yenilgisini hazırladı. Stalin sanki alay eder gibi, P.O.U.M.'in kalesi olan Katalonya'daki temizliğin başına eski-Troçkist ve 1918 kahramanı Antonov-Ovseenko'yu gönderdi; Antonov işini yapıp bitirdikten sonra, onu da bir sabotajcı ve casus olarak suçladı, kurşuna dizdirtti.

Artık Moskova'da kimsenin, dahası engizitörlerle kurşuna dizenlerin bile, gözüne uyku girmiyordu. Yagoda'dan sonra

G.P.U. da ve bütün gizli hizmetlerde de temizlik başladı. Avrupa'daki ajanlar geri çağrıldı ve aynı suçlamalarla karşılaştılar. Genel olarak, bu ajanlar kendilerini neyin beklediğini biliyorlardı, ama sanki ipnotize edilmiş gibi çağırılmalara boyun eğmekteydiler; birçokları kapitalist ülkelere sığınmaktansa kendilerini yok etmeyi daha doğru bulmuşlardı. Sovyet gizli polis şebekesinin şefi İgnaz Reiss'in bu temizlik hareketlerini protesto etmek üzere görevinden çekilmesi önemli bir olaydı. Buna karar verdiği sırada Moskova'ya bile çağırılmadı. Temizlik hareketlerinden sarsılan Ignaz Reiss Hollanda'nın Troçkist milletvekili Sneevliet'e giderek (böylece Lyova'ya da haber göndermiş oluyordu) Stalin'in Troçkizmi Sovyetler Birliğinin dışında da içerde kullandığı metodlarla tasfiyeye karar vermiş olduğunun Troçki'ye bildirilmesini istedi. Reiss, Moskova mahkemelerinde itirafları koparmak için G.P.U.nun nasıl korkunç bir sadizme ve şantaja başvurduğunu, nasıl uzun ve korkunç sorgular uygulandığını, eski Bolşevik kuşağının nasıl moral işkence ve şaşkınlık içinde mahvolup gittiğini anlattı; ama, aynı zamanda, boyun eğmeyen genç komünistlerin de hapisane köşelerini doldurduğunu ve kurşuna dizilirlerken nasıl "Yaşasın Troçki" diye bağırdıklarını da söyledi.

Reiss, 18 Temmuz'da Moskova'daki Merkez Komitesine Paris'ten bir mesaj gönderdi ve Stalincilikten ayrıldığını, "Dördüncü Enternasyonal'e girdiğini" bildirdi. Gönderdiği mektupta şöyle diyordu: "Uluslararası sosyalizmin şu son on yıl içinde işlenen cinayetlerin hesabını soracağı günler yaklaşmaktadır. Hiç bir şey unutulmayacak, hiç bir şey affedilmeyecektir.. 'Dahi Lider,' 'Halkların Babası' 'Sosyalizmin Güneşi' bütün yaptıklarının hesabını verecektir." "1928 yılında bana vermiş olduğunuz Kızıl Bayrak Nişanını iade ediyorum. Bunu taşımak şerefime yakışmaz."

Altı hafta sonra, yâni 4 Eylül'de, Reiss'in cesedi İsviçre'de Lozan yakınlarındaki bir yolun üzerinde bulundu; vücudu mer-

milerle delik deşik edilmişti. Reiss'in istifa edeceğini, istifa mektubunu Paris'teki Sovyet Elçiliğine vermeden önce, G.P.U. biliyordu. Reiss birlikte çalıştığı arkadaşları üzerinde temizliklerin ne kadar büyük bir tiksinti yarattığını bildiği için, birkaçının kendisini izleyeceğini ummuştu. Bu umutla yirmi yıldanber en yakın arkadaşı olan ve İtalya'da Sovyet ajanlığı yapan Bayan Gertrud Schilbach ile Lozan'da görüşmek istemişti. Buluşmuşlardı; kadın kendisiyle birlikmiş gibi davranmıştı; bu ilk görüşmeden sonra Lozan'ın dışında bir yerde randevulaşmışlardı. İşte G.P.U. Reiss'i burada pusuya düşürmüştü.

İsviçre ve Fransız polisi bir süre sonra olayı aydınlattı. Cinayet yerinde bırakılmış olan kanlı otomobilden ve otellerdeki bagajlardan kaatillerin kimlikleri tesbit edildi. Bunlar, Sovyet Elçiliği tarafından kurulan Paris'teki Rus Mültecilerini Yurtlarına İade Derneğinin üyeleriydi.

Polis Reiss'i öldürenlerin uzun bir süredenberi Lyova'yı da gözleyen kimseler olduklarını tahmin etti. Kanlı arabayı kiralayan Lyova'yı gözetlemekle görevlendirilmişti. (Lyova bu kadının bir yıl önce Fransa'nın güneyine kadar kendisini takip ettiğini hatırlıyordu; Lyova orada bir pansiyon tutmuş, kısa bir süre dinlenmiş, bu kadın da kendisine birlikte yelken gezintisine çıkmayı boyuna teklif etmişti.) Yapılan yeni yeni araştırmalar aynı ekibin İsviçre yakınlarındaki Mulhouse'da Lyova'ya bir tuzak hazırladığını ortaya çıkardı; Lyova İsviçre'deki Stalincilere karşı bir dava açmak niyetiyle orada İsviçreli bir avukatla görüşmey gidecekti. Hastalanıp da yolculuğa çıkamayınca tuzak da işe yaramadı; ama ekip yılın ilk yarısında kendisini gözetleyip durdu ve Lyova da bunu anladı. Temmuz ve Ağustos ayında ise hemen hemen hiç gözetlenmediğini anlayan Lyova şaşırmıştı; herhalde Reiss'in izindeydiler. Ama artık eski gözetleme görevlerine dönebilirlerdi.

Lyova bu soruşturma sırasında, bütün plânlarını ve hareketlerini G.P.U.nun genellikle nasıl olup da bu kadar çabuk ve

tam olarak haber aldığını öğrenince şaşırmıştı. Kim haber veriyordu? Reiss'in niyetlerinden onları haberdar eden kimdi? Troçkistlerden birkısmı Lyova'nın en yakın arkadaşları arasında bir casusun olabileceğinden şüpheleniyorlardı; ve bu şüphe de Etienne üzerinde toplanıyordu (Etienne son zamanlarda Rus Mültecilerinin Yurtlarına İadesi Derneğinde çalışıyordu.) Sneevliet, Etienne'den o kadar şüpheleniyordu ki Reiss kendisiyle ilişki kurar kurmaz başlangıçta Reiss'i Paris'teki Troçkist merkezle temas ettirmek istememişti; bunun çok tehlikeli olduğunu sanıyordu. Lyova ise "en iyi ve en güvenilen arkadaşından" şüphe edilmesine kızmıştı.

Boynuna bilmediği bir ilmiğin geçmekte olduğunu hisseden Lyova Bulletin'de Reiss'in anısına bir ağıt yazdı: " 'Halkların Babası' ve onun Yejov'ları her yerde birçok Reiss'lerin bulunduğunu çok iyi biliyor... Stalin'in plânları yenilgiye uğrayacaktır... Hiç kimse tarihin akışını silâhla durduramamıştır. Stalincilik ölmeye mahkûmdur; şimdiden gözümüzün önünde çürüyor ve dağılıyor. Kokmuş cesedinin tarihin çöplüğüne atılacağı günler yaklaşmaktadır." Ama Reiss'in başına gelenler, onu taklid etmeye niyetlenenleri yollarından çevirmişti. Sonraki haftalar içinde onu yalnızca iki kişi izledi: gizli servisin yüksek memurlarından Walter Krivitski ile Sovyetlerin Atina Maslahatgüzarı Aleksandr Barmin. Hükümetle araları açılan iki memur da Troçki ile ilişki kurmak istedi. Oysa Troçki'nin hiç bir zaman taraftarı olmamışlardı, çünkü Krivitski'nin dediği gibi, Troçki, Troçkizme karşı mücadele ile görevlendirilmiş olan G.P.U. ajanlarının gözünde bile "bir hâle ile çevrilmişti" Bu döneklerin durumları garipti. Krivitski, Troçki ile taraftarlarının, Stalin'in gizli servisinde yıllarca çalışmış birine güvenmiyeceklerini ve onu hor göreceklerini biliyordu. Bu yüzden geçmişle ilişkisini keser kesmez geçmişinin hesabını vermek istedi. Reiss'in karısı onu kocasının öldürülmesine karışmış olmakla suçluyordu. Krivitsky başını eğdi ve suçsuz olmadığını

itiraf etti. Temizlik hareketlerinin içyüzünü anlatarak günahını temizlemek istedi; ama, anı zamanda, Sovyet askerî güvenliği ile ilgili olan ve kendisinde bulunan birçok gizli vesikaları da muhafaza etmek istiyordu. Lyova bu "muzdarip" adamın gizli olarak söylediği şeyleri hiç hoşlanmadan dinledi. Ama bu olayı babasına bildirmeyi, aynı zamanda, Stalincilikten ayrılan bir Sovyet yurttaşını elinden geldiğince korumayı, ona yardım etmeyi bir ödev bildi. Troçki ise, Krivitski ile Barmin'in, gerek kendi güvenlikleri ve gerekse politik açıklık bakımından, Stalin'e karşı açıkça ortaya çıkmalarını istedi; bu adamların ileride yeni bir dönüş yapmalarından ürkmüş ve Lyova'nın da buna göz yummasına kızmıştı. Bu yüzden baba ile oğul arasında yeniden bir çekişme başladı. Bu arada Lyova'nın çevresinde bir casus bulunmasının yarattığı şüpheler ve kargaşalıklar gittikçe artıyordu. Troçkistlerin yakında öldürülecekleri konusunda Reiss'in söylediği sözleri Krivitski de doğrulamış, G.P.U.'nun Paris'teki Troçkist merkezin içinde "kulağı ve gözü" olduğunu söylemişti. Bununla birlikte bu casusun kim olduğunu bilmiyordu, ama en çok Victor Serge'in üzerinde durmuştu. Krivitski'nin söylediğine göre, Troçkistler arasında casusluk yapacağından emin olunmasaydı G.P.U. Serge'i serbest bırakmaz ve Sovyetler Birliğinden çıkmasına izin vermezdi. Elbetteki casusluk görevini yapmaya en elverişli durumda olan Serge'di. Serge, Troçkinin eski taraftarlarından, yetenekli, kibar, politikaya pek aklı ermeyen bir edebiyatçı idi. Serge'in en kötü yanı boşboğaz olmasıydı, ve bu da sırlarını G.P.U.'dan saklamak zorunda bulunan bir örgüt üyesi için büyük bir kusurdu. Ne olursa olsun, herkesin üzerinde, dahası Lyova üzerinde bile, şüpheler uyanmaya başlarken, asıl casus Troçki'nin mektuplarını alıp getirmeye, okumaya, Lyova'nın bütün sırlarını paylaşmaya devam ediyor, kendi durumunu kurtarmak için başkalarına çamur atıyordu.

Reiss olayını incelemeye devam eden Fransız polisi kaatil-

lerden birinin Meksika için vize istediğini ve Mexico City'nin ayrıntılı bir plânını eline geçirdiğini tesbit etti. Lyova bu bilgiyi hemen Coyoacan'a ulaştırdı. Polis, Lyova'nın da tehlikede olduğunu düşünerek kendisine özel bir muhafız vermişti. Lyova'nın durumuna canı sıkılan arkadaşlarından biri de —herhalde Klemenet ("Adolf") du— Troçki ile Natalya'ya bir mektup yazarak, Lyova'nın Fransa'dan hemen çıkmasını ve Meksika'da kendilerine katılmasını istemelerini rica etti. Mektubunda, Lyova'nın hasta denecek kadar yorgun olduğunu, her zaman tehlike ile karşı karşıya bulunduğunu, ancak Paris'te onun yerine konulacak başka birinin de bulunmadığını ve "yerinde kalması gerektiğine" inandığını da bildiriyordu. Oysa durum hiç de öyle değildi ,çünkü yerine arkadaşları geçebilirlerdi; eğer Paris'te kalmaya devam edecek olursa onu "G.P.U.'ya karşı koruyacak hiç bir şey" yoktu. Anababasının, hiç olmazsa bir süre için, kendisini Meksika'ya aldırtmaları, onu biraz dinlendirmeleri gerekiyordu. "Çalışkan, cesur, ve enerjik... onu kurtarmalıyız," deniyordu mektupta.

Bu acı mektup bir etki yapmadı. Lyova'nın tehlikede olduğunu Troçki de biliyordu elbette. Kendisine yazdığı mektuplarda çok dikkatli olmasını, "G.P.U.'nun eline düşmesi ihtimali bulunan" kimselerle ilişki kurmamasını, özellikle yurtözlemi içinde olan Rus mültecilerle görüşmemesini söylüyordu. Reiss olayından hemen önce oğluna şunları yazmıştı: "Eğer senin ya da benim hayatıma herhangi bir suikast yapılırsa Stalin suçlandırılacaktır, ama bundan ötürü şerefinden bir şey kaybetmiyecektir." Bununla birlikte Troçki Lyova'nın Fransa'dan ayrılmasını pek istemiyor gibiydi. Lyova da Paris'te yerine koyacak biri olmadığını söyleyip duruyor, (Troçkinin Barbizon'da yaptığı gibi) takma bir adla yaşayarak kendisini rahatça koruduğunu bildiriyordu. Troçki de buna karşılık Fransa'dan ayrılmakla hiç bir şey kazanamıyacağı cevabını veriyordu; çünkü Amerika'nın kendisini kabul etmesine pek ihtimal yok-

tu; Meksika'da da Fransa'dakinden çok emniyet altında bulunmayacaktı. Hapisaneden farksız olan Coyoacan'a oğlunun kendisini hapsetmesini istemiyordu; sonra da baba ile oğul arasındaki anlaşmazlıklar yüzünden belki her ikisi de yeniden bir araya gelmeyi düşünmüyorlardı. Troçki'nin son mektubu şu gereksiz ve sert cümlelerle bitiyordu: *"Voila, mon petit,* sana söyliyeceklerimin hepsi bu kadar. Çok değil. Ama... hepsi... Şimdi yayınevlerinden ne kadar para toplayabilirsen topla. Hepsi sana gerekli. Hasretle öperim. İhtiyarın. *Ton Vieux.*» Tutulması mümkün olmayan ileri mevkideki bu savaşçıya gönderilen bir emir havası var bu mektupta (Troçki böyle bir mektup yazdığına birkaç ay sonra pişman olacaktır).

Ama Troçki, güvenliğinin Meksika'da daha az sağlanmış olacağı konusundaki görüşünde haklıydı. Meksika'da İspanya mültecisi maskesi altında çalışan birçok G.P.U. ajanı vardı; sonra, Troçki'nin Meksika'dan atılması için koparılan yaygara gittikçe büyüyor ve şiddetleniyordu. Yılın sonuna doğru Mexico City duvarlarına yapıştırılan afişlerde, Troçki'nin Başkan Cardenas'ı devirmeye ve Meksika'da faşist rejim kurmaya çalışan generallerle komplo hazırladığı gösteriliyordu. Bu iftiraların nereye varacağı belli değildi.

Dewey Komisyonu Eylül ayında mukabil davayı bitirince ve kararını verince bu ayların kötü havası biraz değişir gibi oldu. Kararda şöyle deniyordu: "Elimizdeki delillere göre. 1936 Ağustos ve 1937 Ocak aylarında (Moskova'da) yapılan yargılamaların önceden düzenlediğine... Leon Troçki ile Leon Sedov'un da suçsuz olduğuna karar vermiş bulunuyoruz." Troçki kararı büyük bir sevinçle karşıladı. Ama kararın etkisi, hiç denecek kadar az oldu. Dewey'in sesi Amerika'da biraz dikkati çekti; ama Avrupa'nın ruhu bile duymadı, çünkü Avrupa Münih anlaşmasından bir önceki kritik yılın önemli olayları ve Fransız Halk Cephesinin, İspanyol İç Savaşının gelişmesiyle meşguldu. Troçki bir daha hayal kırıklığına uğradı; kararı ya-

yımlayacak olan *Bulletin*'in çıkması geciktikçe Troçki de sinirleniyor, "bu cinayetten" ve "siyasî körlükten" ötürü Lyova'yı azarlıyordu; 21 Ocak 1938 günkü mektubunda şöyle yazıyor: "*Bulletin*'in yayımlanma yönteminden hiç memnun değilim; yayının New York'a nakledilmesi sorununu yeniden ortaya atıyorum."

Bu sırada Lyova'nın ayakta duracak gücü kalmamıştı. Serge'in anlattığına göre, "bir cehennem hayatı yaşıyordu" Yoksulluğa ve kişisel sıkıntılara, inancına ve gururuna indirilen darbelerden daha kolaylıkla dayanıyordu. Yeniden Serge'i dinliyelim: "Montparnass sokaklarında kaç kere sabahlara kadar dolaşarak Moskova mahkemelerinin içyüzünü çözmeye çalıştık. İkide birde bir sokak lambasının altında duruyor, ya o, ya ben bağırıyorduk: 'Tam bir delilik çıkmazı içinde dolaşıp duruyoruz!" Gece gündüz çalışan, on parası olmayan, babasının öldürülmesinden korkan Lyova gerçekten de tam bir çıkmazın içinde çırpınıp duruyordu. Babasının iddialarını, ve umutlarını yankılamaya devam etmekteydi. Ama her mahkemeden sonra içinde birşeyin kırıldığını hissediyordu. Çocukluğunun ve delikanlılığının en iyi anıları sanık yerinde bulunan insanların anılarına karışmıştı: Karmenev dayısı idi; Buharin hemen hemen iyi bir oyun arkadaşıydı; Radovski, Smirnov, Muralov, ve ötekiler hepsi yaşlı dostlar ve yoldaşlardı; hepsinin de devrimci erdemlerine ve cesaretlerine herkes hayrandı. Düşünüyor, düşünüyor, nasıl olup da böyle yozlaştıklarını bir türlü anlayamıyordu. Hepsi de teker teker nasıl yıkılmışlar, çamurun ve kanın içinde nasıl böyle sürünüp durmuşlardı? İçlerinden hiç olmazsa biri sanık sandalyasında ayağa kalkarak itiraf etmeyi reddemez miydi? Bütün uydurma ve korkunç suçlamaları parça parça edemez miydi? Lyova böyle bir şeyin olmasını boş boşuna bekledi. Hele mahkemelerin Lenin'in karısı tarafından desteklendiği bildirilince şaşkına döndü ve büyük bir üzüntüye kapıldı. Yine bir mülkiyet sınıfı olmak isteyen Stalin bürokra-

sisinin sonunda devrime ihanet ettiğini belki yüzbininci kere tekrarlayıp durdu. Ama bu yorumun, bu kan ve çılgınlık içinde, hiç bir etkisi olmadı. Evet, evet, bu tam bir delilik çıkmazı idi: acaba babasının parlak dehâsı bu çıkmazın içinden çıkacak yolu bulabilecek miydi?

Kalp hastalığı, umutsuzluk, ateş, uykusuzluk... Sık sık apandisit krizleri geçiriyor ama "yerini" başkasına bırakmaktan korktuğu için ameliyatı erteliyordu. Az yemek yediğinden sinirleri bozulmuştu; sokaklarda sallana sallana yürüyordu. Bununla birlikte, Dewey Komisyonun kararını, sonunda Şubat'ın ilk günlerinde *Bulletin*'de yayımlayabildi; durumu Coyocan'a sevinçle bildirdi ve provaları gönderdi; sağlık durumundan hiç söz etmeden ileride yapacağı işleri anlattı. Anasına babasına son yazdığı mektup bu oldu.

8 Şubat günü yine durmadan çalışıyordu; bütün gün bir şey yememişti ve zamanının çoğunu da Etienne'le birlikte geçirmişti. Akşamüzeri, şimdiye kadar olanlara hiç benzemeyen ağır bir kriz geldi. Ameliyatı daha fazla geciktiremezdi; bir mektup yazdı mühürledi ve karısına verdi; başına bir "kaza" geldiği takdirde mektubu açacaktı. Etienne ile yeniden konuştu, ve başka hiç bir kimseyi görmek istemedi. Bir Fransız hastahanesine kendi adıyla girmesinin doğru olmadığına karar verdiler; çünkü o zaman G.P.U. yerini kolayca keşfedebilirdi. Birkaç mülteci Rus doktorunun yönettiği küçük, özel bir hastahaneye yatmalıydı; kendisini Mösyö Martin adında bir Fransız mühendisi olarak tanıtacaktı; ve yalnızca Fransızca konuşacaktı. Hiç bir Fransız yoldaş nerede olduğunu bilmiyecek, ya da ziyaretine gelmiyecekti. Bu konuda aralarında anlaşmaya vardıktan sonra Etienne bir ambülans çağırdı. (*)

Her şeye rağmen saçma bir düzenlemeydi bu. Çünkü Lyo-

(*) Madame Estrine, Elsa Reiss, Rous, Jeanne Martin ve bizzat Etienne'in polis soruşturması sırasında verdikleri ifadelere bakınız; Polis Müdürlüğünün Raporu da Arşiv'in kapalı bölümündedir.

va'nın Fransız olmadığını anlayacak bir yer varsa o da Rus mültecilerinin bulunduğu bir hastahaneydi. Ateşi olduğu bir sırada, ya da anestezi yapılırken, ana dilinden birşeyler kaçırabilirdi ağzından. Koskoca Paris'te bula bula, Reiss'in öldürülmesinden sonra, vebadan kaçar gibi kaçtığı insanların yönetimindeki bir hastaneyi ya da kliniği bulması akıl alır gibi değil. Buna rağmen hemen kabul etti; ve karısı ile Etienne kendisini hastaneye götürdükleri sırada henüz ne aklını kaçırmış ne de bilincini kaybetmişti. Ama, herhalde zihnini pek toplayamamış.

Lyova, aynı gün akşamüstü ameliyat edildi. Birkaç gün sonra çarçabuk iyileşir gibi oldu. Karısı ile Etienne'den başka kimse kendisini görmeye gelmiyordu. Bu ziyaretler onu çok neşelendiriyordu; politikadan ve örgütten konuşuyorlardı; Etienne ayrılırken de arayı fazla soğutmadan tekrar gelmesini rica ediyordu. Fransız Troçkistlerinden bazıları Lyova'yı ziyaret etmek istediklerini söyledikleri zaman Etienne, kendisine esrarlı bir poz veriyor, buna imkân olmadığını, bulunduğu yerin G.P.U. arafından bilinmemesi için hastanenin adresini kendilelerinden de saklamak zorunda olduğunu söylüyordu. Fransız yoldaşlardan biri bu kadar çekingenlikten kuşkulanınca Etienne durumu Lyova ile görüşeceğine söz verdi; ama hastanın odasına kimse kabul edilmedi. Dört gün geçti. Sonra, hastaya birdenbire bir fenalık geldi. Ağrılar başladı ve bilincini kaybetti. 13 Şubat gecesi yarı çıplak ve aklını kaçırmış durumda koridorlarda ve koğuşlarda gezinmeye başladı; nedense yanında kendisini tutan ve koruyan kimse yoktu. Rusça sayıklıyordu. Lyova'nın bu durumuna şaşırıp kalan operatör, karısı Jeanne'a, kocasının intihara teşebbüs etmesinin ihtimali olup olmayacağını sordu; son zamanlarda üzerinde bir intihar havası var mıydı? Jeanne inkâr etti, ağlamaya başladı, G.P.U.nun zehirlemiş olabileceğini söyledi. Hemen bir ameliyat daha yapıldı, ama bir yararı olmadı. Hasta korkunç bir komaya girdi; doktorlar boyuna kan vermek suretiyle kendisini kurtarmaya çalı-

şıyorlardı. Boşunaydı hepsi. 16 Şubat 1938 günü otuz iki yaşında öldü.

Gerçekten de Lyova'yı, karısının iddia ettiği gibi, acaba G.P.U. mu öldürdü? Eldeki delillerin çoğu durumun böyle olduğunu gösteriyor. Moskovadaki mahkemelerde Lyova babasının en aktif yardımcısı, Troçkist-Zinoviyevci komplonun kurmay başkanı olarak gösterilmişti. Reiss'in ve Krivitski'nin anlattıklarına göre, Moskova'daki G.P.U. merkezinde çoğu kere "Genç iyi çalışıyor; o olmasa İhtiyar bu işi zor yapar," deniyordu. Troçki'yi başlıca yardımcısından ayırmak, hele Stalin'in bundan memnun olacağını bilen G.P.U.nun çıkarına idi. G.P.U.nun en güvenilir casusu her zaman Lyova'nın yanındaydı ve bu casus onu öleceği yere kendi rızasıyla getirmişti. G.P.U. bu düzenlemede şunu düşünmüş olabilirdi: Lyova öldükten sonra kendi ajanları Troçkist örgütün Rus bölümü başına geçer ve Troçki ile doğrudan doğruya ilişki kurabilirlerdi Lyova'nın yattığı klinikte yalnız doktorlar değil ahçılar ve hademeler bile Rus mültecisi idi. İçlerinden birkaçı da Rusya'ya Yeniden Dönme Derneğinin üyesi bulunuyordu. G.P.U. için, bunların arasında bir ajan bulmaktan, ve hastayı buna zehirletmekten daha kolay bir şey olamazdı. Bu kadar cinayet işlemiş olan G.P.U. bunu yapmaktan mı çekinecekti?

Ama ortada kesin bir şey yok. Jeanne'ın isteği üzerine yapılan soruşturmada herhangi bir tertibi gösteren bir delile rastlanmadı. Polis ile doktorlar bir zehirlenme olduğu, ya da Lyova'nın hayatına herhangi bir suikast yapıldığı iddiasını şiddetle reddettiler; ölümün ameliyat-sonu komplikasyonundan ("barsak düğümlenmesinden"), kalp yetersizliğinden, ve hastadaki mukavemet azlığından ileri geldiğini söylediler. Troçki ailesinin yakın dostu olan ünlü bir doktor da onların bu görüşünü kabul etti. Öteyandan, Troçki ile gelini aydınlanmayan bir sürü noktanın açıklanmasını istediler. Lyova'nın bir Rus kliniğine yatırılması yalnızca bir rastlantı mıydı? (Etienne'in sonradan

itiraf ettiği gibi ,ambulansı çağırır çağırmaz durumu hemen G.P.U.'ya haber verdiğini Troçki bilmiyordu.) Klinikteki personel Lyova'nın kim ve hangi ulustan olduğunu bilmediklerini iddia etmişti. Ama görgü tanıklarının ifadesine göre personel kendisinin Rusça sayıkladığını, dahası, Rusça politika tartışmasına giriştiğini işitmişlerdi. Sonra, Lyova'nın operatörü, hastadaki durumun bozulmasını normal bir nedenden çok intihar teşebbüsü şeklinde yorumlamıştı. Neden? Lyova'nın dul kalan karısının anlattığına göre, skandal ortaya çıkar çıkmaz bu doktor birdenbire ağzını açıp bir şey söylememiş; meslek sırlarını açıklamamanın görevi olduğunu bildirmişti. Bu karanlık noktalara sorgu yargıcının dikkatini çekmek için Jeanne tarafından harcanan çabalar boşa çıktı; Troçki ise, normal bir soruşturma ile G.P.U.'nun "ustaca ve akıl almayan" öldürme tekniğinin anlaşılmayacağı kanısındaydı. Troçki'nin tahmin ettiği gibi, acaba Fransız polisi kendi beceriksizliğini kapatmak için mi bu konuda susmayı tercih ediyordu? Yoksa, Halk Cephesi içinde esaslı bir kovuşturma yapılmasını engelleyen güçlü siyasi etkiler mi vardı? Ailenin yeni bir soruşturma açılmasını istemekten başka yapacak bir şeyi kalmamıştı.

Ölüm haberi Meksika'ya ulaştığı sırada Troçki Coyoacan'da yoktu. Birkaç gün önce Rivera, Mavi Evin çevresinde bilinmeyen kimselerin gizli gizli dolaştıklarını, ve yakınlardaki bir yerden evin içindekileri gözetlediklerini haber vermişti. Rivera telaş içindeydi; bir süre için Troçki'nin evden uzaklaşmasını, eski devrimcilerden arkadaşı Antonio Hidalgo'nun Chapultepec Park'taki evinde kalmasını sağladı. 16 Şubat'ta, Lyova'nın ölümünü yazan akşam gazeteleri çıktığı sırada Troçki *Onların ve Bizim Ahlak Anlayışımız* adlı yazısını yazıyordu. Gazeteyi okuyan Rivera haberin doğru olmadığını sanarak hemen Paris'e telefon etti, sonra Chapultepec Park'ta kalan Troçki'ye koştu. Troçki ona inanmak istemedi, kızdı, ve Rivera'nın hemen odadan çıkmasını istedi; ama sonra Natalya'ya haber vermek üze-

re kendisiyle birlikte Coyoacan'a gitti; Natalya şöyle yazıyor: "Kapının zili çaldığı sırada eski resimlerimizi, çocuklarımızın fotoğraflarını sıraya koyuyordum. Leon Davidoviç'i görünce şaşırdım. Karşılamak için koştum. Davidoviç'in baş önüne eğilmişti. Hiç böyle görmemiştim onu yüzü sapsarıydı, sanki birdenbire ihtiyarlamış, çökmüştü. 'Ne var?' diye heyecanla sordum. 'Hasta mısın?' Hafif bir sesle cevap verdi: 'Lyova hasta. Zavallı Lyova'mız...' "

Troçki ile Natalya günlerce odalarından çıkmadılar; sekreterleriyle konuşamadılar; dostlarından hiç birini kabul etmediler, ve hiç birinin başsağlığına cevap vermediler. "Kimse de onlara bir şey söylemedi; çünkü kederlerinin ne kadar büyük olduğunu herkes görüyordu." Sekiz gün sonra kendine geldiği zaman gözleri şişmiş, sakalı uzamıştı; sesi çıkmıyordu. Birkaç hafta sonra Jeanne'a şunları yazıyordu: "Natalya... henüz sana cevap verecek durumda değil. Mektuplarını durmadan okuyor, teker teker okuyor, ve ağlıyor, ağlıyor. Ben de başımı biraz işten alabildiğim zamanlar... onunla birlikte ağlıyorum." O yıl içinde oğlunu durmadan azarlamış olmasının, Paris'ten ayrılmasını istememesinin yarattığı pişmanlık da üzüntüsüne karışmıştı. Çocuklarının arkasından üçüncü defa ağlıyordu; her defasında da daha büyük pişmanlık duymaktaydı. 1928 yılında Zina'nın ölümünden sonra kızına gereken rahatı sağlayamadığı ve son haftalarda onu mektupsuz bıraktığı için üzülmüştü. Zina kendisini öldürdüğünde ona yabancılaşmıştı; şimdi de Lyova ayrılmamasını istediği bir yerde ölmüştü. Çocuklarının hiç birisiyle hayatını ve kavgasını Lyova ile olduğu kadar paylaşmamıştı; ve şimdiye kadar hiç bir kayıp onu böyle sarsmamıştı.

Bu acılı günlerde Lyova'ya dünya edebiyatında bir eşi daha olmayan bir ağıt yazdı. "Şimdi, Lev Sedov'un annesiyle birlikte şu satırları yazıyoruz... hâlâ inanamıyoruz. Bize bağlı olduğundan, sevgili oğlumuz olduğundan ötürü değil yalnız, ...aynı zamanda başka hiç bir kimsenin hayatımıza onun kadar ka-

rışmamış ve köklerini hayatımıza salmamış olmasından ötürü.."

Devrim yoluna birlikte çıktığımız... eski kuşak... ortadan silinip gitti. Çar sürgünlerinin hapisanelerinin ve katorga'larının, sürgünde çekilen eziyetlerin, iç savaşın, hastalığın yapmadığını, devrimin en büyük belası olan Stalin şu birkaç yıl içinde yaptı... Orta kuşağın en iyileri... 1917 yılının uyandırdığı, devrimci cephenin yırmi dört ordusunda eğitimlerini görmüş olan kuşak da ortada kalmadı. Genç kuşağın en iyi bölümü, yâni Lyova'nın da kuşağı... alaşağı edildi ve ezildi... Şu son sürgün yıllarında birçok dostlar edindik, birkısmı ile... aile gibi olduk. Ama onlara yaşlılığımıza yaklaştığımız sırada rastladık. Bizim gençliğimizi ancak Lyova biliyordu; kendisini bildiği andan bu yana bizim hayatımıza karıştı. Hem genç kaldı, hem de hemen hemen çağdaşımız gibi oldu.

Lyova'nın kısa süren hayatını şöylece bir hatırlıyordu: çocukluğu, babasını hapise götürmek isteyenlerle kavgası, hapisaneye yiyecek ve kitap getirmesi, devrimci denizerleriyle dost olması, "Lenin'in devrimi nasıl yönettiğini" görmek için Sovyet Hükümetinin toplantı salonunda bir masanın altında saklanması.. Delikanlılık çağında, iç savaşın "büyük ve aç yıllarında", siyasî propaganda yaptığı fırıncı çıraklarının verdikleri taze ekmeği yırtık pırtık ceketinin kollarına sıkıştırarak getirmesi; bürokratların imtiyazlarından tiksindiği için babasıyla otomobilde yolculuk etmek istememesi ve babasının Kremlin'deki dairesini bırakıp proleter öğrencilerin kaldıkları yurtlarda yaşaması, ve gönüllü işçi ekiplerine katılarak Moskova sokaklarında kar temizlemesi, trenlerden ekmek ve kereste boşaltması, lokomotif tamir etmesi, ve halka okuyup yazma öğretmesi. Genç adamın muhalefetini de hatırlıyordu: "bir an bile düşünmeden" karısını ve çocuğunu bırakarak babasının sürgününe katılmıştı; G.P.U. ile kuşatılmış olarak yaşadıkları Alma Ata'da babasının dış dünya ile ilişkisini sağlamış, zaman zaman, yağmur ya da kar altında, zifiri karanlıkta, kentin dışındaki ormanda bir yoldaşla, ya da kalabalık bir pazar yerinde, bir kitaplıkta, dahası bir halk hamamında bile gizli olarak buluşmaya gitmişti. "Her defasında da daha canlanmış ve daha mutlu, gözlerinde kavgacı ufak bir ışıkla ve paltosunun altında sak-

ladığı bir zafer hatırasıyla dönerdi." "İnsanları ne kadar iyi anlıyordu; benden daha çok Muhalif tanıyordu... devrimci içgüdüsü ona hiç çekinmeden, doğruyu yanlıştan ayırmak olanağını sağlamıştı... Annesinin gözleri —annesi oğlunu benden iyi tanıyordu— gururla parlardı."

Babanın pişmanlıkları işte bundan sonra başlıyordu. Lyova'dan ne kadar çok şey istediğini anlatıyor, ve bu kusurunu, kendisinin, yâni Troçki'nin, "titiz çalışması" ile, kendisine yakın olanlardan her zaman daha çok şey istemesi ile özür dileyerek, anlatmaya çalışıyordu: kendisine Lyova'dan daha yakın kim vardı? "Aramızdaki ilişkiyi belli bir sertlik ve yabancılık varmış gibi" görünebilirdi. "Ama bunun altında... derin, kan bağıyle ölçülemiyecek kadar daha büyük bir bağlılıkta gelen, candan karşılıklı bu bağlılık vardı; ortak görüş ve düşünüşten, paylaşılan sevgilerden ve tiksintilerden, birlikte yaşanan sevinçlerden, çekilen acılardan, ve ortaklaşa beslenilen umutlardan ileri gelen bir bağlılık..." Lyova'ya yalnızca "ünlü bir babanın küçük oğluna" baktığı gözle bakanlar olmuştu. Ama bunlar da, Karl Liebknechte aynı gözle bakanların yanlışlığına düşmüşlerdi; Lyova'nın gelişmesine ve ortaya çıkmasına durumlar elverişli olmamıştı yalnızca. Bundan sonra da, babanın yazılarında Lyova'nın katkısı konusunda belki de fazla abartılmış bir söz var: "Doğrusunu söylemem gerekirse 1929 yılından bu yana yazdığım kitapların hemen hemen hepsine kendi adımdan sonra onun da adını koymam gerekirdi." Anne ile baba, Norveç'te enterne edildikleri sırada, Lyova'nın "Kremlin'deki iftiracılara ilk ezici darbeyi indiren" *Livre Rouge*'ını nasıl sevinçle almışlardı. G.P.U. "genç olmasa ihtiyar işini kolay kolay yürütemez" demekte ne kadar haklıydı. Nitekim şimdi işler kim bilir ne kadar zor olacaktı!

Bu "çok duygulu ve ince ruhlu varlığın" karşılaştığı büyük engellere, sonu gelmeyen yalanlara ve iftiralara, eski dostlardan ve yoldaşlardan birçoğunun ayrılmalarına ve karşı ta-

rafa teslim olmalarına, Zina'nın intiharına ve son olarak da "moral yapısını derinden sarsan" mahkemelere nasıl olup da dayandığını düşünüyordu. Lyova bütün bu sonu gelmeyen kahırlardan mı ölmüştü, yoksa G.P.U. tarafından zehirlenmiş miydi, hangisi olursa olsun "ölümünden sorumlu olanlar onlar (ve efendileri)" idi.

Büyük ağıt baştaki hava ile bitiyordu

Dünyada ona herkesten daha yakın olan annesi, ve ben, bu korkunç saatleri yaşadığımız sırada, yüzünün her hali teker teker gözümüzün önünde; artık bu dünyada olmadığına inanmıyoruz ve buna inanmaya imkân olmadığı için ağlıyoruz... O bizim bir parçamızdı, genç parçamız... Oğlumuzun ölümü ile birlikte içimizde hâlâ genç kalan her şey de öldü... Annen ve ben, alınyazımızın böyle bir görevi... senin ağıtını yazmak görevini, bize yükleyeceğini hiç düşünmemiştik... Ama seni kurtaramadık.

O sırada, resmî olmamakla birlikte Sergei'in de öldürülmüş olduğu kesindi hemen hemen: bugün yâni yirmi beş yıl sonra bile bu konuda herhangi bir bilgi yok. Ancak 1937 nin başlarında Moskova'daki Butirki hapisanesinde kendisi ile aynı hücrede yatmış olan siyasî bir mahpustan şunu öğrenmiş bulunuyoruz: (*) 1936 yılında G.P.U. babasını ve babasının fikirlerini suçlaması için aylarca Sergei'ye baskı yapmış. Sergei kabul etmemiş; bunun üzerine beş yıl bir toplama kampında ağır hizmete mahkûm edilmiş; Vorkuta'ya sürülmüş. O yılın sonuna doğru kamplarda ne kadar Troçkist varsa bu kampa getirilmiş. Sergei ilk defa burada, dikenli tellerin ardında, Troçkistlerle görüşmüş; kendisini o sırada bile Troçkist saymadığı halde babasının taraftarlarına özellikle hemen hemen on yıldır hiç teslim olmayanlara, büyük bir saygı göstermiş. Üç ay süren açlık grevine o da katılmış; ölecek duruma gelmiş.

(*) Sergei'nin hapisanedeki hayatı B. Joseph Berger tarafından anlatılmıştır. Filistin Komünist Partisini kurduktan sonra Komintern'in Orta Doğu bölümünde çalışmış olan Berger, Stalin hapisanelerinde ve toplama kamplarında yirmi üç yıl yatmıştır. 1956 yılında serbest bırakılmış ve itibarı iade edilmiştir.

1937'nin başnda yeniden Moskova'ya getirilmiş; yeniden sorguya çekilmiş (bize bunu anlatan mahkûmla o sırada tanışmış.) Kurtulacağını, ya da herhangi bir yerden yardım göreceğini ummuyormuş, çünkü babasının taraftarlarından hepsinin —bu arada kendisinin de— öldürüleceğine inanıyormuş. Buna rağmen aklını kullanıyor, ahlâk kaynaklarından güçleniyor alaycılığını ve soğukkanlılığını hiç kaybetmiyormuş. "G.P.U nun sorgu yöntemlerini tartışırken her aydının.. bunlara karşı koyabileceğini söylüyordu; anlattığına göre bütün bu hileleri ve teknikleri yüzyıl önce Balzac bütün ayrıntılarına kadar anlatmıştı ve bugün de değişmiş bir şey yoktu. Geleceğe büyük bir soğukkanlılıkla bakıyor kendisine ya da herhangi başka bir kimseye en ufak zarar getirebilecek bir açıklamada bulunmayacağını söylüyordu." Sergei'in sonuna kadar dayandığı anlaşılıyor; çünkü dayanmamış olsaydı —G.P.U. kendisinden bir itiraf koparmayı başarsaydı— bunu bütün dünyaya radyo ile ilân ederdi. Anababasının, "politik görüşü olmayan" oğullarının bu işkenceye dayanabilecek inancı ve cesareti bulamıyacağını düşünerek korkmuş olabilecekleri herhalde aklına gelmişti; "Kimsenin kendisindeki değişikliği, onlara, özellikle annesine anlatamıyacağına üzülüyordu; çünkü hapsedildiğindenberi tanıştığı kimselerden herhangi birinin hayatta kalarak onlara bunu anlatacağını sanmıyordu." Bu hikâyeyi anlatan kimse bir süre sonra Sergei'i ortalıkta görmez olmuş; ama idam edildiğini öteki mahpuslardan işitmiş. Çok sonra, 1939 yılında, bir Amerikan gazetesi kanalıyla, Troçki'ye pek inanılmayan bir haber gönderildi ve oğlunun 1938 yılında hâlâ hayatta olduğu bildirildi; ama bundan sonra hiç bir haber alınamadı.

Troçki'nin soyundan, S.S.C.B. dışında kala kala yalnızca Zina'nın oğlu, on iki yaşındaki Seva sağ kalmıştı o sırada. Troçki'nin öteki torunlarının başına neler geldiği öğrenilemedi ve hâlâ da bilinmiyor. Seva, çocukları olmayan Lyova ve Jeanne tarafından büyütülmüştü. Jeanne'ı annesi yerine koymuştu;

Jeanne de Seva'yı deli gibi seviyordu. Troçki, Lyova'nın ölümünden sonra yazdığı ilk mektupta Jeanne'a çocuğu alıp Meksika'ya gelmesini bildirmişti. "Seni çok severim Jeanne, ve Natalya için de sen... tek sevdiği kızı, hem de Lyova'nın bir parçası, ona en yakın olan insansın..." Jeanne ile Seva'nın kendileri ile birlikte Meksika'da yaşamalarından başka bir şey istemiyorlardı. Ama Jeanne istemiyorsa hiç olmazsa kendilerini ziyarete gelebilirdi; "ve şu anda Seva'dan ayrılmak sana çok zor geliyorsa, senin bu duygularını anlayışla karşılarız."

Ama burada hikâyenin kederli yanları komediye dönüşüyor, ve Paris'teki Troçkist mezheplerin kendi aralarındaki gürültülere karışıyor. Lyova ile Jeanne ayrı iki Toçkist guruba mensuptular; Lyova "bağnaz Troçkistler"dendi; Jeanne ise Molinier mezhebinden. Lyova vasiyetname yerine geçmek üzere bıraktığı mektupta, daha çok kibarlığından olacak (ve mutsuz geçen evlilik hayatlarına rağmen de denebilir), karısından büyük bir saygı ile söz ediyor, ona sınırsız bir güveni olduğunu söylüyordu. Ama birbirlerine düşman mezheplerin arasındaki çılgınca rekabet Lyova'nın ölüsünü bile hiçe saydı; bu rekabet küçük yetim çocuk üzerinde de devam etti; ve Troçki'yi garip bir duruma düşürdü. Lyova'nın ölümü konusunda yeni bir soruşturma açılması için çalışan Jeanne, Molinier gurubundan bir avukata aileyi Fransız mahkemeleri ve polisi nezdinde temsil etmek üzere vekâlet vermişti. "Bağnaz Troçkistler" ise (ve Troçki'nin avukatı Gérard Rosenthal de) Jeanne'ın bunu yapmaya hakkı olmadığını, Lyova adına ancak anababasının konuşmaya hakkı olduğunu iddia ettiler. Birbirleriyle çatışan iddialar ancak soruşturma, ve müracaatı hasıraltı etmek isteyen polis ile sorgu hâkimlerinin işine yaradı.

Troçki'nin arşivi üzerinde de başka bir gürültü koptu Lyova'nın ölümündenberi arşiv Jeanne'ın, yâni Molinier gurubunun elinde bulunuyordu. Troçki "bağnaz Troçkistler" den birinin kanaliyle arşivin kendisine iade edilmesini istedi. Jeanne

iade etmek istemedi. Jeanne ile Lyova'nın anababası arasındaki ilişkiler böylece birdenbire soğudu; araları iyice açıldı bile. Troçki sonunda arşivi aldı; ama bunun için Amerika'daki taraftarlarından birini arşivi almak üzere Paris'e göndermek zorunda kaldı. Jeanne bütün ricalara rağmen Meksika'ya gelmek ya da çocuğu Meksika'ya göndermek istemedi. Sinirli bir kadındı; hele o sırada siniri büsbütün bozulmuştu; himayesi altındaki çocuktan geçici de olsa, ayrılmaya razı olmuyordu. Rakip hizipler bu konu üzerinde de dalaşmaya başladılar; Troçki gelinini yatıştırmaya çalıştıkça, onlar aralarını büsbütün açmaya uğraştılar. Troçki bütün çocuklarını kaybettikten sonra tek kalan torununu yanında bulundurmak istediğinden mi, yoksa, kendisinin dediği gibi, yetimi *"un ésprit tres omrague et malheureusement désequilibre"* (karanlık ve ne yazık ki dengesiz bir insan) elinde bırakmak istemediğinden mi, yoksa her iki nedenden ötürü mü, mahkemeye başvurmaya karar verdi. Bunun üzerine başlayan tatsız mahkeme bir yıl sürdü, ve sansasyon gazeteleri ile sekter dergilerin ağzına sakız oldu (*). Her ne bahasına olursa olsun çocuğu elinden kaçırmak istemeyen Jeanne, Troçki'nin ne birinci ne ikinci evliliğinin kanunî olmadığını ileri sürerek Troçki'nin talebini geçersiz kılmaya çalıştı; Troçki bunun doğru olmayacağını isbat etmek zorunda kaldı. Bu tahrikler karşısında bile Jeanne'ın durumunu anladığını (mahkemeye yazdığı bir mektupta) bildirdi, çocuk üzerindeki kanunî değil moral hakkını tanıdı; ve yolculuk masrafları kendisi tarafından ödenmek üzere Meksika'ya gelmesini rica etti. Dahası, Seva'yı kendisine iade etmeyi düşüneceğini, ancak çocuğu bir kere görmeden bunu yapamayacağını bildirdi. Mahkeme iki

(*) Troçki'nin Rosmer'lere 19 Eylül tarihli ve G. Rosenthal'a yazdığı 27 Ekim 1938 tarihli mektup; Rosenthal'ın Troçki'ye yazdığı 7 Ekim 1938 tarihli mektup. Birçok gazeteler arasında **Paris-Soir** da 26 Mart 1939 da olayı haber verdi; Molinier'in çıkardığı **Vérité** (sayı 4 Nisan 1939) de şu başlık altında özel bir ek çıkardı: **"Tous les moyens sont bons"** Bu yazıda Jeane olayı açıklanıyor, Troçki'nin çocuğa sahip çıkması eleştiriliyordu.

kere Troçki'nin aleyhine karar verdi, ve yetim çocuğun büyükbabasına iadesini sağlamak üzere yeddieminler tayin etti; ama Jeanne mahkeme kararına uymadı; çocuğu Paris'ten kaçırdı ve sakladı. Marguerite Rosmer ancak uzun bir araştırmadan ve "kış günü Vosges"e bir yolculuk yaptıktan sonra çocuğun izine rastladı, ve çocuğu yengesinin elinden aldı. Ama çekişme yine bitmedi; Jeanne'ın arkadaşları çocuğu zorla almaya kalkıştılar; Rosmer'ler ancak 1939 yılının Ekiminde çocuğu Coyoacan'a getirebildiler.

Bu arada Troçki, Seva'ya yazdığı bir mektupta kendisini Meksika'ya getirmek için neden direndiğini romantik bir şekilde anlatmıştı. Jeanne için küçük düşürücü bir ifade kullanamadığı için çocuğa asıl nedeni açıklayamıyor, kaypak ve inandırıcı olmayan nedenler gösteriyordu:

Mon petit Seva... Leon dayın yok artık; bu bakımdan, sevgili çocuğum, birbirimizle doğrudan doğruya ilişki kurmak zorundayız. Babanın nerede olduğunu, sağ olup olmadığını bilmiyoruz. Dört yıl önce bana yazdığı son mektubunda, senin Rusçayı unutup unutmadığını bana sormuştu. Baban çok zekî ve okumuş bir insan olduğu halde yabancı dil bilmez. Günün birinde seninle konuşamazsa kendisi için büyük bir darbe olur. Aynı şey kızkardeşin için de doğru. Kızkardeşinle günün birinde kendi ana diliyle konuşamazsan bunun ne kadar hazin bir karşılaşma olaibleceğini düşünebiliyor musun... Artık büyüdün, bu bakımdan seninle daha önemli olan bir konuyu, annen ile babanın, Leon Dayının, benim ve Natalya'nın katıldıkları fikirleri sana anlatmak isterim.. Ailemizin... uğrunda büyük eziyetler çektiği fikirlerin ve amaçların yüksek değerini sana açıklamak isterim. Torunum olan sana, karşı, kendime karşı, eğer hâlâ sağsa babana karşı büyük bir sorumluluk taşıyorum.

Bir çocuğa yazılan mektupta kullanılmayacak kadar sert bir havayla ve yersiz olarak mektubunu şöyle bitiriyordu: "Bu bakımdan buraya gelmen için verdiğim kararın değişmesine imkân yoktur."

Bu arada G.P.U. entrika ağlarını örmeye devam ediyordu. Etienne, Paris'teki Troçkist örgütte Lyova'nın yerini almakta güçlük çekmedi. *Bulletin'i* şimdi Etienne çıkarıyordu; Troçki' nin Avrupa'daki en önemli muhabiriydi; Stalin'in teröründen

kaçan ve Troçki ile ilişki kurmaya çalışan mültecilerle Etienne ilişki kuruyordu Paris'te. Örgütün "Rus bölümünde" üç dört üye vardı ve bunların hiç biri Sovyet işlerini Etienne kadar iyi bilmiyorlardı, onun kadar okumuş ve çalışkan değillerdi. Toçki, Lyova'nın mektuplarına bakarak, onu Lyova'nın en yakın güvenilir arkadaşı sayıyordu; ve casus da Troçki'nin bu kanısını bozmamak için elinden geleni yapıyordu. Kederli Troçki'nin duygularıyla oynayarak, kendisinin (yâni Etienne'in) işlerini bozabilecek olanlara karşı Troçki'de kuşkular uyandırmaya çalışıyordu. Lyova'nın ölümünden bir hafta sonra Troçki'ye yazdığı acı bir mektupta Sneevliet'in, Lyova aleyhine "söylentiler" yaydığını, Reiss'in ölümünden Lyova'yı sorumlu tuttuğunu bildirmişti; ve sanki, lafarasında söylenmiş gibi, Lyova'nın kendisine tam bir güveni olduğunu, posta kutusu anahtarının her zaman kendisinde bulunduğunu ve mektupları her zaman kendisinin alıp getirdiğini hatırlatmıştı. Casus elbetteki tam bir Troçkist gibi davranıyor, "İhtiyar"dan hiç ayrılmıyor, ama her şeyine evet diyen biri gibi de görünmemeye çalışıyordu. Bağlılığının delillerini çok gösterişli olmamak şartıyla, bol bol vermeye çalışan Etienne, İhtiyarın sağlığı ve para durumu ile çok yakından ilgileniyor, ancak durumunu doğrudan doğruya Troçki'ye değil sekreterlerinden birine soruyordu. Troçki ile doğrudan doğruya politik konuları ve o sıralarda eskisinden daha muntazam çıkmakta olan *Bulletin*'e ilişkin soruları tartışıyordu. Bir ara, Troçki'den, Reiss'in anısına bir yazı yazmasını rica etti; bu yazıyı Reiss'in ölüm yıldönümünde yayımlamak istiyordu. Lyova'nın ilk ölüm yıldönümünde de derginin özel bir sayısını çıkarmak niyetindeydi. Ayrıca, *Bulletin*'de "Troçki'nin Hayatı Tehlikede" başlıklı bir yazı yayımlayacak, G.P.U. ajanlarının Meksika'daki faaliyetini açıklayacaktı. Troçki'ye Rus gazetelerinden ve daha başka kaynaklardan elde ettiği bilgileri ve kupürleri gönderiyordu; Kolay kolay elde edemiyeceği bu bilgilere yazmak istediği *Stalin* adlı kitabı için Troçki'nin

şiddetle ihtiyacı vardı. Kısacası, Etienne de Lyova gibi, Troçki'nin sağ kolu haline gelmişti. Onun vazgeçilmez adamı olmuştu. Etienne guruplar arasındaki kavgaları, Troçki ve Jeanne arasındaki anlaşmazlığı durmadan öyle körükledi ki sonunda Troçki Lyova'nın ölümü konusunda yeni bir resmî soruşturma açılması için yapılacak müracaatı desteklemekten vazgeçti. Etienne de bu soruşturmayı engellemek için elinden geleni yaptı; kendisini "Leon Sedov'un en yakın arkadaşı" olarak tanıttıktan sonra, Lyova'nın artık dayanacak gücü kalmadığı için öldüğünü söyliyerek, olay üzerinde toplanan bütün şüpheleri dağıttı.

Ajan, aynı zamanda, Dördüncü Enternasyonal'in "kuruluş kongresi" için Troçkistler tarafından yapılan hazırlıkların merkezini de teşkil ediyordu. Bu hazırlıkların tam ortasında, 13 Temmuz 1938'de, Barbizon'da Troçki'nin sekreterliğini yapan ve kurulacak Enternasyonal'in sekreterliğini üzerine alan Rudolf Klement, birdenbire ve anlaşılmayan bir şekide Paris'teki evinden kayboldu. On beş gün kadar sonra Troçki Klemen tarafından yazıldığı açıkça anlaşılan imzalı bir mektup aldı; mektup New York'tan postalanmıştı; mektupta Troçki, Hitler'in müttefiki olmakla, Gestapo ile işbirliği yapmakla vb. suçlandırılıyordu. Stalinci suçlamaları tekrarlayan yazar Troçki'den ayrıldığını bildiriyordu. (Bu mektubun Perpignan'dan postalanan öteki kopyaları da birkaç Fransız Troçkistine gelmişti). Mektup o kadar tutarsızlıklarla ve iftiralarla doluydu ki bütün bunları Klementin yazması imkânsızdı. Troçki hemen bu mektubun, ya uydurma olduğu, ya da bir G.P.U. ajanının silâh zoru altında Klement'e yazdırıldığı sonucuna vardı. "Klement, henüz sağ ise, ortaya çıksın, ve bir mahkeme, ya da polis ya da herhangi tarafsız bir komisyon önünde her şeyi anlatsın." Bu olaydan kısa bir süre sonra Klement'in korkunç şekilde zedelenmiş cesedi Seine kıyılarında bulundu. Onu da Reiss'i öldüren ekibin öldürdüğü anlaşılıyordu; o mektubu Klement'i öldürenlerden

biri Troçki'den "hayalkırıklığına uğramış" bir taraftar rolünü oynayarak yazmıştı; iki yıl sonra Troçki'nin kaatili de aynı pozu takınacaktı...

G.P.U. neden Klement'i seçmişti? Troçkistler arasında özel yeteneğiyle tanınmış biri değildi; yalnız sessiz ve hiç bir çıkar gözetmeden çalışan, örgüt içinde olup bitenleri yakından izleyen biriydi. Kanımıza göre, Lyova'yı Fransa'dan çıkmaya zorlamalarını Troçki ile Natalya'ya yazan oydu. Yoksa son zamanlarda eline G.P.U.'nun önemli bir sırrı mı geçmişti? Acaba örgütteki ajanın izinde miydi, ve onun maskesini düşürmek üzere miydi? Troçki'ye göre, G.P.U.'nun Klement'i bu kadar canice ve alçakca öldürmesinin nedeni ancak böyle yorumlanabilirdi.

Bu sırada Sneevliet'in Etienne üzerindeki şüphesi kesinliğe dönüştü; hem kendisi, hem Serge, bunu açıkca söylemekten çekinmiyorlardı. Ajan kendi durumundan o kadar emindi ki, bu durum karşısında ne yapmak gerektiğini Troçki'ye sordu. Troçki verdiği cevapta, kendisini suçlayanları, yetkili bir komisyon karşısında suçlamalarını açıklamaya davet etmesini söyledi; "Etienne Yoldaş, bu adımı atmalı; bunu ne kadar çabuk, ve ne kadar kesinlikle yaparsa o kadar iyi olur." Troçki bundan fazlasını yapamazdı; bu gibi durumlarda şüphelenilen kimsenin bir inceleme yapılmasını istemesi ve kendisine namusunu temizleme fırsatı verilmesi zorunlu bir gelenekti. Ama Troçki'nin kendisi bu suçlamaya inanmamıştı.

Bu olayın üzerinden bir ay geçmeden Troçki'ye gelen başka bir uyarı hikâyeyi büsbütün anlaşılmaz bir duruma soktu. Mektup o sırada Amerika'da mülteci olarak yaşayan eski bir G.P.U. yüksek memurundan geliyordu. Mektubun yazarı G.P.U. dan çok korktuğu için kimliğini saklıyor, Rus asıllı eski bir Amerikan Musevisi olduğunu söylüyor, bu haberi Japonya'ya kaçmış bir G.P.U. memuru olan akrabasının aracılığı ile Troçki'ye gönderiyordu. Mektubun yazarı Paris'te bulunan "Mark"

adını taşıyan ve iki taraflı çalışan casusa Troçki'nin dikkat etmesini istiyordu. "Mark"ın soyadını bilmiyordu, ama verdiği ayrıntılı bilgi, casusun yetişmesi, Lyova ile ilişkileri, Etienne'e tıpatıp o kadar uyuyordu ki, Troçki yazarın Etienne'den söz ettiğinden hiç şüphe etmedi. Yazar "Mark"ın Rus Mültecilerini Yeniden İade Derneğinde çalışmasının bile nasıl olup da Paris'teki Troçkistleri şüphelendirmediğine şaştığını söylüyor ve casusun gözetlendiği takdirde Sovyet Elçiliğinin memurlarıyla hâlâ gizli gizli buluştuğunun tesbit edileceğinden emin bulunuyordu. Lyova'nın ölümünden "Mark"ın sorumlu olup olmadığını bilmiyordu; ama şimdi sıranın Troçki'ye geldiğini, bunu ya Mark'ın ya da Troçkist pozunu takınacak bir İspanyol'un yapacağını sanıyordu. Önemli bir uyarma idi bu. Yazar, özellikle şunu belirtiyordu; "Asıl olan şey, Lev Davidoviç, sizin kendinizi korumanızdır. Bu ajanın gönderebileceği ya da size tavsiye edebileceği herhangi bir erkeğe ya da kadına güvenmeyin."

Troçki bu uyarıyı olduğu gibi bir yana atmadı. Troçkist dergilerden birine yazdığı bir notla, mektubu yazanın New York'taki Troçkistlerle ilişki kurmasını istedi. Kendisini ortaya çıkarmaktan korkan yazar Troçki ile New York'tan telefonla konuşmaya çalıştı, ama ilişki kuramadı. Mektubu yazanın herhangi bir tepki göstememesi ve uyarmanın garip şekli Troçki'yi bu uyarının doğruluğundan biraz şüphelendirdi. Bununla birlikte, durumu incelemek üzere Coyoanca'da küçük bir komite kurdu; ama Etienne'e karşı yapılan suçlamalar yersiz bulundu. Troçki'ye göre, bu bir G.P.U. oyunu olabilirdi; yardımcılarının en çalışkanından ve davaya en bağlı olanından, Rusça konuşan ve yazan, Sovyet işlerini çok iyi bilen ve *Bulletin*'i çıkaran bir yardımcısından onu ayırmak isteyebilirlerdi. Paris'teki küçük Troçkist çevrede herkes birbirine ne çamurlar atmıştı; bunların hepsi ciddiye alınırsa casus avının sonu gelmezdi. Herhangi bir örgütte ajanın ne berbat şey olduğunu çok iyi biliyordu Troçki; ama sürekli kuşkunun ve casus avının da

bundan daha kötü bir şey olduğunu biliyordu. Kesin olarak meydana çıkmadıkça ve sağlam bir delile dayanmadıkça herhangi bir suçlamaya kulak asmamaya karar vermişti. Taraftarları arasında güvensizlik ve korku hastalığını yaymaktansa ve onların moralini bozmaktansa büyük tehlikeleri göze almayı ve kendisini her türlü olaya karşı açık tutmayı daha doğru bulmuştu. Ve böylece ajan Etienne savaşın patlamasına kadar Paris'te Troçki'nin en güvendiği kimse olarak kaldı. (*)

Lyova'nın ölümü üzerinden on beş gün geçmeden Buharin, Rikov, Rakovski, Krestinski ve Yagoda Moskova'daki mahkemenin sanık yerinde boy gösterdiler. Önceki yargılamalarda rejisörün yarattığı ölüm hayali ile sahneye konulan oyunun en yüksek noktasına varıldığı sanılmıştı. Oysa o yargılamalar yeni hayal oyununun yanında hemen hemen ılımlı bir gerçekçilik denemesi gibi kalmıştı. Savcı ve sanıklar bu sefer de Troçki'yi komplonun başı olarak suçladılar, oysa sanıklar arasında Troçki'nin en büyük düşmanı olan Buharinciler de vardı. Lyova'ya ittihamnamede bu sefer babasının sağ kolu olarak daha çok yer verilmişti. Krestinski suçlamaları hafifce reddetmeye teşebbüs ettikten sonra, itiraflarına başladı; Troçki ile şahsen, Lyova ile de Berlin'de ve Avrupa'nın çeşitli yerlerinde durmadan ilişki kurduğunu ve komplo hazırladıklarını, Lyova'yı Alman Ordusu Başkomutanı General von Seeckt ile tanıştırdığını, General'in

(*) Bayan Lilia Dallin (Bindokuzyüz otuz yıllarının sonuna doğru Paris'teki Enternasyonal Sekreterliğin Rus Bölümünde çalışan "Yoldaş Lola") Amerikada verdiği ifadede 1939 yılı yaz aylarında Coyoacan'a geldiği zaman Troçki'nin Etienne konusundaki uyarıyı yapan mektubu kendisine gösterdiğini söyledi. "Biraz tedirgin oldum çünkü ayrıntılar çok tatsızdı... 'N.K.V.D.nin pis bir işi, sizi bir iki yardımcınızdan ayırmak istiyorlar...' dedim ve sonra (Troçki) adı bilinmeyen birinin gönderdiği mektubu gösterdi; mektupta, beni kastederek, bir kadının kendisini ziyaret edeceği ve zehirliyeceği bildiriliyordu. Her ikimiz de... bunun bir N.K.V.D. oyunu olduğuna karar verdik... (Paris'e döndüğüm zaman) ilk yaptığım iş durumu iş durumu Etienne'e haber vermek oldu... Kendisine güveniyordum" Etienne bu habere gülüp geçti. Isaac Don Levine, **The Mind of an Assasin,** s. 60.

komployu finanse etmek üzere iki milyon altın mark —hemen hemen bir milyon dolar— verdiğini söyledi. Bu sefer Troçki ile sanıklar yalnız Hitler ve Mikado'nun ajanları olarak değil, aynı zamanda İngiliz Entelijens servisinin ve Polonya'daki Deuxieme Bureau'nun da ajanı olarak suçlandırıldılar. Stalin'i, Voroşilov'u ve Kaganoviç'i öldürmeye teşebbüs etmek, tren kazalarına sebep olmak, madenlerde patlamalar yapmak, işçileri zehirlemek gibi bilinen masallara bu sefer Gorki'yi, Menjinski'yi, Kuibişev'i, 1919'da ölen Sverilov'u öldürmeye teşebbüs etmek gibi hikâyeler de eklendi; bütün bunlar Troçki'nin eseriydi. Her itiraftan sonra komplonun sınırı genişledikçe genişledi, akıl almayacak kadar büyüdü; zaman bakımından da geriye doğru, Sovyet rejiminin ilk haftalarına ve sonra daha da eski dönemlere kadar vardı. Bir zamanlar Sol Sosyal Devrimcilerin liderinden olan Kamkov ile Karelin'in ölü ruhları mezarlarından çıktılar mahkeme salonuna gelerek, 1918'de Bolşevizme karşı ayaklanma düzenledikleri sırada Lenin'i öldürmek isteyen Buharin'le gizlice anlaşmış olduklarına tanıklık ettiler. On yıldanberi Troçkistlerin yakalanmasından sorumlu olan, Troçkistleri kitle halinde sürgüne gönderen, onlara hapisanelerde ve toplama kamplarında işkenceler yapan ve Zinoviyev ile Kamenev davalarını hazırlayan Yagoda da bu sıralarda Troçki'nin elinde bir oyuncaktan başka bir şey olmadığını itiraf etti. Sanık yerinde, eski Politbüro ya da Merkez Komitesi üyelerinin yanında birtakım doktorlar vardı. Bunlardan biri de, ihtilâldenberi Lenin ile Stalin'in özel doktoru olan yetmiş yaşındaki Doktor Levin'di. Yagoda'nın emri üzerine Gorki ile Kuibişev'i zehirlediğini itiraf etti. Kremlin'in duvarları içinde zehirli işlerini nasıl gizli yürüttüklerini duruşmalar boyunca ve saatlerce anlattılar: suçlandırıldıkları sadist hareketleri nasıl yaptıklarını bütün ayrıntılarıyla açıkladılar.

Troçki bu mahkemeyi Rasputin olayına benzetiyor, mahkemeden "aynı çürümüş ve pis" kokunun çıktığını söylüyordu.

Bu sahne karşısında duyduğu şaşkınlığı belki hiç bir şey bu karşılaştırma kadar iyi anlatamazdı. Rasputin olayı, bu mahkemelerin yanında aslında çok ufak ve zararsız kalıyordu; sonra da ne kadar iğrenç ve utandırıcı olursa olsun, bu mahkemelerin Stalin'in devrilmesini kolaylaştırdığı söylenemezdi. Ama ne yapsın ki Troçki tarihte bunun bir benzerini ya da paralelini bulamamıştı, çünkü yoktu. Stalin bir anlamda tarihin yaşantısını ve hayalini aşmış, teröre yeni bir çap ve yeni bir boyut kazandırmıştı. Mahkemeler devam ettikçe bunlara karşı aklın gösterdiği tepki gücünü gittikçe yitiriyordu. Troçki ise davanın saçmalıklarını açıklamaya, kendi delillerini metodlu bir şekilde ortaya koymaya, ne kendisinin ne de Lyova'nın, değil General von Seeckt ile sanıkların hiç biri ile gösterilen yerlerde ve tarihlerde buluşmadıklarını isbat etmeye devam ediyordu.

Bu canice faaliyette (diyordu Troçki) Başbakanlar, Bakanlar, Generaller Mareşallar, ve Elçiler emirlerini sanki bir tek merkezden almış gibidirler; kendi resmî başkanlarından değil de sürgün edilmiş birinden almış gibidirler. Troçki'nin bir göz kırpması eski devrimcilerin, Hitler ve Mikado ajanları olmalarına yetmiştir. Troçki'nin, Tass ajansı başkanı kanaliyle verdiği "talimat", üzerine, sanayi, tarım ve ulaştırma alanlarındaki müdürler ulusun üretim kaynaklarını yıkmaya ve bu uygarlığı temellerinden sarsmaya başlamışlardır. "Halk düşmanının", Norveç'ten ya da Meksika'dan verdiği bir emir üzerine, demiryolcular Uzak Doğu'ya yapılan askerî sevkiyatı durdurmuşlar ve Kremlin'deki çok sayın doktorlar hastalarını zehirlemişlerdir. İşte Vişinski'nin çizdiği... hayret verici tablo... Ama bir zorluk var: Totaliter bir rejimde diktatörlüğü cihaz (yâni parti ve devlet makinası) uygular. Benim gibi basit bir adam cihazın en kritik yerlerini işgal etmiş olduğuna göre, nasıl oluyor da Stalin Kremlin'de duruyor, ben ise sürgünde bulunuyorum?

Troçki bu arada uluslararası duruma ve mahkemelerin sonuçlarına değiniyor:

Stalin bütün bunların arkasına geçmiş gülüyor mu? Olayların bu umulmaz şekildeki dönüşü onun soluğunu kesmemiş midir? Gerçi, bir cehalet ve tevekkül duvarıyla dünyadan ayrılmış bulunuyor. Gerçi dünya kamuoyunun hiç önemi olmadığı, G.U.P.nun ise her şey olduğu fikrine alışkın. Ama gittikçe artan korkutucu belirtileri elbette o da görecektir. Dünyanın emekçi kitleleri büyük

bir kuşku içindedirler... Faşizm zaferden zafere koşmakta ve başlıca yardımcısını... Stalincilikte bulmaktadır. Sovyetler Birliğinin kapılarını korkunç askerî tehlikeler çalmaktadır. Stalin orduyu sarsmak ve ulusu ezmek için böyle bir zamanı seçmiştir... Bu Tiflis yalancısı bile... biraz zor gülecektir. Çevresinde büyük bir kin gittikçe artmaktadır; başının üstünde korkunç bir öfke asılı...

Ulusun en iyi kafalarını... ortadan kaldıran bir rejim... sonunda gerçekten terörcü bir muhalefet yaratabilir. Dahası: (böyle hareket etmezse) tarihin kanunlarına karşı gelmiş olur... Ama umutsuzluğun ve intikam duygusunun yarattığı bu teröre Dördüncü Enternasyonal yabancıdır Bireysel öc... bize çok hafif gelir. Yerine başka bir bürokratik "dâhinin" kolaylıkla alabileceği Kardeş Kaatili-Çugaşvilinin öldürülmesinden işçi sınıfı nasıl bir politik ve moral memnunluk duyabilir? Bizim Stalinin şahsı için düşünebileceğimiz şey, kendi sisteminin çöküşüne kadar kendisinin yaşamasıdır; ve bu da çok uzak değildir.

Troçki "yeni bir mahkeme, gerçek bir mahkeme" düşünmekte ve bu mahkemede işçiler Stalin ile adamlarını yargılamaktadırlar. "O zaman tarihteki kardeş kaatillerinin en korkuncu olanını hiç bir dil savunamıyacaktır... Kendisi için yaptırdığı anıtlar müzelere kaldırılacak ve orada totaliter zulümler bölümünde muhafaza edilecektir. Ve zafere kavuşan işçi sınıfı, gizli ve açık, bütün mahkemeleri yeniden gözden geçirecek, Stalin'in zulmüne ve iftiralarına uğramış zavallı kurbanların adına kurtuluşa kavuşmuş bir Sovetler Birliğinin bütün meydanlarında anıtlar dikilecektir."

Troçki'nin bu kehaneti de çıktı, yıllarca sonra. Bu arada, geniş çaptaki temizlikler bütün ülkeyi muazzam bir sel gibi kapladı, ve bu sel karşısında insanların gösterdiği her tepki boşa gitti. Terör kafaları ezdi, iradeleri yıktı, ve bütün dirençleri dümdüz etti. Troçki'nin adını ettiği muazzam nefret ve öfke hâlâ yaşıyordu; ama o kadar bastırılmıştı ki, geleceği beklemek zorundaydı; o sırada ve Stalin döneminin geri kalan bölümünde herhangi bir çıkış yolu bulamayacaktı. Politik bilince birtakım fikirlere ve bu eylem programına sahip olanlar —bu arada herşeyden önce Troçkistler— sistemli bir şekilde ve acınmadan yok edilecekti.

Stalin on yıl Troçkistleri parmaklıklar ve tel örgüler ar-

dında tuttu; onlara insanlık dışı işkenceler yaptı; birçoklarının moralini bozdu, böldü; onları toplumdan ayırmayı başardı. 1934 yılı sıralarında Troçkizm hemen hemen büsbütün ortadan silinmiş gibiydi. Ama Stalin iki ya da üç yıl sonra Troçkizmden eskisinden çok korkmaya başladı. Gariptir ki, Kirov'un öldürülmesinden sonra başlayan büyük temizlikler ve kitle halindeki sürgünler Troçkizme yeni bir güç kazandırmıştı. Sürgüne gönderilen onbinlerce insan, oralarda Troçkistlerin etrafını alınca onlar da artık toplumdan tecrid edilmiş olmaktan kurtuldular. Bir ara Stalin'e teslim olanların birçoğu yeniden Troçkistlere katıldı, ve o zaman Troçkistlerle birlikte dayanmış olsalardı durumun hiç böyle olmayacağını pişmanlıkla kabul etti. Genç kuşakların Muhalifleri Troçkizmin yenilgiye uğramasından çok zaman sonra Stalin'e ilk defa başkaldıran Komsomollar her çeşit "sapmacılar", iş disiplinine karşı ufak tefek suç işlemiş basit işçiler, tel örgülerin ardında politik bilince varmaya başlayan her çeşit hoşnutsuzlar eski Troçkistlerin yeni geniş dinleyici kitlesini teşkil etti (*). Rejim, toplama kamplarında çok daha zalimdi; mahkumlar günde on ya da on iki saat esir gibi çalışmak zorundaydılar; açtılar; hastalıktan ve pislikten ölüyorlardı. Bununla birlikte kamplar, aynı zamanda, muhalefetin okulları ve eğitim yeri olmuştu yeniden, ve tek muhalefet de Troçkizmdi. Bütün grevlerin ve açlık grevlerinin başında onlar geliyor, kamp koşullarının düzeltilmesini yönetimden on-

(*) M. Fainsod **Smolensk Under Soviet Rule** adlı kitabında G.P.U.nun ele geçen belgelerinden parçalar almıştır. Bu parçalardan anlaşıldığına göre, 1936-7 yıllarında, yani Temizlik hareketinin en hızlı döneminde, bile işçilere örnek bir Bolşevik olarak kimi tanıyorsunuz diye sorulduğunda Troçki (ya da/ ve Zinoviyev) cevabını veriyorlarmış; Okul çocukları Kirov'u anmak üzere toplantıya çağrıldıkları zaman Troçi'nin de şeref başkanı olmasını istemişler (s. 302 ve devamı). Troçkizm Smolensk bölgesinde pek yaygın değildi; ama ülkenin başka yerlerinde sık sık böyle olaylar oluyordu. Bütün suçlular, dahası çocuklar bile, "Troçkist" diye sürülüyordu "Troçkistlere" Smolensk bölgesinde yapılan zulumler konusunda yukarıdaki kitabın 232-7 sayfalarına bakınız.

lar istiyor ve çoklukla kahramanca davranışlarıyla başkalarını da direnmeye sürüklüyorlardı. Sımsıkı örgütlenmiş disiplinli ve bilinçli Troçkistler ulusun dikenli tellerin ardına atılmış, muazzam ve gerçekten seçkin bir tabakasıydı.

Stalin yeni yeni kovuşturmalarla bir şey elde edemiyeceğini anladı sonunda. Troçkistlere bir "şehitlik" mertebesi kazandırmaktan başka bir işe yaramayan bu işkencelere ve zulme yenilerini eklemek biraz zordu. Bunlar hayatta kaldıkları sürece Stalin için bir tehlikeydi; savaş ihtimali gittikçe yaklaştığına ve ne olacağı da bilinmediğine göre bu potansiyel tehlike, fiilen bir tehlike halini alabilirdi. Stalin'in iktidarı ele aldığından beri iktidarını durmadan güçlendirmek zorunda kaldığını görmüştük. O sırada ise iktidarı artık bir daha güçlendirmek zorunluluğundan kurtulmak istiyordu; bütün tehlikelere karşı kendisini iyice güven altına almak niyetindeydi. Bunu ancak şöyle başarabilirdi: bütün muhaliflerini toptan ortadan kaldırmakla... Tabii muhaliflerin başında da Troçkistler geliyordu. Moskova mahkemeleri bu tutumu haklı göstermek için sahneye konulmuştu, ve bu politikanın büyük birkısmı da mahkeme salonlarının ışıkları altında değil, Doğu'daki ve uzak Kuzey'deki hapisanelerde ve kamplarda uygulanıyordu.

Büyük Vorkuta kampnda bulunmuş olan, ama Troçkist olmayan eski tutuklulardan bir görgü tanığı Troçkistlerin son eylemlerini ve nasıl yok edildiklerini şöyle anlatıyor: Kampta kendilerine "Bolşevik-Leninist" diyen bin kadar eski Troçkist vardı. Bunlardan aşağı yukarı beş yüzü Vorkuta kömür madeninde çalışıyordu. Peçora bölgesindeki bütün kamplarda ise, "1927'denberi sürgünde bulunan" ve "sonuna kadar siyasî fikirlerine ve liderlerine bağlı kalan" binlerce "bağnaz-Troçkist" vardı. Yazar, herhalde bir ara Stalin'e teslim olanları da bunlara katmıştı, yoksa bu tahmin bu kadar fazla olamazdı. Yazar şöyle devam ediyor: "Bu sırada Vorkuta ve daha başka yerlerde gerçek Troçkistlerden başka yüzbinden fazla mahkûm

vardı; bunlar parti üyesi ya da Komsomol iken Troçkist Muhalefete katılmış, sonradan çeşitli zamanlarda ve çeşitli nedenlerden ötürü... 'pişman olarak ve hatalarını kabul' etmeye mecbur kalmış ve Muhalefetten vazgeçmiş olanlardı." Partiye hiç bir zaman girmemiş olan sürgünlerin birçoğu da kendilerini Troçkist sayıyordu. Bunların arasında da her çeşit muhalif vardı; belki Rikov ve Buharin taraftarları ile genç kuşağın muhalifleri bile bunların arasındaydı.

"Ne olursa olsun, L.D.Troçki'nin taraftarları sayıca en çok olan guruptu" diyor yazar. "Bunların liderleri arasında V V. Kossior, Posanski, Vladimir İvanov gibi eski ve ünlü Troçkistler vardı." Kömür madenine 1936 yazında geldiler ve iki büyük barakaya yerleştirildiler. Kuyularda çalışmayı kesinlikle reddettiler. Açıkta ve yönetmeliğin emrettiği şekilde, öteki tutuklulann yaptıkları gibi, günde on ya da on iki saat değil, ancak sekiz saat çalışıyorlardı. Kamp düzenine açıkça ve örgütlü şekilde aldırmıyorlardı. Bunların çoğu sonradan, hapisanelerde, daha sonraları da Solovski Adalarında, ve en sonunda da Vorkuta da on yıl kadar tecrit edildi. Troçkistler Stalin'in genel politika"sını açıkça eleştiren ve hapisane yönetimine karşı açıkça ve örgütlü şekilde direnen tek siyasî tutuklu gurubuydu. "Bunlar, Troçki'nin dışarda dediği gibi, bir savaş halinde Sovyet Rusya'yı kayıtsız şartsız savunacaklarını, ancak Stalin hükümetini de devirmeye çalışacaklarını" söylüyorlardı; Sapranov'un taraftarları gibi "aşırı sol" olanlar bile bu tutumu, birtakım sakıncalarla benimsemişlerdi.

1936 sonbaharında, yani Zinoviyev ile Kamenev'in yargılanmalarından sonra, Troçkistler idam edilen yoldaşlarının ve liderlerinin anısına kamp toplantıları ve gösteriler düzenlediler Bundan az sonra da, 27 Ekim'de açlık grevine başladılar. Yukarıda sözü geçen anlatıma göre, Troçki'nin küçük oğlu Sergei de bu açlık grevine katılanlar arasındaydı. Bütün Peçora kamplarındaki Troçkistler bu greve katıldılar; grev 132 gün sürdü.

Grevciler eski yerlerinden alınmalarını ve mahkeme edilmeden cezalandırılmalarını protesto ediyorlardı. Tutukluların günde sekiz saatten fazla çalıştırılmamasını, (üretim normunu yerine getirsin getirmesin) herkese aynı yemeğin verilmesini, siyasî tutukluların adi tutuklulardan ayrılmasını, hastaların, kadınların ve ihtiyarların Kutupa yakın yerlerden alınarak daha ılımlı bölgelere gönderilmesini istiyorlardı. Grev kararı açık bir toplantıda alınmıştı. İhtiyar ve yaşlı olanlar greve katılmayacaklardı; "ama yaşlılar katılmama kararını kesin olarak reddettiler." Öteki barakalarda bulunanlar ile Toçkist olmayanların hemen hemen hepsi çağrıya cevap verdi; "Troçkistlerin bulunduğu barakalarda greve katılanlar yüzde yüzdü."

Eylemin yayılmasından korkan yönetim, Troçkistleri kampın kırk kilometre ötesindeki yarı harap ve terkedilmiş kulübelere nakletti. 1.000 kişi kadar olan grevcilerden birkaçı öldü; içlerinde ancak ikisi grevden vazgeçti; ama bu ikisi de Troçkist değildi. 1973 Mart'ında yönetim Moskova'dan gelen bir emir üzerine grevcilerin isteklerinden birkaçını kabul etti; ve grev de böylece sona erdi. Yejov'un terörü en yüksek noktasına varıncaya kadar, yani birkaç ay, Troçkistler kazandıkları haklardan yararlandılar, bu durum bütün öteki sürgünlerin moralini o kadar düzeltti ki birçok Ekim İhtilâlinin yirminci yıldönümünde kısmî bir af çıkacağını bile ummaya başladı. Ama az sonra terör taze bir öfkeyle yeniden başladı. Gündelik ekmek istihkakı 400 grama indirildi. G.P.U. adî tutukluların ellerine sopa verdi ve onları Muhaliflerin üzerine saldırtmaya çalıştı. Gelişi güzel ateş açılıyordu; bütün siyasî tutuklular kampın içinde muhafaza edilmekteydi; gece gündüz silâhlı askerler tarafından gözaltında bulunduruluyorlardı.

1938 yılının Mart sonuna doğru, bir gün, çoğu ileri gelen Troçkistlerden olmak üzere, yirmi beş kişi yöneticiler tarafından çağırıldı; birer kilo ekmek verildi ve neleri var neleri yoksa yanlarına alarak yola çıkmaya hazırlanmaları emredildi.

"Arkadaşları ile sıcak bir şekilde vedalaştıktan sonra barakalarından çıktılar. Yoklama yapıldı, sonra yürümeye başladılar. Onbeş yirmi dakika sonra, Yukarı Vorkuta'da küçük bir derenin dik sırtındaki kulübelerden birdenbire üzerlerine ateş açıldı. Sonra birkaç düzensiz ateş daha işitildi, sonra her yere bir sessizlik çöktü. Tutukluları götürenler az sonra kampa döndüler, ve barakaların önünden geçtiler. Yirmi beş kişinin nasıl bir yolculuğa çıktığını herkes anladı."

Ertesi gün en az kırk kişi bu şekilde çağırıldı, ve onlara da hazırlanmaları emredildi. "İçlerinden birkısmı konuşamayacak kadar bitkindi; arabalara bindirilecekleri söylendi. Yaya gidenlerin karlarda çıkardıkları ayak seslerini barakalardakiler soluklarını tutarak dinlediler. Ortalıkta hiç ses yoktu; ama herkes hâlâ kulak kesilmiş dinliyordu. Bir saat kadar sonra tundradan silah sesleri işitildi." Kulübelerdekiler artık başlarına ne geleceğini biliyorlardı; ama bir yıl önceki açlık grevinden ve aylarca süren soğuktan ve açlıktan sonra direnecek takatları kalmamıştı. "Bütün Nisan ayı içinde ve kısmen de Mayıs'ta tundra idamları devam etti. Her gün, ya da gün aşırı, otuz kırk kişi çağırılıyordu..." Bu sırada radyoda şöyle bildiriler yayımlanmaktaydı: "Karşı-devrimci kışkırtma, sabotaj ve çapulculuktan, çalışmak istememekten, ve kaçmaya teşebbüsten aşağıdaki kimseler kurşuna dizilmiştir. " "Bir ara hemen hemen hepsi Troçkist olan yüz kişilik bir gurup çağrıldı. Yürüdükleri sırada Entenasyonal'i söylüyorlardı, barakalardaki yüzlerce ses de onların bu şarkılarına katılmıştı." Görgü tanığı, Muhalif ailelerinin de öldürüldüklerini anlatıyor; bir Troçkist'in karısı idam yerine koltuk değneği ile yürümüştü. On iki yaşından ufak çocuklara dokunulmuyordu. Bu kıyım Peçora bölgesindeki bütün kamplarda Mayıs ayına kadar devam etti. Vorkuta'da "barakalarda yalnızca yüzden biraz fazla insan kalmıştı. İki hafta sakin geçti. Sonra sağ kalanlar yeniden kömür madenlerine gönderildiler, ve orada Yejov'un görevinden atıldığını, yerine

Beria'nın geldiğini öğrendiler."

Bu sırada doğru dürüst bir Troçkist ya da Zinoviyevci zaten hayatta kalmamıştı. İki yıl kadar sonra yüzbinlerce yeni sürgün, Polonyalı, Letonyalı, Litvanyalı, ve Estonyalı bu kamplara geldiklerinde tutuklular arasında gözden düşmüş birçok Stalinci, ile birlikte birkaç Buharinci bile buldular, ama bir Troçkiste ya da Zinoviyevci'ye rastlamadılar. Eski tutuklular arasında biri arada sırada imha hareketinin nasıl yapıldığını kulaklarına fısıldıyor, ya da ima ediyordu, çünkü düşkün bir tutuklunun bile, Troçkistlere sempati beslediğini ya da onlara acıdığını belli etmesinden daha tehlikeli bir şey yoktu. (*)

Yejov döneminin terörü siyasî bir imha dönemi de oldu; her çeşit anti-Stalinist Bolşevik ortadan yok edildi. Stalin yönetiminin son on beş yılında, değil hapisanelerde ve kamplarda bütün Sovyet toplumunda bile Stalin'in karşısına çıkabilecek tek bir gurup kalmamıştı. Hiç bir bağımsız siyasî düşünce merkezi bırakılmamıştı. Ulusun bilincinde muazzam bir boşluk açılmış bulunuyordu; devrimci geleneğin sürüp gitmesi önlenmişti; resmî düşüncelere uymayan fikirler yaratmak ve ortaya atmak yeteneği yok edilmişti. Sovyetler Birliği sonunda, yalnız pratik politika hayatında değil, düşüncesinin en gizli köşesinde bile, Stalincilikten başka bir yol bulamayan bir duruma düşmüştü. (Halkın kafası karakterini o kadar kaybetmişti ki, Stalin'in ölümünden sonra bile aşağıdan, yâni Sovyet toplumunun derinliğinden, herhangi anti-Stalinist bir hareket gelmedi; Stalin rejiminde çok garip şekilde yapılan islahat, ancak yukarıdan yâni Stalin'in eski adamlarından geldi.)

Moskova mahkemeleri şaşkına dönen dünyanın bütün dikkatini üzerine çekerken toplama kamplarında yapılan kıyımlar hemen hemen kimseyi ilgilendirmiyordu. Bu kıyımlar o kadar

(*) Sonraki dönemde Vorkuta kamplarındaki yaşamın ayrıntılarını ünlü Polonyalı gazeteci Bernard Singer'den öğrenmiş bulunuyorum. Kendisi İkinci Dünya Savaşının başlarında oraya sürülmüştü.

gizli yapılmıştı ki gerçek ancak yıllarca sonra dışarı sızabildi. Mahkemelerdeki terörün büyük terörün ancak küçük bir bölümü olduğunu Troçki herkesten iyi biliyordu; arkada nelerin olup bittiğini kestirebiliyordu. Ama bütün gerçeği bilmesine yine de imkân yoktu; gerçeği bilseydi bile ömrünün son kalan birkaç yılı bu işlerin büyüklüğünü bütün sonuçlarıyla kavramasına yine de yetmezdi. Anti-Stalinist güçlerin bozulmamış bir şekilde, siyasî bakımdan güçlü olarak yine de ortaya çıkacaklarını, ve özellikle savaş sırasında Stalin'i devireceklerini, savaşı zaferle ve devrimci sonuçlarıyla birlikte bitireceklerini umuyordu. Eski Bolşevizmin dirileceğini, çünkü Stalin'in bunlara karşı durmadan açtığı haçlı seferleriyle bilmeden onlara yardım ettiğini sanıyordu. Bütün anti Stalinist güçlerin ortadan kalktığının Troçkizmin, Zinoviyevizmin ve Buharinizmin. eski Atlantis kıtası gibi, politika sahnesinden silinip süprüldüğünün, ve kendisinin de Atlantis kıtasından arta kalan tek canlı olduğunun farkında bile değildi.

1938 yılının yazında Troçki, Enternasyonal'in "Program Tasarısı" ve "kuruluş kongresi" karar tasarısı ile meşgul oldu. Bu kongre, aslında Troçkistlerin 3 Eylül 1938 tarihinde Alfred Rosmer'in Paris yakınlarında Périgny kasabasındaki evinde yaptıkları ufak bir toplantıydı. On bir ülkenin örgütünü temsil ettiklerini iddia eden yirmi bir delege vardı (*). Son cinayetler ve kaçırmalar konferansı gölgelemişti. Konferansta, Lyova, Klement ve Erwin Wolf kongrenin şeref başkanları olarak seçildiler (**). Çeşitli ülkelerdeki Troçkist çalışmalar, Dördüncü Enternasyonal'in tüzük tasarıları, ve daha birçok belge, kon-

(*) Burada anlatılanlar 3 Eylül 1938 de toplanan "Dördüncü Enternasyonal Dünya Kongresi Tutanakları"na dayanmaktadır. Arşiv, Kapalı Bölüm. (Eski İngiliz Troçkistlerinden elde ettiğim bir Tutanak kopyası da bende bulunmaktadır.) Hatırladığıma göre, "kongre" ye katılan Polonyalıların bu toplantının daha ayrıntılı ve eleştirici bir raporunu okumuştum.

(**) Troçki'nin Norveç'teki sekreteri ve Konrad Knudsen'in damadı Erwin Wolf, 1936 da İspanya'ya gitmiş ve orada G.P.U. tarafından öldürülmüştür.

feransın örgütleme sekreteri Klement ile birlikte kaybolmuştu. G.P.U.nun bir baskınını önlemek amacıyla yalnızca bir oturum yapıldı ve bu oturum aralıksız bir gün sürdü; İspanya'daki Katalon P.O.U.M. ile Fransa'daki Parti Socialiste Ouvrier et Paysan'ın (*) gözlemci göndermek istekleri reddedilmişti. "Tam bir gizliliğin" muhafaza edilmesi amacıyla konferanstan sonra yayımlanan bildiride "kongrenin Lozan'da" toplandığı bildirildi. Konferansta Etienne, Enternasyonal'in "Rus Bölümü"nü temsil ediyordu. İki "konuk" da vardı; bunlardan biri, tercümanlık yapan New York'lu Troçkist Sylvia Agelof'tu. Bu kadın bir süre önce Amerika'dan gelmiş ve Paris'te kendini Jacques Mornard diye tanıtan biriyle tanışmış ve onun metresi olmuştu. Bu adam konferansın toplandığı odanın dışında dolaşıp duruyor, çok gizli olan toplantı ile ilgilenmiyormuş da, yalnız Sylvia'yı bekliyormuş gibi yapıyordu.

Konferansa Max Schachtman başkanlık ediyordu. Bir gün süren oturum sırasında, çoğu Troçki'nin kaleminden çıkmış olan karar tasarıları ile komisyon raporları onaylandı Ama resmî gündem o kadar yüklüydü ki bu gündemin içinden çıkmak için normal bir kongrenin bir hafta çalışması gerekirdi. Naville bir "ilerleme raporu" okuyacak, böylece örgütçülerin Dördüncü Enternasyonal'in kurulduğunu ilân etmeleri haklı gösterilecekti. Ama Naville farkına varmadan öyle bir rapor okudu ki Enternasyonal'in hayal gibi bir şey olduğu anlaşıldı; son birkaç yıl içinde Yürütme kurulu ve Enternasyonal Büro denen kurulların hiç biri çalışmamıştı. Enternasyonal'ın "bölümleri"nde yirmi beş, otuz, bilemedin birkaç yüz üye vardı. Resmî üye sayısının 2,500 olduğunu bildiren (**) Amerikan bölümü en kala-

(*) Gerek P.O.U.M. gerekse **Parti Socialiste Ouvrier et Paysan** (Marceau Pivert'in başkanlığında canlı, küçük bir parti idi) Troçkizme karşı sempati duyuyordu, ama Troçkizm'e görüş ayrılıkları da vardı.

(**) Amerikan Troçkistlerinin çıkarddığı **Internal Bulletins**'de üye sayısının 1,000 olduğu bildiriliyor. Dwight Macdonald ise **Memoirs of a Revolutionist**, s 17 de: "Sekiz yüz kadar üyemiz vardı," diyor.

balık bölümdü. Buna rağmen, konferansın, Troçki'nin öğüdüne uyularak, kendisine bir "kuruluş kongresi" adını vermek konusundaki kararı sarsılmadı. Yalnız iki Polonyalı delege, "Polonya bölümünün bir bütün olarak Dördüncü Enternasyonal'in ilânına karşı" olduğunu bildirdi. Bu delegeler genel olarak, "gericiliğin ve siyasî çöküntünün yoğunlaştığı bir dönemde", işçi hareketinin gerilediği bir zamanda, yeni bir Enternasyonal yaratmanın hiç bir sonuç vermiyeceğini, bundan önceki bütün Enternasyonal'lerin başarılarını devrimci bir dönemde kurulmuş olmalarına borçlu olduklarını söylediler. "Eski Enternasyonal'lerden her birinin kuruluşu burjuva eğemenliği için belirli bir tehlike teşkil etmiştir... Dördüncü Enternasyonal'in durumu ise böyle olmayacaktır. İşçi sınıfının hiç bir önemli bölümü bildirimize tepki göstermiyecektir. Beklemek gerekir..." İkinci ve Üçüncü Enternasyonal'lerin "moral bakımdan" ölü olduklarını Polonyalılar da kabul ediyorlardı; ama bu Enternasyonal'lerin birçok ülkelerdeki işçi hareketleriyle sıkı bağlantılarını küçümsemek yanlış olurdu; ve sonunda Polonyalılar, Troçki'nin "program Tasarısı"nı kabul etmekle birlikte, "boş bir jest" ve "budalaca bir çıkış" yapmaktan çekinmelerini konferansta bulunan yoldaşlardan tekrar tekrar rica ettiler. (*)

Önemli itirazlardı bunlar; çünkü, S.S.C.B. dışındaki guruplar içinde yıllarca gizli devrimci çalışmalar yapmış olan ve Marksist düşünce geleneği Rosa Luxemburg'a kadar dayanan tek guruptan geliyordu. Konferansın çoğunluğu Polonyalılara cevap verenlere katıldı; ama bu arada, ortaya atılan itirazın

(*) Polonyalı iki delegede biri "Stephan"di. Paris'ye araştırmalar yapan bu genç bilim adamı gençliğinde siyasi faaliyete karıştığı için yıllarca Polonya'da hapis yatmıştı. Öteki delege ise "Karl"dı. Bir Musevi işçisi olan "Karl" Çar ve Pilsudski zamanlarında yirmi yıl hapiste yatmış, Ekim ihtilaline karışmış, Rusyada iç savaşta ön safhalarda dövüşmüş, sonra Polonya'ya dönmüştü; Polonya'da devrimci faaliyeti yüzünden idama mahkum olmuş, idam edilmek üzere iken kaçmayı başarmıştı. Bu iki delegenin toplantıda Dördüncü Enternasyonal'in kurulmasına karşı verdikleri önergeyi ben yazmıştım.

yanlışlığını gösterecek ciddi bir teşebbüste bulunan olmadı. Naville yeni bir Enternasyonal'in kurulması için zamanın "çok elverişli" olduğunu iddia etti. "Bugünkü kararsız duruma bir son vermek, kesin bir programa, kesin olarak kurulmuş bir lider kadrosuna ve kesin olarak kurulmuş millî bölümlere sahip olmak gerekir," diyordu Shachtman, Polonyalıların tarihsel gerçeklere dayanan iddialarını "ilgisiz ve yanlış" buldu ve reddetti; bunların "aramıza sızmış Menşevik" görüşleri olduklarını, çünkü örgütün önemini ancak Menşeviklerin kavrayamadıklarını ve Enternasyonal'ın geleceğine ancak onların pek inanmadıklarını söyledi. Konferans on dokuza karşı üç oy çoğunlukla hemen o gün orada Dördüncü Enternasyonal'in ilân edilmesini kararlaştırdı.

Bütün öteki karar tasarıları çabuk çabuk ve hemen hemen oybirliği ile onaylandıktan sonra delegeler Yürütme Komitesinin seçimine geçtiler. Bu sırada, "Rus sorununun" başlıca sözcüsü olan Etienne komitede "Rus bölümüne" yer verilmemesine itiraz etti. Konferans bu itirazı dikkate aldı ve Troçki'yi Yürütme Komitesinin "gizli" Şeref Üyesi olarak seçti. Ancak Troçki Yürütme Komitesinin çalışmalarına katılamayacağına göre, "Rus bölümünü" ajan temsile devam edecekti.

Troçki, yeni bir Enternasyonal "kurmayı" Polonyalıların söyledikleri gibi, böyle bir hareketin hiç bir sonuç vermiyeceği bir zamanda kararlaştırmıştı. Sovyetler Birliğindeki taraftarları ("Dördüncü Enternasyonal'in en güçlü bölümü") yok edilmişti. Avrupa ve Asya'daki taraftarları gittikçe azalıyordu. Ren'in doğusunda ve Alp'lerin güneyindeki ülkelerin hemen hemen hepsinde işçi hareketleri ezilmişti. Almanya, Avusturya —ve o sırada Çekoslovakya'da da— Hitler rejimi sistemli ve gizli hiç bir Marksist örgütün çalışmasına imkân bırakmıyordu. Fransa'daki Halk Cephesi büyük bir hayalkırgınlığı ve gevşeklik içinde dağılmaktaydı. İspanya'daki iç savaş sona eriyor, sollar askerî bakımdan henüz yenilmedikleri halde moral ba-

kımından çökmüş bulunuyorlardı. Bütün Avrupa kıtası, olduğu gibi yere serilmişti; Hitler'in silâhlı kuvvetleri ne zaman üzerinden geçecek diye bekliyordu. Bu ülkelerdeki işçi sınıfı ancak yıllarca Nazi işgali altında inledikten ve dayanılmaz işkencelere uğradıktan sonra yeniden siyasî faaliyete, bir Résistance hareketine girişebilecekti. Ama o sırada, işçiler, hiç olmazsa Fransa ve İtalya'da, Résistance'ın en büyük ve 1941'den sonra da en iyi gücü olan ve Sovyetler Birliği ile işbirliği yapan Stalinci partilere yönelmiş bulunuyorlardı. Değişen koşullar ne olursa olsun, Troçkizmin etkisi çok az kalmaya mahkûmdu.

Devrimci hareketler içinde çalkalanmakta olan Asya'da bile durum pek parlak değildi. Troçki, Çin, Japonya, Hindistan, Çin-Hindi, ve Endonezya'daki sosyal ve politik gelişmeler üzerinde dikkatle ve uzun uzun durmuştu. Bu ülkelerdeki küçük komünist aydın ve işçi gurupları arasında etkisi vardı. Ama Seylan'ın dışında hiç biri bir parti kuramamıştı. Dahası, 1925-7 yıllarında Stalin politikasına karşı yaptığı mücadele sırasında çok büyük rol oynadığını sandığı Çin'de bile Dördüncü Enternasyonal'in doğru dürüst bir bölümü yoktu. Bir yandan Kuomintang'ın, öteyandan Stalincilerin baskısı altında, korkunç bir sefalet içinde gizli olarak çalışan Troçkist guruplar, Şanghay'da otuz kırk kişiden, Hongkong ile merkez ve doğu vilayetlerine dağılmış on beş kişilik küçük çevrelerden ibaretti. Çen Tu-hsiu bile Toçkizme katıldıktan sonra hareketin uzağında kalmaktan kurtulamadı. Çen Tu-hsiu altı yıl hapiste kalmıştı; hapisten çıktıktan sonra Çunking vilayetinde uzak bir köye sürülmüş, politika ile ilgilenmesi ya da yazılarını yayımlaması yasaklanmıştı. 1927 yenilgisinin ağır sorumluluğu yüzünden Troçkistlerce güvenilmeyen, Maocular tarafından ise iftiralara uğrayan Çen-hsiu, Çiang Kai Şek'i öldürmeye teşebbüsle suçlandırıldıı hapse atıldı ve sonradan öldürüldü. Troçki ise 1938 ve 1939 yıllarında Çen'i hâlâ Çin'den kurtarmaya çalışıyor, "Dördüncü Enternasyonal'de Katayama'nın oynadığı ro-

le benzeyen bir rol oynayabileceğini... ama devrime ondan daha çok yararlı olabileceğini" umuyordu. Ne yazık ki o sırada Çen Tu-hsiu, yaşadığı gergin havanın içinde çöktükçe çöküyor, derin karamsarlıklara gömülüyordu. Ama Troçki büyük bir derin görüşlülükle Çin'i yine ele alıyor, Troçkizmin nerede ve neden başarısızlığa uğradığını belirtmeye çalışıyordu. Örneğin, Dördüncü Enternasyonal'in ilân edilmesinden iki ay sonra yazdığı bir raporda, Çin'deki devrimci hareketin neden kent işçilerine değil de (önceleri Troçki tarafında savunulan fikir) köylüye dayanması gerektiğini açıklıyordu. Japonlar Çin'in en ileri vilayetlerinde bulunan fabrikaları sökmüşlerdi; bu yüzden Çin işçisi sayıca, madde, ve ruh bakımından otuz kırk yıl önceki durumuna düşmüştü. Bundan ötürü devrimin belli başlı merkezleri kentler olamazdı. "Eğer biz şimdi ilerideki siyasal koşulların nasıl olabileceğini, Çin proletaryasının güçsüzlüğünü ve partisinin durumunu iyice kavrayamazsak, kendimizi küçük deliklerimize hapsetmiş, fırsatları kaçırmış, kendimizle çok övünmüş ve kendimizi avutmuş oluruz." Troçki'ye göre, Troçkistler sekter küstahlıklarıyla, Maoculuğa karşı tanıdıkları salt olumsuz davranışlarıyla, Japonlara karşı savaşın gereksinmelerine karşı gösterdikleri duygusuzlukla kendilerini politik gerçeklikerden ayırmaktaydılar. Dördüncü Enternasyonal'in ilân edilmesi belki bunların "boş fikirlerini ve hayallerini" de besliyecekti; ve bu teşebbüs iflasla sonuçlanacaktı; Troçki en çok bundan korkuyordu. Şimdi artık o da Kuomintang ile Maoculukla uzlaşmak eğilimindeydi; ama hiç biriyle anlaşamazdı, ya da anlaşmak niyetinde değildi; son dramatik yılların hayalkırıklığına uğramış bir adam olarak yaşıyordu. Troçki'nin uyarmaları ve alınyazısı, Troçkizmin dünyadaki durumunda yansıyordu.

Troçkizmin az çok bir hareket yarattığı ülke Amerika Birleşik Devletleri idi. 1938 Ocak ayında, birçok parçalanmalardan ve birleşmelerden sonra, Sosyalist İşçi Partisi kurulmuş,

sonra da Dördüncü Enternasyonal'in "en güçlü bölümü" olmaya hak kazanmıştı. Sendikalarda ve sanayide az çok militan bir takım çalışmaları da vardı; muntazam olarak iki dergi de çıkarıyordu; Bunlardan biri "teorik aylık dergi" olan *The New International*, öteki de *The Militant*'dı. Bu yayının başında, Amerika ölçülerine göre, tecrübeli ve yetenekli liderlerden oluşan, oldukça büyük bir ekip de vardı. James P. Cannon, Max Shachtman ,ve James Burnham bunların en iyileri idiler. Troçki her zaman partinin emrinde idi; partiye öğüt veriyor, partiyi eleştiriyor, övüyor, uyarıyor, aralarındaki çatışmaları çözüyordu. New York ile Mexico City arasında durmadan elçiler gidip geliyordu; Mavi Ev'deki sekreterlerle muhafızların hemen hemen hepsinin Amerikalı olması da bu ilişkileri kolaylaştırmaktaydı; Troçkizmin merkezi artık Paris'ten çok New York'tu. Ama Amerikan Partisi yine de çorak toprağa atılmış bir tohumdu.

Peki, o halde, koşulların bu kadar elverişsiz olmasına rağmen, Troçki neden Dördüncü Enternasyonal'i ilân etti?

"Stalin, Manuilski ve ortaklarıyla aynı Enternasyonal'de" bulunmanın imkânsız olduğuna beş yıl önce karar vermişti. O gündenberi Üçüncü Enternasyonal daha da bozulunca ve yozlaşınca bu Enternasyonal'den olabildiğince kesin ve dramatik bir şekilde ayrılmak zorunda kaldı. Lenin bir zamanlar İkinci Enternasyonal'e kızdığı sırada, Bolşeviklerden Sosyal Demokrasinin eski "pis gömleğini" atmalarını, kendilerine Komünist adını vermelerini istemişti. Troçki de "Stalincilik frengisi"nden sözediyor, ya da Stalinciliğin "işçi sınıfı hareketinde kızgın demirle dağlanması gereken bir kanser" olduğunu söylüyor; geleceğin devrimci sınıf mücadelesinde önemli bir rol oynayacak yeni bir örgüt yarattığına inanıyordu.

Ancak, yakın bir gelecekte başarı umuyor muydu? Yoksa, böyle bir umudu olmadığı halde "tarih için" mi çalışıyordu? Troçki'nin bu konudaki açıklamaları çelişkilidir. Bir ara taraf-

tarlarının sayıca az olmasından söz ederken şunları söylemişti: "Bütün büyük hareketler eski hareketlerin içinde 'parçalayıcı guruplar' olarak ortaya çıkmıştır. Hıristiyanlık başlangıçta Yudaizmi 'parçalamıştır'. Protestanlık Katolikliği, yâni yozlaşmış Hıristiyanlığı 'parçalayan' bir hareketti. Marx ile Engels'in gurupları Hegelci solun içinde parçalayıcı' bir hareket oldu. Komünist Enternasyonal de son savaş içinde Sosyal Demokrat Enternasyonal'i 'parçalayanlar' tarafından kuruldu. Bu hareketleri başlatanlar hareketten kopmaktan korkmadıkları için sonradan yığınları arkalarından sürüklediler." Tarihsel bir iyimserliğin ifadesi olan bu parça gösteriyor ki, Troçki Dördüncü Enternasyonal'i ilân ettiği sırada çabuk ve kesin bir başarı umuyordu. Öteyandan Enternasyonal için yazdığı Program, bir prensip açıklamasından çok taktik tâlimatı idi ve partinin sendika mücadelelerinde nasıl çalışacağını, günlük politikada nasıl bir tutum alacağını, harekette önderliği hemen alabilmek için neler yapacağını gösteriyordu. "Kurtuluş toplantısı"na gönderdiği bir mesajda şöyle yazıyordu: "Böylece Dördüncü Enternasyonal bir yığın hareketi karşısında bulunuyor... Bu dönemin... itici güçlerini, yalnız en açık şekilde anlayan değil, aynı zamanda, hergün ileri süreceği isteklere yığınları devrimci mücadelesinde birleştiren tek örgüt o'dur bugün..." Ve şöyle devam ediyordu: "Bugünkü gücümüzle yarınki görevlerimiz arasında bir orantı olmadığını bizi eleştirenlerden çok daha iyi görüyoruz. Ama dönemimizin sert ve dramatik diyalektiği bizden yana çalışıyor. (Savaşın) büyük bir umutsuzluğa ve hayalkırıklığına sürükleyeceği yığınlar kendileri için Dördüncü Enternasyonal'den daha iyi bir önder bulamıyacaklardır." Amerikalı taraftarları karşısında yaptığı bir konuşmada yeni Enternasyonal'in ödevini hemen hemen mistik bir havaya büründürmüş, ve büyük güvenle şunları söylemişti: "...önümüzdeki on yıl içinde Dördüncü Enternasyonal'in programına milyonlar katılacak, ve bu devrimci milyonlar yeri göğü birbirine kata-

caktır." Münih buhranı çıktığı günlerde de, Dördüncü Enternasyonal'in savaşın başlangıcında güçsüz de olsa, "günlerin örgütten yana çalışacağını" söylüyor, ve şunları ekliyordu: "...savaşın ilk aylarında işçi yığınları arasında şovenlik havasına karşı sert tepkiler olacaktır. Faşizm ile birlikte, İkinci ve Üçüncü Enternasyonal partileri bu tepkinin ilk kurbanları arasmda bulunacaktır. Bunların yıkılmaları... Dördüncü Enternasyonal'in... önderlik edeceği açık bir devrimci hareketinin zorunlu şartıdır." 1937 yılında kendisini ziyaret eden Kingsley Martin'e şöyle bağırmıştı: "Bakın işte söylüyorum,: Dördüncü Enternasyonal üç dört yıla kadar dünyada büyük bir güç olacaktır."

Troçki'nin umutları iki temele dayanıyordu. Bunlardan birincisi şuydu: bu savaşı da, Birinci Dünya Savaşı sonunda olduğu gibi, devrimci bir dönem izleyecek, ancak bu devrim gerek çap ve gerekse güç bakımmdan daha büyük olacaktı; Stalinci partiler, tıpkı Sosyal Demokratlar gibi, güçlerini devrimi durdurmak için kullanacaklardı. Sosyalizm savaşınm belli başlı alanı Batının ileri sanayi ülkeleri olacağma eskisinden daha kuvvetle inanıyordu; devrimci teşebbüs bu ülkelerin işçi sınıflarından gelecek ve böylece Rus Devriminin içinden çıkamadığı yâni tek ülkede sosyalizmin kurulması ile bürokrasi istibdadı kısır döngü böylece parçalanmış olacaktı. Bindokuzyüz otuzların iktisadi buhran yıllarından sonra temellerinden sarsılan batı kapitalizminin yaklaşan felâketin içinden sağ çıkacağını aklına getirmiyordu. Hitler'in Avrupa'yı Alman emperyalizminin yönetimi altında birleştirmeye çalışacağından, ama başaramıyacağından emindi. Ama Avrupa'nın birleştirilmesi gerekti; bunu ancak proleter devrimi yapabilecek ve Sosyalist Avrupa Birleşik Devletlerini o kurabilecekti. Bu sosyal döneme yalnız Marksist geleneği olan Almanya ve devrimci gelenekleri olan Fransa ile İtalya değil, Kuzey Amerika da katılacaktı. 1939 yılında çıkan *Living Thoughts of Karl Marx* (Karl Marx'ın yaşayan Düşünceleri) adl kitaba yazdığı önsözde Amerikan Cumhur Başka-

nı Roosevelt'in izlediği New Deal politikasını, kapitalizmi gençleştirmek ve islah etmek için harcanan bütün çabaları "geçici ve işe yaramayan palavralar" olarak nitelemiş; Amerika Birleşik Devletlerinde Marksizmin yeni bir çağa girmesini sevinçle karşılamış. *Das Kapital*'in Amerikan problemlerini daha iyi aydınlattığını belirtmişti. Marksizmde bile "Amerika bir iki atlayışta Avrupa'ya yetişecek ve onu geride bırakacaktır. İleri teknoloji ve ileri sosyal yapı doktrin alanında da kendisini gösterecektir. Marksizmin en iyi teoricileri Amerikan toprağından çıkacaktır. Marx ileri Amerikan işçisinin düşünürü olacaktır."

Troçki az gelişmiş ülkelerde, özellikle Çin'de, devrim olanaklarını gözden uzak tutmuyor; bu nokta üzerinde bindokuzyüz otuzların bütün yazarlarından fazla duruyordu. Ama Troçki bu olanakları Batıdaki devrim olanaklarına bağlı olarak görmekteydi; "Sosyalist devrim bir kere başladı mı, faşizmin bugünkü yayılmasıyla ölçülemiyecek kadar büyük bir güçle ülkeden ülkeye yayılacaktır. Geri kalmış uluslar Batıyı örnek alarak, ileri ülkelerin de yardımıyla, sosyalizm seline sürükleneceklerdir." Troçki, "ileri teknoloji ile ileri sosyal yapıyı" sosyalist devrimin temeli sayan klasik Marksizmin mantığını aşırı ucuna kadar götürmekle, teori ile gerçekler arasındaki uyuşmazlığı bilmeden ortaya koymuş oluyordu. İleri sanayi ülkeler klasik Marksizmin onlara verdiği rolü oynamış olsalardı hiç bir ülkenin Amerika kadar Marksizme ve sosyalizme yatkın olmaması gerekirdi. İlerideki yıllarda, "sosyalizm selinin" geri ülkelerden başlayacağını; "ileri Batı'nın bu sele katılmanın ya da katılmamanın yollarını arayacağını; özellikle Amerika'nın, kendisine özgü ultra-modern bir Marksizm yaratacağı yerde, bu sele karşı koyan en büyük ve güçlü ülke olacağını Troçki görmedi ve göremezdi de. (*)

(*) Troçki'nin "ileri Batı", ve özellikle Amerika Birleşik Devletleri konusundaki teşhisinin, yüzyılımızın sonuna doğru, ortasında olduğu kadar gerçekdışı görünüp görünmiyeceği elbetteki belli değil.

Batıdaki işçi sınıflarının, 1848'de, 1871'de, 1905'de ve 1917-18'de yaptıkları gibi, yeniden ayaklanacaklarını umuyordu. Geleneksel Marksist görüşü Çin'e bile uygulayarak, Mao-Tse-tung'un "köylü ordular"ına güvensizlikle bakıyor, Çin tarihindeki birçok ordular gibi, işçilerin devrimde teşebbüsü ele almadıkları sürece, bu ordunun da bir gerilik aracı haline geleceğini ve işçilerle çatışacağını sanıyordu. Çen Tu-hsiu'nun bütün uyarmalarına rağmen, Çin işçi sınıfının politik canlılığını yeniden kazanacağına, ve devrimin belli başlı gücü olarak yeniden kendisini göstereceğine inanıyordu. Bütün modern sınıf mücadelelerinde kentlerin ister istemez önder olması onun değişmez prensibi idi; kentleri dışardan -köyden- ele geçiren isyancı bir hareket fikri onun için hem bir hayal hem de gerici bir hareketti. Ona göre, Batıda olduğu gibi, Doğuda da devrimin ya gerçek anlamda proleter olması, ya da hiç bir zaman devrim olmaması gerekirdi. İkinci Dünya Savaşı sırasında ve savaştan sonra, Batıda ve Doğuda, önce Stalinci Rusya ile Batı arasındaki ittifakın, sonra da her iki blok arasında dünya çapında çıkan çatışmazlığı yaratacağı, ve bir anlamda da bozacağı, durumu Troçki'nin o zamandan görmesi pek mümkün değildi.

Bu ana ilkelerden hareket eden Troçki şu sorunu sormak zorundaydı: İlerdeki devrimci kavgaları kim -hangi parti- yönetecekti? Ona göre, İkinci Enternasyonal eski düzenin çürüyen bir desteği idi. Üçüncü Enternasyonal Stalin'in bir oyuncağı haline gelmişti; Stalin bu örgütü işine geldiği zaman dağıtabilir ya da kapitalist devletlerle yapacağı pazarlıkta kullanabilirdi. Stalin ile bürokrasisi dışarda bir ihtilâlin çıkmasından korkuyorlardı, çünkü böyle bir ihtilâl Sovyetler Biliğindeki işçileri de harekete getirebilir, bürokrasinin istibdadını ve imtiyazlarını tehlikeye düşürebilirdi. Bu bakımdan yeni bir sosyal sarsıntılar dönemine girecek olan işçiler devrimci Marksist bir partiden yoksun kalacaklardı. Bindokuzyüz yirmilerde ve otuzlardaki felâketler gerçek bir önderliğin bulunmamasından doğmuştu; dev-

rimci bir önderlikten yoksun kaldıkları sürece daha da büyük felâketlere uğrayacaklardı. Mademki Marksizm uydurma bir şey değildi, mademki işçi sınıfı sosyalizmin tarihsel aracıydı, ve mademki Leninizm, işçi sınıfının bir "önder"i olmadıkça işçilerin iktidara geçemiyeceklerini söylüyordu, o halde sürüp giden "önderlik buhranı" ancak yeni bir komünist partinin ve Enternasyonal'in kurulmasıyla çözülebilirdi. Troçki de, Bolşevik olmadan önceki yıllarında, o zamanın birçok Marksistleri ve Rosa Luxemburg gibi, işçi sınıfının kendi başına yapacağı mücadeleye güvenmiş ve partinin yöneltici ve örgütleyici fonksiyonlarını küçümser gibi olmuştu. Oysa partinin bu fonksiyonları Lenin'in en çok üzerinde durduğu noktaydı. O zamandanberi Troçki, uzun siyasî hayatında yaptığı en büyük yanlışlığın bu olduğunu görmüştü; bu bakımdan devrim hareketinin "kendiliğinden" yayılacağı fikrine yeniden bağlanamazdı. Mademki bu düşünceler ona bu görevi yüklemişti, o halde Troçki'nin, durum umutsuz bile olsa, herhangi bir zorluktan yılmaması gerekirdi. "İkinci ve Üçüncü Enternasyonal ölmüştür: Yaşasın Dördüncüsü!"Troçki'ye göre bu Enternasyonal'i ilân etmek onun göreviydi; gerisini sonrakilere bırakıyordu.

Bu sıralarda Troçkizm yalnız bir tek ortamda, yayılmaktaydı: Amerikan aydınlarının, özellikle yazarlarının çevresinde... Nazizmin güçlenmesi, İspanya İç Savaşı birçok Amerikalı aydınları Komünist partisine çekmişti ama eleştirici kafaları olanlar, Halk Cephesi oportünizmine sapan, bu yüzden Roosevelt'i ve New Deal politikasını tutan ve öven partide hayalkırıklığına uğramıştılar; bunlar Moskova mahkemelerinden, kaypak manevralardan ve Stalizmin durmadan övülmesinden de iğrenmiş ve bıkmışlardı. Onlar için Troçkizm solun ağır havası içinde yeni ufuklar açan tatlı bir rüzgârdı. Edebiyatçılar Troçki'nin yürüttüğü mücadeledeki dramatik havanın, onun koruşmacılığının ve yazarlık dehâsının etkisinde kalmışlardı. Troçkizm Amerikan edebiyatında birçok izler bırakan bir moda ha-

lini almıştı. Troçkizmin etkisinde kalan yazarlar, özellikle eleştirmenler, arasında şunlar vardı: Edmund Wilson, Sidney Hook, James T. Farrell, Dwight Macdonald, Charles Malamud, Philip Rahv, James Rorty, Harold Rosenberg, Clement Greenberg, Mary McCarthy, ve daha birçokları.

Partisan Review dergisi "edebî Troçkizm"in merkezi idi. Philip Rahv ile William Phillips'in yönetmenliğinde çıkarılan dergiye John Reed Kulüpleri ile dolaylı bir şekilde, Komünist Partisi yardım ediyordu. Ancak, partinin edebiyata burnunu sokmasına, politika manevraları çevirmesine sinirlenen, Moskova mahkemelerini eleştiren yöneticiler bir süre sonra dergiyi çıkarmaz oldular. 1937'nin sonuna doğru aynı dergiyi yeniden çıkarmaya başladılar, ancak bu sefer yönünü değiştirmişlerdi: *Partisan Review* artık devrimci sosyalizmi savunacak, Stalinciliğe karşı olacaktı. Yönetmenler Troçki'den de yazı istediler. Başlangıçta reddetti, ve teşebbüse kuşkuyla baktı. Dwight Macdonald'a yazdığı mektupta: "Benim genel gözlemim şudur ki" diyordu. "*Partisan Review*'u çıkaranlar yetenekli, okumuş, ve akıllı kimseler, ama söyliyecekleri bir şey yoktur." (*) Sosyalist İşçi Partisi liderleri bir derginin prestijlerini gölgelemesinden hoşlanmadılar; sonra Troçki de, *Partisan Review*'ın devrimci sosyalizme bağlılığının ciddiliğinden pek emin değildi. Yazarlarının çoğu Marksizmi ve Bolşevizmi Stalinci okulun bozulmuş ve değiştirilmiş fikirlerinden öğrenmişti. Bunların Stalinciliğe karşı duydukları hayal kırıklığı Marksizme ve Bolşevizme karşı gösterecekleri tepkiyi de etkilemiyecek miydi? Öteyandan

(*) Troçkinin Macdonald'a yazdığı 20 Ocak 1938 tarihli mektup. **Partisan Review** dergisi Troçki'yi Marksizm konusunda yapılacak bir simposyuma katılmaya çağırmıştı. Simposyuma Harold Laski, Sidney Hook, Ignazio Silone, Edmund Wilson, August Thalheimer, John Strachey, Fenner Brockway ve daha bakaları katılacaktı. Konu "Marksizmden canlı olarak kalan nedir, ne değildir?" idi. **Partisan Review**'ün "yeni bölümünü" Marksizmin geçerli olup olmadığı sorusuyla açmak istemesi Troçki'ye hoş görünmedi. Sonradan dergi de simposiumdan vazgeçti.

Troçki, bunları Moskova mahkemeleri karşısında çok zayıf hareket etmekle ve mahkemeleri ya savunan ya da mahkemeler karşısında belirsiz bir tutum alan *New Masses, The Nation* ve *The New Republic* gibi dergilerde hâlâ dost olmaya çalışmakla suçladı. Rahv'a yazdığı mektupta şöyle diyordu: "Yanlış bir teoriye karşı savaşmak başka, kolera salgınına karşı savaşmak daha başkadır. Stalin yanlış bir teoriden çok koleraya yakındır. Biraz 'bağnazlık' ...yararlıdır." *Partisan Review* bir yıl sonra daha açıkça anti-Stalinist olmaya başladı; buzlar kırılmıştı. Breton ile Rivera, Troçki'nin etkisinde kalarak, derginin ilk sayfalarında sanatın özgürlüğü konusundaki *Bildiri*'lerini yayımladılar; edebyatta ve sanatta totaliter baskıya karşı koymak üzere bir Devrimci Yazar ve Sanatçılar Federasyonunun kurulması çağırısında bulundular; bu sırada Troçki ile derginin ilişkileri daha sıklaştı.

Fransız Sürrealist şairi André Breton 1938 Şubatı'nda Coyoacan'a geldi. Uzun bir süredenberi Troçki'nin hayranları arasındaydı; Meksika'da Troçki'yi ziyaret ettikten sonra Fransa'ya dönerken gemide Troçki'ye yazdığı mektup Breton'un -ve daha birçoklarının- Troçki konusundaki düşüncelerini çok iyi belirtir: *"Tres cher Lev Davidoviç.* Şu anda size bu sözü söylerken, sizin yanınızda olduğum zamankinden daha az güvensizlik duyuyorum kendime. Sizi böyle çağırmak arzusunu sık sık duymuşumdur -bunu size anlatmamın nedeni size yaklaşmak istediğim ve duygularımı gözlerinizin önüne sermeye çalıştığım zaman ne kadar büyük bir sıkıntı duyduğumu anlatmak içindir." Bu sıkıntı "sınırsız hayranlıktan" ileri gelmektedir ve Troçki ile karşılaşır karşılaşmaz bir "Cordelia kompleksi"ne yakalanmaktadır. Bu komplekse yalnızca insanların en büyüğüne yaklaştığı sırada tutulmaktadır: "Erişemiyeceğim bir insan olmadığına kendimi güç inandırabileceğim... insanlardan biri... yaşayan tek insan sizsiniz." (Troçki'nin bu mektuba verdiği cevap daha az ilginç değildir: "Övgüleriniz bana, gelecekteki

ilişkilerimiz konusunda içimde biraz kuşku uyandırmaktan geri kalmayacak kadar abartılmış görünüyor.")

Coyoacan'da kaldığı sürece Breton, Troçki ve Rivera ile birlikte kırlarda uzun yürüyüşlere çıktı. Bu arada, zaman zaman politika ve sanat konularını aralarında ateşli ateşli tartıştılar. Fransa'da Sürrealistlerle Troçkistler (özellikle eski sürrealistlerden Naville) birbirlerine girmişlerdi. Troçki, bütün yeni sanat hareketlerini olduğu gibi, Sürrealizmi de iyi karşılamış, ama bu hareketi eleştirmekten de geri kalmamıştı. Sürrealistlerin, Freud'un rüya ve bilinçaltı olayları üzerindeki denemelerine önem vermelerini kabul ediyor, ama Breton ile arkadaşlarında gördüğü "mistisizm eğilimine" pek kafası yatmıyordu. Bu sorunlar Troçki'nin o günlerde üzerinde çalıştığı konulardan çok uzak olduğu halde (Breton'un ziyareti Lyova'nın ölümüne ve Buharin'in mahkemesine rastlamıştı), Breton ve Rivera ile komünizm, sanat, Marksizm felsefesi ve estetik üzerinde uzun uzadıya tartışmıştı. Bu tartışmalar sırasında yazarlara ve sanatçılara bir *Bildiri* yayımlamak ve bir Uluslararası Federasyon kurmak fikri doğmuştu. Troçki ile birlikte kaleme alınan *Bildiri, Partisan Review*'da Breton ile Rivera'nın imzasıyla çıktı. (*) Troçki de bu bildiri konusundaki düşüncelerini dergiye ve Breton'a şöyle bildirdi

(Breton'a yazdığı mektuptan) Rivera ile sizin gerçekten devrimci ve gerçekten bağımsız sanatçılardan oluşan Uluslararası bir Federasyon kurmak için giriştiğiniz teşebbüsü bütün yüreğimle kutlarım; ama buna neden gerçek sanatçıları eklemiyorsunuz?... Dünyamız pis ve leş kokan bir emperyalist garnizona dönmek üzere. Demokrasi kahramanları... faşizmin kahramanlarına benzemek için ellerinden geleni yapıyorlar... ve bir diktatör ne kadar cahil ve budala olursa, bilimi, felsefeyi ve sanatı yönelteceğine o kadar çok inanıyor. Aydınlardaki sürü-içgüdüsü ve uşaklık, çağdaş toplumun çöktüğünü gösteren yeni ve hiç de küçümsenmiyecek bir belirtidir.

(*) **Partisan Review**, Sonbahar, 1938. Breton'un iddiasına göre Rivera bildiriyi yalnızca imzalamakla yetindi; Bildirinin asıl yazarı Troçki idi, ama imzasını koymayı uygun bulmamıştı.

Bildiri'deki fikirler aslında onbeş yılı önce Troçki'nin Edebiyat ve Devrim adındaki kitabında açıkladığı fikirlerdi. Troçki Stalincilerin edebiyat ve sanat üzerinde bir hakimiyet kuracaklarını daha o zamandan görmüştü. Şimdi de Stalinciliğin dalkavuklarına, "Aragon'lara, Ehrenburg'lara ve daha bir sürü üçkâğıtçılara", "İsa'nın biyografisi ile Josef Stalin'in biyografisini aynı şevkle yazan (Barbusse gibi) baylara", Almanya ve İspanya'daki sahneleri "sanatçı gözüyle vermeye çalışan" Malraux'ya çatıyordu. Troçki'ye göre Malraux "bir yazar kuşağının en tipik örneği" idi; "Bu kuşaktaki yazarların çoğu, sanki ihtilâlin yalanlara ihtiyacı varmış gibi, Ekim İhtilâlinin 'dostları' pozunu takınarak yalan söylüyorlar"dı. Bu bakımdan sanatçı gerçeği ve sanatçının hiçbir taviz vermeden kendisine karşı namuslu olması için yapılacak mücadele devrim fikirleri için yapılan mücadelenin gerekli bir parçası olmuştu:

İnsanoğlu sanatta... sınıflı toplumun kendisine vermediği... uyumu ve tam bir varolma ihtiyacını... ifade eder. (Bu alıntı Troçki'nin **Partisan Reviecw**'a yazdığı mektuptandır.) Gerçek bir sanat eserinde gerçekliğe karşı, bilinçli ya da bilinçsiz, aktif ya da pasif, iyimser ya da karamsar bir protesto bulunmasının nedeni budur... Çökmekte olan kapitalizm, bir yere kadar, çağımızın ihtiyaçlarını, sanat akımlarının gelişmesi için gerekli olan koşulların en azını bile sağlamaktan acizdir. Her yeni kelimeden boşinansal olarak dehşete kapılmaktadır. Ezilen halk yığınları kendi hayatlarını yaşamaktadırlar. Bohem artist çevresi ise kendi içine kapanmıştır... Son yılların Kübizm, Fütürizm, Dadaizm, Sürrealizm gibi sanatçı okulları olgunluğa erişmeden birbirini kovalamışlardır... Bu açmazdan yalnızca sanat yoluyla çıkmaya imkân yoktur. Tüm bir uygarlığın bunalımıdır bu... Çağdaş uygarlık kendisini yeni baştan kurmazsa, sanat da, tıpkı Yunan sanatının esir uygarlığının yıkıntıları altında yok olduğu gibi, mahvolup gidecektir... Bu bakımdan sanatın görevini çağımızda sanatın devrime karşı tutumu belirmektedir.

Ama tarih işte burada sanat için muazzam bir tuzak hazırlamış bulunuyor. Bütün bir "sol" aydın kuşağı... gözlerini doğuya çevirmiş... ve kaderini, kendi devrimci işçi sınıfından çok, büsbütün başka bir şey olan, kazanılmış bir devrime bağlamış bulunuyor. Bu kazanılmış devrimde yalnız devrim değil, bir de yeni bir imtiyazlı tabaka var ki... (bu tabaka) sanat yaratıcılığını totaliter bir elle boğmuş bulunmaktadır... Mutlak monarşide bile Saray sanatının amacı bir

fikri yüceltmekti (idealize etmekti), değiştirmek ve bozmak değildi; oysa Sovyetler Birliğinde resmî sanat -başkası da yok zaten- resmî adaletin kaderini paylaşıyor; amacı "Lider"i göklere çıkarmak ve resmî bir kahraman efsanesi yaratmaktır...

Resmî Sovyet resim sanatına "sosyalist gerçekçilik" adı veriliyor; bu ad ancak bir Sanat Dairesinin başında bulunan bir bürokrat tarafından icat edilmiş olabilir. Gerçekçilik geçen yüzyılın üçüncü çeyreğinde doğanın bir fotoğraf gibi resmini yapmak demekti; bunun "sosyalist"i ise, fotoğraf oyunlarını kullanarak olmamış olayların resimlerini yapmaktan ibaret Kalem, fırça ya da şövale ile silâhlandırılmış memurların tabancalı memurların gözcülüğü altında yazdıkları şiirleri, romanları, ya da yaptıkları resimleri ve heykelleri bir insanın midesi bulanmadan ya da dehşete kapılmadan okumasına ya da seyretmesine imkân yoktur; bunların hepsinde, dehânın ya da büyüklüğün zerresi bile bulunmayan "büyük dâhi lider" göklere çıkarılmaktadır. Stalin döneminin sanatı proleter ihtilâlinin ne kadar derin çukurlara düştüğünün en belirgin ifadesidir.

Troçki'ye göre, bu sorun yalnızca S.S.C.B.'ye özgü değildi:

Batıdaki "sol" aydınlar, Ekim İhtilâlinin önemini geç anladıkları bahanesiyle Sovyet bürokrasisinin önünde yerlere kadar diz çökmektedirler... Çeşit çeşit merkez ve çevreleriye... Romain Rolland'ın zorunlu yalvarmalarıyle (eppisille), para yardımıyla çıkarılan yayınlarda, verilen ziyafetleriyle ve kongreleriyle (burada sanat ile G.P.U. arasında kesin bir çizgi çizmek zordur) yeni bir çağ başlamış bulunuyor. Ama bu askerileştirilmiş hareket, geniş bir sel halini aldığı halde, yaratıcısını ve Kremlin'deki esinleticilerini yaşatabilecek bir tek sanat eseri bile ortaya koyamamıştır.

Sanatın, kültürün ve politikanın bir perspektife ihtiyacı vardır. Bu olmadan insanoğlu ileri gidemez... Ama gerçekten devrimci olan bir parti, değil sanatı komutu altına almak, sanata "yol göstermek" bile istemez. İktidarını istediği gibi kullandığı için çılgına dönen cahil ve kaba bir bürokrasinin böyle bir tutkusu olabilir... Ancak sanat kendisine karşı namuslu olduğu sürece devrimin büyük bir müttefiki olabilir.

Bütün bu büyük çağrılara rağmen Uluslararası yazarlar ve Sanatçılar Federasyonu gerçekleşemedi. Sanatçının özgürlüğü konusunda yapılan çağrı Avrupa'da gün geçtikçe yaklaşan savaş gürültüleri arasında boğulup gitti; ve Amerika'da da "edebi Troçkizm"in ömrü pek uzun sürmedi. Troçki'nin de önceden söylediği gibi, aydınların Stalinciliğe karşı tepkisi geniş çapta Marksizme ve Bolşevizme karşı bir tepki halini aldı.

Troçki'nin aydın taraftarlarında uyandırdığı coşkunun sonuçlarını burada bir kere daha göreceğiz. Çoğu Troçki'ye büyük bir saygı ile yaklaşmış ve Troçki hepsinde Breton'un sözünü ettiği bir "Cordelia Kompleksi" yaratmıştı. Ama yavaş yavaş hepsi de Troçki'nin nasıl yaşadığı ve düşündüğünü gördükten sonra bunun ağır ve dayanılmaz moral bir gerilim olduğunu anladı; kendisini gerçekten "erişilmez" buldular. Yeni Kral Lear'leri, devrimcilerin en sertiydi. Çevresine hayranlar toplayacak yerde en olanaksız davalar için çarpışacak kavgacılar arıyordu. Troçki, dünyadaki bütün güçlerin karşısına tek başına nasıl çıkıyorsa, taraftarlarının da bu güçlere karşı tek başlarına çıkmalarını istiyordu; faşizme, burjuva demokrasisine, Stalinciliğe, her çeşit emperyalizme, sosyal-milliyetçiliğe, dahası layik rasyonalizme ve pragmatizme bile karşı çıkmalıydılar. Taraftarlarından Stalin'e rağmen Sovyetler Birliğini "kayıtsız şartsız savunmalarını", ama Stalincilikle kendisi kadar şiddetli mücadele etmelerini istiyordu. Kendisi nasıl prensiplerinden en ufak bir fedakârlık etmiyorsa, başkalarının da fedakârlık etmelerine göz yummuyordu. Taraftarlarında, sarsılmaz bir inanç, kamuoyuna karşı kesin bir aldırmazlık, her zaman için fedakârlığa hazırlık, ve her zaman kendisinin duyduğu (ama taraftarlarının duymadığı) proleter devrimi için ateşli bir iman arıyordu. Kısacası, onlar da kendi dokusunda olmalıydılar.

Ama yarı yolda kalıyorlardı; kendisine karşı besledikleri saygı önce tedirginliğe, sonra kuşkuya, ya da korku ile karışık bir yorgunluğa sonra muhalefete, ve en sonunda da kapalı ya da açık bir düşmanlığa dönüşüyordu. Aydın Troçkizanlar birbiri ardınca, önce korka korka, sonra öfkeyle, eski coşkunluklarından vazgeçtiler; Troçki'nin yanlışlıklarını ele almaya başladılar. Sanki kimse yanlışlık yapmamış gibi, gerçek ya da uydurma, ne kadar hatâsı ya da fiyaskosu varsa hepsini ortaya döktüler; bunlara yapıştılar; sonunda kendisini bağnaz ve doğmatik bir hayalci yaptılar, ya da Stalin'in yerine Troçki'yi

seçmeye değmeyeceğine karar verdiler.

Bütün bu hayal kırıklıklarının ve bozulan arkadaşlıkların ardında, Batı'daki sol aydınların Rus devrim denemesinin bütün yanlarına ve Marksizme karşı gittikçe artan kızgınlıkları vardı. Siyasî hayatta her zaman olan şeydir bu; bir dönemin aşırıları ya da devrimcileri, sonraki dönemde ortanın-solcusu, ya da tutucu, ya da gerici oluverirler; nitekim bu edebiyat Troçkizanları arasında da, bindokuzyüz kırk ve elli yıllarında komünizme karşı açılan Haçlılar seferinde propagandacıların önünde gitmeyen pek az kimse çıktı. Bu adamlar Haçlılar seferine, komünizm bilgilerini, tek yanlı da olsa, komünizmin zayıf noktaları konusundaki anlayışlarını, ve Troçki'nin, komünizmle değil, Stalincilikle mücadele etmek üzere kendilerine aşıladığı hırslı kinciliği kattılar. (Troçkizmin hiç bir zaman etkisinde kalmamış olan birçok eski Stalinciler de anti-komünist Haçlılar seferinde ün kazandı elbette ama bunlar ideolojik savaş yapan birer yazar olmaktan çok bayağı birer ajandılar.)

Bu döneklik çağının başlangıçları birkaç büyük çatışmanın gürültüsü arasında pek ortaya çıkmadı. 1937-8 yılının kış aylarında Eastman, Serge, Souvarine, Ciliga ve daha başkaları, Troçki'nin 1921 yılında çıkan Kronstadt isyanının bastırılmasından sorumlu olduğu sorununu ortaya attılar. Bu sorunun ele alınmasının nedeni şuydu: Stalinciliğin kaynağını oluşturan Bolşevizm sapmasının tümü kesin olarak ne zaman ve nerede başladığı araştırılıyordu. Onlara göre, bu sapma, 1921 yılında Kronstadt isyanının bastırılmasıyla başlamıştı. Bolşevizmin yıkılmasına kadar giden kesin dönüş, o zaman yapılmış, ilk günah o zaman işlenmişti! Peki, Kronstadt isyanının bastırılmasından sorumlu olan Troçki değil miydi? Bu bakımdan Troçki, Stalinci terörün öncüsü sayılmaz mıydı? Eleştiriciler, Kronstadt isyanını çok idealize ettikleri ve bu isyanı "devrime karşı yapılan ihaneti" protesto eden ilk gerçek proleter hareket saydıkları için Troçki'yi kolayca suçlayabiliyorlardı. Troçki bu eleştirici-

lere verdiği cevapta, Kronstadt'ın gerçek yanını bilmediklerini, Bolşevikler isyanı bastırmasalardı karşı-devrime kapılar ardına kadar açmış olacaklarını söyledi. Ayrıca, Politbüro'nun bu konuda aldığı kararın bütün siyasî sorumluluğunu kabul ediyor, bu kararı kendisinin desteklemiş olduğunu söylüyor ve yalnız Kronstadt'a karşı girişilen saldırıyı yönettiği iddiasını reddediyordu. (*)

Bu polemiğe garip ve saçma tutkular karışmıştı. Eleştiricilerin Kronstadt isyanının önemini şişirmekle bu isyanı tarihin akışından ve birçok olayların örgüsünden ayırmış olduklarını görmek için Troçki'nin yorumunu kabul etmek gerekmez. Bu eleştiriciler, Kronstadt'ı Stalinciliğin bir başlangıcı saymakla, komünizmin Batı'da yenilgiye uğraması bu yüzden Stalinciliğin güçlenmesi, Sovyetler Birliğinde yoksulluğun artması ve Sovyetlerin dünyadan kopması, emekçi yığınlarının yorulması, kentle köy arasındaki çatışmaların artması, tek parti rejiminin "mantığı" gibi etkenleri arka plâna atmış oluyorlardı. Oldukça geride kalmış, karışık bir dönemle ilgili bir olayın üzerinde tar-

(*) **B.O.** sayı 70 1938. Troçki. Lyova'ya yazdığı bir mektubunda (19 Kasım 1937), bu mesele Politbüroya geldiği kendisinin Kronstadt'a hücum edilmesinden yana olduğunu, Stalin'in ise istemediğini, asilerin kendi başlarına bırakılacak olursa bir iki hafta içinde teslim olacaklarını söylediğini yazıyor. Gariptir ki Troçki, Stalin'in siyasi "yumuşaklığını" ya da Lenin politikasından sapmalarının birçok örneklerini verdiği halde Stalin'e karşı açıkca yürüttüğü polemiklerde ve Stalin biyografisinde bu olaydan hiç söz etmemiştir. Acaba Troçki bu "yumuşaklık" olayının Stalin'in itibarını artıracağını mı düşünmüştü? Kronstadt tartışması **The New International**'de (Troçki, "Kronstadt Üzerinde Koparılan Gürültü", Nisan 1938; Serge, "Dergi Editörlerine Mektup", Şubat 1939, vb.) ve kitaplarda Ciliga'nın **Au pays du Grand Mensonge,** ve Serge'in **Memoires d'un Revolutionnaire** sürüp gitti. 1937 yılında Coyoacanda birkaç ay geçirmiş olan Amerikalı sekreterlerinden Bernard Wolfe'un sonradan yazdığı **The Great Prince Died** adlı kitabının ana teması Troçki'nin vicdanı ile hayatının Kronstadt konusunda duyduğu suç yüzünden bozulmuş olmasıydı. Ne yazı ki kitap tarih gerçeklerine uymadığını gibi kaba ve sanat bakımından da ucuz bir şeydi.

tışmada o kadar şiddetle duruluyordu ki, Troçki sonunda şunu söylemek zorunda kaldı: "Sanki Kronstadt isyanı on yedi yıl önce değil de dün olmuş gibi." Troçki'yi asıl kızdıran nokta, Moskova mahkemelerine karşı açtığı kampanyanın tam ortasında iyi-niyetli dostlarının Kronstadt konusunu ortaya atmalarıydı. Ayrıca, anti-Stalincilerin ile çocuklarının öldürülmesini kınadığı bir sırada, Serge ile Souvarine'in kendisini İç Savaşta rehinleri kurşuna dizdirtmekle suçluyorlardı. Bu "şamata" Stalin'in işine yaramıyor muydu? İç savaşta kendisinin şiddete baş vurması ile Stalin'in o günkü terörü arasındaki moral ve politik ayırımı görmüyorlar mıydı? Yoksa 1918-21 yıllarındaki Bolşevik hükümetinin kendisini korumak ve disiplini sürdürmek hakkını inkâr mı ediyorlardı?

Bilmiyorum... (Krostadt'da) masum kurbanlar varmıydı, yok muydu... Olayın üzerinden bu kadar zaman geçtikten sonra kimlerin nasıl cezalandırılması gerektiğini, özellikle elimde hiç bir bilgi olmadığı bir sırada, şimdi kararlaştırmama imkân yok. İç savaşın nasıl insanca davranılacağını gösteren bir okul olmadığını kabul etmeye hazırım. İdealistler ve pasifistler ihtilâli "aşırılıklardan" ötürü her zaman suçlamışlardır. Ama sorununun özü şudur: "aşırılıklar" iihtilâlin kendi niteliğinden gelir, çünkü ihtilâl tarihin bir "aşırılığı"dır. Bu yüzden ihtilâli reddetmek isteyenler (ufak tefek gazete makalelerinde) bırakınız etsinler. Ben reddetmiyorum.

Eleştiriciler, Troçki'yi "amaç araçları haklı kılar" şeklindeki "Cizvit" ya da "Lenin ahlaksızlığına" katılmakla suçluyorlardı. Troçki bu iddialara *Onların ve Bizim Moralimiz* adlı yazısıyla cevap verdi. Komünizm ahlakı konusunda saldırgan ve serbest bir açıklama olan bu yazı, gericiliğin zafer kazandığı bir sırada, "başka insanlar korkudan iki büklüm ter dökerken, herzamanki moral salgılarının iki katını kusan", ama güçlü olan ezicilere değil, ezilen devrimcilere ahlak dersi veren "sol" demokratlarla anarşistlere şiddetli bir çatma ile başlar. Evet, salt bir ahlak ilkesi kabul etmiş değildi. Bu saltıkların din dışında hiç bir anlamı yoktu. Papalar bu ilkeleri hiç olmazsa tanrıdan almışlardı; ama bu eleştirmenler, bu "zavallı layik papazlar", ölümsüz ahlak gerçeklerini nereden almışlardı? "İnsanların vic-

danından", "ahlaksal yaradılışlarından" değil mi? Tanrının yerine kullanılan metafizik kavramlardı bunlar ama.

Ahlakın kökü tarihte ve sınıf savaşlarındaydı, ve değişmeyen hiç bir özü yoktu. Sosyal yaşantıyı ve gereksinmeleri yansıtıyordu; bu bakımdan her zaman araçları amaçlara bağlamak zorundaydı. Troçki, ahlâk konusunda Cizvitleri eleştirenlere karşı Cizvitleri "savunuyor"du. "Cizvit Mezhebinde. *herhangi* bir aracın, canice olsa bile... 'amaca' yaradığı sürece doğru olduğu inancı yoktur .Böylece bir... doktrin, *kendi* amaçlarına ulaşmak için herhangi bir aracı çekinmeden seçen Protestanlar ve kısmen de Katolik düşmanlar tarafından Cizvitlere yorulmuştur." Cizvit teologları, yalnız başına ahlakla ilgisi olmayan bir aracın kullanılması, bu aracın yaradığı amacın niteliğine göre doğru olabilir ya da suçlandırılabilir tezini savunmuşlardır. Bi silahın patlaması ahlakla ilgisi olmayan bir olaydır; bir çocuğun üzerine saldıran bir köpeği vurmak iyi bir davranıştır; ama öldürmek amacıyla vurmak bir suçtur. "Pratik ahlak bakımından Cizvitler öteki papazlardan ve keşişlerden daha kötü insanlar değildiler... tersine onlara üstündüler, daha tutarlıydılar, daha cesurdular ve daha zeki idiler. Militan, kapalı, çok merkezleştirilmiş ve saldırgan bir örgüttüler; bu yüzden yalnız düşmanları için değil, müttefikleri için de bir tehlike oldular." Ama onlar da tıpkı Bolşevikler gibi, kahramanlık çağını yaşadıktan sonra yozlaştılar; Kilise için çarpışan insanlar olmaktan çıkıp bürokratlaştılar ve onlar da "bütün iyi bürokratlar gibi iyi dalevereci oldular." Oysa, bir kilise askeri kilise yönetiminde ticaret yapan birinden ne kadar farklı ise, Cizvitler de kahramanlık dönemlerinde ortalama papazdan o kadar farklıydılar. "Her ikisini de idealize etmemiz için bir neden yok. Ama tüm olarak bağnaz bir savaşçıya da budala ve miskin bir esnafın gözüyle bakmaya hakkımız yok."

Troçki'ye göre, amacın aracı haklı göstermesi fikri her ahlak kavramında vardı; Cizvit ve Bolşevik "ahlaksızlığına" sal-

dırmak için kullanılan Anglo-Sakson Ütilitarianizmin'de de vardı. "Çok sayıdaki insanın çok mutluluğu" ideali bu amaca ulaşmak için yapılacak herşeyin ahlaksal olduğunu gösterdiği sürece, bu ideal "cizvitlerin" amaç ve araç fikrine uyuyordu. Savaş zamanında olabildiği kadar çok sayıda düşman öldürmenin görevleri olduğunu ilân eden en "hümanist" hükümetler bile böylece amacın aracı haklı gösterdiği ilkesini kabul etmiş olmuyorlar mıydı? Ama, amacın da haksız olup olmadığını araştırmak gerek; amaçlar ve araçlar yer değiştirebilirler, çünkü şimdi bir amaç gibi görünen şey yarın yeni bir amacın aracı olabilir. Bir Marksist için insanoğlunun doğa üzerindeki gücünün artırılması ve insanoğlunun insan üzerindeki gücünün kaldırılması büyük bir amaçtır ve haklı bir amaçtır; o zaman bu amaca, yâni sosyalizme, varmak için kullanılacak araçlar da haklıdır; demek ki devrimci sınıf mücadelesi de haklıdır. Gerçekten de Marksist-Leninist ahlak, devrimin gereksinmelerine dayanır, Ama, devrimin çıkarlarına yaradığı takdirde her türlü aracın yalanın, ihanetin ve cinayetin de kullanılabileceği anlamına gelir mi bu? Troçki bu soruya şöyle cevap veriyor: "İnsanlığın kurtuluşuna gerçekten yarayacak bütün araçlar kullanılabilir"; ama birtakım araçların "bu amaca *yaramıyacağı* da amaç ve araç diyalektiğinin gereğidir." "Yalnız ve yalnız, Devrimci işçilere dayanışma ve birlik sağlayacak, sömürüye karşı onlarda uzlaşmaz bir düşmanlık yaratacak, onlara tarihsel görevlerinin bilincini aşılayacak, cesaretlerini ve fedakârlık ruhlarını yükseltecek araçların kullanılmasına izin verilebilir Bu bakımdan, bütün araçlar kullanılamaz." Amacın araçları haklı gösterdiğini söyleyen bir insan, aynı zamanda, amacın birtakım araçları da "haksız" göstereceğini kabul ediyor demektir. "Buğday tohumu buğday almak için ekilir." Yalan dolanla, ya da yığınları küçük düşüren kişi tapmacılığı ile sosyalizme varılamaz; sosyalizm işçilere de, onlar istemedikçe, kabul ettirilemez. Lassalle'in dediği gibi

Amacı gösterme yalnız; yolu da göster.
Amaçla yol ayrılmaz, ve her zaman beraber,
Biri öbürünün yerine geçer durmadan;
Yeni bir yol, yeni bir amaç getirir beraber.

İşçi sınıfına karşı açık davranmak ve doğruyu söylemek devrimci ahlakın gereğidir, çünkü bunun dışında herhangi bir yol sosyalizmden başka her şeye gider. Bolşevikler, kahramanlık dönemlerinde, "bugüne kadar tarihte rastlanan en namuslu siyasî parti" idiler. Elbetteki düşmanlarını, özellikle iç savaşta, aldattılar; ama güvenini kazandıkları emekçi sınıfına karşı başka bir partinin o zamana kadar başaramadığı bir şekilde namuslu idiler. Bütün ahlaksal saltıkları inkâr eden Lenin, ömrünü ezilenlerin davasına adamıştı; fikirlerinde son derecede namuslu ve eyleminde de korkusuzdu; basit işçinin, savunmasız kadının, ve çocuğun karşısında hiç bir zaman üstünlük göstermeye kalkışmamıştı. Kendisine gelince, Troçki, Beyaz Rus ailelerinin rehine olarak alınması konusunda verilen kararın bütün sorumluluğunu üzerine alıyordu; bu tedbiri iç savaşın zorunlulukları gerektirmişti; bununla birlikte bildiği kadar, bu rehinelerden bir tanesi bile kurşuna dizilmemişti. "Eğer ihtilâl'de daha başlangıçta gereksiz yumuşaklık gösterilmemiş olsaydı yüzbinlerce kişinin hayatı kurtarılmış olurdu." Tarih Lincoln'un Amerikan İç Savaşındaki acımasızlığını nasıl yargıladıysa onun da tutumu ileride öyle yargılanacaktı: "Tarih, kuzeylilerin ve güneylilerin zulüm hareketleri konusunda ayrı ayrı ölçü kullanır. Bir esir sahibi, kurnazlığını ve şiddeti esiri zincire bağlamak için, bir esir se aynı kurnazlığı ve şiddeti, zincirlerini kırmak için kullanır; her ikisinin de ahlâk mahkemesi karşısında eşit olduklarını bize ancak hiç bir değeri olmayan bir gidiş söyliyebilir!"

Stalinciliğin yaptığı zulumlerden Ekim İhtilâlini ve "Bolşevik ahlaksızlığını" sorumlu tutmak gerçeği tersine çevirmektir. Stalincilik, devrimin ya da Bolşevizmin bir ürünü değil, eski

toplum kalıntılarının ürünüydü; Stalin'in eski Bolşeviklere karşı açtığı acımasız mücadeleden sorumlu olan bu kalıntılardı; 1917 yılında en yüksek noktasına varan ilerici güçlerden ve umutlardan Rusya'nın ilkel barbarlığı intikam alıyordu böylece. Ayrıca, Stalincilik, herhangi bir sınıf eğemenliğinin ve geniş çapta devletin mekaniğini oluşturan bütün "yalancılığın, yabanlığın ve aşağılığın" özeti idi. Bu bakımdan, aralarında burjuva demokrasisisinin savunucuları da olmak üzere, sınıf toplumunun ve devletin şakşakcıları da ahlak bakımından pek üstün değillerdi; Stalincilik, biraz değiştirmiş de olsa, onlara kendi aynalarını tutuyordu yine.

Onların ve Bizim Moralimiz yazısına verilen cevaplar arasında John Dewey'inki ilginçtir. Dewey, Troçki'nin amaçlarla araçlar arasındaki ilişki ve ahlak yargılarının göresel ve tarihsel niteliği üzerindeki görüşünü kabul ediyordu. Aynı zamanda şunu da kabul etmekteydi: "Bir araç yalnızca amacıyla hak kazanır ve amaç eğer insanın doğa üzerindeki gücünün artmasına ve insanın insan üzerindeki gücünün ortadan kalkmasına yarıyorsa doğrudur." Ama şu bakımdan Troçki'den ayrılıyordu: Bu amaca neden belli başlı olarak ya da yalnızca sınıf mücadelesi yolundan gidileceğini John Dewey anlamıyordu; ona göre, Troçki de bütün Marksistler gibi, sınıf mücadelesinin kendisini bir amaç olarak alıyordu. Troçki'de "bir felsefe çelişkisi" vardı: Troçki, bir yandan, amacın (yâni sosyalizmin) niteliği amacın karakterini belirler diyor, öteyandan, araçları "sınıf mücadelesinin tarihsel yasalarından" alıyor ya da onları bu yasalara göre değerlendiriyordu. Dawey'e göre, toplumun gelişmesine yön verdiği iddia edilen *değişmez yasalar*'ın varlığı yersiz bir kestirimdi, böyle bir şey yoktu. "Bir tarih yasasının mücadelenin yolunu belirlediği inancı, sınıf mücadelesinin belli bir yolda yürütülmesine bağnaz ve mistik bir şekilde bağlanmayı, bütün öteki yolları reddetmeyi gerektirecek niteliktedir.. Bağnaz Marksizm, bağnaz dindarlığa ve insansal amaçların varlığını

dokusunda ve yapısında olduğuna inanan geleneksel idealizme benziyor; Hegelci kaynaklardan alınmışa benzeyen bir kavram bu."

Dawey'in bu sonucu Troçki'nin eski yetiştirmeleri ve dostları tarafından yapılan eleştirilerin hemen hemen hepsi için bir anahtar oldu: Hepsi de "Marksizmin Hegelci mirasına" diyalektik materyalizme, ve Bolşevizmin" dinsel bağnazlığına" saldırmaya başladılar. Örneğin Max Eastman, "sosyalizm rüyasının" artık yıkıldığından söz etti. "Bu ütopik ve saltık idealleri bıraktığımızı açıklıyorum," dedi. Ona göre, Marksizm artık "eski zamandan kalma bir din" ya da "romantik bir Alman inancı" idi; Stalinciliğin olduğu kadar faşizmin de babasıydı. "Stalin'in bir sosyalist olduğunu unutmayın. Mussolini de bir sosyalistti. Hitler'in taraftarlarından yüzbinlercesi eskiden ya sosyalist ya da komünistti..." Sidney Hook da bu sırada proleter diktatörlüğü fikrini inkâr etti ve sonunda Marksizmi bırakarak pragmatik liberalizme geçti. Edmund Wilson, Benjamin Stolberg, James Rorty ve daha başkaları da aynı yolu izlediler.

Kırk yılı aşkın "ideolojik" bir tartışma geçmişi olan Troçki, bütün bu iddialarda pek orijinal ve yeni bir şey bulamadı. Bu kimseler ona Tihomirov'un *Neden Devrimcilikten Vazgeçtim?* kitabını hatırlatmış olsa gerek: Bu kitap, kurulu düzenle barışmak amacıyla devrimci hareketten vazgeçen eski bir Narodnik'in hemen hemen klasikleşmiş pişmanlık açıklamasıydı. O günden bu yana, her on onbeş yılda bir, her kuşakta, yorulan ve hayalkırıklığına uğrayanlar kavgadan çekilirlerken, ya da cephe değiştirirlerken bu soruya cevap vermeye çalışırlardı. Bu seferkinde yeni olan tek şey hayalkırıklığının çok şiddetli olmasıydı: Stalincilik inançlara ve hayallere yaban darbeler indirmişti. İnsanlar hiç bir zaman bu kadar derin bir kırgınlık ve tam bir tiksinti içinde devrimci kavgadan çekilmemişlerdir; ve hiç bir dava Troçki'yi o sırada terketmekte olan profesörlere, yazarlara ve edebiyat eleştirmenlerine Troçki'nin davası kadar

umutsuz görünmemişti. Troçkizmi seçmekle, Rus devriminin derin, karanlık ve tehlikeli yollarına gereksizcesine karışmış olacaklarını düşünmeye başlamıştılar; sonra da, bu bağlanma, onları üniversitelerindeki, yazı işleri bürolarındaki ve edebiyat çevrelerindeki yaşayış tarzıyle ve havasıyla çatışma haline getirmişti. Bir insanın kendi adını Troçki'yi Savunma Komitesine karıştırması, Rusya'da yapılan temizlikleri protesto etmesi başka, Dördüncü Enternasyonal'in Bildirilerine katılması, ve Troçki'nin yaklaşan savaşın dünya çapında bir iç savaşa çevrilmesi konusundaki çağırısını yankılaması başka bir şeydi. Bütün bu işler arasında Troçki'ye en acı gelen şey Eastman ve Serge gibi eski dostlarının ve çalışma arkadaşlarının kendisine sırt çevirmiş olmalarıydı. Bu yüzden Troçki bütün öfkesini onlardan ve "onlara benzeyenler"den aldı; ve önüne gelene çatan büyük bir kavgacı gibi, adı çoktan unutulacak birkaç acemi yazarı, böylece - tıpkı kehribar içinde muhafaza edilen böcekler gibi yazılarının içinde dondurmuş oldu. İşte Souvarine'e yönettiği polemikten bir parça:

Eski - pasifist, eski - komünist, eski - Troçkist, eski - demokrato - komünist, eski - Marksist... hemen hemen eski Souvarine, proleter devrimine karşı giriştiği saldırılarda azgınlaştıkça... ne istediğini daha çok unutuyor. Bu adam... belgeler, alıntılar, sorular, ve virgüller... toplamayı ve dosyalamayı... sever; keskin bir kalemi vardır. Bir ara bu malzemenin hayat boyunca kendisine yeteceğini sandı. Ama nasıl düşünüleceğini de bilmek gerektiğini öğrenmek zorundaydı... Stalin konusunda yazdığı kitap içinde, bol bol ilginç alıntılar ve olaylar bulunduğu halde, bunlar kendisinin kafa yoksulluğunu gösteren birer belge oldu. Ne devrimi ne de karşı - devrimi anlıyor. Küçük bir **raisonneur** ölçüsünü tarihsel bir gelişmeye uyguluyor... Eleştirici eğilimi ile kafasının yaratıcılık güçsüzlüğü arasındaki oransızlık onu bir asid gibi aşındırıyor. Sürekli olarak yaban bir sinirlilik havası içinde bulunduğundan, fikirleri, insanları ve olayları değerlendirmek için gereken ilkel titizliği de olmadığından, bütün bunları kuru bir ahlak dersi altında gizliyor. Souvarine de, bütün insandan kaçanlar ve bütün sinikler gibi, gericiliğe kaymıştır. Ama Marksizmden açıkça vazgeçmiş midir? Hiç işitmedik. Kaypak konuşmayı daha doğru buluyor; bu kendisine özgü bir etken. Benim yazdığım **Onların ve Bizim Moralimiz** adındaki broşür için şöyle diyor: "Troçki binmeyi sevdiği sınıf mücadelesi atına yeniden atlıyor."

Dünün Marksisti için sınıf mücadelesi "Troçki'nin binmeyi sevdiği" bir gezinti atıdır artık. Souvarine ise, ölümsüz ahlakın ölü köpeği üzerine binmiş, bacaklarını açmış oturuyor.

Bu polemik gezintilerinde iki yetiştirmesi yanından hiç ayrılmamaktadır; bunlardan biri James Burnham, öteki de Max Shachtman'dır. Her ikisi de "Bozguncu Aydınların" üzerine çılgınca saldırmakta, "Stalinofobilerinden", "işçi sınıfına ve Marksizme karşı ihanetlerinden" ötürü hepsini param parça etmektedir. Çok geçmeyecek, bu yetiştirmeler de hocalarını bırakacaklar, "Bozguncu Aydınlara" katılacaklardır

İki yıl süren dostluktan sonra Troçki ile Rivera'nın arası açıldı. Kavga, sanat özgürlüğü konusundaki bildirinin *Partisan Review*'de yayımlanmasından hemen sonra ve birdenbire çıktı. Troçki, yazın, Rivera'nın Dördüncü Enternasyonal'in "kuruluş kongresine" katılacağını umarak Paris'teki örgütçülere şunu yazmıştı: "Kendisini şahsen çağırmalı ve çağımızın en büyük sanatçısını ve yılmaz devrimcisini saflarımızda görmekle Dördüncü Enternasyonal'in övünç duyduğunu belirtmelisiniz. Marx, Freiligrath'a, Lenin de Gorki'ye karşı nasıl dikkatli davrandıysa, biz de Diego Rivera'ya, en azından öyle davranmalıyız. Diego Rivera bir sanatçı olarak Freiligath'dan ve Gorki'den daha üstündür ve gerçek bir devrimcidir; oysa Freiligath yalnızca bir küçük burjuva sempatizanıydı, Gorki de biraz kaypak bir yoldaşdı." Ama, yıl sonuna doğru Rivera'nın, Başkan Cardenas'a "Stalincilerin oyuncağı" diye şiddetle çattıktan sonra, Cumhurbaşkanı seçimlerinde Cardenas'ın rakibi olan ve sendikaları yola getireceğini, solu sindireceğini söyleyen sağcı general Almazar'ı desteklemesi Troçki'yi şaşırttı. Rivera da "Stalinofobi virüs"üne yakalanmıştı (ama kaprisli yaradılışı yüzünden birkaç yıl sonra pişman olacak, yine Stalinci cepheye dönecekti.) Troçki, Meksika'nın iç politikasna karışmamaya özellikle dikkat ediyordu; kaldı ki Rivera'nın o sırada savunduğu anti-Stalinizmin ve Cardenas'a karşı açtığı kampanyanın kendisi ile de hiç bir ilişkisi yoktu. Rivera'yı fikrinden

vazgeçirmeye çalıştı, ama başaramadı. Halkın gözünde Rivera ile içtikleri su ayrı gitmediğine göre, ondan açıkca ayrılması Troçki'yi Rivera'nın siyasî kaprislerinden sorumlu olmaktan kurtaramazdı. Troçki özel bir açıklamasında, Rivera'nın Cumhurbaşkanlığı seçimindeki tutumuna üzüldüğünü, bundan böyle kendisi ile herhangi bir "moral dayanışma" içinde bulunmayacağını ya da konukseverliğinden bile yararlanmıyacağını bildirdi. Bununla birlikte, Stalinciler "gericilere satılmış" bir adam diye Rivera'ya saldırdıkları zaman, Troçki onu bu suçlamaya karşı savundu ve "siyasî hayatta yaptığı hataların saatını ya da kişisel eşrefini hiç bir zaman gölgelemiyecek olan bu dâhiye" eskisi gibi hayran olduğunu belirtti.

Rivera ile araları açılınca Mavi Ev'den çıkmaya karar verince, Troçki'nin malî durumu bozuldu. Geliri o sıralarda bir hayli azalmıştı, ama başını sokacak bir yeri bulunduğu sürece bunu pek önemsememişti. Şimdi ise gelirini artırmak zorundaydı; bu arada evini geçindirebilmesi için dostlarından borç para alıyordu (*). Stalin'in bir biyografisini yazacaktı; ama çalışmasına sık sık ara vermek zorunda kaldığı için kitap hızlı yürümüyordu. *Lenin* kitabının bir türlü bitmemesine kızan yayınevleri Troçki'ye eskisi kadar bol avans vermiyorlardı. (**)

(*) Bana anlatıldığına göre, Rus devrimcilerinin soyundan gelen Rus asıllı Meksikalı bir yayıncı ve kitapçı Troçki'ye bu amaçla arada sırada para veriyormuş. Bundan başka Troçki'nin sürgündeki yaşamının "mali yanı" konusunda çok garip hikayeler de duydum. Örneğin, büyük bir Amerikan dergisinin editörü, Troçki'nin bir Amerikan bankasındaki büyük bir hesaptan para çektiğini, bu hesabı Lenin ile Troçki'nin iç savaş sırasında, Bolşeviklerin yenilmesi ihtimali karşısında, yeniden dışarda devrimci mücadeleye başlamak amacıyla açtırdıklarını bana söyledi. Bu hikâye doğru olsaydı ilginç olurdu. Ama değil.

(**) Arşiv'in Kapalı Bölümünde, Troçki'nin yayıncılarıyla yazışmaları, ayrıntılı telif hakları hesapları vb. var. Bu hesaplardan, 1939 yılında Troçki'nin büyük bir mali sıkıntı içinde olduğu anlaşılıyor. Örneğin, Doubleday daha 1936 yılında kendisine **Lenin** kitabı için 5,000 dolar avans vermiş, 1939 yılında bu hesabı tasfiye etmesi için Troçki'ye baskı yapmıştır. 1936 yılında, aynı zamanda, kendisine **İhanete Uğrayan Devrim** için de 1,800 dolar ve sonradan da bir-

Halkın anlayabileceği kısa bir kitap yazmayı düşünüyordu, kitap çok satış yapacak, böylece gazetelere durmadan yazı yazmaktan kurtulacaktı; ama bir türlü vakit bulup yazamıyordu. Arşivini satmak amacıyla New York Halk Kitaplığı, Harvard ve Stanford Üniversiteleri ile görüşmeler yapıyordu. Evrakını bir an önce emin bir yere koymak istediğinden arşivine gülünç denecek kadar düşük bir fiyat istemişti; ama muhtemel alıcıların acelesi yoktu, görüşmeler bir yıldan çok sürdü (*). Gazetelere yazdığı yazıların geliri de bir hayli azalmıştı; Münih anlaşması, Sovyet silâhlı kuvvetlerinin durumu, Amerikan diplomasisi, Japonya'nın gelecek savaştaki rolü gibi günün konuları üzerinde bir sürü yazı yazdığı halde gazete ve dergiler yazlarını koyacak yer bulmakta güçlük çekiyorlardı. (**)

Malî sıkıntılar yüzünden Troçki ile *Life* dergisi arasında garip bir kavga çıktı. 1939 yılı Eylül ayının sonuna doğru, Burnham'ın yaptığı bir teşebbüs üzerine, *Life'ın* yazı kurulundan biri Coyoacan'a gelmiş, Stalin üzerine bir karakter incelemesi ile Lenin'in ölümü konusunda bir yazı yazması için Troçki ile aralarında bir anlaşmaya varmışlardı. (Troçki o sırada Stalin kitabının bir bölümünü tamamlamış, bu bölümde Stalin'in Lenin'i zehirlediğini iddia etmişti; bu kısmı *Life*'a verecekti). İlk yazısı 2 Ekim'de dergide çıktı. Yazı çok aşırı olmayan birtakım anılar bulunduğu halde, Stalin taraftarı "liberaller" *Life*

---

kaç kere ufak miktarlar vermişlerdir; ama 1939 yılına kadar satışlar avansları kapayamamıştır. Troçki 1939 yılının başlarında New York'ta Harpers, Londra'da Nicholson and Watson adındaki yayıncılarla **Stalin** kitabı için anlaşmalar imzalanmıştır; ama o yılın sonuna doğru Troçki'nin müsveddeleri vermekte gecikmesi yüzünden Harpers kendisine avansı kesmiştir.

(*) Troçki'nin Albert Goldman'a yazdığı 11 Ocak 1940 tarihli mektup. 1940 Martına kadar Harvard Üniversitesi arşiv için 6,000 dolar teklif ediyordu. Sonradan Üniversite 15,000 dolara satın aldı.

(**) Amerikan ve İngiliz editörlerinin, "haber değeri" olmadığını ileri sürerek satın alınadığı yazılar arasında Troçki'nin 1939 yazında yazdığı ve Stalin ile Hitler'in aralarında bir pakt imzalayacaklarını önceden söyleyen makalesi de vardır.

dergisine ağır protestolar gönderdiler. *Life* bu protestolardan birkısmını yayımladı; bu mektupların yayımlanmasına üzülen Troçki bunların New York'taki "bir G.P.U. fabrikasından" geldiğini ve bunlarda kendisine hakaret edildiğini iddia etti. Ama ikinci yazısını da gönderdi; bunlardan biri Lenin'in ölümü konusundaydı; ama Life bu yazıyı koymak istemedi. Ne yazık ki gazete yöneticileri itirazlarında oldukça haklıydılar: Troçki tarafından ortaya atılan Lenin'in Stalin tarafından öldürüldüğü iddiasını inandırıcı bulmamışlardı; "tahminlere daha az, kesin gerçeklere daha çok" yer veren bir yazı yazmasını istediler. Troçki, *Life*'ı anlaşmayı bozduğu için dava edeceğini bildirdi; bu öfkeyle yazıyı *Saturday Evening Post*'a gönderdi; bu dergi de yazıyı yayımlamayı reddetti; sonunda yazı *Liberty*'de çıktı. Troçki'nin son yılını böyle bir konu üzerinde, sinirli ve gereksiz bir sürü yazışmalarla geçirmiş olması çok acıdır. Sonunda *Life* yayımlamadığı yazının ücretini ödedi. Dostlarına yazdığı mektuplardan anlaşıldığına göre, bu ve buna benzer birtakım gelirler kendisinin "birkaç ay" sıkıntısını giderdi, arşivinin satılması için yaptığı pazarlıkları biraz daha uzatmasına yaradı.

1939 yılının ya Şubat ya da Mart ayında Coyoacan'dan oldukça uzak olan Avenida Viena'da bir ev kiraladı. Evin bulunduğu yerde uzun bir cadde bitiyor taşlı ve tozlu bir yol başlıyordu; yolun iki yanında yalnızca dağınık bir iki köy evi vardı. Kiraladığı ev kaba yapılmış eski bir bina idi, ama sağlam ve genişti; kalın duvarlarla çevrilmiş bir bahçenin ortasında bulunuyordu. Troçki'nin bu eve taşındıktan kısa bir süre sonra bir söylenti yayıldı: "G.P.U. evi satın almak üzere imiş". Troçki bunu önlemek amacıyla evi satın aldı; ömründe "satın aldığı bu ilk mülk" için gereken parayı borçlanarak bulmuştu. Stalinciler şiddete başvuracaklarını durmadan söylediklerine göre evin tahkim edilmesi gerekiyordu. Troçki bir süre sonra giriş kapısına bir nöbetçi kulesi yaptıracaktı; ama o sırada yapılan kapılar kapatılmış, duvarların arkasına kum torbaları yerleştiril-

miş, her yere alarm sinyalleri konulmuştu. Caddede gece gündüz beş polis nöbet bekliyordu; sekiz ya da on Troçkist de evin içinde nöbet tutmaktaydı. Evde yaşayan Troçkistler kapıda nöbet tutmadıkları zamanlar sekreter olarak çalışıyorlar, ev işlerine yardım ediyorlar, özellikle her akşamüstü yapılan tartışmalara katılıyorlardı. Ziyaretlerin tartışma zamanına kadar devam etmediği günlerde bu tartışmalar, hemen hemen her akşamüstü yapılıyordu.

Ziyaretçilerin çoğu Avrupa'dan gelen siyasî mültecilerdi, ama Troçki'yi daha çok Amerikalılar, sol eğilimli eğitimciler, liberal profesörler, gazeteciler, Troçkistler, ve arada sırada da Amerikan Kongresinden birkaç milletvekili ya da Senatör ziyaret ediyordu. Diyalektikten Sürrealizmden, Amerikan zencilerinin durumuna, askerî stratejiden, Hindistan'daki tarım durumuna ya da Brezilya'nın ve Peru'nun sosyal problemlerine kadar her çeşit konu tartışılıyordu. Her ziyaretçi Troçki için bir bilgi kaynağı idi; Troçki ziyaretçiyi dinliyor, ona sorular soruyor, notlar alıyor, yeniden tartışıyor ve yeniden sorular soruyordu; Troçki'ni merak ettiği ve öğrenmeye çalıştığı konuların sonu yoktu sanki. Muhafızları, Troçki'nin fazla titizlik göstermeden her ziyaretçiyi kabul etmesine kızıyorlardı; ama ellerinden bir şey gelmiyordu. Bu ara Troçki, çevresindeki komşuları ile tanışmak, çevresindeki kulübelerde insanların nasıl yaşadıklarını ve "toprak reformu konusunda ne düşündüklerini" öğrenmek isteğinde muhafızlar kendisini hemen önlediler. Kapıdan çıkıp da evin dışında gezmesindense kendi himayelerinde kırlarda gezinmesini daha emniyetli buldular.

Kır gezintilerine birdenbire ve büyük bir gizlilik içinde çıkması gerekiyordu. Genellikle otomobile binerek kırlara çıkıyor, yanında Natalya, bir dostu ve bir de muhafız bulunuyordu. Mexico City'nin içinden geçerlerken oturduğu yerde büzülüyor yüzünü kapatıyordu; sokaklardaki halk kendisini tanıyabilir, alkışlayabilir ya da yuhalayabilirdi. Alma Ata'da ve

Büyükada'da olduğu gibi bir çeşit "askerî tâlimdi" bu gezintiler; yürüyor, tırmanıyor ve didiniyordu. Kara ya da deniz avına çıkamadığı için yeni bir meraka vermişti kendini: piramit biçimindeki dağlarda nadir yetişen büyük kaktüsler topluyordu. Beyaz saçları ve derin kırışıklarıyla zaman zaman yüzü vaktiden önce yaşlanmış göründüğü halde, hasta olmadığı zamanlar hâlâ muazzam bir fizik güce sahip bulunuyordu. Askerî formunu hâlâ muhafaza ediyordu; dik bir yamacı "süngüye benzeyen" ağır kaktüslerle tırmanırken en güçlü muhafızları bile ona ayak uydurmakta güçlük çekiyorlardı. Sekreterlerinden biri şöyle anlatıyor: "Bir gün birkaç arkadaşla birlikte, özel bir kaktüs türü bulmak amacıyla Coyocan'ın 380 kilometre kadar uzağında bulunan Tamazunçale'ye gitmiştik. Aradığımızı bulamadık, ama yolda Mexico City'ye yaklaştığımız sırada, L.D. birkaç vizganas gördü. Kaktüslerin bulunduğu yere karanlık bastıktan sonra varmamıza rağmen L.D. durmak istedi ve Kaktüslerden bir araba dolusu toplamaya karar verdi. Her yer kokular içindeydi; L.D.'nin neşesi üzerindeydi; küçük bir kaktüs gurubunun çevresinde zıplaya zıplaya dönmeye ve arabaların farlarından yararlanarak toprağı kazmaya başladı." Üzerinde mavi renk Fransız köylü ceketi ile, saçları rüzgârdan uçarak kızgın güneşin altında kayaları tırmanırken çoğu zaman arkadaşları onu izlemekte güçlük çekiyorlardı. Natalya bu gezinti günlerine yarı alaylı bir şekilde "kürek mahkûmluğu" diyordu. "Delî gibi bir şeydi. Her zaman işe önce o başlar, en sonra o bırakırdı... Sanki içinde bir şey onu ipnotize eder, kendisine çekerdi, elindeki işi ona *bitirtirdi.*"

Stalincilerin şiddet kullanma tehditleri zamanla arttıkça, bu gezintiler de tehlikeli olmaya başladı; Troçki'nin bütün yaşamı yarı-saray yarı-hapisane olan evinin dört duvarı içinde sıkışıp kaldı. Bu yüzden kültür fiziğinin ve merakının biçimi de değişti. Bahçesinde görülmemiş kaktüsler, tavuklar ve tavşanlar yetiştirmeye başladı. Bu melankolik hava içinde bile son

derecede metodlu çalışıyordu: her sabah uzun uzadıya bahçede geziniyor, tavuklarını ve tavşanlarını besliyor, ("bilimsel" formüllere uyarak) onlara bakıyor, kümeslerini temizliyordu. Natalya'nın anlattığına göre: "Hastalandığı sıralarda tavşanlara bakamadığı için sinirleri bozuluyordu; ama bu üzüntüsünü yine de yenemiyor, küçük hayvanlara acıyordu."

Dünyayı sarsan kavgalı gürültülü geçmişi çok gerilerde kalmıştı, hem de ne kadar gerilerde; kendisinin ve Natalya'nın o günkü yalnız durumları ne kadar acıydı. Bu geçmişten kalan bir insan yüzü ya da bir ses ona çok seyrek olarak geliyor, ama bunlar geçmişin bir daha dönmiyeceğini ona hatırlatmaktan başka bir işe yaramıyordu. 1939 Ekim'inde Alfred ve Marguerite Rosmer sonunda Coyoacan'a geldiler. Troçki'nin Birinci Dünya Savaşından kalan tek dostlarıydılar. Avenida Viena'da sekiz ay yanlarında kaldılar, 1940 yılı Mayısının sonuna kadar birlikte yaşadılar, aralarında eski günleri andılar. Troçki ile Rosmer birlikte arşivi düzenlediler, eski belgeleri sıraya koydular. Meksika'da sügün olarak yaşayan eskilerden Otto Rühle de arada sırada onlara katılıyordu. Hatırlayacağımız gibi, Rühle Birinci Dünya Savaşının başında Reichstag'da savaş aleyhine oy veren iki milletvekilinden —öteki Karl Liebknecht'ti— biriydi. Alman Komünist Partisinin kurucularından ve parti ile arası açılıp ilk ayrılanlardan biri olmuştu. Mülteci bulunduğu sırada kendini Marx üzerinde incelemeler yapmaya vermiş, Dewey İnceleme Komisyonunda bulunmayı kabul etmişti, ama siyasî hayattan uzak kalmayı daha doğru buluyordu. Troçki'nin açtığı mukabil-dâvadan beri, ilk zamanlar Mavi Ev'i sonra da Avenida Viena'daki evi sık sık ziyaret edenler arasındaydı; Rühle'nin bilginliğine saygı gösteren Troçki kendisiyle sıcak bir dostluk kurmuştu; ona elinden geldiğince yardım ediyordu; ikisi birden Karl Marx'ın Yaşayan Düşünceleri adlı kitabı hazır-

ladılar. (*)

Savaşın ilk günleri her üç adam da devrimci bir şekilde savaşa muhalefet ettikleri günleri, Zimmerwald günlerini ister istemez hatırladılar. Troçki (Zimmerwalt Bildirisinin yazarı) bu sefer de yeni bir bildiri ile ortaya çıkmalarını, her iki dünya savaşında devrimci tutumun sürekliliği fikrini ortaya atmalarını ve bu fikri sembolize etmelerini önerdi. Rosmer bu öneriden yanaydı; ama Rühle ile aralarında görüş ayrılıkarı vardı; Rühle politik eyleme katılmak niyetinde olmadığı için, "yeni bir Zimmerwald Bildirisi" fikrinden vazgeçildi. Geçmiş, o kadar uzakta kalmıştı ki, artık bir yankı uyandırmasına ble imkân yoktu.

Rosmer'ler Coyoacan'a gelirlerken Seva'yı da birlikte getirmişler, Troçki ile Natalya yeniden kavuştukları torunlarını bağırlarına basmışlardı. Seva'yı Büyükada'dan yolcu ettiklerinin üzerinden hemen hemen yedi yıl geçmişti. Çocuk bu yıllar içinde Almanya, Avusturya, ve Fransa'da bulunmuş, birçok bakıcı, okul ve dil değiştirmiş, Rusça'yı hemen hemen unutmuştu. Büyükbabasının muazzam dramı sanki bu çocuğun küçük aynasında yansıyordu. Babasını alıp götürdükleri sırada hemen hemen daha beşikteydi; Berlin'de annesine kavuşmasından az sonra annesi kendisini öldürmüştü. Sonra kendisine babalık eden Lyova birdenbire ve esrarlı bir şekilde kaybolmuştu; bundan sonra da aile içindeki kavgaların konusu olmuş, kaçırılmış, saklanılmış, sonra tekrar bulunarak alınmış, büyükbabasına getirilmişti; büyükbabasını pek az hatırlıyordu, ama ona tapacak şekilde yetiştirilmişti. Korkular içinde yaşayan çocuk, şimdi de getirildiği garip ve kaleye benzeyen eve çekingenlikle bakıyordu; daha şimdiden ölüm kokmaktaydı bu ev.

Evin iyi konuklarının ardından bir de korkulu bir gölge

(*) Troçki, Marx'ın bir boyografisini yazmış olan Rühle'yi bu kitabın tek yazaır olarak göstermelerini Longmans, Green and Co. Yayınevinden istemiş, Rühle'nin, Riyazanov'dan sonra "yaşayan en büyük Marx bilgini" olduğunu söylemişti. Yayınevi Rühle'nin Marksist metinleri seçmesine ve yorumlamasına razı olmuş, ancak Önsözü Troçki'nin yazmasında direnmiştir.

sızmıştı eve; Ramon Mercader, yâni "Jacson"un gölgesi. Bu adam, Rosmer'lerin evinde Dördüncü Enternasyonal kuruluş konferansna katılmış olan Amerikan Troçkistlerinden Sylvia Agelof'un "arkadaşı" idi. Bazılarının iddiasına göre, "Jacson" bu konferans sırasında ya da konferans arkasından Rosmer'lere tanıştırıldı; o zamandan sonra da onlarla hep dostluk kurmaya çalıştı ve sanki hiç bir çıkar gözetmiyormuş gibi Rosmerlerin ufak tefek işlerine koştu ve onlara kolaylıklar sağladı. Rosmer ise bu iddiaları kesinlikle reddetmiş ve kendisi ile ancak Meksika'da tanıştığını söylemiştir; Rosmer'in bu ifadesini "Jacson"un kendisi de doğrulamıştır. "Jacson" çok iyi rol yapıyor, kendine politika ile uğraşmayan bir iş adam,, bir sporcu ve yaşamasını seven bir adam pozu veriyordu; Rosmer'lerin geldiği srada Mexico City'ye bir petrol kumpanyasnın ajanı olarak gönderilmişti sanki. Bununla birlikte kendisini geri plânda tutuyordu; aylarca Avenida Viena'daki mütahkem eve girmenin yolunu aramadı. Ama kanlı görevini yerine getirmeye hazırlanmaktaydı.

Stalin Troçki'nin o yıllarda üzerinde çalıştığı tek büyük kitaptı. Ölümünden sonra yayımlanan bu kitap tamamlanmış altı bölümün bir araya getirilmesinden ve editör tarafından, çoğu zaman, Troçki'nin düşünce tarzına uymayan şekilde düzenlenmiş, çeşitli parçalardan oluşmuştur. Bu kitapta Troçki'nin öteki eserlerindeki olgunluk ve denge yoktur ve buna da şaşmamak gerekir. Ama belki yaşamış olsaydı kitabına son şeklini verecekti; ancak müsveddelerdeki birçok şüpheli ve aşırı iddiaları temizlemek fırsatını da bulsaydı, *Stalin* yine de onun belki en zayıf eseri olarak kalırdı.

Troçki rakibinin ve düşmanının portresini çizmek görevini üzerine almakla kendi değerini düşüreceğini hiç düşünmedi. Namuslu olarak ele aldığı her edebiyat ya da röportaj eserinin altından kalkabileceği kanısındaydı. Söylendiğine göre, yayıncıları onu Stalin'in bir biyografisini yazmaya zorlamışlar, ve

kendisi de parasızlık yüzünden bu isteği kabul etmek zorunda kalmıştı. Elimizde bunu doğrulayan bir belge yok. O sırada yayıncılar bitirmesini bekledikleri *Lenin'in Hayatı* ile daha çok ilgilenmiş olsalar gerek. Para ihtiyacı yüzünden Troçki *Stalin*'e öncelik tanımış olsa bile, Troçki'nin bunu daha çok edebiyatçılığını göstermek için yaptığı anlaşılıyor. Temizlik hareketlerinin taze ve kuvvetli ışığı altında Stalin'i yeniden değerlendirmek istiyordu; böyle bir işi yapmanın büyüsü, Stalin'in biyografisini yazmaktan onu alıkoyacak gururdan ya da böyle bir işin yararsız olduğu düşüncesinden daha üstün gelmişti. O sırada birdenbire Kardeş Kaatili olarak ortaya çıkan adamı, yâni kitabının başlıca tipini, o da pek tanımıyordu. Stalin'in özelliklerini yeniden inceliyor, arşivleri karıştırıyor, o günlerde yeni anlamlar ve yeni yönler kazanmış gibi görünen sahnelerin, olayların ve izlenimlerin kafasındaki anılarını araştırıyordu. Stalin'in politika hayatında gizli kalmış kıyı bucaklarını büyük bir şüphe ile karıştırıyor; her yerde aynı alçağı buluyor, ya da yeniden keşfediyordu. Evet, artık şu sonuca varmıştı: Büyük Temizlemelerin Kardeş Kaatili her zaman her yerde, vardı: Politbüro üyesi idi; 1917'den önce Bolşevikti; 1905'de propagandacı idi; dahası, Tiflis'teki Seminar'de Soso idi. Her zaman gizlemişti kendini. İktidarın en yüksek mevkiine kadar kendisine sinsi sinsi yol açan, kötü niyetli, hain, ve hemen hemen maymuna benzeyen bir portre çiziyordu. Troçki. Kaba, her zaman bir yanı ağır basan (lop-sided), ve bazan da gerçek-dışı olan imge, bu imgenin gerisindeki ihtiras gücüne artistik bir hava vermektedir. Korkunç bir canavarın gövdesini sunuyor bize Troçki.

Troçki'nin, burada bile, olayları, tarihleri ve alıntıları her zamanki tarihsel namusuyla ele aldığında hiç şüphe yok. Esaslı gerçeklerle, tahminlerle, söylentiler arasında kesin bir çizgi çiziyor ve böylece okuyucu muazzam biyografi malzemesi ile kendi görüşünü ayırmak imkânını buluyor. Troçki bu bakımdan o kadar titiz davranıyor ki, inceleme ve açıklama metodun-

da insanı bıktıracak bir tekrara gidiyor. Elinde birçok alıntılar ve belgeler olduğu için, Stalin'i alkışlayanları ve çevresinde bulunanları o kadar uzun bir polemiğe tabi tutuyor ki böylece onlara değerlerinden fazla bir şeref verdiğinin farkında olmuyor. Bununla birlikte portresini çizerken bir hayli tahmin ve söylentiye de yer veriyor. Ama yalnız genç Çugaşvili'nin zalimliğini ya da hainliğini gösteren dedikokulara ya da söylentileri ele alıyor. Sonradan Stalin'e düşman olan eski okul arkadaşlarının, olaylardan otuz kırk yıl sonra sürgünde yazdıkları anılara göre, delikanlı Soso "arkadaşlarının neşeleri ya da kederleri karşısında güler geçermiş"; "insanlara ya da hayvanlara acımayı bilmez" miş; "gençliğinde öcalma plânları uygulamak onun en başta gelen amacı" imiş. Troçki bu arada genç ve olgun yaştaki Stalin'i bir polis ajanı olarak anlatan düşmanlarının sözlerine de yer veriyor; gerçi bu suçlamaları kabul etmiyor ama bunun eski arkadaşlarının Stalinin nereye kadar gidebileceğini düşündüklerini göstermesi bakımından "önemli" olduğunu söylüyor!

Bu örnekleri çoğaltmak gereksiz. Ama bunların en önemlisi Troçki tarafından ortaya atılan ve yukarıda sözü geçen Lenin'in Stalin tarafından zehirlendiği iddiasıdır. Troçki'nin anlattığına göre, 1923 yılında felçten yatan ve konuşamayan Lenin intihar etmek niyetile Stalin'den zehir istemiş Stalin bunu Troçki'ye, sonra da Zinoviyev ile Kamenev'e söylemiş. Troçki, Stalin'in bunu söylediği sırada yüzünün aldığı ifadeyi hatırlamaktadır; bu suçlamayı yapmasının nedeni, Lenin'in bir yıl sonra "umulmayan" zamanda ölmesi ve Stalin'in o sırada Lenin'in ölümünü çabuklaştırmaya "karar verecek kadar" Lenin ile arasının çok açık olmasıydı. "Stalin, doktorların artık umut kalmadığını söylemesi üzerine mi zehiri Lenin'e gönderdi, yoksa daha dolaysız araçlara mı başvurdu bilmiyorum. Ama şuna kesin olarak eminim ki Stalin kendi alınyazısının bahiskonusu olduğu ve herşeyin elinin ufak, ama çok ufak bir işaretine bağ-

lı bulunduğu bir zamanda elini kolunu bağlayıp pasif olarak beklemeyecek bir adam değildi." Troçki bundan sonra, birçok kere anlattığı bir hikâyeyi, yâni Stalin'in kendisini Moskova'da Lenin'in cenazesinde bulundurmamak için nasıl manevralar çevirdiğini anlatıyor: "Belki de bir yıl önce zehir konusunda bana anlattığını Lenin'in ölümü ile birleştirmemden ve olayda bir zehirlenme olup olmadığının anlaşılması için bir otopsi yapılmasını istememden korkmuştu." Troçki cenazeden sonra Moskova'ya döndüğünde, doktorların Lenin'in ölümü konusunda "fazla bir şey" anlamadıklarını; Zinoviyev ile Kamenev'in iki üç yıl sonra bile bu konuda konuşmaktan çekindiklerini ve Troçki'nin sorularına "tek heceli cevaplar verdiklerini ve gözlerini kaçırdıklarını" hatırlıyordu. Bununla birlikte, Stalin'in suçlu olduğu şüphesi ya da inancı 1924 yılında mı kendisinde belirmişti, yoksa bu sonuca Yagoda ile Kremlin doktorlarının canice entrikalarında zehir kullanmakla suçlandırılmalarından sonra, ve temizlik sıralarında mı varmıştı, bunu kesin olarak söyleyemezdi. Bu şüphe ya da inanç 1924'de kendisinde uyanmışsa neden 1939 yılına kadar sesini çıkarmamıştı? Neden Lenin'in ölümünden sonra bile, Max Eastman'a bile, Stalin'in "cesur ve içten bir devrimci" olduğunu söylemişti? Troçki bu suçlayıcı biyografisinde yine de şunu itiraf ediyor: parti-içi mücadelelerinin bu kadar kanlı çatışmalarla sonuçlanacağını baştan bilseydi Stalin bu mücadeleye hiç bir zaman başlamazdı. Bu bakımdan, Troçki, 1924 yılının Stalin'ini, Lenin'i zehirlemesine yine de pek ihtimal olmayan kısa görüşlü, ama namuslu bir adam sanmıştı. Troçki'nin iddialarındaki bu tutarsızlık, Stalin'e belirli bir suç yorarken Büyük Temizlik sırasında yaptıklarını daha 1923-24 de başlatmasından ileri geliyor. Troçki sonunda şöyle bir sonuca varıyor: Lenin'in yetiştirdiği bütün insanları öldüren Stalin elbetteki Lenin'i de öldürecek yetenekteydi ve öldürmüştür de. Bununla birlikte, Lenin'in ölümündeki "muamma", yani bu işte pis bir oyun olduğu şüphesi, ölümünden son-

ra otopsi yapılmasını önlemek için Stalin'in başvurduğu hileler, birçok olayların, örneğin, Lyova'nın ölümü hikâyesinin yer değiştirmiş bölümleri midir değil midir, bilmiyoruz.

Stalin'in kişiliği onun biyografisini yazmak isteyen bir insanı güç bir sonuçla karşı karşıya getirir: Stalin'in karakteri elbetteki yapılan temizliklerde en esaslı etkendi; bu karakterin oluşumu, önce ne zaman, hangi aşamalarda ortaya çıkmıştır ve Stalin kötü eğilimlerini ne dereceye kadar saklayabilmiştir? Bunu bulup meydana çıkarmak biyografi yazan insanın görevidir. Yâni, bir suçlunun hayat hikâyesini incelemek isteyen araştırmacının çözmek zorunda aldığı bir sorundan farklı olmayan bir görev bu. Suç işlemek potansiyeli, incelenen karakterde çok eskiden mevcut olabilir; ama bir suç işlenmeden eylem halinde ortaya çıkmaz. İktidara geçmeden çok önce, iktidar için derin bir özlem, büyük bir bilinç ve bu özlemini saklama gücü Stalin'de elbette vardı; ama bunlar yıllar boyunca Stalin'in ikinci derecedeki karakteri olarak kalmıştı. Bu bakımdan, biyografiyi yazan bir kimse bu özellikleri bir orantı anlayışı içinde ele almalı, kişiliğin gelişmesindeki dinamikler ve karakter ile durumlar arasındaki karşılıklı etkiler olarak incelemelidir. Bu bakımdan, Troçki 1924'deki, dahası 1904'deki Stalin'i 1936-8'deki Stalin'le aslında aynı kişi olarak ele almakla pek doğru bir iş yapmamış oluyor. Canavar oluşmuyor, büyümüyor, ve ortaya çıkmıyor; daha başlangıçta, hemen hemen olgun olarak biçimini almıştır. Bir genci devletçe yasaklanan devrimci bir partiye katılmaya götüren aydınca tutkular ve bir yere kadar da ezilene acımak duygusu gibi nitelikler ve coşkular Stalin'de hemen hemen hiç yoktur denebilir. Stalin'in parti içindeki yükselişi herhangi bir meziyetinden ya da başarısından ötürü değildir; bu yüzden siyasî hayattaki başarısını açıklamak güçleşmektedir. Lenin'n Politbürosuna seçilmesi, Bolşeviklerin iç kabinesinde yer alması, Genel Sekreterliğe atanması tastamam saçma görülmektedir. Troçki de Stalin'in karakterini nasıl ele

aldığını kendisini şöyle özetliyor: "(Stalinin) yükselmesi, içine girilmesine imkân olmayan siyaset perdesinin arkasındaki bir yerde oldu. Kremlin'in duvarları arkasından, belirli bir anda iktidarın zırhını boydan boya üzerine geçirmiş olarak birdenbire çıkıverdi..." Ama Troçki'nin bütün açıklamalarından anlaşıldığına göre, Stalin öyle birdenbire ortaya çıkıvermemiştir; en azından 1918'den sonra partinin iç kurullarında Lenin ve Troçki'den sonra gelen en etkili adam olmuştur; ve Lenin de vasıyetnamesinde boş yere Stalin'in "Merkez Komitesinin en yetenekli iki üyesinden biri" olduğunu söylememiştir.

Troçki, Muhalefet lideri olarak, Stalin'i ne kadar küçümserse küçümsesin, güçler ve durumlar o kadar Stalin'den yana çıkmaktadır. Troçki, "resmî çevrelerin bugün Stalin ile Lenin'i karşılaştırmaları yanlıştır" derken haklıdır. Sonra da şunu ekliyor: "Bu karşılaştırmanın temelini kişiliğin gelişmesi oluşturuyorsa Stalin'i Mussolini ve Hitler'e bile benzetmek imkânsızdır Faşizmin 'fikirleri' ne kadar zavallı olursa olsun, İtalya ve Almanya'daki gericiliğin bu zafere ulaşmış liderleri kendi hareketlerinin başlangıçlarında teşebbüs yeteneği göstermişler, halkı eyleme geçirmişler, politikanın yaban ormanında yeni yolların öncüsü olmuşlardır. Stalin için ise bunların hiç biri söylenemez." Bu kelimeler S.S.C.B.'nin plânlı ekonomide on yılını bitirdiği sırada söyleniyordu, ve bütün sözlerde o sırada bile, gerçeğe uymayan bir hava vardı. Hele Stalin'in birkaç yıl önce başlayan İkinci Dünya Savaşı sırasında ve savaştan sonra oynadığı rol düşünülecek olursa bu sözler büsbütün hayalî kalır. Troçki sözlerine şöyle devam ediyor: "Stalin'e tarihte bir benzer bulmaya çalışırken yalnız Cromwell'i, Robespierre'i, Napoleon'u, ve Lenin'i değil, Mussolini ve Hitler'i bile bir yana bırakmalıyız. Mustafa Kemal Paşa ya da Porfirio Daiz (anlamında düşündüğümüzde) Stalin'i daha iyi anlamış oluruz." Troçki'nin tarihsel çap ve prespektif yoksunluğu işte burada iyice beliriyor, insanı tedirgin ediyor.

Troçki'nin kalemini buralara kadar götüren neden elbetteki o yıllarda Stalin'e tapmanın vardığı büyük kepazeliğin karşısında duyduğu kutsal öfke ve tiksintiydi. Bu yüzden insan-üstü bir yaratık haline getirilen diktatörü, kendi kendini tanrılaştıran mütebiti, olduğundan da küçük göstermişti. Bunu yaparken, yıllarca sonra Stalin'in heykellerini indirenlere, cesedini Kızıl Meydandaki Mosoleumdan kaldıranlara, adını caddelerden ve meydanlardan silenlere dahası Stalingrad'ın adını bile Volgograd'a çevirenlere yol göstermiş oluyordu. Sanki bütün bunların olacağını önceden görüyormuş gibi, Neron'un da tanrılaştırıldığını hatırlıyordu: "Ama öldükten sonra, heykelleri kırıldı, her yerden adı silindi. Tarihin intikamı en güçlü Genel Sekreterin intikamından daha güçlüdür. Beni avunduran da bu." Stalin'in yapacağı son hainliğe neredeyse kurban gidecek olan Troçki tarihin itibarını iade edeceğini ve öldükten sonra zafere ulaşacağını sezmektedir. Bu itibar iadesini, geleceğin yargısına temel olacak kadar ağır kelimelerle, daha o zamandan hazırlamaktadır. Stalin'i muazzam bir boşluğun simgesi, eski düzen ahlakının yıkıldığı, ama yenisinin daha oluşmadığı bir dönemin ürünü saymaktadır.

Devlet benim, ilkesi Stalin rejiminin son zamanlarda yaptıklarının yanında liberal bir formül kalır, On Dördüncü Louis kendisini devlet ve kilise ile bir tutardı —hem de dünyasal iktidar döneminde. Totaliter devlet ise Sezardan ve Papalıktan çok ileri gidiyor Stalin, Güneş Kıralı'ndan farklı olarak, toplum benim diyebilir ve haklıdır.

Stalin ile eski Bolşevikler arasındaki dramatik gerginliği Troçki birkaç kelimeyle şöyle açıklıyor:

İsa'nın on iki havarisi arasında yalnız Judas'ın hain olduğu ortaya çıkmıştı. Ama, eğer Judas iktidara geçseydi bütün öteki on bir havarinin, ve aynı zamanda Lukas'ın yetmiş kadar olduğunu söylediği ikinci derecedeki havarilerin hain olduklarını söyliyecekti.

Troçki'nin savaşa giden olaylarla savaş ve ihtilâl olanakları konularındaki yorumlarına da özel bir yer ayırmak gerekiyor. Troçki'nin bu konularda yazdığı yazıları okuduğumuzda dünya durumunun stratejik-diplomatik açıdan açık ve hemen hemen yanlışsız çözümlemesi ile, devrim olanakları konusundaki belirsiz görüşleri arasında büyük bir aykırılık olduğunu görürüz. Troçki, İkinci Dünya Savaşını aslında Birincisinin devamı, büyük emperyalist devletler arasında dünyanın yeniden bölünmesi için girişilen kavganın bir uzaması saymıştır. Münih buhranı arasında "Hitler'deki gücün (ve güçsüzlüğün) savaşı göze alarak şantaj ve blöf yapmaya hazır olmasından" ileri geldiğini, savaştan kazanacak hiç bir şeyleri olmayan, tersine, savaşta kaybedebileceklerini anlayan eski sömürgeci devletlerin silâhlı bir çatışmadan korktuklarını" söylemişti. "Chamberlain Hindistan'ın onda biri için dünyanın bütün demokrasilerini feda edebilir." Troçki'ye göre Münih anlaşması savaşın patlamasını yaklaştırmıştı; İspanya'da Franko'nun kazanması da, burjuva hükümetlerini Avrupa'da bir ihtilâl patlaması korkusundan kurtardığı için aynı sonucu doğurmuştu. Stalin'in politikası da bu sonucu yaratıyordu: Stalin de işçi hareketini "sanki petrol ya da manganez madeni gibi" satmakla kapitalizmin yeniden güven kazanmasına yardım ediyordu. (*) Ama bu durumda asıl önemli olan Amerika Birleşik Devletlerinin tutumuydu; çünkü gerek Chamberlain gerekse Stalin Amerika tarafsız kaldığı sürece Hitler'e karşı bir savaşa girmekten korkuyordu. Ama dünyanın en büyük emperyalist devleti olarak İngiltere'nin yerini alan Amerika Birleşik Dev-

(*) Troçki 22 Eylül 1938 tarihinde yazdığı (B.O. sayı 70) bir yazıda şöyle diyordu: "Sovyet diplomasisinin Almanya'ya yaklaşmaya çalışacağından artık emin olabiliriz..." "Çekoslovakya'nın ölüsü üzerinde yapılan anlaşma... Hitler'e savaş abaşlamak için çok elverişli bir üs sağlamıştır. Chamberlain'in uçuşları (Münih'e) dünyamızı bekleyen bir kan banyosunun arifesindeki bölünmüş, obur ve çaresiz emperyalist bir Avrupa'nın geçirmekte olduğu diplomatik krizleri simgesi olarak tarihe geçecektir."

letleri dünyadan ayrı kalamazdı; Alman ve Japon emperyalizminin genişlemesini durdurmakta hayatî çıkarı vardı; bu yüzden Amerika, İkinci Dünya Savaşına Birincisinde olduğu gibi geç girmeyecekti. Amerika, aynı zamanda, barışın kurulmasında çok daha önemli bir rol oynayacaktı, çünkü "barış sosyalizm temeline göre kurulmayacak olursa o zaman zafere ulaşan Amerika barış şartlarını dikte edecek"ti.

Troçki'nin 1939 Ağustos'unda Almanya ile Sovyetler arasında imzalanan saldırmazlık paktını nasıl öfke ile karşıladığını tahmin etmek zor değil. Büyük Temizliğin ustası şimdi de kendisini Hitler'in suç ortağı olarak ortaya koyuyordu. Troçki, Hitler ile bir anlaşmaya varmaktan başka hiç bir şeyin Stalin'e yakışmayacağını 1933'denberi boyuna söylemişti. Şimdi, Kızıl Ordunun başları temizlendikten sonra, güçsüzlük korkusu Stalin'i Hitler'in kollarına atmıştı. "Hitler askerî harekâtını yürütürken, Stalin ona *nezaret* ediyor." demişti Troçki savaşın ilk günlerinde. Ama Stalin'in amacı, diyordu, Nazilerin zaferine yardım etmek değil, Sovyetler Birliğini olabildiğince uzun bir süre savaşın dışında tutmak, bu arada, Baltık devletlerinde ve Balkanlarda serbest kalmaktı. Stalin ile Hitler, Komintern'in alkışları arasında, Polonya'yı aralarında bölmeye başladıkları zaman, Troçki "Polonya yeniden dirilecek, ama Komintern hiç bir zaman..." dedi. Ama Stalin'i prensipsizlikten ve yüzsüzlükten ötürü çok şiddetle suçladığı bir sırada bile bütün suçu Stalın'de bulmuyordu. "Kremlin'in izlediği politikanın anahtarı Washington'dadır." Stalin'in politikasını değiştirmesi için Amerika Birleşik Devletlerinin Hitler'e karşı ağırlığını koyması gerektir, diyordu. Aynı düşünceyi 1939-40 kışında Almanya ile Fransa ve İngiltere arasında sürdürülen "hareketsiz savaş" sırasında da tekrarlamış, Fransa ile İngiltere'nin Almanya ile gerçek bir askerî savaşa girişmekten kaçınmakla Amerika'ya karşı bir çeşit "askerî grev" yaptıklarını söylemişti. Hitler Avrupa'yı istilâ ederken hem Doğunun hem de Batının yardımın-

dan yararlanmıştı. Polonya ve Çek Hükümetleri Fransa'ya kaçmışlardı. Troçki, 4 Aralık 1939 tarihinde, yâni Fransa düşmeden aylarca önce, şöyle yazmıştı "Fransız hükümetinin de, Belçika, Hollanda, Polonya ve Çek hükümetleri ile birlikte İngiltere'ye sığınmayacağını kim söyliyebilir?" Nazilerin zafer kazanacağını "bir an bile" aklına getirmiş değildi; "Ama Hitler'in yenilgi saati çalmadan önce Avrupa'da birçokları hem de pek çokları, ortadan silinmiş olacaklar. Stalin bunlar arasında bulunmak istemiyor; bu bakımdan Hitler'den çok erken ayrılmak niyetinde değil."

Fransa teslim olduktan sonra, hemen hemen bütün Avrupa Hitler'in silâhlı kuvvetleri eline geçtiği sırada, Troçki, Stalin ile Komintern'i bu felâketi yaratmakta payları olmakla suçlamıştı. "İkinci ve Üçüncü Enternasyonal'ler... işçi sınıfını aldatmış ve moralini bozmuştur. Demokrasilerle ittifak ve kollektif güvenlik için yapılan beş yıllık propagandadan ve Stalin'in birdenbire Hitler'in tarafına geçmesinden sonra Fransız işçi sınıfı bir oldu-bitti karşısında kalmıştır. Savaş korkunç bir yönsüzlük, pasif bir yenilgicilik havası yarattı..." S.S.C.B. "uçurumun kıyısında" idi. Stalin'in doğu Avrupa'da elde ettiği toprak kazançları, Hitler'in eline geçen ve Sovyetler Birliğine karşı kullanabileceği kaynaklara ve güçlere oranla çok azdı.

Bütün bunları söylediği halde, Troçki, Sovyetler Birliğinin yine de bir işçi devleti olarak kaldığını, faşist ve demokrat bütün kapitalist düşmanlara karşı savunulması gerektiğini bütün gücüyle ve kararlılığıyla söylüyordu. Sovyet-Alman paktının Sovyetler Birliğine önemli bir şey kazandırmadığını bildiği halde, Stalin'in Hitler ile pazarlığa girişmekte haklı olduğunu inkâr etmiyordu; ama Sovyetler, Batı ile bir koalisyon yapsalardı daha iyi ederlerdi. Sovyetler Birliğinin hangi tarafa bağlanmaması gerektiği sorunu yalnızca durumun alacağı biçime göre kararlaştırılabilirdi; bu seçmede siyasal ya da moral bir ilkenin rolü olmazdı, çünkü batılı devletler de emperya-

list çıkararına Nazi Almanya'sından daha az bağlı değillerdi. Troçki'nin Stalin politikasında eleştirdiği şey, müttefikini ya da ortağını yanlış ya da doğru seçmiş olması değildi; bu seçmeyi bir erdem gibi göstermesi ve o anda kim ortağı ise onunla ideolojik bir dayanışma halinde olduğunu ilân etmesiydi. O sırada, Stalin ile Molotov, Alman Sovyet dostluğunun "kanla perçinlenmiş" olduğunu söylüyorlardı; paktı göklere çıkarıyorlardı; bunların adamları, Hitler'in cinayetlerini görmemezlikten gelerek, Polonya'nın bir daha dirilmiyeceğini söylemekteydiler; Ulbricht gibi propagandacılar bütün "Anti-emperyalist hınçlarını yalnızca batılı devletlere" yöneltmişlerdi. Troçki "Stalinciliğin uluslararası alanda böyle bir karşı-devrimci etki" yarattığı sonucuna varıyor ve bunun da Sovyetler Birliğindeki işçilerin Stalinciliğe kuvvete başvurarak ortadan kaldırılması gereğinin nedenlerinden biri olduğunu söylüyordu. Ama şunu bir daha belirtiyordu ki, Stalin'in yönetiminde bile işçi devlet yaşamaktadır, ve Sovyetler Birliği hehangi bir yabancı devlete karşı savunulmalıdır ve sonuna kadar da dövüşülmelidir.

Düşüncelerinin birçoklarına yeniden çelişkili (paradoksal) görüneceğini çok iyi biliyordu; ama gerçeklik de çelişkili (pardoksal) değil miydi? Hitler ile anlaşarak Polonya'nın doğu bataklıklarındaki toprakları eline geçiren Stalin bu topraklardaki büyük derebeylerin arazilerine el koymuş, bu toprakları köylüler arasında bölmüş, sanayi ile bankacılığı devletleştirmişti. Ele geçirdiği yerlerde askerî kontrolü sağlamak ve yeni bir "savunma hattı" kurmak isteyen Stalin bu bölgenin sosyal ve politik yapısını her bakımdan kendisine göre ayarlamıştı. Böylece, Stalin'in dünyadaki en karşı-devrimci devletle işbirliğinden ve rekabetinden devrimci bir eylem doğmuştu. Stalin, her Polonya ve Ukrayna sosyalist ve komünistinin programında yeralan, ama bir türlü kendileri tarafından gerçekleştirilemeyen ana istekleri bir hamlede uygulamıştı. İlhak edilen yerlerdeki

sosyal kalkınma elbetteki Polonya ve Ukrayna işçilerinin değil, Sovyet işgal kuvvetlerinin eseriydi; Stalin'in doğu Avrupa'da yukarıdan yapacağı birçok devrimlerin ilkiydi bu. Ve Stalin bir yandan ekonomik olarak malsahibi sınıfların mallarına elkoyarken, öteyandan politik olarak işçilere ve köylülere de elkoymuş oluyor, onları söz ve örgütlenme özgürlüğünden yoksun kılıyordu.

Troçki de, Stalin'in "bürokratik metodlarına" ve "Hitler ile at canbazlığı" yapmasına kızdığı halde, Polonya'nın doğu bataklıklarında yapılan sosyal değişikliklerin "aslında ilerici" karakter taşıdığını da kabul ediyordu. Troçki'ye göre, Stalin'in buralarda eski düzeni yıkması Sovyetler Birliğinde işçi devletinin bir gerçeklik olmasındandı; onun Polonya derebeyleriyle ve kapitalistleriyle anlaşmasını önleyen de yalnız buydu. Başka bir deyişle, Stalinci devletin devrimci dinamikleri S.S.C.B.'nin sınırlarını aşmıştı. Ama Troçki bu iddiayı öne sürmekle çelişkiye düşmüş oluyordu. Stalinciliğin yalnızca Sovyetler Birliğinde, ilerici ve gerici olmak üzere "ikili" bir rol oynamaya devam ettiğini, ama "uluslararası alanda" "yalnızca karşı-devrimci" bir rol oynadığını, yâni kapitalist düzenin yaşatılmasına yöneldiğini, iddia etmemiş miydi? Troçki'yi Dördüncü Enternasyonal'i kurmaya götüren başlıca neden bu değil miydi? Ama o sırada da yine Stalinciliğin uluslararası alanda karşı-devrimci etki yarattığını ve Polonya bataklıklarındaki sosyal kalkınmanın sadece yersel bir olay olduğunu söylüyordu. Batı Ukrayna'daki (ve sonradan Baltık devletlerindeki) kamulaştırmanın, Stalinciliğin Fransız işçilerinde yarattığı moral bozukluğunun, İspanya devrimindeki ihanetin, ve Hitler'e yapılan yardımın yanında çok hafif kaldığını belirtiyordu. Böylece Stalinciliğin iç ve dıştaki iki yüzü arasındaki ayrılığa tekrar dönüyor; bunu S.S.C.B.'de işçi devleti etkeninin (kamu mülkiyeti, plânlama ve devrimci gelenek) Stalin'in bürokratik istibdadında yansıması ve Stalin'in hareket serbestliğini sınırlaması, oy-

sa, "uluslararası alanda" Stalinciliğin böyle bir engelle karşılaşmaması, yalnızca kendi dar çıkarlarını izlemesi ve kendi oportünist eğilimlerinin rahatça arkasından gitmesi ile açıklıyordu.

Bu görüşün doğru bir yanı olmakla birlikte, Troçkizmin bu konuda teorik ve politik bir zorlukla karşılaştığı gizlenemez. Nitekim bu zorluk ileride olayların gelişmesiyle daha da artacaktır. O halde, Troçki'nin Stalinciliğin iç (kısmen ilerici) fonksiyonlarıyla uluslararası fonksiyonları (bütünüyle karşı-devrimci) arasında çizdiği ayırım çizgisi ne kadar gerçekti? Herhangi bir hükümet ya da egemen gurup, herhangi bir süre içinde içerde ayrı dışarda ayrı bir karakter taşıyabilir mi? Sovyetlerin politik yapısı bir işçi devletinin niteliğini sürdürüyorsa, bu nitelik nasıl olur da Sovyetlerin dış dünya ile ilişkisini etkilemez? Bir işçi devletinin hükümeti nasıl olur da tutarlı bir şekilde karşı-devrim etkeni olabilir?

Troçki ile taraftarları bu problemi ancak şu iki yoldan biri ile çözebilirlerdi; ya Sovyetler Birliği bir işçi devleti olmaktan çıkmıştı, bu yüzden, Stalin içerde ve dışarda devrim-düşmanı bir politika izliyordu; ve bu bakımdan Marksistlerin "ne olursa olsun Sovyetler Birliğini savunmaları" gerekmezdi. Ya da, Stalincilik içerde ve dışarda ikili bir rol oynamaya (ilerici ve gerici) devam ediyordu; bu da S.S.C.B.deki rejimin çelişkili niteliğinden, işçi sınıfı devletinin bürokratik istibdat içinde yaşamaya devam etmesinden ileri geliyordu, o zaman Marksistlerin de bu karışık durumu bir yandan Stalinciliğe muhalefet ederek, öteyandan Sovyetler Birliğini savunarak karşılamalarından başka çareleri yoktu.

Troçkistlerden birkaçı, Sovyetler Birliğinin artık bir işçi devleti olmadığını, çünkü bürokrasinin işçileri ve köylüleri sömüren ve ezen yeni bir sınıf haline geldiğini söyliyerek bu işin içinden çıkmaya çalıştı. Bildiğimiz gibi, böyle bir fikir daha 1921'de, Moskova'da İşçi Muhalefeti çıktığı zaman da ortaya

atılmıştı; Troçki bu fikri her zaman reddettiği halde taraftarlarından birkısmı bu fikirden bir türlü vazgeçmemişti. Rakovski, 1929'da, Sovyetler Birliğinin artık bir proleter devleti olmaktan çıkarak bürokratik bir devlet haline geldiğini, içinde tortu halinde biraz proleter etkeni kaldığını söylediği zaman bu fikirde olanlar yeniden harekete geçtiler. Troçki bu sözleri yerinde bulmuş ve almış (nitekim *İhanete Uğrayan Devrim*'de fikrin temeli buydu), ama bir sonuca varamamştı. Bu fikirde olanlar, şimdi, yâni on yıl sonra —hem nasıl bir on yıl— bu "proleter etkenin tortusundan" da birşey kalıp kalmadığını soruyorlardı. Bir işçi devletinden artık sözetmek budalalık değil miydi? Troçki'nin birçok düşüncelerinde, değinmelerinde ve arada söylediği sözlerde, böyle bir sonucu destekleyen birtakım fikirler buluyorlardı. Troçki *İhanete Uğrayan Devrim*'de Sovyet yönetici guruplarının sanayii millileştirmekten çıkarmaya, ve hisse senedi sahibi olmaya hazırlandıklarını söylemişti; başka bir deyişle, Stalinci bürokrasi yeni bir kapitalist sınıf yaratıyordu. Yıllar geçmiş, bunu gösteren herhangi bir belirti olmamıştı. Acaba Troçki'nin o zamanki Sovyet toplumu kavramı yanlış mıydı? Stalinci bürokrasinin yeni bir burjuva sınıfı ve yeni bir kapitalizm yarattığını söylemişti; ama bu bürokrasinin kendisi Ekim devriminde iyice palazlanmış olarak ortaya çıkmış yeni bir sınıf değil miydi?

Eski Troçkistlerden Bruno Rizzi adında bir İtalyan savaşın patlamasından az önce Paris'te yayımladığı *La Bureaucratisation du Monde* adında, dikkati pek çekmeyen, ama etkili kitabında bu soruya olumlu cevap veriyordu. Rizzi, sonradan Burnham, Shachtman, Gilad ve daha başkaları tarafından daha kaba bir şekilde ortaya atılan "managerial revolution" (yönetici devrimi) fikrinin babasıdır. Rizzi, Troçki'nin *İhanete Uğrayan Devrim*'de savunduğu fikri reddetmek için yine aynı kitaptan yararlanmıştı. Rizzi'ye göre; Rus devrimi de, Fransız devrimi gibi, eşitsizliği ortadan kaldırmaya kalkışmakla bir

ekonomik sömürünün ve siyasî baskının yerine başkasını koymuştu. Troçki S.S.C.B.'de kapitalizmin geri gelmesinden korktuğu için "bürokratik kollektivizmin" bu ülkede yeni bir sınıf eğemenliği haline geldiğini görememişti. Bürokrasinin elinde üretim araçları olmadığı ve kâr biriktiremediği için bu bürokrasinin "yeni bir sınıf" olduğunu kabul etmemişti. Ama Rizzi'ye göre, bürokrasinin elinde üretim araçları vardı ve kâr da biriktirebiliyordu; ancak bunu birey olarak değil, kollektif olarak, ortaklaşa yapıyordu; nitekim eski malsahibi sınıflar da aynı şekilde davranmışlardı. "Sovyet toplumunda, sömürücüler, bir kapitalistin işletmesindeki kârı cebine atması gibi, artıkdeğerin doğrudan doğruya kendilerine mal etmemektedirler; bunu dolaylı olarak, devlet kanalıyla yapmakta, devlet millî artık-değerin tutarını almakta ve sonra da kendi memurları arasında bölüşmektedir." Burjuva toplumunda *hukukî* anlamda üretim araçlarına sahip olmanın yerine, *bilfiil* üretim araçlarına sahip olmak, yâni *devletin kanalıyla devlete* sahip olmak geçmiş bulunuyordu. Yeni durum, Troçki'nin sandığı gibi, bir bürokratik ara, ya da geriye dönüşün geçici bir dönemi değildi, toplumun gelişmesinde yeni bir aşama; dahası tarihsel olarak zorunlu bir aşamaydı. Derebeylikten sonra nasıl Eşitlik, Özgürlük, Kadeşlik değil, kapitalizm geldiyse, kapitalizmin ardından da sosyalizm değil, bürokratik kollektivizm geliyordu. Jacobin'ler nasıl kendi ülkülerini gerçekleştiremedilerse, Bolşevikler de, "objektif" olarak, kendi ülkülerini gerçekleştirememişlerdi. Sosyalizm hâlâ bir ütopya idi! Bu ülküden esinlenerek harekete geçen işçiler kendi devrimlerinin meyvalarından yoksun bırakılmışlar, aldatılmışlardı.

Yine Rizzi'ye göre, bürokratik kollektivizm toplumu ve toplum ekonomisini kapitalizmden daha verimli ve daha iyi bir şekilde örgütlediği sürece, yani bunu yapabilirse, tarihsel bir zafer kazanmış olacaktı. Bu bakımdan kapitalizmi eninde sonunda aşacaktı.Devlet denetimi ve plânlama yalnız Stalinci re-

jimde yoktu. Hitler, Mussolini, dahası Roosevet rejimlerinde bile vardı. Stalinciler, Naziler, ve Rooseveltciler, bütün dünyaya ister istemez yayılacak olan aynı yeni sömürü sisteminin, ayrı ayrı derecelerde, bilinçli ya da bilinçsiz araçlarıydılar. Rizzi, bürokratik kollektivizmin sosyal verimliliği artırdığı sürece yenilmeyeceği sonucuna varıyordu. İşçiler bu durumda ancak kapitalizmin ilk zamanlarında yaptıklarını yapabilirlerdi; yâni, paylarını arttırmak, yeni sömürücülerinden tavizler ve reformlar koparmak için mücadele edebilirlerdi. Ancak yeni sistem çürümeye ve sosyal ilerlemeyi geciktirmeye ve kösteklemeye başlarsa o zaman işçiler sosyalizm mücadelesine başarılı bir şekilde yeniden başlayabilirlerdi. Çok ilerideki bir olanaktı bu; ama hayal de değildi; bürokratik kollektivizm insanın insan tarafından sömürülmesinin son şekliydi; bu toplum sınıfsız bir topluma o kadar yakındı ki, son sömürücü sınıf olan bürokrasi kendisini malsahibi bir sınıf olarak kabul etmek bile istemiyordu.

Rizzi'nin savunduğu fikirlerin Troçkistler arasında yayılan bir düşünce eğilimini yansıttığını bilen Troçki 1939 yılı Eylülünün ortasında "S.S.C.B. Savaşta" başlığı altında yazdığı bir yazıda bu fikirleri ele aldı. Yazı şöyle başlıyordu: "Politik görevlerimiz konusunda aramızda en ufak bir anlaşmazlık yokken S.S.C.B.'nin sosyal yapısı konusundaki görüş ayrılığından ötürü yoldaşlarımızla aramızın açılması büyük bir saçmalık olur." S.S.C.B.'nin bir işçi devleti olup olmadığı sorunu çoklukla bir kaçıştan ibarettir; ama Rizzi'nin hiç olmazsa bir meziyeti vardır; bu sorunu "tarihsel genelleştirme düzeyine çıkarmış"tır. Rizzi bürokratik kollektivizmin yeni bir toplum düzeni olduğunu söylemiş, Stalincilik, Nazilik, Faşizm ve Roosevelt rejiminin aslında aynı düzenin çeşitli yanları olduğunu iddia etmiştir. Stalincilik ile Naziliği bir tutması Hitler ile Stalin'in aralarında bir pakt imzalamış oldukları o günlerde insana doğru gibi gelebilir (diyordu Troçki.) Birçoklarına göre bu pakt her iki rejim ara-

sındaki yakınlığı, hükümet tekniklerinde görülen benzerliği ortaya çıkarmıştı; Rizzi'ye göre, Nazi ve Faşist rejimlerinin (Roosevelt rejiminin de) ekonominin devlet tarafından denetilmesi ilkesini mantıksal sonucuna kadar götürmesi ve bütün sanayii devletleştirmesi yalnızca bir zaman sorunuydu. Bu iddiaya Troçki şöyle cevap veriyordu: Hitler ile Stalin'in hükümet rejimleri birbirine ne kadar benzerse benzesin, aralarında yalnızca nicesel değil nitesel ekonomik ve sosyal ayırımlar da vardır; her iki rejim arasındaki uçurumu yaratan da budur. Ne Hitler ne de Roosevelt "kısmî bir devletleştirmeden" ileri gidemezlerdi; her ikisi de aslında kapitalist olan bir düzenin içine bir de devlet müdahelesini sokmuştu, o kadar. Tam bir kapitalizm - sonrası ekonomisini elinde tutan, deneten yalnızca Stalin'di. Çeşitli ülkelerde ve çeşitli rejimlerde bürokrasinin genişlediği elbetteki görülüyordu. Ama bürokratik kollektivizm diye ayrı bir sosyal düzen varsa bile bu düzen yalnızca bir ülkede bulunuyor ve bu ülkede de sosyalist bir devrimin yarattığı temellerin üstünde oturuyordu.

Bu bakımdan, Troçki'ye göre, herhangi bir "evrensel eğilimden" söz etmek, arkasından bürokratik sosyalizmin kapitalizmin yerine geçecek gerçek düzen olduğunu söylemek için vakit erkendi. Eğer bu kehanet doğru çıkarsa demek ki, ileri derecede sanayileşmiş bir ülkede (ya da birçok ileri sanayi ülkelerinde) yapılacak sosyal bir devrim de ister istemez Stalin'inkine benzeyen bir rejim getirecekti. Rizzi'nin görüşü aslında bu sonuca varıyordu. Troçki bu görüşün karşısına ampirik bir tanıtla çıkıyor, Stalinciliğin ortaya çıkmasına Rusya'nın geriliğinin, sefaletinin, ve dünyadan kopmuş olmasının nasıl yardım ettiğini gösteriyordu. Rus Devrimini durumlar bozmuştu; bu bakımdan herhangi bir sosyalist devrimin de, durum ne olursa olsun, bozulacağını sanmak için ortada herhangi bir neden yoktu. Stalincilik, Rizzi'nin dediği gibi, yeni bir toplum düzeni değildi, tarihsel bir anormallikti; devrimin son ürünü değil, dev-

rimci yoldan bir sapma idi. Sovyet bürokrasisi işçi sınıfının üzerinde büyümüş bir parazitti; büyüdükçe de tehlikeli olmuştu; ama bağımsız bir kuruluş değildi. Rizzi'nin görüşünün tersine, bürokratik kollektivizm tarihsel bir ilerleme olamazdı; Sovyetler Birliğindeki ilerlemeyi yaratan bürokrasi değildi, kollektivizmdi. Stalincilik, ancak Sovyetler Birliği kendisinden üstün batı teknolojisini öğrendiği, taklit ettiği ve kendisine malettiği sürece yaşayacaktı. Bu aşama bir kere geride bırakıldı mı, o zaman sosyal hayatın ihtiyaçları daha karmaşık olacak; sosyal teşebbüs arasında büyük bir çatışma çıkacak, ve bu çatışma gittikçe derinleşecekti, çünkü bürokrasi devrimden sonraki Fransız burjuvasından farklı olarak, "yeni ekonomik düzenin öncüsü" değildi ve yeni düzen onsuz pekâlâ yürüyebilirdi. Kaldı ki, bu yeni sistemin daha verimli olarak çalışması için de bürokrasinin koyduğu zincirlerden kurtulması gerekecekti.

Bürokratik kollektivizm konusunda ileri sürülen bütün teorilerin ardında şu fikir vardı: İşçi sınıfı Marksizmin kendisinde umduğu sosyalist devrimi yapmak gücünde olmadığını göstermişti. Ama kapitalizmin de yürümediği ve yaşamayacağı anlaşılmıştı. Bu bakımdan kapitalizmin yerine herhangi bir kollektivist ekonomi konulması gerekiyordu. Ama işçi sınıfı bu görevi yapamadığına göre, bürokrasi yapacaktı; böylece eski düzenin yerine sosyalist değil, bürokratik bir kollektivizm geçecekti. Troçki de tartışmanın özü bu olduğunu kabul ediyordu. Sovyetler Birliğinin bir işçi devleti olup olmadığı, ya da rejimin bürokratik bir kollektivizm mi olduğu ikinci derecede bir sorundu. Troçki'nin "işçi devleti"nden söz ederken bütün söylemek istediği de böyle bir devlet için gerekli potansiyelin ve etkenlerin Sovyetler Birliğinin yapısında bulunduğu idi; Stalinci rejimin, kelimenin basit ve politik anlamında, bir "işçi devleti" olduğunu bir an bile düşünmüş değildi. Öteyandan, bir insanın hem "Sovyet" bürokratik kollektivizminden söz etmesi, hem de bu sistemin içinde bir işçi devleti potansiyelinin bulunduğunu

düşünmesi pekâlâ mümkündü. Asıl önemli olan şey işçi sınıfının zaten sosyalizmi gerçekleştiremeyeceği düşüncesiyle bir insanın bürokratik kollektivizmin yerleşeceğini düşünmesiydi.

İsçi hareketinin yenilgilerle ve hayal kırıklıklarıyla dolu olduğu inkâr edilmez bir gerçektir. İşçiler Mussolini'nin, Hitler'in ve Franko'nun iktidara gelmesini önliyemememiştiler; Halk Cepheleri manevralarıyla yenilgiye uğratılmışlar, ve iki dünya savaşını da önliyemememişlerdi. Ama bütün bu başarısızlıklara nasıl bir teşhis konulabilirdi? Bütün bunlar lider hatâları gibi tamir edilebilecek birtakım hatâlardan mı ileri gelmişti? Yoksa, işçi sınıfının tarihsel iflâsının ya da işçi sınıfının toplumu yönetmek ve değiştirmek konusundaki beceriksizliğinin mi belirtisiydi? Eğer kusur liderlerdeyse, o zaman Maksist partilerde yeni liderlikler ve yeni bir Enternasyonal yaratmak gerekirdi. Ama, eğer kusur işçi sınıfındaysa, o zaman Marksizmin toplum ve sosyalizm görüşünün yanlış olduğunu kabul etmek gerekecekti, çünkü Marksizme göre sosyalizm ya proletaryanın eseri olacaktı ya da hiç bir zaman olmayacaktı. Acaba Marksizm, aslında yeni, ya da eski bir eğemen sınıfın çıkarlarına hizmet ettikleri halde ezilen sınıflar ile partilerine sanki kendi amaçlarına hizmet ediyormuş gibi gösteren yeni bir "ideoloji" ya da yeni bir yanlış bilinç şekli miydi? Bu açıdan bakıldığında, eski Bolşevizmin yenilgiye uğraması, Jacobinler'in yenilgiye uğraması gibi bir şeydi —Ütopya ile yeni bir sosyal düzenin çatışması—, ve Stalin'in zaferi de hayalin karşısında gerçekliğin zaferi ve zorunlu tarihsel bir gelişmeydi.

Böylelikle Troçki, son günlerinde, hayatının ve mücadelesinin anlamını, daha doğrusu, savaşçı, komünist, sosyalist kuşaklarının yürüttüğü mücadelenin anlamını ve amacını kendi kendine soruyordu. Yüzyıldanberi sürüp giden devrimci bir çaba tuzla buz mu oluyordu? Dönüp dolaşıp hep şu gerçeğe geliyordu: işçiler Rusya dışında hiç bir yerde kapitalizmi yıkamamışlardı. İki dünya savaşı arasında devrim durmadan yenil-

giye uğramıştı. Bütün bunların sonunda Troçki istemeyerek şöyle bir sonuca varıyordu: eğer bütün bunlara yeni yeni büyük yenilgiler eklenecek olursa Marksizmin çizdiği tarihsel prespektifin tümü yeniden ele alınacaktı. Bu noktada Troçki'nin, her büyük tartışmacının ve eylem adamının zaman zaman düştüğü, ama kelime anlamında insanı sonsuz bir karmaşıklığa götüren aşırılığa ve abartılmış ifadelere sürüklendiğini görüyoruz. Troçki, işçi sınıfının, sosyalizmin ve Marksizmin son denemesi yakında olacak, diyordu; bu deneme İkinci Dünya Savaşında yapılacaktı. Eğer savaş Batıda proleter ihtilâliyle sonuçlanmayacak olursa, o zaman kapitalizmin yerini sosyalizm değil, yeni bürokratik ve totaliter bir sömürü sistemi alacaktı. Ve eğer Batıdaki işçi sınıfı iktidarı ele alır da sonra iktidarı elinde tutamayacağını gösterir ve Rus işçi sınıfının yaptığı gibi, imtiyazlı bir bürokrasiye teslim ederse, o zaman gerçekten Marksizmin proletarya için beslediği umudun yanlış olduğunu kabul etmek gerekecektir. Bu durumda Rusya'da Stalinciliğin ortaya çıkması yeni bir açıdan ele alınmış oluyordu: "O zaman şunu kabul etmek zorunda kalacağız ki... (Stalinciliğin) kökü ülkenin gerikalmışlığında ve emperyalist çevresinde değildir; proletaryanın aslında eğemen bir sınıf olmak yeteneksizliğindedir. O zaman geriye bakılınca... bugünkü S.S.C.B. yeni ve evrensel bir sömürü sisteminin öncüsü olarak görünecektir... Bu ihtimal çok kötü... ama proletarya görevini yerine getiremeyeceğini bilfiil isbat edecek olursa... kapitalist toplumun iç çelişkilerine dayanan sosyalist programın bir Ütopya olduğunu açıkça kabul etmekten başka çare kalmayacaktır."

Troçki'nin ağzından çıkan bu kelimelerin korkunç ağırlığını belki de yalnız Marksistler anlayabilir iyice. Evet, Troçki bütün bu sözleri tartışma havası içinde söylemişti, ama böyle bir hava içinde bile sosyalizmin bu kadar yakın bir zamanda tam bir yenilgiye uğraması ihtimalini hiç bir zaman düşünmemeliydi. Son "deneme"nin birkaç yıl içinde yapılacağını dire-

nerek söylüyor ve deneme koşullarını bu kadar acı bir kesinlikle tanımlıyordu. Sonra da şöyle diyordu: "Şu da kendiliğinden ortaya çıkan bir gerçektir ki, (Marksist programın pratik olmadığı anlaşılacak olursa) o zaman yeni bir asgarî program gerekecek ve bu programda totaliter bürokrat devlette yaşayan esirlerin çıkarları savunulacaktır." Yazının şu parçası tipiktir: İnsanlığın geleceği bürokratik bir esirliğe doğru gidiyorsa, o zaman Troçki ve taraftarları, yeni sömürü ne kadar "tarihsel olarak zorunlu" olursa olsun, yeni sömürücülerin değil esirlerin yanında yer alacaktı. Troçki, bütün hayatı boyunca sosyalizmin bilimsel bir kesinlik olduğuna, ve tarihin de sömürülenler ve ezilenler için savaşanları haklı çıkaracağına inandıktan sonra, şimdi de kendi yetiştirdiği kimselere, tarih ve bütün bilimsel kesinlikler tersine gösterse de, sömürülenden ve ezilenden yana olmalarını söylüyordu. Ne olursa olsun, Pompey ve Sezarlarla değil, Spartaküsle birlik olacaktı.

Bu karanlık ihtimali düşündüğü halde Troçki kendisini bu ihtimale teslim etmedi. İşçi sınıfının kapitalizmi yıkamayacağını ve toplumu değiştirmeyeceğini gösteren yeterince tanıt var mıydı? Hayır. Aralarında kendi yetiştirmeleri de olmak üzere, bu görüşü savunanlar işçi sınıfını devrimci eylem sırasında hiç görmemişlerdi. Onlar yalnız faşizmin, Naziliğin, ve Stalinciliğin zafere nasıl ulaştığını biliyorlardı; ya da çürüyen burjuva demokrasisini tanıyorlardı. Bütün sosyal yaşantıları yenilgiden ve felâketlerden ibaretti; bu bakımdan proletaryanın politik yeteneceğinden şüphe edebilirdi. Ama Rus işçilerini 1917'de görmüş ve onlara önderlik etmiş kendisi gibi bir adam bundan şüphe edebilir miydi? "Gericiliğin bütün dünyaya yayıldığı şu son yıllarda Rus proletaryasının 1917'de ortaya çıkardığı olanaklardan hareket etmeliyiz," diyordu. Rus işçilerinin o sırada gösterdiği devrimci anlayış ve enerji elbetteki Alman, Fransız, İngiliz ve Amerikan işçilerinde de vardı. Bu bakımdan Ekim İhtilâli o gün için bile henüz "muazzam bir yatırım" ve "gelecek

için baha biçilmeyen bir garanti" idi. Ekim Devriminden sonra birbirini izleyen yenilgilerin sorumlusu işçiler değil, işçilerin "tutucu ve burjuvalaşmş liderleri" idi. "Tarihin diyalektiği öyle getirdi ki... en geri ülkelerden biri olan Rusya'da proletarya çok ileri görüşlü ve cesur liderler yarattığı halde, kapitalist uygarlığın en eski ülkesi olan İngiltere'de poletaryanın başında bugün bile hâlâ kafası işlemeyen, yumuşak başlı liderler var." Ama liderler gelir ve giderler, sosyal sınıflar kalır. Marksistler yine de yeni bir liderlik kurmak için çalışmalı ve "emekçi yığınlarının, kapitalizmin kanlı anarşisinden kendilerini kurtarmak için içlerinde besledikleri organik, derin, hiç bir zaman bastırılamayan itilimlerine" "herşeyleriyle güvenmeli..." idiler.

Troçki, eski yıllarının gözkamaştırıcı iyimserliği ile değil, sert denemelerden geçmiş ve yıkılmamış inancıyla Marksizme olan güvenini yeniden ortaya koyuyordu:

> ...çağımızın ana ödevi **henüz çözülmemiş olduğu gibi basit bir gerçek yüzünden de değişmis değildir**... Marksistlerin, proletarya devrimci olanakarını yitirmiştir ve ona bağlanan bütün umutlardan vazgeçmek gerekir, şeklinde bir sonuca varmaya (eğer hayal kırıklığı ve yorgunluk "hak" sayılmazsa) en ufak bır hakları yoktur... Ekonomi ve kültür sistemlerinde çok derin değişiklikler babis konusu olduğu zaman, tarih ıskalasında yirmi beş yılın bir insanın hayatındaki bir saat kadar bile ağırlığı yoktur. Bir insanın, bir saat ya da bir gün içinde uğradığı bir yenilgiden ötürü... bütün hayatının temelini oluşturan amacından vazgeçmesi neye yarar?
>
> Bizim kesinlikle inandığımız gibi, bu savaş bir proleter devrimi ile sonuçlanacak olurşa, bu devrim ister istemez S.S.C.B.'deki bürokrasinin yıkılmasına ve Sovyet demokrasisinin yıkılmasına ve Sovyet demokrasisının 1918'dekinden çok daha yüksek bir ekonomi ve kültür temeli üzerinde yeniden canlamasına kadar gidecektir. O zaman Stalinci bürokrasinin "yeni bir sınıf" mı yoksa işçi devleti üzerinde büyümüş bir ur mu olduğu sorunu çözülecektir... dünya çapındaki devrim sürecinde Sovyet bürokrasisinin yalnızca ufak bir hikâye olduğunu herkes görüp anlayacaktır...

Bu "ufak hikâye" yüzünden Sovyetler Birliğini "haritadan silmek" ve böylece bütün tarihsel perspektifi kaybetmek bağış-

lanmayacak bir yanlışlıktı. Sovyetler Birliğinde —ve bir süre için yalnız Sovyetler Birliğinde— yeniden doğacak olan sosyalist demokrasiye gereken sosyal-ekonomik iskelet vardı; bunu korumak gerekti. "Sovyetler Birliğinin nesini koruyacağız? Kapitalist ülkelere benzeyen yanlarını değil, kapitalist ülkelerden onu ayıran yanlarını"; imtiyazları ve baskıları değil, sosyalizm etkenlerini... Bu tutum "hiç bir zaman Kremlin'de oturan bürokrasiye *yaklaşmak*, onun politikasını kabul etmek ya da Stalin'in müttefikleri tarafından izlenen politika ile bir uzlaşmaya gitmek anlamına gelmez... Biz bir hükümet partisi değiliz; biz hiç bir uzlaşmaya yanaşmayan bir partiyiz... Görevlerimizin ne olduğunu... yalnızca işçileri eğitmekle onlara neyi savunmaları ve neyi yıkmaları gerektiğini anlatmakla öğreniyoruz."

Troçki bundan sonra Stalin'in Polonya'daki uygulamalarına geçiyor, ve Stalin bu ülkede özel mülkiyete dokunmamış olsaydı o zaman Sovyet devletinin niteliğinden iyiden iyiye şüphe edilebileceğini söylüyor. Ama Stalin de, tıpkı Napolyon gibi, devrimi kendi ülkesinde bastırdıktan sonra, kılıç zoruyla yabancı ülkelere yayıyordu. (Burada Troçki Stalin'in izlediği dış politikanın "tamamiyle karşı devrimci" niteliğini dolaylı olarak yeniden gözden geçirmiş oluyor.) Marksizmin devrim yöntemi elbetteki bu değildi: "Kremlin'in yeni topraklar elde etmesine karşıydık ve yine karşı olacağız. Biz Sovyet Ukrayna'nın... ve Sovyet Biyelrusya'sının bağımsızlığından yanayız. Bundan başka, Kızıl Ordunun işgal ettiği Polonya topraklarında yaşayan Dördüncü Enternasyonal mensupları da derebeylerin ve kapitalistlerin mallarına el konulmasına, toprakların köylüler arasında bölünmesine, Sovyetlerin, işçi kurullarının vb.nin yaratılmasına yardım etmelidir. Bunu yaparken de siyasî bağımsızlıklarını korumalı; seçimlerde bürokrasiye karşı, Sovyetlerin ve fabrika komitelerinin tamamiyle bağımsız olması için savaşmalıdırlar; ve propagandalarını Kremlin'e ya da Krem-

lin'in memurlarına karşı güvensizlik yaratacak şekilde yürütmemelidirler."

Troçki, Polonyalı ve Ukaynalı taraftarlarına bundan başka bir öğüt veremiyor ve başka türlü tutarlı olamıyordu; ama ne olursa olsun öğütlerinin yerine getirilmesine imkân yoktu. Güçsüzdüler; mevkilerini kaybetmişlerdi; ve G.P.U. onları hiç vakit geçirmeden ezdi. Onlar da, tıpkı Troçki gibi, eylem zorunluluğu ile olanaksızlığın arasında sıkışıp kalmışlardı.

Bu tartışma 1940 Mayısının sonuna, yâni Troçki'nin evine silâhlı bir saldırı yapılıncaya kadar sürdü. James Burnham, ve Max Shachtman ile S.W.P. üyeleri olan öteki Amerikan Troçkistleri, pek o kadar kesin olmamakla birlikte, Rizzi'ye benzer görüşler savundular. Savaşın patlaması, Stalin ile Hitler arasında bir pakt imzalanması bu fikirleri hızla geliştirdi. 1939 Eylülünün başında Burnham, "Sovyetler Birliğine artık, ne anlamda olursa olsun bir İşçi Devleti gözüyle bakılamayacağını" bildiren bir yazıyı S.W.P. nin Millî Komitesine verdi. Shachtman da ayın sonuna doğru, Sovyetlerin Ukranya ile Biyelrusya'yı işgal etmesini "emperyalist" bir saldırı olarak niteleyen bir önerge sundu; bu işgalde Troçki'nin sözünü ettiği ilerici sonuçlardan hiç birinin bulunmadığını söyledi; partinin Sovyetler Birliğini korumak konusunda verdiği sözden vazgeçmesini istedi. Burnham, New York Üniversitesinde profesördü; Shachtman da partinin sevilen bir sözcüsü idi; bu bakımdan Troçkist aydınlar arasında çok etkiliydiler. Demokratik bir hükümet de olsa bir burjuva hükümetinin girişeceği savaşa devrimci bir defetizmle karşı koyacaklarını o güne kadar söyleyip durmuşlardı; hangi emperyalist kampla ittifak kurmuş olursa olsun Sovyetler Birliğini savunmaya kararlıydılar. Savaşın patlama sından önce, Sovyetler Birliğinin batı demokrasilerinin müttefiki olacağı genellikle sanıldığı bir sırada Burnham ve Shachtman gibi kimseler için böyle bir görüşü kuramsal olarak savun-

mak kolaydı. Ama Stalin ile Hitler arasında paktın imzalanmasından ve savaşın başlamasından sonra durum değişti. Amerika'nın tarafsız kaldığı yıllar içinde bile ulusun havasında İngiltere ve Fransaya karşı çekingen bir sempati, Alman-Sovyet Paktına karşı ise büyük bir öfke vardı. Troçkistler bile bu havaya karşı koyamıyorlardı. Burnham ile Shachtman, Sovyetler Birliğini "savunmaya" devam ettikleri takdirde dayanılmaz bir nefretle karşılaşacaklarını anladılar. Ama Sovyetler Birliğini "savunmayacaklarını" söyliyecekleri yerde, Marksist ağzı kullanarak, S.S.C.B.nin artık bir işçi devleti olmadığını, emperyalist istilâ peşinde koşan herhangi karşı-devrimci bir devlet olduğunu söylediler. Rizzi, bürokratik kollektivizmin "tarihsel olarak zorunlu" ve bir yere kadar da ilerici olduğunu hâlâ iddia etse bile, Burnham ile Shachtman Sovyetler Birliğinde böyle bir üstünlük bulunmadığı kanısındaydılar. Kendi mantıkları ister istemez onları Sovyet ekonomisinde herhangi ileri bir nitelik bulunmadığı sonucuna götürüyordu. Dolaylı ve dolaysız olarak sanayiin devletleştirilmesine ve plânlamaya çatıyorlar, bunların bürokratik kollektivizmin ve totaliter esirliğin temeli olduğunu söylüyorlardı. Böylece Marksist Leninist progamın her ilkesi, diyalektiği ve ahlâkı da dahil olmak üzere, tartışma konusu oldu. Burnham ile Shachtman ve onları izleyenler programı madde madde reddetmeye kadar vardılar. Bu durum aslında kendilerinin de "Aydınların Geri Çekilmesi" diye tanımladıkları hareketin devamından başka bir şey değildi: *The New International*'de Eastman'a, Hook'a ve daha ötekilere çatarlarken aslında eski saldırıcılar geri çekilmekte birleşmiş oluyorlardı.

Troçki bu tartışmada söyleyeceği sözü Rizzi'yi eleştirirken söylemişti. Burnham ile Shachtman'ın başlattıkları tartışma ise siyasî düşünce ve üslup bakımından daha aşağı bir düzeydeydi. Bu tartışmanın en ilginç yanı, bu vesile ile Troçki'nin taraftarları arasında biriken hayal kırıklığının ve kötümserliğin ortaya

çıkmış olması ve Troçki'nin bunlara karşı son bir kere karşı koyması idi: hayatında giriştiği son tartışma olacaktı bu.

Stalin 1939 yılı sonuna doğru ordularına Finlandiya üzerine yürüme emri verince bütün bu tartışmalar sona edi. Troçki bu sırada yaptığı yorumlarda, dünyayı kızdıran ve Kızıl Orduyu kötü duruma düşüren Fin Savaşını Stalin'in "budalaca ve beceriksizce'" yönetmesini eleştirdi. Ama, Stalin tarafından gerçekleştirilmeye çalışılan amacın, Sovyetler Birliğinin Hitler'den gelebilecek herhangi bir saldırıya açık kanadını sağlamlaştırmak olduğunu da her zaman söyledi. Stalin'in davanışı doğruydu; Stalin'in durumunda olan herhangi bir Sovyet hükümeti (kısmen de Stalin'in yarattığı bu durumda) sınırlarının korunmasını Finlandiya'nın zararına sağlamlaştırmak zorunda kalırdı. İşçi devletinin stratejik çıkarı Finlandiyanın bağımsızlık çıkarından önce gelirdi. Stalin'in Finlandiya'yı istilâ etmesi üzerine Müttefikler "savaşı başka yere çevirmek" ve Finlandiya'ya yardım etmek kampanyası açınca Troçki "Sovyetler Birliğinin savunulmasını" daha kuvvetle istemeye başladı. O zaman eski yetiştirmeleri büsbütün çığlığı bastılar: "Troçki Stalin'i mi tutuyor? Stalin'in mi adamı olmak istiyor?" Burnham bu soruya şöyle cevap veriyordu: "Hayır, Troçki Yoldaş... Kremlin'de karşı-devrimin kurtarılması için G.P.U. ile aynı safta çarpışmayacağız."

Aslında bu sözler Troçki'nin Büyük Temizlik sırasında kendi söylediği sözlerdi; Troçki G.P.U. plânlarının içyüzünü açıklamak, "Stalincilik kanserini demirle dağlamak", "her namuslu insanın görevidir" dememiş miydi? "Sovyetler Birliği dostlarını" Stalin'in cinayetlerini, işçi devletinin kutsal çıkarları adına örtmekle suçlamamış mıydı? Gerçi, en sert polemiklerinde bile kendisi ile taraftarlarının her şeye rağmen S.S.C.B.yi dış düşmanlara karşı kayıtsız şartsız savunmaları gerektiğini tekrarlayıp durmuştu. Ama birçok taraftarları bunları politika gereği söylenmiş sözler sanmıştı; bu yüzden Toçki'nin gerçek

düşüncesini açıkladığını anlayınca şaşırmıştılar. Troçki'yi tutarsızlıkla, ikiyüzlülükle, dahası ihanetle bile suçluyorlardı. Düşüncelerindeki ve görüşlerindeki gevşek bağları didik didik ediyorlar; ellerine geçirdikleri ipuçlarıyla kendilerine göre teoriler kuruyorlardı. Troçki, Stalinciliğin "uluslararası alanda" bir gericilik ve karşı-devrim etkeni olduğunu söylememiş miydi? Şimdi nasıl kalkar da Stalinciliğin doğu Avrupa'da yayılmasının "ilerici ve devrimci sonuçları" olduğundan söz edebilirdi? Sovyetler Birliğinde "yeni bir sınıftan ve bürokratik kollektivizm den" söz ettikleri zaman Troçki onları Marksizmi bir yana bırakmakla suçlamış ve üretim araçlarının devletleştirildiği bir yerde yeni bir sömürü sisteminin bahis konusu olamayacağını söylemişti. Ama aynı Troçki, birkaç yıl içinde Batıda sosyalizm başarıya ulaşmadığı takdirde, bürokratik kollektivizmin yeni ve evrensel bir sömürü biçimi olarak kapitalizmin yerine geçeceğini söylememiş miydi? Mademki bürokratik kollektivizm diye yeni ve evrensel bir sömürü biçimi olabiliyordu bu biçim millî bir sistem olarak neden S.S.C.B. de olmasındı? Troçki, Batı' daki işçi sınıfları İkinci Dünya Savaşının sonunda kapitalizmi yıkamazlarsa Marksizm ve sosyalizm iflâs eder demekle taraftarlarının kafasına ağır bir yumruk indirmişti. (*) Troçki'nin kehanetlerinden çoğu gerçekleşmişti, onun için bu kehanetini de hafife almak niyetinde değillerdi. Troçki taraftarları arasında davâya bağlı ve temiz kimseler Batı'da devrim belirtileri bekleyip durabilirler ve her yerde devrim görebilirlerdi. Ama şüpheciler ve sinikler daha şimdiden Marksizmin ve sosyalizmin iflâs ettiğini görüyorlardı; bürokratk kollektivizm başlamıştı bile. Bunu ilk gören de Burnham'dı. Burnham tarihin akışını izlediği sürece, "iyi bir Bolşevik Leninist", dahası "Amerikan em-

(*) Troçki şöyle diyordu: "Birtakım yoldaşlar, yazımda 'bürokratik kollektivizmden' kuramsal bir olanak şeklinde söz etmeme şaşmış görünüyorlar. Dahası, bu yazıda Marksizmin tam bir revizyonunu da keşfetmiştirler." **In Defence of Marxism.**

peryalizminin en şiddetli düşmanı" olmuştu. Ama, Troçki'nin, fakına varmadan yaptığı uyarmadan sonra, tarih akışının yönetici sınıftan yana olduğunu anlayınca, hemen Marksizmin ideolojik ağırlığını atmış, yönetici (managerial) devriminin başladığını ilân etmişti. Shachtman da Burnham'ın teşhisini kabul ediyordu ama Marksizme ondan daha çok bağlı olduğu için bu olanağı sevinçten çok kederle karşılamıştı; görüşünü eski inançlarının yıkıntılarıyla uzlaştırmaya çalışmaktaydı.

Shachtman ve Burnham *İhanete Uğrayan Devrim*'den derleyip toparladıkları fikirlerle ortaya attıkları "yeni Troçkizm" adına oldukça güçlü görüşler savunduktan sonra, şimdi her ikisi de, Troçki'ye rağmen, Troçkizmin savunulmasından yana olduklarını söylemeye başlamıştılar. Troçki de buna Marx'ın bir sözünü kullanarak "O halde ben Troçkist değilim", diye cevap vermişti. Ama Troçki'nin bütün bu iddialara karşı koyabilmesi için polemiklerindeki aşırılıkları ve abartmaları, hiç olmazsa dolaylı olarak, reddetmesi gerekti. Bir mektubunda şöyle yazıyor: "Arkadaşlar, Stalin-Hitler Paktına çok kırgınlar. Anlaşılmaz bir şey değil bu. Stalin'den intikam almak istiyorlar. Çok iyi. Ama bugün güçsüzüz, ve Kremlin'i hemen deviremeyiz. Bu durumda arkadaşlarımızın birkısmı yalnızca kâğıt üzerinde kalacak bir çareye başvuruyorlar; Stalin gözden düşen bir memurdan Lenin Nişanını nasıl geri alırsa onlar da S.S.C.B.den İşçi Devleti adını geri alıyorlar. Sevgili dostum, ben bunu pek çocukça buluyorum. Marksist sosyoloji ile isteri hiç bir suretle uzlaşamaz." Stalin'in elinden bu kadar çektikten sonra kendi yetiştirdiklerinin bir Stalin hastalığına yakalanarak yargılarını bozmaları onu çok üzüyordu; bunun için de son nefesine kadar "objektif Marksist düşünceyi" savunarak onların bu "isterisine" karşı savaştı.

Amerikan Toçkistleri, başlarında James P Cannon olmak üzere, Troçki'nin görüşlerini kabul eden bir "çoğunluk" gurubu ile Burnham ve Shachtman'ı tutan bir "azınlık" gurubuna

ayrıldı. Troçki her iki tarafa da sert davranmamalarını, sabırlı olmalarını öğütledi; "Cannon'cuların, Burnham ile Shachtman karşısında görüşlerini savunmalarını isterken, Stalin ajanlarının bu kavgayı körüklemeye çalışacaklarını söyliyerek onları uyarıyor, azınlığın görüşlerini serbestçe ifade etmelerine, dahası S.W.P. içinde örgütlü bir gurup olarak çalışmalarına bile imkân vermelerini istiyordu. "Eğer biri çıkıp da Burnham arkadaşın partiden çıkarılmasını isteyecek olursa... ben kendim buna şiddetle muhalefet edeceğim", demişti. Azınlık gurubu Millî Kongresini topladıktan sonra bile Troçki bunu bir ihraç bahanesi saymamalarını çoğunluktan istedi.

Buna rağmen azınlık ayrı bir parti kurdu ve S.W.P.nin aylık "teori organı" olan *The New International*'i ele geçirdi. Yeni parti de hemen hemen kurulur kurulmaz ikiye ayrıldı: Burnham, "reformist olsun, Leninist ya da Stalinist olsun, ya da Troçkizmin herhangi bir çeşidi olsun, Marksist hareketle ilgili önemli inançların hiç birini geleneksel biçimde kabul" edemeyeceğini söyliyerek partiden ayrıldı. Ona göre, bu inançlar ya yanlış, ya günü geçmiş, ya da anlamsızdı. Son yılların en büyük Troçkistlerinden biri tarafından yapılan bu itiraf çok önemliydi. Burnham ile arkadaşları birkaç hafta önce Troçki tarafından "Marksist olmayan davranış" suçlamasına kızmıştılar. Şimdi de Burnham, "İnançları ve çıkarları gözönünde tutarsak..." diyordu, "birkaç yıldanberi benim Marksist bir partide gerçekten yerimin olmaması gerekirdi." Doğru mu yoksa yalan mı söylüyordu, yoksa *The Managerial Revolution*'un gelecekteki yazarı ideolojik dönüşünün ani olmadığını mı göstermeye çalışıyordu, ya da gerçekten bütün bu yıllar içinde kendisine bir Marksist-Leninist pozu mu vermişti, bilinmez, ama şurası kesin ki, Troçki'nin bu adama karşı söylediği sözler kendi kendisi için çizdiği yukarıdaki tablodan daha canlı olamazdı. Bu olaydan sonra Troçki bu kadar "şüpheci" bir adam kaybettiklerinden ötürü üzülmediğini söyledi; özel mektuplarında bu

adam için söylediği en hafif söz "entellektüel snob"du. Başkalarının da Burnham'ı izleyeceğini umuyordu: "Dwight Macdonald bir snob değil, ama biraz budala... o da Burnham gibi günün birinde partiden çıkacak, belki tembelliği yüzünden biraz gecikecek." Ama Toçki aslında Shactman'dan ayrılmasına üzülmüştü; çünkü bu adamın "maskaralığından", "boşluğundan" vb.den arada sırada yakınsa bile ona karşı bir sevgisi vardı. Aralarındaki dostluk 1929'da Büyükadada başlamıştı; Shachtmanın bağlılığını gösteren birçok mektuplar, toplantılar bu dostluğu daha da yakınlaştırmıştı. Bu son kavgada Troçki, Cannon'u desteklediği halde, kişisel alanda Shactman'a daha yakınlık duyuyordu. Bu tartışmaların en ateşli bir zamanında Shachtman'a yazdığı bir mektupta şöyle diyordu: "Eğer elim de olsaydı hemen bir uçağa atlar New York'a gelir, seninle kırksekiz, ya da yetmişiki saat durmadan tartışırdım. Senin buraya kadar gelip de bu sorunu benimle tartışmak ihtiyacını duymayışına... çok üzgünüm. Yoksa yapar mısın? Çok mutlu olurum." (*)

Dördüncü Entenasyonal gibi hava cıva bir örgütün yıkılması diye bir şey olabilirse, bu çatışmanın bu örgütü yıktığı söylenebilir. Troçki, "küçük burjuva ve eyyamcı unsurların" gitmesinden sonra S.W.P.nin Amerikan işçi sınıfına daha derin kök salacağına inanıyordu. Ama salmadı: S.W.P. küçük bir tekke olarak kaldı; üyeleri Troçki'nin ruhuna değil sözlerine, sonra da anasına bağlandılar; ama hiç bir zaman politik bir ağırlık kazanamadılar; rakibi olan Shachtman gurubu ise, en cılız mezhepleri bile yıllarca ayakta tutan bu erdemlerden bile yoksun olduğu için, kendi "Toçkizm"lerini eleştire eleştire dağılıp gitti, kayboldu. Öteki ülkelerdeki Troçkist guruplar da bu tartışmanın etkisinde kaldılar, çünkü her yerde, özellikle Fransa'da, bir

(*) Shachtman ile grubu sonradan Troçkizmle ve Leninizmle ilgilerini kesin olarak kestiklerini açıkladılar; Amerikan politikasında pek etkili olmayan ve Norman Thomas'ın başkanlığında bulunan Sosyal Demokrat partiye katıldılar.

haylı kimse Burnham ile Shactman'ın görüşlerini kabul ediyordu.

Böylece, Troçki, hayatının son günlerinde, yüksek dağın doruğuna çıkardığı kayasının yamaçtan aşağı bir daha yuvarlandığını görüyordu.

Troçki 27 Şubat 1940 günü vasiyetnamesini yazdı. Önce de birkaç kere kısa vasiyetnameler hazırlamıştı, ama onları yalnızca kanunî amaçlarla, kitaplarının telif haklarını Natalya veya da Lyova'ya miras bırakmak amacıyla hazırlamıştı. Bu son belge onun gerçekten son arzusu ve vasiyetnamesiydi; vasiyetnamenin her satırından sonunun yaklaştığını sezdiği anlaşılıyordu. Ancak bu vasiyetnameyi yazarken doğal bir ölümle öleceğini ya da intihar edeceğini düşünmüştü; bir kaatilin elinde öleceği aklına gelmemişti. "Tansiyonum yüksek olduğu için (ve hâlâ da yükseldiği için) çevremdekiler benim gerçek durumumu anlamıyorlar. Aktifim ve hâlâ da çalışabiliyorum. Ama sonum elbette yakın." Vasiyetnamesini yazmasının üzerinden altı ay geçtiği halde, bütün iniş çıkışlara rağmen, sağlığı bu kötümser kehanetini doğrulayacak kadar bozulmadı. 3 Martta yazdığı bir ekte şöyle diyor: "...bugün içimde... yüksek tansiyon yüzünden büyük bir manevî enerji duyuyorum; ama çok sürmeyecek bu." Troçki, kendisinde ileri derecede bir damar sertliği bulunduğundan ve doktorlarının gerçeği kendisinden sakladıklarından şüphe ediyodu. Herhalde Lenin'in son hastalığının ve felcinin uzun sürdüğü geliyordu aklına; böyle bir komaya girmektense kendisini öldüreceğini, ya da "çok yavaş giden ölüm sürecini... kısa keseceğini" söylüyordu. Ama yine de bir beyin kanamasından birdenbire öleceğini umuyor, bunun kendisi için "istenecek en iyi son" olacağını düşünüyordu.

Troçki vasiyetnamesini farkına varmadan Lenin'inki gibi hazırlamıştı: Her iki belgede de ana metinlerden başka bu metinlere birkaç gün sonra eklenmiş birkaç ek vardır. İçerik ba-

kımından ise iki belge arasında kesin karakter ve durum ayrılıkları göze çarpmaktadır. Lenin'in vasiyetnamesinde kişisel hiç bir şey yoktu. Yaklaşan parti kongresine gönderilen bir mektup biçimindedir; bu mektubu ölümünün yaklaştığını düşünerek yazdığı şeklinde en ufak bir imada bulunmamıştır. Onun da kafası bir sürü ağır açmazların içinde olduğu halde, vasiyetnamesine dinsel ve kutsal bir kitap havası vermek istememiştir; çünkü ilkelerinin ve inançlarının düşünülmeden kabul edileceğini biliyordu. Hep Bolşevizmdeki buhranı (ölümünün bu buhranı çabuklaştıracağını da biliyordu), bu buhranı nasıl ve hangi çarelere başvurarak önliyeceğini düşünüyordu: Üst kademedeki liderlerin iyi ve kötü yanları konusundaki görüşlerini partiye anlatmış; Merkez Komitesinin yeniden örgütlenmesi için hazırladığı plânı partiye sunmuş, Komiteyi Stalin'i Genel Sekreterlikten atmalarını salık vermişti. Son nefesine kadar, bütün varlığı ile, büyük bir hareketin şefi olarak kalmıştı. Troçki ise, vasiyetnamesinde daha çok kişisel konular üzerinde durmuştur. Stalin'in "budalaca ve alçakça iftiraları üzerinde durmasının gereksiz" olduğundan, çünkü devrimci şerefini karartan "en ufak bir leke" bulunmadığından; yeni bir "devrimci kuşağın" kendisinin ve daha binlerce öteki kurbanının şereflerini iade edeceğinden kısaca söz etmişti. En zor saatlerinde kendisine karşı güvenlerini yitirmemiş olanlara teşekkür etmiş; ama onlara hiç bir öğütte bulunmamıştır; vasiyetnamede Dördüncü Enternasyonale değinen bir tek kelime yoktur. Metnin yarısında yalnızca Natalya'dan söz ediyor:

Alınyazım, bana, sosyalizm dâvası için savaşan bir savaşçı olmak mutluluğundan başka bir de onun kocası olmak mutluluğunu vermiştir. Hemen hemen kırk yılı bulan evlilik hayatımızda o sonsuz bir sevgi, üstünlük ve iyilik kaynağı olarak kalmıştır. Büyük acılar çekmişti... ama kendisinin de mutlu olduğu günlerin bulunduğunu hatırladıkça içim rahat ediyor.

Karısı için yazdığı bu övgünün arasına bir inanç açıklaması karışıyor:

Bilinçli hayatımın kırk üç yılını bir devrimci olarak geçirdim; kırk iki yıl

Marksizm bayrağı altında dövüştüm. Eğer yeniden yaşamaya başlamış olsaydım... şu ya da bu hataları yapmamaya çalışırdım, ama hayatımın ona akışı değişmezdi. Bir proleter devrimci, bir Marksist, bir diyalektik materyalist, ve dolayısıyla bir ateist olarak öleceğim. İnsanlığın komünist geleceğine olan inancım, gençlik günlerimdekinden daha az ateşli değil, bugün, daha da sağlam.

Bu satırları yazarken pencerenin dışına bakıyor; Natalya eve doğru gelmektedir, onu görünce yazısına şu şairce parça ile son veriyor:

Nataşa bahçeden gelerek pencereye doğru gitti ve odama daha çok hava girmesi için pencereyi sonuna kadar açtı. Duvarın altındaki yeşil aydınlık şeridi, duvarın üstündeki temiz mavi gökyüzünü ve her yerdeki güneşi görüyorum. Hayat güzel. Gelecek kuşaklar bu hayatı bütün kötülüklerinden, sömürüden, şiddetten temizlesin ve hayatın tadını çıkarsın.

Troçki, vasiyetnamesine yazdığı bir ekte, yazılarının telif haklarını Natalya'ya bırakıyor ve yeni bir paragrafa şu kelimelerle başlıyor: "Eğer ikimiz de ölürsek..." Ancak cümle bitmemiş, boş kalmış. 3 Mart tarihinde yazdığı yeni bir ekte hastalığının ne olduğunu yeniden anlatıyor; ihtiyarlığın fizik yıkıntılarına uğramaktansa Natalya ile intihar etmeğe karar verdiklerini yazıyor. "Ölüm zamanını kendimin tayin etme hakkını muhafaza ediyorum... Ama durum ne olursa olsun... komünist geleceğe sarsılmaz inancımla öleceğim. İnsanlığa ve insanlığın geleceğine olan bu inancım bana bugün bile hiç bir dinin veremeyeceği bir direnmeyi sağlıyor."

Bu sırada Stalin Troçki'yi yaşatmamaya karar vermiştir artık. Peki ama, Stalin Troçki'nin hâlâ nesinden korkuyordu? Troçki'nin taraftarlarını, intikam almasınlar diye ailelerini bile, ortadan kaldırmamış mıydı? Sonra, Troçki dünyanın öbür ucundan kendisine ne yapabilirdi? Birkaç yıl önce olsaydı, Troçki'nin dışarda başlayacak yeni bir komünist hareketinin başına geçmesinden korkabilirdi; ama şimdi Dördüncü Enternasyonal-den birşey çıkamayacağını artık anlamamış mıydı?

Gerçekler şunu gösteriyor ki, Stalin bütün bunlara rağ-

men yine rahat değildi. Giriştiği şiddet hareketlerinin ve terörün sonunda bütün istediklerini gerçekleştirdiğine, eski Bolşevik Rusyası'nın gerçekten yok olduğuna yine de inanmıyordu. Kendisini alkışlayan milyonlarca insanın yüzüne baktıkça bu yaltaklanmaların altında korkunç bir öfkenin yattığını kestirebiliyordu. Bu kadar insan varlıkları yok edildikten, ya da hayatları mahvolduktan ve çevresinde bu kadar hoşnutsuzluk biriktikten sonra, başlayan savaşın önceden akla gelmeyen darbeleri kim bilir ne sonuçlar verebilirlerdi? Belki de yeni insanlar çıkar, eski rüyalarla, eski kinleri yeniden diriltebilirlerdi? O gün için Dördüncü Enternasyonal güçsüz olsa bile, savaş felâketlerinin siyasî manzarayı değiştirmeyeceğini kim söyliyebilir, savaşın hangi dağları düzliyeceğini, hangi tepeleri büyük dağlar haline getireceğini kim kestirebilirdi? Troçki'yi umutlandıracak kadar gerçekleşen olanaklar, Stalin'i korkutacak kadar da gerçekti; Troçki sağ kaldıkça bu olanakların en yüksek ve rahat durmayan bir temcilcisi olacaktı. Troçki hâlâ eski Bolşevik rüyalarının sözcülüğünü yapıyor, hâlâ o rüyaların heyecanını ve savaş türkülerini bütün gücüyle haykırıyordu. Her kritik zamanda, yine utandırıcı Fin savaşını sonunda, Hitler Norveç ile Danimarka'ya girince, Fransa düşünce Okyanus'un ötesinden hemen Troçki'nin sesi gürlüyor bu felâketlerin sonuçları yaratan hatalarını, Sovyetler Birliğini bekleyen korkunç tehlikeleri dünya kamuoyuna duyuruyordu. Gerçi Troçki'nin suçlamaları, uyarmaları Sovyet halkına erişmiyordu; ama Amerikan, İngiliz, ve daha başka ülkelerin gazetelerinde çıkıyordu; savaş Doğuya yayıldıkça, askerî harekâtın gürültüsü, yenilgiler ve geri çekilmeler arasında Sovyetler Birliğine de sızabilirdi.

1940 Nisan ayının sonunda Troçki, "Sovyet işçilerine, köylülerine, askerlerine", "Aldatılıyorsunuz" başlığı altında bir mesaj yayımladı. Bu mesajı ihtiva eden bir beyannamenin sempatizan denizciler tarafından S.S.C.B.ye sokulduğu söylenir; ama

mesajın yerine ulaştığı şüphelidir. (*) Ancak çağırının her kelimesi bir bombadır. Troçki, Sovyet işçileri ile askerlerine şunları söylemektedir: "Gazeteleriniz, kardeş kaatili Stalin ile ahlâksız komiserlerinin, sekreterlerinin ve G.P.U. memurlarının çıkarına yalan söylüyor size." "Başınızdaki bürokasi yurdiçinde kanlı ve acımasızdır, ama emperyalist devletlerin karşısında korkaktır." Stalin'in yüzsüzlükleri Sovyetler Birliğine karşı bütün dünyada beslenen sempatiyi yok etmekte, ülkeyi yalnız bırakmakta, düşmanları güçlendirmektedir; bu rezaletler "Sovyetler Birliğinin karşılaştığı tehlikenin asıl kaynağıdır." İşçiler ve askerler, "devletleştirilmiş sanayi ile kollektifleştirilmiş ekonomiyi dünya burjuvalarına hiç bir zaman teslim etmemelidirler, çünkü ancak bu temel üzerine yeni ve daha mutlu bir toplumu kurabilirler hâlâ." "İşçi sınıfının kazanmış olduğu her mevzii.. demokratik hakları, ücret sistemini, üretim araçlarının devletleştirilmesi ve bir plânlı ekonominin kurulması gibi muazzam bir başarıyı... canını dişine takarak savunması her devrimcinin görevidir." Ama "Ekim İhtilâlinin" getirdiği bu "kazançlar"dan halk ancak, Çarlık bürokrasisine karşı bir zamanlar yaptığı gibi, Stalin bürokasisine karşı da mücadele edebileceğini gösterdiği zaman yararlanabilirdi. Hayır, Troçki'nin ihtilâl çağrısına devam etmesine daha fazla göz yumamazdı Stalin!

Eski G.P.U. memurlarından ve yabancı komünistlerden birkaçı Troçki'ye karşı girişilen son saldırının nasıl hazırlandığını anlatmış bulunuyorlar: İspanya Savaşının, "Troçkizmin tasfiyesinde" uzmanlaşmış G.P.U. ajanları Meksika'ya gönderilmiştiler. Meksikalı Stalinciler "Coyoacan'a sığınmış haine" karşı

(*) 23 Nisan 1940 tarihini taşıyan metinden. Arşiv. Bu sıralarda, Almanların Norveç'i işgal etmelerinden az önce, Alman Troçkistlerin Walter Held, S.S.C.B. ve Japonya üzerinden Amerika'ya geçmek umuduyla Norveç'ten ayrıldı. Ama yolda, hiç bir iz bırakmadan, kayboldu. S.S.C.B.de yakalanarak kurşuna çizidiği hemen hemen kesin. Troçki'nin mesajının S.S.C.B halkına ulaştırmaya çalışmış olması çok ihtimal dahilindedir.

bir halk kızgınlığı yaratmak için ellerinden geleni yapıyorlardı. Troçkinin yalnız Stalin'e karşı komplo hazırladığını değil, Amerikan petrol krallarının çıkarına Cardenas'a karşı da bir komplo düzenlediğini, Meksika'da genel bir grev ve faşist bir hükümet darbesi hazırladığını da her gün durmadan yazıyorlardı. Böyle olduğu halde, Moskova 1940 yılının başında Meksika Komünist liderlerini "Troçkizme karşı uzlaşıcı bir tutum" almakla suçladı; liderler görevlerinden alındı. Troçki alehtarı kampanya yeni bir hız kazandı. Bu sırada Troçki'nin yaptığı ufak bir hatâ düşmanlarının ekmeğine yağ sürdü: 1939 yılının hemen sonuna doğru Troçki, Temsilciler Meclisi Dies Komitesi denen ve "Amerika aleyhtarı faaliyetleri incelemekle" görevli olan kurulun önünde tanıklık etmek üzere Amerika'ya gitmeyi kabul etti (Bu komite Senatör McCarthy'nin bindokuzyüz ellilerde başkanlık ettiği ünlü solcu avı komitesinin başlangıcı olmuştur.) Komitenin başkanı Senatör Diess, Komünist Partisinin yabancı bir devletin ajanı olduğu için kapatılmasını istiyordu. Troçki bu komiteyi, G.P.U.nun kendisine ve taraftarlarına karşı yönelttiği kanlı faaliyetleri açıklayabileceği bir forum olarak kullanmak istiyordu. Ama komitede Komünist Partisinin kapatılması aleyhinde konuşacağını ve bütün dünya işçilerini dünya savaşını dünya ihtilâline çevirmeye çağıracağını daha önceden bildirdi. Bu işten bir şey çıkmadı; bunun nedeni kısmen Troçki'nin kendi adamlarından, özellikle Burnham'dan gelen itirazlardı; ve kısmen de Troçki'nin nasıl davranacağını önceden öğrenen Dies Komitesinin bu işten vazgeçmesiydi; sonra Amerika hükümeti Troçki'ye vize vermeyeceğini de bildirmişti. Komitenin karşısına birtakım şartlarla çıkmayı ileri sürmüş bile olsa böyle bir şeyi istemesi Stalincilerin işini kolaylaştırdı; "Troçki, Dies ve petrol krallarıyla birikte Meksika halkı aleyhine entrikalar çeviriyor" demeye başladılar. 1940 yılının 1 Mayıs günü 200.000 üniformalı komünist Mexico City'de ellerinde "Troçki'yi atın" pankartlarıyla bir yürüyüş yaptı.

Troçki suçlamaları reddetti; Dies Komitesiyle yapılan yazışmaları açıkladı, ve Meksika hükümeti tarafından bu konuda resmî bir inceleme yapılmasını istedi. Başkan Cardenas Stalincilerin suçlamalarına omuz silkip geçti; ama olaylar halkı etkiledi; Troçki'nin sempatizanları Troçki'nin, özellikle Cardenas'ın seçimleri kaybetmesi halinde, sığınma hakkını kaybedeceğinden korkmaya başladılar.

Kaatil bu sırada zaten Avenida Viena'daki evin kapısına gelmişti. Bu adam, 1938 yılında Amerikalı Troçkist Sylvia Agelof'a kendisinin Belçikalı bir diplomatın Jacques Mornard adındaki oğlu olarak tanıtan, ve Dördüncü Enternasyonal'in kuruluş toplantısında bulunan gençti. Gerçek adı bugüne kadar resmen tesbit edilmiş olmamakla birlikte kendisinin, İspanya iç savaşı sırasında ünlü bir İspanyol komünist olan birçok işler arasında, G.P.U. ile sıkı ilişkisi bulunduğu bilinen Caridad Mercader adındaki kadının oğlu Ramon Mercader olduğu hemen hemen kesindir. Mornard'ın Paris'te Sylvia Agelof'la tanışması bir rastlantı değildi; önceden, inceden inceye düşünülüp hazrlanmıştı. G.P.U. ajanları bir süredir Sylvia ile kızkardeşini izliyorlardı; her iki kardeş de Troçkistti; Sylvia'nın kardeşi zaman zaman Coyuacan'a kurye olarak gönderiliyor ve orada Troçki'nin sekreterliğini yapıyordu. Sylvia'ya gelince: Columbia Üniversitesinde Sidney Hook'tan felsefe dersi almış, psikoloji okumuştu; Rusça, Fransızca, ve İspanyolca biliyordu; Rusça bilen sekreter bulamadığından yakınan "ihtiyar"a yardımcı olabilirdi. Güzel olmayan bu evde kalmış yalnız kız, yakışıklı ve temiz giyinmiş bir genç tarafından birdenbire kndisine kur yapıldığını görünce şaşırmıştı; kendisini ona bırakmış, Fransada onunla dalgın dalgın, rüya gibi birkaç ay geçirmişti. Ama arada sırada delikanlının davranışlarından şüphelenmiyor da değildi. Politika konularına karşı kafasız denecek kadar bir bilgisizliği vardı ki, okumuş bir "diplomat oğluna" hiç yakışmıyordu bu. Ticaret ve gazetelik alanındaki ilişkilerini anlamaya imkân yok-

tu; aile ilişkisi bile karanlıktı. Sylvia'ya kendisi hakkında anlattığı hikâyeler parça parça ve tutarsızdı; çok para kazanan biri gibi eğlence yerlerinde bol para harcıyordu.

Sylvia Agelof 1939 Şubatında Amerika'ya döndü. Aynı yılın Eylül ayında Mornard da New York'ta onu buldu. Sylvia yine davranışlarından biraz şüphelenmedi değil. Mornard bir Belçika gazetesinin Amerika muhabiri olarak Amerika'ya geleceğini bildirmişti; oysa sahte bir Kanada pasaportu ile, Frank "Jacson" takma adıyla Amerika'ya gelmiş, bunu Belçika'da askerlikten kaçmak için yaptığını söylemişti. New York'ta hiç bulunmadığını söylediği halde kenti iyi bilen biri gibi her yerde rahatça yolunu buluyordu. Ama her soruya akıllıca bir cevap buluyor, çapkın bir hovarda rolünü hiç bir zaman ihmal etmiyor ve politika konusunda en ufak bir şüphe yaratmıyordu. Sylvia'nın en çok yakındığı kusuru havailiği ve palavracılığı idi. Sylvia Mornard'ı düzeltmeye ve Troçkizmle ilgilendirmeye çalışıyordu; ama Mornard bu çabaları her zaman soğuk karşılıyor ve boş veriyordu. New York'a gelmesinden kısa bir zaman sonra önemli bir ithalat-ihracat firmasının satış memuru ya da müdürü olarak Meksika'ya gideceğini söyleyince Sylvia bunda şaşılacak bir şey görmedi; Sylvia'nın Meksika'da kendisine katılmasını isteyince Sylvia bu isteğe memnunlukla razı oldu.

Mornard, Ekim'in ortasından önce Meksika'daydı; Sylvia da Ocak ayında Meksika'ya geldi. Meksika'ya gelir gelmez Avenida Viena'daki tapınağa koştu; herhalde Amerikan Troçkistlerinden haber getirmişti. Az sonra sekreterlik işlerine yardım etmeye başladı. "Jacson", çoğu zaman Sylvia'yı pahalı otomobiline bindirerek Avenida ve Viena'ya götürüyordu; işini bitirdiği zaman da kapıda bekliyordu. Muhafızlar kendisini tanımışlardı; sık sık onunla sohbet ediyorlardı. Bununla birlikte birkaç ay kapıdan içeri girmeye kalkışmadı. (Sylvia'nın siyasi faaliyetini yalnız uzaktan bir gülümseme ile izliyormuş gibi yapıyordu hâlâ; sadece onu memnun etmek için bu konuya karşı

biraz ilgi duyuyormuş gibiydi.) Kapıda beklerken Alfred ve Marguerite Rosmer'e gidiyor, onlarla konuşuyordu. Karıkoca da kendisini "Kibar genç", "Sylvia'nın kocası" olarak tanımıştı. Onları Mexico City'de yemeğe çağırıyor, kırlara gezmeye götürüyordu.

Ticaretle uğraştığı sanılan saatlerde ise, G.P.U.nun ajanlarıyla temas ediyor, onlardan emir alıyordu; birçok kaynaklara göre, o sırada Meksika'da olduğu anlaşılan annesiyle de görüşüyordu herhalde. Sylvia onun bu ilişkilerinden en ufak şekilde şüphelenmiyor, ilgilenmiyordu; Mornard bir kere bile "karısı" ile annesini görüştürmemişti. Ama arada sırada Sylvia'yı bile kuşkulandıran hatalar yapıyordu. Bir ara çalıştığı büronun adresini Sylvia'ya vedi; ama sonradan böyle bir büro olmadığı anlaşıldı. Yaptığı "yanlışlıktan" ötürü özür diledi, yeni bir adres verdi. Aynı "yanlışlığı" Paris'te de yaptığını hatırlayan Sylvia kuşkulandı; kurnaz ve dikkatli bir kadın olan Marguerite Rosmer'den bu işi incelemesini rica etti. Verilen adresin doğru olduğu anlaşıldı; Mornard - "Jacson" işinde bir dalavere olsa da bu dalaverenin politika ile ilgili olmadığına Rosmer'ler bile inandılar ve "büro"nun nasıl bir büro olduğunu araştırmadılar. (Ancak bu "büro"nun yerli Stalinci şefler tarafından kullanıldığı çok sonra anlaşıldı.) Sylvia "Jacson"u Troçki'nin evine sokmamaya dikkat edecek kadar akıllıydı; kocasının sahte bir pasaportla Meksika'ya gelmesinden ötürü Troçki'yi ziyaret etmesinin kendisini kuşkulandıracağını Troçki'ye bile söyledi. Sylvia Mart ayında New York'a döndüğünde, yokluğunda Avenida Viena'daki eve girmeyeceği üzerine "Jacson"dan söz aldı.

Ama "Jacson" az sonra eve girdi; Rosmer hastalanmıştı; Mexico City'deki Fransız hastahanesine Rosmer'i götürmesi kendisinden rica edildi; Rosmer'i hastaneye götürüp getirdi, ilâç vb. satın aldı. "Jacson" fırsattan yararlanarak işini bu şekilde yoluna koyarken Sylvia'ya bir mektup yazıp neden "sözünde durmadığını" da anlattı ve özür diledi. Troçki'nin evin-

dekilerle bu şekilde dostluk kurduğu halde "Jacson" Troçki'yi ancak üç ay sonra görebildi.

"Jacson"a Troçki'yi öldürmek görevinin henüz bu sırada verilmemiş olduğu anlaşılıyor. Onun görevi, daha çok evin içini, plânını ve savunma tertibatını keşfetmek, Troçki'nin her gün hangi saatlerde neler yaptığını anlamak, başkalarının eve karşı girişecekleri silâhlı bir saldırı için gereken bilgileri toplamaktı.

Bu saldırının başında, Rivera'nın eski arkadaşı, ünlü ressam ve Meksika madencilerinin lideri David Alfaro Siqueiros bulunacaktı. Siqueiros İspanya İç Savaşında birkaç tugay yönetmiş, İspanya'dan dönmeden bir yıl önce bir saldırıda birliğinde iki üç kişi kalıncaya kadar savaştıktan sonra geri çekilmiş, yaman bir savaşçıydı. Bu kadar ünlü ve kahraman bir sanatçının Troçki'nin öldürülmesi işini nasıl kabul ettiğini ya da buna gönüllü olarak nasıl katıldığını anlatmak için Stalinizmin o yıllardaki ahlak anlayışı üzerinde ciltlerle kitap yazmak gerekir; ama, herkesin bildiği gibi, Meksika'da siyasî hesapların tabanca ile görülmesi millî bir gelenek halindedir. Siqueiros'a göre, sanat, ihtilâl, ve gangasterlik birbirinden ayrılmaz şeylerdi; kendisinde bir Latin Amerikalı korsan havası vardı. İspanya'da G.P.U. ile ve söylendiğine göre, Mercader ailesiyle ilişki kurmuştu. Ama, dâvâya bu kadar yardım ettiği halde son zamanlarda Komünist partisi tarafından parti parasını kötüye kullanmakla suçlanmıştı. Siqueiros buna çok üzülmüştü; yeniden göze girmek için bağlılığını gösterecek tehlikeli bir maceraya atılmak istiyordu. Troçki'nin evine silâhlı bir saldırı için bir plân hazırlandı; Troçki'yi idam etmek üzere de, İspanya'da emrinde çalışmış olanları ve Meksika madencilerinin yanına aldı.

Avenida Viena'da herkes bu saldırıyı bekleyip duruyordu. Yerli Stalinci gazeteleri okuyan Troçki şöyle diyordu: "İnsanlar kalemi atıp yerine makinalı tüfek almaya hazırlandıkları

zaman böyle yaparlar." Nitekim, Amerikalı Troçkistlerin istekleri üzerine ev takviye edildi. Kapıların arkaları iyice kapatıldı, tellere elektrik akımı verildi, saldırıcıların gelebilecekleri yollara otomatik alarm sinyalleri ve makinalı tüfekler konuldu. Muhafızların da sayısı artırılmıştı. Evin dışında ve çevresinde on Meksikalı polis nöbet bekliyordu. İçerde de, kapı nöbetçileri gece gündüz görev başındaydılar; muhafızlar odasında her zaman dört beş kişi hazır durumda bekliyordu. Orta sınıftan gelme Amerikan kolej öğrencileri elbetteki bu göreve pek yatkın değillerdi; ama başka çaresi de yoktu; Troçkist örgütte bulunan birkaç işçi ise işlerini ve ailelerini bırakıp Coyoacan'a gelemezdi. Muhafızlar durmadan değişiyordu; birkaç aylık monoton görevden sonra muhafızlar kolayca yoruluyorlardı, disiplinleri bozuluyor, yerlerine başkalarının getirilmesi gerekiyordu. Bu bakımdan zaman zaman kapıda tecrübesiz nöbetcilerin bulunmaması mümkün değildi. Siqueiros baskının yapıldığı gece görevli olan Robert Sheldon Harte 7 Nisan'da New York'tan gelmişti. Coyoacan'da kaldığı altı hafta içinde, arkadaşları ile Troçki, Harte'ın iyi kalpli, dâvâya bağlı, yalnız biraz saf ve aldatılabilir bir adam olduğunu gördüler. (*) Arkadaşlarının çok sonradan hatırladıklarına göre, Harte, Mornard - "Jacson" ile hemen dostluk kurmuştu; sık sık birlikte gezdikleri görülüyordu. Artık açıkça anlaşılıyordu ki Troçki'nin güvenliği bir iki rastlantıya bağlıydı. Bununla birlikte pek de rastlantı değildi, çünkü bu Troçki'nin genel durumunu, karşısında bulunduğu büyük tehlikeleri, taraftarlarının yetersizliğini ve sınırlarını yansıtmaktaydı.

23 Mayıs günü, Troçki bütün gün durmadan çalışmıştı; geç vakit yatmış, uyku hapı almadan uyuyamamıştı. Sabah saat 4

(*) Troçki'nin anlattığına göre, Sheldonun gelmesinden az sonra evin bahçe kapısının anahtarını gördü Troçki bunu yapmamasını endisine ihtar etti ve "Böyle yaparsan herhangi bir saldırı halinde ilk kurban sen olursun" dedi. Troçki'nin Sheldon konusunda 15 Temmuz 1940 da verdiği ifade. Arşiv

sularında makinalıya benzer bir sesle uyandı. Yorgundu, uykusu vardı; bir an Meksikalıların gürültülü dinsel ya da ulusal bayramlarının birinde fişek attıklarını sandı. Ama "patlamalar çok yakında, odamda, yakınımda ve tepemde oluyordu. Barut kokusu daha da keskinleşti, daha şiddetlendi... saldırıya uğramıştık." Natalya'da yatağından fırlamış, Troçki'yi vücuduyla koruyordu. Biraz sonra Natalya, her yerden mermiler yağarken, Troçki'yi yere yatırdı; yatak ile duvar arasında bir köşeye soktu; kendisi de yere yattı, Troçki'ye vücudunu siper etti. Karanlıkta hiç ses çıkarmadan ve kıpırdamadan öylece yattılar; görünmeyen saldırganlar bu arada odaya sürekli olarak pencerelerden ve kapılardan mermi yağdırıyorlardı. Belki ikiyüz mermi atıldı; yüz kadarı yatağın üstüne ve yanına düştü; sonradan duvarlarda ve kapılarda yetmiş delik sayıldı. Natalya biaz doğrulur gibi oldu; Troçki kalkmamasını söyledi; yeniden yere yattılar; barut kokusu boğazlarını yakarken muhafızların ve dışardaki polislerin başlarına gelenleri düşünüyorlardı.

Birdenbire, bir duvarın ya da kapının arkasından, "Büyükbaba!" diye bir çığlık işitildi. Saldırganlar Seva'nın odasına girmişlerdi. Troçki sonradan, "çocuğun haykırması o gecenin en korkunç anısıdır," diyecektir. Natalya da "Çığlık bizi kemiklerimize kadar titretti," demiştir. Sonra her yere bir sessizlik çöktü. Troçki "çocuğu kaçırdılar," diye fısıldadı. Natalya sanki rüyadaymış gibi, çocuğun odasında patlayan bir yangın bombasının ışığında bir insan silüetini, "bir miğferin yuvarlağını, parlayan düğmeleri ve uzun bir yüz," gördü. Adam Troçki'nin odası ile çocuğun odası arasındaki eşikte durdu; hayatta kalan olup olmadığını anlamak istiyordu sanki; kıpırdayan kimse görmediği halde yataklara doğru bir yaylım ateş daha açtı, sonra kaybolup gitti. Ateş sesleri o sırada avluda yankılandı, çocuğun odası yanıyordu. Seva odada yoktu; alevler içinde ince bir kan izinin koridora doğru sızdığı görülüyordu. "Sonra her yanı sessizlik kapladı... dayanılmaz bir sessizlik," diyor Natalya.

" 'Seni nerede saklayabilirim,' (diye düşünüyordu). Havanın gerginliğinden ve umutsuzluktan gücümü kaybediyordum. Herhangi bir zamanda geri dönebilirler, onu öldürebilirlerdi." Evdekiler, Rosmer'ler, sekreterler, muhafızlar, polisler neredeydi? Hepsini öldürmüşler miydi? " gecenin sessizliği sanki bir mezar, bir ölüm sessizliği idi... Ve birdenbire yine aynı sesi işittik; torunumuzun sesini; ama bu sefer avludan geliyor ve sanki bir müziğin neşeli bir parçası gibi cesurca ve sevinçle çınlıyordu: 'Alfred! Mar-gue-rite!' Bu ses bizi hayata kavuşturdu yeniden!" Seva da yatağın altına saklanarak kendisini kurtarmıştı; daha ateş kesilmeden, dedesinin ve ninesinin öldüğünü sanarak, ayağında bir yara ile, Rosmer'leri aramaya çıkmıştı.

Birkaç dakika sonra bütün evdekiler avluda toplandılar. Ölen ya da ağır yaralanan yoktu. Muhafızların uykuları hâlâ açılmamıştı; dışardaki polisler de ne olduğunu bilmiyorlardı. Troçki hemen sokağa koştu: nöbetcilerin silâhları ellerinden alınmış, ve elleri kolları bağlanmıştı. Kısa, hızlı, heyecanlı ifadeler alındı: saat 4'den hemen önce polis ve asker üniforması giymiş yirmi kişi kadar olan bir gurup birdenbire nöbetçilere baskın yapmışlar, bir tek mermi bile atmadan onları yakalamışlardı. Bundan sonra, başlarında bir "binbaşı" ile kapıya yaklaşmışlar; içlerinden biri görevli olan Robert Sheldon Harte'a birşeyler söylemişti. Harte bunun üzerine hemen kapıyı açmıştı. Saldırganlar, öteki muhafızları bastırmış ve korkutmuşlar, Troçki'nin odasına bakan ağaçların arkasında makinalı tüfekleri yerleştirmişler, ayrı ayrı mevzilere de yerleştirdikten sonra ateş açmışlardı. Niyetleri Troçki ile ailesini öldürmekti elbette, çünkü başka hiç bir kimseye ateş etmemişlerdi. Baskın yirmi dakika sürmüştü. Bu ateş altında ne Troçki'nin, ne karısının, ne de torununun sağ kalmadığına iyice inandıktan sonra yangın el bombaları ile kuvvetli bir bombayı (bu bomba patlamamıştı) avluya atarak çekilmişlerdi. Birkaçı da Troçki'ye ait olan iki otomobilde, elleri kontak anahtarlarında, her an kaç-

maya hazır beklemişti. Sheldon da baskıncılarla birlikte gitmişti. O sırada kendisini gören polis, Harte'ın hiç bir direnme göstermediğini, baskıncılardan ikisinin kollarından tutarak Harte'ı dışarıya çıkardığını söyledi.

Bu "mucize kurtuluştan" sonra ilk duyulan şey bir rahatlama ve neşe oldu; Troçki'nin de alaycılığı üstündeydi. Bu kadar iyi hazırlanmış, bu kadar ağır bir saldırının bu kadar kolayca başarısızlığa uğramasına sevinmişti; çünkü kendisi, Natalya ve çocuk çaresizlik karşısında yapılacak tek şeyi yapmışlar, kendilerini karyolalarının altına fırlatmışlardı. Böylece Stalin ile ajanları ortaya çıkmış, rezil olmuşlardı. Bu saldırının kimin yararına, kimin teşvikiyle, ve kimin emriyle yapıldığında en ufak bir şüphe yoktu. Ama bu sevinç ve alaylarının içinde biraz da şaşkınlık vardı. Baskıncılar küçük kalenin içini ve savunma tedbirlerini nasıl öğrenmiştiler? Pusuya düşürdükleri kimsenin otomobilleriyle kaçabileceklerini bile biliyorlardı? Sheldon nasıl olmuş da hiç çekinmeden onları içeri bırakmıştı? Gerçi zayıf ve budala biriydi; ama elbetteki kapıyı açmadan önce güvendiği ve sesini tanıdığı biri kendisine gelmiş, kulağına birşeyler fısıldamıştı? Kimdi bu? Yoksa baskıncılar yüksek duvarları ve elektrikli telleri aşarak mı bahçeye girmişlerdi? Peki öyle ise Sheldon'u neden kaçırmışlardı (ve elbetteki öldürmeye götürmüşlerdi)?

Meksika Gizli Polis şefi Albay Salazar yarım saat sonra baskın yerindeydi; gördüklerini şöyle anlatıyor: "Troçki'yi görmek istediğimi söyledim; az sonra karısı ile birlikte geldi. (Troçki) pijama giymişti; pijamanın üzerinde de bir ropdöşambre vardı. Beni dostça karşıladılar... ama garip bir durgunluk vardı üzerlerinde. Sanki hiç bir şey olmamıştı. Bağa gözlüklerinin ardındaki keskin ve parlak gözleri —gözleri her zaman dik ve sert bakardı— gülüyordu; hafifçe şeytan ve alaycı bir hava vardı bakışlarında. Hemen hemen bembeyaz... saçları,.. biraz karışık gibiydi, arkaya doğru atılmıştı, yan tarafları ka-

rışıktı..." Troçki ile Natalya arasında "belirgin bir aykırılık" vardı; Troçki, enerjik ve otoriterdi... yüzü hâlâ gençti; Natalya ise tatlı, sakin ve hemen hemen kendi içine kapanmştı. "Ama her ikisinde de polis şefine pek normal gelmeyen bir soğukluk," "mükemmel bir kendine hakimiyet" görülüyordu. Birdenbire içinde bir şüphe uyandı: "Gerçekten onları öldürmeye teşebbüs etmişler miydi, yoksa bir danışıklı döğüş müydü bu?" Çalışma odasında Troçki'yi, "en ufak bir heyecana kapılmadan" az önce başından geçen olayı en ufak ayrıntısına kadar anlattığı sırada dinlerken Salazar yeniden düşündü: "Bu kadar çok baskıncı, bu kadar çok sayıda ateşli silah, dahası bomba bile, olduğu halde bunların bir yerlerine bir şey olmamış! Çok garip!" Bu hikâyeden sonra bahçeye indiler, güzel kaktüslerle süslü olan bahçe yine eskisi gibi sakindi; memur şüphelenebileceği bir kimse olup olmadığını Troçki'den sordu.

Çok kesin bir sesle "Elbette var!" dedi. "Geliniz..." Kolunu omuzuma koydu ve beni yavaş yavaş tavşan kümeslerine götürdü... Durdu çevresine bakındı, kimse olup olmadığını anlamak istiyordu, söyliyeceği sözün aramızda kalmasını istiyormuş gibi sağ elini ağzına yaklaştırdı, hafif bir sesle ve büyük bir inanla şunu söyledi "Baskını G.P.U'nun aracılığıyla düzenleyen Josef Stalin'dir."

Memur artık Troçki'nin kendisini aldattığına emindir. "Aptal aptal yüzüne baktım... İlk şüphem kesinleşmişti. Kendi kendime bir daha dedim ki, 'Danışıklı döğüş bu. Bundan hiç şüphen olmasın!' " Troçki, "en göze batan" yerli Stalincileri sorguya çekmesini, baskın konusunda kendilerinden çok şeyler öğrenebileceğini memura söylediği zaman, Salazar "eski devrimcinin dikkati başka yere çekmeye çalıştığı" sonucuna vardı. Evde çalışan hizmetçi, ahçı ve uşaktan biri ile Otto Schüssler ve Charles Cornell adındaki iki sekreterin tutuklanmasını emretti. Soruşturmanın aldığı biçim birçok heyecanlı söylentilerin çıkmasına sebep oldu. Birkısım insanlar baskını Diego Rivera'nın örgütlediğini, baskıncıların eve girerken "Almazar!" diye bağırdıklarını söylüyorlardı. (Almazar Cumhurbaşkanlığı-

na adaylığını koymuş gerici bir generaldi ve Rivera, Cardenas'a karşı bu generali destekliyordu.) Bazı kimseler de Troçki'nin Stalincilerin üzerine şüphe çekmek ve onları gözden düşürmek için böyle bir saldırı düzenlediğini iddia ediyordu.

Gizli polis şefi Troçki'ye düşman değildi ve bu işde bir çıkarı yoktu. Ama, baskının hangi mücadele ile ilgisi olduğunu bilmeyen, bu mücadeleye karışan insanlardan ve sorunlardan haberi olmayan profesyonel bir asker ve polis için bütün bunlar anlaşılır gibi değildi. Troçki'nin karyolası üzerinde yetmişüç mermi deliği saydıktan sonra bu "mucize kurtuluş" ona büsbütün garip gelmişti. Troçki ile Natalya'nın ne kadar sakin olduklarını görmüş, Meksika iç savaşına katılmış eski bir subay olarak, bu kadar büyük bir tehlike ile karşılaşan bir kimsenin bu kadar soğukkanlı olabileceğine inanmamıştı. Troçki'nin olayları bütün ayrıntılarıyla teker teker ve alaylı bir ağızla anlatması ona yersiz görünmüş, şüphesini daha da artırmıştı. (Salazar bu "anormal" soğukkanlılığın, cesaretin ve alaycılığın, evsahibinin yaradılışından geldiğini ancak, görevi gereği, birkaç ay Troçki'nin evine sık sık gidip geldikten sonra anladı.) Öteyandan, baskın o kadar büyük bir skandal olmuştu ki, Salazar Meksika ölçülerine göre bile bu baskının Cardenas'ı destekleyen Stalinciler tarafından yapıldığına bir türlü inanamıyordu. Troçki'nin muhafızları da şüphesini uyandırıyordu: Neden bu kadar pasif davranmışlardı? Neden içlerinden hiç birine silah atılmamıştı? Salazar, Sheldon'un baskıncılarla ortak olduğuna ve onları bile bile içeriye bıraktığına inanıyordu. Troçki ise Sheldon'un baskıncıların adamı değil kurbanı olduğu kanısındaydı; ama elinde bir delil yoktu. Ancak Salazar'ın doğru olarak düşündüğü bir nokta vardı: Böyle bir baskın Troçki'nin evinde bulunanlardan, ya da en azından evi ile yakından ilişki kurmuş olanlardan birinin işbirliği olmadan yapılamazdı. Kimdi bu? Bütün dikkatlerini bu sorunun üzerinde topladı.

Baskından bir hafta sonra Troçki kendisi ile Rivera'dan

şüphe edilmesine kızarak sekreterlerinden ikisinin tutuklanmasını protesto etti. G.P.U.nun birçok ülkelerde yaptığı işlere değinerek (bu arada Reiss ve Krivitski olayını anlatarak) sorgu yargıcının ya da polisin, aynı zamanda, Meksika Komünist Partisinin o günkü ve eski genel sekreterleriyle Siqueiros ve Lombardo Toledano'yu da sorguya çekmelerini istedi. Cumhurbaşkanı, sekreterlerin hemen serbest bırakılmasını emretti. Ama soruşturma bir süre daha yanlış yol izledi; Troçki üzerinde toplanan şüpheleri durmadan reddediyor, yardımcılarını savunuyor, Robert Sheldon Harte'ın bile masum olduğunu söylüyordu. "Eğer Harte G.P.U. ajanı olsaydı beni sessizce bıçaklardı", büyük ve gürültülü bir baskına kalkışmazdı, diyordu Bu arada polis baskıncılardan birkaçını teşhis etti, ve bunlar da Siqueiros'un elebaşı olduğunu doğruladılar; Siqueiros saklandı. (*) Sonunda, Salazar'ın memurları, 25 Haziran'da Sheldon Harte'ın cesedini Mexico City'nin dışındaki küçük bir çiftlikte buldular; çiftlik iki ünlü Stalinci ressam tarafından kiralanmıştı.

Salazar bu haberi alınca, yâni baskından bir ay ve bir gün sonra, sabahın saat dördünde Troçki'nin evine geldi. Muhafızlar Troçki'yi uyandırmayacaklarını söylediler; bunun üzerine Salazar muhafızlardan birini yanına alarak cesedi teşhis etmek üzere çiftliğe gitti.

Şafak vakti yamacın dibine vardık. Toprak ıslak olduğu için güç tırmanıyoduk. Cesed evin dışında, bıraktığım yerde sedyenin içinde duruyordu... Otto... arkadaşını hemen tanıdı.

San Angel'e vrdğımızda gün ışımıştı Cesed bahçeye konuldu. Az sonra General Nunez geldi, cesedin yıkanmasını emretti. Muhafızlar takviye edildi, çün-

(*) Siqueros 4 Ekim 1940 de tutuklandı (Troçki'nin öldürülmesinden sonra); Mayıs baskınına karışmış olduğunu inkâr etmedi, ama Komünist partisinin bu işle ilgisi olmadığını, amaçlarının Troçki'yi öldürmek değil, "psikolojik bir etki" yaratmak ve Troçki'nin Meksikada kalmasını protesto etmek olduğunu söyledi. Siqueros kefaletle serbest bırakıldı, sonra da birkaç yıl Meksika'da görünmedi.

kü haber bütün şehire yayılmış, meraklılar toplanmaya başlamıştı. Formaliteler tamamlandı, yargıç ayrıldı

Birdenbire kalabalık arasında bir kımıldama oldu.

"Troçki! Troçki!"

Gerçekten de oydu. Saat onu vurmuştu. İhtiyar Rus devrimcisi cesede yaklaştı. Çok üzüntülü ve yorgundu. Eski sekreterine uzun uzadıya baktı; gözleri yaşla doldu. Büyük bir devrimi yönetmişti, birçok kanlı savaşlara girmişti, dostlarının ve ailesinin teker teker öldürüldüklerini görmüştü, yalnız kendisinin değil, karısının ve torununun da neredeyse hayatına malolacak bir saldırı karşısında kılı bile kıpırdamamıştı; ama şimdi ses çıkarmadan ağlıyordu.

Bununla birlikte olayda Harte'ın oynadığı rol kesin olarak anlaşılmadı. Salazar, Harte'ın bir G.P.U. ajanı olduğuna ve Meksika polisinin eline düşerek fazla konuşmasından korkulduğu için G.P.U. tarafından öldürüldüğüne inanıyordu. Harte'ın çiftlik yöresinde rahat rahat dolaştığını ve yanında herhangi bir muhafızın ya da kimsenin bulunmadığını gören görgü tanıklarının ifadeleri bu tahmini doğruluyor. Buna karşı da Troçki Harte'ın öldürülen sekizinci sekreteri olduğunu, Amerikalı arkadaşlarının Harte için anlattıklarını Salazar'ın tahminine uymadığını söylüyordu.(*) Ölünün anababasına bir başsağlığı telgrafı çekti, ve "Bob" un anısına bir levha koydu; bu levhanın karşısına da az sonra kendi mezar taşı konacaktı.

Avenida Viena'daki "küçük kale"nin üzerinde toplanan boğucu ölüm sisi 24 Mayıs'tan sonra yine dağılmadı. Her hafta hergün yeni bir saldırı bekleniyordu. Troçki'ye göre kendisinin hâlâ hayatta bulunması bir mucize idi. Sabahları kalktığı zaman Natalya'ya şunu söylüyordu: "Bak dün gece de öldürülmedik; yine de memnun değilsin." Bir iki kere de derin derin düşünerek şunları eklemişti: "Evet, Nataşa, cezamız ertelendi." Troçki yine eskisi gibi aktif ve enerjikti; polisçe yapılan soruş-

(*) Troçki, Stalin'in intikamına uğrayan sekreterlerini şöyle saymıştı: Galzman, Butov, Blumkin, Sermuks, Posnansky, Kalment ve Wolf. 25 Haziran 1940 tarihli ifade Arşiv.

turmanın her aşamasına müdahele ediyordu; mahkemeye çıkıyor, ardı arası kesilmeyen iftiralara cevap veriyor, Fransa'nın teslim olması, Molotov'un Nazi Almanya'sını desteklemesi gibi olaylar üzerinde yorumlar yapıyor, Amerika'daki zencilerin durumunu, devrimci defetizm taktiklerini vb. tartışıyordu. Haziran ayının başlarında ziyarete gelen Amerikalı dostlarından oluşan bir gurup kendisine "saklanmasını", başka bir ad altında yaşamasını söyledi, kendisini Amerika'ya gizli olarak kaçırmalarına izin vermesini istediler, Amerika'da kendisini gizli olarak daha güvenle saklayabileceklerdi. Troçki onlara, kendi hayatını kurtarmak için gizlenmeyeceği ve çalışmasını bir hırsız gibi gizlice yürütmeyeceği cevabını verdi; dostu ve düşmanıyla açıkça karşılaşmalıydı; çıplak kafası bu "kapkara geceye" sonuna kadar dayanmalıydı (*). Yüksek beton duvarlar, yeni nöbetçi kuleleri, demir kapılar yapılmasını ve pencerelere çelik perdeler konulmasını ve böylece evdeki savunma tedbirlerinin takviye edilmesini tavsiye eden dostlarının ve Meksika makamlarının bu isteklerine istemiyerek boyun eğdi. "Takviye" işlerini bir görev yapar gibi denetliyor, birtakım fikirler söylüyor, değişiklikler tavsiye ediyor, ama sonra isteksizce omuz silkiyordu. Bir ara sekreteri Joseph Hansen'e şöyle demişti: "Burası bana ilk hapisane hayatımı hatırlatıyor. Kapılar aynı sesi çıkarıyor... Bu bir ev değil; orta çağ hapisanesi." Hansen'in anlattığına göre: "Bir gün, yeni yapılan nöbetçi kulelerine bakarken yanıma geldi. Gözlerinde yine o sıcak, içten gülümseme vardı... 'Uygarlık amma ilerledi; hâlâ böyle şeyler yapmak zorunda kalıyoruz'." Aslında ölüm hücresinde idam gününü bekleyen bir adama benziyordu; yalnız her yaşadığı saatte meşru hakkını kullanmaya kararlıydı ve şakacılığı ile alaycılığını hiç bırakmıyordu.

Köylerin çamurlu ve taşlı yollarında son otomobil gezilerini yapmaktaydı; bu yollar ona iç savaşta Rusya'daki yolları

(*) Teklifi yapanlardan biri bana anlattı.

hatırlatmaktaydı. Son yaptığı gezi sırasında "her zamankinden fazla uyudu, çok yorgundu ve ilk defa dinleniyor gibiydi. Benim yanımda kendisini bırakmıştı, Guernavaca'dan, tepeleri bulutlu Ameccamecca volkanına kadar uyudu... Yüksek ve sağlam duvarlı eski bir çiftliğin yanında durduk. İhtiyar duvarlara ilgiyle baktı: "Güzel bir duvar, ama ortaçağ işi. Kendi hapisanemiz gibi' dedi." Sık sık tekrarladığı bu "ortaçağ" sözüyle yalnız kendi kendini hapsetmesine kızdığını değil, aynı zamanda insanlığın ilerleme ve yükselme çağı denen çağdan Karanlık Çağların yabanlıklarına da dönülmekte olduğunu belirtmek istiyordu; kendisi de etrafını kulelerle, surlarla ve siperlerle çevirerek sanki bu genel geri-gidişe katılmıştı. Baskından sonra dostları ona kurşun işlemez bir yelek hediye etmişlerdi; bunu verenlere teşekkür etmiş, ama hoşnutsuzluğunu da saklamamıştı; yeleği giymemiş, kuledeki nöbetçinin giymesini daha doğru bulmuştu. Sekreterleri de ziyarete gelenlerin üzerlerinde silâh aranmasını ve yabancıları çalışma odasında yalnız başına kabul etmemesini durmadan kendisine tavsiye ediyorlardı. Hansen diyor ki: "Dostlarının aranmasına tahammül edemiyordu. Bunun yararsız olduğunu, ve yanlış bir güvenlik duygusu yaratabileceğini... bir G.P.U. ajanının ne yapıp yapıp bu aramayı atlatabileceğini düşünüyordu herhalde." Ziyaretçilerle konuştuğu sırada muhafızlardan biri yanından ayrılmayınca kaşlarını çatıyordu; çünkü birçoklarının "kişisel problemleri vardı (ve) muhafızın yanında rahatça konuşamıyorlardı."

Kaatil 28 Mayıs'ta, yâni baskından birkaç gün sonra, Troçki ile ilk defa yüz yüze geldi. Bu karşılaşma pek rastlantıya benzemiyordu. Rosmer'ler Vera Cruz'da bir gemiye binerek Meksika'dan ayrılacaklardı; "Jacson", her zamanki iş yolculuklarından biri sırasında onları Vera Cruz'a götürebileceğini söylemişti. O sabah erkenden onları almaya gelmişti; hazırlıkları bitinceye kadar bahçede beklemesi rica edildi. Bahçeye girince

o sırada tavşanlara yiyecek veren Troçki'nin hemen yanına gitti. Troçki işini bırakmadan ziyaretçisinin elini sıktı. "Jacson" son derecede dikkatli ve dost bir hava içindeydi; büyük adamın yüzüne dik dik bakmak, kendisini lafa tutmak ya da bahçede birlikte dolaşmak istemedi; Seva'nın odasına gitti, çocuğa oyuncak bir uçak verdi, ve nasıl işlediğini anlatmaya başladı. Troçki'nin isteği üzerine Natalya kendisinden kahvaltıya gelmesini, Rosmer'ler ile birlikte kahvaltıya katılmasını rica etti.

"Jacson", Vera Cruz'dan döndükten sonra on beş gün Avenida Viena'da görünmedi. 12 Haziran'da birkaç dakika için geldi, New York'a gideceğini söyledi, yokluğunda muhafızlar tarafından kullanılmak üzere otomobilini kendilerine bıraktı. Bir ay sonra Meksika'ya döndü, ama üç hafta Avenida Viena'ya uğramadı; Troçki 29 Temmuz'da Sylvia ile onu çaya çağırdı. En uzun ziyareti bu oldu; bir saatten biraz fazla sürdü. Nöbetçilerin tuttuğu ayrıntılı deftere göre, "Jacson" 28 Mayıs ile 20 Ağustos arasında kapıdan on defa geçti; ama Troçki'yi yalnızca iki ya da üç kere gördü. Bu da kaatilin cinayet yerini görmesi, öldüreceği insanı ölçüp biçmesi, plânına son şeklini vermesi için yetti. Son derecede nazik ve kibardı; ziyarete geldiği zaman Natalya'ya bir buket çiçek ya da bir kutu şeker getiriyordu: "Sylvia'nın hediyesi" idi bunlar. Bir ara tecrübeli bir dağcı olduğunu, Troçki dağa çıkmak isterse kendisine eşlik edebileceğini söylemiş, ama bunun üzerinde fazla durmamıştı. Nöbetçilerle konuştuğu sırada çeşitli milletlerden ünlü Troçkistlerin adlarını söylüyor, böylece kendisinin de bu hareketin içinde bulunduğu izlenimini yaratmaya çalışıyordu; bu arada, partiye bağışta da bulunduğunu söylemişti. Troçki ile Natalya'nın yanında ise henüz "sempatizan" olmaya başlayan utangaç bir yabancı rolünü oynuyordu. Bu sırada Amerikan Troçkistleri arasında anlaşmazlık çıkmıştı. Sylvia, Burnham ile Shactman'ı tutuyordu; ama Avenida Viena'ya yine eskisi gibi gelip gitmek-

teydi; yalnız "Jacson" ile birlikte çaya çağırıldıkları zaman masada ateşli bir tartışma olmuştu. "Jacson" tartışmaya karışmamış, ama Troçki'den yana olduğunu göstermiş, Sovyetler Birliğinin bir işçi devleti olduğunu ve bu devleti "kayıtsız şartsız" savunmak gerektiğini söylemişti. Sekreterlerle ise daha serbestçe konuşuyor, Sylvia ile aralarındaki sert tartışmaları anlatıyordu. Ama çok ateşli görünmemeye de dikkat ediyordu; Troçki birtakım ajanların aralarına girerek ateşli görünmeye ve kavgayı büyültmeye çalıştıklarını söylememiş miydi? Oysa "Jacson" böyle bir şey yapmıyor, yalnızca Sylvia'yı mantıkla doğru yola getirmeye çalışıyordu.

Ama korkunç saat yaklaştıkça bu usta yalancının bile (yirmi yıl hapiste kaldığı sürece, gerçek kişiliğini ve ilişkilerini ortaya çıkarmak isteyen bütün yargıçları, doktorları ve psikanalistleri şaşırtmıştı) sinirleri bozulmaya başladı. Son raporunu vererek New York'tan döndüğü sırada çok düşünceliydi. Her zaman sağlam ve neşeli olduğu halde sinirli ve suratı asıktı; yüzünün rengi yeşil ve soluktu; yüzünü ikide birde buruşturuyor, elleri titriyordu. Gününün çoğunu yatakta, hiç sesini çıkarmadan, kendi içine gömülmüş olarak geçiriyor, Sylvia ile konuşmuyordu. Sonra zaman zaman yine neşesini buluyor ve Troçki'nin sekreterlerini şaşırtan gevezeliklere başlıyordu. Dağcılık serüvenleriyle ve kolunun gücüyle övünüyor, "bir küçük balta ile koskoca bir buz parçasını bir vuruşta nasıl paramparça ettiğini" anlatıyordu. Bir yemek sırasında ortaya getirilen tavuğu görülmemiş bir ustalıkla elleriyle parçalamış, "operatörlüğünü" göstermişti. (Bu "gösteriye" tanık olanlar "Jacson" un Klementi de iyi tanıdığını söylemiş olduğunu aylarca sonra hatırladılar; Klement'in vücudü de böyle bir usta elin operatörlüğü" ile parçalanmıştı.) "Jacson" bir ara çalıştığı müessesenin "patronundaki ticarî dehâdan" söz etmiş, Dördüncü Enternasyonal'e yardım amacıyla kendisi ile birlikte Borsa'da bir oyun çevirmek istediğini söylemişti. Bir gün, Troçki ile Hansen'le

birlikte Avenida Viena'da yeni yapılan "tahkimata" bakarlarken bütün bunların bir işe yaramayacağını, çünkü "G.P.U. nun bundan sonraki saldırısında başka bir metod kullanacağını" söylemişti; bunun ne olabileceği sorulduğunda omuzlarını silkerek susmuştu.

Evde oturanlar üç ya da dört ay sonra bu olayları ve bunların nasıl birer kötü belirti olduklarını hatırlayacaklardır. Ama o sırada, bütün bu söz ve hareketlerde, "Jacson"un serseri yaradılışının birer belirtisinden başka bir şey görmemekteydiler. Yalnız kendisini pek iyi tanımayan Troçki kuşkulanmıştı biraz. Gerçi, ev halkından biri "Jacson"un New York'a gittiği zaman oradaki Troçkist örgütlerin hiç biriyle ilişki kurmadığından yakındığında "Jacson"u yarımyamalak savunmuştu Evet, evet, demişti, Sylvia'nın kocası biraz gevşek, örgütte kullanılamaz, ama belki de iyileşir, partiye her çeşit adam gerek. Ama "Jacson"un "ticaret dehâsı" olan bir "patrondan" ve "hareket" için Borsa'da oyun oynamaktan söz etmesi Troçki'yi kızdırmıştı. Natalya, "Bu çeşit konuşmalardan hoşlanmıyordum," diyor, "Leon Davidoviç de memnun değildi. Bir ara bana 'Kimmiş bu patron?' diye sordu. 'Bunun kim olduğunu araştırmalı. Belki de faşist bir vurguncudur; Sylvia'nın kocasını artık eve sokmasak iyi olacak...' " Eskiden birtakım "ticaret projeleri" ortaya atan Molinier ile de bu yüzden bozuşmuştu; ama Molinier' siyasette içtenlikle hareket ettiğinden en ufak bir şüphesi yoktu; dahası yaptığı hataları o sırada bile affetmek ister gibiydi. Ama "Jacson" un teklifinde gizli bir amaç olduğu kokusunu almıştı; acaba faşistlerle mi ilişkisi vardı? Ama, bütün bu sezgisine rağmen, güvensizliğini isbat edecek bir belge olmadan onu kırmak istemiyordu.

"Jacson" 17 Ağustos'ta döndüğü sırada Burnham ile Shachtman aleyhine bir yazı yazdığını (yazının içinde o günlerde Almanlar'ın işgal ettiği Fransa'nın durumunu anlatan yerler de vardı) söyledi; müsveddeyi gözden geçirmesini, nerelerin dü-

zeltilmesi gerektiğini göstermesini Troçki'den rica etti. Böylece kurnazlıkla kurbanının en zayıf noktasına dokunmuş oluyordu; Troçki kendi taraftarlarının bilgilerini arttırmalarına yardım etmeyi ve onları yetiştirmeyi çok severdi. Biraz çekinerek, ama bir görev duygusuna da kapılarak, "Jacson"u çalışma odasına çağırdı. Odada yalnız başlarına kaldılar ve yazıyı tartıştılar. Aradan on dakika geçti geçmedi, Troçki odadan şaşkın ve sinirli bir halde çıktı. Şüphesi birdenbire artmıştı; Natalya'ya bir "Jacson"u bir daha görmek istemediğini söyledi. Troçki'yi sinirlendiren şey adamın yazdığı yazı değil —yazı birkaç kaba ve karışık klişeden ibaretti— davranışıydı. Yazı masasında yazıyı okuduğu sırada, "Jacson" masanın üstüne oturmuş, Troçki'yle tepeden bakmış, ve konuşmanın sonuna kadar oturuşunu bozmamıştı! Bu sırada şapkasını başından çıkarmamış, pardesüsünü kolunun altında sımsıkı tutmuştu! Troçki ziyaretçisinin yalnızca kabalığına sinirlenmemişti; bunda bir dalavere de sezmişti. İçinde bir his, bu adamın yalancı olduğunu söylüyordu. "Jacson"un Fransıza pek benzemediğini, Natalyaya söyledi; oysa Fransa'da büyümüş bir Belçikalı diye tanıtmıştı; Troçki'nin " 'Jacson' hakkında yeni bir şeyler sezdiğini, ancak bir sonuca henüz varmadığını, ya da varmakta acele etmediğini" anlamıştı. Ama söylediği söz çok önemliydi: Eğer "Jacson" milliyeti konusunda onlara yalan söylüyorsa, bunu neden yapıyordu? Başka konularda da kendilerini aldatmıyor muydu acaba? Hangi konulardı bunlar? Bütün bu sorular Troçki'nin kafasında yer etmiş olacaktı ki iki gün sonra gözlemlerini Hansen'e de söyledi; aynı şüphelerin başkalarının kafasında da yer edip etmediğini anlamak istiyor gibiydi. Bununla birlikte, kaatil kurbanının sezgisinden ve kendini-koruma içgüdüsünden daha çabuk harekete geçecekti; Troçki şüphelerini öldürülmeden bir gün önce Hansen'e açmıştı.

17 Ağustos görüşmesi "Jacson"un provasıydı. Troçki ile odasında yalnız kalmış, ona müsveddesini okutmuş, kendisine

yukarıdan bakmıştı. Provaya kolunda sımsıkı tuttuğu pardesüsündeki küçük balta, bıçak ve tabancasıyla gelmişti. Belki cebinde bu cinayeti neden işlediğini bildiren mektup da vardı; çünkü mektubun metni çok önceden temiz olarak daktilo ile yazılmıştı; cinayet günü mektuba yalnız tarih koyacak ve imzalayacaktı. Bu mektupta kendisini, "dâva için kanını son damlasına kadar akıtmaya" hazır bir Troçkist olarak gösteriyor, Dördüncü Enternasyonal'den aldığı talimat üzerine Meksika'ya geldiğini, Troçki'yi görmenin kendisi için "bir rüyanın gerçekleşmesi" olduğunu bildiriyordu. Ama Meksika'da büyük bir "hayalkırıklığına" uğramıştı; işçi sınıfının lideri olarak düşündüğü adamın karşı-devrimci bir cani olduğunu görmüş, bu adam "Rusya'ya giderek bir sürü kimseleri, bu arada herkesten önce Stalin'i" öldürmesini kendisinden istemişti. "Kapitalist ülkelerin birtakım liderleriyle" — "büyük bir yabancı milletin konsolosu kendisini sık sık ziyaret ediyordu" — komplo kurduğunu, hem Sovyetler Birliğine hem de Meksika'ya karşı fesatlar hazırladığını görmüştü. Mektubun amacı Stalinciler tarafından yapılan suçlamaların doğruluğunu göstermek, o sırada Stalin ile Hitler arasındaki pakt imzalandığı için, Troçki'nin Hitler'in kuklası değil Amerikan emperyalizminin kuklası olduğunu söylemekti. Troçki'nin "hayalkırıklığına" uğramış bir taraftarı tarafından kullanılan bu hiyle de bile yeni bir Stalinci suçlama yoktu: Klement'i öldüren eller de Klement'in adına "hayalkırıklığına uğramış bir Troçkistin" buna benzer "açıklamasını" yazmıştı. "Jacson", bu mektubun acele yazıldığını göstermek için, Troçkinin "karısından ayrılmasını" istediğini, çünkü karısının Shachtman gurubuna katıldığını söylediğini de eklemişti; oysa "Jacson" Sylvia'sız yaşayamaz ya da onsuz Rusya'ya gidemezdi. Kaba bir düzenbazlıktı bu, ama ahmakların yutmayacağı kadar da kaba sayılmazdı; sonra da, Fransa'nın teslim olduğu, İngiltere Savaşının henüz başlamadığı bir arada, halklardan bir çoğunun ölüm-kalım savaşı verdiği ve birçok devletle-

rin temellerinden sarsıldığı bir sırada, kim oturup da bu mektubu uzun uzadıya inceliyecekti?

Ve, son gün geldi: 20 Ağustos Salı. Sonradan olayı anlatanlar meşûm saate kadar o gün evde olağanüstü bir huzur ve sessizlik olduğunu hatırladılar. Pırıl pırıl bir güneş vardı. İhtiyarın üzerinde bir rahatlık, bir güven ve enerji akıyordu. Sabahın saat 7'sinde karısını asık suratla değil her zamanki neşesiyle karşıladı. "Bak dün gece bizi yine öldürmediler" dedi, ama yüzünün sıhhatli bir ifadesi vardı. "Uzun zamandır kendimi bu kadar iyi hissetmemiştim" dedi; aldığı uyku ilâçlarının iyi geldiğini de ekledi sözüne. Karısı da "sana ilaçlar değil, uykunu derin uyuman ve iyice dinlenmen yaradı," cevabını verdi. Troçki, "Evet, elbette" diye memnun memnun gülümsedi. "Gerçekten iyi bir gün geçireceğini" umarak hemen giyindi, "tavşanlarını beslemek için doğruca avluya indi" Onları biraz ihmal etmişti, doktorun tavsiyesi üzerine Pazar günü yataktan çıkmamıştı; bu yüzden iki saat bütün dikkatiyle onlarla meşgul oldu. Kahvaltıda da yeniden sağlığının ve neşesinin çok, çok yerinde olduğunu Natalya'ya söyledi. "Zavallı kitabım" dediği *Stalin* üzerinde yeniden çalışmaya başlamak istiyordu; polis soruşturmasıyla ve yeni polemiklerle meşgul olabilmek için Mayıs baskınındanberi kitabı, bir yana bırakmıştı. Ama baskın konusunda söyliyeceklerini söylemişti; soruşturma iyi bir yol izliyor, artık rahatsız edilmeyeceğini umuyordu. Ama *Stalin*'e yeniden başlamadan önce burjuva basını için değil, küçük Troçkist dergileri için "önemli bir yazı yazmak" niyetindeydi; heyecanla bu yazıdan söz ederek çalışma odasına çekildi.

Sabah postasıyla gelen mektuplardan memnun kaldı. Sonunda arşivini emin bir yere koydurtmuştu; Harvard Üniversitesi kitaplık memurundan gelen bir telgrafta arşivin yeni teslim alındığı bildiriliyordu. Yolda G.P.U.nun ya da F.B.İ.ın yüzünden birtakım aksaklıklar olabilirdi; bir iki gün önce Ame-

rika'daki avukatı ve arkadaşı Albert Goldman'a talimat vermiş, F.B.İ'ın evrak çalmaması için gereken tedbirleri almasını istemişti. "Benim şahsen gizleyecek bir şeyim yok", diye yazmıştı, "ama mektuplarımda üçüncü şahısların adı geçiyor." Bir kısmının 1980 yılına kadar kapalı kalması şartıyla arşivinin Harvard'da saklanmasına razı olmuştu. (*) Yolda bir aksaklık olmamış, bu sorun da böyle iyi bir şekilde çözülmüştü. Amerikalı Troçkistlere, garip İngilizcesiyle, kısa kısa, neşeli mektuplar yazdı. Bir süre Coyoacan'da çalıştıktan sonra dönen sekreterlerinden birinin sağlığını sordu; kendisine bir Amerikan argo sözlüğü gönderen bir arkadaşı ile karısına teşekkür etti; yemek sıralarında muhafızlarının konuşmalarını izleyebilmek için sözlüğü dikkatle inceleyeceğine söz verdi. Grev faaliyetleri yüzünden hapsedilen ve son günlerde hapisten çıkmak üzere bulunan iki yoldaşa selamlarını gönderdi. Sonra da diktafona son yazısını dikte etmeye başladı.

Bu yazının pek kesin olmayan fikirlerinden Troçki'nin o sırada kafasının karışık olduğu, eski bir görüşünü değiştirmeye ya da yeni bir fikir yaratmaya çalıştığı anlaşılıyor. O zamana kadar, Birinci Dünya Savaşında Lenin gibi, o da hep "devrimci bir bozgunculuğu" savunmuş, faşist olsun demokrat olsun, görevlerinin emperyalist anavatanı korumak değil, savaşı devrime dönüştürmek olduğunu işçilere söylemişti. Ama şimdi Nazilerin fiilen bütün Avrupa'yı ele geçirdikleri, İngiliz ve Amerikan işçi sınıflarının da buna karşı militan bir anti-faşizmle karşı koydukları bir sırada, eski formülün yalnızca tekrar edilmesinde bir yarar olmadığını anlıyordu." Bugünkü savaş, bundan önce de birçok kere söylediğimiz gibi, son savaşın bir devamıdır. Ama devam, tekrar demek değildir, bir gelişmedir,

(*) Troçki'nin Goldman'a yazdığı 17 Ağustos 1940 tarihli mektup. **Arşiv,** Kapalı ölüm. Bu ölümde Troçki'nin taraftarlarıyla yaptığı yazışmalar vardır. Avrupanın Gestapo ile G.P.U. elinde bulunduğu bir zamanda Troçki'nin mektuplaştığı kimselerin adlarını gizli tutması ve onları koruması normaldi.

bir derinleşmedir, keskinleşmedir." Aynı şekilde, 1914-17 de izlenen Leninist politikanın devamı da yalnızca bir tekrar olamaz, "gelişme, derinleşme," olur. Lenin'in devrimci bozgunculuğu Bolşevik partisini burjuva yurtseverliğinin fetişlerine karşı korumuştur; ama —yaygın olan inancın tersine— bu tutum "yabancı bir gücün ülkesini işgal etmesini istemeyen yığınların kazanılmasına yarayamazdı." Bolşevikler, devrimci propagandalarının ve eylemlerinin olumlu yanı olarak, "burjuva anayurdunun savunmasını reddetmekle" halkın desteğini pek kazanmış değildir. Marksistlerle Leninistler bu savaşda bunu anlamalıdırlar, sonucuna varıyordu Troçki; sonra da Birleşik Amerika da askere gitmeyi reddeden Shachtman gurubu ile Troçkistler arasında bulunan pasifistlere çatıyordu. Birkaç gün önce yazdığı bir mektupta da Amerikan işçilerinden yüzde 70 inin askere gitmek istediklerini gösteren bir halk anketine değinmişti. "İşçilerin yüzde 70'i ile aynı yerde olmalıyız. Siz işçiler, demokrasiyi korumak istiyorsunuz (demeliyiz)... Biz daha ileri gitmek istiyoruz. Buna rağmen, sizinle birlikte demokrasiyi savunmaya hazırız." Yazıdan anlaşıldığına göre, "haince bunak bir Bonapartizm" yüzünden gülünç duruma düşen Fransa ile Amerika'nın büsbütün ayrı olan durumu arasında gidip geliyordu. Ama bu ham fikirlerini geliştirecek zaman bulamadı; diktafondaki sesi sonuçlanmayan yeni bir araştırmasının tek izi olarak kalacaktır.

Saat birde Meksikalı avukatı Rigault kendisini görmeye geldi, ve Toledano'nun çıkardığı *El Popular* gazetesinde çıkan ve Troçki'yi Meksika sendikalarına hakaret etmekle suçlayan yazıya hemen bir cevap yazmasını rica etti. Troçki böyle bir yazı yüzünden yerli Stalincilerle yeniden kısır bir polemiğe girişmek istemiyordu, ama *El Popular*'a bir defalık cevap vermeye razı oldu; "devrimci bozgunculuk" konusundaki yazısını "bir kaç gün için" bir yana bıraktı. Natalya'ya "taarruza geçeceğim

ve onları yüzsüz bir iftiraya başvurmakla suçlayacağım," dedi. Meydan okuyan bir hali vardı, ama neşeliydi, çok iyi durumda olduğunu Natalya'ya yeniden söyledi. Kısa bir uykudan sonra yeniden masanın başına geçti. *El Papular* gazetesinden notlar almaya başladı. Natalya'nın söylediğine göre, "Çok iyi görünüyordu ve bu havası hiç değişmedi." Az önoe kendisini avluda, sert güneşin altında çıplak başla görmüş, başını güneşten koruması için beyaz kepini alıp getirmişti. O sırada ise zaman zaman kapısını "onu rahatsız etmeyecek şekilde" hafifçe açıyor, "her zamanki durumunda, kalemi elinde, masasına eğilmiş" çalıştığını görüyordu. Modern Niobe hayatta kalan tek sevgili varlığını, ayaklarının ucuna basa basa, kapı aralığından son defa seyrediyordu.

Saat 5'den biraz sonra Troçki yeniden kümeslere gitti, tavşanlarına yem vermeye başladı. Balkonlardan birine çıkan Natalya "yabancı olmayan birinin" yanında durduğunu gördü. Adam yanına yaklaşarak şapkasını çıkarınca tanıdı: "Jacson" du. Bir an içinden, "İşte yine geldi. Ne diye böyle sık sık gelmeye başladı," diye düşündü. "Jacson" un durumu kuşkusunu arttırmıştı. Yüzü sarı-yeşildi, hareketleri çabuk ve sinirliydi, pardesüsünü vücuduna sımsıkı yapıştırmıştı. Kışın bile şapka ve palto giymemekle övündüğünü hatırladı; bu kadar güneşli bir günde neden şapka ve pardesü taşdığını sordu. "Belki yağmur yağar," cevabını aldı; bundan sonra "Jacson" "dehşetli susadığını" söyledi ve bir bardak su rica etti. Natalya kendisine çay ikram etmek istedi. "Jacson" boğazını göstererek "Buramı kadar tokum, geç yemek yedim," dedi, "Soluğumu güç alıyorum." Aklı başka yerlerdeydi; söylenen sözleri sanki anlamıyor gibiydi. Natalya yazısını düzeltip düzeltmediğini sordu; "Jacson" bir eliyle pardesüsünü vücudüne bastırarak öteki eliyle daktilo ile yazılmış birkaç sayfa gösterdi. Kocasının güç okunan bir elyazısını okumaya uğraşmakla gözlerini yormayacağına memnun olan Natalya "Jacson" ile birlikte kümeslere doğ-

ru yürüdü. Troçki'ye yaklaştıkları sırada Troçki hemen onlara döndü ve Rusça olarak "Jacson"un Sylvia'yı beklediğini, yarın her ikisi de New York'a hareket edeceklerinden Natalya'nın kendilerini bir veda yemeğine çağırmasının belki doğru olacağını söyledi. Natalya, "Jacson"un az önce ikram ettiği çayı istemediği, kendisini iyi hissetmediği cevabını verdi. "Lev Davidoviç ona dikkatle baktı, ve azarlar gibi şunu söyledi: 'Sağlığın bozulmuş yine, hasta gibisin. İyi bir şey değil bu.' " Tatsız bir sessizlik oldu. Garip adam elinde daktilo ile yazılmış kâğıtlarla bekliyordu; yazısını yeni baştan yazmasını kendisine tavsiye eden Troçki ise yeni çalışmasına bir göz atmak zorunluğunu duydu.

"Lev Davidoviç tavşanların başından pek ayrılmak niyetinde değildi, yazı ile ilgilenmemişti," diye anlatıyordu Natalya. "Ama kendisini zorlayarak: Eh, ne dersin, yazını bir daha göreyim mi? dedi. Hiç acele etmeden kümeslerin kapısını kapadı ve çalışırken giydiği eldivenleri çıkardı... Mavi ceketini süpürdü ve yavaş yavaş, hiç sesini çıkarmadan, benimle ve "Jacson" ile birlikte eve doğru yürüdü. L.D.'nin çalışma odasına kadar onlarla birlikte gittim; kapı kapandı, ben de yandaki odaya girdim." Odaya girdikleri zaman Troçki'nin içinden bir an "bu adam beni öldürebilir" düşüncesi geçti; çünkü birkaç dakika sonra yerde kanlar içinde yatarken Natalya'ya bunu düşündüğünü söyliyebilmişti. Ama, bu çeşit düşünceler yabancıların tek tek ya da gurup halinde kendisini görmeye geldikleri sırada hep aklına gelir, ama unutmak isterdi. Korku yüzünden insanlardan uzak yaşamak istemiyordu; işte o sırada da içinden gelen ufak bir kendini koruma refleksini bastırmıştı. Masasının başına geçti, oturdu, daktilo ile yazılmış kâğıtların üzerine eğildi.

Daha birinci sayfayı okurken kafasına korkunç bir darbe indi. "Jacson" şöyle anlatıyor: "Pardesümü... bir sandalyanın üzerine bıraktım, küçük baltayı çıkardım, gözlerimi kapayarak,

bütün gücümle baltayı kafasına indirdim." Bu korkunç darbeden sonra kurbanının hiç ses çıkarmadan yere yığılacağını sanmıştı; kendisi de odadan çıkacak, cinayet keşfedilmeden kaybolacaktı. Oysa, kurbanı "korkunç ve kulakları yırtan" bir çığlık çıkarmıştı; "bu çığlığı hayatımda unutamayacağım," diyor kaatil. Kafatası kırılan, yüzü kanlar içinde kalan Troçki hemen fırladı, eline ne geçerse, kitap, hokka, dahası diktafonu bile kaatile fırlatmaya başladı; sonra o da üstüne atıldı. Çığlık sesi üzerine Natalya ile muhafızlar birdenbire yerlerinden fırlamışlar, ama çığlığın nereden geldiğini ancak birkaç dakika sonra anlayabildiler. Hemen koştular. Bu sırada çalışma odasında korkunç bir mücadele oluyordu; Troçki'nin son savaşıydı bu. Kaplan gibi dövüşüyordu. Kaatili yakalamış, elini ısırmış, baltayı elinden almıştı. Kaatil o kadar şaşırmıştı ki yeni bir darbe indirememiş, tabancasını ya da bıçağını kullanamamıştı. Bundan sonra artık ayakta duramayan Troçki, düşmanının önünde yere düşmemek için bütün iradesini toplayarak yavaş yavaş geri çekilmişti. Natalya koşup geldiği sırada Troçki yemek odası ile balkon arasındaki kapının pervazına dayanmıştı. Yüzü kan içindeydi, gözlüksüz mavi gözleri bu kanların arasından eskikisinden daha keskin olarak parlıyordu; kolları sarkmıştı. " 'Ne oldu?' diye sordum. 'Ne oldu?" Kollarımla sarıldım... hemen cevap vermedi. Kafasına tavandan bir şey mi düştü diye düşündüm bir an —çalışma odasında onarım vardı— *neden orada duruyordu?* Soğukkanlılıkla, hiç kızmadan, üzülmeden: 'Jacson' dedi. Bu sözü öyle bir tonla söyledi ki, sanki: İşte sonunda olan oldu," der gibiydi. Birkaç adım attı, sonra yavaş yavaş benim yardımımla, yerde bir halının üzerine kendini bıraktı."

" 'Nataşa, seni seviyorum.' Bu kelimeleri o kadar birdenbire, o kadar ciddi, ve hemen hemen sert bir hava içinde söyledi ki, bir iç sarsıntısı geçirerek, ona doğru eğildim." Natalya " 'Kimseyi, hiç kimseyi, üzeri aranmadan odana sokmamalıydın' " diye fısıldadı. Sonra kırık başının altına yavaşça bir yas-

tık ve yarasına bir buz parçası koydu; alnındaki ve yanaklarındaki kanları sildi. Troçki, "Aman Seva görmesin," dedi. Zorlukla konuşuyor, sözleri pek anlaşılmıyordu, ama kendisi bunun farkında değil gibiydi. Gözlerini çalışma odasının kapısına çevirdi: "Biliyor musun, *orada*... anladım... *Ne yapmak istediğini* anladım... o... bana... bir daha... ama bırakmadım." Bunları "soğukkanlılıkla, yumuşak ve titrek bir sesle" söylüyordu; ve sonra sanki memnun olmuş gibi tekrarladı: "Bırakmadım." Natalya ile Hansen iki yanında diz çökmüşlerdi; Troçki Hansen'e döndü ve kendisine İngilizce bir şeyler söyledi, o sırada Natalya "söylediği şeyleri bütün dikkatiyle anlamaya çalışıyordu, ama anlayamadı."

Troçki sekreterine İngilizce olarak, "İşte son geldi," dedi; olayın nasıl olduğunu anlamaya çalışıyordu. "Jacson"un ateş ettiğini sanmıştı; Hansen kendisine balta ile vurulduğunu ve yaranın derin olmadığını söyleyince inanmadı. "Hayır, hayır," diye cevap verirken kalbini gösterdi: "Bu sefer başardıklarını buradan anlıyorum," dedi. Yaranın çok tehlikeli olmadığı kendisine yeniden temin edilince, hafifçe gözleriyle gülümsedi, sanki kendisini yatıştırmak için gerçeği kendisinden sakladıklarını bildiğini göstermek istiyordu. Sık sık Natalya'nın ellerini dudaklarına götürüyordu. Yine İngilizce konuşmaya devam etti: "Natalya'yı yalnız bırakmayın" dedi; "yıllardanberi, yıllarca benim yanımdan ayrılmadı." Hansen söz verdi: "Siz merak etmeyin," "İhtiyar ellerimizi iyice sıktı, birdenbire gözlerinden yaşlar akmaya başladı. Natalya da eğilmiş yarasını öperken ağlıyordu."

Bu sırada çalışma odasına girmiş olan muhafızlar kaatilin üzerine atılmışlar, tabanca kabzalarıyla vuruyorlardı; inlemesi ve bağırması dışardan işitiliyordu. Troçki teker teker söylemeye çalışarak, "Çocuklara söyleyin öldürmesinler," dedi. "Hayır, hayır öldürülmesin, konuşturulsun." Muhafızların anlattığına göre "Jacson" darbeler altında şunları söylemişti: "Bana kötü-

lük ettiler, anamı hapse attılar Sylvia'nın bu işle hiç bir ilişkisi yok..."; annesini kimin hapse attığını öğrenmek istedikleri zaman, G.P.U. nun attığını inkâr etti, "G.P.U. ile hiç bir hesabı olmadığını" söyledi.

Doktor geldiğinde Troçki'nin sol kolu ile ayağına felç gelmişti zaten. Sedyeciler içeri girince —sedyecilerle birlikte polis de gelmişti— Natalya ürktü; Lyova'nın hastanedeki ölümü aklına geldi, kocasının götürülmesini istemiyordu. Troçki de götürülmek istemiyordu. Hansen muhafızların yanlarında bulunacağına söz verince "Peki öyle ise karar senin" cevabını verdi, sanki "kendisinin karar verdiği günler artık geride kalmıştı", bunu biliyordu. Sedyeye konulurken yeniden fısıltı halinde, "Herşeyim Natalya'nındır... Ona dikkat edin."

Kapıdaki muhafızlar, geç kalmış bir sertlik göstererek, sedyecileri kapıdan bırakmadılar; yeni bir saldırıdan korktukları için Polis Şefi General Nunez gelmeden ve Troçki ile birlikte gitmeden sedyeyi bırakmak istemiyorlardı. Ambulansta çalışan bir işçi şöyle anlatıyor: "Yaralının karısı kocasının üstüne beyaz bir şal örtmüştü. Senora içini çekerek ağlıyor, kocasının kanayan başını ellerinin arasında tutuyordu. Senor Troçki ne konuşuyor ne de inliyordu. Biz kendisini ölmüş sandık, ama... hâlâ soluk alıyordu." İki sıra polis kordonu arasında geçirerek ambulansa kadar götürdüler; tam yola çıkacakları sırada başka bir ambulans da kaatili almaya geldi.

"Ambulans kentin gürültü patırdısı, parlak akşam ışıkları arasından, trafiğin içinde kendisine hızla yol açıyordu; alaram düdükleri durmadan ötüyor, ambulansın yanında giden polis motosikletleri durmadan bağırıyordu. Yüreklerimizde dayanılmaz bir acıyla ve her dakika artan korku ile yaralıyı götürüyorduk. Aklı başındaydı." Sağ eli sanki dayanacak bir yer bulamıyormuş gibi havada daireler çiziyordu; battaniyenin üzerinde dolaştırdı elini, baş tarafında bir su çanağına dokundu ve sonunda Natalya'yı buldu. Natalya eğilmiş, kendisini nasıl

hissettiğini soruyordu. "Daha iyiyim." Sonra Hansen'e yaklaşmasını işaret etti, soruşturmanın nasıl yapılması gerektiğini fısıltı halinde ona anlattı. "Siyasî bir kaatil o... bir G.P.U'. ajanı ya da faşist. Daha çok G.P.U dan... belki Gestapo'nun da eli var." (Hemen aynı zamanda başka bir ambulansta hastaneye götürülen kaatil yanında gidenlere Troçki'yi "neden" öldürdüğünü anlatan mektubu veriyor ve Gestapo'nun hiç olmazsa bu cinayetle ilişkisi olmadığını söylüyordu.)

Troçki ambulanstan indirildiği sırada hastanenin dışında büyük bir kalabalık toplanmıştı. "Bunlar arasında düşmanlar olabilir..." diye kuşkulandı Natalya. "Dostlarımız neredeydi? Sedyenin çevresini sarmalıydılar. "Birkaç dakika sonra Troçki dar bir hasta yatağına yatırıldı; doktorlar yarasını muayene ettiler. Hastabakıcı saçlarını kesmeye başladı; başucunda duran Natalya, daha dün berberin gelip saçını kesmesi için haber gönderdiğini hatırladı; Troçki göz kırptı: "Gördün mü, berber de geldi," dedi. Sonra hemen hemen gözleri kapalı olarak Hansen'e döndü, yüzlerce kere sorduğu şu soruyu sordu: "Joe.. not defterin... yanında mı?" Hansen'in Rusça bilmediğini hatırladı, büyük bir çabayla İngilizce bir mesaj dikte etmek istedi. Sesi zor işitiliyor, kelimeler anlaşılmıyordu. Hansen'in not ettiğini iddia ettiği kelimeler şunlar: "Siyasî bir kaatilin darbesi yüzünden ölüme yaklaşmış bulunuyorum... odamda bana vurdu. Onunla mücadele ettim... biz... girdik... Fransız istatistiklerini konuştuk... bana vurdu... lutfen dostlarımıza söyle... eminim ben... zaferinden... Dördüncü Enternasyonal'in... ileri." Dikte etmeye başladığı zaman suikastın nasıl yapıldığını anlatabileceğini ve bir politik mesaj gönderebileceğini ummuştu. Ama herhalde artık hayat alevinin söndüğünü birdenbire hissetmişti; sözlerini kısa kesti, taraftarlarına son bir defa daha gayret vermek istemişti.

Hastabakıcılar kendisini ameliyata hazırlamak için ceketini, gömleğini kestiler, kol saatini çıkardılar. Üstündeki son ça-

maşırları da çıkarmaya başlayınca Natalya'ya "çok açık, ama çok üzüntülü ve ciddi bir şekilde" şunu söyledi: "Beni onlar soymasın... Sen soy." Natalya'nın işittiği son söz bu oldu. Soyulması bittikten sonra, Natalya eğildi ve dudaklarını onun dudaklarına değdirdi. 'Troçki öpmesine cevap verdi. Tekrar. Ve tekrar cevap verdi. Bir daha. İşte son ayrılışımız böyle oldu."

Aynı gün 7.30 sularında komaya girdi. Beş operatör kafatasını açmışlardı. Yara altı santim derinliğindeydi. Sağ paryetal kemiği kırılmış, parçaları da beyne girmişti; beyin zarı sakatlanmış, beyin özünün birkısmı kopmuş ve ezilmişti. Troçki "ameliyata görülmemiş bir güçle dayandı", ama bir daha bilincini kazanamadı; yirmi iki saatten fazla ölümle savaştı. Natalya, "kurumuş gözlerle, ellerini sıkarak" gece gündüz yanından ayrılmadı, uyanmasını bekledi. Natalya'nın Troçki'den kalan son anısı şu:

Kaldırdılar. Başı omuzuna düştü. Kolları sanki Titian'ın "İsa'nın Haçtan İndirilişi" resminde olduğu gibi sarktı. Başında dikenlerden bir çelenk yerine sargı vardı. Hâlâ temizliği ve gururu görülüyordu yüz hatlarında. Sanki her an yine kalkabilir ve yeniden kendisine gelebilirdi.

21 Ağustos 1940 günü akşam üzeri saat 7.25'de öldü. Yapılan otopside beynin "olağanüstü bir büyüklükte", bir kilo üçyüz elli gram geldiği, ve "kalbin çok büyük olduğu" anlaşıldı.

22 Ağustos günü, Meksika'nın geleneğine uyularak düzenlenen büyük bir cenaze korteji Troçki'nin cesedini taşıyan tabutun arkasında kentin ana caddelerinden, kentin dışındaki işçi sınıfı mahallelerinden, çıplak ayaklı, yamalı sessiz kalabalıkların arasından yavaş yavaş geçti. Amerikan Troçkistleri ölüyü Amerika'ya götürmek istediler; ama Amerika Dışişleri ölüye bile vize vermeği reddetti. Cesed beş gün açıkta, tabutun içinde teşhir edildi; tabutun önünden belki 3000,000 erkek ve kadın geçti; bu sırada caddelerde bilinmeyen bir saz şairi tarafından yazılan Grand Corrido de Leon Trotsky şarkısı söyleniyordu.

27 Ağustos'ta ceset yakıldı; külleri Coyoacan'daki "küçük

kale" nin bahçesine gömüldü. Mezarın üstüne dik dörtgen bir taş konuldu; ayrıca kırmızı bir bayrak da dikildi.

Natalya bu evde yirmi yıl daha yaşayacak; ve her sabah kalktığında gözleri avludaki beyaz taşa takılacaktı.

BİTTİ.

TROÇKİ

★★★★★★★★

Gerek dünyanın, gerekse yurdumuzun bugün karşısında bulunduğu toplum sorunları, çağımızı sarsan Rus Devrimi bilinmeden, bu devrimin başarı ve yenilgi nedenleri öğrenilmeden çözülemez. Bu bakımdan, özellikle Stalinizmin yıkılmasından sonra, propagandadan uzak, tarafsız, gerçek bir devrim tarihine son zamanlarda şiddetle ihtiyaç vardı. Sovyet Tarih uzmanı ve Russel Mahkemesi üyesi İsaac Deutscher'in kitabı, bu boşluğu doldurmakta ve bu tarihi, çağımızın en ilginç devrimcisi ve bir çeşit "tragedya kahramanı" Troçki'nin canlı ve hareketli yaşamı çevresinde, belgelere dayanarak sunmaktadır. Bu kitapta, uygulamalarla kuramların sosyalizmde nasıl çatıştığını, ne gibi somut problemler karşısında kalındığını, bu problemlerin çözümünde ülke özelliklerinin ve geri-kalmışlığın ne kadar ağır bastığını, bu yüzden ne gibi çıkmazlara girildiğini ve nasıl istenmeyen yollara sapıldığını, olay olay, parti içi ve dışı bütün mücadeleleriyle birlikte, okuyup izleyeceksiniz.

Fiatı : 35 Lira